POLIROM

Robert Levy

Gloria și decăderea Anei Pauker

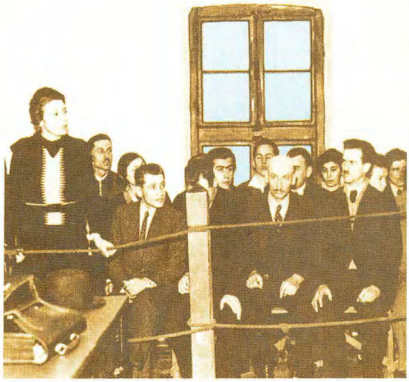

HISTORIA

Colecţia *Historia* este coordonată de Mihai-Răzvan Ungureanu

ROBERT LEVY este doctor în istorie, profesor din 1998 la University of Carolina, Los An[illegible]. Cartea de faţă reia subiectul tezei sale de doctorat, pentru pregătirea căreia a petrecut doi an[illegible] România. A publicat: „Jewish Culpability in the Implementation of Stalinism in Romania [illegible] Case of Ana Pauker", *Shvut*, nr. 16, 1993, pp. 339-360; „Did Ana Puker Prevent a Rajk Tr[illegible] Romania?", *East European Politics and Societies*, vol. I, nr. 1, iarna 1995, pp. 143-178; Right Deviation of Ana Pauker", *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 28, nr. 2, [illegible] 1995, pp. 239-254; „Power Struggles in the Romanian Communist Party Leadership During Period of the Formation of the Groza Regime", *March 6, 1945: The Beginnings o[illegible] Communization of Romania*, Bucureşti, Ed. Enciclopedică, 1995, pp. 78-90; „From the S[illegible] Archives: New Revelations on the Purge of Lucreţiu Pătrăşcanu", *Sfera politicii*, nr. 29-iulie-august 1995, pp. 39-45; „The Gang that Ruled Romania: A Psychological portrait of Communist Elite", *Dosarele istoriei*, vol. I, nr. 4, 1996, pp. 13-17; „Ana Pauker and the M[illegible] Emigration of Romanian Jewry, 1948-1952", *East European Jewish Affairs*, vol. 28, nr. 2, [illegible] 1998, pp. 69-86. În prezent predă în Los Angeles.

Ana Pauker: the Rise and Fall of a Jewish Communist

University of California Press Berkeley and Los Angeles, California

University of California Press, Ltd. London, England

Robert Levy
All rights reserved for Romanian language

© 2002 by Editura POLIROM, pentru prezenta traducere

www.polirom.ro

Editura POLIROM
B-dul Copou nr. 4, Iaşi, P.O. BOX 266, 6600
B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, Bucureşti, P.O. BOX 1-728, 70700

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

LEVY, ROBERT

Gloria şi decăderea Anei Pauker / Robert Levy; trad. de Cristina Pupeza şi Ioana Gagea - Iaşi, Polirom, 2002
344 p.; 24 cm - (Historia)
Bibliogr.
Index

ISBN: 973-683-785-8

I. Pupeza, Cristina (trad.)
II. Gagea, Ioana.

94(498) Pauker, A.

Printed in ROMANIA

Robert Levy

GLORIA ŞI DECĂDEREA ANEI PAUKER

Traducere de Cristina Pupeza şi Ioana Gagea

POLIROM
2002

Lui Mary şi Isaac Rosenberg

Ana Pauker, 1926

„În cele din urmă, dar cu siguranţă nu cea din urmă, era Ana Pauker... De fiecare dată când mă aflam în preajma ei mi se părea că era asemenea unui şarpe boa care tocmai fusese hrănit şi deci nu te-ar fi mâncat – pentru moment! Greoaie şi înceată cum părea, avea tot ceea ce este respingător şi în acelaşi timp teribil de fascinant la un şarpe. Îmi puteam uşor imagina, doar privind-o, cum îşi denunţase soţul, care, drept urmare, a fost împuşcat; cunoscând-o mai bine, mi-am dat seama de inteligenţa ei rece şi dezumanizată care o adusese pe poziţia puternică pe care o ocupa."

Ileana, Prinţesă de România
Arhiducesă de Austria, *Trăiesc din nou*

Cuprins

Ilustraţii 9

Introducere 13

Capitolul I
Primii ani 23

Capitolul II
În cadrul mişcării 36

Capitolul III
La putere 62

Capitolul IV
Secretar pe probleme de agricultură 78
Colectivizarea 82
Chiaburi şi colectări 98

Capitolul V
Epurări în partid 111
Cazul Pătrăşcanu 112
„Veteranii" 125

Capitolul VI
Emigrarea evreiască 144

Capitolul VII
„Fratele împărătesei" 160

Capitolul VIII
Epurarea 168

Epilog 189

Anexă
Note biografice 203

Note 211

Bibliografie 313

Index 327

Ilustraţii

Frontispiciu : Ana Pauker, 1926

1. Harta judeţului Vaslui cu comuna Codăeşti
2. Ana Pauker, 1913
3. Ana Pauker împreună cu fiica sa Tatiana, cca 1928-1929
4. Marcel Pauker la Magnitogorsk, URSS, cca 1931-1932
5. Ana Pauker vorbind la procesul ei, Craiova, 1936
6. Marcel Pauker într-o închisoare sovietică, martie 1938
7. Ana Pauker în închisoare, 1938
8. Herş Rabinsohn, tatăl Anei Pauker
9. Lucreţiu Pătrăşcanu şi Teohari Georgescu, 1 mai 1946 (Arhiva Istorică a Bibliotecii Academiei Române)
10. Gheorghe Gheorghiu-Dej, 1946 (Arhiva Istorică a Bibliotecii Academiei Române)
11. Ana Pauker primind o delegaţie străină, noiembrie 1947
12. Ana Pauker, portret oficial, 1948
13. Primul-ministru Petru Groza şi Ana Pauker la un miting în onoarea lui Gheorghi Dimitrov, iulie 1949
14. Ana Pauker la Palatul Republicii, 9 mai 1948 (Arhiva Istorică a Bibliotecii Academiei Române)
15. Ana Pauker înmânând o decoraţie la Palatul Republicii, 9 mai 1948
16. Ana Pauker vorbind în faţa unei delegaţii culturale, mai 1948
17. Ana Pauker la deschiderea Congresului Uniunii Tineretului Muncitoresc, 3 martie 1949
18. Miting pentru Ziua Internaţională a Femeii, martie 1950
19. Desen propagandistic împotriva chiaburilor, decembrie 1950
20. Şedinţă a Marii Adunări Naţionale, 5-7 aprilie 1951

Mulţumiri

Am lucrat vreme îndelungată pentru realizarea acestui proiect, beneficiind de ajutorul generos al unor prieteni şi colegi de pe trei continente. În România, aş dori să aduc mulţumiri cordiale lui Marius Oprea, Claudiu Secaşiu, profesor Florin Constantiniu, Mircea Chiriţoiu, Stelian Tănase, Dan Fârnoagă, Alice Dumitrache, Lya Benjamin, Harry Kuler, Alexandru Nistor, Alexandru Şiperco, Tania Şiperco, Eduard Mezincescu, dr. Agnes Mureşan, George Macri, Rodica Radu, Mihai Pelin, Gheorghe Ţuţui, Gheorghe Neacşu, Florin şi Liliana Bălteanu, Mihaela Arsene, Aurelia Albu, Sorin Cozmanciuc şi angajaţilor birourilor de relaţii internaţionale ale Academiei Române şi Institutului de Istorie „Nicolae Iorga". Aduc mulţumiri şi deosebita mea apreciere lui Gheorghe şi Tatiana Brătescu, ale căror sprijin şi ajutor au fost nepreţuite.

În Israel, rămân pentru totdeauna îndatorat fratelui meu Neal Levy, Orna Sasson-Levy, Ze'ev Dunie, Liviu Rotman, Şlomo Leibovici-Laiş, Jean Coler şi mai ales lui Sorin Toma. O sinceră gratitudine datorez lui Michel şi Marie Birnbaum şi Cristinei Boico din Paris.

Pe acest continent (american) aş dori să mulţumesc profesorului Vladimir Tismăneanu, care mi-a oferit un nepreţuit ajutor şi îndrumare de specialitate încă de la iniţierea acestui proiect în anii 1980. Mi-a pus la dispoziţie, cu toată bunăvoinţa, documente extrem de importante din dosarul de anchetă al Anei Pauker, care îmi fuseseră interzise foarte mulţi ani. Sunt de asemenea foarte recunoscător lui Sheryl Levy-North, Dumitru Cercel, Georgiana Fârnoagă, Barbara Bernstein, David Hirsch, Vera Wheeler, profesor Anna Igra, profesor Sharon Gillerman, profesor Steven J. Zipperstein, profesor Barisa Krekic, profesor Michael Heim, lui Jane Stewart, Marcia Rorty, Ilie Zaharia şi Iosif Bujes. Adresez deosebite mulţumiri şi înaltă apreciere mentorilor mei, profesorii Ivan T. Berend şi Gail Kligman, pentru sprijinul lor plin de răbdare şi îndrumarea intelectuală.

În sfârşit, aş dori să le mulţumesc din toată inima părinţilor mei, Rose şi Ben Levy, şi camarazilor mei de arme, Erica Silverman şi Dorothy H. Rochmis, pentru tot.

Introducere

În septembrie 1948, pe coperta revistei *Time* apărea portretul unei femei între două vârste, solidă şi impunătoare – cu o privire cutezătoare şi îndârjită, cu părul pieptănat vâlvoi pe spate şi cu o expresie trufaşă, aproape ameninţătoare, confirmând cu uşurinţă descrierea celor de la *Time*: „cea mai puternică femeie în viaţă". Într-un articol publicat câteva luni mai târziu, *Life* o descria ca având „o putere de netăgăduit... Vocea îi este profundă, tonul încrezător, maniera energică. Este o femeie extraordinar de dinamică"[1]. După părerea unui distins diplomat israelian, Ana Pauker era „un adevărat ministru", o prezenţă remarcabilă printre atâţia demnitari cu care acesta avusese de-a face în vremea respectivă; în opinia unui reprezentant al unei organizaţii evreieşti, era o figură excepţională, în comparaţie cu care Golda Meir părea; iar în opinia unui activist sionist, care îi fusese vechi prieten din copilărie şi care a fost apoi închis în timpul regimului ei, „[ea] era fascinantă – plină de viaţă şi devotată în totalitate idealurilor ei. Dacă ar mai trăi şi azi şi ar intra pe uşă în momentul acesta, aş întâmpina-o cu toată căldura"[2]. Există şi alte păreri mai puţin măgulitoare: după spusele unuia dintre observatori, „o femeie aspră, inteligentă şi diabolică"; după părerea altuia, o „femeie nemiloasă..., o persoană orgolioasă, violentă şi lipsită de scrupule"[3]. Cu toate acestea, din orice punct de vedere, Ana Pauker era un personaj fascinant, iar povestea vieţii ei întruneşte toate datele unui scenariu de succes: fiica unor evrei evlavioşi de condiţie modestă, Ana Pauker s-a ridicat pe culmile puterii într-o ţară care, prin tradiţie, disprețuia atât femeile, cât şi evreii. Era, bineînţeles, Ana Pauker – pe atunci marea „Doamnă roşie" a blocului sovietic şi luceafărul de pe cerul României comuniste.

Oficial ministru de Externe al României între 1947 şi 1952 – cea dintâi femeie din istoria modernă care a deţinut o asemenea funcţie –, Ana Pauker era de fapt liderul neoficial al Partidului Comunist Român imediat după război şi, ani la rând, conducătorul din umbră al ţării. Întotdeauna menţionată în fruntea bogatei liste a femeilor care s-au distins de-a lungul timpului prin activitatea lor revoluţionară, Ana Pauker, spre deosebire de Rosa Luxemburg sau Dolores „La Passionaria" Ibarruri, a ajuns „în vârf" – cea dintâi şi cea din urmă femeie care a reuşit o astfel de performanţă în lumea comunistă. Cu toate acestea, astăzi, iarăşi spre deosebire de celelalte, Ana Pauker aproape a dispărut din istorie. Considerată printre cei mai longevivi lideri stalinişti, despre Ana Pauker nu se ştie aproape nimic în afara graniţelor României. Foarte puţini dintre contemporanii care aderă la politica progresistă sau de stânga par să fi auzit vreodată de ea, în timp ce, dintre feministe, chiar şi cele care încearcă să reconsacre elemente matriarhale din trecut ca modele demne de urmat în prezent nu au nici cea mai vagă idee cine a fost Ana Pauker[4].

În acelaşi timp, Ana Pauker lipseşte cu desăvârşire din istoriografia evreiască. Acest lucru se datorează probabil perceperii convenţionale a comuniştilor evrei ca „evrei non-evrei" care şi-au repudiat identitatea şi şi-au abandonat poporul în favoarea universalismului revoluţionar[5]. Nemaiavând statutul conferit de identitatea religioasă şi

nefiind interesaţi exclusiv de interesele proprii evreilor, istoria poporului evreu i-a exclus pe aceşti protagonişti. Într-adevăr, istoricii evrei o descriau pe Ana Pauker în termenii pe care îi utiliza primul-ministru israelian David Ben-Gurion în 1949 : „Această fiică a unui rabin evreu care acum locuieşte în Israel încearcă să distrugă comunitatea evreiască din ţara ei. Pentru ea, orice evreu este fascist. Ar vrea să abată foamete [asupra Israelului] pentru a-i descuraja pe evrei să vină aici". După cum observa de curând un om de ştiinţă, Ana Pauker a ajuns să reprezinte „arhetipul urii de sine" în rândurile comuniştilor evrei[6].

În România, pe de altă parte, Pauker a devenit o figură mitică, simbol al reprezentării preponderente a evreilor în comunismul românesc şi, de asemenea, al terorii şi asupririi din anii stalinişti. Subiect de referinţă în discursul public al României postcomuniste, Ana Pauker ilustrează exemplar ceea ce desemnează astăzi termenul „cominternist", elementul străin strecurat în sistemul comunist românesc, provenind în mod invariabil din rândurile minorităţilor etnice şi întotdeauna contrastând negativ cu „patrioţii" etnici români de tipul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej sau Nicolae Ceauşescu. Această scindare în comunişti „buni" şi „răi" îşi are sorgintea într-un trecut dominat de neîncredere şi blamare a „celuilalt" - străini sau membri ai minorităţilor interne - specific regiunii. La acesta se adaugă un pattern de antisemitism diversionist consacrat în România, la care mai-marii ţării au recurs, de pildă, în legătură cu controversata problemă ţărănească din secolul al XIX-lea şi începutul secolului XX. Dar îl definim pe „celălalt" şi prin prisma apartenenţei sexuale ; Ana Pauker nu era detestată numai pentru faptul că era evreică, deci şi „străină", dar şi pentru că, femeie fiind, a avut îndrăzneala să conteste normele impuse prin tradiţie.

Mai mult, vreme de mai bine de patruzeci de ani, propagandiştii comunişti români au au avut grijă să o prezinte pe Ana Pauker ca pe o stalinistă radicală şi dogmatică, principalul promotor al politicii de inspiraţie sovietică în zorii regimului comunist din România. Această caracterizare continuă şi astăzi, unii dintre acoliţii acelui regim formulând-o limpede recent. „Ana Pauker...", afirma unul dintre ei, „a excelat în implementarea stalinismului în România în cel mai scurt timp posibil". Iar un altul adăuga : „aş spune că era conducătorul de partid cel mai orientat spre stalinism din perioada respectivă". Acţiunile ei se ghidau, conchidea un al treilea, după o formulă simplă şi tranşantă : „Teroare, Dezbinare, Pauperizare"[7]. Această caracterizare a fost în mare măsură preluată de cercetătorii din Occident ; refuzându-li-se multă vreme accesul la arhivele Partidului Comunist, ei nu aveau nici o posibilitate de a aprecia adevăratele reacţii ale liderilor statelor-satelit la stalinizarea forţată a respectivelor regimuri[8]. Totuşi, altminteri decât în cazul unora dintre aceşti lideri, istoricii par să fi asimilat ca o certitudine obedienţa Anei Pauker : înconjurată din toate părţile de zvonurile care o acuzau că şi-ar fi denunţat propriul partener de viaţă ca troţkist în zilele Marii Terori de la sfârşitul anilor '30, „servilismul său fanatic faţă de Moscova nu numai că nu era pus la îndoială, ci devenise de-a dreptul legendar". Una dintre nenumăratele anecdote pe această temă o prezintă pe Ana Pauker plimbându-se pe străzile Bucureştiului cu umbrela deschisă, într-o zi senină de vară. Fiind întrebată de ce face acest lucru, ea răspunde : „N-ai ascultat postul de radio sovietic azi ? Plouă la Moscova ! "[9].

Cartea de faţă prezintă, într-o perspectivă inedită, viaţa şi cariera Anei Pauker pentru a dezvălui faptul că, în bună parte, ceea ce se credea că se ştie despre ea ţine mai mult de legendă. Datele ne dezvăluie o persoană caracterizată mai curând de contradicţii decât de dogmatism : un lider comunist a cărui loialitate faţă de Stalin şi Uniunea Sovietică

atingea dimensiunile fanatismului, dar care s-a opus activ liniei staliniste şi a înfruntat cu bună ştiinţă directivele sovietice referitoare la câteva chestiuni importante – o atitudine fără precedent, mai ales în contextul riscant al ultimilor ani ai lui Stalin. Într-adevăr, din acţiunile Anei Pauker transpare exemplar nesupunerea unui acolit faţă de *dictatul* stalinist în perioada de glorie a „stalinismului la apogeu" (adică între expulzarea lui Tito din Cominform în 1948 şi moartea lui Stalin în 1953) şi surprinde caracterul complex al dinamismului politic ce definea comunismul postbelic, mai presus de convingerile tradiţionale.

De asemenea, faptele o prezintă pe Ana Pauker ca pe un evreu comunist cătuşi de puţin afectat de ura de sine. Aparent detaşată de orice aspect legat de evrei şi iudaism, ea promova o viziune independentă în chestiunile evreieşti, de respingere a abordării tradiţionale marxist-leniniste din perspectiva apartenenţei de clasă şi de autorizare a liberei emigrări a evreilor români în Israel, chiar după ce sovieticii au adoptat o atitudine tot mai ostilă faţă de statul evreu. Mai mult decât atât, în tot acest timp, Ana Pauker s-a dedicat cu fermitate internaţionalismului revoluţionar, identificându-se totodată sincer cu poporul român.

Studiul de faţă a pornit de la premisa că povestea Anei Pauker, a comuniştilor evrei în general, reconstituie o pagină de istorie esenţială nu doar din perspectiva comunismului şi a românilor, dar şi din aceea a destinului contemporan al evreităţii. După cum observa regretatul istoric israelit Jacob L. Talmon, când a iniţiat Holocaustul în Europa, „Hitler şi-a ales drept ţintă predilectă revoluţionarul internaţionalist evreu de orientare marxistă, prototipul răufăcătorului evreu, microbul devastator al întregii civilizaţii ariene"[10]. Mai mult, soarta revoluţionarilor evrei a reflectat tragedia întregii populaţii evreieşti din Europa. În cele din urmă, indiferent de distanţa sau dezinteresul care îi separau de confraţii lor evrei, oricât de mult şi-ar fi dorit să se desprindă de tot ce era evreiesc, destinul acestor radicali denotă o evidentă continuitate a trecutului evreu.

Gradul în care personalitatea Anei Pauker a devenit un stereotip este emblematic pentru ideile tradiţionale despre comuniştii evrei în general, „iudeo-bolşevismul" mitic denotând preponderenţa evreilor în mişcarea comunistă. Ca majoritatea stereotipurilor, şi acesta se construieşte în jurul unui sâmbure de adevăr. Într-un studiu despre comuniştii evrei din Polonia publicat recent, Jaff Schatz reproduce succint o vastă literatură în măsură să susţină cu argumente prezenţa evreilor în mişcarea comunistă şi cea revoluţionară în general. Schatz sugerează că nici una dintre diversele teorii în circulaţie – care, toate, pun accent pe factorii psihologici, culturali sau sociali – nu poate explica acest fenomen complex şi divers care sfidează generalizarea exagerată[11]. În cazul României, Ana Pauker făcea parte dintr-un cerc restrâns de evrei care s-au alăturat Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România înainte de primul război mondial. Dimpotrivă, majoritatea evreilor români au evitat să se angajeze în mişcarea revoluţionară sau au aderat la mişcări sioniste ca reacţie la marginalizarea lor crescândă. Pe măsură ce situaţia politică s-a polarizat o dată cu venirea la putere a fascismului în anii '30, un număr tot mai mare de sionişti socialişti au trecut de partea comuniştilor; într-adevăr, mişcarea marxist-sionistă *Hashomer Hatzair* a devenit cunoscută unora dintre membrii de partid ca pepinieră de comunişti evrei în România deceniului respectiv[12]. Statistici secrete ale Partidului Comunist Român (PCR) arătau că distribuţia pe etnii a membrilor partidului în 1933 era de 26,58% unguri, 22,65% români şi 18,12% evrei; veterani

evrei din PCR susţin că proporţia evreilor în perioada respectivă era de fapt mult mai mare (aproximativ 50%), pentru că majoritatea celor înregistraţi ca maghiari erau în realitate evrei maghiarizaţi din Transilvania. Cu toate acestea, cifrele nu erau semnificative la nivelul populaţiei evreieşti din România (aproximativ 800.000 până în 1940): la sfârşitul celui de-al doilea război mondial, PCR îşi revendica 700-800 de membri şi câteva mii de simpatizanţi de *toate* etniile[13].

Imediat după război, numărul evreilor care se alăturaseră PCR a crescut vizibil, deşi, o dată în plus, aceştia nu reprezentau nici pe departe majoritatea evreilor români. Mulţi dintre noii recruţi erau, se pare, evrei mai tineri, atraşi de idealul de a construi o nouă ordine „democratică" după ororile şi dezastrul cauzate de război[14]. Rolul lor s-a dovedit esenţial în consolidarea noului regim, în condiţiile în care numărul membrilor de partid nu era deloc încurajator, specialiştii români pieriseră în timpul războiului şi date fiind numeroasele epurări din perioada postbelică şi nevoia de oameni care să nu fi fost implicaţi în vechiul regim. Acelaşi fenomen s-a petrecut şi în Rusia sovietică imediat după revoluţia din octombrie, când mulţi evrei ruşi, confruntaţi cu atacurile antisemite în forţă ale „albilor", au intrat în aparatul guvernamental, înlocuind vechea birocraţie şi inteligenţie, care boicotau regimul sovietic; de fapt, Lenin însuşi a afirmat că evreii i-au „sabotat pe sabotori", recuperând astfel victoria revoluţiei prin neutralizarea boicotului[15]. Deşi intervenţia lor s-a dovedit necesară în România după cel de-al doilea război mondial, ea a fost pentru scurtă vreme: până la sfârşitul anului 1945, graţie campaniei PCR de recrutare în masă, dintre cei peste 300.000 de membri de partid, nu mai puţin de 71% erau etnici români şi doar 7% erau evrei[16].

Totuşi, pentru prima dată în istoria României, în noul regim, evreii ocupau poziţii de conducere. Acest lucru a declanşat la nivel naţional un puternic val de antisemitism, aşa cum s-a întâmplat şi în Uniunea Sovietică în anii '20. Acolo, prezenţa evreilor în guvern a generat resentimente şi animozităţi atât de puternice, încât nici Kremlinul nu a putut să le ignore. Potrivit unui istoric, sursa acestui antisemitism „se afla în rândurile deposedaţilor şi declasaţilor aparţinând clasei urbane de mijloc şi răzbătea în straturile superioare ale muncitorilor industriali, studenţilor din universităţi, membrilor Tineretului Comunist şi, nu în cele din urmă, chiar în rândurile Partidului Comunist"[17]. Principalul izvor de conflicte îl constituia mobilitatea socială a evreilor, ale căror ocupaţii erau cu totul altele faţă de cele de până atunci. Aceasta s-a întâmplat în Franţa postrevoluţionară, unde evreii emancipaţi s-au concentrat în centrele urbane, părând să se adapteze mai uşor economiei de piaţă a noii ordini liberale. Mulţi îi considerau pe evrei principalii beneficiari ai recentelor transformări şi presupuneau că tot ei poartă răspunderea lor. Credeau că evreii au recurs la individualism şi atomizarea liberalismului, precum şi la internaţionalismul socialismului revoluţionar pentru a distruge societatea creştină tradiţională, menţinându-şi în acelaşi timp propria coeziune[18]. Cu alte cuvinte, atât liberalismul, cât şi socialismul apăreau ca o conspiraţie evreiască.

Un alt factor al acestui antagonism era ceea ce remarca Talmon ca fiind un „laitmotiv" în istoria evreilor şi avându-şi originile în rolul de deschizători de drumuri al evreilor în societatea europeană.

> În renumita sa lucrare despre începuturile vieţii urbane în Europa secolelor XI-XII, Henri Pirenne avansa teza că pionierii acesteia au fost epave umane, evadaţi, iobagi care fugiseră din satele lor, oameni fără nume, ocupaţie, situaţie sau reputaţie. În continuare, generalizând, a afirmat că, dintotdeauna, principalii actori ai marilor transformări sociale şi ai noilor

aventuri au fost tocmai această categorie de indivizi. Cei cu o situaţie bună, prosperă rămân sclavii averii şi privilegiilor. Se fereau de schimbare, căci aceasta atrăgea după sine strămutare, risc – prin urmare, era percepută nefavorabil. Cei în cauză erau indivizi care nu aveau nici o obligaţie, nici o reputaţie de pierdut şi nici nu erau înrădăcinaţi pentru totdeauna şi în mod sigur într-un anumit loc, fiind deci interesaţi de noi ocupaţii. Observaţia făcută de Pirenne poate fi considerată aproape o regulă a vieţii evreilor, atât în Evul Mediu, cât şi în timpurile moderne. În Evul Mediu, evreii au ales sau au fost împinşi să umple un gol şi să joace un rol necesar de pionierat. La început au fost invitaţi şi întâmpinaţi cu privilegii de către regi, marii întemeietori de oraşe, în calitate de bancheri şi negustori... Cu timpul..., populaţiile creştine şi-au pierdut oroarea faţă de camătă şi au început să vadă comerţul şi negoţul cu ochi buni, ca fiind atât respectabil, cât şi profitabil... Au recurs la un mijloc de trai sigur, eliminându-i pe uzurpatorii şi paraziţii care, deşi ostracizaţi şi lipsiţi de apărare, dispuneau de capacitatea şi îndrăzneala de a-i avea la mână pe cei de neam mare. Astfel, evreii au fost goniţi din toate ţările Europei Occidentale în Evul Mediu târziu[19].

Un scenariu similar a avut loc ulterior în Europa Centrală şi de Est, unde evreii au fost încurajaţi să-şi asume un rol economic important în regiunile subdezvoltate şi neurbanizate. Aristocraţiile din Polonia, Lituania, Ungaria şi România urmăreau cu interes dezvoltarea industriei, dar se temeau de ascensiunea clasei de mijloc autohtone, care ar fi putut deveni un potenţial rival politic. Au preferat aşadar o clasă mijlocie „străină", inofensivă din punct de vedere politic, şi le-au oferit evreilor ocazia de a munci ca hangii, meşteşugari şi arendaşi de mori sau berării în noile oraşe întemeiate la marginea vastelor lor moşii. Condiţiile economice din ce în ce mai precare şi explozia demografică din secolul al XIX-lea au atras migrarea în masă a micii nobilimi scăpătate şi a ţărănimii nevoiaşe înspre aceste oraşe, unde i-au găsit deja stabiliţi pe evrei. Concurenţa şi tensiunile naţionaliste care au rezultat de aici nu puteau lua sfârşit decât o dată cu dispariţia evreilor din regiune[20].

Acest pattern urma o regulă general valabilă în ceea ce priveşte grupurile marginale: atunci când un nou grup etnic sau religios imigrează într-o zonă deja populată, procesul de accedere la poziţiile economice şi sociale deja existente este dificil. Majoritatea va tolera minoritatea şi-i va permite să pătrundă pe poziţiile ei doar dacă nou-veniţii satisfac nevoi economice ce nu implică o concurenţă. Minoritatea trebuie deci să identifice surse de venit încă neexplorate (adică să desfăşoare o activitate de pionierat), dar, imediat ce minoritatea se statorniceşte, majoritatea începe să râvnească la noile poziţii[21].

Ca urmare, atunci când Partidul Comunist Român a ieşit din ilegalitatea anilor interbelici pentru a constitui noua ordine, s-a considerat că iniţiatorii săi evrei au fost privilegiaţi în mod nemeritat şi exagerat. Au urmat imediat apeluri la „proporţionalitate", iar regimul, adaptându-se majorităţii, a reacţionat prin „românizarea" partidului. „Preponderenţa evreilor", o realitate a ilegalităţii, nu a mai fost tolerată începând cu sfârşitul anilor '40: a urmat o constantă epurare a evreilor din vechea gardă, cei cu care erau înlocuiţi fiind exclusiv etnici români[22].

Epurarea Anei Pauker în mai 1952, parte din acest proces, era atât o consecinţă firească a politicii sale pur deviaţioniste, cât şi a dezvoltării fără precedent a antisemitismului în blocul comunist. Dovezile arată că Ana Pauker ar fi avut acelaşi destin ca şi Rudolf Slánský (executat în decembrie 1952) în Cehoslovacia, dacă procesul ei nu ar fi fost brusc anulat după moartea lui Stalin. Ea a rămas totuşi una dintre victimele de notorietate ale marii epurări a evreilor din ultimii ani ai lui Stalin, de fapt o repercusiune

a antisemitismului oportunist din cadrul stângii revoluţionare. Acesta era „socialismul imbecililor" către care îşi îndreptase revolta August Bebel, exploatarea urii faţă de evrei de către o parte a mişcării socialiste active la începutul secolului al XIX-lea. Distinct de antisemitismul politic, fenomenul a apărut o dată cu Iluminismul, când raţionaliştii progresişti şi radicalii anticlericali au atacat iudaismul în locul ţintei lor reale, Biserica creştină. Deiştii, adepţi fervenţi ai „religiei naturale" şi adversari aprigi ai clerului, au blamat iudaismul, identificându-l drept „rădăcina răului" din cadrul Bisericii. În manieră similară, „tinerii hegelieni", susţinând separarea Bisericii de Stat şi dedicându-se total unei critici radicale la adresa creştinismului, au atacat iudaismul pentru vina de a fi generat tot ceea ce i se reproşează religiei creştine. Partidele social-democrate, formate pe la 1860, au mobilizat strategii asemănătoare, inclusiv acceptarea fără rezerve a antisemitismului de dreapta, cu credinţa că, până la urmă, acest lucru va aduce beneficii mişcării socialiste[23]. Social-democraţii germani şi austrieci au abandonat în cele din urmă astfel de strategii după ce au pierdut teren în faţa partidelor antisemite din ţările lor. În Franţa şi Europa Occidentală ele au continuat însă, de unde reacţia favorabilă a revoluţionarilor ruşi la pogromurile antisemite în anii '80 ai secolului al XIX-lea. Comuniştii germani au apelat cu regularitate la aceste metode în timpul Republicii de la Weimar[24].

Momentul în care Kremlinul a jucat pe cartea evreiască urmărind interese diversioniste după cel de-al doilea război mondial a marcat sfârşitul încercărilor evreilor de a se integra în societatea est- şi central-europeană prin intermediul comunismului. Excluzându-se din comunitatea evreiască cu o fervoare ieşită din comun, comuniştii evrei sperau să se eschiveze de la asuprirea naţionalistă eliminând sau depăşind naţionalismul prin ralierea la internaţionalismul revoluţionar. Pentru ei, „Internaţionala" avea, fără îndoială, o semnificaţie mult mai adâncă decât pentru cei care considerau drepturile lor naţionale ca fiind indiscutabile. Aceasta făcea într-adevăr parte dintr-o tradiţie îndelungată a radicalismului evreiesc, lucru uşor de observat, de pildă, la evreii din *Narodnaia Volia*, în Rusia secolului al XIX-lea, practic singurii printre tovarăşii lor populişti care au îmbrăţişat socialismul cosmopolit[25]. Aşa cum scria autorul evreu Haim Hazaz, în timp ce revoluţionarii ruşi, germani sau francezi luptau să reabiliteze proletariatul din propriile lor ţări, revoluţionarii evrei şi-au pus în gând să salveze întreaga omenire[26]. Până la urmă, speranţele lor de eliberare prin revoluţie s-au dovedit o iluzie tragică.

Mai mult, eşecul integrării evreilor în timpul comunismului reflecta eşecul general al evreilor în procesul de asimilare de către societatea europeană. În unele părţi ale Europei moderne, evreilor li s-a oferit posibilitatea de a se integra şi de a fi acceptaţi în acord cu principiile universaliste ale Iluminismului, dar cu un anumit preţ: trebuiau să-şi abandoneze caracterul aparte şi felul lor specific de viaţă, în schimbul eradicării antisemitismului şi a statutului lor de paria[27]. Aceasta însemna totodată renunţarea la ocupaţiile lor „parazitare" şi „exploatatoare" tradiţionale, ca şi cum şi-ar fi ales ei înşişi astfel de poziţii. Oferind acest „contract de asimilare" minorităţii evreieşti, grupul majoritar sugera că numai şi numai caracterul diferit al evreilor, însuşirile lor presupus retrograde şi degradante au dus la prejudecata şi ostilitatea create împotriva lor şi că evreii ar putea fi acceptaţi la nivel de individ dacă fiecare dintre ei va încerca să devină mai acceptabil ca atare[28]. Mulţi evrei au considerat această premisă destul de rezonabilă. În fond, nu susţinea oare una dintre axiomele lumii noi faptul că numai educaţia şi

cultura erau cu adevărat importante? Nu sugerau oare principiile iluministe faptul că individul poate depăşi orice obstacol şi învinge orice ostilitate pur şi simplu educându-se îndeajuns şi devenind suficient de „cult"? Drept urmare, un mare număr de evrei emancipaţi au devenit fanatici ai culturii, obsedaţi de progres şi ştiinţă de carte. De unde până mai ieri erau complet marginalizaţi şi izolaţi de comunitatea majoritară, peste noapte, se părea că au devenit cei mai devotaţi partizani ai culturii naţionale în aproape toate ţările unde locuiau[29]. În acelaşi timp, ei erau mai mult decât bucuroşi să abandoneze ocupaţiile spre care fuseseră orientaţi obligatoriu prin tradiţie generaţii la rând şi să profite de ocazie pentru a aborda profesii şi domenii până atunci interzise.

Totuşi, o clauză implicită a contractului s-a dovedit a fi călcâiul lui Ahile pentru evreii participanţi la procesul de asimilare: grupul majorităţii îşi rezerva dreptul exclusiv de a decide momentul în care evreii se vor fi dezbărat de însuşirile lor dezagreabile „tipic evreieşti" într-o asemenea măsură încât să satisfacă acest contract. Curând a apărut evident faptul că, indiferent ce ar fi făcut evreii, această decizie nu avea să survină niciodată[30]. Cei care reuşiseră să elimine diferenţele culturale dintre ei şi majoritate erau consideraţi, în mod ironic, mai diferiţi decât înainte[31]. Un entuziasm constant în faţa culturii naţionale a devenit, brusc şi paradoxal, o expresie a caracterului venetic. „Ceea ce i-a ţinut, mai mult decât orice altceva, pe evreii doritori de a fi asimilaţi departe de orice grup al majorităţii a fost tocmai zelul lor de a fi asimilaţi..."[32] „Calitatea de evreu" însăşi, considerată de mulţi o parte inexorabilă a alcătuirii oricărui evreu asimilat, era acum scoasă în evidenţă ca un viciu, din cauza căruia evreii trebuiau să fie evitaţi (sau, dimpotrivă, apreciaţi în cadrul anumitor grupări avangardiste), iar evreii au rămas diferiţi în mod inexplicabil[33]. Mai mult, aceştia au descoperit curând că, în ciuda orientării spre ocupaţii mai acceptabile, nu au reuşit să recupereze handicapul în raport cu majoritatea. În mod miraculos, noile lor ocupaţii au ajuns să fie stigmatizate ca fiind „iudaizate" şi întinate iremediabil, deşi înainte fuseseră cât se poate de respectabile[34]. În acelaşi timp, ocupaţiile tradiţionale „evreieşti", înainte detestate, au devenit brusc acceptabile imediat ce au fost preluate în exclusivitate de non-evrei. Era clar că problema nu se punea la nivelul ocupaţiilor, ci al persoanelor care le exercitau; profesiile evreieşti erau detestate din cauză că erau exercitate de evrei, şi nu invers[35].

Toate aceste adevăruri transpar din experienţa pe care au trăit-o evreii în timpul comunismului. În timp ce activiştii de partid evrei renunţau la propria identitate, la propriul trecut şi îmbrăţişau cultura majorităţii în numele internaţionalismului revoluţionar, comunitatea evreiască era transformată în mod sistematic în muncitori „productivi", punându-se astfel capăt rolului socio-economic pe care îl jucase până atunci. Dar acest lucru nu a împiedicat resuscitarea antisemitismului maselor în aceste societăţi, ci, dimpotrivă, chiar a alimentat-o, din motivele pe care le-am menţionat deja. Cu cât erau mai asimilaţi, cu atât păreau mai uniţi şi mai ameninţători pentru majoritate; cu cât erau mai productivi, cu atât erau priviţi ca uzurpatori ai majorităţii[36].

Destinul Anei Pauker nu ilustrează numai acest efect, ci şi eşecul fundamental al femeilor în timpul comunismului de a răsturna şabloanele tradiţionale ale societăţilor din care proveneau. Cazul Pauker are chiar o dimensiune instructivă, prin aceea că facilitează o dată în plus clarificarea problematicii asimilării evreilor – asupra căreia istoricii evrei au revenit recent cu revizuiri considerabile. La prima vedere, atitudinea Anei Pauker de susţinere a emigrării evreilor sugerează faptul că ea reconsiderase potenţialul internaţionalismului revoluţionar de a rezolva „chestiunea evreiască", probabil în replică la

dezvoltarea antisemitismului popular şi de stat în cadrul blocului sovietic în timpul ultimilor ani ai lui Stalin. Aşa stând lucrurile, pare să se confirme teoria istoriografică clasică despre asimilarea evreilor, conform căreia viaţa modernă a evreilor este caracterizată de „bipolaritate". Lansată de istoricul evreu Simon Dubnov, teoria susţinea că, pe măsură ce societatea devine mai deschisă şi mai tolerantă, creşte pericolul asimilării şi dezintegrării din interiorul minorităţii evreieşti; şi, dimpotrivă, cu cât societatea tinde spre intoleranţă şi antisemitism, cu atât evreii reacţionează prin reînnoită solidaritate[37].

Totuşi, această dihotomie nu explică deciziile Anei Pauker de raliere la grupuri evreieşti în primii săi ani de activitate în cadrul mişcării socialiste şi comuniste, când partidul i-a acceptat şi tolerat cel mai mult pe evrei; nu explică nici respectul, nici consecvenţa în relaţiile ei cu părinţii şi fratele, evrei ortodocşi, de-a lungul carierei sale comuniste. Aici, se pare, avem de-a face cu prezervarea loialităţilor originare ale unei evreice pe deplin asimilate – o anomalie care, în alte contexte, i-a determinat pe istorici să respingă ideea de bipolaritate a asimilării evreilor şi să sublinieze multiplicitatea factorilor care fac ca în această privinţă, generalizările să nu fie posibile[38]. Deşi identitatea evreiască a Anei nu trebuie accentuată exagerat, cazul în speţă dovedeşte că asimilarea evreilor, inclusiv simpatizarea cu internaţionalismul revoluţionar nu presupun în mod implicit non-identificarea cu ceilalţi evrei. Cu toate acestea, este important să subliniem loialităţile ei diverse şi contradictorii. Indiferent cât de decisivă a fost alienarea datorată condiţiei de evreu şi femeie în societatea românească pentru orientarea ei către mişcarea comunistă sau în ce măsură internaţionalismul ei revoluţionar s-a transformat într-un devotament mecanic faţă de Uniunea Sovietică, în cele din urmă, Ana Pauker s-a dovedit o protectoare tenace a ţărănimii române – şi aceasta împotriva voinţei mentorilor ei de la Moscova. Iată una dintre revelaţiile esenţiale ale prezentului studiu.

Cercetările asupra cazului Ana Pauker au creat probleme de la început – nu numai din cauza refuzului prelungit al României de a-şi deschide arhivele, dar şi a numeroaselor capcane inerente cercetării Partidului Comunist. Tony Judt, de exemplu, a avertizat recent asupra „pericolului de a supraestima cunoştinţele şi comprehensiunea ce pot fi extrase din arhivele (comuniste) deschise de curând, indiferent cât de promiţătoare ar putea părea ele. O «arhivă», până la urmă..., nu este o sursă de veridicitate. Motivele şi scopurile celor care elaborează documente, limitele propriei lor cunoaşteri, încorporarea bârfelor şi a exagerărilor într-un raport către un superior ierarhic, distorsiunile datorate ideologiei şi prejudecăţilor, toate trebuie luate în considerare"[39]. La aceasta se adaugă tendinţa bine cunoscută a conducătorilor comunişti, pur şi simplu din obişnuinţă probabil, de a păstra neschimbate metodele conspirative din ilegalitate în dirijarea activităţii şi în perioada postbelică[40]. Uneori decideau să nu lase nici o dovadă asupra anumitor şedinţe sau ordonau stenografelor să se oprească din lucru atunci când discuţiile atingeau puncte deosebit de sensibile. Potrivit uneia dintre sursele citate, conducerea partidului readapta uneori materialul de arhivă în dorinţa sa permanentă de a rescrie istoria[41]. Dar asemenea măsluiri, pare-se, constau de obicei în „pierderea" documentelor. Ştim, de exemplu, că secretarul general Gheorghe Gheorghiu-Dej a ordonat cel puţin o dată ca anumite documente de arhivă să fie distruse[42].

Aşadar, se impunea consultarea mai multor documente, pentru a acumula cât mai mult material din multiple surse posibile, în vederea coroborării informaţiilor, precum şi a completării şi corectării inevitabilelor goluri şi erori. De aceea, documentele de arhivă

citate aici includ stenograme ale Biroului Politic şi Secretariatului Comitetului Central al PCR (redenumit Partidul Muncitoresc Român în februarie 1948) şi, de asemenea, cele ale plenarelor Comitetului Central, sesiunilor Consiliului de Miniştri, ale întrunirilor periodice ale secretarilor regionali de partid şi ale şedinţelor diferitelor secţii ale aparatului Comitetului Central. La acestea se adaugă documente de anchetă ale comisiilor oficiale de partid, precum şi interogatorii şi declaraţii penale din arhivele fostei Securităţi. În sfârşit, am completat cercetările de arhivă cu interviuri detaliate cu circa optzeci de martori provenind din cercuri intime ale elitei de partid – dintre care mulţi au avut pentru prima dată prilejul de a vorbi liber.

Procurarea unui material atât de vast mi-a dat posibilitatea să verific veridicitatea anumitor documente, în special interogatorii şi declaraţii penale care, din motive lesne de înţeles, sunt inerent îndoielnice. La analiza unor asemenea surse am respectat o serie de reguli fundamentale. Mai întâi, nici un interogatoriu penal nu poate fi considerat ca având valoare absolută dacă nu este coroborat cu alte surse. În al doilea rând, datarea interogatoriilor din închisoare are o importanţă crucială. Metoda torturii a fost aplicată asupra anumitor membri de partid din România începând din vara anului 1952; în concluzie, interogatoriile care au avut loc înainte de această dată sunt mai demne de încredere decât cele ulterioare. În al treilea rând, interogatoriile desfăşurate în prezenţa unor comisii de partid sunt mult mai sigure decât cele penale organizate în închisoare. Şi în acest caz, trebuie să ne păstrăm scepticismul: uneori cei interogaţi de comisiile de partid încercau să spună exact ceea ce voiau anchetatorii să audă, îndeosebi în declaraţiile făcute imediat după eliberarea din închisoare (probabil ca o condiţie a eliberării). Aşadar, în al patrulea rând, declaraţiile în faţa comisiilor de partid făcute înainte de încarcerare erau mai credibile decât cele luate după intrarea în detenţie şi au prioritate. În al cincilea rând, în orice declaraţie, mărturia implicând un lider aflat la putere în acea vreme este probabil adevărată, întrucât atât deţinuţii, cât şi anchetatorii se fereau să intervină în frazele referitoare la liderii aflaţi încă la putere, de teama repercusiunilor (deşi încercările de măgulire nu sunt puţine). În al şaselea rând, fiind doar simple mijloace de propagandă, numărul considerabil de declaraţii „retroactive" care, începând cu 1956, au fost „solicitate" martorilor în mod explicit pentru a confirma linia partidului, dând vina pe toate deviaţiile staliniste sau stângiste ale facţiunii Pauker, sunt în mare parte inutile scopului nostru (într-adevăr, s-a găsit în arhive o listă cu principalele întrebări adresate celor anchetaţi)[43]. Cu toate acestea, în unele cazuri, anchetaţii au contrazis în mod vădit scopul clar al „depoziţiei" lor, atribuindu-i Anei Pauker o poziţie „de dreapta" sau liberală. Am acceptat asemenea mărturii ca fiind cel mai probabil adevărate, întrucât este puţin plauzibil ca cineva să facă în mod gratuit o asemenea afirmaţie, mai ales în condiţiile în care risca să înfrunte furia conducerii de partid.

Similar, sursele orale îşi au limitele lor: ele sunt adeseori depoziţii subiective ale martorilor, a căror memorie selectivă reproduce doar ceea ce le convine mai mult. Totuşi, deşi pe alocuri pot fi părtinitoare, declaraţiile martorilor oculari reprezintă o sursă de informaţii altfel absolut de negăsit în sursele scrise „obiective". „După cum se exprima Gibbon, istoricul serios «este obligat să consulte o varietate de mărturii, care fiecare, luată separat, este probabil imperfectă şi parţială»; el adăuga că «ignorarea acestui principiu simplu» este ea însăşi o cauză majoră a neînţelegerilor."[44] Dificultatea constă în a recunoaşte lipsa de obiectivitate a anumitor surse orale, făcând deosebirea între cele care pot fi verificate pe cale empirică şi cele având la bază o atitudine

părtinitoare sau o mistificare intenţionată. Am încercat să fac această distincţie, mai întâi, prin confruntarea mărturiilor orale cu sursele de arhivă şi, în al doilea rând, prin intervievarea a cât mai multor persoane posibil, pentru a corobora toate depoziţiile cu cele ale altor martori. La sfârşit, cu excepţia datelor (care după cincizeci de ani erau inevitabil problematice), informaţiile pe care le-am obţinut din interviuri au fost în general exacte şi confirmate de documente.

Primele două capitole ale acestei biografii politice a Anei Pauker examinează copilăria şi perioada de început a carierei ei revoluţionare. Restul studiului acoperă perioada când s-a aflat la putere şi acţiunile de epurare care au urmat. Nu este o istorie a comunismului românesc, şi nici nu se încearcă o relatare cronologică a acţiunilor şi politicii comuniste din vremea când ea se afla la putere. Studiul nostru se concentrează mai degrabă asupra rolului personal al Anei Pauker în conducerea partidului şi a atitudinii ei în legătură cu o serie de subiecte-cheie: politica agrară, epurările în partid şi emigrarea evreilor. Acesta este doar un aspect a ceea ce ar putea fi o istorie foarte complexă şi cuprinzătoare. De aceea, trebuie să fie completat cu un studiu amănunţit despre regimul comunist din perspectiva poporului român – care a plătit şi continuă să plătească un preţ dureros şi amar pentru ceea ce la un moment dat i-a fost impus.

Capitolul I

Primii ani

Detaliile despre copilăria Anei Pauker pot fi cu greu schiţate. Ea nu şi-a scris memoriile şi se pare că evita să vorbească pe larg despre trecut, chiar şi în prezenţa familiei. Din fericire, mai multe documente din dosarul ei din arhivele Comintern-ului, aflate la Moscova, completează câteva dintre numeroasele goluri din biografia sa. Ana Rabinsohn s-a născut la 13 decembrie 1893 din părinţi evrei ortodocşi, în satul cu populaţie în majoritate evreiască Codăeşti, din judeţul Vaslui, unde locuiau bunicii ei, dar şi-a petrecut întreaga copilărie în Bucureşti[1].

Părinţii se mutaseră în capitala României la sfârşitul secolului al XIX-lea, asemenea multor alţi evrei care iniţial locuiseră în provincie. Populaţia evreiască a Bucureştiului a sporit de la 6.000 în 1859 la 43.274 în 1899, constituind cea mai numeroasă comunitate evreiască din ţară[2]. Fiecare din cele două ramuri evreieşti distincte locuiau în cartiere diferite – aşkenază, cea mai mare, cu douăzeci şi opt de sinagogi, şi cea mai mică, dar mai bine organizată şi mai bine situată, sefardă, cu numai două sinagogi[3]. Către sfârşitul secolului, comunitatea evreiască în ansamblu deţinea o gamă largă de instituţii, organizaţii şi societăţi de caritate şi era evident mai puţin ortodoxă decât cele din afara capitalei[4]. În plus, evreii din Bucureşti erau în mod clar împărţiţi pe clase, cu o burghezie puţin numeroasă, înstărită, înconjurată de o majoritate săracă. Familia Rabinsohn aparţinea clar celei de-a doua categorii : după cum va relata mai târziu Ana Pauker, ea a trăit „în condiţii foarte grele" tot timpul copilăriei[5].

Tatăl Anei, Herş Kaufman Rabinsohn, îndeplinise diverse funcţii religioase în tinereţe, inclusiv cea de profesor de ebraică şi cantor ; mai târziu el şi-a câştigat existenţa la Bucureşti ca măcelar ritual (*shoychet*), lucrând în paralel ca funcţionar la una din sinagogile oraşului[6]. Fostul şef-rabin Moses Rosen l-a descris ca pe „un evreu ultra-religios, cu multă carte evreiască, sever şi principial în ceea ce priveşte respectul normelor religioase", care a acuzat pe faţă rabinatul din Bucureşti pe motiv că nu sprijinea suficient viaţa religioasă evreiască. Ana Pauker însăşi l-a descris, după cum se ştie, ca pe „un romantic exaltat" şi lipsit de simţul realităţii, care în problemele de viaţă cotidiană se baza mereu pe mama ei, Sarah Rabinsohn, o femeie întreprinzătoare şi modestă, sufletul şi stâlpul familiei şi evident mai pragmatică şi mai orientată spre afaceri[7]. Părinţii aveau un venit modest, nici pe departe suficient pentru a-şi întreţine cei patru copii (doi dintre ei decedaţi în prima copilărie)[8] sau pentru a scăpa de sărăcia extremă în care trăiau. Dar nu părea a fi o familie care să pună confortul material mai presus de sentimentul religios.

Declaraţia scrisă a surorii mai mici, Bella Rabinsohn, din dosarul de la Comintern al Anei Pauker dezvăluie că Ana a crescut mai ales sub influenţa bunicului ei dinspre tată,

„un rabin foarte interesant prin cultura, inteligenţa şi omenia lui", şi, neîndoielnic, patriarhul familiei. El personal i-a stabilit Anei numele la naştere, îşi amintea Bella, „nu după un mort din familie, cum se obişnuieşte la evrei, ci după Anna (*Hanah* în ebraică), mama profetului Samuel, simbol de curăţie sufletească şi modestie, ca şi după Anna, femeia din epoca Maccabeilor care, cu un eroism vrednic de istorie", înainte de propria sa moarte, şi-a văzut cei şapte fii ucişi cu sălbăticie pentru refuzul de a abandona credinţa în Dumnezeul lor. Bunicul a transmis nepoatei sale dorinţa ca ea să ducă o viaţă „demnă de numele lor". Complet devotată eruditului şi charismaticului ei bunic, Ana, „neavând mai mult de şapte ani", şi-a convins părinţii să-i permită să străbată de una singură aproape două sute cincizeci de kilometri până la Codăeşti, pentru a fi cu el. Încă din primii ani de viaţă, s-a remarcat printr-o inteligenţă ieşită din comun, şi până la vârsta de şapte ani învăţase deja de la el ceea ce sora ei numea, în mod ciudat, „cele mai grele părţi din învăţătura evreiască"[9]. Se spune că, în vreme ce se contrazicea cu tatăl ei în legătură cu dorinţa insistentă de a urma un *heder* (şcoală evreiască numai pentru băieţi) în Bucureşti, şi-a găsit în bunic un aliat entuziast, altminteri foarte tradiţionalist[10]. Impresionat de „logica, spiritul de observaţie şi *scharfsinn*-ul (minte ascuţită) ei", bătrânul rabin a încălcat preceptele religioase conform cărora numai băieţii beneficiau de dreptul la educaţie şi a insistat ca nepoata lui să urmeze cursurile unei şcoli. Ea a frecventat şcoala primară „Frăţia Sionului" a comunităţii evreieşti, una dintre cele două şcoli primare aşkenazi din Bucureşti. Înfiinţată în 1890, cu un efectiv de 400 de elevi, şcoala se afla în incinta sinagogii Templul Coral, cea mai importantă sinagogă din capitală[11]. În 1905, Ana a absolvit cursurile şcolii primare de patru ani ca şefă de promoţie, dar în ciuda insistenţelor pe lângă părinţi de a-şi continua studiile, a fost nevoită să lucreze în croitorie, întrucât n-au mai putut face faţă cheltuielilor[12].

Graţie intervenţiei renumitului rabin doctor A.M. Beck, care o luase pe eleva supradotată sub ocrotirea sa, şcoala profesională „Raşela şi Filip Focşăneanu" i-a permis în scurt timp Anei să-şi continue studiile cu amânarea plăţii[13]. Era singura şcoală profesională aşkenazi din Bucureşti, cu un efectiv de maxim 150 de elevi[14]. Când a absolvit cursurile, o combinaţie de studii profesionale şi teoretice, în 1909, Ana a simţit iarăşi îndemnul de a-şi continua învăţătura, dar din nou nu a avut mijloacele necesare. A revenit la munca de croitoreasă într-un atelier de confecţii, în timp ce studia în particular cu doctorul Beck pentru a se prezenta la examenele de admitere într-un institut de limbă ebraică. După ce şi-a trecut examenele la ebraică şi la religia ebraică, şcoala „Frăţia Sionului" a angajat-o să predea la clasa I. Şi a început să ţină lecţii aici în 1910 sau poate în 1911[15].

Deşi Ana Rabinsohn a absolvit oficial numai opt ani de şcoală, ea era cu mult peste nivelul majorităţii fetelor evreice din Europa de Est la vremea respectivă. În general, în societatea evreiască est-europeană, educaţia asigurată de comunitate era un domeniu rezervat exclusiv bărbaţilor şi consta numai din studiul religios. Totuşi, aceasta nu înseamnă că evreii respectau neapărat aceste reguli sau că evreicele n-ar fi fost educate, neoficial; dimpotrivă, gradul de şcolarizare al evreicelor din Europa de Est era foarte ridicat în secolul al XIX-lea. Existau de fapt unele *hadrim* (pluralul de la *heder*) pentru fete, de obicei într-o sală de clasă separată, în aceeaşi clădire cu cele pentru băieţi, în unele locuri permiţându-se fetelor să frecventeze şcolile de băieţi. Mai mult, începuse să activeze şi mişcarea *Bait Ya'acov*, care asigura şcolarizarea tinerelor evreice. Dar fetele

aveau de regulă un curriculum diferit: limba de predare era idiş (precum şi limba rusă, în Imperiul Ţarist) şi foloseau în general traduceri în idiş ale povestirilor biblice (*Ţe'na Ureena*) şi alte texte idiş scrise iniţial pentru femei şi citite de către femei; băieţii, pe de altă parte, învăţau întotdeauna în ebraică. Mai mult, şcolile de fete erau destul de rare şi prezenţa feminină în şcolile de băieţi era aproape nesemnificativă. În schimb, majoritatea evreicelor instruite se pare că au învăţat să citească şi să scrie singure sau cu ajutorul prietenilor şi al familiei. Câteva dintre cele mai înstărite aveau profesori particulari. Până pe la 1860, multe tinere evreice începuseră să meargă la şcoli moderne publice sau particulare situate în diverse centre urbane din regiune, dar şi în cazul acesta, taxa ridicată de şcolarizare limita frecventarea lor la o minoritate înstărită. Fără excepţie însă, educaţia tinerelor evreice era strict utilitară, ele devenind o unealtă practică pentru lumea seculară a afacerilor. Aceasta era valabil chiar şi în cazul fetelor provenind din familii înstărite, pregătite cu profesori particulari, şi al celor care mergeau la *hadrim*, unde lucrul de mână era un obiect standard în programa pentru fete. În timp ce educaţia băieţilor se axa în principal pe textele sacre şi pe latura spirituală, fetele erau instruite în chestiunile lumeşti, de muncă şi viaţă[16].

La prima vedere s-ar părea că, în ciuda unor diferenţe semnificative, experienţa Anei Rabinsohn se conforma în linii mari acestui scenariu. Faptul că bunicul ei ignorase preceptele tradiţionale şi o educase pe Ana în copilărie şi că ea urmase pentru scurt timp un *heder* de băieţi nu era ieşit din comun. La fel, nici programele şcolilor primară sau profesională pe care le urmase nu erau în vreun fel unice, educaţia sa atât în ceea ce priveşte deprinderile practice, cât şi obiectele teoretice înscriindu-se în modelul general de instruire a femeii evreice din acea vreme. Chiar şi lecţiile ei în particular cu doctorul Beck urmau în fond regula generală, ea beneficiind de fapt de o pregătire profesională pentru a preda la şcoala „Frăţia Sionului". Dar, la o analiză mai atentă, educaţia Anei depăşea anumite restricţii impuse instruirii unei fete, fiind cu un pas înaintea semenelor ei. Bunicul său nu era un oarecare, ci un rabin, şi el nu s-a limitat doar la a o învăţa pe Ana să scrie şi să citească, după cum era obiceiul, ci a iniţiat-o, în rând cu verii ei, într-un sistem complex de obiecte de studiu iudaice. Chiar şi numai frecventarea unei şcoli primare particulare era ceva ieşit din comun, căci, în general, familiile sărace nu-şi puteau permite să achite taxele de şcolarizare. Educaţia specială gratuită la acea şcoală profesională subliniază clar statutul ei special şi exemplar printre ceilalţi colegi. Mai mult, era la fel de neobişnuit (deşi începuse să devină din ce în ce mai des întâlnit la acea vreme) nu doar faptul că i se permisese să înveţe şi să fie admisă la examenele de ebraică, ci şi că începuse să înveţe ebraica numai *după* ce fusese în prealabil încurajată către o educaţie superioară. Este adevărat că îi era încă interzis studiul textelor sacre, dar în rest, în ceea ce priveşte condiţia de femeie a Anei Rabinsohn, acest lucru nu părea să împieteze în vreun fel educaţia sa oficială, lucru de-a dreptul excepţional.

Ceea ce a împiedicat-o în cele din urmă pe Ana Rabinsohn să-şi continue studiile a fost sărăcia şi, mai ales, opresiunea statului în privinţa evreimii din România. În 1893, anul naşterii Anei, guvernul României a interzis copiilor evrei să urmeze şcoala elementară publică în mod gratuit[17]. De asemenea, se stipula că „străinii" (adică evreii) nu se puteau înscrie la o şcoală profesională decât dacă rămâneau locuri libere şi doar în urma achitării unor taxe de şcolarizare exorbitante. Mai mult, străinii erau întotdeauna respinşi la bursele acordate de stat, numărul lor neputând depăşi o cincime din efectivul total de elevi al unei şcoli şi nepermiţându-li-se să urmeze nici o şcoală agricolă. Cinci ani mai

târziu, guvernul i-a exclus complet pe evrei din toate liceele şi universităţile[18]. Aşadar, dacă Rabinsohn ar fi avut vreodată posibilitatea să-şi continue studiile, ar fi trebuit să facă acest lucru în altă ţară.

România parcurgea o perioadă de antisemitism acerb, iar evreii erau consideraţi oficial venetici apatrizi. La Congresul de la Berlin din 1878, care a dus la crearea unui stat român de sine stătător, guvernul român s-a opus insistenţelor vest-europene de a-i naturaliza pe evrei, susţinând ferm că „nu există şi n-au existat niciodată evrei români; existau doar evrei care se născuseră în Principatele Române, dar care nu fuseseră niciodată asimilaţi, ca limbă sau obiceiuri, de către naţiunea română". Până la urmă s-a ajuns totuşi la un compromis, admiţându-se naturalizarea evreilor, însă de la caz la caz. Dar, din întreaga comunitate evreiască din România, care număra 240.000 de membri în 1912, doar aproximativ 1.000 de „excepţii" obţinuseră cetăţenie română până la începutul primului război mondial[19]. După cum declara Uniunea Evreilor Pământeni Parlamentului României în 1910:

> Suntem de multă vreme ţinta unei aprige campanii de ură şi defăimare şi supuşi unei legislaţii care, după ce ne-a declarat străini, ne sărăceşte tot mai mult. Dar niciodată până acum nu a fost această ofensivă dirijată cu atâta înverşunare ca în ultima vreme. Timp de zeci de ani, lege după lege a redus numărul ocupaţiilor pe care ni se permite să le exercităm... Toate aceste măsuri au fost, bineînţeles, dictate de o anumită politică având ca scop distrugerea noastră..., şi cu ţinta finală de a ne priva de orice posibilitate de a ne câştiga existenţa, şi deci de a trăi în această ţară...
>
> Un război crunt se duce împotriva noastră..., este răspândită ura... în oraşe, în târguri şi sate... Se incită pe faţă la violenţă. Este o campanie care foloseşte orice arme şi orice mijloace...
>
> Fără vreun motiv anume şi mânaţi doar de o ură nejustificată..., oamenii ne acuză că suntem duşmani de moarte a tot ceea ce nu este evreiesc, că promovăm o moralitate opusă principiilor umane universale, că năzuim să dominăm întreaga lume şi, mai ales, că urmărim distrugerea acestei ţări[20].

La vremea când acest manifest protesta în mod oficial împotriva politicii tuturor guvernelor începând cu 1864, România devenise un simbol al antisemitismului lipsit de compromisuri. Totuşi, în mod ironic, naţiunea română nu se remarcase din punct de vedere istoric prin violenţă împotriva evreilor sau prin intoleranţă faţă de minorităţile sale etnice[21]. În timpul stăpânirii diferiţilor domni din Ţara Românească şi Moldova, evreii s-au bucurat de multe libertăţi până la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi trăiau în general în pace la începutul secolului al XIX-lea[22]. Dar la începutul anilor 1700, o iudeofobie religioasă de mult acumulată a dus la izbucnirea unor acuzaţii de crimă în cadrul unor ritualuri lansate de Biserică[23]. Acuzaţiile au atins cote epidemice până la sfârşitul secolului şi au culminat cu un pogrom sângeros la Bucureşti în 1801, în urma căruia au murit 128 de evrei[24]. Această moştenire a alimentat în sufletul celor mai mulţi sentimentul antievreiesc, până când antisemitismul modern a izbucnit ca o forţă importantă a naţionalismului românesc şi ca un corolar al condiţiilor socio-economice din secolul al XIX-lea.

Naţionalismul românesc se corela intrinsec cu o realitate fundamentală: teritoriile care formau România modernă suferiseră sub dominaţie străină timp de secole şi au fost supuse unor valuri succesive de stăpânire străină. Chiar şi cele mai influente familii care constituiau clasa proprietarilor de moşii (boierii) erau în mare parte de provenienţă greacă (fanariotă), luând locul adevăratei nobilimi române. Drept urmare, frica şi ura

faţă de străini – turci, care invadaseră şi ocupaseră ţara; unguri, care erau văzuţi ca asupritorii românilor în Transilvania; ruşi, cuceritorii şi ocupanţii pământurilor româneşti; sau greci (mai ales în secolul al XVIII-lea) şi evrei, care erau la fel de „înzestraţi cu toate defectele morale ale *străinilor din interior*" – s-au făcut remarcate în naţionalismul românesc încă de la început. Chiar mai mult, acesta era specificul naţionalismului est-european în general, asuprirea permanentă generând la popoarele est-europene o suspiciune pronunţată (dacă nu chiar ură) faţă de oricine era cât de cât diferit, precum şi o virulenţă ardentă faţă de străini. Dar în România, astfel de sentimente atingeau paroxismul. „Ostilitatea faţă de străini", nota eseistul şi filosoful român Emil Cioran, „este atât de caracteristică sentimentului naţional românesc, încât cele două vor fi întotdeauna inseparabile. Prima reacţie raţională a românilor nu este mândria faţă de destinul României sau un sentiment de glorie care la patriotismul francez este o notă dominantă, ci revolta faţă de străini, adeseori exprimată ca o injurie şi uneori cristalizată într-o ură de durată... Noi am trăit sub stăpânire străină timp de o mie de ani; a nu-i urî şi a nu-i elimina ar demonstra inexistenţa sentimentului naţional". Sau, după cum se exprima în 1871 istoricul şi economistul B.P. Hasdeu, „străini în fruntea statului, străini în ministere, străini în Parlament, străini în magistratură, străini în barou, străini în medicină, străini în finanţe, străini în lumea afacerilor, străini în publicistică, străini în lucrările civile, străini în sus, străini în jos şi totuşi – *românismul este în floare*"[25].

Deci naţionalismul românesc modern era o revoltă conştientă atât împotriva duşmanilor din exterior, cât şi a elementelor „străine" existente în ţară – elemente care jucau un rol socio-economic foarte important în secolul al XIX-lea. Economia agrară tradiţională a ţării fusese susţinută aproape exclusiv de ţărani săraci trăind sub jugul greu al boierilor, fără o clasă de mijloc demnă de remarcat şi fără o viaţă orăşenească. Dar în 1829, Tratatul de la Adrianopol a schimbat brusc această situaţie, punând capăt monopolului Turciei asupra comerţului din Principatele Dunărene (Ţara Românească şi Moldova) şi deschizându-le calea spre comerţul internaţional în 1830. Regimul socio-economic de tip medieval din România a făcut comerţul cu Europa Apuseană şi mai dificil, astfel că el trebuia reformat în cel mai scurt timp posibil. Mai ales latifundiarii s-au aflat dintr-o dată într-o acută lipsă de capital, pe măsură ce bunurile importate din Occident au devenit mai accesibile în România. Astfel, aceştia au început să-şi dea pământurile în arendă şi să-şi cedeze drepturile de monopol asupra deţinerii de magazine şi a vânzării de carne şi alcool unui număr tot mai mare de negustori şi comercianţi, înfiinţând *târguri* pe marile moşii. În mod tradiţional, românii nu agreau comerţul. Până la începutul secolului XX, ţăranii nu dovedeau cine ştie ce înclinaţie spre acesta, iar moşierii îl considerau înjositor, preferându-i deţinerea pasivă de pământuri sau ocuparea unor funcţii publice. Rolul acesta a fost îndeplinit de o clasă de negustori de import care s-a stabilit în ţară sub protectoratul diplomaţilor străini. Puţinele bresle tradiţionale deja existente de meşteşugari şi negustori au cedat curând în faţa concurenţei reprezentate de comercianţii străini, aceştia din urmă constituind prima clasă de mijloc adevărată din istoria României, situată între boieri şi masele ţărăneşti[26].

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, negustorii străini din România erau în majoritate greci, armeni, bulgari şi sârbi. Treptat, ei au fost asimilaţi în societatea românească (mai ales grecii şi armenii), au intrat în politică şi au abordat profesiile liberale[27]. Trei grupuri distincte de evrei au preluat treptat locul lor în comerţ: *pământenii* sau „evreii autohtoni", o comunitate bine situată, care trăise în Principate vreme de

secole; *hrişovelţii* sau „evreii de hrisov", o seamă de negustori evrei din Imperiul Rus care, între 1780 şi 1850, au fost naturalizaţi prin hrisoave speciale după ce anumiţi boieri solicitaseră imigrarea lor pentru a ajuta la înfiinţarea de târguri; şi două valuri de imigranţi evrei ilegali, primii fugind din Rusia în timpul ocupaţiei acesteia asupra României din 1829 până în 1856, de multe ori pentru a scăpa de scandalosul Decret al cantoniştilor (lege rusească ce-i obliga pe evrei să servească în armata rusă timp de douăzeci şi cinci de ani), iar cei din al doilea val, majoritatea din Galiţia şi Rusia, sosind într-un număr mult mai mare începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea[28]. Fiindu-le interzis să deţină pământ (începând din 1830) şi să practice aproape orice fel de meserie (până în 1919), evreii au fost nevoiţi să se ocupe cu negustoria, camăta şi mai ales cu meşteşugăria. Prin aceasta, ei au jucat un rol însemnat în urbanizarea şi dezvoltarea pieţelor moldoveneşti[29]. Evreii reprezentau 50% din populaţia satelor moldoveneşti şi 35% din cea a oraşelor moldoveneşti de-a lungul secolului al XIX-lea (ajungând la nu mai puţin de 57,7% din populaţia capitalei Moldovei, Iaşi, la sfârşitul secolului al XIX-lea). De multe ori, erau singurii care deţineau contacte comerciale cu străinătatea. Mai mult, antreprenorii evrei de curând stabiliţi deţineau cea mai mare parte a industriei bucovinene, mai ales cea a cherestelei. În acelaşi timp, o clasă puţin numeroasă de evrei orăşeni, mai ales în Ţara Românească, a fost supusă unui proces de îmburghezire şi aculturaţie, excelând în comerţ, industrie, jurnalistică şi medicină[30]. Totuşi, ca şi în cazul Poloniei, evreii reprezentau în general burghezia urbană din zonele cele mai sărace (Moldova, Bucovina, Basarabia, părţi din nordul Transilvaniei). Şi tot ca în Polonia, majoritatea lor copleşitoare rămânea cufundată în sărăcie[31]. Cu toate acestea, sărăcia lor avea un impact foarte slab asupra ideologiei naţionaliste a României, care manifesta un antisemitism cu caracteristicile clasice ale unei crize de modernizare. Toate tensiunile sociale proprii modernizării şi capitalismului în fază incipientă considerate a fi consecinţele unei „urbanizări diabolice" şi distrugerea unei vieţi rurale „pure din punct de vedere spiritual" erau direct puse pe seama minorităţii evreieşti[32].

În prim-planul incriminării naţionaliste a evreilor din România stătea „chestiunea ţărănească". Consulul general britanic observa la începutul anilor 1800 că „nu există probabil un alt popor care să muncească într-un mai mare grad de asuprire, ca un rezultat al puterii despotice şi mai împovărat cu impozite şi taxe decât ţăranii din Moldova şi Ţara Românească". De-a lungul secolului al XIX-lea nu s-a întreprins mare lucru pentru a îmbunătăţi condiţiile vitrege de trai ale ţăranilor. Reforma agrară parţială din 1864 nu a făcut aproape nimic pentru a-i scăpa de cumplita lor sărăcie şi de dependenţa de marii moşieri. Cu micile loturi de pământ pe care le primiseră, mulţi ţărani abia dacă îşi puteau întreţine familiile, aşa încât erau nevoiţi să muncească pe marile moşii pentru a putea supravieţui. Până în 1907, nici mai mult, nici mai puţin de 60% dintre ţăranii din România locuiau în condiţii cât se poate de grele sau nu deţineau deloc pământ (includzându-i pe cei ale căror loturi produceau cantităţi de-abia suficiente pentru subzistenţă, se ajungea la un procent de 85%), în timp ce latifundiile moşierilor cuprindeau jumătate din tot pământul arabil şi de păşune al ţării[33].

În multe zone, mai ales în Moldova, ţărănimea asuprită şi subjugată a României se găsea în contact direct mai degrabă cu intermediarii evrei decât cu prosperii proprietari. De cele mai multe ori, evreii erau meşteşugarii şi negustorii rurali care asigurau bunurile necesare gospodăriei, pe care ţăranii nu le puteau obţine în altă parte şi care, la rândul lor, cumpărau de la aceştia produsele ce le prisoseau în schimbul banilor atât de necesari;

evreii erau îndeobşte meşteşugarii pe care se bizuiau ţăranii în oraşele nou-înfiinţate şi în comunităţile urbane, ei introducând o întreagă varietate de meserii în peisajul rural; evreii erau îndeobşte cârciumarii, fabricanţii de băuturi alcoolice, morarii şi cherestegiii; şi erau îndeobşte cămătarii spre care se orientau ţăranii mânaţi de datorii, întrucât statul nu le împrumuta bani ca să-şi achite taxele pentru pământul lor, şi aşa insuficient. Astfel, evreii au introdus schimbul monetar în sistemul agricol tradiţional autarhic din mediul rural românesc, în felul acesta contribuind la transformarea economiei româneşti în una modernă, de tip capitalist. În acelaşi timp, ei au devenit, cel puţin începând cu ultimele decenii ale secolului al XIX-lea, ţapul ispăşitor ideal pentru naţionaliştii români, care în mod fals i-au considerat pe evrei responsabili în bloc pentru condiţia tragică a ţărănimii[34].

„Populaţia evreiască", după cum observa un studiu recent, „a devenit o *problemă* în momentul în care clasa sus-pusă a societăţii româneşti a fost pe deplin conştientă de incapacitatea sa de a rezolva serioasele probleme sociale provocate de evoluţia politică a României în acei ani". Deşi sistemul socio-economic evolua în ritm susţinut, în încercarea disperată de a se adapta la standardele occidentale, după ce ţara a fost deschisă comerţului internaţional, au rămas suficiente probleme: puterea absolută a forurilor conducătoare, corupţia la nivelul guvernului, sărăcia ţăranilor şi nemulţumirea larg răspândită. Ţăranilor li se făceau promisiuni după promisiuni cu privire la apropiata reformă agrară; de exemplu, în 1859, Ion Brătianu a dat asigurări unei delegaţii de ţărani că vor fi împroprietăriţi îndată ce Principatele se vor uni. Dar moşierii, care niciodată nu manifestaseră nici cel mai mic sentiment de *noblesse oblige*, au refuzat să consimtă la o asemenea îmbunătăţire a condiţiei ţăranilor, întrucât aceasta le-ar fi ameninţat privilegiile de clasă. Ei l-au alungat fără prea multă ceremonie pe domnitorul Alexandru Ioan Cuza, după ce acesta implementase, în ciuda obiecţiilor lor, o reformă agrară limitată. Apoi au emis mai multe ordonanţe împotriva ţăranilor, pentru a submina reformele domnitorului – pe care ei le-au descris ca parte a unei „politici evreieşti" în detrimentul intereselor naţiunii române[35].

Ca urmare, violente răscoale ţărăneşti au continuat să izbucnească în următorii 43 de ani: între 1864 (anul reformei agrare ineficiente a lui Cuza) şi 1907, mii de răscoale pe plan local şi regional au zguduit ţara, toate anticipări funeste ale marii răscoale ţărăneşti din România anului 1907[36]. Autorităţile au replicat printr-o politică duplicitară, înăbuşind prin forţă *jacqueria*, adeseori cu mare vărsare de sânge, şi încercând în acelaşi timp să abată mânia ţăranilor către o ţintă previzibilă, convenabilă lor. Evreii trebuiau nu numai să servească drept intermediari ai moşierilor, dar şi să preia asupra lor vina pentru ordinea neo-feudală pe care boierii se străduiau să o menţină[37]. În acelaşi timp, intelectualii naţionalişti, care se temeau că lupta pentru reforma socială va vlăgui prea mult statul român, care se afla oricum într-o situaţie precară, au refuzat să pună în primejdie coeziunea naţională susţinând în vreun fel drepturile ţăranilor[38]. De aceea, ambele grupări au început să-i învinuiască pe evrei în problema agrară a României. Evreii, declarau ei fără încetare, erau „exploatatorii satelor", „asupritorii ţărănimii", „otrăvitorii ţăranilor", „paraziţi diabolici" şi „lepre" care „câştigau fără să muncească", „lipitorile satelor", cei care trăiau din sudoarea muncii ţăranilor[39].

Ca o acţiune preliminară pentru a opri revoltele, autorităţile au anulat toate datoriile către cămătarii evrei în zonele afectate de tulburările ţărăneşti şi apoi i-au alungat pe evrei cu totul din satele în cauză[40]. Expulzările au început în 1867, imediat după ce Ion

Brătianu, ministrul de Interne, a interzis evreilor să se stabilească în sate şi regiuni rurale şi a ordonat ca „vagabonzii" evrei – el îi numea „evrei neputincioşi şi împuţiţi", care erau incapabili să-şi găsească de lucru – să fie expulzaţi imediat[41]. În esenţă, era o reiterare a paragrafului 94 al Regulamentului Organic din 1834, acordat de Rusia, care îi expulza pe vagabonzii evrei sau pe evreii „fără o ocupaţie folositoare"[42]. Expulzările erau operate întotdeauna acolo unde avea loc o revoltă a ţăranilor, chiar şi în oraşe, în apropierea răscoalelor (cum ar fi mişcarea antidinastică de la Ploieşti în 1870), care erau considerate arbitrar a fi sate, numai pentru a-i goni pe evrei[43]. Acestea făceau parte dintr-un proces continuu, care afecta un mare număr de evrei, moldoveni în special. Presa românească nu a menţionat nimic despre acest proces, guvernările succesive din România l-au contestat vehement, dar el a continuat nestingherit până aproape de primul război mondial[44]. Nu de puţine ori, expulzările au dus la oribile acte de injustiţie, între care şi odiosul incident petrecut în 1867 la Galaţi, unde vagabonzi evrei s-au înecat în timp ce erau deportaţi forţat peste Dunăre[45]. În unele regiuni, evreilor li s-a permis în cele din urmă să se întoarcă la casele lor „până când", aşa cum sugera un istoric, „s-ar fi simţit nevoia unei noi diversiuni. Expulzările din sate", adăuga el, „au dus la sărăcirea maselor de evrei şi la degradarea şi deteriorarea caracterului lor. Nesiguranţa i-a determinat pe unii dintre ei să devină mai lacomi şi mai acaparatori, căutând câştiguri ilegale şi astfel dând noi pretexte pentru xenofobie. Acest cerc vicios a continuat până la primul război mondial"[46].

Situaţia s-a deteriorat şi mai mult o dată cu marea răscoală ţărănească din 1907, care a adus în prim-plan problema *arendaşilor* evrei[47]. Arendaşii au ajuns să constituie o instituţie românească atunci când în ţară, începând cu secolul al XIX-lea, a devenit tot mai populară forma de administrare a moşiilor de la distanţă, în condiţiile în care proprietarii, care preferau să locuiască în Bucureşti sau în alte capitale europene, lăsau tot mai mult sarcina administrării moşiilor pe mâna arendaşilor. „Până în 1900", după cum relata Henry L. Roberts, „56% dintre proprietăţile de peste 50 de hectare şi mai mult de 72% dintre marile moşii de peste 5000 de hectare erau date spre administrare în mare parte nu ţăranilor, ci arendaşilor"[48]. Cât despre rolul concret jucat de evrei în cadrul acestui fenomen, considerat în general preponderent aducător de prejudicii, cercetările ştiinţifice arată că majoritatea arendaşilor (72,6%) din ţară erau de fapt etnici români. Într-adevăr, românii constituiau majoritatea arendaşilor chiar şi în Moldova dominată de evrei, deşi aici arendaşii evrei constituiau o prezenţă importantă[49]. (O familie de evrei austrieci, fraţii Fischer, controlau 75% din judeţele Suceava, Dorohoi şi Botoşani[50].) De asemenea, în urma cercetărilor întreprinse, s-a confirmat faptul că iniţial arendaşii evrei aduceau foloase moşiilor pe care le administrau. Ei erau, de fapt, antreprenorii agricoli care investeau atât capitalul lichid, cât şi echipamentul agricol, îmbunătăţeau metodele de cultivare a pământului, angajau muncitori şi reparau morile şi distileriile de pe moşii pentru a creşte profitul pe pieţele locale şi străine. Pe scurt, ei încercau să transforme moşii cel mai adesea muribunde sau neprofitabile în întreprinderi moderne şi viabile[51].

Cu toate acestea, după 1875, economia românească a suferit un declin sever, ca urmare a scăderii preţurilor la produsele agricole în întreaga Europă şi a dominaţiei crescânde a Statelor Unite asupra pieţei europene de grâu. Oferta pe piaţă a României fiind în scădere, modernizarea în domeniul agriculturii a fost paralizată, întrucât atât latifundiarii, cât şi arendaşii încercau să recupereze veniturile pierdute exploatându-i şi

mai mult pe ţărani, în loc să extindă mecanizarea în agricultură. Specula flagrantă prolifera pe măsură ce rata profitului se diminua: boierii au mărit renta pentru arendaşi, care, la rândul lor, îi exploatau pe ţăranii ce lucrau pământul sau pe rentierii lor, înrăutăţind şi mai mult situaţia deja grea a sătenilor şi contribuind la nemulţumirea lor. Oarecum inevitabil, ţăranul era cel mai adesea tentat să-l învinuiască pe arendaşul cu care făcea înţelegerea decât pe stăpânul moşiei, care nu se afla de faţă, cu atât mai mult, probabil, cu cât arendaşul era evreu, adică un intrus. De asemenea, arendaşii creştini puteau avea propriul lor pământ şi astfel se prezentau ca nişte fermieri care urmăreau să-şi sporească averea administrată ca arendaşi; evreilor, pe de altă parte, le era interzis să deţină teren, iar în arendă puteau să-l ţină doar timp de cinci ani[52].

Se poate afirma doar la nivel de speculaţie faptul că aceste restricţii – ca şi expulzările – i-au avantajat pe evrei să obţină profituri rapide pe termen scurt şi să devină, astfel, şi mai mari exploatatori ai pământului şi oamenilor cu care aveau în fapt mai puţine legături decât arendaşii creştini. De asemenea, se poate doar bănui în ce măsură eforturile tot mai pronunţate de incitare ale propagandiştilor din guvern, precum şi ale preoţilor şi profesorilor de la sate[53] au generat ostilitatea ţăranilor faţă de evrei. Un lucru este cert: în ciuda faptului că a izbucnit în Moldova, pe pământurile arendate de un evreu (Mochi Fischer), marea răscoală ţărănească a fost în cele din urmă doar indirect legată de evrei. În schimb, s-a declanşat ca revoltă socială generală împotriva neo-iobăgiei şi a sărăciei crescânde care a cuprins în scurt timp întreaga ţară[54]. Autorităţile române, care au masacrat mii de ţărani într-un efort disperat de a pune capăt tulburărilor, au înţeles perfect acest lucru. Regele Carol însuşi a respins ideea că răscoala ar fi fost la origine antisemită, motivând că „la fiecare doi evrei agresaţi sunt 100 de creştini morţi" ca urmare a acestei răscoale[55]. Cu toate acestea, răscoala a fost în mod previzibil „interpretată de cei răspunzători de abuzurile socio-economice (din ţară) ca o victorie a cauzei naţionalismului, ca o manifestare patriotică din partea ţărănimii române împotriva asupririi străinilor – evreii"[56]. Amintind pentru totdeauna de punctul de plecare al răscoalei, termenul *Fischerland* (cu referire la fraţii Fischer) a fost folosit în repetate rânduri pentru a ilustra răspândirea „exploatării evreieşti"[57]. Legislaţia adoptată în mod precipitat, care dispunea din nou expulzarea tuturor străinilor din satele româneşti, a fost imediat pusă în aplicare, cu un zel fără precedent. În judeţele Iaşi şi Dorohoi, au fost alungaţi toţi evreii (aproximativ 2.800 de persoane); mai mult, în judeţul Bacău, evreii au avut la dispoziţie patruzeci şi opt de ore pentru a-şi evacua locuinţele; în judeţul Vaslui, unde locuiau bunicii Anei, întregul proces s-a desfăşurat într-o atmosferă deosebit de dură[58].

În consecinţă, diversiunea a reprezentat un element-cheie al antisemitismului din România, dar nu a fost în nici un caz singurul element. În timp ce moşierii şi aliaţii lor se foloseau în manieră oportunistă de evrei pentru propriile lor interese, cei mai zeloşi antisemiţi păreau să vină din altă parte, şi anume dintr-o clasă mijlocie autohtonă în formare, care râvnea tocmai poziţiile „parazitare" pe care evreii erau acuzaţi că le deţineau în societatea românească. Ca şi întreaga Europă, România a asistat la o explozie demografică de-a lungul secolului al XIX-lea; acest fapt, asociat cu criza economică din deceniul al optulea şi situaţia tot mai deplorabilă în mediul rural care a rezultat ulterior, a dus la migrarea în masă a ţăranilor spre oraşe. Acolo, la fel ca în restul Europei Centrale şi de Est, ţăranii dezrădăcinaţi s-au angajat ca muncitori necalificaţi, lucrând în subordinea meşteşugarilor, negustorilor şi comercianţilor evrei deja stabiliţi acolo. Pentru că nu le convenea statutul de subordonaţi ai unei minorităţi „străine" vorbitoare de idiş,

au început să-i vadă pe evrei ca pe duşmanul lor principal. În consecinţă, au început să-şi „croiască propriul drum cu coatele şi pumnii, la nevoie, cerând, pretinzând şi impunându-şi prezenţa cu supremul argument: Sunt român! Dacă aceasta nu se putea uşor dovedi din cauza etniei (fie greacă, bulgară, armeană etc.), susţineau şi mai tare: Sunt creştin!... Evreii erau rivalii. Ei *ocupaseră* abuziv poziţiile pe care le vroiau românii şi, deoarece românii considerau că acele poziţii le aparţin, evreii trebuiau înlocuiţi cu orice preţ!"[59].

Elementele naţionaliste au preluat ideea fără rezerve, pretinzând înlăturarea completă a evreilor deschizători de drumuri din comerţ şi industrie, pentru a face loc clasei mijlocii româneşti, aflată încă în stadiu incipient. Ion C. Brătianu a afirmat fără menajamente, în faţa membrilor guvernului, în 1880: „Scopul nostru trebuie să fie înlăturarea completă a evreilor din sfera economică românească"[60]. Astfel, statul îşi exercita pe deplin puterea pentru a redistribui poziţiile ocupate de evrei către românii autohtoni. În 1864, încă înaintea detronării lui Cuza, Parlamentul român a interzis evreilor să lucreze ca negustori ambulanţi, privându-i astfel pe 20.000 dintre ei de unica lor sursă de venit[61]. La 4 decembrie 1864, evreilor li s-a interzis să practice avocatura; la 27 decembrie 1868, erau excluşi din sectorul medicinei administrat de stat în România; la 15 ianuarie 1869, li s-a interzis să lucreze ca funcţionari ai serviciilor de percepere a impozitelor în comunele rurale; la 25 octombrie 1869, li se interzicea ocuparea posturilor de farmacişti, cu excepţia cazurilor în care nu se găseau etnici români pentru aceste posturi; la 15 februarie 1872, li s-a interzis să mai facă afaceri cu tutun; la 1 aprilie 1873, li s-a interzis comercializarea băuturilor alcoolice în mediul rural; la 4 august şi 5 septembrie 1873, li s-a interzis să ocupe posturi de conducere în circumscripţii sanitare; la 8-10 iunie 1874, au fost înlăturaţi din posturile de conducere din circumscripţii şi spitale şi li s-a adus la cunoştinţă că „străinii" puteau rămâne directori de farmacii până în 1878 (dacă nu se puteau găsi români), când toate noile farmacii trebuiau să fie administrate exclusiv de „români"; la 6 iunie 1880, li s-a interzis să lucreze ca directori sau casieri ai Băncii Naţionale a României; la 16 iunie 1886, au fost anunţaţi că, începând de la acea dată, farmaciştii puteau fi numai „români" sau cetăţeni naturalizaţi; la 7 decembrie 1886, s-a interzis ca registrele de afaceri să fie scrise în idiş; la 28 februarie 1887, li s-a interzis să fie funcţionari de stat în Regatul român. La 22 mai 1887, li s-a anunţat că majoritatea administratorilor afacerilor particulare trebuiau să fie din acel moment numai „români"; la 24 mai 1887, li s-a adus la cunoştinţă o nouă lege care decreta că două treimi din forţa de muncă a tuturor fabricilor trebuie să fie constituită numai din români, în decursul a cinci ani de la deschiderea fabricii; şi la 16 martie 1902, meşteşugarii evrei, 30.000 de capi de familie care aveau în întreţinere alte 100.000 de persoane, şi-au văzut posibilitatea de subzistenţă brusc ameninţată de Legea meseriilor, care urma să interzică evreilor practicarea oricărui fel de meşteşug sau lucru artizanal[62].

„În România", remarca un observator contemporan, „un evreu nu poate fi nici măturător de stradă, deoarece acesta este un serviciu de stat"[63]. În cele din urmă, şi Biserica Ortodoxă Română, abjurând de la procedura standard de a atrage prozeliţi necreştini, „a refuzat să-i convertească pe evrei pentru ca nu cumva aceştia să ridice vreun fel de pretenţii economice"; în schimb, Biserica tutela boicotarea evreilor şi alungarea lor din ţară[64]. A fi evreu în România sfârşitului de secol al XIX-lea şi începutului de secol XX însemna să fii un venetic fără ţară, un obstacol incomod în calea reînnoirii naţionale, care trebuia să fie extirpat ca o tumoare malignă. Antisemitismul, adeseori tradus în acte de violenţă, devenise endemic pentru naţionaliştii români de toate

convingerile[65]. Nicidecum considerat ca o poziţie extremă în această perioadă, el „a devenit practic un element presupus al atitudinii intelectualităţii româneşti faţă de viaţă. A fi român", conchidea un cărturar, „însemna să fii în mod instinctiv antievreu"[66].

Ostilitatea generală faţă de evrei a afectat-o direct pe Ana Rabinsohn în nenumărate feluri. Tatăl ei îi spunea jurnalistului politic Judd Teller, în 1949, că Ana reuşise să supravieţuiască unui conflict antisemit în Bucureşti, în 1906, având la vremea aceea doar doisprezece ani. A ajuns acasă plângând şi, timp de aproape o săptămână după aceea, a zăcut la pat, delirând. „De atunci", adăuga Herş Rabinsohn, „a refuzat să mai vorbească idiş, limba pe care o vorbea întreaga familie. Ar fi trebuit încă de atunci, poate, să fac o «şiva» (ritualul evreiesc de doliu pentru rudele celor decedaţi) pentru ea". Bătrânul presupunea, după cum observa Teller, că incidentul acela traumatizant a stat la baza deciziei sale ulterioare de „abandonare a evreilor". Deşi nu este clar dacă Rabinsohn se referea de fapt la evreii ortodocşi atunci când vorbea despre „abandonul" fiicei sale, Teller conchide că experienţa neplăcută încercată de Ana Pauker a avut acelaşi impact asupra ei pe care traume similare le-au avut asupra lui Ferdinand Lasalle sau asupra Rosei Luxemburg şi sugerează că fiecare dintre aceste experienţe a generat o aversiune de sine „caracteristică pentru majoritatea evreilor atraşi de radicalism"[67].

În ciuda acestor afirmaţii, Ana Pauker a continuat în mod inexplicabil nu doar să înveţe ebraica, dar şi să o predea altora şi avea s-o facă timp de doi ani după ce se alăturase mişcării socialiste, încetând această activitate doar pentru că şi-a pierdut slujba[68]. În acelaşi fel, atribuirea refuzului ei de a vorbi idiş acasă unei pure aversiuni faţă de sine ignoră un aspect esenţial: restricţiile politice din România *nu* au împiedicat-o pe Ana Rabinsohn (sau pe alţi evrei români, mai ales din Bucureşti) de a se asimila şi identifica cu societatea românească. Acest fenomen era, se pare, mai pronunţat la evreice decât la evrei[69]. Printre alţi factori, practica tradiţională evreiască de a interzice femeilor studiul textelor sfinte a facilitat în mod neprevăzut asimilarea şi secularizarea lor mai rapidă, deoarece li se permitea în schimb să citească literatură şi cărţi laice, în vreme ce bărbaţii trebuiau să citească numai cărţile sfinte. Astfel, tocmai din cauza posibilităţilor lor limitate de educaţie, evreicele din Europa de Est erau mai libere să urmeze studii în domeniul laic decât bărbaţii şi, de aceea, erau mai expuse şi probabil mai atrase de cultura lumii exterioare[70]. Aşa s-au petrecut, desigur, lucrurile cu Ana Rabinsohn care, îşi aminteşte sora ei Bella, devenise o cititoare avidă încă din copilărie[71]. Fără îndoială că lecturile Anei au inspirat-o spre a se aventura dincolo de graniţele mediului evreiesc. Dar, de vreme ce în Europa Răsăriteană nu exista nici o mişcare de reformare a iudaismului şi, prin urmare, evreii erau fie ortodocşi, fie profani, dar în nici un caz între cele două extreme, orice evreu care tindea spre o viaţă mai cosmopolită sau mai modernă decât cea pe care o oferea lumea evreiască ortodoxă tradiţională avea în esenţă o singură posibilitate: asimilarea în afara mediului evreiesc[72]. Un mare număr de evreice din Europa de Est au ales tocmai o astfel de cale, printre ele aflându-se, în mod categoric, şi Ana Rabinsohn.

Deşi nu se cunoaşte cu precizie impactul pe care asimilarea l-a exercitat asupra percepţiei de sine a Anei, dată fiind apartenenţa ei religioasă, evreilor din generaţia ei li se atribuie o oarecare ură de sine, mai ales – dar nici într-un caz exclusiv – celor din Germania. În decursul a douăzeci de ani, între 1894 şi 1914, primii ani din viaţa Anei Rabinsohn, observatorii „au devenit dureros de conştienţi de o atitudine nesănătoasă a tinerilor evrei faţă de ei înşişi ca indivizi, faţă de comunitatea evreiască, de valorile şi preocupările sale, şi că mulţi au alunecat fără să vrea spre acceptarea stereotipului

evreului fabricat de antisemiţi"[73]. Ana Rabinsohn, de asemenea, pare să fi fost influenţată la acea vreme de stereotipurile antisemite publicate în legătură cu evreii şi cu ocupaţiile evreieşti tradiţionale. După cum spunea Bella Rabinsohn în declaraţia ei de la Comintern, „la vârsta de 18 sau 19 ani (în 1912 sau 1913), sub influenţa cărţii lui Freytag, *Soll und Haben*, [Ana] reuşi să-şi convingă mama să se lase de «urâta» ocupaţie de băcăneasă, de comerciantă – şi astfel, răpind independenţa mamei, a schimbat cu desăvârşire situaţia familiei"[74].

Lucrarea lui Gustav Freytag, *Debit şi credit* (*Soll und Haben*), unul dintre cele mai apreciate romane din literatura germană a secolului al XIX-lea, descrie în termeni critici un negoţ evreiesc într-o lumină groaznică plină de stereotipuri. Mesajul fundamental al cărţii, argumentat în mod eficient de Freytag, este că singurul evreu bun este cel asimilat, pe cale de dispariţie, în opoziţie cu masele demne de dispreţ din mediul evreiesc tradiţional. Acest concept a fost primit favorabil de evreimea germană care a citit cartea şi a îmbrăţişat cu o unanimitate remarcabilă stereotipurile promovate; într-adevăr, a face acest lucru „a devenit un semn de asimilare a evreilor" în societatea germană de la sfârşitul secolului[75]. Dacă relatarea surorii sale Bella este corectă, acest lucru ar putea fi adevărat şi despre Ana Rabinsohn, într-o oarecare măsură.

Pe lângă aceasta, când a intrat oficial în rândurile socialiştilor în 1915, Ana a fost cel mai probabil influenţată de atitudinea aproape unanimă asupra chestiunii evreieşti manifestată pe atunci în cadrul mişcării socialiste care, ca şi Freytag, favoriza asimilarea şi, în acest fel, dispariţia evreilor din cadrul societăţii europene[76]. La acea vreme, teoreticianul marxist ortodox Karl Kautsky, din Partidul Social-Democrat austriac, era considerat de orice socialist din Europa drept cel mai de seamă interpret al marxismului. Teoriile lui erau şi mai influente în ceea ce priveşte chestiunea evreiască, întrucât aproape fără excepţie, marxiştii (incluzându-i aici şi pe bolşevici) îl recunoşteau ca pe o autoritate în această problemă[77]. În estimările lui Kautsky, evreii nu-şi aveau locul în viitoarea ordine socialistă. Ei supravieţuiseră ca naţiune de-a lungul secolelor doar pentru că îndepliniseră „funcţii economice exclusive în ţările unde trăiau. În Evul Mediu, erau în acelaşi timp o naţiune şi o clasă de negustori şi cămătari în Europa, devenind astfel indispensabili în societatea premergătoare celei capitaliste"[78]. „A fi evreu în Evul Mediu", scria Kautsky, „nu însemna doar a aparţine unei anumite naţiuni, ci şi unei anumite profesii. A fi evreu însemna a fi cămătar şi viceversa; caracterul evreului a devenit acela propriu unui cămătar, iar cel al cămătarului acela propriu unui evreu"[79]. Cu toate acestea, o dată cu apariţia capitalismului, evreii au ajuns să pătrundă şi în alte ocupaţii, punându-se capăt atât funcţiei lor economice de dinainte, cât şi acelui *raison d'être* ca entitate separată[80]. Singurul lucru care-i mai ţinea uniţi acum, afirma Kautsky, era antisemitismul[81]; căci ei nu erau de fapt o naţiune în sensul modern al cuvântului, neavând nici un teritoriu şi vorbind ceea ce el considera o „non-limbă". ci erau mai curând o „castă"[82]. Aşadar, evreii ar fi dispărut repede o dată cu emanciparea totală pe care ar fi adus-o, fără îndoială, cu sine socialismul. Spre deosebire de dispariţia indienilor americani, aceasta nu era de regretat, căci evreii s-ar fi ridicat în fond la un nivel mai înalt de activitate umană şi progres[83]. „Nu vom fi ieşit cu totul din Evul Mediu", conchidea Kautsky, „atâta timp cât mai există iudaism. Cu cât el va dispărea mai repede, cu atât mai bine va fi pentru societate şi chiar pentru evreii înşişi"[84].

Kautsky s-a înşelat în mod categoric atât asupra rolului exclusiv economic jucat de evrei, cât şi asupra incapacităţii lor de a supravieţui în afara acestui rol, dar atitudinea sa nu denota neapărat antisemitism sau rea-voinţă[85]. La fel, nici atitudinea lui Freytag nu

denota acest lucru atunci când el a scris *Soll und Haben*. Nici Kautsky, nici Freytag nu erau antisemiţi în sensul politic al cuvântului[86], dar amândoi credeau în stereotipuri antievreieşti care dăunau în mare măsură imaginii şi aşa degradate a evreilor, stereotipuri pe care le promovau. De fapt, un mare număr de evrei europeni care doreau şi acţionau în mod activ pentru îmbunătăţirea condiţiei evreilor din întreaga lume făceau exact acelaşi lucru. La rândul lor, numeroşi membri ai mişcării sioniste subscriau la cele mai groaznice stereotipuri ale poporului pentru care luptau, aşa cum se întâmplă cu *toţi* adepţii ideologiilor evreieşti moderne. În ansamblu, manifestau o „atitudine autodenigratoare în ceea ce priveşte imaginea evreilor în lumea modernă", care era rezultatul direct al asimilării evreilor şi care afecta toate categoriile de evrei asimilaţi, nu doar pe cei atraşi de radicalism[87]. Această tendinţă de autodenigrare se putea observa, aşadar, nu doar printre cei care rupseseră orice relaţie cu evreii şi iudaismul, dar şi printre evreii deja asimilaţi, care făceau eforturi semnificative de integrare în lumea modernă – inclusiv cei care continuau să simpatizeze cu evreii, ba chiar şi cei care-şi dedicaseră viaţa cauzei acestora.

Nici în ceea ce o priveşte pe tânăra Ana Rabinsohn, autodenigrarea, dacă putem vorbi despre aşa ceva în cazul ei, oricât de profundă sau superficială, nu a împiedicat-o să continue să profeseze în mediul evreiesc şi să simpatizeze cu el vreme îndelungată. Pe lângă predarea orelor de ebraică, ea colabora în mod entuziast cu un grup de tineri evrei bogaţi care înfiinţaseră un cămin destinat copiilor evrei provenind din familii sărace, muncind neîncetat pentru a-l menţine în funcţiune câţiva ani după ce a aderat la mişcarea socialistă. În 1918, a activat personal în unităţile de apărare care protejau evreii de pogromurile ce tocmai izbucneau pe atunci în Bucureşti. Iar în cursul primei jumătăţi a deceniului al treilea, deşi se angajase în mişcarea comunistă, Ana Pauker nu a întrerupt relaţiile cu intelectuali evrei, frecventând librăria evreiască Hasefer[88].

Totuşi, ca la majoritatea evreilor moderni, loialităţile Anei erau diverse şi contradictorii. Alături de convingerile politice, legăturile ei neîntrerupte cu comunitatea evreiască corespundeau unei identificări tot mai pronunţate cu poporul român. Această dihotomie nu era diferită de aceea a viitorului soţ al Anei, Marcel Pauker, pe care l-a întâlnit în 1918[89]. Spre deosebire de Ana, Marcel a lăsat în urma sa o autobiografie elaborată, detaliindu-şi pe larg convingerile politice şi motivaţiile. Născut şi crescut într-o familie de evrei „complet românizaţi" din Bucureşti, Marcel Pauker a fost, în mai mare măsură decât Ana Rabinsohn, un asimilat. Deşi şi-a recunoscut în repetate rânduri originile sale evreieşti şi a luat parte la diferite manifestări de solidaritate cu comunitatea evreiască, sentimentul propriei identităţi îşi avea lăcaşul în cu totul altă parte. Ca şi Ana, şi-a petrecut copilăria în mediul rural românesc, „patru-cinci luni pe an participând la toate muncile câmpului..., [şi] devenind părtaş cu avânt tineresc la viaţa şi durerile satului... Am... putut", scria el, „să cunosc de dedesubt exploatarea canibalică a ţăranului..., şi mă cuprindea o dragoste caldă pentru blajinul şi chinuitul nostru popor român". Într-adevăr, interesul său pentru condiţia ţăranului a reprezentat principalul punct de atracţie spre socialism, căci „situaţia ţărănimii îmi era foarte clară", spunea el, „...dar mai puţin clare secretele producţiei capitaliste"[90]. Analizând acţiunile Anei Pauker, o dată ajunsă la putere, ea pare să îi fi împărtăşit într-o oarecare măsură ideile. Cel puţin acestea au influenţat-o considerabil, întrucât Ana Pauker s-a afirmat ca principal apărător al ţărănimii române printre liderii comunişti ai ţării.

Capitolul II

În cadrul mişcării

În 1915, Ana Pauker a intrat într-un club al Partidului Social-Democrat al Muncitorilor din România (PSDMR) din strada Sfântul Ionică nr. 12, din Bucureşti, şi s-a înscris oficial ca membră de partid. „Am intrat în mişcarea muncitorească", a declarat ea mai târziu, „revoltată de nedreptatea socială pe care am văzut-o şi despre care ştiam şi deoarece, din ceea ce am citit, am perceput clasa muncitoare ca o clasă asuprită care lupta împotriva exploatării şi nedreptăţii sociale"[1]. Evident, decizia ei s-a datorat şi influenţei lui Heinrich Sternberg, coleg de catedră la şcoala unde preda. S-au cunoscut şi au devenit amanţi în 1911, când ea avea şaptesprezece ani. El îi furniza cu regularitate lecturi pe teme socialiste şi o însoţea la întrunirile de 1 Mai în pădurile din apropierea Bucureştiului[2]. Alăturându-se socialiştilor, Ana a devenit membră a unui grup de tinere evreice care au aderat la radicalism începând din ultimele trei decenii ale secolului al XIX-lea. În mod concret, ea a aparţinut celei de-a doua generaţii de evreice radicale care au aderat la Liga Generală Muncitorească a Evreilor (Bund), la partidele menşevic şi bolşevic, precum şi la diverse partide marxiste şi socialist-sioniste de la începutul secolului şi de după aceea. Aceste femei proveneau din mici târguri (*ştetl*) evreieşti şi din zonele de ostracizare din Imperiul Rus şi s-au ridicat din inima comunităţilor evreieşti. Provenienţa Anei Rabinsohn din rândul maselor evreieşti sărace din România, precum şi persecuţia antisemită au constituit motivele ei de a se alătura socialiştilor, deoarece seria de legi şi decrete antievreieşti elaborate la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului XX a avut un efect catastrofal asupra evreilor săraci şi, în acelaşi timp, a fost mult mai puţin dureroasă pentru majoritatea evreilor români aparţinând claselor superioare[3].

Spre deosebire de Imperiul Rus, în România, mişcările radicale lipseau complet. Liga Generală Muncitorească a Evreilor (Bund-ul), căreia îi aparţineau pe atunci evreicele radicale[4], nu exista în România (cu excepţia Basarabiei), iar partidele socialiste sioniste din ţară se aflau abia la început de drum. Oricum, preferinţa Anei Rabinsohn pentru internaţionalismul revoluţionar era caracteristică şi pentru celelalte membre ale Ligii. Atracţia exercitată de internaţionalismul revoluţionar asupra Anei nu a fost un caz izolat în rândul evreicelor radicale şi al muncitorilor evrei din generaţia sa.

Curând după ce s-a alăturat PSDMR, Ana Rabinsohn a fost desemnată să activeze la serviciul financiar al organizaţiei de partid din Bucureşti[5]. Ea a continuat să lucreze ca profesoară de ebraică şi studii ebraice vreme de doi ani după ce s-a alăturat mişcării, transferându-se de la şcoala primară la şcoala profesională pe care ea însăşi o frecventase cu puţin timp înainte. Devenise, îşi amintea sora ei Bella, foarte populară atât printre colegi, cât şi în rândul elevilor şi era de fapt „cea mai iubită profesoară pe care au avut-o

până atunci aceste şcoli". Cu toate acestea, ea a refuzat curând după aceea, din motive ideologice, să continue predarea religiei[6]. A fost demisă în 1917, după ce primise un avertisment în legătură cu faptul de a-i fi învăţat pe elevii săi cântece revoluţionare[7]. În consecinţă, ea a recurs la predarea de lecţii particulare pentru copiii familiilor înstărite, continuând ceea ce oricum deja începuse să facă pentru a-şi completa venitul de profesor, întrucât din ce în ce mai multe familii preferau să angajeze un profesor particular decât să rişte să-şi trimită copiii la şcoală după bombardarea Bucureştiului de către trupele germane în toamna anului 1916[8]. În acea perioadă, activităţile social-democrate ale Anei Rabinsohn se limitau doar la munca de la serviciul financiar şi la participarea la diverse şedinţe şi întruniri în 1915 şi 1916. Când PSDMR a fost scos în afara legii, curând după intrarea României în război, Ana Rabinsohn şi alţi membri erau obligaţi să se întâlnească la biblioteca partidului, unde discutau şi analizau evoluţia războiului şi a revoluţiilor ruse din februarie şi octombrie[9].

Când Ana s-a înscris oficial în partid, PSDMR reprezenta o mişcare minoră şi inconsecventă: succesul socialismului era încă departe. Ambele au fost introduse în România prin două grupări distincte: una alcătuită din imigranţi ruşi, cel mai marcant membru al acesteia fiind Constantin Dobrogeanu-Gherea (1855-1920), un evreu ucrainean pe numele său adevărat Nahum Katz[10]; cealaltă constituită din intelectuali români provenind din familii în majoritate burgheze sau chiar aristocrate (supranumiţi „generoşii"), care au adus cu ei ideile socialiste la întoarcerea de la studii din Franţa. „Generoşii" au fost curând dezamăgiţi de condiţiile sociale înapoiate din ţară şi au abandonat mişcarea, lăsând-o pe mâna „străinilor" (Dobrogeanu-Gherea, alături de bulgarul Cristian Racovski), pentru a reorganiza partidul în primul deceniu al secolului XX. Încă de atunci însă, social-democraţii nu se bucurau de un succes prea mare printre etnicii români. Ei aveau puţini simpatizanţi în rândurile intelectualităţii româneşti, care sprijinea mai ales partidele de dreapta, Naţional Liberal şi Conservator, din raţiuni de natură practică şi ideologică: majoritatea intelectualilor care manifestau făţiş o aversiune faţă de internaţionalismul pronunţat al socialiştilor erau angajaţi ai serviciilor publice, controlate de cele două partide care alternau la putere. De aceea, PSDMR se baza preponderent pe clasa muncitoare în privinţa constituirii sale mai mult decât partidele similare din Europa Centrală şi de Est; dar pe atunci proletariatul industrial reprezenta doar 2% din populaţia României (100.000 de persoane)[11]. În preajma primului război mondial, acesta includea un procent ridicat de muncitori şi meşteşugari evrei de la oraşe[12]. Aşa se explică numărul nesemnificativ de membri şi predominanţa non-etnicilor români printre socialişti şi, de aici, virtuala lor izolare de masele româneşti şi relevanţa lor politică cvasiinexistentă.

O dată cu sfârşitul războiului, PSDMR şi-a reluat activitatea în România, deşi acum era împărţit tranşant între radicali şi moderaţi. Social-democraţii s-au opus vehement războiului, iar când România a ieşit din starea de neutralitate pentru a declara război Austro-Ungariei în 1916, guvernul i-a supus unor represiuni masive[13]. Ca urmare, cei mai mulţi lideri radicali ai partidului s-au refugiat în Rusia, cedând locurile de frunte elementelor mai moderate. În acelaşi timp însă, represiunile au continuat să radicalizeze partidul. Tot mai mulţi activişti s-au identificat deschis cu revoluţia din octombrie şi au preferat să adopte metode ilegale, subversive pentru a declanşa cât mai rapid o revoluţie în România[14]. Aceşti membri au pus bazele unei facţiuni „maximaliste" probolşevice – ceea ce Ana Pauker denumise *Sfatul secret* – în interiorul PSDMR, care se opunea politicilor marxiste mai tradiţionale de la nivelul conducerii de partid[15].

În acelaşi timp, sute de mii de soldaţi ruşi pătrunseseră în România, iar entuziasmul lor pentru revoluţia bolşevică ce avusese loc cu câteva luni mai devreme s-a răspândit în toată ţara ca flăcările unui incendiu. Economia naţională fiind aproape distrusă, contextul era de aşa natură încât atât socialiştii, cât şi guvernul au recunoscut necesitatea unei intervenţii revoluţionare. Au izbucnit greve în toată ţara, 250 în 1919 şi mai multe, 750, în 1920, în cele din urmă ţara devenind „un câmp de luptă între militanţii comunişti şi moderaţii din Partidul Socialist". Deşi nu controlau deloc grevele, radicalii şi-au propus să le impregneze cu propriile lor pretenţii politice, tipărind manifeste clandestine fără ştirea liderilor partidului şi exprimându-şi făţiş revolta faţă de aceştia. Eforturile lor au dat curând roade: în 1919, ei deveniseră forţa predominantă a partidului din Bucureşti, cea mai mare şi mai puternică secţiune din ţară[16].

Luând parte la întrunirile *Sfatului Secret*, Ana Rabinsohn a început să se implice în diferite activităţi interzise în cursul anului 1918 – distribuind manifeste ilegale, lucrând ca mesager clandestin în diverse locuri din ţară, ajutând activişti de partid aflaţi în detenţie şi luând parte la lupta de apărare împotriva autorilor pogromurilor ce aveau drept ţintă pe atunci comunitatea evreiască din Bucureşti[17]. Dar probabil că în această perioadă ea nu era decât un factor cu rol secundar, după cum se poate deduce din plecarea ei în Elveţia curând după aceea, în ciuda efervescenţei revoluţionare tot mai crescute. Aflând că şi-ar putea absolvi studiile şi examenele de diplomă mult mai uşor acolo, Ana Rabinsohn a decis să meargă în străinătate, cu scopul de a se înscrie la facultatea de medicină după întoarcerea în România. În 1918, s-a angajat ca bibliotecară la industriaşul Heinrich Fischer şi a început să economisească bani pentru planificata călătorie. Ajutată de unul dintre fraţii ei mai mici, a reuşit să plece în Elveţia în septembrie 1919[18].

Plecarea Anei, deşi aparent programată într-un moment destul de nepotrivit, nu este cu totul surprinzătoare, deoarece ea fusese dintotdeauna foarte preocupată să-şi finalizeze studiile[19]. În acelaşi timp însă, relaţia ei cu Marcel Pauker i-a influenţat cu certitudine decizia. Ulterior, declara că a plecat în Elveţia „cu ajutorul unor tovarăşi de partid din vremea aceea"[20]. Marcel Pauker era cu siguranţă unul dintre ei. Provenind dintr-o familie înstărită de evrei români, el a avut în mod cert posibilitatea s-o ajute financiar pe Ana Rabinsohn, iar la începutul anului 1919 a plecat el însuşi la Zürich pentru a-şi desăvârşi studiile de inginerie[21]. Călătoria Anei Rabinsohn nu a fost un simplu pretext pentru a-l urma pe Pauker în Elveţia, de vreme ce a avut propriul ei program acolo şi, mai mult, a locuit la Geneva, în timp ce el locuia la Zürich. Şi totuşi, probabil că el a avut o mare influenţă asupra ei. Pauker era prezentabil, dinamic şi sigur pe sine. Pasionat din fire, idealist înflăcărat, deosebit de impulsiv, independent până la încăpăţânare, era de nezdruncinat în convingerile sale, frizând aproape insolenţa. Deşi abia dacă avea în jur de douăzeci şi cinci de ani când a devenit lider al comunismului românesc, la începutul anilor '20, nu a ezitat niciodată să-i critice fără menajamente pe veteranii mai experimentaţi şi respectaţi din partid, fie că erau compatrioţi români, renumiţi comunişti bulgari care îi fuseseră mentori, remarcabilul economist maghiar Eugen Varga (cu care a avut conflicte în legătură cu problemele agrare din Europa de Sud-Est la cel de-al patrulea Congres Internaţional al Comintern-ului) sau chiar funcţionari de rang înalt din Comintern şi Rusia sovietică; când a redactat o declaraţie autobiografică la Moscova, în noiembrie 1937, în punctul de apogeu al Marii Terori din Uniunea Sovietică, nu a ezitat să-şi declare „iubirea sa de ţară şi patriotismul lui [românesc]" sau să-i reproşeze tatălui

său faptul că „se simţea ruşinat de originea lui evreiască", când ambele atitudini erau categoric tabu în sistemul stalinist înfloritor[22]. Oricare ar fi fost adevăratul motiv al plecării în Elveţia, Ana a fost cu siguranţă influenţată de această figură charismatică şi controversată, fiind foarte îndrăgostită de Marcel.

În intervalul de un an şi jumătate petrecut la Geneva, Ana Rabinsohn a cunoscut socialişti de frunte ca René Lachenal, Humbert Droz, Henry Barbusse, Stasia Stanislavskaia, Platten Nicoll şi alţii. De asemenea, s-a alăturat unui grup de studenţi comunişti[23] – printre care, după cum se spune în una dintre relatări, era şi evreul român Tristan Tzara, care avea să fie cunoscut ca părinte al dadaismului[24]. Infirmând un raport întocmit în 1921 conform căruia ea ar fi fost secretara unui grup de studenţi comunişti români la Geneva şi că, în această calitate, coresponda regulat prin curier cu oficiali ai partidului atât din România, cât şi din Rusia, ea a negat ulterior orice contact cu mişcarea socialistă din România, susţinând că şi-a limitat activitatea politică din Geneva la participări ocazionale la mitinguri şi întruniri[25].

În schimb, se pare că Ana Rabinsohn a fost acaparată de studiile ei şi de examenele de absolvire, ceea ce, îşi amintea sora ei Bella, „a fost extraordinar de dificil pentru ea, deoarece era complet nepregătită". Mai mult, situaţia ei financiară precară s-a înrăutăţit curând, când Fischer nu i-a mai plătit indemnizaţia, iar contribuţia modestă a părinţilor ei săraci nu reuşea să acopere costul ridicat al vieţii din Geneva[26]. În ciuda faptului că primea bani de la fratele ei, de la Marcel Pauker şi de la Stasia Stanislavskaia, Ana a fost nevoită să se angajeze la o fabrică, dar sănătatea ei fragilă a obligat-o să renunţe[27]. Dificultăţile personale au crescut şi mai mult când fratele ei, care o ajutase să plece în Elveţia, „un suflet foarte delicat", căruia îi era cu totul devotată, s-a sinucis[28]. În cele din urmă, a fost nevoită să renunţe la studii şi să plece din Geneva, pentru a i se alătura lui Pauker la Zürich, fără să-şi fi trecut examenele de licenţă la începutul anului 1921. Ei s-au căsătorit curând şi au revenit împreună în România în aceeaşi vară, după ce, în iunie, Marcel îşi încheiase studiile[29].

Sosind la Bucureşti în august 1921, cei doi au considerat că situaţia politică este în general propice, dar au găsit mişcarea comunistă în plină criză[30]. În absenţa lor, facţiunea probolşevică a PSDMR a continuat să câştige teren, în ciuda intensificării represaliilor din partea guvernului, care era hotărât să-i distrugă pe comunişti prin eliminarea liderilor lor – fie arestându-i, fie lichidându-i[31]. Întrucât poziţia comuniştilor se consolida, distrugerea completă a unităţii Partidului Socialist era doar o chestiune de timp. Lovitura de graţie a fost dată cu ocazia unui congres al PSDMR, în mai 1921, când majoritatea a votat pentru afilierea la Internaţionala a III-a (Comintern) a lui Lenin şi pentru înfiinţarea Partidului Socialist Comunist din România (PSCR), redenumit ulterior Partidul Comunist din România (PCR); cei care au votat pentru au fost imediat arestaţi şi condamnaţi la închisoare[32]. Aceasta a lăsat un vid în conducerea comuniştilor români, vid pe care soţii Pauker, alăturându-se trup şi suflet PSCR-ului după înapoierea în ţară, l-au ocupat imediat.

Propulsat direct în vârful ierarhiei, Marcel a devenit membru al conducerii provizorii[33]. Anei i s-au oferit posturi oarecum mai puţin importante. A fost numită secretară a Comisiei Centrale a Femeilor afiliate la partid, i s-a dat în sarcină un număr de celule de partid, a organizat o campanie pentru recrutarea de noi membri de partid, a activat în sindicatul unei mari fabrici de tutun, a alcătuit un sindicat la o a doua fabrică şi a organizat o grevă într-o a treia. În octombrie 1922, a fost delegată la al II-lea Congres

al partidului, care s-a desfăşurat în secret la Ploieşti, unde a fost aleasă în Consiliul General, un fel de comitet central[34]. O lună mai târziu, Ana a participat în calitate de delegat la al IV-lea Congres al Comintern-ului de la Moscova, alături de Marcel Pauker, Lucreţiu Pătrăşcanu şi alţi doi membri ai partidului[35]. A mai luat parte la o conferinţă internaţională a femeilor în timp ce se afla la Moscova şi a continuat să activeze în rândul femeilor după întoarcerea în România, asistând, de exemplu, la o conferinţă a femeilor din Transilvania şi Banat[36]. Se mai ştie că, la acea vreme, ea şi Pătrăşcanu s-au alăturat colectivului redacţional al gazetei partidului, *Socialismul*, editată de Marcel Pauker[37]. În 1923, ea şi soţul ei au fost aleşi în Comitetul secţiunii de partid de la Bucureşti[38]. Curând după aceea, date fiind legăturile ei cu cercurile clandestine ale muncitorilor din afara organizaţiei, Comitetul din Bucureşti i-a încredinţat conducerea unei greve de trei săptămâni în care au fost implicaţi 1.600 de muncitori şi a numit-o delegat oficial (alături de Marcel) la Congresul Sindicatelor de la Cluj, în toamna anului 1923[39]. În sfârşit, Ana Pauker a fost numită secretară a Comitetului Central al „Ajutorului Roşu" (MOPR – *Mejdunarodnaia organizaţiia pomoşci borţam revoliuţii*), unde, din nou, a lucrat umăr la umăr cu Marcel[40].

Ana Pauker a fost arestată pentru activităţi comuniste în calitatea ei de secretară a MOPR-ului. A fost ridicată de la sediul din Bucureşti al partidului, de pe Strada Săgeţii, în noiembrie 1923, şi a petrecut patru luni de detenţie, perioadă în care s-a aflat de două ori în greva foamei. A fost eliberată când autorităţile au suspendat procesul (acesta a avut loc în 1928, cu mult după ce Ana părăsise ţara, ea fiind atunci condamnată *in absentia* la douăzeci de ani închisoare)[41]. La sfârşitul anului 1924 a fost arestată din nou, împreună cu Marcel Pauker şi alte trei persoane într-un raid al poliţiei, în timpul căruia au fost ridicaţi în jur de 800 de comunişti, la scurt timp după ce PCR fusese scos oficial în afara legii. În timpul interogatoriilor, Ana Pauker a depus un protest scris împotriva comisarului regal care a asistat la interogatoriu, neintervenind atunci când Ana a fost supusă ameninţărilor anchetatorului de la Siguranţă. Cu toate acestea, a confirmat ea mai târziu, „am refuzat să fac vreo declaraţie scrisă sau verbală despre orice. În cele cinci luni de detenţie am făcut greva foamei timp de zece zile, o dată, şi de paisprezece zile, altă dată. După [cea care a durat] paisprezece zile, trei tovarăşe dintre noi au fost eliberate. Atunci mulţi tovarăşi bărbaţi şi femei au fost bătuţi crunt..., şi eu am fost singura care mai puteam să mă ţin pe picioare când am fost eliberată"[42].

Survenit imediat după zilele pline de încordare petrecute la Geneva şi după trauma cauzată de sinuciderea fratelui ei, chinul trimiterii la închisoare nu a făcut decât să completeze seria de probleme personale cu care s-au confruntat Ana şi Marcel Pauker după întoarcerea lor în România. În 1921, Ana a dat naştere primului lor copil, o fetiţă pe care au numit-o Tanio. În primăvara care a urmat, Marcel a fost demis, din cauza activităţii lui comuniste, din postul de inginer pe care îl ocupase de curând, ceea ce a marcat începutul unui declin financiar. Atunci când veteranii mişcării, arestaţi la Congresul Partidului din mai 1921, au fost amnistiaţi câteva săptămâni mai târziu, Marcel se aştepta, în mod firesc, ca ei să preia conducerea partidului, degrevându-l astfel de sarcinile de partid, pentru a găsi de lucru în altă parte. Cu toate acestea, după cum a afirmat el ulterior, aproape toţi au abandonat mişcarea de îndată ce au fost eliberaţi, ceea ce l-a obligat să continue să-şi îndeplinească numeroasele îndatoriri în aparatul de partid. „[Ana] a fost nevoită să-şi caute de lucru", relata el, „în ciuda faptului că alăpta copilul. Am trăit în cea mai grea sărăcie, deoarece eu aveam principiile mele şi consideram că

acum, în calitatea mea de adult şi tată, nu trebuia să mai accept nici un ajutor din partea părinţilor". Starea materială a soţilor Pauker înrăutăţindu-se cu fiecare zi care trecea, cei doi se aflau, după cât se pare, în situaţia de a nu mai face faţă când Tanio a contractat o formă gravă de dizenterie şi a sfârşit „cu mari suferinţe" în iulie 1922[43]. În ianuarie următor, Marcel scria despre această tragedie părinţilor săi :

> Nu ştiu dacă şapte luni de contact cu o fiinţă care încă pare că nu-i decât un lucru, o păpuşă de carne, dacă şapte luni sunt suficiente pentru a lega simţămintele părinteşti cu atâtea coarde încât ruperea lor să te destrame cu totul, ca pe o pânză căreia i-ai scos urzeala. Dar în momentele acelea de agitare care de mult întreceau puterile şi pregăteau sfârşitul surmenării, bucata ceea de realitate dureroasă a fost mai mult decât mai încăpea în cupă... Ana avea leşin după leşin.
> Îmi va fi desigur totdeauna în minte tabloul acela când mi-a murit fetiţa. Văd parcă odaia aceea mică şi colţul de divan pe care stătea Ana şi corpul moale şi fierbinte, fierbinte. Şi divagările Anei şi lacrimile din ochii fetiţei, închişi şi închişi numai ca să-i redeschidă a doua zi, albaştri ca cerul de vară care cu ajutorul nostru a omorât-o. Plecasem la Braşov. Câte sbuciumări îşi împărţeau pe plac sufletul meu ? Şi goana cu care m-am întors fiindu-mi frică pentru Ana, pe care o lăsasem slabă, prăpădită după două leşinuri consecutive[44].

În declaraţiile sale autobiografice din 1937, Marcel Pauker a recunoscut că primul său impuls a fost să arunce vina pentru moartea fetiţei pe situaţia din partid şi i-a acuzat furios pe veteranii din partid că ei „au omorât-o prin dezertarea lor"[45]. Dar dacă Marcel sau Ana au acceptat vreodată ideea că implicarea în activitatea de partid cerea un sacrificiu personal mult prea mare, ei au făcut-o doar superficial. De fapt, făceau parte din prima generaţie de comunişti de după primul război mondial care respingeau ideea de a trage foloase personale de pe urma poziţiei lor politice ; în schimb, „orice sacrificiu era întâmpinat ca o contribuţie personală la «preţul mântuirii colective» ; şi trebuie subliniat că legăturile care [i]-au unit în cadrul partidului au devenit tot mai ferme, nu în ciuda primejdiilor şi sacrificiilor, ci datorită lor"[46].

Felul de a gândi caracteristic acestei generaţii a rămas relativ neschimbat, de vreme ce i-a condus mai întâi de toate spre bolşevism. Modul lor de a vedea lucrurile se datora în mare parte suferinţelor de nedescris şi vărsării de sânge din primul război mondial, al cărui impact a fost devastator, iar schimbările atât de monumentale, încât ar putea fi lesne descris ca unul dintre „momentele de cumpănă ale istoriei". Această catastrofă şi criza capitalismului care a urmat i-au lăsat pe toţi „convinşi, aşa cum erau şi de propria lor existenţă, că numai o revoluţie ar putea elibera lumea o dată pentru totdeauna de lipsuri, asuprire, umilinţă şi război... Chiar şi cei mai sceptici [dintre ei] descopereau aici o certitudine care părea să nu fie în pericol de a fi zdruncinată"[47]. Drept rezultat, sub influenţa revoluţiei din octombrie, mulţi socialişti, între care şi Ana şi Marcel Pauker, care nu arătaseră niciodată până atunci vreo atracţie spre Lenin şi bolşevism, se înscriau acum cu mare entuziasm în rândurile partidului, de cele mai multe ori neavând habar la ce se asociau[48]. Adeseori idealişti tineri, lipsiţi de experienţă, fermecaţi de activism şi plini de dispreţ faţă de veteranii mai ponderaţi din diversele partide, noii recruţi erau îndeosebi atraşi de prestigiul pe care şi-l creaseră bolşevicii prin meritul de a fi realizat singura revoluţie încununată de succes până la acea dată. În cea mai mare parte, atracţia exercitată nu era ideologică, ci strict emoţională[49].

Pentru cei mai mulţi, alternativa bolşevică reprezenta un panaceu pentru lipsa de speranţă, angoasa şi nihilismul cauzate de război : revoluţia, unica rezolvare de urgenţă. Acest îndemn de a acţiona, ideea de a nu interpreta doar, ci de a schimba lumea a

înflăcărat imaginaţia multor intelectuali şi activişti socialişti care trăiseră trauma războiului[50]. „Am avut", amintea fostul comunist polonez Aleksander Wat, „o prăpastie în faţa noastră, ruine, [care erau] un motiv de bucurie spirituală deoarece aici chiar se putea construi ceva nou, marele necunoscut... marea speranţă că din aceasta, aceste ruine..., totul putea fi făcut din nou aşa cum vroiai; aceasta era fascinant, desigur, pentru imaginaţia intelectualilor". Şi, mai mult, leninismul le-a oferit intelectualilor un rol central în acest scenariu îndrăzneţ. Pentru Lenin, „conştiinţa" revoluţionară nu izvora, cum credea Marx, din instinctele şi experienţele muncitorilor înşişi, ci „din afară" – de la intelectuali. Fără intelectuali care să servească drept revoluţionari de profesie în alianţă cu proletariatul şi la conducerea proletariatului, revoluţia, insista Lenin, nu va avea niciodată loc. Aici, observa Manes Sperber, exista o profundă contradicţie pe care puţini păreau s-o observe trăind în mijlocul unei certitudini atât de exaltate: „Noi vedeam totul în termenii a ceea ce era absolut necesar să se întâmple, dar nu se putea întâmpla dacă *noi* nu am fi făcut să se întâmple"[51].

Dar, pe de altă parte, consecvenţa ideologică nu reprezenta un punct forte al acestei generaţii care, îndreptându-se în mod impulsiv spre bolşevism, nu a conştientizat implicaţiile ideologice ale convertirii ei[52]. În cele din urmă, aceşti tineri radicali înfocaţi, care deveniseră comunişti din nevoia de a-şi făuri noi realităţi, au aderat, fără să-şi dea seama, la o mişcare centralizată rigid, concepută în aşa fel încât să-i menţină într-un stadiu de totală neputinţă. Partidul, aşa cum îl imagina Lenin, era controlat îndeaproape de o conducere care adopta în mod strategic orice poziţie ce servea mai bine interesele imediate ale partidului la un anumit moment – toate fiind îndeplinite cu supunere de oamenii de rând din partid[53]. Ei înşişi complet lipsiţi de oportunism politic, un număr semnificativ dintre aceşti proaspeţi recruţi se opuneau invariabil, încă de la început, metodelor cinice ale lui Lenin. Ca urmare, Lenin a impus „cele 21 de condiţii", nişte restricţii exagerat de severe referitoare la înscrierea în Comintern, stipulând că „susţinerea necondiţionată a Rusiei Sovietice rămâne, ca şi înainte, datoria fundamentală a comuniştilor din toate ţările", şi cerea comuniştilor, printre altele, să efectueze permanent epurări în partidele lor pentru a asigura menţinerea „disciplinei de fier" şi o subordonare desăvârşită faţă de centru[54]. Acceptând aceste condiţii, dată fiind baza centrală de comandă din unicul stat comunist existent la vremea respectivă, mai devreme sau mai târziu ei urmau să devină în mod inevitabil executanţi pasivi ai interesului acelui stat. „Internaţionalismul şi comunismul", remarca Adam Ulam, „nu pot coexista. În scurtă vreme, toate partidele comuniste, fie ele în Franţa sau în Islanda, au devenit parte a ceea ce Léon Blum numea «Partidul Naţionalist Rus»... Doar apariţia comunismului într-un alt stat mare ar fi putut ameninţa legătura organică dintre comunism şi naţionalismul rus"[55]. În condiţiile dependenţei financiare crescânde a practic tuturor comuniştilor faţă de Moscova, nu e câtuşi de puţin surprinzător faptul că aceştia au căzut iarăşi în cursa unei noi subordonări care doar înlocuia „subjugarea faţă de burghezie" de care acuzau neîncetat Internaţionala a II-a că ar fi suportat-o mult timp[56].

Totuşi, acest proces avea să aibă nevoie de aproape tot deceniul al treilea pentru a se desfăşura, deoarece generaţia respectivă şi-a păstrat cu străşnicie în tot acest timp „un mare grad de independenţă şi iniţiativă", iar „grupările sale constituente nu erau deloc supuse controlului mecanic detaliat de la centru". Pentru a contracara aceasta, Uniunea Sovietică a fost nevoită să desfăşoare diverse acţiuni cu caracter ofensiv. De exemplu, Grigori Zinoviev a lansat o campanie de „bolşevizare a Comintern-ului", ceea ce

a însemnat în practică instaurarea cu forţa a hegemoniei sovietice, iar conducătorii Comintern-ului au recurs la incitarea facţiunilor una împotriva celeilalte, pentru a asigura controlul complet asupra oricărui partid în cauză. „Istoria Internaţionalei comuniste", conchidea Ignazio Silone, „a fost de aceea o istorie a schismelor, o istorie a intrigilor şi a aroganţei din partea grupului director rus faţă de orice exprimare de opinie independentă a celorlalte partide afiliate"[57].

Carierele postbelice a Anei şi a lui Marcel Pauker reflectă clar aceste evenimente. Atraşi spre interese intelectuale independente de comunism (un interes avid pentru Freud, de exemplu)[58], ei au apărut ca opozanţi ai politicii de partid o bună parte a anilor '20. Opoziţia lor se datora şi circumstanţelor obiective specifice României. Arestările din mai 1921 au afectat PCSR, recent înfiinţat, prin reţinerea liderului desemnat, Gheorghe Cristescu, şi formarea unui amestec de grupuri fărâmiţate pe regiuni, fără un centru stabil ; o facţiune externă cu sediul la Viena, condusă de Alexandru Bădulescu (Gelbert Moscovici), reprezentantul oficial al României în Comintern, era cea care dirija tot mai mult politica de partid ; organizaţia de partid din Dobrogea se afiliase oficial la Partidul Comunist Bulgar ; iar comuniştii basarabeni urmau îndeaproape Partidul Comunist (bolşevic) din Ucraina, considerându-se o parte a lui[59].

În calitate de membru al conducerii provizorii a PCSR şi sub influenţa liderilor bulgari din Federaţia Comunistă Balcanică, Marcel Pauker a încercat imediat să consolideze o direcţie centrală de partid care să se elibereze de amestecul Vienei şi să exercite o autoritate eficientă asupra organizaţiilor regionale[60]. Opunându-se promovării terorismului – şi deci recomandărilor lui Bădulescu – şi, între altele, încercării lui Max Goldstein din 8 decembrie 1920 de a amplasa o bombă în clădirea Senatului, Pauker a căutat să desfiinţeze, cel puţin pentru o perioadă, toate facţiunile clandestine, ilegale aflate în legătură cu facţiuni similare din Basarabia, care, la rândul lor, erau asociate cu organizaţia sovieto-ucraineană *Zakordon* (Dincolo de graniţe) şi cu secţiunea din Odessa a Comintern-ului[61]. Se pare că aceste facţiuni basarabene erau instruite pentru a impune partidului român o politică ce ar fi dat prioritate activităţilor clandestine faţă de organizarea pe cale legală, sugerând faptul că operaţiunile subversive menite să asigure revenirea Basarabiei la URSS erau considerate mult mai valoroase decât recrutarea explicită a muncitorilor români. Marcel Pauker susţinea cu pasiune o cale legală de recrutare, propunând (cu sprijinul lui Lucreţiu Pătrăşcanu, se pare) să se editeze iarăşi un organ de presă al partidului, să se declanşeze rapid o campanie de recrutare în masă pentru sindicate şi să se organizeze sindicatele într-un front unit, alături de Partidul Ţărănesc, la vremea respectivă încă de orientare radicală[62].

Cu toate acestea, majoritatea liderilor de partid din România s-au împotrivit propunerii lui Pauker, printre ei numărându-se şi Elek Köblös, unul dintre liderii organizaţiei de partid din Transilvania şi – potrivit lui Marcel Pauker – agent sovietic, care insista să se abandoneze orice activitate legală de către comunişti, iar aceştia să se limiteze la acte subversive ; iar secretarul general Cristescu (amnistiat în iunie 1922) se opunea ideii de front unit lansate de Pauker şi considera în general orice acţiune provocatoare, cum ar fi o campanie politică deschisă împotriva guvernului, „prea periculoasă" pentru cadrele de partid. Preferinţa lui Cristescu pentru acţiunile clandestine în locul propagandei deschise a fost poate unul dintre motivele pentru care el i-a susţinut pe basarabeni în conflictul acestora cu Marcel Pauker şi pentru care, după cum afirma mai târziu Ana Pauker, atât ea, cât şi Marcel, de pe poziţia lor în cadrul secţiei din Bucureşti a partidului, s-au opus

pe faţă Comitetului Central „condus pe atunci de Cristescu", comitet care, „în măsura în care a funcţionat, ne-a îngreunat munca"[63]. Cât despre sovietici, a devenit în curând foarte clar pe ce poziţie se aflau: în ciuda asigurărilor repetate ale Comintern-ului că amestecul ucrainean prin grupările *Zakordon* şi basarabeană va înceta, intervenţia lor în treburile partidului român a continuat; şi în ciuda susţinerii ferme de către Marcel Pauker – pe linie de Comintern şi sub îndrumarea bulgarilor – a tezei privind „autodeterminarea până la separare" a minorităţilor naţionale (adică încorporarea Basarabiei în Uniunea Sovietică), la cel de-al III-lea Congres al PCR din august 1924, el a fost acuzat de „activităţi opoziţioniste" şi exclus prompt din conducerea partidului[64].

Cu doar câteva săptămâni în urmă, Cristescu fusese el însuşi înlăturat din funcţia de secretar general, pentru că s-a opus secesiunii Basarabiei, ceea ce, argumenta el, nu numai că ar fi determinat guvernul să interzică Partidul Comunist Român, dar şi să izoleze şi mai mult partidul de masele largi româneşti – o previziune care s-a dovedit curând a fi corectă în ambele cazuri. Cel care l-a înlocuit a fost Köblös, care a transferat din Bucureşti în Transilvania sediul a ceea ce devenise un partid ilegal. Insistând ca partidul să evite problemele politice şi să se limiteze la „mişcarea muncitorească", Köblös s-a opus angajării în planuri ambiţioase, în spiritul „politicii baloanelor", după cum o numea el, a lui Marcel Pauker, şi a reuşit să-l împiedice pe Pauker să se apropie de vreun post de conducere[65]. După ce Ana Pauker activase iniţial sub direcţia lui Köblös într-un Comitet Central reconstituit (reîncredinţându-i-se sarcina de a le organiza pe femeile muncitoare), activitatea ei obişnuită alături de Marcel şi vederile exprimate de ea în acord cu criticile lui la adresa conducerii au făcut ca în curând şi ea să ajungă în dizgraţia partidului[66].

Ana Pauker spunea că opoziţia sa faţă de noua conducere de partid, ca şi ostracizarea ei ulterioară s-au produs după al doilea episod de detenţie, survenit la începutul anului 1924, la doar câteva luni după ce Köblös a preluat conducerea PCR. „Noi în închisoare eram revoltaţi de pasivitatea conducerii de atunci şi mi-am propus să le-o spun" la eliberarea de la jumătatea anului 1925. Neputând găsi de lucru după ieşirea din închisoare, ea a deschis un atelier de croitorie la Bucureşti şi a activat într-o celulă a sindicatului local al croitorilor, fiind arestată pentru a treia oară, în timp ce împrăştia manifeste, pentru o perioadă de zece zile. „La acea vreme", adăuga ea, „existau mulţi membri de partid care erau nemulţumiţi de atitudinea oportunistă, apolitică şi falsă a partidului în activitatea sindicală, de pasivitatea muncii de partid şi de politica de luptă împotriva guvernului prin mituirea celor de la Siguranţă şi a tribunalelor militare pentru eliberarea tovarăşilor noştri. Atunci pentru prima dată s-a dus o luptă deschisă în faţa tovarăşilor de la sindicat împotriva [conducerii de partid]". De aceea, nu a fost o surpriză că Ana Pauker, însărcinată în luna a opta, a primit încuviinţarea conducătorilor de partid de a pleca din ţară, în februarie 1926, timp de patru luni, pentru a naşte copilul şi a fi alături de soţul ei, internat la Praga, bolnav de scarlatină; n-a fost surprinzător nici faptul că, puţin după aceea, conducerea PCR i-a ordonat să rămână în străinătate, pretextând că revenirea ei în ţară ar fi fost imediat urmată de o nouă arestare[67].

În timpul alegerilor din Germania, din 1926, a petrecut mai multe luni în Berlin, unde a lucrat într-o organizaţie electorală de partid[68]. În vara care a urmat, ea şi Marcel au primit instrucţiuni să se deplaseze la Paris, unde Anei i-au fost repartizate „două celule [de partid] care nici nu erau active" şi unde a început să lucreze la un comitet obscur pentru emigranţii români din cadrul Partidului Comunist Francez. Mutându-se la

Viena în iulie 1927, Ana cerea cu insistenţă conducătorilor partidului să-i îngăduie să se întoarcă în România, dar a fost refuzată pe motiv că aici ea s-ar angaja într-o politică opusă Biroului Politic[69]. Conducerea „refuza metodic să-mi permită să lucrez în ţară", afirma ea, „bazându-se pe sistemul de a-i înlătura pe toţi acei tovarăşi care nu erau de acord cu direcţia sa oportunistă". Obligată să se mulţumească cu o slujbă de traducător la Viena, ea a cerut să fie trimisă la Şcoala Leninistă din Moscova, dar, din nou, a fost refuzată în mod consecvent, datorită atitudinii ei „opoziţioniste" recunoscute[70].

Ana Pauker şi-a menţinut atitudinea de opoziţie, deşi Comintern-ul îşi reînnoise încrederea în conducerea lui Köblös, interzicând ca acestuia să i se opună cineva[71]. Atitudinea ei nu era nici pe departe ieşită din comun pentru comuniştii români din acea perioadă. De exemplu, cel de-al IV-lea Congres PCR, desfăşurat în perioada 28 iunie – 7 iulie 1928, a prilejuit o serie de dispute între facţiunile partidului român care preconizau respingerea făţişă a conducerii impuse de Comintern, Marcel Pauker fiind în fruntea rebelilor. Dar această primă generaţie de activişti de partid, profund revoltaţi de metodele lui Stalin şi înclinaţi să-l sprijine pe Troţki în timpul scurtei perioade de conflict dintre el şi Stalin[72], a trecut apoi în masă la stalinism. Independenţa înnăscută şi spiritul lor revoluţionar au dispărut o dată cu stalinizarea tot mai pronunţată a mişcării spre sfârşitul deceniului.

Anul 1928 a marcat un moment crucial în acest proces. El a reprezentat sfârşitul noii politici economice (NEP) şi declanşarea „revoluţiei de sus" a lui Stalin în Uniunea Sovietică – cu alte cuvinte, colectivizarea forţată a agriculturii, industrializarea masivă şi rapidă, „o revoluţie culturală" impusă societăţii ca întreg[73]. În acelaşi timp, a marcat ieşirea Anei Pauker din starea de dizgraţie şi uitare în cadrul partidului şi începutul unei ascensiuni rapide în ierarhia Comintern-ului. După ce conducerea Partidului Comunist Român a refuzat în repetate rânduri cererile ei de a urma Şcoala Leninistă din Moscova, ea a pornit spre capitala sovietică la începutul anului, aparent pentru a petrece o vacanţă împreună cu soţul ei. Acolo a beneficiat de intervenţia renumitei comuniste germane Clara Zetkin, pe care o cunoscuse personal pe vremea când lucrase pentru MOPR (Clara Zetkin a condus MOPR-ul din 1924 până în 1927)[74]. Şcoala Leninistă, care nu ar fi acceptat-o pe Ana Pauker fără recomandarea conducerii PCR şi care o respinsese deja în mod oficial pe motiv că era din nou însărcinată, şi-a revizuit decizia şi a admis-o provizoriu, în calitate de simplu auditor. Anei Pauker i s-a permis să frecventeze cursurile din martie şi curând, după ce în vara anului 1928 a fost aleasă o nouă conducere de partid, ea a solicitat şi a primit recomandarea necesară pentru a deveni în mod oficial studentă cu drepturi depline[75].

Înfiinţată în 1926, Şcoala Leninistă a Comintern-ului instruia cadrele de conducere ale diverselor partide comuniste, după două programe separate: un curs de pregătire rapidă, „de opt luni", pentru activiştii de rang inferior, care urmau să efectueze muncă de partid în ţările lor de origine, şi un program mai comprehensiv, cu o durată de trei ani, destinat exclusiv membrilor comitetelor centrale sau acelora care conduseseră o organizaţie regională de partid timp de cel puţin patru ani, iar acum erau instruiţi ca activişti de grad înalt ai Comintern-ului[76]. Repartizată la seria de trei ani pentru activiştii de rang superior, Ana Pauker a frecventat cursuri pe teme ca economia marxistă, materialismul istoric, problemele agrare, tehnică militară, istoria mişcărilor comuniste şi muncitoreşti pentru fiecare ţară în parte, crearea şi recrutarea cadrelor de partid, metode revoluţionare, spionaj şi sabotaj[77]. Munca fizică completa studiile teoretice, întrucât din primul an de studiu toţi studenţii erau trimişi să lucreze pe timpul verii într-o fabrică

sovietică; astfel, Ana a fost trimisă cu un grup de studenţi să efectueze o asemenea practică „în oraşul Kalinin, în vara lui 1929"[78]. Remarcându-se rapid la studiu, ea a fost numită conducătoarea grupului de la Kalinin şi lider responsabil (staroste) al contingentului de români al şcolii, format din zece studenţi[79]. În decembrie, a efectuat o lună de stagiu în Franţa, având sarcina de a analiza şi raporta asupra situaţiei din interiorul Partidului Comunist Francez, misiune rezervată în mod normal studenţilor eminenţi în al doilea semestru al anului III de studiu[80]. După ce a făcut parte dintr-o comisie de trei studenţi trimisă în Republica Germană de pe Volga în martie 1930 pentru a ajuta la „corectarea greşelilor" din campania de colectivizare de acolo, Ana a fost desemnată să lucreze timp de câteva luni în funcţia de consilier la Secretariatul Latin al Comintern-ului, fără a mai fi obligată să frecventeze cursurile anului III[81].

Este foarte posibil ca, în perioada petrecută la Secretariatul Latin, care supraveghea partidele comuniste din Franţa, Italia, Spania şi Portugalia, Ana Pauker să se fi implicat într-o relaţie ce avea să devină o amiciţie caldă şi de durată cu Dmitri Manuilski. Dacă s-ar putea spune despre vreun comunist de frunte din Moscova că a fost mentorul spiritual al Anei Pauker, atunci acela este Manuilski, responsabilul Secretariatului Latin şi principalul reprezentant al Kremlinului în Comintern începând cu 1931[82]. O figură foarte controversată, care s-a remarcat deseori, după cum observa fostul comunist austriac Ernst Fischer, prin „intrigile sale..., imprevizibilele sale schimbări de front, viclenia şi cruzimea cu care ducea la îndeplinire ordinele autorităţilor centrale, creând sau distrugând oameni politici". Dar, în spatele a ceea ce la exterior părea a fi oportunism excesiv disimulat de un cinism jovial, era, adăuga Fischer, o persoană cu totul diferită – care nu ezita să îşi exprime dezaprobarea faţă de politica de partid şi nici nu se temea să-i apere pe tovarăşii ameninţaţi[83]. Mai mult, Manuilski, după cum sublinia un funcţionar superior din Comintern, era mult mai versat şi mai sofisticat decât ceilalţi lideri. Drept urmare, „gândirea sa era mai puţin dogmatică şi mai puţin schematică decât cea a colegilor lui, şi, în plus, avea curaj să aibă propriile opinii, pe care să şi le exprime... şi să le susţină. Ştiţi, acest lucru era ceva cu adevărat excepţional în aparatul Comintern-ului în anii ce au urmat după Lenin"[84]. Rămâne să ne întrebăm dacă, aşa cum s-a întâmplat şi în cazul lui Marcel Pauker, caracterul contradictoriu al lui Manuilski nu şi-a pus amprenta de durată asupra viitorului protejatei sale romînce.

În toamna anului 1930, Manuilski a trimis-o pe Ana Pauker (alias „Marina") în Franţa, ca instructor special organizatoric al Comitetului Executiv al Comintern-ului. De data aceasta, ea a rămas aici timp de doi ani[85]. Ulterior i s-a alăturat Eugen Fried, care a devenit instructorul-şef al Franţei din partea Comintern-ului pentru tot restul deceniului. Sub pseudonimul „tovarăşul Clement", Fried supraveghea stalinizarea sistematică a Partidului Comunist Francez (PCF), operaţie care presupunea crearea după modelul sovietic a unei comisii de cadre atotputernice. În ciuda recunoscutei sale înclinaţii spre discreţie şi a impunerii normelor sovietice de organizare, Fried s-a făcut remarcat printr-o sinceritate deplină şi promovarea liberei exprimări în relaţiile cu ceilalţi activişti. „Avea talentul de a nu zdrobi sau a înăbuşi oamenii, ci de a-i încuraja spre formularea unor idei măreţe", remarca eminentul istoric al PCF Philippe Robrieux. „Dobândirea unor asemenea principii, credea el, era secretul victoriei în lupta de clasă. Analiza, explica şi corecta permanent linia de acţiune", asemănându-se aparent cu Manuilski din acest punct de vedere[86]. Inteligenţa întreprinzătoare a lui Fried, dublată de un farmec tulburător, i-a asigurat un sprijin considerabil în mişcarea comunistă franceză. Ana, care

era evident atrasă de bărbaţii înzestraţi cu un asemenea dinamism, a fost inevitabil impresionată de o asemenea prezenţă. Încetase să locuiască cu soţul ei încă din momentul în care fusese admisă la Şcoala Leninistă şi se înstrăinase într-o oarecare măsură de el după ce primise vestea că acesta avusese un copil în 1931 cu o basarabeancă[87]. Relaţia ei cu Fried a dus la conceperea unei fetiţe (Marie), născută la Moscova, în 1932. Fiind nevoită, din cauza sarcinilor de partid, să-şi lase ceilalţi doi copii (Vlad, născut în 1926, şi Tatiana, născută în 1928) într-un cămin al MOPR-ului în Uniunea Sovietică, Ana a încredinţat nou-născutul în grija Aurorei Thorez, fosta soţie a secretarului general al PCF, Maurice Thorez, ceea ce a prilejuit răspândirea zvonului că acesta ar fi de fapt tatăl copilului. Aurore Thorez a adus-o pe Marie la Paris în toamna anului 1933[88].

În perioada care a urmat, Ana Pauker a lucrat, se pare, la cartierul general al Comintern-ului din Moscova, pentru următorii aproximativ doi ani (1932-1934), deşi rapoartele despre activitatea ei din această perioadă sunt destul de evazive. Întocmite foarte asemănător celor ale organizaţiilor clandestine, o serie de cronologii oficiale ale carierei Anei Pauker existente în dosarul ei de la Comintern conţin intenţionat informaţii vagi sau eronate pentru perioada cuprinsă între momentul plecării de la Şcoala Leninistă în 1930 şi arestarea ei, cinci ani mai târziu. Aşadar nu se cunoaşte cu certitudine când s-a întors în România. Într-un interviu din toamna anului 1944, Ana a sugerat că s-ar fi întors chiar în 1932, în timp ce cumnatul ei, Eugen Iacobovici, susţinea în memoriile sale că revenise în martie 1933, imediat după greva ceferiştilor de la atelierele „Griviţa" din Bucureşti. Chiar dacă e posibil ca ea să fi călătorit clandestin în România cu diferite misiuni de scurtă durată, se pare că nu a revenit, pentru a se stabili definitiv, decât în 1934, cum se menţiona într-un raport al comisiei care a anchetat-o pe Ana Pauker după excluderea ei din partid. Aceste date sunt confirmate şi de faptul că Ana, activând pe atunci în România sub pseudonimul Maria Grigoraş, deţinea un buletin de identitate eliberat pe acest nume la data de 15 octombrie 1934. S-ar părea, într-adevăr, că Ana Pauker a fost trimisă în România ca urmare a unei schimbări de linie a Comintern-ului, prin promovarea unui Front Popular la mijlocul anului 1934, ea fiind însărcinată cu organizarea campaniei antifasciste pentru un Front Popular a PCR, astfel că a lucrat din nou în strânsă colaborare cu Marcel Pauker, care conducea la acea vreme departamentul de presă legală şi clandestină a partidului[89].

În noaptea de 12 iulie 1935, Ana Pauker a fost arestată în Bucureşti, în timp ce părăsea o şedinţă conspirativă a Secretariatului PCR, împreună cu alţi doi activişti de partid. Cu această ocazie, a fost împuşcată în ambele picioare. (Glonţul a trecut prin piciorul stâng şi s-a oprit în dreptul, de unde nu a mai fost scos niciodată.) Nu a fost transportată la spital, ci direct la cartierul general al Siguranţei, pentru a fi supusă unui interogatoriu. „Cred că am fost împuşcată cu intenţia de a fi ucisă", declara Ana într-un interogatoriu ulterior. „Şi acest lucru a fost dovedit de faptul că, atunci când am părăsit clădirea Siguranţei pentru a merge la Consiliul de Război [unde a fost închisă iniţial], inspectorul de poliţie Turcu mi-a spus: «Agentul care te-a împuşcat a fost un idiot că nu te-a împuşcat direct în inimă. Iar dacă mai cazi o dată în mâinile mele, te voi împuşca mortal»."[90]

Unsprezece luni mai târziu, la 5 iunie 1936, Ana Pauker a fost judecată împreună cu alţi optsprezece activişti PCR de un tribunal improvizat, la şapte kilometri în afara Craiovei, un oraş în care nu exista o mişcare antifascistă puternică[91]. Autorităţile au fost nevoite să transfere procesul departe de Bucureşti, unde, cu trei zile înainte, protestele

luaseră o asemenea amploare, încât judecătorul a sistat desfăşurarea dezbaterilor. În fiecare zi, inculpaţii erau aduşi în sală în lanţuri, femeile legate în grupuri de câte trei, iar bărbaţii încătuşaţi separat. La proces a participat o echipă de 24 de avocaţi ai apărării, dintre care cel puţin şapte veniţi din străinătate, printre ei fiind şi Isabelle Blum Grégoire, membră a Parlamentului belgian şi fiică a lui Léon Blum.

Accesul în sală a fost permis exclusiv ofiţerilor, agenţilor de siguranţă şi „cămăşilor albastre" din gruparea fascistă Liga Apărării Naţional-Creştine (LANC), creându-se şi menţinându-se astfel o atmosferă extrem de ostilă[92]. Principalul avocat al apărării, Lucreţiu Pătrăşcanu, a fost la un moment dat exclus din sală, interzicându-i-se să revină pe motiv că şi el era comunist; a trebuit, prin urmare, să fie înlocuit cu Ion Gheorghe Maurer. Mai mult, Ella Negruzzi, membră a Partidului Naţional Liberal, s-a văzut nevoită să renunţe la calitatea de avocat al apărării, după ce primise repetate ameninţări cu moartea, iar martorii apărării erau adeseori atacaţi în afara sălii de tribunal[93]. La un moment dat, tensiunile au răbufnit în contextul unei dispute între procurori şi avocatul apărării A. Nachtigal, după cum consemna unul dintre jurnaliştii desemnaţi să relateze desfăşurarea procesului:

> Avocatul Nachtigal a fost somat de preşedinte să părăsească sala. Avocatul refuză. Preşedintele îl somează din nou, zbierând. Fără să zbiere, avocatul refuză din nou. Se produce vacarm: avocaţii apărării, în picioare, protestează, sala, în picioare, protestează împotriva protestatarilor. Preşedintele ordonă comisarului regal Stavrache să ia măsuri de evacuare a avocatului. Şedinţa se suspendă, consiliul de judecată se retrage, intră în sală ofiţeri şi trupă. Comisarul regal îl somează pe avocat să părăsească sala. Ceilalţi avocaţi fac cerc în jurul lui Nachtigal, declarând că se solidarizează cu colegul lor. Se produce busculadă.
> – În faţa forţei n-am ce face, spune avocatul.
> Părăseşte sala împreună cu toţi ceilalţi avocaţi, înconjuraţi de santinele „în ţinută de război", cu baioneta la armă. Sala aplaudă. În acest moment se aud ţipete de femei dinspre boxa acuzaţilor. Acuzaţii, sub „bagheta" Anei, protestează vehement împotriva evacuării avocaţilor. Intervin gradaţii în boxă, cară pumni şi picioare în dreapta şi în stânga... Femeile sunt lovite cu deosebită brutalitate, şi aceasta pe drept cuvânt, ele erau în fruntea „rebeliunii"; iar în fruntea tuturor, Ana, care şi primeşte cei mai mulţi pumni în cap. Se ordonă evacuarea acuzaţilor. Învălmăşeală, pumni ridicaţi, de o parte şi de alta, acuzaţii sunt târâţi de mâini, de picioare, întrucât se opun cu îndârjire. „Două inculpate (Ana Czaszar şi Estera Radoşoveţchi) sunt lăsate în nesimţire." Sunt transportate de tovarăşi. Anei i s-au pus cătuşele, să nu mai poată reacţiona[94]...

Într-un alt incident, un soldat a încercat s-o lovească pe Ana Pauker cu baioneta, dar unul dintre inculpaţi, Alexandru Moghioroş, a parat lovitura[95].

Deşi propagandiştii PCR au denumit iniţial această audiere „procesul celor nouăsprezece antifascişti", acesta a devenit în curând general cunoscut ca „procesul Anei Pauker", date fiind importanţa poziţiei în cadrul PCR şi rolul ei central şi dominant în desfăşurarea procesului. Chestionând metodic fiecare martor şi uneori punând mai multe întrebări decât avocaţii înşişi, Ana s-a adresat Curţii cu atâta pasiune, încât intervenţia ei a fost comparată fără ezitare cu aceea a lui Gheorghi Dimitrov la Leipzig[96]. Acuzaţia împotriva ei era, bineînţeles, adevărată: ca agentă a Comintern-ului, a acţionat împotriva guvernului român. Dar, în acelaşi timp, ea a devenit un simbol inconfundabil pentru un mare număr de democraţi antifascişti, într-o perioadă în care fascismul şi antisemitismul deveniseră o forţă explozivă în întreaga ţară.

Vara anului 1936 a reprezentat un „moment hotărâtor în provocarea unei agitaţii generale antievreieşti" în România[97]. Extrema dreaptă, reprezentată de Garda de Fier

(legionarii) şi de organizaţia LANC afiliată mişcării naziste, ale căror sentimente antisemite frizau fanatismul, a încheiat o înţelegere tacită cu guvernul naţional-liberal al lui Gheorghe Tătărescu de a declara război total elementelor antifasciste din ţară, folosind antisemitismul drept arma cea mai importantă[98]. În acelaşi timp, dreapta moderată, care prin anii '20 acceptase şi evrei în rândurile sale, a întrerupt toate relaţiile cu aceştia către mijlocul anilor '30, adoptând la rândul ei o poziţie antisemită, ca antidot la pierderea crescândă a adepţilor săi tradiţionali, atraşi de grupările fasciste. „Lozinca antisemită a moderaţilor de dreapta era: «Să tăiem avântul extremiştilor». Dreapta românească conducătoare... nu a încercat să contrabalanseze aşa-numitul radicalism social al extremei drepte printr-o politică radical-socială [proprie], ci mai degrabă prin radicalizarea politicii sale antievreieşti"[99]. Extrema dreaptă a declanşat o campanie agresivă împotriva presei democratice, etichetând-o în mod arbitrar drept evreiască, într-un efort hotărât de a o elimina; practic, toţi avocaţii evrei au fost excluşi din baroul bucureştean în acel an, impunându-se totodată restricţii severe şi în legătură cu alte profesii; pretutindeni în ţară, evreii erau bătuţi la întâmplare, iar prăvăliile evreieşti erau atacate în mod regulat; în noiembrie, LANC a organizat o mare demonstraţie antisemită în capitală, aducând peste 100.000 de ţărani cu svastici din practic toate colţurile ţării[100].

Procesul Anei Pauker a constituit o lovitură propagandistică majoră în favoarea extremei drepte, care se pretindea a fi singurul apărător al ţării împotriva „conspiraţiei iudeo-comuniste", şi a contribuit la catalizarea campaniei antisemite susţinute de autorităţi. Încercarea majorităţii parlamentare de a monopoliza atitudinea antisemită nu a reuşit să egaleze interesul trezit de extremişti, iar în alegerile din anul următor, Garda de Fier a avut de şase ori mai mulţi adepţi decât în 1932, transformându-se astfel în al treilea partid ca mărime şi „de departe cea mai populară şi mai dinamică" mişcare politică din ţară. Mai mult, rezultatele alegerilor au marcat sfârşitul sistemului parlamentar din România: până în februarie 1938, regele Carol al II-lea a dizolvat Parlamentul, a scos în afara legii toate partidele politice şi a instaurat propria dictatură. Deşi a suprimat Garda de Fier, a cărei popularitate devenise în mod clar o ameninţare, regele a instituţionalizat propriul său antisemitism. De-a lungul unui an, 120.000 de evrei au fost privaţi de cetăţenie, restul pierzând o parte substanţială a drepturilor lor politice. „A început «românizarea» învăţământului şi a profesiilor, avocaţii, profesorii şi funcţionarii evrei fiind excluşi, interzicându-se evreilor deţinerea anumitor întreprinderi, aplicându-se *numerus clausus* practic, dacă nu şi teoretic." Şi totuşi, nu era decât începutul a ceea ce avea să urmeze: deşi regimul legionar care îl înlocuise în septembrie 1940 pe cel al lui Carol, exilat, nu a atins gradul de violenţă pe care îl anticipase majoritatea populaţiei evreieşti, junta militară a lui Ion Antonescu (instaurată la putere patru luni mai târziu) a fost responsabilă pentru o îngrozitoare baie de sânge[101].

La capătul procesului, Anei Pauker i-a fost aplicată pedeapsa maximă: zece ani de închisoare. Dat fiind contextul general din ce în ce mai nefavorabil, pentru ea, închisoarea era una dintre alternativele cele mai sigure. Când a fost transferată, alături de celelalte deţinute, de la închisoarea centrală Văcăreşti din Bucureşti la închisoarea pentru femei de la Dumbrăveni, din Transilvania, a găsit, totuşi, condiţiile de acolo mai bune decât cele la care fusese supusă în timpul ultimei sale încarcerări de la mijlocul anilor '20. Comuniştilor şi altor deţinuţi politici li se asiguraseră anumite privilegii începând cu 1930: nu mai erau ţinuţi în celule individuale separate sau obligaţi să poarte uniforma standard din închisoare; li se permitea să-şi gătească singuri, să lucreze în ateliere

proprii şi să aibă legături cu exteriorul; li se permitea, de asemenea, să primească ziare şi cărţi şi să aibă orice ocupaţii intelectuale doreau. Conducând un colectiv de aproximativ o sută de deţinuţi comunişti şi antifascişti, Ana Pauker a ajutat la organizarea unei şcoli care le pregătea pe femei pentru examenul de bacalaureat, unde ea însăşi preda franceza şi germana şi ţinea cursuri de teorie marxist-leninistă şi economie politică[102]. Totul a durat până în 1940, când autorităţile au retras brusc toate aceste privilegii. Ana Pauker şi toate celelalte deţinute care aveau de ispăşit pedeapsa maximă au fost transferate la închisoarea de la Râmnicu Sărat, unde au fost ţinute în arest foarte strict şi în izolare severă, în celule lungi de doi paşi şi jumătate şi doar atât de largi cât să încapă un pat de o persoană. Ana Pauker a fost plasată într-o celulă pe colţ, izolată de celelalte. (Deţinutele învăţaseră alfabetul Morse la Dumbrăveni, dar aici nu le era de nici un folos.) Mâncarea nu era nici pe departe comestibilă, iar deţinutelor le erau interzise cărţile sau materialele de scris[103]. „Eram terorizate...", îşi amintea o deţinută închisă alături de Ana. „Ni se permitea să ieşim o singură oră pe zi. Erau cinci curţi separate, şi fiecare dintre noi era scoasă separat... Nu vedeam lumina zilei aproape niciodată"[104].

Ca o ironie, această răsturnare defavorabilă nu a survenit o dată cu preluarea puterii în acel an de către Garda de Fier, ci în ultimele opt luni ale dictaturii lui Carol. În toamna lui 1940, curând după expulzarea regelui, aproximativ 2.000 de legionari au pornit în pelerinaj spre Râmnicu Sărat, unde mulţi dintre ei fuseseră întemniţaţi de fostul regim. Când au ajuns la închisoare îmbrăcaţi în uniformele lor verzi, femeile deţinute au fost îngrozite. Legionarii au căutat imediat celula Anei Pauker, dar, spre uimirea tuturor, nu doreau decât să se angajeze într-o discuţie politică, adresându-i-se cu respect, ca unui lider al comuniştilor. La un moment dat, unul dintre legionari s-a năpustit în celula Vilmei Kajesco, o deţinută în vârstă de douăzeci şi trei de ani, având în mână, în locul unei arme, un aparat pentru a fotografia chilia unde îşi petrecuse cinci ani din viaţă. „După ce a plecat", relata ea, „a venit un altul la celula mea şi a deschis ferestruica. M-a întrebat: «Ai fost comunistă?». Iar eu am răspuns: «Am fost, sunt şi voi fi». La care el mi-a răspuns: «Bravo»... Ar trebui să se ştie că, spre surprinderea mea, nu s-au purtat deloc rău. Ba dimpotrivă, au fost chiar cumsecade"[105].

Hotărându-se să transforme închisoarea de la Râmnicu Sărat într-un muzeu al Gărzii de Fier, legionarii le-au transferat pe deţinute în penitenciarul de la Caransebeş, lângă Timişoara[106]. Acolo Ana l-a întâlnit pentru prima dată, în secret, pe Gheorghe Gheorghiu-Dej, liderul colectivului comunist din închisoarea de la Doftana, evacuat acum la Caransebeş după ce un cutremur a distrus Doftana în noiembrie 1940[107]. Curând după întâlnirea lor, Ana şi colectivul de femei au fost transferate înapoi la Dumbrăveni, unde ea a rămas până când a fost predată sovieticilor, în mai 1941, cu şase săptămâni înaintea invaziei naziste[108]. Considerată de ruşi cel mai important lider comunist din România, Ana Pauker „era aşadar singura personalitate a comunismului românesc acceptată, ba chiar solicitată de către Moscova pentru un schimb cu guvernul român"[109]. Neavând pe nimeni în vedere în perspectiva unui schimb, sovieticii l-au arestat pe „moş" Ion Codreanu, un important lider al ţăranilor români din Basarabia, „care nu era vinovat de absolut nimic, promiţând că acesta se va întoarce (căci l-au dus în Rusia) – iar în schimbul lui au luat-o pe Ana Pauker"[110].

Datorită faptului că femeile de la Dumbrăveni asiguraseră legătura cu exteriorul de-a lungul perioadei de detenţie a Anei Pauker, o dată ajunsă la Moscova, ea era deja la curent cu evenimentele petrecute acolo. Ştia, de pildă, despre pactul germano-sovietic din 1939, care o lăsase „complet şocată şi dezorientată"[111]; ştia despre procesele

înscenate la Moscova şi despre uimitorul spectacol al aproape întregii vechi gărzi bolşevice aduse în boxa acuzaţilor pentru înaltă trădare şi mai ştia că soţul ei, Marcel, se afla printre cei epuraţi. Vestea despre excluderea lui din partid ca „duşman al poporului" ajunsese în 1938, când un articol al organului de presă PCR *Scânteia* şi o broşură a partidului despre troţkiştii români au fost găsite ascunse într-o ladă de lemn conţinând pachete cu alimente distribuite de MOPR. „Când a citit materialul despre Marcel Pauker", dezvăluia tovarăşa ei de celulă Sara Alterescu, „Ana s-a încuiat într-o cameră de unde nu a ieşit decât trei zile mai târziu. Iar când a ieşit de acolo faţa îi era complet schimbată". La Moscova, Ana i-a spus soţiei lui Dmitri Manuilski, Varia, care ea însăşi se aşteptase ca soţul ei să fie arestat în timpul Terorii, că intenţiona să solicite o întrevedere cu Lavrenti Beria şi să-l întrebe pe acesta dacă Marcel mai trăia încă; dar după ce s-a sfătuit şi cu alţii, Varia a îndemnat-o cu străşnicie să nu facă acest lucru[112].

Însă Ana Pauker nu s-a putut stăpâni să nu îşi imagineze tot felul de scenarii în legătură cu soarta lui Marcel, date fiind dimensiunile şocante ale Terorii. Printre nenumăraţi alţii, nu mai puţin de trei sferturi dintre comuniştii străini care trăiau în Uniunea Sovietică sau care fuseseră convocaţi acolo dispăruseră fără urmă. Singura excepţie o constituiau câţiva tovarăşi ai ei din ierarhia Comintern-ului şi din personalul administrativ al Şcolii Leniniste. De altminteri, foarte puţini români rămăseseră în viaţă, pentru a-i descrie masacrul: Elena (Lenuţa) Filipovici (care intrase în greva foamei alături de Ana Pauker la închisoare în 1924 şi făcuse parte din contingentul român al Şcolii Leniniste condus de Ana), Elek Köblös, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Alexandru Bădulescu, David Fabian, Ecaterina Arbore şi mulţi alţii fuseseră lichidaţi. Lor li s-au alăturat aproape toţi comuniştii străini care se refugiaseră în URSS de teama dictaturilor de dreapta sau fasciste din propriile lor ţări[113]. Un caz extrem a fost cel al Partidului Comunist Polonez, care a încetat practic să mai existe după ce toţi comuniştii polonezi pe care i-a putut captura NKVD-ul au fost fie împuşcaţi, fie expediaţi în coloniile de muncă din Siberia, unde toţi, în afara câtorva zeci, au murit[114]. De asemenea, au fost ucişi aproape toţi iugoslavii, ungurii, coreenii, letonii, estonienii şi chiar cei aparţinând minusculului Partid Comunist Palestinian[115] sau germanii – peste două sute de comunişti germani (mulţi dintre ei evrei) fiind ridicaţi din lagăre şi transportaţi cu un tren direct la Gestapo, în Polonia ocupată de nazişti[116]. Aici erau aduşi majoritatea veteranilor străini şi sovietici din timpul războiului civil din Spania şi mulţi veterani ai eşuatei revolte socialiste din Austria, care sosiseră în timpul Marii Terori[117]. Până şi muncitorii de rând care veniseră din străinătate să se stabilească în Uniunii Sovietice mânaţi de dorinţa sinceră de a participa la revoluţie au pierit în acest raid criminal[118]. Nu pot fi uitaţi nici cei asasinaţi în afara teritoriului Uniunii Sovietice, printre care Ana bănuia că se afla şi Eugen Fried, omorât la Bruxelles în 1943[119]. Cu prilejul unei călătorii la Paris în 1945, Ana Pauker a vizitat-o pe Aurore Thorez, care asistase la asasinarea lui Fried şi care i-a infirmat impresia că naziştii l-ar fi omorât: „Nu, Ana", a insistat Aurore. *„Ei* au făcut-o"[120]. Ea, alături de mulţi alţii, bănuia (în mod greşit, după cum se afirmă acum) că NKVD-ul îl lichidase pe Fried pentru că, printre alte greşeli ale sale, îşi exprimase unele rezerve în legătură cu pactul germano-sovietic[121].

Până la urmă, conchidea Branko Lazitch, „toţi comuniştii străini care îl urmaseră pe Lenin sau colaboraseră cu el înainte de octombrie 1917, imediat după victorie, şi în timpul fondării Comintern-ului, în 1919, au fost exterminaţi". Comintern-ul la care se întorsese Ana Pauker nu mai era decât o cochilie goală, acoperind o groapă comună. Nu a mai fost decât o chestiune de timp până când Stalin, care ucisese mai mulţi comunişti

decât toate forţele poliţieneşti europene la un loc (inclusiv Gestapoul), a declarat oficial dizolvarea lui, la care Ana Pauker a fost parte semnatară în 1943[122].

Faptul că Ana Pauker şi-a pus semnătura pe documentul de dizolvare a Comintern-ului şi a rămas un lider devotat partidului după ce a aflat despre Marea Teroare, continuând să lucreze chiar cu asasinii soţului şi tovarăşilor ei, i-a asigurat, poate mai mult decât orice altceva, reputaţia arhicunoscută de sclavă tipică a partidului – o stalinistă fanatică, al cărei unic interes era acela de a-şi sluji stăpânii de la Moscova. Au urmat foarte curând o serie de zvonuri lansate, după cum se ştie, de autorităţile române şi de presa de dreapta, conform cărora Ana nu numai că ar fi colaborat cu ucigaşii lui Marcel Pauker, ci l-ar fi denunţat chiar ea înainte sau imediat după arestarea lui, lucru absolut imposibil, bineînţeles, de vreme ce ea se afla atunci la închisoare în România. Cu toate acestea, asemenea acuzaţii au urmărit-o tot restul carierei sale şi ele persistă şi astăzi, oglindind opinia generală în ceea ce-i priveşte pe comuniştii care au supravieţuit Terorii şi care nu au părăsit ulterior partidul: „Oricare ar fi fost idealismul lor revoluţionar iniţial şi zelul lor, cu toţii au devenit «apparatciki», şi de-a lungul acestui proces şi-au sacrificat personalitatea maşinăriei care îi distrusese pe atâţia dintre tovarăşii lor. Duplicitatea şi demoralizarea, cinismul şi corupţia au devenit a doua natură a acestor slujbaşi ai unui despotism desăvârşit"[123].

Există numeroase indicii care sugerează că şi Ana Pauker parcursese acelaşi drum inevitabil de la idealism la statutul de *apparatcik*. Aşa cum s-a întâmplat cu majoritatea comuniştilor din generaţia ei, şi ea a intrat în partid din motive cât se poate de sincere, căci „nu se intră într-o mişcare revoluţionară care este persecutată de către guvern din motive ordinare sau oportuniste"[124]. Generaţia Anei Pauker nu era formată din pragmatici calculaţi şi nici, după cum afirma ea însăşi, din spirite guvernate preponderent de conştiinţa de clasă[125]. Aceştia au fost – mai mult sau mai puţin – visători altruişti, fermecaţi de propriile idealuri[126]. „Singurul lucru pentru care trăiam", îşi amintea Victor Serge, „era activitatea integrată în istorie... Nici unul dintre noi nu avea, în sensul burghez al cuvântului, o existenţă proprie; ne schimbam numele, ocupaţia şi locul de muncă după nevoile partidului; nu aveam decât atât cât era nevoie pentru a putea trăi fără un disconfort material real şi nu eram interesaţi în a face bani, sau a urma o carieră, sau a avea o moştenire literară, sau a lăsa un nume în urma noastră; nu ne interesa decât problema dificilă de a ajunge la socialism"[127]. Şi totuşi, exact aceiaşi oameni au consimţit imediat la evidentul relativism moral al ideologiei comuniste, care aplica un set de standarde etice în cazul comuniştilor şi un altul, cu totul diferit, celorlalţi.

Execuţiile şi atrocităţile regimului sovietic nu păreau să tulbure prea multe conştiinţe din partid atât timp cât victimele erau exclusiv necomunişti, cum s-a întâmplat în primul deceniu şi jumătate al ordinii bolşevice. În timp ce Lenin, pe de o parte, interzicea execuţiile tovarăşilor săi comunişti şi urmărea să menţină o atmosferă de toleranţă în cercul acestora, pe de altă parte, el avea convingerea că orice era permis atât timp cât era vorba de măsuri aplicate „duşmanului de clasă". El declara: „Respingem orice moralitate care îşi are originea în idei supranaturale sau idei care trec dincolo de conceptele de clasă. În opinia noastră, moralitatea se confundă cu interesul luptei de clasă"[128]. Unde erau strigătele de indignare atunci când Lenin a denunţat cu cinism diversele partide socialiste şi pe marinarii din Kronstadt drept contrarevoluţionari pentru a justifica distrugerea lor? Cu ce anume se făcea mai vinovat Stalin decât Lenin, atunci când apela la metode similare, etichetându-i tocmai pe comunişti drept „duşmani de clasă"?

Ce e drept, Ana şi-a dovedit disponibilitatea de a cădea în dizgraţia partidului de dragul principiilor sale când, nesocotind cele 21 de condiţii impuse de Lenin, s-a opus pe faţă conducerii PCR în legătură cu anumite chestiuni; într-adevăr, datorită acestui incident a fost etichetată ca opoziţionistă chiar din primul an de studiu la Şcoala Leninistă[129]. Dar s-a afirmat spectaculos în cercurile cele mai înalte ale aparatului Comintern-ului, tocmai în timpul instalării stalinismului, mai precis, când sovieticii obţinuseră hegemonia totală asupra întregii mişcări. Nu se ştie dacă ea va fi consimţit sau nu la „ofensiva socialistă" a lui Stalin, declanşată în timp ce se afla la Şcoala Leninistă, deşi, date fiind criticile ei de dinainte în ceea ce priveşte pasivitatea conducerii PCR, este mai mult decât probabil că a aprobat-o. (La urma urmei, noua politică economică, după cât ni se spune, întotdeauna a „făcut pe orice comunist sincer să se ruşineze... ca la o dezonoare în familie: o fată care a luat-o pe căi greşite"[130].) Totuşi, curând a devenit destul de clar faptul că opiniile sale personale erau neimportante. Până la urmă, Ana Pauker a căzut victimă, în rând cu toţi tovarăşii ei, unei axiome a vieţii de partid: devenind comunişti cu convingerea fermă că revoluţia era iminentă, au ajuns să creadă că puteau înfăptui inevitabilul numai în cadrul oferit de o anumită organizaţie[131]. Astfel, au transferat structurii vizibile a Partidului Comunist indignarea lor în legătură cu nedreptăţile cauzate de capitalism şi credinţa lor în revoluţia ce avea să sosească şi care ar fi eradicat invariabil aceste nedreptăţi. Şi tot astfel, partidul însuşi a moştenit aura de infailibilitate a noii ordini, inevitabile din punct de vedere istoric. „Partidul", declara Lev Troţki, „are întotdeauna dreptate în ultimă instanţă, pentru că partidul este singurul instrument istoric dat proletariatului pentru rezolvarea problemelor sale fundamentale" – adică singurul instrument istoric care ar putea produce aşteptata şi inevitabila revoluţie. Sau, după cum afirma cu mâhnire fostul comunist cehoslovac Eduard Goldstücker: „Eram convins că partidul lui Lenin nu putea greşi nicăieri sau spune ceva neadevărat"[132].

Cu siguranţă că doctrina care afirma că „partidul = adevărul" reprezenta o forţă puternică şi îi atrăgea pe mulţi spre comunism, întrucât „se adresa celor mai adânci nevoi de credinţă şi convertire, spre deosebire de celelalte ideologii", şi satisfăcea „dorinţa de ceva atotcuprinzător". O asemenea supunere oarbă a servit la crearea unei „energii morale într-adevăr surprinzătoare în intensitatea ei", dar constituia şi „sursa spirituală" a intoleranţei inchiziţionale a partidului. „Teribila doctrină a infailibilităţii", sublinia Ernst Fischer, „a început să servească drept justificare pentru orice act arbitrar, în timp ce orice încurajare a conştiinţei individuale era reprobată ca fiind de tip mic-burghez sau indicând receptivitate faţă de propaganda duşmanului de clasă. S-a susţinut că victoria revoluţiei din octombrie, consolidarea şi stabilizarea ordinii sovietice în ciuda tuturor prognosticurilor contrare au dovedit până la urmă că numai bolşevicii aveau dreptate, iar restul lumii greşea, şi că partidul şi Stalin erau infailibili"[133]. Astfel, tocmai imboldul multor activişti cu gândire independentă de a se alătura bolşevicilor a devenit un factor important al supunerii lor tot mai oarbe.

Acest scenariu a fost aplicat dureros cadrelor străine care frecventau Şcoala Leninistă, cum aflăm de la comunistul polonez Hersh Mendel, care a studiat acolo în acelaşi timp cu Ana Pauker:

> Viaţa din Uniunea Sovietică era insuportabilă pentru revoluţionarii străini [între 1918 şi 1930]. Părea ca şi când se încerca totul pentru a-i umili şi a-i insulta pe absolut toţi socialiştii care nu trecuseră prin şcoala rusă. Nu-i mergea bine nici unui comunist care, de exemplu, îşi lăuda propriul partid, care susţinea că acesta era revoluţionar şi care, ca

membru, se mândrea cu aceasta. În acele zile se ştia sigur că asemenea sentimente înseamnă mari neplăceri. Ştabii sovietici găsiseră şi un nume pentru aceasta: „subestimarea Uniunii Sovietice"[134].

Pentru vasta majoritate a comuniştilor străini din şcoală, angajamentul faţă de Uniunea Sovietică era ferm şi mai presus de orice îndoială. Totuşi, refuzul lor de a identifica solidaritatea cu servilismul trebuia să le fie scos din cap. În acest scop, procesul de la Şahtî trebuie să fi servit drept exemplu ideal. Desfăşurat la Moscova în mai şi iunie 1928, mesajul său cheie a fost acela că neutralitatea în politica de partid însemna în mod invariabil sabotaj. „Obiectivul lui Stalin, comun cu cel al Inchiziţiei, era de a-i forţa pe oamenii cu judecată să renunţe la felul lor independent de a gândi şi la principiile lor morale şi să se identifice cu un partid şi cu o politică inacceptabilă sau îndoielnică."[135] Mai mult, eşecul în această direcţie echivala cu trădarea. Tocmai în timpul petrecut de Ana Pauker la Şcoala Leninistă, ecuaţia „îndoială = trădare" a început să fie din ce în ce mai aplicată în politica sovietică (şi deci comunistă internaţională) de partid[136]. A exprima oricât de vag vreo îndoială, mai mult chiar, pur şi simplu a pleca urechea la astfel de îndoieli au devenit automat motive pentru a fi considerat duşman[137].

La fel de semnificative totuşi se dovedeau relaţiile puternic conspirative şi impersonale impuse în cadrul şcolii, relaţii care erau, se presupune, răspândite printre toţi comuniştii din Moscova. Cum s-a exprimat un activist veteran: „Regulile aveau un caracter atât de conspirativ, încât devenea aproape imposibil să se creeze un flux de comunicare cu ceilalţi tovarăşi... Numai lucrurile care erau absolut necesare se discutau, şi nimeni nu întreba nimic în plus. Întrebările dădeau naştere la bănuieli; aceasta era regula jocului". Studenţilor li se interzicea să-şi folosească propriile nume (Ana Pauker era cunoscută sub numele de Sofia Marin) şi erau avertizaţi să nu-şi facă prieteni intimi. După cum remarca odată Arthur Koestler: „Prieteniile în cadrul partidului dădeau automat naştere la suspiciuni politice... Sloganurile partidului accentuau răspândita şi impersonala «solidaritate a clasei muncitoare» în locul prieteniilor individuale şi înlocuiau loialitatea către prieteni cu «loialitatea către partid». Loialitatea către partid însemna, bineînţeles, supunere necondiţionată şi, mai mult, repudierea prietenilor care deviaseră de la linia partidului sau dăduseră de bănuit în vreun fel sau altul"[138].

La aceasta se adăugau „autocriticile" omniprezente recomandate bieţilor studenţi sub orice pretext, care se dovedeau instrumente de control foarte eficiente. „Aproape inconştient am învăţat să mă feresc, să-mi cântăresc vorbele şi să îmi ascund gândurile", îşi amintea Koestler, descriind experienţa sa ca membru al unei celule comuniste din Germania în 1931.

> Mi-am dat seama că tot ce spuneam în cadrul celulei sau în cadru intim... era înregistrat şi putea fi într-o bună zi îndreptat împotriva mea. Mi-am dat seama că relaţiile mele cu alţi membri ai celulei nu trebuiau să fie ghidate de încredere, ci de „vigilenţă revoluţionară"; că orice remarcă eretică trebuia raportată, neraportarea ei fiind o crimă împotriva partidului, şi că a avea o reacţie împotriva acestui cod era un semn de prejudecată sentimentală de mic-burghez... Am învăţat să evit orice formă originală de expresie, orice exprimare personală. Eufonia, gradarea, reţinerea, nuanţele de sens, toate erau suspecte.

Intimidarea permanentă, teama de cea mai palidă spontaneitate şi cumpănirea chinuitoare a fiecărui gest erau toate necesare în sistemul stalinist, în calitate de instrumente nepreţuite pentru eradicarea vestigiilor conştiinţei personale, ale iniţiativei individuale şi pentru asigurarea unei supuneri totale a adepţilor partidului[139].

La cealaltă extremă a fenomenului se situau privilegiile şi statutul special conferite prin apartenenţa la cercul închis al activiştilor de partid. Raţiile mai mari, confortul material, accesul la informaţie şi facilităţile speciale rezervate funcţionarilor de rang înalt nu reprezentau numai influenţe corupătoare, ci şi instrumente foarte eficiente de control, în sensul că ele consolidau sentimentul de apartenenţă al beneficiarului la ordinea stabilită. Pentru a da doar un exemplu, comunista poloneză Wanda Pampuch-Bronska a descris politica inechitabilă a partidului în timpul celui de-al doilea război mondial – când te-ai fi aşteptat exact la contrariu: „Era dezgustător felul în care alimentele insuficiente se distribuiau în conformitate strictă cu rangul fiecăruia în ierarhia comunistă. Şeful unei secţii a biroului de presă primea două kilograme de unt şi două de zahăr, în timp ce asistentul său primea doar pe jumătate, şi aşa mai departe. Pentru că adeseori locuiau împreună, tovarăşii de rang mai mic, care primeau puţin sau deloc la distribuţia alimentelor, puteau sta să se uite în timp ce tovarăşii şefi îşi consumau de faţă cu ei porţiile ce li se «cuveneau»". Mentalitatea clasei conducătoare, bazată pe distincţia „noi – ei" şi aproape desăvârşita lor izolare faţă de mase explică foarte multe în legătură cu structura psihologică a *apparatcik*-ului stalinist[140].

Până la urmă, cel mai important factor era frica – un articol existent din belşug la Şcoala Leninistă în vremea când Ana Pauker se afla acolo. Pentru a-l cita din nou pe Mendel:

> Iscoditul pe furiş la Şcoala Leninistă s-a răspândit rapid şi, o dată cu el, s-a înteţit şi un sentiment de groază printre noi, studenţii... Era periculos nu doar să ne salutăm colegii pe stradă, ci la fel de periculos era şi să ne întâlnim cu colegii în camerele noastre. Ori de câte ori voiai să discuţi chiar şi cel mai nevinovat dintre lucruri cu cineva acopereai gaura cheii cu un prosop, astupai conducta de aer care dădea în camera alăturată şi şopteai încet în urechea celuilalt tovarăş... Situaţia s-a înrăutăţit când au început să aibă loc arestări şi execuţii. Nu trecea o săptămână fără să fie arestat cineva.

În acelaşi timp au avut loc epurări masive în interiorul Comintern-ului, cu puţin înainte ca Pauker să-şi înceapă activitatea la Secretariatul Latin. Printre condamnaţi se numărau lideri renumiţi ai Comintern-ului şi ai diferitelor partide comuniste care pur şi simplu peste noapte au devenit nişte paria – nimeni nu-i mai saluta, „nici măcar cei care cu o zi înainte le fuseseră cei mai apropiaţi prieteni". Aceasta a fost şi soarta liderului PCR Elek Köblös, la a cărui dramă a asistat însăşi Ana Pauker. Întâlnindu-l întâmplător la Moscova în timp ce se afla la Şcoala Leninistă (cel mai probabil în 1930), ea a aflat că acesta fusese retrogradat ca muncitor într-o fabrică. Criticată, se pare, pentru a nu fi adoptat o atitudine mai dură faţă de el, ea a recunoscut ulterior că făcuse „greşeala" de a manifesta o „atitudine... pasivă faţă de Köblös", pe care îl considera un prieten apropiat, în ciuda neînţelegerilor politice dintre ei. „Mai târziu am aflat că a fost arestat ca provocator."[141]

În 1932, când Uniunea Sovietică se confrunta cu o perioadă de intens dezechilibru şi când cadrele de partid se trezeau tot mai mult la realitate, replica regimului a fost de a arunca „întreaga ţară... într-un paroxism al persecuţiilor – cu spioni străini pretutindeni, în fiecare uzină sovietică, în fiecare magazin sovietic, în fiecare birou sovietic". Atmosfera în Comintern era, se pare, cum nu se poate mai ostilă, după cum avea să descopere Ana Pauker când şi-a reluat activitatea acolo, la întoarcerea ei de la Paris. În vara anului 1932, când a ajuns la Moscova, poliţia secretă a preluat clandestin sediul Comintern-ului. Poliţiştii erau plasaţi nu doar la intrarea în clădire, dar şi pe coridoarele fiecărui etaj.

Era interzis în mod expres să se vorbească pe coridoare. Întregul personal se afla sub supraveghere permanentă şi toţi erau consideraţi potenţiali suspecţi. Până şi cele mai nevinovate discuţii despre teoria comunistă, subiect care „devenise de mult tabu în Comintern", erau acum categoric „etichetate într-un singur fel: spionaj!"[142].

Guvernarea fricii impusă de către conducerea sovietică includea practica larg răspândită a luării de ostateci din rândul comuniştilor străini, care erau fie ofiţeri căzuţi ei înşişi în dizgraţie, mulţi dintre ei ţinuţi împotriva voinţei lor la Moscova într-o inactivitate forţată, fie membri ai familiilor acestora[143]. Marcel Pauker, căzut şi el în dizgraţie, a trăit ambele experienţe, mai întâi ca deţinut, apoi văzându-şi copiii luaţi ostateci. El a întâmpinat anumite greutăţi la plecarea din ţară în 1928 şi apoi în 1932, după ce şi-a încheiat stagiul ca inginer în oraşul sovietic Magnitogorsk din Urali[144]. În cele din urmă, în anul fatidic 1937, când a fost convocat la Moscova, Marcel Pauker a nesocotit avertismentele prietenilor săi de a nu părăsi Praga, unde se simţea în siguranţă, probabil atras de perspectiva de a-şi revedea copiii, instituţionalizaţi acolo într-un orfelinat al MOPR-lui[145]. Astfel, este clar că Ana Pauker a vorbit din proprie experienţă când a remarcat sarcastic faţă de Milovan Djilas, la o şedinţă a Cominform-ului, după război: „Spre Moscova, oricând doreşti, de la Moscova, când îţi dau ei drumul!"[146].

Rezultatul net al tuturor acestor evenimente l-a constituit o mişcare a idealiştilor revoluţionari fervenţi – altruişti, complet devotaţi clasei muncitoare, nepăsători faţă de ei înşişi până la masochism, supunându-se conducerii de la Kremlin, tot mai mult alcătuită din cei pe care Angelica Balabanoff îi califica drept „drojdia societăţii". Benjamin Gitlow, el însuşi unul dintre acei idealişti, susţinea că dinamica degenerantă a existenţei în cadrul partidului le-a asigurat în ultimă instanţă şi unora, şi altora aceeaşi soartă: „Radicalii care au devenit comunişti", spune el, „au trecut printr-o metamorfoză personală atât de completă, încât s-au transformat mental şi moral în alte fiinţe umane... Visători şi vizionari, radicalii cu firi timide s-au transformat în farsori politici machiavelici şi conspiratori înrăiţi". Aceştia erau tocmai cei care, de la Şcoala Leninistă, după cum confirma Mendel, aterizau direct în vârful ierarhiei Comintern-ului. Studenţii „care stăpâneau stilul lui Stalin" şi „luau în batjocură mizeria teribilă a maselor din Rusia într-o manieră cât se poate de crudă", în timp ce „umblau îmbrăcaţi elegant şi se plângeau că mâncarea de la Şcoala Leninistă nu era pe gustul lor", erau consideraţi „cei mai buni comunişti"[147].

Dată fiind ascensiunea rapidă a Anei Pauker în ierarhia Comintern-ului, se presupune că şi ea s-a aflat printre „comuniştii de elită". Din păcate, dosarul ei de la Comintern furnizează puţine date referitoare la acţiunile şi atitudinile ei de după 1928 şi aproape că nu există memorii ale oficialilor Comintern-ului din acea perioadă. Ceea ce ştim totuşi este că, la absolvirea cursurilor Comintern-ului, Ana era extrem de reţinută, disciplinată şi sincer dornică să adere la politica mereu în schimbare şi contradictorie a Kremlinului. De asemenea, părea într-atât de intimidată până în 1930, încât, redactându-şi autobiografia de partid, a omis intenţionat faptul că predase la două şcoli evreieşti şi a pretins că fratele ei, cel care se sinucisese, nici nu existase de fapt, susţinând că familia ei avusese trei, nu patru copii. Declaraţiile a două femei închise o dată cu Ana Pauker o descriau ca sprijinind fără compromisuri campania de colectivizare forţată din 1929-1933 şi executarea mareşalului M.N. Tuhacevski în 1937. Se spune că, atunci când una dintre femei a îndrăznit să-şi exprime uimirea în legătură cu acuzaţia de trădare la adresa lui Tuhacevski, Ana Pauker a admonestat-o, descriind-o drept „un element

şovăielnic, care nu are încredere în partid", şi a insistat ca lipsa ei de încredere să fie discutată în faţa întregului colectiv[148].

Cu toate acestea, după cum confirmă şi declaraţiile lui Manuilski şi Fried prezentate anterior, în această privinţă, acţiunile Anei Pauker încă de când frecventa Şcoala Leninistă sugerează o situaţie mult mai contradictorie şi complexă decât aceea descrisă de Gitlow şi Mendel. În vara anului 1930, Ana Pauker, alături de un număr de studenţi români de la Şcoala Leninistă, au fost solicitaţi să se prezinte la o şedinţă a Secretariatului Balcanic al Comintern-ului, condus pe atunci de Béla Kun şi Henryk Walecki[149]. Pe ordinea de zi: o dispută aprinsă între două facţiuni ale PCR în România, care a scindat efectiv partidul în două tabere. Liderul uneia dintre facţiuni era Vitali Holostenko (Barbu), un ucrainean de origine basarabeană, numit secretar general al PCR la cel de-al IV-lea Congres al partidului, desfăşurat în iunie-iulie 1928, după ce a fost transferat din postul său de şef al secţiei Agit-Prop a Comitetului Regional Moldovenesc al PC(b) ucrainean[150]. La conducerea facţiunii opuse se afla Marcel Pauker (cu numele conspirativ Luximin), a cărui întoarcere în România după congres fusese aprobată de Holostenko însuşi şi care avea acum drept de vot deliberativ în Biroul Politic, Secretariat şi Comitetul Central[151]. Ce doi s-au contrazis aproape de la început în privinţa liniei politice. La sfârşitul anului 1928, de exemplu, Marcel Pauker a respins descrierea pripită în care Holostenko acuza noul guvern naţional ţărănesc de tendinţe fasciste şi, în schimb, a insistat asupra ideii de a iniţia o „mişcare de masă" cu ajutorul unor organizaţii de frunte, cum era Blocul Muncitoresc Ţărănesc, recent înfiinţat, pentru a influenţa noul regim; la rândul său, Holostenko l-a acuzat pe Pauker de a fi adoptat o orientare de dreapta în evidentă contradicţie cu noua orientare spre stânga a Comintern-ului, stabilită la cel de-al VI-lea Congres Mondial din iulie-septembrie 1928[152]. Deloc surprinzător, problema s-a rezolvat printr-o hotărâre a Comintern-ului care l-a susţinut pe Holostenko[153].

Dar primul semn al unei „lupte fracţioniste" a apărut de fapt la sfârşitul anului 1929[154]. Primind vestea recentei eliberări a lui Köblös dintr-o închisoare sovietică, Biroul Politic s-a scindat în două tabere, subiectul disputei fiind rearestarea acestuia. Cei care au votat pentru au format facţiunea Holostenko, iar cei care au votat împotrivă au format facţiunea Pauker[155]. Ruptura s-a produs în ianuarie 1930, când Holostenko a instituit unilateral un Comitet Central trunchiat, limitându-se mai ales la adepţii săi, cu scopul de a alege trei noi membri CC în măsură să-i asigure majoritatea[156]. La început restrânsă la cercurile mai înalte ale PCR, disputa a devenit publică pe la sfârşitul lunii februarie şi a continuat în plină forţă până în martie şi aprilie. De partea lui Holostenko se aflau aripa basarabeano-ucraineană a partidului, organizaţia regională de partid din Bucovina, comitetele de partid din Constanţa, Cluj, Braşov şi Arad şi activiştii Ştefan Foriş şi Constantin Pârvulescu, printre alţii. Aliaţii activi ai lui Marcel Pauker erau membrii Biroului Politic Dori (Rudi) Goldstein şi Vasile Luca (Luká László); susţinătorii lui includeau toate organizaţiile de partid din Bucureşti, cu excepţia Comitetului Central al MOPR, precum şi comitetele de partid din Bucureşti, Galaţi, Iaşi, Timişoara, Oradea şi Târgu-Mureş[157]. Cel care a rămas neutru până la sfârşit a fost Lucreţiu Pătrăşcanu[158].

Aşa cum sublinia cu fermitate Marcel Pauker în 1937, disputa a pornit de la amestecul diferitelor organizaţii şi al PC(b) Ucrainean în problemele Partidului Comunist Român, la cel de-al IV-lea Congres al PCR. Mai mult, părerea sa despre acest congres a fost în mod ironic foarte asemănătoare cu aceea a vechiului său rival, Elek Köblös, care, făcând apel la sprijinul lui Luca în timpul lucrărilor, a exclamat: „Nu îţi dai seama că această

grupare, condusă de Holostenko şi sprijinită de naţionaliştii ucraineni, vrea să pună mâna pe partidul nostru şi să-l folosească pentru propriile ei scopuri?"[159]. Încă de la bun început, în spatele ucrainenilor, a insistat Marcel Pauker (lucru confirmat mai târziu şi de Vasile Luca), s-a aflat Secretariatul Balcanic al Comintern-ului, care s-a alăturat ucrainenilor impunându-l ca secretar general pe Holostenko, a desemnat un post pentru un reprezentant al PC(b) Ucrainean atât în Biroul Politic PCR, cât şi în Secretariatul PCR şi a încercat să-i izoleze pe membrii PCR care opuneau rezistenţă. „Că Béla Kun... îşi vârâse coada în atentatul împotriva Partidului Comunist din România, asupra acestui lucru nu aveam nici o îndoială şi m-am exprimat ca atare [la Secretariatul Balcanic] din 1930, fireşte că nu chiar în acest mod."[160] Se pare că această lipsă de încredere în Comintern era în perfect acord cu poziţiile adoptate anterior de Pauker, mai precis la începutul anilor '20, atunci când el s-a împotrivit amestecului ucrainean. Din ordinele prescrise de Dori Goldstein lui Luca atunci când au plecat la Moscova pentru întrevederea de la Comintern din 1929 se deduce acelaşi lucru; acesta din urmă nu avea voie să discute divergenţele deja existente între facţiunile Luximin şi Barbu cu oficialii Comintern-ului, întrucât rufele trebuiau spălate exclusiv în cadrul PCR, fără implicarea Comintern-ului[161].

În iunie 1930, Comintern-ul i-a convocat pe liderii facţiunilor să se prezinte în faţa Secretariatului Balcanic din Moscova[162]. La şedinţă, la care au asistat Ana Pauker şi ceilalţi studenţi ai Şcolii Leniniste, Marcel Pauker s-a trezit rapid luat la rost de către reprezentanţii Comintern-ului. După estimarea lui Béla Kun, cel dintâi şi principalul vinovat era gruparea lui Marcel Pauker. Versiunea iniţială a rezoluţiei Secretariatului a adus dovezi că Holostenko pornise disputa, dar Kun a revenit curând asupra textului. După cum a consemnat ulterior Marcel Pauker, Kun făcea tot ce îi stătea în putere pentru a-l menţine pe Holostenko la conducere, punând în acelaşi timp totul pe seama maşinaţiunilor facţiunii Luximin[163]. Secretariatul l-a sancţionat pe Pauker pentru rolul său în „lupta fracţionistă" şi l-a trimis la „munca de jos" la uzinele din Magnitogorsk. Cu intenţia de a restabili unitatea, Secretariatul l-a schimbat pe Holostenko din funcţia de secretar general şi l-a transferat înapoi la PC(b) Ucrainean[164].

În mod clar, Anei Pauker i s-a oferit astfel ocazia unică de a dovedi că loialitatea sa faţă de partid trecea peste orice considerente personale, aşa cum se pretindea de fapt din partea „celor mai buni comunişti". Mai mult, întrucât poziţia lui Marcel Pauker era în mod cert potrivnică unui control exercitat de Comintern, devenise cu atât mai imperios ca ea să-şi manifeste deschis dezaprobarea faţă de aceasta. A eşuat îngrozitor. Autocritica pe care şi-a făcut-o în 1932 în această privinţă a dovedit faptul că poziţia sa la şedinţa Secretariatului Balcanic „a fost de fapt un act de solidaritate cu facţiunea Luximin". Cu alte cuvinte, ideile din rezoluţia finală a Comintern-ului trebuiau respinse pe motiv că fracţionismul fusese „neprincipial" sau că acţiunile lui Marcel Pauker nu erau fundamentate. Mai cuprindea propunerea ca „fracţioniştilor" să le fie admis să rămână la conducerea PCR, ceea ce în realitate „a fost o manifestare a sprijinului pentru facţiunea Luximin". Zece ani mai târziu, Manuilski îi declara sincer că fusese norocoasă că nu se aflase în România în timpul luptelor fracţioniste interne, întrucât ar fi fost cu siguranţă implicată mai mult decât oricine altcineva[165].

Deloc surprinzător, Comintern-ul a fost foarte interesat de reacţia Anei Pauker la vestea „demascării" lui Marcel Pauker în 1938. Dosarul ei de la Comintern cuprinde

două rapoarte pe acest subiect, ambele trimise la Moscova în 1940. Unul conţinea o prezentare sumară a discuţiei pe această temă purtate în cadrul celulei de partid. În timp ce colectivul „antifascist" de la Dumbrăveni era format din aproximativ o sută de femei, celula comunistă care conducea colectivul era alcătuită dintr-un număr mult mai restrâns de membri de partid efectivi. În cadrul acestui al doilea organism, Ana Pauker a vorbit în cele din urmă despre ştirea că soţul ei era „un duşman al poporului" şi un „trădător troţkist". Una dintre femeile prezente atunci a fost Sara Alterescu :

> Am citit materialul care sosise. Şi toţi care au luat cuvântul au fost, conform tendinţei obligatorii, indignaţi şi revoltaţi... Apoi Liuba [Chişinevschi] a spus : „Iată, eu o critic pe Ana pentru că ea, fiind soţia lui Marcel Pauker, nu a prevenit partidul că el este *agent provocateur*". Şi Ana a replicat : „Îmi storc creierii să găsesc ceva, vreun semn care să mă fi făcut să cred că el ar fi un duşman al poporului. Nu pun deloc la îndoială decizia partidului ; partidul ştie mai bine decât mine. Dar eu nu mi-am dat seama de nimic şi oricât mi-aş cerceta sufletul, amintirile, memoria, nu găsesc nimic care să poată dovedi un asemenea lucru".

Raportul dezvăluia că, în cele din urmă, singurul semn care să îi trezească suspiciunea şi pe care şi-l putea aminti Ana din trecutul soţului ei l-ar fi constituit faptul că el păstrase legătura cu troţkistul Cristian Racovski, când acesta era ambasador sovietic în Franţa – o idee citată deja în rezoluţia Comintern-ului şi preluată într-un articol din *Scânteia* care îl denunţa pe Marcel, lucru de care şi ea se făcea, probabil, vinovată. Ana Pauker l-a cunoscut pe Racovski în perioada de activitate la PSDMR şi se afla la Paris cu Marcel în 1926, când Racovski era ambasador acolo. În finalul raportului se consemna faptul că partidul îi scrisese Anei la Dumbrăveni, cerându-i ca problema să fie discutată nu doar în celula comunistă restrânsă, ci şi în colectivul de femei. În realitate, partidul nu formulase o simplă cerere, ci în fapt o criticase pe Ana Pauker pentru faptul că „n-[a] contribuit la rapida şi larga demascare a lui M[arcel] P[auker]", după cum a recunoscut ea însăşi într-un răspuns scris. Motivul pentru care nu a procedat aşa, scria ea, a fost că „în condiţiile speciale în care mă aflam nu mi-a fost cunoscută activitatea lui contra Partidului din ultima vreme decât din cele ce am citit în *Scânteia* şi broşura contra troţkiştilor din România"[166].

Moscova a înregistrat prompt al doilea refuz al Anei Pauker de a-l denunţa public pe Marcel, căci în 1940, Comintern-ul l-a trimis pe secretarul general al PCR, Ştefan Foriş, la Râmnicu Sărat, pentru a discuta problema cu ea şi probabil pentru a-i mai da o şansă. Al doilea raport din dosarul ei relatează totuşi că Ana a fost rezervată şi necooperantă la întrebările lui Foriş despre troţkiştii români şi o citează ca repetând mecanic : „Dacă partidul îi consideră duşmani, atunci asta sunt". Raportul conchidea : „Este clar din acest răspuns că Ana Pauker nu şi-a exprimat părerea ei în această problemă". Adăugând că reproşurile Liubei Chişinevschi la adresa Anei Pauker la şedinţa celulei „nu au fost deloc pe placul Anei", raportul remarca pe un ton critic că „organizaţia de partid din închisoare, care este sub influenţa Anei Pauker, nu a adoptat o poziţie bine definită în această privinţă". Aşa au stat într-adevăr lucrurile, admitea Zina Brâncu, o altă membră a celulei de partid, pentru că celula hotărâse să întrebe partidul dacă pot raporta faptul în cadru lărgit fără a aduce la cunoştinţă numele acuzaţilor, ceea ce a stopat lucrurile pentru o bună bucată de vreme. Când au prezentat în cele din urmă materialul, a adăugat Zina Brâncu, au fost nevoiţi să desemneze un alt membru de partid care să pună în discuţie problema în locul Anei. „[Ana] mie nu o dată mi-a spus, şi înainte de eliberarea

mea din închisoare mi-a repetat-o, că nu crede să fie el trădător, agent de siguranţă, că îl crede capabil de fracţionism, că-l ştie foarte ambiţios, dar îl crede totuşi om cinstit. Din această cauză, nu a vrut să prelucreze ea în faţa colectivului materialul care ne-a venit din afară în legătură cu Luximin şi până la urmă s-a acceptat ca altcineva s-o facă."[167]

Ana Pauker a confirmat pe deplin relatarea Zinei Brâncu, într-o autocritică scrisă în septembrie 1952. După cum îi mărturisise lui Lucreţiu Pătrăşcanu, era convinsă că Marcel fusese „«aranjat» pe nedrept" de către sovietici şi „nici ea nu crede ceea ce s-a spus în URSS despre el". Atitudinea Anei Pauker este demnă de remarcat nu doar pentru că a refuzat pe faţă să-l atace pe soţul ei sau pentru că nu a dat crezare la ceea ce era, evident, o înscenare tipic stalinistă. Ceea ce reţine într-adevăr atenţia este faptul că, lucrând în strânsă colaborare cu Marcel până în 1935 în Bucureşti, ea trebuie să se fi confruntat cu anumite particularităţi ale viziunii sale politice. În octombrie 1934, Marcel şi alţi trei secretari, printre care şi Alexandru Sencovici, au fost numiţi în Secretariatul PCR. Într-un interviu realizat în 1993, Sencovici, pe atunci în vârstă de peste nouăzeci de ani, l-a descris pe Marcel Pauker cu exactitate şi în detaliu, revenind constant asupra unei idei esenţiale: până în 1934, Marcel, care a avut dintotdeauna această înclinaţie de a expune opinii puternice, îşi exprimase deschis ambivalenţa faţă de sovietici. După lupta fracţionistă din 1930 şi imediat după cei doi ani de şedere în Uniunea Sovietică, Marcel s-a întors în România, consemna Sencovici, cu păreri foarte critice asupra metodelor sovietice, opunându-se cu încăpăţânare dominaţiei sovietice. Deşi probabil exagerată, relatarea lui Sencovici pare totuşi să corespundă cu acţiunile lui Marcel. Exercitând fără îndoială o puternică influenţă asupra atitudinii ei ulterioare, faptul că Ana nu a perceput în acţiunile soţului ei nici un semn de „activitate duşmănoasă" sau „trădare de partid" are o semnificaţie aparte[168].

De aceea, al doilea raport, mai critic, despre Ana Pauker se încheie cu această dezvăluire: „La începutul războiului, Ana Pauker, primind informaţii referitoare la poziţia Partidului Comunist Francez (iniţial greşită) cu privire la apărarea Franţei [adică sprijinul dat de PCF Franţei în războiul împotriva Germaniei naziste în contradicţie cu pactul germano-sovietic], a declarat că tovarăşii din PCF au avut dreptate; aşadar ea a justificat poziţia lor greşită". În plus, deşi nu exista nici o informaţie în dosarul ei de la Comintern, Moscova probabil fusese informată despre un alt episod petrecut în închisoarea din Caransebeş în toamna anului 1940, când i s-a cerut, în calitate de şefă a colectivului, să izoleze pe o anumită Tereza Simon, pe motiv că era o cunoscută troţkistă; Ana Pauker a refuzat şi a sugerat că, în schimb, colectivul ar „putea-o «lămuri»"[169].

Revenind în Uniunea Sovietică, în mai 1941, Ana Pauker îşi păstrase aşadar o brumă de independenţă şi rămăsese fidelă anumitor principii. Mai mult, încă de când a făcut primul pas pe teritoriul sovietic, era conştientă de vulnerabilitatea sa, în calitate de soţie a unui „duşman al poporului", dublată de reacţia ei nesatisfăcătoare la epurarea lui Marcel. Dar, îndată ce a părăsit pământul sovietic în septembrie 1944, acţiunile sale nu mai puteau fi atribuite doar instinctului ei de conservare. Decizia ei de a continua să îl urmeze pe Stalin după Marea Teroare sovietică era rezultatul unui complicat proces psihologic. Nu putem spune decât că, procedând astfel, Ana Pauker s-a dovedit o absolventă exemplară a Şcolii Leniniste: soldatul disciplinat şi loial, dispus să-i servească pe cei pe care-i bănuia că l-au „«aranjat» pe nedrept" pe soţul ei. Cu toate acestea, în

acelaşi timp, ea nu s-a depărtat niciodată de familia Pauker o dată revenită în România, ci dimpotrivă, prima ei oprire la sosirea în Bucureşti a fost nu la sediul partidului, ci la părinţii lui Marcel; de asemenea, a fost încântată de refuzul fiului ei, Vlad, de a-şi schimba numele de familie atunci când, imediat după război, asupra lui s-au exercitat presiuni în acest sens[170]. Contradicţiile şi ambiguităţile evidente au continuat de-a lungul întregii sale cariere şi s-au intensificat în anii care au urmat.

Capitolul III

La putere

Ana Pauker s-a întors în Uniunea Sovietică la 6 mai 1941[1]. Presa sovietică nu a informat despre sosirea ei, dar vorba s-a răspândit repede printre românii care locuiau acolo[2], majoritatea fiind veterani ai războiului civil spaniol aduşi din lagărele de concentrare din Franţa în 1939 şi 1940[3]. Ana a fost sărbătorită la o recepţie dată în onoarea ei la Moscova şi apoi numită imediat reprezentanta PCR în Comintern. De asemenea, i s-a oferit o locuinţă „în clădirea în care locuiau toţi mai-marii Comintern-ului"[4], fapt care a subliniat poziţia sa de frunte în ierarhia acestuia. Ea i-a mărturisit o dată unui coleg că, atunci când a trecut frontiera spre URSS, observase trupele germane şi române comasate la graniţă, dar la vremea respectivă a fost sfătuită să nu spună nimic[5]; şase săptămâni mai târziu începea atacul nazist masiv asupra Uniunii Sovietice. La 16 octombrie, Ana Pauker şi alţi oficiali ai Comintern-ului au fost evacuaţi cu trenul în oraşul Ufa. „Călătoria spre celălalt capăt al Volgăi a durat o săptămână", relata unul dintre călători. „Nu exista nimic de mâncare. La un moment dat oamenii au coborât din tren pentru a cerşi mâncare. Orice am fi spus, că aveam oameni bolnavi sau răniţi în tren, nu avea nici un efect. Dar, într-unul din sate, când au auzit că Ana Pauker era în tren, s-a găsit de mâncare pentru tot trenul."[6] La acea vreme Ana Pauker era deja un renumit simbol propagandistic, iar numele ei era bine cunoscut chiar şi printre locuitorii simpli din mediul rural rusesc.

La Ufa, Ana Pauker conducea staţia de radio *România liberă* a Comintern-ului, care se baza în reportajele sale pe ziarele româneşti, care ajungeau foarte rar. Unul dintre secretarii săi în timpul războiului, Natalia Scurtu, a dezvăluit ulterior că în această perioadă, Ana era apatică şi abătută şi trebuia îndemnată pentru a răspunde numeroaselor scrisori pe care le primea de la membrii PCR din colţuri îndepărtate ale ţării. „Impresia mea era că... este amărâtă de lipsa de informaţii, lipsa de legături şi de preocupări", relata Natalia Scurtu. „Viaţa materială a ei nu era foarte uşoară, cu toată situaţia privilegiată, căci trebuia să susţină doi copii."[7] Reîntorşi la Moscova în 1942, Ana Pauker şi activiştii PCR Vasile Luca şi Manole H. Manole au format un comitet împuternicit să elaboreze o platformă pentru un Front Naţional Democrat în România[8]. Ana a început munca la Institutul nr. 205 după dizolvarea Comintern-ului în 1943[9], colaborând şi cu Luca pentru a organiza primele divizii de voluntari dintre prizonierii români de război, sub auspiciile conducerii generale a Armatei Roşii[10], şi prezidând Congresul Prizonierilor Români de la Krasnogorsk, în septembrie 1943[11]. Starea sa emoţională părând că „s-a schimbat dintr-o dată", Ana a propus să se acorde uneia dintre divizii numele lui Tudor Vladimirescu şi a jucat un rol important în formarea acestei unităţi, convingându-i pe primii ofiţeri români să preia comanda diviziei[12]. În primăvara

anului 1944, Ana Pauker a fost trimisă, din nou împreună cu Luca, în oraşele eliberate Bălţi şi Botoşani pe frontul românesc, petrecându-şi două luni în acesta din urmă[13], iar apoi a fost numită pentru scurt timp la Institutul „Marx-Engels-Lenin" din Moscova[14]. La 16 septembrie 1944, s-a întors cu avionul la Bucureşti[15].

În România, Ana Pauker a rămas într-un con de umbră – limitându-şi funcţiile publice la conducerea unei inofensive organizaţii a femeilor (Uniunea Antifascistă a Femeilor din România), calitate în care a călătorit în Franţa şi Elveţia în 1945[16]. Dar a devenit cunoscută în scurt timp printre români şi în presa străină drept Doamna de Fier a României, mâna atotputernică din spatele demonstraţiilor comuniste împotriva guvernului Nicolae Rădescu în februarie 1945[17]. În timpul tulburărilor, Rădescu a desemnat-o pe ea în mod special când i-a atacat pe comunişti şi i-a înfierat, pe ea şi pe maghiarul Luca, drept „hiene" şi „străini fără Dumnezeu ori ţară"[18]. Înlocuirea guvernului Rădescu la câteva săptămâni după aceea (la insistenţa sovieticilor) cu guvernul Groza, dominat de comunişti, nu a schimbat această ecuaţie. Ana Pauker a continuat să acţioneze din culise şi nu a fost numită în nici un post administrativ până în noiembrie 1946, când a fost aleasă în Parlamentul României. Un an mai târziu, a fost numită ministru de Externe al României, devenind primul evreu într-un post ministerial din istoria ţării şi prima femeie ministru de Externe din lumea modernă[19].

Într-un amplu portret, publicat de revista *Life*, Ana Pauker apărea drept:

> cea mai bine păzită din toată ierarhia comunistă română. Înainte de a deveni ministru de Externe, vizitatorii care veneau la sediul ei de partid, aflat pe mondena alee Eliza Filipescu, erau întâmpinaţi de trei soldaţi cu puşti automate după o poartă de fier, încă trei în hol şi doi pe fiecare palier... Ana gonea prin Bucureşti pe locul din faţă al unui Cadillac blindat, lângă un şofer de la poliţia secretă. M-a luat şi pe mine o dată cu maşina, pe locurile din spate, remarcând ca din întâmplare că prefera să stea pe locul din faţă pentru că gloanţele ţintite spre o maşină în mişcare nimeresc de obicei partea din spate a acesteia. Acum stă în spatele unui Zis rusesc blindat, cu o gardă de corp înarmată pe locul din faţă şi câte un Ford blindat în faţa şi în spatele limuzinei sale.

Reporterul adăuga că „presa ne-comunistă nu avea voie să o critice, altfel riscând suspendarea. Un ziar care îndrăznise acest lucru fusese prompt desfiinţat de către cenzorul sovietic"[20]. Ceea ce nu a împiedicat totuşi răspândirea unor zvonuri despre ea în presa occidentală – inclusiv a unor poveşti mincinoase despre promiscuitatea ei nestăpânită[21] şi relatări exagerate despre înclinaţia ei pentru lux[22]. La fel de exagerate erau şi numeroasele informaţii despre preeminenţa ei: deşi iniţial corecte, acestea vor interpreta în mod eronat lupta ei continuă şi, în cele din urmă, eşuată pentru putere în ierarhia partidului.

Când s-a reîntors în România, Ana Pauker nu ştia prea multe despre situaţia partidului de aici, întrucât Comintern-ul pierduse orice contact cu ilegaliştii PCR din ţară după invazia nazistă[23]. Condus oficial de secretarul general Ştefan Foriş, atât înainte, cât şi în timpul războiului, PCR se caracterizase printr-o luptă internă permanentă între organizaţiile regionale şi centru şi prin fricţiuni sporite între Foriş şi cadrele comuniste aflate în închisorile din ţară[24]. Chiar şi în închisori, se ştie că zece până la douăsprezece facţiuni concurau una cu alta înainte de sfârşitul războiului, dar gruparea principală era bazată pe alianţa dintre Teohari Georgescu şi Iosif Chişinevschi, liderii organizaţiei de partid din închisoarea Caransebeş, şi Gheorghe Gheorghiu-Dej, împreună cu adepţii săi din închisoarea Târgu-Jiu. (Dej fusese liderul grupării de la Caransebeş, fiind transferat ulterior la Târgu-Jiu,

în 1943[25].) La un interogatoriu, după arestarea sa în 1953, Georgescu a susţinut că facţiunea Dej-Georgescu-Chişinevschi se opunea cu înverşunare lui Foriş din cauza „metodelor de muncă nejuste" ale acestuia şi a bănuielii (nefondată, după cum s-a descoperit mai târziu)[26] pe care o aveau la adresa lui că „a provocat" o serie de arestări-cheie ale unor importanţi activişti de partid[27]. La 3 aprilie 1944, Foriş i-a anunţat pe acoliţii săi că Emil Bodnăraş, un agent sovietic de rang înalt, eliberat de la Caransebeş la sfârşitul lui 1942 sau începutul lui 1943, reuşise de curând să restabilească relaţiile cu Uniunea Sovietică „pe linie de spionaj", datorită sosirii din URSS a unui agent[28]. O zi mai târziu, informându-l pe Foriş că „dispoziţia aceasta vine din Uniunea Sovietică", Bodnăraş îi înmâna o notă dactilografiată care îi ordona să predea toate materialele de partid şi îl obliga să rămână în arest la domiciliu[29].

Dacă într-adevăr excluderea lui Foriş fusese sau nu ordonată de către o agentură sovietică de spionaj, nu se ştia nimic despre aceasta la Institutul nr. 205, „Comintern-ul fantomă" din Moscova[30]. Fiind interogată de o comisie de partid în iunie 1956, Ana Pauker a dezvăluit faptul că Gheorghi Dimitrov, fostul secretar general al Comintern-ului, îi ordonase să revină în România împreună cu doi specialişti în radiotransmisie şi să raporteze regulat la Moscova, pentru că nu aveau încă nici un contact cu partidul din România (spre deosebire de cele din celelalte ţări) şi nu ştiau nimic despre ceea ce se petrecea aici. În acelaşi timp, adăuga Ana, Dimitrov o instruise să preia conducerea PCR din Bucureşti. „Şi atunci pe loc am spus: Tovarăşe Dimitrov, eu sunt femeie, n-am fost în ţară în timpul războiului, am fost în închisoare [înainte de aceasta] şi n-am habar cum stau lucrurile. Au trecut zece ani şi este greu de făcut lucrul acesta [conducerea partidului]. Sunt femeie, evreică, intelectuală." În schimb, declara Ana Pauker, i-a propus lui Dimitrov ca noul lider de partid să fie Gheorghiu-Dej. „Nu-l cunoşteam prea bine, l-am văzut două ceasuri la Caransebeş, dar ştiam că este un tovarăş foarte popular, ceferist, un om încercat." Însă Dimitrov nu a fost de acord: „De 4-5 ani de zile n-avem nici o informaţie din România. Nu cunoaştem pe nimeni [acolo], dar te cunoaştem pe tine"[31].

Astfel, cu mandatul dat de Dimitrov, Ana Pauker a preluat prompt conducerea PCR din mâinile liderilor săi provizorii (secretarul general Constantin Pârvulescu, Iosif Rangheţ, Emil Bodnăraş şi, în spatele lor, Gheorghe Gheorghiu-Dej), pe care s-a pripit să-i critice pentru că eliminaseră „conducerea aleasă" a lui Ştefan Foriş[32]. Dar, curând după aceea, s-a aflat într-o situaţie penibilă faţă de Gheorghiu-Dej, care insista, „într-o conversaţie foarte neplăcută", că partidul dorea ca el se devină secretar general; ajungându-se la un compromis, au căzut amândoi de acord pentru o conducere colectivă fără nici un secretar general, amânând decizia pentru mai târziu[33]. În realitate, Ana Pauker a activat ca secretar general în timpul Conferinţei naţionale a PCR din octombrie 1945[34]. Când anume s-au hotărât sovieticii să-l numească pe Gheorghiu-Dej lider al PCR nu este clar, deşi, dacă una dintre mărturii este corectă, chiar Stalin a decis aceasta în ianuarie 1945[35]. În orice caz, Ana însăşi a propus numirea lui Dej ca secretar general la una dintre şedinţele conducerii de partid[36]. Gheorghiu-Dej confirma ceva mai târziu: „Zice [ea]: «având în vedere starea de înapoiere culturală a poporului nostru, prejudecăţile puternice cu privire la femei, o să [se] spună: o femeie să conducă Partidul Comunist şi încă evreică şi venită nu de mult din Uniunea Sovietică! ?». Ea singură s-a referit la lucrul acesta. «Aşa că cel mai potrivit dintre noi toţi, spunea, ar fi Dej»"[37]. Când Ana Pauker i-a trimis vorbă lui Veaceslav Molotov, sugerând numirea lui Dej ca secretar general la Conferinţa naţională a partidului, răspunsul lui Molotov a fost cât se poate de clar: „Eşti o femeie deşteaptă" (*„umniţa"*)[38].

Cu toate acestea, Gheorghiu-Dej urma să nu fie singur în Secretariatul partidului, căci alături de el mai fuseseră numiţi secretari CC Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu. Lider veteran de sindicat şi membru de seamă al ierarhiei de partid începând cu mijlocul anilor '20, Luca fusese deputat al Sovietului Suprem şi ofiţer în Direcţia politică a Armatei Roşii în timpul războiului[39]. Lucrase pentru o agentură sovietică de spionaj până a reveni în România, în octombrie 1944. (Curând după reîntoarcerea în ţară, Luca a fost înlocuit, la cererea sa, de Iosif Chişinevschi, în calitatea de agent de spionaj[40].) Deşi propusese includerea lui Luca în conducerea partidului, Ana nu-l prea simpatiza la acea vreme – „îl considera îngâmfat şi limitat la minte, era nemulţumită că pleacă cu el împreună în ţară"[41]. Dar în cele din urmă s-a aliat cu Luca, pe de o parte, din cauza diverselor uneltiri ale lui Gheorghiu-Dej împotriva lor, iar pe de altă parte, întrucât, cu timpul, au adoptat aceleaşi vederi asupra politicii de partid[42]. În ceea ce-l priveşte pe Luca, acesta era considerat îndeobşte ca având o atitudine extrem de servilă faţă de Ana Pauker, întotdeauna consultându-se cu ea asupra problemelor importante[43]. Dimpotrivă, animozitatea personală şi rivalitatea politică dintre Luca şi Gheorghiu-Dej erau deosebit de intense, în parte pentru că Luca manifesta o atitudine condescendentă faţă de Gheorghiu-Dej, socotind că îi este superior acestuia prin experienţa sa în munca de partid: în închisoare, după 1952, se referea la Dej ca la un „protejat" al său din trecut[44]. Înainte de epurarea lui, Luca i-a împărtăşit unui acolit faptul că, în realitate, el „l-a ridicat pe Gheorghiu-Dej, care mult mai târziu avea să devină membru de partid"[45]. Se pare că într-adevăr aşa stăteau lucrurile, dar lui Gheorghiu-Dej nu îi plăcea să i se reamintească despre asta[46].

Teohari Georgescu, pe de altă parte, fusese şi el lider al colectivului deţinuţilor în timpul războiului şi un aliat apropiat al lui Gheorghiu-Dej. Este posibil să fi fost inclus în Secretariat pentru a se menţine paritatea între facţiunea „moscovită" a lui Pauker şi cea „internă" a lui Dej şi, probabil, pentru a menţine paritatea etnică, el fiind etnic român. Cu toate acestea, Teohari a trecut curând sub influenţa Anei, începând s-o vadă „ca pe o tovarăşă cu multă experienţă, cu multă pregătire... o tovarăşă care nu poate face greşeli mari"[47]. După cum recunoştea mai târziu, a început să susţină poziţiile politice adoptate de Ana Pauker din 1944, iar „relaţiile lor neprincipiale, antipartinice şi fracţioniste... au devenit mult mai accentuate şi mai active după 1948. Ani de zile", declara el, „mai ales după 1949, am ascultat-o de nenumărate ori pe Ana, discutând cu ea probleme privind hotărârile şi linia partidului", şi „am avut contingenţă cu Ana în această perioadă într-o serie de probleme principiale"[48]. A procedat astfel, adăuga el, fără a se fi sfătuit cu ceilalţi lideri, căci „pentru mine era de ajuns cuvântul Anei Pauker în rezolvarea problemelor, fără să mai ţin cont că multe din aceste probleme trebuiau cunoscute şi hotărâte de către conducerea partidului"[49]. Prietenia care s-a legat repede între Teohari şi Ana a consolidat o dată în plus această dinamică[50]. În ceea ce o priveşte, Ana Pauker a declarat fără menajamente: „Am făcut ce-am vrut cu Teohari pentru că cu el puteam să o fac"[51]. Declaraţiile celor intervievaţi arată clar că Teohari Georgescu a fost protejatul Anei Pauker după 1945 şi că se sfătuia cu ea în privinţa tuturor problemelor importante[52]. Se ştie că aceasta a continuat până la epurarea lor, când Teohari o vizita în secret pe Ana acasă pentru a se consulta cu ea[53].

Superioritatea iniţială a Anei Pauker în cadrul Secretariatului a apărut clar în şedinţa din 24 octombrie 1945, la trei zile după Conferinţa Naţională a partidului. Observând greutăţile pe care le-ar putea întâmpina Gheorghiu-Dej în îndeplinirea atât a sarcinilor sale ministeriale,

precum şi a celor de partid, Luca propunea ca „public să fie tov. Gheorghiu-Dej secretar politic, dar în practică tov. Ana". Ana a dezaprobat acest lucru imediat: Gheorghiu-Dej, a insistat ea, ar trebui să fie „şi practic şi cu numele secretar politic", ceea ce, îi reaminti ea lui Luca, se hotărâse deja „cu câteva luni în urmă". Totuşi, ea nu a respins în mod explicit propunerea ulterioară a lui Luca, conform căreia „nu se poate diminua autoritatea tov. Ana, dându-i rolul de ajutor"[54]. La fel şi Teohari Georgescu, care, în această privinţă, cum va afirma Gheorghiu-Dej, susţinuse pe deplin propunerea lui Luca[55]. Aşadar, Gheorghiu-Dej, păstrând o tăcere timidă pe tot parcursul şedinţei, a promis că se va consulta cu Ana Pauker asupra tuturor problemelor importante, în timp ce Ana, după ce îl propusese pe Dej la prima şedinţă de după război a Comitetului Central, nu a uitat să adauge: „Mă voi strădui din răsputeri să-l ajut"[56]. Mai mult, după cum va recunoaşte mai târziu, Ana a început să spună, după numirea lui Dej, că „nu e nevoie poate să avem un secretar general, aşa cum nici Partidul Bolşevic nu are unul. Tovarăşul Stalin este un [simplu] secretar"[57]. În mod clar, cu sau fără acordul lui Gheorghiu-Dej, „conducerea colectivă" în favoarea Anei Pauker urma să continue.

Gheorghiu-Dej descria mai târziu implicaţiile acestei situaţii:

> Deşi eu eram secretar general, ea [Ana Pauker] conducea [Secretariatul], împreună cu Vasile Luca şi cu Teohari Georgescu. Aceasta era o fracţiune permanentă... În şedinţele noastre, primul care lua cuvântul era Luca; parcă [era] un făcut. Şi ţinea un discurs de un ceas. Când începeam discuţiile intervenea Ana şi spunea câte ceva cu hocus-pocus, cu autoritatea ei. Eu prezidam foarte frumos: „Cine mai doreşte să ia cuvântul?". Iar Teohari spunea: „Eu sunt de acord cu tovarăşa Ana"[58].

Deşi poate exagerată, relatarea lui Gheorghiu-Dej reflectă cu acurateţe faptul că poziţiile politice ale Anei Pauker au prevalat de obicei în timpul acestei perioade – cu excepţia, se pare, a situaţiilor în care conducerea de la Kremlin îi anula deciziile. La început, totuşi, Ana părea că reprezintă perfect linia politică sovietică – dând glas, de pildă, dezaprobării Moscovei în legătură cu răsturnarea lui Ion Antonescu din 23 august 1944[59]. Mai mult, Lucreţiu Pătrăşcanu, cu care fusese în conflict în această privinţă, o descria la vremea respectivă ca principalul agent al Moscovei în impunerea ordinii sovietice în România[60]. Cu toate acestea, acţiunile ei au devenit tot mai contradictorii, Ana Pauker situându-se pe poziţii opuse celor ale patronilor ei sovietici şi ale lui Gheorghiu-Dej. Aceasta s-a văzut clar atunci când Ana Pauker, „de frica opiniei publice", aşa cum se spunea, a trecut la dreapta lui Pătrăşcanu însuşi, susţinând continuarea coaliţiei cu Partidul Naţional Ţărănesc şi cu Partidul Naţional Liberal, în februarie 1945, în opoziţie cu gruparea mai restrictivă care a cuprins în scurt timp şi guvernul Groza[61]. (Pătrăşcanu agrea ideea de a-i accepta numai pe naţional-liberali în noul guvern[62].) După cum va dezvălui mai târziu Gheorghiu-Dej, doar el a fost cel care a susţinut coaliţia în exclusivitate cu Gheorghe Tătărescu, „formulă care s-a realizat la 6 martie 1945. Întâi [Ana Pauker şi acoliţii ei] obiectau că este o forţă politică slabă, că nouă ne trebuie o forţă politică tare şi că este imoral că, vezi tu, Tătărescu era... ministru de Interne când tu stăteai la puşcărie, şi povestea [cu înăbuşirea răscoalei ţărăneşti din 1924 în Basarabia de la Tatar Bunar ş.a.m.d. N-au fost de acord cu mine a trebuit să mergem la Moscova". Şi acolo Stalin l-a susţinut pe Gheorghiu-Dej[63].

Atitudinea Anei în această privinţă şi, mai mult, atitudinea ei din perioada postbelică în general păreau să-şi aibă sorgintea în descoperirea slăbiciunii extreme a PCR, care nu avea decât „vreo 700" de membri în august 1944[64]. Din acest motiv, Ana Pauker şi-a

reconsiderat rapid poziţia faţă de evenimentele de la 23 august: caracterizând lovitura de stat ca pe un act „de salvare a burgheziei [române]", ea a conchis că lovitura trebuia totuşi susţinută, date fiind slăbiciunile actuale ale partidului[65]. Considerând „intolerabilă" situaţia de la Oradea, unde existau numai şapte comunişti, sau de la Botoşani, unde erau treizeci şi doi, Ana a urmărit „o linie social-democrată" construită după modelul campaniilor de recrutare în masă ale PC Francez şi Italian[66]. „Eram de părere că trebuie să crească partidul, să ajungem la un număr de 500.000", declara ea mai târziu[67]. Până în noiembrie a insistat ca partidul să-şi deschidă porţile, făcând presiuni asupra liderilor locali să reducă restricţiile privind acceptarea de noi membri şi opunându-se oricărei verificări prealabile a celor dornici să devină membri[68]. În primăvara anului 1945, a dat „directive categorice" în sensul acceptării „în masă" de noi membri în PCR[69]. Ba mai mult, confruntată cu un număr important de muncitori români care se alăturaseră cândva Gărzii de Fier, Ana Pauker le-a permis unora dintre ei să intre în partid în anumite condiţii, făcând acest lucru fără a se consulta cu Dej, şi „nici cu Luca sau Teohari"[70].

Totuşi, această politică mergea mână în mână cu represiunea pe scară largă de care Ana Pauker era, fără îndoială, vinovată. Din dezvăluirile făcute de Teohari Georgescu Comitetului Central al PCR, nu mai puţin de 50.000-70.000 de români au fost daţi afară din administraţia de stat până la sfârşitul anului 1945[71]. În acea zi de 7 martie, într-o cuvântare dură şi tăioasă despre arestarea duşmanilor, Ana Pauker i-a informat pe cei din activul central al partidului că „sarcinile imediate sunt sarcini de curăţirea terenului..., adică epurare, dar nu lăsând oamenii în stradă, ca să devină duşmani activi, ci ducându-i cu timpul în lagăre, unde vor fi triaţi şi puşi să muncească, şi arestându-i imediat pe criminalii de război"[72]. După cum le mărturisea unor fruntaşi social-democraţi români la 28 martie, „dacă noi îi facem vreun reproş tovarăşului Teohari [ca ministru de Interne], este că lucrează prea încet. Pentru că nu se poate ca în România să nu fie până acum 50.000 de legionari arestaţi"[73]. În definitiv, sublinia ea, nu arestase Franţa 40.000 de colaboratori nazişti până în acel moment[74]?

Dar şi în această privinţă Ana Pauker şi-a schimbat atitudinea. În septembrie 1945, a hotărât desfiinţarea unilaterală a lagărelor de concentrare fără a se consulta cu liderii de partid şi „l-a influenţat" activ pe Teohari Georgescu în direcţia negocierii unui pact de neagresiune cu liderul Gărzii de Fier, Nicolae Pătraşcu[75]. Conştienţi de faptul că pretutindeni în ţară se formau detaşamente armate de legionari şi temându-se de o răscoală prelungită, Ana Pauker şi Teohari Georgescu ofereau amnistierea oricărui membru al Gărzii de Fier care se preda de bunăvoie şi, de asemenea, oricăruia dintre aceştia care se dovedea a nu fi comis nici o crimă gravă. Ca un gest de bună-credinţă, au început să-i elibereze pe legionarii arestaţi chiar înainte ca negocierile cu Pătraşcu să aibă loc[76]. Aşadar, până în august 1945, numărul persoanelor arestate în toată ţara se situa între două şi trei mii[77].

După cum menţiona ulterior Ana Pauker, hotărârea ei de a cădea la înţelegere cu legionarii a fost luată „influenţată de faptul că sunt mai mulţi decât mi-am închipuit eu şi mai cu seamă muncitori" şi a cuprins-o „un soi de panică", gândindu-se ce avea să facă cu ei. Se profila, de asemenea, o atitudine nouă a Anei Pauker în privinţa necomuniştilor, în general, preferând includerea lor, în defavoarea luptei de clasă, în noua ordine. „M-am gândit", explica ea, „că la noi este o situaţie specială, nu este revoluţia din octombrie, ci este situaţia din 1944-1945, în care mergeam cu toată lumea care era împotriva lui Hitler"[78]. Această atitudine părea să se menţină: se ştia că Ana

Pauker numise sistematic intelectuali, oameni de ştiinţă şi personalităţi ale vieţii culturale necomunişti în posturi de ambasadori ai României în diferite ţări atunci când a devenit ministru de Externe în 1947; se cunoştea faptul că se opusese „curăţirii" de „elemente străine" a Ministerului Agriculturii, ea asumându-şi responsabilitatea pentru agricultură doi ani mai târziu; totodată, a promovat integrarea categoriei rurale înstărite din România (*chiaburii*) în socialism[79]. Şi într-adevăr, după cum dezvăluia secretara sa personală, Ana Toma, de-a lungul anilor din perioada postbelică, Ana Pauker a cultivat

> relaţii cu straturile superioare ale burgheziei române, pe ai cărei membri îi primea oricând doreau... Se duceau la ea dacă aveau vreo problemă, iar Ana voia să-i câştige pe aceşti oameni de partea partidului... Ana primea până şi generali din armată, chiar dacă aceştia nu erau membri de partid, dacă aveau vreo problemă. Îi primea şi discuta cu ei, indiferent dacă putea sau nu să le rezolve cererile... Îşi pierdea vremea la Ministerul de Externe discutând cu ei... Mulţi oameni de toate felurile, inclusiv intelectuali, veneau la ea acasă – de pildă, oameni care deţinuseră posturi importante în fostul regim. Aceştia erau oameni cărora le era teamă să nu fie persecutaţi, iar Ana vorbea cu ei pentru a-i convinge din punct de vedere politic. Îi primea acasă la ea ca să afle ce gândeau şi, de asemenea, pentru a le schimba părerea; şi îi primea acasă pentru a-i linişti, a le potoli temerile... Ana vorbea până şi cu cei care aveau probleme sau erau pe cale de a fi judecaţi, pentru a se informa, ca apoi să-i poată ajuta[80].

Este de la sine înţeles că în cele din urmă sovieticii au dejucat multe dintre planurile politice ale Anei, respingând pe loc o parte dintre ele. După refuzul lui Stalin privitor la coaliţia cu partidele istorice, în 1945, Andrei Vîşinski i-a „criticat aspru" pe Ana Pauker şi pe Teohari Georgescu pentru negocierile lor cu Garda de Fier[81]. (Şi totuşi, reproşul lui Vîşinski nu a împiedicat-o pe Ana să îşi susţină poziţia.)[82] Cu toate acestea, dată fiind lipsa de coordonare din interiorul mişcării comuniste în perioada postbelică[83], se pare că Ana Pauker avea mână liberă în majoritatea chestiunilor de factură politică. De exemplu, se spune că promova recrutarea în masă fără îndrumarea obligatorie a „tovarăşilor", în ciuda obiecţiilor categorice ale lui Gheorghiu-Dej[84]. Acesta s-a opus şi tratativelor Anei Pauker cu Garda de Fier şi şi-a menţinut poziţia exprimată în toamna anului 1944, şi anume că legionarii ar trebui „lichidaţi ca nişte năpârci"[85]. Într-adevăr, „în cele mai mari probleme", afirma Dej, „şi erau destul de multe, am să apar ca un opoziţionist de profesie, pentru că nu pot fi de acord cu toate problemele pe care le ridicau ei [ea şi acoliţii ei]"[86]. După cum sublinia mai târziu un marcant lider de partid, lupta pentru putere dintre Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker era intensă şi permanentă începând imediat după război, dar, în acelaşi timp, aceasta reflecta veritabile dispute politice[87].

Aşadar, în ciuda susţinerii vădite din partea lui Stalin, Gheorghiu-Dej a continuat să fie un subordonat în conducerea partidului. „Ei m-au înconjurat, m-au ţinut într-un ţarc, au căutat să mă izoleze şi au reuşit...", declara Dej. „De altfel ei au reuşit să menţină situaţia în care secretar general şi conducător era de fapt Ana Pauker. Nu întâmplător oamenii se duceau la Ana. Când veneau la mine, ei veneau după ce discutau cu ea. Asta era regulă." În primii ani ai perioadei postbelice, insista el, era redus la statutul de „paravan"[88].

Dar Gheorghiu-Dej, a cărui perspicacitate în intriga politică şi în mişcările de culise o depăşea pe a oricui altcuiva din conducerea României, nu a putut accepta un asemenea aranjament. De fapt, el îşi făcuse planuri pentru a prelua singur conducerea partidului cu mult înainte chiar de a părăsi lagărul de la Târgu-Jiu. Până în 1930, NKVD-ul folosise

comunişti autohtoni ca agenţi, dintre care mulţi au fost arestaţi sau închişi de autorităţile române ; în închisoare, aceştia au devenit aliaţii lui Gheorghiu-Dej. Cei mai importanţi erau Emil Bodnăraş, Pantiuşa Bodnarenko (Gheorghe Pintilie), Serghei Nikonov Nicolau, Petea Goncearuc, Vania Didenco, Iaşa Aleksiev şi Mişa Posteucă, dar se pare că în total erau vreo patruzeci şi şase. O dată eliberaţi, ei au funcţionat ca legături directe ale lui Gheorghiu-Dej cu Moscova prin NKVD şi tot ei s-au pus chezaşi pentru acesta în faţa liderilor de la Kremlin. În schimb, Dej le-a dat funcţii înalte în partid, ei constituind baza echipei cu care Dej a încercat monopolizarea puterii[89].

Având în vedere că, de-a lungul anilor '20, cadrele comuniste menţinuseră relaţii atât cu Comintern-ul, cât şi cu NKVD-ul, Ana Pauker a avut, după câte s-ar părea, propriile legături cu spionajul sovietic – ca şi Luca, de altfel. Dar lichidarea aproape completă a Comintern-ului, în timpul Marii Terori staliniste, a făcut-o să adopte o poziţie cu totul diferită. Potrivit lui Michael Cecinski, fost agent al contraspionajului militar polonez, vechii militanţi cominternişti şi foştii membri ai PC din Polonia „erau trataţi cu extremă suspiciune" de către sovietici după război „şi nu erau acceptaţi în organizaţiile locale ale Partidului Comunist"[90]. Cum observa un istoric, după război, Stalin a manifestat o profundă neîncredere faţă de veteranii cominternişti, pe care îi bănuia că ar fi avut intenţii de independenţă pentru ţările lor şi că îşi ascundeau idealismul lor durabil sub o slugărnicie de suprafaţă[91]. Aceasta nu prevestea nimic bun pentru Ana – membră de multă vreme a ierarhiei Comintern-ului, ai cărei adevăraţi mentori la Moscova erau Dimitrov şi Manuilski, din conducerea Internaţionalei[92]. Nebucurându-se de o excepţională bunăvoinţă din partea Kremlinului, cum se spune de obicei, ea se aflase de fapt într-o „situaţie specială" în ochii acestuia pe tot timpul războiului şi după aceea, din cauza lui Marcel Pauker[93]. Deşi iniţial trimisă în România pentru a conduce PCR, a ştiut întotdeauna că această sarcină era doar una provizorie ; şi, cu toate că menţinea relaţii strânse şi amicale cu funcţionarii sovietici de seamă aflaţi în România (în special cu ambasadorul sovietic, Serghei Kavtaradze)[94], aprecia, după cât se pare, că poziţia sa în faţa sovieticilor era destul de problematică – chiar şi în anii imediat după război, când se presupunea că puterea sa atinsese apogeul. Ana Toma îşi amintea că, în ultima parte a anului 1944 sau la începutul lui 1945, Ana Pauker a fost chemată brusc la Moscova :

> Ana voia să o ia pe fiica sa Tania cu ea... Nu ştiu de ce voia ca fiica ei să fie cu ea, dar presupun că îi era foarte frică. Nu ştia de ce fusese chemată la Moscova şi voia s-o aibă pe Tania lângă ea pentru orice eventualitate. Şi m-a luat pe mine să am grijă de fiica ei în caz că s-ar fi întâmplat ceva... Când am ajuns la Moscova, Ana m-a luat deoparte şi mi-a spus, fără să audă fiica ei : „Vreau să te duci cu Tania peste tot. Vreau să fii cu ea tot timpul. Nu vreau să o las singură". Ana i-a spus Taniei să meargă la muzee şi în alte locuri şi că eu voi merge cu ea pretutindeni... Apoi ne-am dus toate trei la Comitetul Central, care se află lângă Balşoi Teatr din Moscova. Când eram chiar vizavi, Ana m-a luat deoparte şi mi-a zis : „Uite, eu intru pe uşa aceea. Dacă ies şi intru pe cealaltă uşă, poţi s-o iei pe Tania şi să mergeţi la muzeu. Dar dacă nu ies, atunci mergeţi la hotel, împachetaţi-vă lucrurile şi plecaţi de aici cât puteţi de repede". Aceasta doar ca să vă daţi seama în ce atmosferă trăia. Vreau să înţelegeţi cât de îngrozită era de Moscova.

Într-adevăr, în estimările Anei Toma, cel mai mare duşman al Anei Pauker în perioada postbelică era poliţia secretă sovietică. Ea afirmă că, în calitatea ei de asistentă a Anei Pauker, a fost tratată în mod ostil în 1948 de agentul MGB Nikolai Şutov, consilier la ambasada sovietică, acesta de fapt poruncindu-i să-i ascundă Anei subiectul discuţiilor lor[95].

Mai mult, aprecierea făcută de Ana Toma a fost confirmată vădit de acţiunile lui Emil Bodnăraş, la acea vreme un important agent român al spionajului sovietic şi totodată cel mai important aliat al lui Gheorghiu-Dej[96]. Pentru că, imediat după război, se ocupase cu organizarea serviciului secret al partidului, după instalarea regimului Groza, Bodnăraş supraveghea oficial Serviciul Secret de Informaţii al Consiliului de Miniştri (SSI)[97]. Tocmai la acea vreme, dezvăluie Ana Pauker, SSI a început să o spioneze acasă şi la serviciu, Bodnăraş trimiţând sovieticilor rapoarte atât despre ea, cât şi despre Luca[98]. O dată, reprezentantul sovietic în Comisia de Control Aliată, generalul I. Susaikov (el însuşi agent al serviciului secret), a prevenit-o, în timp ce el era sub influenţa alcoolului, despre raportul nefavorabil asupra ei al „anumitor organe de la Moscova" trimis la Kremlin şi a vrut să ştie de ce tolera ea aşa ceva[99]. Bodnăraş, adaugă Ana Pauker, a pledat întotdeauna pentru înlocuirea ei şi a lui Luca din posturile de lideri de partid, pe motiv că duşmanii se foloseau de originea ei evreiască şi etnia lui maghiară pentru a-şi mări ascendentul politic[100].

Aceste mişcări au ajuns la apogeu în toamna anului 1945, când Andrei Vîşinski, furios din cauza încercării Anei Pauker de a lărgi guvernul Groza cât şi din cauza atitudinii ei faţă de Garda de Fier, i-a sugerat lui Dej să o excludă din conducere. Aşa a început dramaticul episod povestit în amănunt de Gheorghiu-Dej:

> Mă ia deoparte Vîşinski şi zice: tovarăşe Dej..., cum te ajută pe dumneata Ana Pauker? Am spus: vedeţi şi dv. cum mă ajută şi dacă ar fi numai asta. Atunci se gândeşte puţin şi spune: n-ar fi mai bine totuşi să fie scoasă Ana de aici? Putea să fie înţeles în sensul să fie scoasă din conducere şi putea să fie înţeles să fie scoasă din România. Şi atunci i-am spus: tovarăşe Vîşinski, nici prin minte nu mi-ar trece o asemenea idee, dar am să mă gândesc, mai reflectez asupra celor spuse de dumneata...
> Fiind la Moscova cu probleme economice..., i-am amintit lui Vîşinski de discuţia noastră la Bucureşti şi el a spus: am să vorbesc cu tov. Molotov şi să te primească sus...
> Asta a fost cum este azi. A doua zi a fost chemată Ana şi ne-am pomenit cu ea. Noi eram la hotel şi ni s-a adus la cunoştinţă că a sosit Ana. Mă gândeam: de ce dracu o fi chemat-o? Seara am fost chemaţi la Kremlin. Acolo erau toţi, era Molotov şi Susaikov – a fost chemat aici [de la Bucureşti]. Ne-am dus acolo. Mă gândeam: ce dracu s-a întâmplat? Sigur că mă temeam[101].

Şedinţa, care îl includea şi pe ambasadorul sovietic Kavtaradze, a avut loc la 2 februarie 1947; procesele-verbale au fost găsite în arhivele ruseşti. După ce a vorbit pe scurt despre alegerile din România, Stalin s-a întors spre Gheorghiu-Dej şi a întrebat dacă există vreo divergenţă în cadrul conducerii PCR. Dej răspunse că singura „divergenţă serioasă" era cazul lui Lucreţiu Pătrăşcanu, pe care a început să-l relateze pe scurt. Dar Stalin a insistat, întrebându-l pe Gheorghiu-Dej „dacă era cumva adevărat zvonul care ajunsese şi la el cum că ar exista un curent în PCR care voia ca în partid să fie numai români; concret, Ana Pauker şi Luca, nefiind de naţionalitate română, nu ar trebui să deţină funcţii de conducere în partid". Dacă aşa stăteau lucrurile, a subliniat Stalin, atunci PCR se transforma „dintr-un partid social şi de clasă într-un partid de rasă". Dar Gheorghiu-Dej a negat existenţa unui asemenea curent şi cu aceasta s-a renunţat la discutarea problemei[102]. „Ana a făcut ochii mari", relata Dej. După şedinţă, Ana l-a întrebat îngrijorată pe Dej la ce se gândise Stalin. „Ea mereu mă întreba, că ce o fi avut în vedere Stalin...", a adăugat cu subînţeles Dej. „Mereu mă întreba ce o fi"[103].

Chestiunea părând să se fi rezolvat, Ana Pauker s-a întors imediat la Bucureşti, în timp ce Dej a rămas în continuare alături de delegaţia română la Moscova.

> Eu cred că eram şi ascultaţi pe acolo. Eu mi-am spus mereu, mare prostie am făcut... După vreo două zile, într-o noapte, sună telefonul. La capătul celălalt al firului era [translatorul oficial, maiorul] Şkoda. Zice...: Gheorghe Afanasievici, îmbrăcaţi-vă, în câteva minute sunt la dv.
> Într-adevăr mă îmbrac, vine Şkoda şi pornim la Kremlin. Acolo era Stalin, era Susaikov şi Şkoda. Am dat mâna cu ei. Stalin spune: staţi. M-am aşezat pe scaun şi aştept.
> Zice: Te găseşti în faţa Comitetului Central al PCUS. Ai ridicat problema scoaterii lui Ana Pauker şi Luká László.
> Am spus: eu mă mir că se pune chestiunea cu Vasile Luca. Eu n-am ridicat chestiunea cu dânsul, am ridicat chestiunea cu Ana Pauker şi am început să arăt cum şi ce.
> Am dat o explicaţie largă acolo, m-am referit şi la momentul când cu conducerea provizorie, m-am referit şi la modul cum s-au ales organele de conducere, la metodele de lucru, multe, multe lucruri din acestea, la greutăţile care mi le făcea Ana şi ce caracter poartă aceste greutăţi. El era foarte intrigat şi devenise nervos că nu pomeneam nici un cuvânt despre Vîşinski. Şi atunci mă întreabă: ai discutat cu Vîşinski la Bucureşti aşa şi aşa? Am spus: am discutat. De ce nu te referi la această discuţie? Am spus: tovarăşe Stalin, eu nu vreau să mă ascund după nimeni. I-am spus cum s-a produs această discuţie, prilejul cu care a fost. Într-adevăr, i-am spus că ideea a emis-o tov. Vîşinski... Şi atunci a sărit Molotov, cu un râs răutăcios, şi a spus: dar dacă tov. Vîşinski te-a pus la încercare?...
> După discuţia asta s-a potolit Stalin din ce în ce mai mult şi a început să vorbească că uite cum trebuie privite lucrurile. El era convins că pe motivul că ea este evreică eu aş vrea s-o scot. Mi-a dat exemplu cu Troţki şi nu ştiu cu mai cine. La un moment dat, tot vorbind aşa, făcând un fel de lecţie, spune: şi dacă te împiedică, izgoneşte-i!
> ...M-am întors acasă, i-am strâns pe dânşii aici, cei care eram în Secretariat şi le-am povestit din fir a păr cum s-au desfăşurat lucrurile, totul, fără nici măcar să rotunjesc puţin colţurile... Un singur lucru nu le-am spus şi anume acela când Stalin a spus: dacă te împiedică, izgoneşte-i! [104].

Se pare totuşi că acum Stalin era cel care îl punea la încercare pe Dej. Suspectându-l pe Tito – bănuieli pe care curând le-a transferat asupra comuniştilor autohtoni, indigeni în general –, Stalin nu părea să intenţioneze să-i lase lui Dej mână liberă pentru a monopoliza puterea. Prefera să învrăjbească şi să domine, încurajând conflictele între facţiunile din PCR, după cum proceda şi în cazul celorlalte partide „surori". În fond, Gheorghiu-Dej reprezenta un fel de enigmă pentru Stalin, fiind singurul lider acolit care nu se aflase niciodată în legătură cu Comintern-ul sau în relaţie directă cu Moscova[105]. Mai mult, era deja compromis în momentul întâlnirii din 2 februarie. Cum informa Şkoda Kremlinul, două zile mai târziu, Dej îi vorbise cu tristeţe despre reacţia intempestivă a lui Stalin faţă de un memorandum pe care i-l scrisese el de curând lui Vîşinski. În acest memorandum Dej le cerea sovieticilor să reducă plăţile compensatorii ale românilor, permiţându-le acestora să reţină suma cheltuită pentru a găzdui trupele sovietice între iulie 1945 şi februarie 1947 din datoria monetară şi să returneze restul în bunuri româneşti. Stalin a respins prompt această cerere, observând că „ungurii şi austriecii nu ar fi făcut o astfel de glumă". Şkoda raporta că „Dej mi-a spus că nu făcuse doar o greşeală, ci un lucru foarte nesăbuit, din cauza căruia se afla într-o poziţie neplăcută, înfuriindu-i pe oameni ca Stalin şi Molotov"[106].

A survenit atunci un lucru aproape inevitabil: Bodnăraş, care jucase un rol esenţial în eliminarea lui Foriş şi epurarea lui Pătrăşcanu[107], îl urmărea acum pe Gheorghiu-Dej.

La 10 iunie 1947, Susaikov i-a înmânat lui Mihail Suslov o notă informativă de la Bodnăraş, care îl critica atât de aspru pe Gheorghiu-Dej, încât Susaikov a fost nevoit să tempereze tonul concluziilor acesteia în raportul cu care a însoţit-o. „O serie de fapte", sugera Bodnăraş, „ne duc la concluzia că în chestiunea menţinerii unei legături economice cu anglo-americanii, Gheorghiu-Dej s-a depărtat considerabil de reprezentanţii sovietici din România, cu care se întâlneşte rareori, ba chiar uneori îi ignoră". Ca urmare a reîntoarcerii de la Moscova, la începutul anului, a delegaţiei economice, Gheorghiu-Dej şi adepţii lui din Ministerul Economiei Naţionale (Ion Gheorghe Maurer, Gheorghe Gaston Marin şi Simion Zeiger) au început negocierile cu reprezentanţii americani şi britanici pentru exportul de grâu în România. Evidenta disponibilitate anglo-americană de a ajuta România, susţinea Bodnăraş, a dus la o schimbare în atitudinea lui Gheorghiu-Dej, care acum favoriza extinderea relaţiilor economice cu Vestul dincolo de „limitele bine definite" de cooperare stabilite anterior. Această poziţie, a adăugat Bodnăraş, a avut ca rezultat un conflict între Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker, Luca şi Bodnăraş însuşi, care au vrut să se asigure că Dej nu „a mers mai departe decât era necesar în relaţiile sale cu anglo-americanii". Aceasta a fost şi o consecinţă a faptului că Dej era vizibil influenţat de Maurer, pe care Bodnăraş l-a descris ca pe un element periculos, insuficient de devotat Uniunii Sovietice. Pentru a dovedi ostilitatea lui Dej şi a lui Maurer faţă de interesele sovietice, Bodnăraş a enumerat opt puncte – inclusiv afirmaţia lui Dej că prezenţa trupelor sovietice dăuna şi mai mult economiei româneşti, precum şi criticile lui referitoare la activitatea SOVROM-urilor (companii sovieto--române). Bodnăraş conchidea: „Aceste fapte trebuie înţelese ca un semn foarte grav. Deoarece trebuie să ne arătăm îngrijorarea în acest caz pentru o anume deviere a lui Dej de la linia politică corectă, şi deoarece era începutul unei înclinaţii foarte periculoase către anglo-americani, ceea ce face... posibile măsurile radicale"[108].

Totuşi, asemenea acuzaţii alarmante nu au avut repercusiuni imediate. Aceasta a fost, probabil, din cauză că raportul lui Susaikov a trasat o distincţie netă între Gheorghiu-Dej şi Maurer şi a dezvăluit faptul că Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu au contribuit la contracararea influenţei nedorite a lui Maurer, propunând numirea lui în serviciul diplomatic; sau poate din cauză că raportul a sugerat că neînţelegerile dintre membrii conducerii nu se datorau politicii lui Dej, ci refuzului său de a discuta această politică cu ceilalţi lideri de partid; sau probabil din cauză că nici Ana Pauker, nici Luca nu l-au acuzat pe Gheorghiu-Dej de antisovietism în discuţiile lor cu V.I. Lesakov, reprezentantul sovietic delegat la Bucureşti la sfârşitul verii lui 1947, care astfel nu a putut să confirme nici una dintre acuzaţii[109]. Dar un an mai târziu, alte greşeli comise i-au adus noi necazuri lui Gheorghiu-Dej. Când Tito a refuzat invitaţia lui Stalin de a participa la Conferinţa Cominform-ului din iulie 1948, Dej a propus ca celelalte ţări membre ale Cominform-ului să îi trimită invitaţii. El a afirmat că discutase anterior această idee cu Ana Pauker, care şi-a dat şovăind acordul. Dar când el a făcut această propunere la Cominform, Andrei Jdanov l-a contrazis cu hotărâre şi l-a informat imediat pe Stalin prin telefon. „Stalin a spus", susţinea Gheorghiu-Dej, „că Dej îşi face iluzii şi că nu este exclus ca şi alţii să-şi facă iluzii... Ca din acest moment să înceapă... fel de fel de zvonuri [în România] la adresa lui Dej"[110]. Se spunea, după cum relata el, „că este titoist, că este arestat, alţii ba că l-au şi împuşcat pe Gheorghiu-Dej... Activiştii din Comitetul Central întrebau: dacă o să vină tov. Gheorghiu-Dej, o să aplaudăm? Până acolo au ajuns..."[111].

Aceste zvonuri, dezvăluia Teohari Georgescu, creaseră o consternare serioasă în rândurile ceferiştilor, care se simţeau solidari cu Gheorghiu-Dej[112]. La o întrunire a ceferiştilor din cartierul bucureştean Giuleşti, aceştia au fost neliniştiţi văzându-l pe Iosif Chişinevschi că prezidează adunarea în locul lui Dej, care făcea acest lucru de obicei. Au început să scandeze sfidători „Gheorghiu-Dej" în timp ce vorbea Chişinevschi. Evident exasperat, Chişinevschi şi-a stăpânit enervarea, dar apoi a ripostat în mod nechibzuit: „Ia să vedem acum, dacă am să strig Stalin, ia să vedem, o să strigaţi tot aşa de tare cum aţi strigat Gheorghiu-Dej?". Mai mult, explicând hotărârea Cominform-ului împotriva lui Tito, Chişinevschi a făcut analogii implicite între acesta şi Dej. Considerând aceasta drept o provocare, Gheorghiu-Dej a cerut Biroului Politic să-l cenzureze pe Chişinevschi, prevenindu-l că este la un pas de excluderea din partid. Dar, în timp ce îl critica şi ea pe Chişinevschi, Ana a împiedicat aplicarea cenzurii şi l-a dojenit aspru pe Teohari Georgescu de a se fi alăturat lui Dej în acest atac. „Tu ştii", i-a spus, „că asta este împotriva Moscovei?"[113]. Teohari îşi reamintea:

> După şedinţă – găsindu-mă încă la CC – Ana, extrem de nervoasă, cu un ton ameninţător, mi-a spus: „Ce, eşti nebun? Nu ştii ce faci? Tu crezi că ajuţi partidul şi pe tov. Gheorghiu-Dej în felul acesta? Nu! Ce faci tu, faci împotriva partidului şi împotriva tov. Gheorghiu... Tov. Chişinevschi nu a făcut nimic rău. Tu faci rău. Ce, tu nu ai învăţat nimic din cele ce s-au petrecut în Iugoslavia? Tito de aceea a ajuns acolo unde a ajuns, pentru că cei din jurul lui au procedat ca tine, l-au îngâmfat şi l-au pierdut"[114].

De aici transpare frica de sovietici pe care Ana Pauker o mărturisise Anei Toma şi şi-o exprimase în faţa lui Gheorghiu-Dej, după întâlnirea lor cu Stalin. O asemenea frică, adăuga Teohari Georgescu, fusese evidentă şi în reacţia ei la planurile din anul precedent ale lui Dej de a procura echipament industrial american. „Ana mi-a spus pe un ton de îngrijorare: «Ce vor spune sovieticii? Ei ne-au eliberat şi noi ne uităm la americani. Tov. Gheorghiu se lasă împins de cei din minister»"[115]. Astfel de anxietăţi au justificat poziţia ei net distinctă de cea exprimată de Gheorghiu-Dej în aceste chestiuni. Ana Pauker, de pildă, nu s-a opus legăturilor comerciale cu americanii, dar dorea o campanie simultană care să sublinieze în ce măsură România beneficiase de asistenţa sovietică; de asemenea, nu s-a opus nici negocierilor lui Maurer pentru 500 milioane de dolari în credite americane ce urmau să fie primiţi până în ianuarie 1946, dar a ţinut să precizeze că acestea „trebuiau pregătite" în prealabil – adică însoţite de gesturi în măsură să îi calmeze pe sovietici[116]. Ea nu a exprimat nici o rezervă faţă de apelul adresat de către Gheorghiu-Dej occidentalilor în problema grâului la sfârşitul anului 1946[117]. Cu excepţia faptului că a solicitat creşterea preţurilor la produsele agricole, Ana Pauker a susţinut programul economic al lui Dej şi Maurer din iunie 1947 care, bazat pe teoriile lui Eugen Varga, susţinea asigurarea unui „profit rezonabil" pentru industriaşii particulari. „N-o să le dăm câştig", raţiona ea, „putem să-i blestemăm cât vrem, n-o să lucreze!"[118]. Procedând astfel, ea s-a opus propunerii lui Luca de a întări controlul coercitiv asupra industriei, păşind hotărât pe direcţia naţionalizării[119].

După cum avea să relateze Luca mai târziu, Ana i-a reproşat atunci că forţează naţionalizarea şi l-a informat că sovieticii care o îndrumau considerau că era încă prea devreme ca România să înceapă etatizarea. Ea s-a menţinut pe poziţie, adăuga Luca, până la adoptarea de către partid a naţionalizării la începutul anului 1948, la ordinele sovieticilor[120]. Opinia ei fermă, sugera el, a fost că „noi nu vom trece la naţionalizare ani de zile şi în colaborare cu burghezia vom putea conduce ţara menţinând regimul economic

capitalist. *Hilferdingism*: un stat capitalist organizat, condus de un guvern de coaliţie burghezo-democratică, cu participarea şi a comuniştilor. Cam aşa privea Ana Pauker perspectivele «revoluţionare» la noi"[121].

Aşadar, antagonismul bine cunoscut afişat de Ana Pauker faţă de Maurer şi alţii din anturajul lui Gheorghiu-Dej nu a fost produsul unei condamnări stângiste a politicii lor, aşa cum sugera un studiu rusesc recent, ci rezultatul neînţelegerilor ei cu Gheorghiu-Dej[122]. „În vara lui 1947", îi reamintea Miron Constantinescu, „mi-aţi spus că nu mai merge situaţia din conducerea Partidului nostru, nu mai poate continua, că trebuie să terminăm cu această situaţie, că tov. Gheorghiu-Dej încearcă să impună o linie a lui Partidului şi că acest lucru nu poate fi acceptat sau tolerat de către alţi membri ai conducerii"[123]. La fel, Luca a depus mărturie, când a fost interogat, că Ana Pauker îi spusese în 1948 că ea nu mai putea să lucreze cu Gheorghiu-Dej[124]. După arestarea lui în 1952, Luca a dezvăluit tovarăşului său de celulă că Ana îl trimisese pe Kavtaradze să verifice greşelile lui Dej şi să propună înlocuirea acestuia[125]. Surprinzător, se spune că ea nu ar fi încercat să-l îndepărteze pe Dej când acesta a constituit evident subiectul unor anchete din partea sovieticilor, începând cu iunie 1948[126]. E posibil ca ea să nu fi urmărit înlăturarea lui Dej sau pur şi simplu nu a avut mai mult succes decât avusese Dej cu un an în urmă, când încercase să obţină încuviinţarea lui Stalin de a monopoliza puterea?

În orice caz, se ştie că, până la începutul anului 1949, Gheorghiu-Dej restabilise bunele sale relaţii cu Stalin[127]. Maurer a fost repede exilat într-un post obscur şi neînsemnat (mulţumită lui Dej, nu a avut o soartă mai aspră), în timp ce Chişinevschi a devenit unul dintre apropiaţii lui Dej[128]. Din acel moment, Dej părea să urmărească o strategie simplă: „A jucat rolul celui mai stalinist dintre toţi"[129]. Fără a avea vreo motivaţie ideologică personală, şi-a abandonat repede poziţiile anterioare şi a început să promoveze o politică stalinistă extremă, pentru a se evidenţia în faţa lui Stalin şi a câştiga astfel acordul acestuia pentru a prelua singur conducerea partidului[130]. Într-adevăr, „căderea în dizgraţie" de care suferise părea să fi avut acelaşi efect asupra lui Gheorghiu-Dej ca şi asupra secretarului general maghiar, Mátyás Rákosi, care, ca şi el, fusese suspectat la un moment dat: ambii au sfârşit prin a fi execrabili executanţi ai lui Stalin[131].

Evitând dezastrul, Gheorghiu-Dej şi-a pus imediat în gând să o distrugă pe Ana Pauker. Fusese jignit profund de încercarea Anei de a-l transforma într-un şef doar cu numele, o invidia pentru statura ei internaţională şi pentru popularitatea de care se bucura printre oficialităţile sovietice, în timp ce el îşi vedea propriul nume ortografiat greşit în *Pravda*, şi detesta atitudinea ei „maternă", condescendentă faţă de el[132]. Mai mult, în timp ce Dej beneficia de loialitatea sinceră şi perseverentă a multora dintre cei care fuseseră închişi împreună cu el, îi lipseau totuşi charisma şi farmecul personal ale Anei Pauker. „Dej era respectat", observa Sorin Toma, „dar nu-i putea face pe oameni să-l iubească". Dimpotrivă, Ana

> era iubită de multă, multă lume [din partid]... Ana avea o fire foarte poetică. Nu mă îndoiesc că putea fi foarte dură, poate chiar crudă: nu cunosc cazuri concrete, dar [ştiu că] era foarte dârză; era obişnuită cu lupta şi mai ales cu lupta pentru putere şi nu-şi închipuia că trăieşte un basm. Era o politiciană foarte puternică. Dar era şi foarte poetică şi putea să fie şi foarte binevoitoare, şi foarte umană. [Din această cauză,] era în mod clar o rivală periculoasă pentru Dej[133].

Bodnăraş însuşi a remarcat aceasta în martie 1961, când observa, în spirit autocritic, influenţa pe care Ana a avut-o în cele din urmă şi asupra lui.

> După cum toată atmosfera pe care Ana a creat-o repede în jurul său, făcând din casa ei un loc de întâlniri deschis zi şi noapte, cu mese, cu jocuri, a avut o influenţă deloc de neglijat asupra mea...
> Lucrurile au ajuns până acolo încât m-a simţit şi soţia, care mi-a spus în câteva rânduri: Eu nu înţeleg, tu nu eşti un om morocănos - şi aveau dreptate tovarăşii că nu sunt izolat - dar de ce devii aşa de morocănos când suntem la masă şi când vorbeşte tov. Gheorghiu? Probabil că ea remarca pe faţa mea nemulţumirea prilejuită de această împrejurare.
> Dar Ana strălucea... şi nu era uşor să nu fii mişcat de modul ei arogant de a fi, foarte dibaci cu care încânta şi zăpăcea oamenii. În casa ei, începând cu Sadoveanu şi terminând cu tot felul de emisari care circulau prin ţară, era toată pleiada permanent prezentă şi în timp ce ea a tratat cu formulele ei întortocheate într-o parte, în altă parte cumnatele ei [Titi Pauker] umblau cu paharele de coniac şi lichior să ameţească conştiinţa oamenilor. Sigur, tovarăşi, în această atmosferă, un om cu experienţa mea politică slabă, cu educaţia mea din trecut nu putea să aibă o poziţie fermă şi neclintită, mai ales că pentru mine relaţiile Anei Pauker cu oficialităţile sovietice de la noi din ţară, pe care ea le afişa ostentativ, nu erau fără influenţă.
> Şi eu avusesem o bună bucată de vreme relaţii cu unele organe sovietice şi era un lucru cunoscut de partid, dar Ana se afişa la un nivel care depăşea orice cadru local, ea vorbea numai de Manuilski şi Stalin şi când te întâlneai cu o personalitate sovietică şi mai vedeai şi calificativele pe care Kavtaradze le dădea pentru Ana..., nu era simplu să te sustragi de sub influenţa unor asemenea relaţii[134].

De aceea, nu este surprinzător că Gheorghiu-Dej a acţionat fără întârziere pentru a o compromite pe Ana, începând să strângă orice informaţie pe care ar fi putut să o folosească mai târziu împotriva ei[135]. A avut o mulţime de material la dispoziţie, îndată ce sovieticii au impus stalinizarea în ţară şi au început să anihileze, una după alta, ideile politice ale Anei. De exemplu, strategia de integrare a elementelor democrate în sistemul socialist a căzut încă din 1947, când sovieticii au cerut arestarea liderilor partidelor istorice. Deşi Ana Pauker a făcut mai multe gesturi de conciliere la vremea respectivă[136], ea a admis că a acceptat „sfaturile" sovietice în această problemă[137] - la care mereu se referea, plină de remuşcări, după epurarea ei. „Era", îşi amintea ginerele ei, Gheorghe Brătescu,

> un lucru care părea să fie o obsesie la ea, deoarece vorbea despre aceasta de multe ori, despre atitudinea ei împotriva politicienilor democraţi români care fuseseră trimişi în închisori şi în lagăre de concentrare. Mai ales în legătură cu G. Tătărescu şi alţi tovarăşi de drum. Se simţea foarte vinovată pentru faptul că multă lume care iniţial ajutase Partidul Comunist a fost închisă: ţărăniştii, social-democraţii, naţional-liberalii. Ea regreta foarte mult participarea ei la decizia de neutralizare a lor în '47 şi '48... A explicat că ideea venise de la Moscova. Ruşii se aşteptau în fiecare zi să înceapă războiul între Est şi Vest şi pretindeau că era foarte imprudent ca potenţialii duşmani să fie liberi[138].

La fel, Ana Pauker a regretat şi ceea ce califica în mod sarcastic a fi fost „ideea aceea «minunată»" a ei de a-i aresta pe toţi cei care vizitaseră ambasadele americană şi britanică[139]. În ianuarie 1950, a comunicat Comitetului Central că, în anii precedenţi, „noi ridicam din umăr şi nu recunoşteam în aceşti oameni duşmanii regimului nostru. A trecut vremea când umblam cu îngăduinţă, crezând că aceşti oameni sunt miopi"[140]. Cum a fost de multe ori cazul în politica Partidului Comunist, Ana Pauker se lansa într-o autocritică pornită probabil din regrete faţă de atitudinea ei „îngăduitoare" din trecut. Dar o consecinţă a acestei autocritici au fost listele de „intelectuali" arestaţi, dintre care

majoritatea erau elevi de liceu şi studenţi sau pensionari. Mai târziu, Ana Pauker a susţinut că ordonase arestarea lor doar „pentru 2-3 zile, ca să le treacă pofta"; dar dosarele Securităţii indică faptul că cei mai mulţi au primit sentinţe de şase luni. „Era", recunoştea ea, „o ilegalitate, o mojicie"[141].

Totuşi, se spune că Ana Pauker a preferat să nu facă nici un fel de compromis când s-au făcut somaţii în 1948 pentru deportarea „duşmanilor" de clasă şi politici din centrele urbane ale României. Cum declara Luca, „Ana Pauker a fost împotriva oricăror măsuri revoluţionare generale împotriva burgheziei şi a moşierimii naţionalizate şi expropriate, precum şi împotriva elementelor compromise din aparatul de stat pe motive politice duşmănoase. Ea justifica atitudinea ei prin aceea că «noi nu avem teritorii îndepărtate, ca în URSS, Siberia, unde am putea strânge şi izola, împreună cu familiile lor, aceste elemente duşmănoase»"[142]. Opoziţia ei, adăuga el, a blocat pentru un timp destul de îndelungat deportarea „elementelor exploatatoare" din oraşe şi centrele industriale[143]. Se pare că poziţia ei a fost ulterior folosită pentru a o compromite, deoarece asemenea întârzieri au fost curând obiectul unei critici pe faţă. O rezoluţie a Comitetului Central afirma că Teohari Georgescu a trebuit să fie „forţat de conducerea de partid" să ia „măcar o măsură serioasă" împotriva „moşierilor şi capitaliştilor", după expropierea lor[144]. Potrivit dezvăluirilor lui Teohari Georgescu, Gheorghiu-Dej ridicase problema „rezolvării complete a acestei chestiuni" în 1950, fapt care a dus atunci la expulzări imediate ale „capitaliştilor expropriaţi din [anumite] oraşe şi centre industriale" – Hunedoara, Reşiţa, Valea Jiului şi Braşov[145]. Dar chestiunea, observa el, nu a fost „rezolvată [până în] primăvara lui 1952", când epurarea facţiunii Anei Pauker era în plină desfăşurare[146].

În plus, ca urmare a demascării lui Tito, Cominformul a criticat recrutările în masă şi a ordonat verificarea membrilor de partid din fiecare ţară a blocului comunist[147]. Ambele acţiuni contraziceau poziţia anterioară a Anei Pauker. Ea şi adepţii săi au opus o rezistenţă înverşunată campaniilor de verificare din România între 1948 şi 1950[148]. Cum relata Dej, „ei ne făceau pe noi sectari, pe toţi cei care au trecut prin închisori şi lagăre, că am trecut prin vâltoarea greutăţilor ilegalităţii şi ne-a imprimat un anumit gen de asprime, de rigiditate, că ne făceau sectarişti..."[149]. Astfel, se spune că Ana Pauker l-a îndepărtat pe Alexandru Drăghici din funcţia de prim-secretar de partid al Bucureştiului în 1949, reproşându-i că distrugea *activul* bucureştean[150]. Aşadar, nu a fost doar o coincidenţă faptul că verificările reprezentau terenul pentru prima lovitură împotriva ei, un fel de repetiţie generală înaintea epurării sale, pusă în scenă doi ani mai târziu. La a cincea Plenară a Comitetului Central, din ianuarie 1950, care a trecut în revistă desfăşurarea campaniei, Gheorghiu-Dej „l-a bătut" pe Miron Constantinescu, cel care o asistase pe Ana Pauker la recrutarea de noi membri. „Dar ştiam că nu-l bat pe Miron, ci pe cel care a iniţiat aceasta, şi aşteptam ca acel care a iniţiat, care a dat linia aceasta", să spună că ea fusese de fapt vinovată[151]. Totuşi, la următoarea Plenară Ana Pauker a respins criticile interminabile referitoare la recrutarea în masă şi a sugerat că

> nu e mai puţin greşit ca, în loc să recunoaştem ceea ce e, să căutăm să inventăm strigoi... Noi am recunoscut... că în chestiunea primirii de membri de partid, n-am văzut just lucrurile şi am făcut greşeli.
>
> Noi, la un moment dat, în condiţii de luptă grele, deşi cu Armata Roşie aici, când depindea foarte mult de lupta partidului nostru dacă reuşesc sau nu duşmanii să-şi păstreze puterea pe care au avut-o, în aceste condiţii, noi nu ne-am orientat destul de just şi am spus că

trebuie să scoatem în primul rând muncitorii din mâna duşmanului şi pe ţăranii săraci, ca să nu-i lăsăm să meargă la dreapta... Noi deci am făcut o greşeală de tactică[152].

Deşi poate crezuse pe atunci că problema fusese dezamorsată o dată pentru totdeauna, în 1952, aceasta i-a explodat Anei în faţă.

Cea mai periculoasă dovadă împotriva Anei Pauker s-a materializat după recuperarea lui Gheorghiu-Dej – din 1949 până în 1952, când stalinismul a fost impus sistematic în România. Disputele ei cu Gheorghiu-Dej, relata ulterior, „s-au accentuat" tocmai în aceşti ani, „pentru că era un moment de cotitură în viaţa partidului", cu colectivizarea (iniţiată în 1949), industrializarea rapidă din primul plan cincinal (adoptat în 1950) şi alte iniţiative de tip stalinist[153]. Ea a sprijinit, de exemplu, rezistenţa înverşunată a lui Luca faţă de proiectele de construcţie din ce în ce mai grandioase ale vremii[154], argumentând că „să nu băgăm atâţia bani, să facem locuinţe" în schimb[155]. În asemenea condiţii, amândoi s-au opus construirii Canalului Dunăre – Marea Neagră, unul dintre simbolurile notorii ale represiunii staliniste în blocul sovietic. Ana Pauker le-a spus celor din familie că Stalin personal „a propus" construirea Canalului, la sfârşitul anului 1948[156]. Totuşi, Luca a criticat aspru risipirea banilor necesari pentru construirea acestuia[157], iar Ana nu s-a dat înapoi de la a-şi exprima propria neîncredere, la anumite şedinţe de partid[158]. Dimpotrivă, Gheorghiu-Dej, care a supravegheat oficial proiectul, era un susţinător înfocat al construirii Canalului[159]. În consecinţă, curând după epurarea Anei Pauker şi a lui Vasile Luca, lucrările au înaintat considerabil. La două luni după excluderea lor, în mai 1952, douăzeci şi cinci dintre responsabilii şantierului Canalului au fost arestaţi pentru sabotaj ; şi cum Gheorghiu-Dej a făcut presiuni pentru declanşarea procesului cât mai curând posibil, două tribunale militare i-au condamnat abuziv în august şi septembrie, rezultatul constând în sentinţe de condamnare la moarte şi la ani grei de închisoare[160]. Aceasta a dat semnalul unei noi impulsionări pentru construcţia Canalului. În vreme ce doar trei kilometri fuseseră terminaţi în decursul celor trei ani de construcţie premergători îndepărtării Anei Pauker şi a lui Vasile Luca, nu mai puţin de patru kilometri au fost terminaţi în anul care s-a scurs de atunci până la jumătatea lui 1953, când proiectul a fost brusc abandonat[161].

Opoziţia Anei Pauker în chestiunea construirii Canalului nu putea decât s-o compromită în ochii lui Stalin[162]. Poziţiile adoptate de ea referitor la problema agrară, epurările staliniste şi emigrarea evreiască s-au dovedit totuşi factorii decisivi ai căderii sale.

Capitolul IV

Secretar pe probleme de agricultură

Ca urmare a fuziunii dintre PCR şi social-democraţi, în februarie 1948, pentru crearea Partidului Muncitoresc Român, Ana Pauker a renunţat la funcţia sa de responsabil cu problemele organizatorice în partid şi a devenit secretar al PMR pe probleme de agricultură. Aceasta din urmă era, incontestabil, una dintre problemele fundamentale, acute ale comuniştilor români în acea perioadă, deoarece ţăranii reprezentau nu mai puţin de 78% din populaţia României[1]. Motivul pentru care Ana Pauker a decis să abordeze această problemă le-a dat de gândit ulterior chiar şi celor din familia ei, care în fapt păreau să subscrie la opinia ironică a lui Nicolae Ceauşescu cum că „Ana se pricepea la agricultură ca găina la abecedar... Era clar că nu ştia nici măcar să deosebească grâul de secară"[2]. Din acest motiv, familia ei a ajuns să creadă că numirea fusese făcută tocmai pentru a o compromite[3]. Într-adevăr, după epurarea ei, Ana Pauker şi-a câştigat curând reputaţia infamă de a fi promovat cea mai represivă politică de partid împotriva ţărănimii din perioada stalinistă, aceasta în mare parte datorită campaniei consecvente a lui Gheorghiu-Dej de a pune toate greşelile din trecut pe seama facţiunii Pauker. După cum declara Dej în 1961 :

> Încălcând în mod grosolan linia politică şi hotărârile partidului şi trecând peste capul conducerii de partid, Ana Pauker a organizat o acţiune aventuristă, provocatoare, fără precedent, menită să zdruncine grav alianţa cu ţărănimea muncitoare.
> Pe baza indicaţiilor date de ea lui Teohari Georgescu, s-au organizat simultan în întreaga ţară arestări în masă ale ţăranilor acuzaţi de a nu fi respectat obligaţiile faţă de stat. Multe zeci de mii de ţărani, în mare majoritate ţărani muncitori, declaraţi în mod provocator chiaburi, au fost ridicaţi de organele Securităţii, închişi şi apoi judecaţi în procese publice[4].

Portretul schiţat de Gheorghiu-Dej a devenit în timp cea mai importantă dintre mărturiile istorice despre Ana Pauker şi a continuat să fie reprodus în perioada post-comunistă.

Totuşi, aceste afirmaţii vin în contradicţie cu principala acuzaţie adusă Anei Pauker atunci când ea a fost epurată, şi anume aceea de „deviere de dreapta" şi de a fi promovat o politică agrară „ţărănistă şi antileninistă"[5]. Nu corespund nici cu mărturia lui Vasile Luca, unul dintre cei care au ţinut piept unor asemenea de acuzaţii în 1952. La interogatoriu, Luca a subliniat faptul că, în realitate, Ana Pauker „stăruia ca problemele agricole să aparţină de resortul ei, întrucât ea vroia să se ocupe cu problemele de socializare a agriculturii şi... tot timpul manifesta *un sentiment poporanist* faţă de ţărani în general"[6].

Atitudinea Anei Pauker faţă de ţărani chiar înainte de a deveni secretar pe probleme de agricultură confirmă ceea ce spunea Luca. Aceasta s-a întâmplat cu ocazia reformei monetare din august 1947, când s-a declanşat o dispută serioasă în conducerea comuniştilor

români referitoare la creşterea proporţională a preţurilor la produsele industriale şi la cele agricole. Adresându-se Biroului Politic într-o serie de şedinţe imediat după reformă, Ion Gheorghe Maurer, pe atunci subsecretar de stat la Ministerul Industriei şi Comerţului, condus de Gheorghiu-Dej, a explicat în ce fel au ajuns comisia specială PCR şi consilierii săi sovietici la detaliile reformei. Comisia a stabilit că 1938 a fost anul premergător războiului cel mai apropiat – din punctul de vedere al condiţiilor economice – de anul 1947, deşi venitul naţional în 1947 era de numai 65% din cel pe 1938. După scăderea a 15% reprezentând despăgubirile faţă de URSS, rămâneau doar 50% pentru venitul naţional. În concluzie, comisia a hotărât că ori preţurile trebuie să se dubleze, ori lefurile şi salariile să fie jumătate din cele din 1938. Din raţiuni politice, ea a hotărât să menţină salariile la acelaşi nivel, dar să dubleze în schimb preţurile. Crezând că „vom avea o recoltă bună" care va „[crea] o mare bogăţie şi o mare cantitate de monedă în mediul ţărănesc", comisia a hotărât să folosească această bunăstare în folosul clasei muncitoare, pe care era mai interesată să o ajute. Astfel, comisia a ridicat preţurile agricole şi alimentare cu 30% mai puţin decât preţurile industriale (pe care le-a dublat), mărind prin aceasta puterea de cumpărare a proletariatului exact cu acest procent. Cu alte cuvinte, s-a ajuns la rata de 1 : 1 pentru salarii şi lefuri, menţinute la acelaşi nivel ca în 1938, 1,4 : 1 pentru produsele agricole, dată fiind creşterea operată, şi 2 : 1 pentru produsele industriale[7]. Aceasta era practica stalinistă standard de acumulare de capital prin efortul ţărănimii, tactică adoptată de economistul troţkist E. Preobrajenski şi sprijinită pe deplin de consilierii sovietici[8].

Totuşi, noua politică a creat probleme economice imediate, întrucât foarfeca dintre preţurile industriale şi cele agricole a început să se deschidă vizibil în favoarea industriei. Rezultatul net a fost o nemulţumire acută în rândurile ţărănimii şi o gravă criză de alimente în oraşe, deoarece ţăranii au început să-şi păstreze produsele. Dar „nu trebuie să ne îngrijoreze acest lucru", opina Maurer, „datorită faptului că, oricât, în vremea inflaţiei, pătura aceasta ţărănească a fost cea care a suferit mai puţin [în primii ani postbelici]", şi se poate presupune că va putea suporta asemenea pierderi mai uşor, până când se va închide foarfeca[9]. În orice caz, adăuga el, muncitorii s-au opus ferm oricăror creşteri ale preţurilor agricole, iar sindicatele făceau presiuni asupra guvernului pentru a menţine preţurile alimentare scăzute[10].

Ana Pauker a respins mânioasă argumentele lui Maurer:

> Noi ne tăiem craca de sub picioare şi nu înţeleg, tov. Maurer, cum de am putut noi face o asemenea politică... Ce e mai prost e că atunci când în 1938, ţăranul cu 70 kg lapte putea cumpăra un costum, azi trebuie să vândă 250 kg ca să şi-l cumpere, deci costă de 4-5 ori mai mult. Laptele e de atâtea ori mai depreciat. Or, nouă nu ne e indiferent dacă vom avea sau nu vaci... Nu ne preocupă de ajuns ţărănimea săracă, care poate să ne dea peste cap dacă n-o câştigăm politiceşte şi economiceşte. Noi trebuie să-i dăm posibilitatea să se ridice. Trebuie să dăm o posibilitate tocmai ţărănimii muncitoare, pe care a lovit-o seceta cel mai greu, ca să se poată reface... Salariaţii sunt o pătură minoritară. Marea majoritate sunt ţăranii, cărora le tăiem complet puterea de cumpărare[11].

Cât despre părerea lui Maurer, care considera că muncitorii blocau ei înşişi încercările guvernului de a ridica preţurile agricole, Ana l-a contrazis:

> Trebuie să punem clar chestiunea: ...Noi muncitorii, împreună cu ţăranii şi cu intelectualii ne putem întări nu unii contra altora, ci toţi uniţi. Şi atunci nu câştigi tu, muncitor, când iei de la ţăran lucrurile cu preţ de nimic. Atunci nici el nu poate cumpăra marfa ta şi rămâi

> şomer. Aceasta este prima chestiune în care imediat trebuie luate măsuri... În legătură cu produsele agricole, cred că va trebui... arătat muncitorilor de la oraşe şi de la sate de ce interesul muncitorilor şi al întregului popor este de a nu fi jecmăniţi ţăranii[12].

Până la urmă, Ana Pauker a abandonat în mod abil linia stalinistă de exploatare a ţărănimii, preîntâmpinând astfel orice aluzie cum că i s-ar fi opus. „Vrem să devenim ţară industrială", declara ea, „dar nu distrugând ţărănimea, ca troţkiştii, ci ridicând-o şi făcând din ea unul din principalii factori de producţie şi consum"[13]. Acesta a fost de fapt semnul distinctiv al politicii agrare a lui Nikolai Buharin, sprijinită de Stalin la mijlocul anilor '20[14], dar considerată ca „deviere de dreapta" la sfârşitul deceniului. În viziunea lui Buharin, industrializarea se făcea „ridicând [ţărănimea]", după cum s-a exprimat Ana Pauker, şi încurajând-o să acumuleze capital privat. Extinderea schimburilor comerciale cu ţărănimea pe piaţa de consum ar spori acel capital nu printr-o impunere a foarfecii preţurilor, ridicând preţurile industriale în timp ce ar menţine preţurile agricole scăzute, ci prin aprovizionarea ţăranilor cu produse pe care aceştia le căutau şi le cumpărau cu siguranţă[15]. Astfel, în august 1949, Ana Pauker se plângea: „La sate nu găseşti cuie, potcoave. Acestea - vrem, nu vrem - trebuie să le facem. N-avem destule mărfuri, trebuie să le facem. Dar mărfurile pe care le avem să le distribuim. Sunt multe mărfuri pe care le putem face"[16]. În ianuarie 1950, ea îl cita pe Lenin, accentuând că

> dictatura proletariatului [este]: alianţa dintre muncitori şi ţărani muncitori, care se exprimă... prin schimbul care se face..., printr-un schimb loial, în care punem ţărănimea să ia parte la această „loialitate" a noastră. Statul, muncitorii nu exploatează, [căci ţăranii] iau din munca muncitorilor şi trebuie să dea din produsele lor. Iar noi suntem datori să asigurăm ţărănimii ce-i este necesar. În această privinţă, Lenin făcea o critică mai cu seamă proletariatului, să producă bunuri pentru ţărănime. Ne obligăm să facem acest lucru[17].

Într-adevăr, Vasile Luca o descria mai târziu pe Ana Pauker ca fiind „iniţiatoarea ridicării preţurilor [agricole] şi a furnizării unor cantităţi mai mari de mărfuri industriale" ţărănimii, preluând întocmai linia formulată de Buharin cu două decenii în urmă[18].

Luca se aliase ferm cu Ana în această chestiune (şi în probleme de agricultură, în general), de multe ori înfăţişându-se drept cel mai aprig susţinător al acestei politici în Biroul Politic român[19]. „Preţurile produselor ţărăneşti au atins un asemenea nivel, încât nu mai sunt pe piaţă decât zarzavaturi...", remarca el la dezbaterea Biroului Politic asupra reformei monetare. „Când ţăranul nu poate cumpăra mărfuri industriale decât cu preţuri de trei-patru ori mai mari decât cele din 1938, el nu este nebun să vândă produsele sale cu preţuri mai joase. Vă puteţi închipui care este situaţia, dacă ţăranul a ajuns să ungă osia cu unt în loc de păcură. În loc să vândă laptele, face unt şi unge osia cu el."[20] Reluând spusele Anei şi ale lui Buharin, Luca sublinia că „sporind mizeria ţăranului, forţându-l să dea produsele lui la preţurile stabilite", partidul compromitea în cele din urmă reconstrucţia economică a ţării. „Cum înţelegem noi a face reconstrucţia şi industrializarea ţării? Pe baze sănătoase, pe puterea de cumpărare a maselor, a ţărănimii. Acesta e drumul care ne permite să reconstruim întreprinderile şi ţara."[21] De aceea el a sprijinit linia politică buhariniană a Anei Pauker de acumulare a capitalului pentru industrializare numai prin dezvoltarea comerţului cu ţărănimea. „Acumularea", sublinia el, „se realizează prin desfacerea mărfurilor"[22]. Aprovizionarea ţărănimii cu produsele industriale pe care aceasta le dorea nu numai că ar spori capitalul, dar, sugera el, i-ar şi determina pe ţărani să-şi vândă produsele chiar şi la preţuri scăzute, artificial fixate de stat[23]. „Aparitia a mai multă marfă la sate va aduce reducerea preţului. Aceste

preţuri se formează la piaţă. Preţul îl dictează cererea şi oferta, nu ceea ce hotărâm noi aici"[24]. În concluzie, Luca împreună cu Ana Pauker s-au opus intervenţiei statului, ei fiind în favoarea operaţiunilor spontane de pe piaţa liberă care să atragă după sine comerţul nerestricţionat, descentralizat pentru agricultorul particular[25]. În acelaşi timp, el şi Ana Pauker s-au opus liniei staliniste a partidului de a pune prea mult accent pe dezvoltarea industriei grele în detrimentul industriei uşoare şi a producţiei de bunuri de consum[26]. „Cheltuielile de investiţie pentru industria grea din planul cincinal erau", susţinea el, „dominate de gigantomanie... De ce facem industria grea? Pentru a asigura industria uşoară, agricultura, pentru producerea de bunuri. Scopul este de a întări sectorul producţiei de larg consum", pentru a înteţi schimbul comercial cu ţărănimea[27].

La celălalt capăt al spectrului se afla Gheorghiu-Dej. Opunându-se cu precauţie Anei şi lui Luca la dezbaterile din cadrul Biroului Politic în toamna anului 1947, el s-a oprit asupra unui articol referitor la politica preţurilor, publicat recent în cotidianul partidului, *Scânteia*. Atribuit lui Ştefan Voicu, articolul fusese de fapt dictat de Luca lui Voicu şi redactorului-şef al *Scânteii*, Sorin Toma[28]:

GHEORGHIU-DEJ: [*citind articolul*] „Nu e de mirare că ţăranii au început să ungă osiile cu unt şi să dea laptele la porci..." Am toată admiraţia faţă de imaginaţia aceluia care a scris articolul, dar a crede că ţăranul dă lapte la porci şi-şi unge căruţa cu unt, aceasta n-o s-o pricep.

LUCA: Deşi e fapt concret.

GHEORGHIU-DEJ: Ori e demagogie deşănţată, ori vrea să exagereze când spune aceasta. E foarte neserios ce s-a făcut. Eu nu pot să cred în toate braşoavele. Cine a spus că ţăranul dă laptele la porci şi-şi unge osia cu unt e un demagog. N-o să găseşti un singur ţăran să facă aşa ceva[29].

Nereuşind să-i împiedice pe Ana şi pe Luca de la inversarea coeficienţilor preţurilor stabilite la reforma monetară de către Ministerul Comerţului, Gheorghiu-Dej nota cu asprime, în septembrie 1948, că „foarfecele s-au deschis în favoarea preţurilor produselor ţărăneşti" şi îşi clarifica poziţia în această privinţă: „Nu-i putem spune ţărănimii noastre despre un aşa-zis echilibru între preţurile mărfurilor industriale şi preţurile produselor agricole... Noi vrem ca, pe seama elementului capitalist de la sate, să facem o acumulare socialistă: să atragem de aici şi să trecem în sectorul industrial"[30]. Or, cum remarca doi ani mai târziu: „Bine, bine, «alianţă», dar această «alianţă» trebuie să ducă la acumulare socialistă"[31]. Prin urmare, Gheorghiu-Dej a solicitat aplicarea de măsuri „pentru a mai absorbi din banii care stau în buzunarele ţăranilor", deşi el prefera categoric intervenţia statului asupra forţelor pieţei[32]. Împotrivindu-se politicii Anei şi a lui Luca de a permite comerţul liber la sate, el a insistat ca ţăranul să fie obligat să-şi vândă toate produsele „cum vrem noi, şi nu cum vrea el"[33]. Aceasta, în opinia lui, s-ar fi putut realiza nu prin economia de tip cerere şi ofertă, ci prin presiunea statului asupra ţăranului român. „Cu cât vor avea mai puţini bani, vor simţi nevoia să aducă pe piaţă mai multe produse. Dacă vom arunca mărfuri multe şi vom arunca sume de bani din ce în ce mai mari, nimic n-am făcut... Leul trebuie să devină foarte căutat. Să umble după el ţăranul cu limba scoasă. Dacă îl câştigă atât de uşor nu este bine"[34]. Nu era bine, sublinia el în permanenţă, nici ca ţăranii să rămână autonomi. Atât timp cât aceştia rămân în afara controlului partidului, insista el, orice încercare de a regla economia ar fi fost inutilă[35].

De asemenea, în opoziţie pe această temă cu Ana Pauker şi Luca erau şi consilierii sovietici în problemele reformei monetare din România. Miron Constantinescu, membru

al Biroului Politic, a relatat o discuţie purtată la reşedinţa ministrului de Interne, Teohari Georgescu, imediat după reforma monetară din 1947, la care au fost prezenţi consilierul sovietic Zlobin „şi alţii". Acolo Gheorghiu-Dej a fost pe deplin de acord „cu Ivan Danilovici şi Ivan Ivanovici, iar pe de altă parte Luca, Teohari şi Ana [Pauker] considerau că nu este justă corelarea care se pregătea între preţurile industriale şi cele agricole"[36]. Faptul că Ana şi aliaţii ei erau gata să se opună consilierilor sovietici anticipa o anumită tendinţă în chestiunea agrară din anii care vor urma, aşa cum reiese din atitudinea lor în privinţa colectivizării, a chiaburilor şi colectării cotelor obligatorii.

Colectivizarea

Comuniştii români au iniţiat o extinsă reformă agrară la 23 martie 1945, confiscând pământul tuturor colaboraţioniştilor nazişti, „criminalilor de război" şi marilor moşieri, o dată cu distribuirea unui milion de hectare la aproximativ 600.000-700.000 de ţărani săraci şi mijlocaşi[37]. Acest fapt reflecta situaţia din întregul bloc sovietic unde, până la sfârşitul anului 1948, nici un teren agricol nu a fost naţionalizat sau colectivizat, cu excepţia Iugoslaviei. Cum nota Adam Ulam, liderii comunişti din nou-înfiinţatele democraţii populare „speraseră să întârzie [colectivizarea] cât mai mult posibil. Până şi cei mai fanatici dintre ei văzuseră ce încercare grea reprezentase colectivizarea pentru Rusia. Sperau ca, după consolidarea puterii politice, să demareze cu grijă şi gradat dezvoltarea gospodăriilor cooperative şi să fie cruţaţi de ororile care se petrecuseră în Uniunea Sovietică între 1929 şi 1934"[38]. În felul acesta, Ana Pauker, care fusese nemijlocit martoră la colectivizarea forţată din 1930, în timp ce făcea parte dintr-o comisie a Şcolii Leniniste însărcinată cu cercetarea abuzurilor colectivizării în Republica de pe Volga, probabil că vorbea în numele întregii conduceri româneşti în 1946, când a răspuns la întrebarea unui funcţionar al ambasadei sovietice: „Dumneavoastră aţi întrebat, vor exista colhozuri? Răspunsul nostru este că guvernul a dat pământ şi a eliberat acte care atestă dreptul de a folosi pământul, şi nu are de gând să ridice problema creării colhozurilor. Ţăranii nu ne vor urma. Este la fel ca şi în Rusia: la început s-a dat pământ şi mai târziu ţăranii s-au organizat ei înşişi în colhozuri. Noi nu avem nici un argument convingător pentru a contracara reţinerile ţăranilor"[39]. Mai mult, partidul a afişat tot timpul această poziţie în public, deoarece a căutat să-şi creeze imaginea de apărător înflăcărat al drepturilor de proprietate ale ţăranilor[40]. Aceasta s-a datorat în mare parte temerilor larg răspândite şi crescânde ale ţărănimii în faţa colectivizării iminente, temeri care au apărut ca prim obstacol în calea întăririi controlului partidului în zonele rurale[41].

Foametea gravă care a devastat România în 1946-1947 a complicat situaţia şi s-a soldat cu numeroase decese prin înfometare în unele zone ale ţării, cum confirma şi cotidianul partidului, *Scânteia*[42]. Dimensiunile crizei de alimente, care i-a obligat pe conducătorii de partid să recurgă la importuri masive din Occident în 1946, i-a determinat de asemenea pe unii lideri, se spune, să prefere colectivizarea ca soluţie[43]. Aceasta a fost probabil inevitabilă, date fiind impedimentele de ordin instituţional ridicate de reforma agrară din 1945 în calea creşterii în agricultura românească a producţiei alimentare. Ca şi la redistribuirea terenurilor din 1917-1918 din Uniunea Sovietică, reforma agrară din România i-a eliminat pe marii moşieri şi marile proprietăţi, a asigurat pământ pentru

o mulţime de ţărani fără pământ şi a făcut ca numărul gospodăriilor individuale să crească vertiginos, în timp ce dimensiunea medie a gospodăriilor ţărăneşti a scăzut în aceeaşi măsură. În toamna anului 1947, gospodăriile de 5 hectare sau mai puţin reprezentau 73% din totalul pământului agricol din România, iar cele de 10 hectare sau mai puţin, 19%[44]. Peisajul agricol consta acum din multe gospodării individuale mici, cu tehnologie aproape inexistentă. Această nivelare pe scară largă a agriculturii nu prevestea nimic bun pentru creşterea producţiei, deoarece micii proprietari de pământ, în lipsa unor metode de cultură intensivă, erau prin tradiţie agricultori ce-şi duceau viaţa de pe-o zi pe alta. Ţăranii mai înstăriţi şi cu averi mai mari au fost întotdeauna cei care realizau grosul recoltelor cerute pe piaţă: în Rusia pre-revoluţionară, de exemplu, moşierii şi chiaburii furnizau 71% din grânele vandabile, în timp ce mult mai numeroasa ţărănime mijlocaşă şi săracă consuma tot ceea ce producea cu excepţia a 14,7%. De aceea, prin aplicarea reformei agrare, conducătorii de partid au redus efectiv potenţialul de producţie tocmai al acelor elemente care asigurau în mod tradiţional stocurile alimentare vandabile, sporind masiv numărul ţăranilor aflaţi la limita subzistenţei, care nu contribuiau aproape deloc la obţinerea acestor stocuri[45].

Aceeaşi dinamică s-a aplicat şi în problema generării de capital pentru periculoasa campanie de industrializare impusă recent de sovietici, care urma să fie finanţată prin obţinerea unei „acumulări socialiste" din surplusuri agricole (probabil) sporite. În vederea asigurării unui asemenea surplus, fie pentru a mări provizia de alimente, fie pentru a acumula capital, conducătorii de partid au fost nevoiţi să lichideze agricultura autarhică, consolidând micile gospodării. Dar pentru a face acest lucru în cadrul gospodăriilor particulare individuale, ar fi trebuit să le permită agricultorilor mai eficienţi să-şi extindă baza de producţie în detrimentul celor mai puţin eficienţi - adică să se plieze dinamicii capitalismului şi să fie de acord cu reluarea exploatării capitaliste a ţăranilor mai săraci de către cei mai bogaţi[46]. Citându-l pe Lenin, Stalin insista în 1929 că tocmai sistemul de gospodării agricole particulare individuale va duce la un asemenea rezultat, „deoarece ţărănimea, atâta vreme cât rămâne formată din ţărani individuali realizând o producţie pe scară mică, va genera capitalişti în rândurile ei şi nu se poate opri din a-i genera în mod constant şi continuu"[47]. Soluţia lui Lenin era o combinaţie de cooperativizare, care să-i desprindă treptat pe ţărani de agricultura individuală particulară, şi mecanizare, care să le sporească între timp veniturile - cuvântul-cheie fiind *treptat*[48]. Atât criza de alimente, ca urmare a secetei, cât şi planul de industrializare impus de sovietici au împiedicat totuşi aplicarea acestei strategii. „Care este soluţia?" întreba Stalin retoric în 1927. „Soluţia este de a transforma gospodăriile ţărăneşti mici şi răsfirate în gospodării mari, unite pe baza cultivării în comun a pământului, de a trece la cultivarea colectivă."[49] Cu alte cuvinte, colectivizarea forţată.

Miron Constantinescu părea să facă aluzie la aceasta în discuţiile Biroului Politic din octombrie 1947, arătând că partidul obţinuse puţin sprijin în timpul alegerilor din 1946 tocmai în satele unde acesta desfăşurase cea mai vastă reformă agrară. Cauza, susţinea el, se afla în structura socială capitalistă creată de reformă. „Noi am împroprietărit un număr de ţărani..., şi mijloacele de producţie au fost transferate în mâna mai multor proprietari individuali... Tovarăşul Stalin arată cum agricultura bazată pe proprietatea individuală generează capitalismul... Concluzia practică, politică, pentru noi e următoarea: că trebuie... să urmărim obiectivul lichidării exploatatorilor capitalişti în sectorul agricol", ceea ce nu putea însemna decât împiedicarea consolidării gospodăriilor particulare şi, în cele din urmă, lichidarea lor completă[50].

Ana Pauker a combătut imediat nu numai concluziile lui Constantinescu şi chiar ale lui Stalin, dar şi premisa lor fundamentală. „Lenin nu spunea că ţărănimea e generatoare de capitalism, ci că e împărţită în categorii [sociale]", adăugând că ţăranii bogaţi sunt capitalişti, nu masa de ţărani săraci şi mijlocaşi. Uniformizând agricultura românească şi eliminându-i pe marii proprietari de pământuri, sugera ea, efectiv „i-am dat în lături pe capitalişti şi am dat posibilitatea unei mulţimi de exploataţi... să trăiască fără a mai fi exploataţi în măsura în care au fost mai înainte; şi, în acelaşi timp, nu ar deveni exploatatori, deci capitalişti". Ea a afirmat aproape ca o concluzie că, de fapt, chiaburii erau capitalişti, dar că politica partidului a reuşit să-i slăbească pe chiaburi şi, prin aceasta, să slăbească însuşi capitalismul rural. Prin urmare, „ne-am apropiat de obiectivul nostru socialist, şi nu de o dezvoltare capitalistă a ţării, ci de una socialistă, prin această reformă agrară. Nu am întărit capitalismul, dragă tovarăşe Miron, ci am slăbit capitalismul exploatator"[51].

Toate acestea constituiau, desigur, o revizuire a tezei lui Lenin, care teză, sugera Ana Pauker, ar trebui abordată „dialectic"[52]. Era, de asemenea, o pledoarie serioasă în favoarea menţinerii gospodăriilor individuale particulare şi o dezavuare a bazelor teoretice pentru colectivizarea imediată. Doi martori importanţi au confirmat poziţia ei fermă în această privinţă. „Nu s-a discutat niciodată acest subiect la adunări mari", îşi amintea Ana Toma, „dar ştiu că [Ana Pauker] era împotriva colectivizării... Ea cunoştea experienţa Uniunii Sovietice... Zicea că, dacă vrem pâine, trebuie să-i lăsăm pe ţărani în pace să-şi cultive pământurile"[53]. La fel, Iosif Breban, un înalt activist de partid care lucra îndeaproape cu Ana Pauker în probleme de agricultură, afirma că ea s-a opus constant colectivizării atâta vreme cât ţara nu era suficient mecanizată[54]. Situaţia avea să mai dureze multă vreme, cum confirma ministrul Agriculturii Vasile Vaida în 1950: „Noi vedem la crearea gospodăriilor colective că vin câte 50-60 de familii de ţărani cu câte 30 de căruţe, un cal sau două vaci, în cel mai bun caz... Ne aflăm într-o situaţie foarte grea cu mecanizarea"[55]. Aşadar, sugera Breban, Ana Pauker vedea colectivizarea ca un proces gradat, care va dura probabil decenii şi nu ani până să se încheie[56]. Astfel, ea susţinea poziţia lui Lenin şi pe a lui Buharin referitoare la această chestiune.

Ana Pauker nu a ezitat să-şi exprime rezervele pe care le avea faţă de Stalin însuşi. Liuba Chişinevschi, soţia secretarului de partid Iosif Chişinevschi, ea însăşi membră a Comitetului Central, a dezvăluit că, la o întâlnire din 1948 cu Ana Pauker, Gheorghiu-Dej şi Iosif Chişinevschi, Stalin a întrebat dacă românii fac colectivizarea. „Şi Ana a răspuns: «Tovarăşe Stalin, este puţin prea devreme. Am făcut reforma agrară. Am dat pământ ţăranilor. Trebuie să-i lăsăm să se bucure de pământul acesta. Şi nu avem mecanizare. Nu avem încă industrie. Nu avem nimic să le dăm»"[57]. Într-adevăr, Ana Pauker a prezentat stăruitor mecanizarea (şi, prin aceasta, industrializarea) ca o condiţie premergătoare colectivizării, deşi linia lui Stalin sugera exact opusul, că tocmai colectivizarea ar fi mijlocul de a realiza un surplus agricol cât mai mare cu putinţă pentru finanţarea industriei[58]. În aprilie 1950, la aproape doi ani după ce sovieticii au impus colectivizarea în ţările-satelit, Ana Pauker s-a împotrivit unui proiect al primului plan cincinal al ţării (1951-1955), tocmai pentru că acesta reprezenta linia politică a lui Stalin. „În aceste propuneri am pus lucrurile cam pe dos. Oare putem spune «...trecerea treptată [la socialism] a micii producţii» înainte de a dezvolta industria? Pe baza industrializării socialiste putem trece la îndepărtarea elementelor chiabureşti, la colectivizare, iar pe baza colectivizării, la lichidarea chiaburimii. Or, aci am pus lucrurile pe dos. Nu-i just

politiceşte să punem aşa, ci trebuie pusă întâi problema industriei... şi aci să spunem «aceasta ne va face posibilă trecerea la transformarea socialistă a agriculturii».”[59] Sau, cum s-a exprimat cu altă ocazie: „Noi nu facem industrializarea de dragul industrializării, ci în bună măsură având în vedere ridicarea agriculturii”[60].

Vasile Luca era cel care o sprijinea pe Ana Pauker din acest punct de vedere, ideile sale despre colectivizare bazându-se pe propria lui opoziţie de principiu faţă de accentul prea mare ce se punea pe industria grea[61]. Corectând-o pe Ana Pauker în 1947 cu privire la teoriile lui Lenin referitoare la acest subiect, Luca recunoştea că proprietatea particulară „poartă în sine dezvoltarea capitalismului; de aceea noi comuniştii suntem pentru schimbarea acestei situaţii... Dar acesta e un proces; nu se poate desfiinţa proprietatea agrară înainte de a desfiinţa capitalismul... Noi acum nu putem face aceasta [colectivizarea] decât încet, încet, o dată cu crearea condiţiunilor necesare”[62]. Până către jumătatea anului 1948, cel puţin, vederile lui Gheorghiu-Dej nu erau evident foarte diferite. Ca şi Luca, el îi amintea Anei: „Noi am lărgit baza proprietăţii individuale... [iar lucrul acesta este], aşa cum ne învaţă Lenin şi Stalin, germinator, izvor de alimentare a elementelor capitaliste. În fiecare mic producător există tendinţa de a deveni un mare proprietar”[63]. Şi tot ca Luca, Gheorghiu-Dej a refuzat la vremea aceea să sprijine orice colectivizare extinsă, opunându-se chiar unei încercări de înfiinţare a cooperativelor meşteşugăreşti în martie 1948. „Nu avem condiţiunile economice şi politice pentru a realiza asemenea lucruri...”, insista el. „Cooperativele abia trebuie organizate şi create treptat... În loc să li se spună micilor meseriaşi să lucreze, să se descurce, că li se reduc impozitele, să li se dea posibilitatea de valorificare a puterii lor de muncă, ne apucăm şi-i chemăm în cooperative.”[64]

Aceste ezitări au rămas totuşi doar teoretice, de vreme ce, în 1948, sovieticii au impus colectivizarea în bloc. Campania a fost lansată oficial în România la Plenara Comitetului Central din 3-5 martie 1949. În februarie avuseseră loc o serie de şedinţe ale Biroului Politic pe tema acestei campanii[65]. În timp ce aproape toţi liderii cereau prudenţă şi puneau accentul pe ritmul gradat al campaniei, între ei au existat totuşi diferenţe vizibile, deşi nuanţate. Gheorghiu-Dej, de pildă, a abordat această temă cu sobrietate şi prudenţă, dar a pus totuşi accent pe necesitatea noii politici[66]. Ana Pauker, pe de altă parte, s-a arătat indignată şi s-a plâns de două ori de faptul că hotărârea Plenarei fusese redactată „ca şi cum am merge la colectivizare masivă”, la care, cum a sugerat foarte clar, ea nu va participa. Atrăgând atenţia asupra obiectivului iniţial limitat al acestei campanii, ea a amintit celorlalţi că „la momentul dat colectivizarea nu este cel mai important obiectiv pe care-l avem”, protestând astfel pentru faptul că „nu se vorbeşte de milioanele de ţărani care rămân afară [din gospodăriile colective]”[67].

Ţinând probabil seama de aceste obiecţii, raportul Biroului Politic prezentat la Plenară a subliniat în mod deosebit faptul că partidul nu pornea către o colectivizare de masă, ci la început se concentra asupra dezvoltării cooperativelor meşteşugăreşti[68]. În acelaşi timp, Plenara a adoptat principiul liberului consimţământ şi a recunoscut necesitatea unor măsuri practice pentru a-i atrage treptat pe ţărani. Plenara permitea astfel *întovărăşiri* simple de cultivare a pământului, ca o etapă preliminară pentru masa de ţărani săraci şi mijlocaşi care nu doreau să intre în gospodăriile colective şi cerea stabilirea unui număr limitat de colective (similare colhozurilor ruseşti) drept modele, cu ajutorul cărora partidul putea duce *muncă de lămurire* despre avantajele agriculturii colectivizate[69]. Pentru a li se asigura succesul, noile colective beneficiau de scutire de taxe şi de

20% reducere din cota obligatorie, în primii doi ani[70]. S-a redactat şi un statut model al gospodăriei colective, specificându-se faptul că fiecare membru trebuie să posede trei hectare de pământ, plecând de la ideea că gospodăriile colective vor necesita cel puţin atât pământ de la fiecare membru dacă ar fi să beneficieze de mecanizare şi să devină viabile[71]. S-a format o Comisie agrară sub conducerea Anei Pauker, comisie a cărei unică sarcină era de a organiza şi supraveghea gospodăriile colective-model[72].

Alături de Ana Pauker, din Comisia Agrară mai făceau parte ministrul Agriculturii, Vasile Vaida, activiştii veterani de partid Dumitru Petrescu şi Pavel Chirtoacă, secretarii de stat la Ministerul Agriculturii Nicolae Ceauşescu şi Mircea Gogioiu şi consilierul sovietic Veretenikov[73]. Imediat după Plenara din martie, comisia a delegat echipe de analiză a condiţiilor în satele care ceruseră să înfiinţeze gospodării colective, precum şi în localităţile recomandate de comitetele judeţene de partid. După analiza rapoartelor, comisia a aprobat patruzeci şi opt dintre cele mai bune propuneri, care erau totuşi discutabile, deoarece nu îndeplineau câteva dintre condiţiile de bază: majoritatea celor care cereau să intre în colective erau ţărani săraci, cu pământ puţin, puţine unelte de lucru şi vite şi datorii foarte mari. Probabil datorită acestui lucru comisia a hotărât să intensifice înfiinţarea de colective în grupuri de cinci sau şase deodată, fiecare dintre acestea cuprinzând între 35 şi 420 de membri, în funcţie de localitate. Comisia a mai propus şi adăugarea unor condiţii neclarificate încă în statut: membrii gospodăriei colective puteau deţine un lot personal de un sfert până la o jumătate de hectar în apropierea locuinţei; puteau păstra doar o vacă pentru uz personal, restul fiind preluat de colectivă; trebuiau să lucreze cel puţin 100 de zile pe an; membrii colectivei puteau accepta în colectivă ţărani fără pământ[74]. În plus, comisia a întărit formularea celui mai important punct al rezoluţiei Plenarei din martie: stipularea care prevedea că „ţăranii intră de bunăvoie în gospodăria colectivă" a fost reformulată: „ţăranii intră *din iniţiativă proprie*"[75].

Este uimitoare prudenţa cu care Ana Pauker a aprobat înfiinţarea de noi colective în cursul sesiunilor Comisiei Agrare[76]. La o şedinţă din 1 septembrie 1949, Ana Pauker a aprobat numai patru din cele douăsprezece propuneri de inaugurare a unor colective în duminica următoare. Ea a amânat un număr de alte patru propuneri până când se vor fi întrunit condiţiile necesare şi le-a respins categoric pe celelalte. De asemenea, a instruit anume comisia să nu facă nici un fel de promisiuni pentru a-i atrage pe ţărani în colective şi a declarat că orice confirmare a terenurilor colectivei care ar necesita exproprierea acelor gospodării ţărăneşti individuale ce se află în perimetrul colectivei „nu este posibilă decât atunci când oamenii renunţă de bunăvoie la pământul lor şi iau în schimb pământul celor care au intrat în gospodăria colectivă"[77]. Atitudinea Anei Pauker a fost asemănătoare şi la discuţia din Consiliul de Miniştri de la 13 septembrie asupra exproprierilor propuse într-un număr de sate cu scopul de a se construi filaturi de bumbac. „Să nu facem exproprieri pur şi simplu de la ţărani săraci şi mijlocaşi pentru câteva mii de lei, căci ei îşi beau banii şi după aceea nu au ce să mai muncească... Ei trebuie să capete alt pământ în schimb... Este bună o cale ferată, dar nu-i deloc bună nemulţumirea ţăranilor."[78] Datorită acestei atitudini prudente, precum şi a mandatului său limitat, Comisia Agrară a creat doar 56 de gospodării colective în 1949, întâmpinând o rezistenţă relativ scăzută din partea ţăranilor[79].

Aceeaşi prudenţă a continuat şi în lunile care au urmat. Din toamna anului 1949 până în primăvara lui 1950 n-a existat nici un plan prestabilit pentru crearea de noi gospodării

colective. Aderând la clauza revizuită a statutului de formare a colectivelor, Comisia Agrară a aşteptat solicitări care să vină spontan din mediul rural[80]. În ciuda faptului că a primit nu mai puţin de 1000 de cereri până în octombrie 1949, şi încă 350 în iarna aceluiaşi an, comisia a aprobat numai 120 de cooperative noi, care au început să funcţioneze de-abia în februarie şi martie 1950[81]. Cauza numărului atât de mare de respingeri a fost în mod clar lipsa condiţiilor adecvate şi, mai ales, nota Ana Pauker, o productivitate „extraordinar de scăzută", care ne plasează pe „ultimul loc printre ţările cu democraţie populară"[82]. Din nou, mecanizarea reprezenta preocuparea ei principală. Într-o Românie care se confrunta cu o lipsă considerabilă de tractoare, ea solicita importarea lor, insistând că fără ele cooperativele şi întovărăşirile vor fi cel puţin sărace[83]. În acelaşi timp însă, ea ţinea sub control strict colectivizarea.

La 23-25 ianuarie 1950, cea de-a cincea Plenară a Comitetului Central al PMR a hotărât înlocuirea Comisiei Agrare cu o Secţie Agrară a Comitetului Central. Încredinţându-i-se responsabilităţi şi resurse sporite, secţia urma să fie condusă de Ana Pauker[84]. Acest lucru nu părea deloc întâmplător, Plenara excluzând şi clauza revăzută a statutului cu privire la iniţiativa ţărănească. Aceasta s-a făcut după ce „s-a considerat" – cum relata Dumitru Petrescu fără a menţiona de către cine, deşi limbajul face în general aluzie la sovietici – că „formularea [clauzei] este principial greşită"[85]. Noua linie politică revăzută a fost enunţată la o şedinţă cu secretarii comitetelor judeţene de partid din 20-23 februarie 1950: „Transformarea socialistă a agriculturii nu merge de la sine, această sarcină revine partidului, proletariatului. Iniţiativa de a merge spre socialism nu le aparţine ţăranilor"[86]. Cum observa Petrescu în acelaşi limbaj generic, „s-a spus atunci că înfiinţarea de gospodării noi să decurgă mai organizat"[87]. Colectivizarea, după cât se pare, trebuia intensificată.

Supunându-se noii linii a partidului, Pavel Chirtoacă, şeful Secţiei Agrare (care fusese înfiinţată oficial în primăvara aceea), a început lucrul la un plan oficial pentru înfiinţarea de noi gospodării agricole colective. Pe baza mulţimii de cereri pe care le primise, el a tras concluzia că Secţia Agrară va putea înfiinţa în mod rezonabil 900 de colective în 1950[88]. Ana Pauker a respins imediat această cifră, considerând-o „o nebunie"[89]. Refuzând să-i permită lui Chirtoacă să fixeze numărul de colective în plan, Ana Pauker a sugerat ca, în schimb, să se ceară comitetelor judeţene să raporteze despre posibilităţile creării de noi cooperative în zonele respective[90]. Comitetele şi-au depus rapoartele la sfârşitul lui martie şi, ceea ce este interesant, au propus chiar cifra avansată de Chirtoacă – 900 – numai pentru mai şi iunie[91]. Mai mult, propunerile lor corespundeau concluziilor sovieticilor „că se pot crea în jurul a 1000 gospodării" la acea vreme, un număr confirmat şi de Gheorghiu-Dej la 6 iunie[92]. Fără a ţine seama de protestele Anei Pauker, propunerile au reflectat cifrele stipulate în primul plan cincinal, redactat atunci în strânsă colaborare cu consilierii sovietici[93]. Până în toamna anului 1950 urmau să se mai înfiinţeze încă o mie de noi cooperative, pentru a se îndeplini prevederile planului de socializare a nu mai puţin de 70% din suprafaţa arabilă a României până la sfârşitul anului 1955[94]. În ciuda acestui fapt, Secţia Agrară a respins – pentru a fi reformulate – propunerile comitetelor judeţene, deoarece cifrele *erau prea umflate*[95]. Ca urmare, comitetele şi-au revizuit propunerile, scăzând cifrele[96]. Până la 15 iunie, când Ana Pauker a plecat în concediu, Secţia Agrară nu a înfiinţat mai mult de 168 din cele 900 de gospodării colective propuse iniţial[97].

Aşadar, până în iunie 1950, orientarea liniei politice a partidului era evidentă, ca de altfel şi poziţia Anei faţă de aceasta. Când Gheorghiu-Dej a susţinut, la 6 iunie, că

„probabil va trebui să impunem mai multă fermitate, un ritm mai viu în munca de pregătire a creării de gospodării colective", Ana Pauker a avut reţineri şi şi-a exprimat îngrijorarea de a nu-i speria pe ţărani[98]. O săptămână mai târziu, ea a plecat la Soci, staţiune sovietică de la Marea Neagră, de unde a fost dusă de îndată la Moscova, la Spitalul Kremlinului, pentru a fi operată de urgenţă de cancer la sân[99]. În locul ei a fost numit secretar de partid, însărcinat cu supravegherea Secţiei Agrare şi a Ministerului Agriculturii, Alexandru Moghioroş[100] – o alegere grăitoare, care a subliniat probabil mai bine decât orice altceva intenţiile conducerii. În discuţiile Biroului Politic referitoare la colectivizare, chiar înainte de Plenara din martie 1949, Moghioroş a fost singurul care nici măcar din vârful buzelor nu a propus să se recurgă la metode prudente şi gradate. În schimb, a condamnat fosta „linie oportunistă – împăciuitoristă" ca fiind „neleninistă, pentru că fără gospodării colective nu putem construi socialismul"[101]. Acum Moghioroş a rostit cea mai severă critică la adresa politicii Anei Pauker în cadrul Secţiei Agrare:

> Eu am stat de vorbă cu 10-15 secretari judeţeni şi când i-am întrebat de ce au numai aşa puţine propuneri de înfiinţare de gospodării colective, mi-au arătat Rezoluţia Plenarei din martie [1949] şi au spus: E adevărat, dar noi socotim că am mers în litera şi spiritul rezoluţiei care spune că aceste gospodării colective trebuie să aibă un caracter model, care să fie un exemplu pentru ţărănime. Nu trebuie să procedăm în chestiunea aceasta pripit, trebuie să ţinem cont de capacitatea noastră tehnică etc. A trecut un an de la Rezoluţia aceasta şi toţi tovarăşii ştiu că numărul înscrierilor făcute este destul de mare, ţinând cont de timiditatea cu care am acţionat, timiditate care se dovedeşte în înseşi metodele noastre[102].

După cum era de aşteptat, Moghioroş a impus schimbări imediate după ce a luat locul Anei Pauker. Spre deosebire de Ana, care nu convocase Secţia Agrară decât cu o lună de zile înainte de plecare, Moghioroş ţinea şedinţe seară de seară cu activiştii din conducere care se ocupau de colectivizare, pentru a revizui toate propunerile pentru noile gospodării colective. De asemenea, el a informat Secţia Agrară că planul redus pentru mai şi iunie fusese „prea lent" şi trebuia accelerat în iulie şi august. Pentru a împiedica reapariţia unor asemenea reduceri de plan, conducerea partidului a anulat dreptul activiştilor Secţiei Agrare de a respinge propunerile[103]. Înainte de primăvara anului 1950, Comisia Agrară din Bucureşti era singura care aproba înfiinţarea oricărei gospodării colective noi; totuşi, după ce comitetelor judeţene li s-a cerut să înainteze propuneri pentru noile gospodării colective, „s-a pus accentul", nota criptic Petrescu, pe faptul că înfiinţarea colectivelor necesita implicarea activă a autorităţilor locale[104]. Probabil drept urmare, Ana Pauker a redactat un raport înainte de plecarea ei, sugerând că o asemenea implicare locală „trebuie folosită în munca noastră pe mai departe... fără a scăpa conducerea din mâinile CC şi urmărind zi de zi desfăşurarea muncii"[105]. Dezvoltând ideea Anei, Luca a subliniat că „aprobarea [de noi gospodării colective] trebuie să rămână cum a fost" – prerogativă a conducerii centrale a partidului[106]. Dar reacţia tranşantă a lui Gheorghiu-Dej[107] prevestea schimbarea politică ce a survenit curând după aceea: comitetelor locale li s-a dat unica responsabilitate de a aproba noile gospodării colective, ceea ce, li s-a spus în mod expres, trebuie să fie conform cu numărul fixat în plan[108]. Observaţiile lui Moghioroş la o şedinţă cu secretarii comitetelor judeţene de partid din 15 iunie, ziua când Ana Pauker părăsea Bucureştiul, au fost clare:

> La noi s-a petrecut ceva curios. Unii tovarăşi s-au temut ca nu cumva să trecem la colectivizare mai înainte de a avea condiţiile necesare pentru aceasta. Cei care au interpretat Rezoluţia [din martie 1949] în felul acesta au greşit profund... Este drept că unele condiţiuni

trebuie să fie, dar condiţiunile trebuie create, ele nu cad din cer. Nouă nu ne este deloc indiferent câte gospodării vom avea în acest an... Noi pregătim primul nostru plan cincinal ; trebuie să avem în jurul a 50% GAC. Este o necesitate să ajungem cam în această proporţie şi aceasta înseamnă 1000 de Gospodării Agricole Colective [până în septembrie]... Cred, tovarăşi, că nouă ne este clar acum că numărul gospodăriilor care l-aţi propus este insuficient şi trageţi singuri concluzia, necesitatea de a revizui planurile dumneavoastră, şi aceasta imediat[109].

Poate că evenimentele dintr-un anumit judeţ, Trei Scaune, ilustrează cel mai bine ce s-a întâmplat după aceea. Din paisprezece noi gospodării colective propuse pentru mai şi iunie, judeţul a reuşit să înfiinţeze doar trei până la 11 iunie – şi toate cu mare dificultate. Când secretarul judeţean de partid Mihai Nagy s-a întors de la şedinţa din 15 iunie de la Bucureşti, şi-a informat colaboratorii că „primise instrucţiuni" să înfiinţeze un anumit număr de gospodării colective. „Ce credeţi ?" le-a zis. „Noi punem în plan 3 gospodării, pe când Odorheiul face 24, Ciucul 20, Târgu-Mureş 30." Prin urmare, comitetul judeţean de partid a pus repede la punct un alt plan, adăugând încă cincisprezece gospodării la cele trei deja înfiinţate, iar comitetele raionale au început să îndeplinească planul recurgând „la orice metodă, cu orice preţ"[110]. Acest proces s-a repetat pe întreg teritoriul României, comitetele raionale luptându-se să „creeze" condiţiile necesare formării celor 1012 noi gospodării colective pe care comitetele regionale le propuseseră pentru iulie şi august, pe măsură ce se iniţiau pe plan naţional întreceri între regiuni pentru a se înfiinţa cel mai mare număr de gospodării colective[111]. Presiunile s-au intensificat în iulie, când conducătorii de partid au decretat că fiecare cooperativă trebuia să cuprindă cel puţin treizeci şi cinci de familii şi că fiecare familie trebuia să intre cu aceeaşi suprafaţă de pământ. Aceasta a silit comitetele raionale să înscrie efective tot mai mari în colective şi le-a determinat, printre altele, să pună un accent deosebit pe înscrierea ţăranilor mijlocaşi[112]. În acelaşi timp, instructorii de la Secţia Agrară fiind în număr prea mic şi adeseori evitaţi de autorităţile locale, se vedeau puşi „în imposibilitatea de a putea exercita un control efectiv asupra propunerilor primite"[113].

Astfel, în timp ce se raportase folosirea constrângerii doar o singură dată, în 1949, aceasta rămânând o raritate în prima jumătate a anului 1950, ea atingea acum pentru prima oară proporţii uriaşe[114]. Miliţia şi Securitatea, care „primiseră directive «să ajute» la organizarea de gospodării colective", au participat activ la înscrierea de noi membri, adeseori în timpul nopţii, în judeţele Alba, Arad, Argeş, Cluj, Putna, Tecuci, Dolj, Făgăraş, Gorj, Ilfov, Mehedinţi, Mureş, Sibiu, Târnava Mică, Trei Scaune, Vâlcea şi Vlaşca[115]. Uneori ţăranii erau arestaţi fiindcă refuzaseră să se înscrie în gospodăria colectivă, alteori erau chemaţi la secţia de miliţie, erau reţinuţi şi li se spunea că vor fi eliberaţi numai dacă se vor înscrie în colectivă[116]. Mulţi erau aduşi cu forţa la Sfatul popular, unde erau bătuţi sau torturaţi de miliţieni sau de oamenii Securităţii[117]. Cel puţin opt ţărani au fost bătuţi în fiecare sat din judeţul Târnava Mică ; în judeţul Vâlcea, ţăranii erau bătuţi, li se legau mâinile la spate şi erau spânzuraţi de tavan ; câţiva dintre ţăranii mai de frunte dintr-un sat din judeţul Dolj au fost dezbrăcaţi până la piele şi ţinuţi o noapte întreagă într-o cameră frigorifică ; iar într-o altă regiune (al cărei nume nu este menţionat în documentele de partid), elementele necooperante au fost închise în grajduri şi au fost sloboziţi taurii asupra lor[118]. Ţăranii mijlocaşi care se opuneau au fost încolţiţi în judeţele Trei Scaune şi Ilfov şi plasaţi în brigăzi de muncă, unde li se fixau termene imposibil de respectat şi erau trimişi în judecată pentru pricini inventate atunci când nu

puteau să le respecte[119]. Ţăranii erau chemaţi în miez de noapte şi obligaţi să citească *Problemele leninismului*[120]. În unele cazuri „i-au arestat şi i-au pus în faţa tabloului tovarăşului Stalin să i se închine şi să se roage ca să-i facă să vadă importanţa gospodăriei" – fiind anunţaţi că mai aveau o jumătate de oră pentru a se înscrie, după care erau bătuţi şi aduşi din nou în faţa portretului, iar ritualul reîncepea[121]. De obicei, ţăranii erau ademeniţi să se înscrie prin promisiuni false de îmbrăcăminte, cărţi, mâncare, diferite bunuri, bani, pământ, case, locuri de muncă sau scutirea de la plata taxelor sau a cotelor[122]. Dacă refuzau, adeseori erau ameninţaţi cu creşterea cotelor, cu exmatricularea copiilor din şcoală sau cu concedierea din slujbe[123]. În Trei Scaune au fost avertizaţi că pământul pe care îl primiseră în 1945 le va fi reconfiscat în întregime, iar în Ilfov li s-a spus că va trebui să renunţe la pământul lor în schimbul unor loturi care se aflau, bineînţeles, în partea cealaltă a ţării[124]. Câtorva din judeţul Cluj li s-a oferit ca alternative fie să plătească o amendă de 200.000 lei şi să petreacă zece ani în închisoare, fie să se înscrie în gospodăria colectivă[125]. Ţăranii mijlocaşi din judeţele Trei Scaune şi Buzău au fost ameninţaţi că vor fi consideraţi chiaburi şi trataţi ca atare dacă rămân în afara gospodăriei[126]. Iar altora, în judeţele Cluj, Trei Scaune şi Alba, li s-a spus: „ori vă înscrieţi în 24 de ore în gospodăria colectivă, ori pregătiţi-vă traista să mergeţi la Canal"[127]. Drept urmare, cum estima un document de partid, vreo 30.000 de familii de ţărani au fost înscrise cu forţa în gospodăriile colective în vara şi toamna anului 1950[128].

Pe lângă aceasta, a început să se folosească forţa şi în stabilirea suprafeţelor care reveneau noilor gospodării colective (*comasări [ale] terenurilor*). În judeţele Ilfov, Făgăraş, Trei Scaune, Dolj şi Arad, oamenii Securităţii şi miliţienii au strâns semnături pentru statutul care stabilea schimburile de pământ[129]. De regulă, pământurile cele mai bune au trecut la gospodăria colectivă, iar ţăranii individuali, în schimb, au primit sau pământ mai rău, sau aflat departe de locuinţa lor, sau nu au primit pământ deloc, în timpul consolidării multor gospodării colective din toate zonele ţării[130]. În satul Bistreţi din judeţul Dolj, 167 de ţărani săraci şi mijlocaşi au fost strămutaţi cu forţa pentru a se da cel mai fertil pământ din zonă unei colective cuprinzând doar 38 de ţărani care, ei înşişi, deţineau mai puţin de un hectar de pământ fertil; în schimb, ţăranii strămutaţi au primit 263 de parcele, în mare parte pământ mlăştinos sau de proastă calitate, aflat la vreo cincisprezece până la treizeci şi cinci de kilometri depărtare[131]. În satul Măciuca din judeţul Vâlcea, 900 de ţărani au fost strămutaţi pentru a se asigura pământ pentru alţi 50 care se înscriseseră în gospodăria colectivă[132]. Într-un alt sat din judeţul Vâlcea, 800 de familii şi-au pierdut pământul pentru a se putea consolida o gospodărie care cuprindea numai 60-70 de familii[133]. Aflând că gospodăriile lor urmau să fie înghiţite de o gospodărie colectivă în formare, mulţi ţărani au preferat să intre în colectivă decât să-şi piardă pământul[134] – dar nici într-un caz nu au procedat toţi astfel: după cum nota un activist marcant al partidului, unificarea terenurilor „a provocat o adevărată răzmeriţă la sate" în vara şi toamna anului 1950[135].

Într-adevăr, ca urmare a faptului că a recurs la forţă, PMR s-a confruntat acum pentru prima dată cu o rezistenţă în masă la colectivizare. Deşi apăruse o oarecare formă de rezistenţă încă din 1949 şi în prima jumătate a lui 1950, aceasta a fost infinit mai slabă şi doar sporadic violentă, limitându-se mai ales la răspândirea zvonurilor şi distribuirea de manifeste secrete prin care li se cerea ţăranilor să nu se înscrie în gospodăriile colective[136]. Sau mai degrabă semăna cu ce se întâmplase în satul Roşieşti din judeţul Fălciu, unde chiaburii autohtoni plătiseră 6.000 lei pe lună anumitor indivizi ca să se dea

drept cerşetori în alte sate şi să spună locuitorilor că erau înscrişi în gospodăria colectivă din sat şi acolo nu aveau ce mânca; sau în Gârbău, judeţul Someş, unde un grup de chiaburi a împiedicat munca la gospodăria colectivă spunându-i preotului să tragă clopotele la biserică şi să-i cheme pe săteni la rugăciune în fiecare zi la ora prânzului[137]. Dar în vara anului 1950 a izbucnit o revoltă deschisă în toată România[138]. În satul Micfalău din judeţul Trei Scaune, locul unde a izbucnit răscoala, „timp de cinci zile, oameni cu coase, topoare, furci au înconjurat comuna", împiedicându-i pe miliţieni să pătrundă în sat şi prinzând înăuntru mai mulţi activişti de partid aflaţi în pericol[139]. În satul Măciuca, judeţul Vâlcea, 250 de săteni i-au bătut cu cruzime pe membrii gospodăriei colective, omorându-l pe unul dintre ei şi rănind grav alţi trei; la Pietroasa, judeţul Vâlcea, 300 de ţărani înarmaţi cu furci şi topoare l-au atacat şi l-au bătut pe secretarul organizaţiei de partid a colectivei, precum şi pe mulţi alţi agricultori din colectivă; la Măgurele, judeţul Ilfov, o mulţime de ţărani furioşi l-au ucis pe secretarul comitetului local de partid[140]. Incendii provocate, în mare parte în păduri, dar din ce în ce mai mult în gospodării sau fabrici au devastat practic toate regiunile ţării[141].

Revolta era în plin avânt când Ana Pauker s-a întors să-şi continue convalescenţa la Bucureşti, în august 1950[142]. Totuşi, starea sa de sănătate era atât de precară, încât a fost nevoită să se reîntoarcă în septembrie la Moscova, pentru un tratament suplimentar[143]. Deşi participase la mai multe şedinţe de guvern şi de partid în octombrie şi noiembrie, ea nu şi-a reluat complet îndatoririle până în decembrie sau ianuarie[144]. Cu toate acestea, în ciuda sănătăţii sale şubrede, şi-a reafirmat autoritatea în politica agrară, reorientând-o pe direcţia pe care o susţinuse consecvent de la început şi pe care a expus-o cu o francheţe uimitoare Secţiei Agrare în aprilie 1951. „Noi am fi nişte naivi dacă n-am şti că numărul micilor proprietari ţărani, care sunt convinşi, care sunt gata să lupte pentru a face gospodării colective, nu poate fi în momentul de faţă decât foarte mic... Cum credeţi că ar putea oamenii aceştia, care erau gata să se omoare unul pe altul pentru o palmă de pământ, oamenii care plângeau mai mult pierderea unei vite decât a unui copil, cum credeţi că pot deodată aceşti oameni să-şi pună pământul şi vitele împreună, să se despartă de vita şi de pământul lor?" Acesta era motivul, observa Ana Pauker, pentru care partidul promovase iniţial colectivizarea prin exemplul unui număr limitat de gospodării colective avansate din punct de vedere tehnic, mecanizate, al căror succes – şi *numai* succesul lor – urma să-i atragă pe ţărani. Aşadar mecanizarea, sublinia ea din nou, era o condiţie necesară pentru colectivizare, căci gospodăriile colective trebuiau să dea un randament mai mare şi o recoltă mai bună pentru a avea vreo şansă de a câştiga ţărănimea română de partea sa. Potrivit Anei Pauker, primele 176 de gospodării colective înfiinţate în 1949 şi la începutul anului 1950 au realizat, de fapt, mai mult decât gospodăriile ţărăneşti individuale, convingându-i astfel şi pe alţi ţărani să se înscrie în noi colective.

> Dar aici, tovarăşi, intervin greşelile noastre, greşeli serioase. În loc de a merge mai departe pe acest drum, care se dovedea a fi cel bun, un drum care mergea nu liniştit, căci şi acolo a fost de luptat, dar un drum care mergea încetişor, cu băgare de seamă, noi am început să folosim metode de constrângere, de forţare a ţăranilor să intre în gospodăriile colective... Noi am mers începând din vara trecută la acţiuni care sunt absolut opuse liniei partidului nostru, sunt absolut opuse oricărui gând serios de comunist. Numai un inconştient, numai un aventurier, numai un om nelegat de mase, nelegat de partidul nostru, un om care îşi închipuie că azi e aici, mâine în Focşani poate să creadă că este posibil să faci o gospodărie

colectivă silindu-i pe oameni, că este în folosul cuiva o astfel de gospodărie colectivă. Chestiunea care s-a făcut anul trecut, de a face întreceri între judeţe care va avea mai multe gospodării, şi care au recurs la orice mijloace pentru a-şi putea realiza planul, care nu sunt planuri, sunt zăpăceli de birou, sunt acţiuni absolut potrivnice liniei partidului nostru, nu puteau să dea decât rezultate negative. Acum va trebui să muncim din greu pentru a salva alianţa cu ţărănimea muncitoare, pe care noi am nesocotit-o... Greşelile noastre ne trag ca un butuc de picioare, din cauza lor trebuie să facem acum permanente cârpeli şi reparări, lucruri care puteau fi evitate dacă am fi fost călăuziţi de acest principiu al partidului nostru, că nu este voie să băgăm în gospodăriile colective oameni care nu sunt convinşi să intre acolo[145].

Apoi Ana Pauker a continuat prezentând sarcinile care trebuiau îndeplinite pentru a remedia situaţia. În primul rând, cum spunea clar un raport intern de partid, a oprit înfiinţarea de noi gospodării colective în timpul toamnei şi iernii 1950-1951, ordonând Secţiei Agrare să se concentreze în exclusivitate asupra cercetării nedreptăţilor şi a consolidării colectivelor deja existente[146]. „Cred că prima noastră grijă", susţinea Ana Pauker, „trebuie să fie gospodăriile colective existente, întărirea lor, transformarea lor în exemple pentru ţăranii individuali"[147]. Dar acest lucru ar fi fost descurajant, căci multe dintre nou-înfiinţatele colective abia dacă funcţionau[148]. O mare parte dintre ţăranii care fuseseră obligaţi să se înscrie în aceste colective erau de fapt muncitori salariaţi şi funcţionari care nu aveau când să muncească pământul[149]. Mulţi alţii, deveniţi membri prin constrângere, refuzau pur şi simplu să muncească[150]. Astfel, numai 50-60 dintre cei 500 de membri ai gospodăriei Filimon Sârbu din satul Sona, judeţul Făgăraş, numai 5-6 membri ai gospodăriei din Jupa, judeţul Severin, numai 10% dintre membrii gospodăriei din Crageşti, judeţul Severin, veneau regulat la muncă; dintre membrii gospodăriei din Odverem, judeţul Cluj, nici unul nu lucra cu regularitate[151]. În plus, un număr tot mai mare de ţărani reluau îngrijirea fostelor lor terenuri, neluând în seamă noile gospodării existente. Aceasta era situaţia, de exemplu, în Chirileanca, judeţul Mureş, unde 87 din 100 de membri înscrişi nu puteau fi găsiţi la colectivă, iar 65 dintre ei nu trecuseră niciodată pe acolo[152].

Reacţia Anei Pauker a fost de a da dispoziţii să li se permită tuturor celor care doreau să părăsească gospodăria colectivă să facă acest lucru şi să li se ofere loturi desprinse din terenurile comune ale colectivei[153]. Aceasta a dus imediat la un exod în masă de la multe colective: în Leghia, judeţul Cluj, de exemplu, din 120 de familii înscrise, 105 au cerut să plece, inclusiv preşedintele colectivei şi cei din consiliul de conducere; în Hida, judeţul Sălaj, din 77 de familii înscrise, 50 au ieşit[154]. De asemenea, Ana Pauker a sistat imediat toate procesele ţăranilor colectivişti acuzaţi de a nu-şi fi predat pământul şi bunurile colectivelor şi a anulat toate sentinţele anterioare[155]. Această măsură a ajutat un mare număr de ţărani arestaţi[156]. Ana Pauker a insistat în continuare ca partidul să asigure imediat pământ ţăranilor săraci şi mijlocaşi care nu fuseseră niciodată compensaţi pentru pierderea proprietăţilor în urma proceselor anterioare de unificare a pământurilor[157].

În ianuarie 1951, Ana Pauker şi Secţia Agrară au propus Comitetului Central să se întocmească Circulara nr. 13, prevăzând pedepse care mergeau până la excluderea din partid şi proces penal pentru oricine îi obliga pe ţărani să intre în gospodăriile colective[158]. „Cei care au procedat aşa nu sunt oameni", declara Pauker. „Şi cu asemenea oameni nu vom construi comunismul."[159] Circulara, care a fost repede adoptată, dispunea de asemenea ca partidul să înceteze preluarea numai a terenurilor celor mai bune şi mai

accesibile în procesul de întărire a gospodăriilor colective şi anula condiţia ca gospodăria colectivă să fie compusă dintr-o singură suprafaţă de pământ, reducându-se astfel confiscările de pământ[160]. În acelaşi timp, autoritatea de a aproba înfiinţarea şi întărirea noilor gospodării a fost redată Secţiei Agrare din Bucureşti[161], care, la rândul ei, trebuia să obţină aprobarea conducerii partidului - ceea ce Ana Pauker refuza constant[162]. Reducând cu o treime ritmul de colectivizare, conform planului cincinal[163], ea a sugerat şefilor secţiei că „nu este nevoie să ne grăbim cu colectivizarea, căci avem nevoie de linişte în ţară" şi a subliniat faptul că situaţia lor era diferită de cea a colectivizării sovieticilor de la începutul anilor '30[164]. Ea insista mereu că, în loc să se creeze noi gospodării colective, ar trebui să se concentreze asupra întăririi celor deja existente[165]. Ana Pauker a apărat această idee până în martie 1952, când a fost criticată de Alexandru Moghioroş[166]. Astfel, în 1951 nu s-a înfiinţat nici o gospodărie colectivă. În timp ce 62 fuseseră oficial înfiinţate în acel an (spre deosebire de 971 în 1950), toate erau constituite şi consolidate în vara şi toamna anului 1950, dar nu fuseseră inaugurate oficial[167]. Aşadar, până la începutul lui 1952, România raporta cea mai mică suprafaţă colectivizată de pământ dintre toţi sateliţii sovietici[168].

Toate acestea au dus rapid la un conflict serios între membrii conducerii PMR, Gheorghiu-Dej aflându-se în fruntea opoziţiei faţă de Ana Pauker. Ca şi Ana Pauker, Gheorghiu-Dej vorbise indignat despre represiunile din vara anului 1950, învinuindu-i furios pe activiştii de la Secţia Agrară:

> Cu ce metode s-a lucrat? Cu schingiuiri, revolvere etc. Toate metodele care au fost folosite în toate părţile, de unde vin aceste metode? Nu cumva au fost sugerate de dumneavoastră [funcţionarii Secţiei Agrare]?... În material se semnalează că au existat în toate judeţele. Aceasta înseamnă că metoda aceasta a pornit de undeva. Dacă n-a pornit de la noi din centru, apoi a pornit de la un alt centru, pentru că nu este vorba aici de metodele conducerii, ci categoric de metode străine[169].

Observaţiile lui Gheorghiu-Dej erau nesincere, ca să nu spunem mai mult, dată fiind politica pe care el însuşi o promovase în iunie, în complicitate cu directivele sovietice, şi dat fiind cursul acţiunii (sau lipsei de acţiune) pe care urma acum s-o adopte. În celelalte luni ale anului 1950 nu s-a luat nici o măsură împotriva celor vinovaţi de asemenea abuzuri, cu excepţia sancţionării conducătorilor de partid din judeţul Putna; „restul au fost promovaţi mai departe în munci de răspundere"[170]. Prin urmare, nu s-au propus şi nici nu s-au stabilit pedepse pentru cei care acţionaseră cu forţa asupra ţăranilor pentru a-i înscrie în gospodăriile colective, decât după ce Ana s-a întors la sfârşitul lui 1950 - după cum afirma ea critic nu mult după aceea[171].

Ceva asemănător s-a petrecut în vara şi toamna anului 1952, când PMR a recurs din nou la colectivizarea forţată pe scară largă, curând după excluderea Anei Pauker. A operat tot astfel şi în 1961, în timpul celui de-al doilea val de colectivizare, când Dej a mustrat cu asprime autorităţile locale, la o şedinţă de partid, pentru vina de a-i fi obligat pe ţărani să intre în gospodăriile colective, dar nu a făcut nimic pentru a tempera campania[172]. Dimpotrivă, a îngăduit regimul de teroare al lui Nicolae Ceauşescu, care a colectivizat complet ţara în anul următor, cu trei ani înaintea prevederilor planului[173]. Fusese evident, încă de la începutul anilor '50 chiar, că Gheorghiu-Dej se folosea de persoane apropiate: în timp ce Dej susţinea Circulara nr. 13 la o şedinţă a Secretariatului din februarie 1951, aliatul său apropiat Moghioroş a început îndată să atace circulara pentru că împiedicase colectivizarea care, observa el, revenise la „spontaneitatea"

perioadei anterioare[174]. Insinuând că hotărâri de tipul celei avansate de circulară îi determinaseră pe membrii de partid să conchidă în mod greşit că ţăranii trebuiau din nou să decidă dacă să continue colectivizarea, Moghioroş solicita să se reia „o muncă stăruitoare, muncă politică de propagandă de masă pentru înfiinţarea de noi GAC"[175].

Până în 1951, neînţelegerile dintre liderii de partid privind colectivizarea deveniseră atât de acute, încât s-au văzut nevoiţi să convoace „o şedinţă specială" pentru a-şi clarifica poziţia[176]. În acea vară, fratele Anei Pauker, Zalman Rabinsohn, i-a spus unei confidente că Biroul Politic ajunsese la hotărârea „de a se strânge informaţii şi date din toată ţara" în încercarea de a se rezolva „serioasele divergenţe" dintre anumiţi membri al căror nume nu se specifica, unii insistând că procesul de colectivizare se putea realiza numai gradat şi cu acordul ţărănimii, iar alţii susţinând că acesta trebuia să fie accelerat „chiar dacă ar fi să se forţeze lucrurile, dând ca argument că fără aceste colectivizări întreaga economie este în mâini individualiste, care sabotează opera de guvernare"[177]. Această a doua poziţie se asemuia cu observaţiile formulate de Gheorghiu-Dej cu diferite ocazii. În ciuda realismului său moderat în această chestiune, din prima jumătate a anului 1948, Gheorghiu-Dej, ca şi Stalin, ajunsese, se pare, să vadă colectivizarea ca singurul mod de a deţine controlul asupra mediului rural, unde autoritatea partidului era, în mod tradiţional, neglijabilă şi în continuu declin[178]. Pentru Dej, esenţa problemei era autonomia economică a agricultorilor particulari individuali, care „aveau un mijloc prin care veneau pe piaţă şi exercitau presiuni asupra pieţii, deci ei determinau cursul preţurilor, nu noi, cu decizii, circulare sau instrucţiuni"[179]. Atât timp cât agricultura rămânea particulară, conchidea Dej, ţăranii îşi foloseau produsele lor, de care era mare nevoie, pentru a-şi impune propria voinţă statului. „Cum fixezi preţul la ouă sau la lapte", spunea el, „nu mai ouă găina sau vaca nu mai dă lapte. O reglementare este aproape imposibilă, cu această întinsă răspândire a gospodăriilor ţărăneşti individuale. Pofteşte şi reglementează această economie individuală aşa dispersată!"[180].

În acelaşi timp, mai exista, se pare, un alt factor care motiva comportamentul lui Gheorghiu-Dej: el impunea linia stalinistă pentru a câştiga încrederea lui Stalin[181]. La întâlnirea din 1948 cu Stalin, descrisă de Liuba Chişinevschi, s-a spus că Dej a contrazis ezitările exprimate de Ana Pauker şi l-a asigurat pe Stalin că în curând se va pune în aplicare colectivizarea[182]. Dată fiind poziţia sa vulnerabilă din acel an, lui Dej îi era probabil teamă să facă altceva. Fiind întrebat, după cât se ştie, de un prieten de ce nu se opune colectivizării, după cum îi dicta în mod clar conştiinţa, Gheorghiu-Dej i-a replicat: „Mă vor înghiţi de viu dacă fac aşa ceva!"[183]. La fel, Ion Gheorghe Maurer, confirmând obiecţia iniţială a lui Dej împotriva colectivizării, izbucni în hohote de râs când fu întrebat acelaşi lucru. „Mă uimeşte că mă întrebi aşa ceva", replică el. „Ar trebui să trăieşti sub Stalin cinci minute şi să spui că nu eşti de acord cu colectivizarea forţată şi atunci vei afla!"[184].

Faptul că mânia Anei Pauker declanşată de represiunile din 1950 era implicit îndreptată spre consilierii sovietici, care îndemnau insistent la asemenea măsuri, a fost sesizat imediat de conducerea Secţiei Agrare[185]. Majoritatea nu îndrăzneau să se refere în mod direct la acele presiuni când se discuta această chestiune, dar un înalt funcţionar din Ministerul Agriculturii relata: „Am fost foarte, foarte serios criticat pe motiv că... am scos în evidenţă o serie de abuzuri de la gospodăriile colective. Tovarăşii sovietici au spus: tovarăşul Pricop a terminat cu lupta de clasă, nu vede greutăţile din celelalte

sectoare şi socoteşte că greutăţile încep cu greşelile gospodăriilor colective."[186] Este adevărat că, o dată confruntaţi cu revolta din 1950, consilierii sovietici au fost de acord să încetinească ritmul colectivizării conform planului cincinal, ba chiar i-au mustrat pe români că „au sărit peste cal" în timpul campaniei de vară, şi la fel de adevărat este, se pare, că sovieticii au îngăduit un repaus asemănător în 1951 şi altor sateliţi ai lor[187]. Dar fără îndoială că era o diferenţă ca de la cer la pământ între încetinirea tactică plănuită de ei şi întreruperea completă operată de Ana Pauker; de fapt, până şi reducerea cu o treime a planului de colectivizare tot mai necesita înfiinţarea a sute de gospodării colective noi în 1951, un număr pe care Ana Pauker nici măcar nu a încercat să-l atingă. Intervenţia promptă a sovieticilor de partea lui Gheorghiu-Dej, pentru a contracara acţiunile Anei Pauker, era destul de previzibilă, aceştia intervenind în problema *întovărăşirilor* aproape imediat după reapariţia Anei pe scenă.

Aceste întovărăşiri, „forma inferioară" de cooperativă de producţie discutată şi la Plenara din martie 1949, se compuneau din grupuri nu foarte strict organizate de ţărani care continuau să deţină propriul lor pământ, propriile unelte şi vite, dar care îşi lucrau pământul parţial sau integral în comun, pe o perioadă de timp pe care o stabileau ei înşişi[188]. Organizate şi supravegheate de Staţiunile de Maşini şi Tractoare (SMT) conduse de stat, aceste întovărăşiri fuseseră înfiinţate de comun acord; într-adevăr, aproape o treime din ţărănimea română lucra deja în cadrul unor astfel de întovărăşiri cu un an înainte ca partidul să înceapă campania de colectivizare[189]. Dar pentru că membrii acestora nu trebuiau să semneze nici un contract sau statut, întovărăşirile reprezentau de cele mai multe ori o modalitate temporară de a închiria în comun tractoare ale SMT-ului în timpul aratului[190]. Din aproximativ 4.600 de „întovărăşiri SMT" înfiinţate, după cât se ştie, până în 1952, toate, cu excepţia a 615, erau sezoniere[191].

După eşecul colectivizării în 1950, Gheorghiu-Dej a propus crearea unui tip de asocieri intermediare, pe lângă gospodăriile colective şi întovărăşirile SMT deja existente. La început, a sugerat înfiinţarea de cooperative după modelul bulgar TKZS (acronimul bulgăresc pentru Gospodăriile Agricole Cooperative de Muncă), dar mai târziu a recomandat în locul acestora asociaţiile sovietice de tip TOZ (acronimul rusesc pentru Asociaţiile de Cultivare în Comun a Pământului); diferenţa fundamentală între acestea două şi întovărăşirile anterioare era că ultimele, fiind cooperative *permanente*, nu puteau fi desfiinţate după bunul-plac al ţăranilor[192]. Doar astfel de asociaţii permanente cu un statut obligatoriu ar putea, declara Dej, să „constituie un pas spre gospodăria colectivă. Din unele informaţii pe care le avem, câteva TOZ-uri au trecut la colhoz, în număr destul de serios. Asta vine să dovedească justeţea opiniei că de la TOZ se poate trece la colhoz"[193]. Cu toate acestea, Ana Pauker a respins propunerea lui Dej şi a cerut să se menţină acest statu-quo. „Am spus", va relata ea mai târziu, „că nu este nevoie de o formă intermediară [cooperative bulgăreşti] şi... cred că nici de întovărăşiri [TOZ] n-avem nevoie, deci să rămânem cu colhozurile şi întovărăşirile [SMT] în talmeş-balmeşul pe care îl avem"[194].

La începutul anului 1951, Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker au discutat această controversă cu Stalin. Ana s-a opus argumentelor lui Dej în favoarea cooperativei intermediare şi a fost de părere că ţăranii vor părăsi colectivele cu mic cu mare dacă li s-ar oferi asemenea cooperative. Dar Stalin l-a susţinut pe Dej, hotărând să se înfiinţeze întovărăşiri TOZ în locul celor vechi şi recomandându-i Anei „să nu se teamă de TOZ-uri"[195]. Supunându-se

ostentativ „sugestiilor" lui Stalin, Pauker a fost de acord oficial cu o hotărâre din martie 1951 a Comitetului Central de a concepe un prim model de statut pentru viitoarele întovărăşiri TOZ, dar nu a făcut mai nimic pentru a îndeplini cele două ordine. Un model de statut a fost prezentat Secţiei Agrare la 21 iunie, dar nici statutul, nici instrucţiunile oficiale pentru înfiinţarea întovărăşirilor TOZ nu au fost distribuite comitetelor locale de partid până în ianuarie 1952 – şi atunci fără aprobarea Anei Pauker[196]. Ulterior, Ana a pretins că Secţia Agrară a procedat cu încetineală în privinţa TOZ-urilor, deoarece se ocupa de „îndreptarea greşelilor" din 1950, dar unele mărturii sugerează ideea că atitudinea ei era motivată mai mult de o perseverenţă sectară de a înfiinţa numai colhozuri[197]. Dat fiind faptul că ea îngheţase concomitent formarea unor astfel de colective, problema principală din punctul de vedere al Anei Pauker era, evident, nu de a alege un tip sau altul de cooperative, ci de a le crea cu acordul, dacă nu chiar la iniţiativa ţărănimii din România. Deşi aparent prefera întovărăşirile, a căror înfiinţare o promovase şi mai înainte, Ana Pauker părea acum să se opună TOZ-ului pentru că îl vedea ca pe o întreprindere menită să ducă mai departe colectivizarea după revolta din 1950 şi să împiedice şi mai mult încercările bazate pe iniţiativa ţăranilor[198]. Amânarea s-a dovedit până la urmă inutilă în faţa intervenţiei sovietice: la începutul primăverii anului 1952 a început o campanie oficială de înscriere a ţăranilor în întovărăşiri TOZ şi nu mai puţin de 900 de TOZ-uri au fost înfiinţate numai în aprilie[199].

De asemenea, sovieticii au repurtat o altă victorie asupra Anei Pauker în problema gospodăriilor de stat (GOSTAT). Recunoscând faptul că ea însăşi pusese la îndoială perspectivele gospodăriilor de stat, Ana a dat de înţeles că fusese influenţată de teoria generală că „statul e prost gospodar", teorie care putea fi sigur argumentată de orice studiu superficial al dosarului GOSTAT-urilor[200]. Dintre cele 327 de GOSTAT-uri existente la începutul anului 1952, numai zece puteau fi considerate profitabile sau autonome[201]. Mulţi atribuiau pierderile masive furtunilor, deşi condiţiile meteorologice nu erau adevărata cauză: nu mai puţin de 600.000 de miei, de exemplu, muriseră în diferite GOSTAT-uri pentru că fuseseră lăsaţi afară în timpul furtunilor[202]. Cum observa Vaida, ministrul Agriculturii, „ţăranul când ştie că puii sunt ai lui şi vede că afară este frig, îi ia în casă"; nu se întâmpla totuşi la fel cu angajaţii unui GOSTAT, care cauzaseră la un moment dat moartea unui număr nedezvăluit de miei pentru că pur şi simplu nu-i hrăniseră[203]. În acelaşi timp, facilităţile extraordinare ale GOSTAT-urilor de cazare a unui număr mare de păsări au dus la pierderi catastrofale, căci s-au dovedit a fi un mediu propice pentru răspândirea epizootiilor[204]. Adăugând la acestea o fluctuaţie mare a muncitorilor slab plătiţi, pierderile masive, hoţia larg răspândită şi „proporţiile îngrijorătoare" ale autodistrugerii[205], este uşor de văzut cum GOSTAT-urile au ajuns la deficituri incredibile de la un an la altul (în 1951 însumând 8.807.706.600 lei – 88% din fondurile în circulaţie)[206].

Nu este surprinzător aşadar faptul că Ana Pauker nu voia să-i convingă pe ţărani să contribuie la consolidarea acestor gospodării. Plenara Comitetului Central din martie 1949 a hotărât înfiinţarea GOSTAT-urilor pe rezervele de pământ ale statului şi a stipulat ca ele să fie complet consolidate până în 1952, ceea ce ar fi necesitat strămutarea a sute de mii de ţărani. Dar după „o serie de abateri grave" comise în timpul consolidărilor din 1949 (întreprinse nu de Comisia Agrară a Anei Pauker, ci de alt organ), conducerea de partid a oprit temporar proiectul, iar Ana Pauker a refuzat să permită reluarea lui când şi-a asumat răspunderea pentru GOSTAT-uri, o dată cu formarea Secţiei Agrare în 1950. Ca reacţie la represiunea şi apoi la revolta care a urmat în acea vară, ea l-a informat pe

ministrul Agriculturii Vaida „că nu este momentul" să se reia comasările neterminate ale GOSTAT-urilor. Deşi liderii de partid au aprobat un plan de comasare a 220.000 hectare în 1951, pentru a respecta termenul din 1952, Pauker a insistat că acesta nu putea fi îndeplinit din cauza condiţiilor actuale – ceea ce l-a silit pe Vaida să amâne consolidările încă un an, lăsând cele 327 de GOSTAT-uri dezmembrate în 19.000 de loturi separate[207].

Dar în septembrie 1951, o comisie sovietică specială a sosit în România pentru a pregăti reforma monetară[208]. Considerând că GOSTAT-urile sunt foarte importante pentru succesul reformei, comisia a cerut prompt consolidarea lor. „Tovarăşilor sovietici care au văzut acest lucru", îşi amintea Pauker, „le-a stat mintea-n loc. Ce fel de gospodărie de stat este asta? Prima observaţie pe care au făcut-o tovarăşii din Ucraina a fost să facem ordine şi să consolidăm gospodăriile..."[209]. Declarând că altfel nu se va putea face nimic, comisia a schimbat ordinul Anei Pauker şi a susţinut propunerea lui Gheorghiu-Dej de a consolida GOSTAT-urile imediat[210]. Mai mult, se pare că Anei Pauker i s-a luat responsabilitatea de consolidare a GOSTAT-urilor de către comisie, căci Gheorghiu-Dej s-a ocupat personal de această ultimă chestiune atunci când comasările au revenit pe ordinea de zi[211]. Ele s-au reluat în februarie sau martie 1952, fiind dislocaţi 35.000 de oameni şi fiind programată mutarea a altor 150.000 până la sfârşitul verii[212].

Din păcate, nu există nici un document care să indice dacă această comisie a intervenit direct pentru a crea gospodării colective. Dar ea a impus totuşi un regim autoritar în privinţa colectărilor de taxe, ceea ce a avut ca rezultat faptul că, până la sfârşitul anului 1957, un mare număr de ţărani au cerut să se înfiinţeze gospodării colective pentru a obţine reducerile de cote care se acordau gospodăriilor colective[213]. De aceea, s-au organizat noi colective în primele luni ale lui 1952, nu mai puţin de 320 fiind inaugurate până la Plenara CC din 27-29 mai, la care Ana Pauker a fost înlăturată[214]. Curând după aceea, Gheorghiu-Dej a accelerat şi mai mult această campanie. În septembrie, el a informat Consiliul de Miniştri că „ritmul creşterii numărului gospodăriilor colective şi TOZ-urilor va fi mai intens în viitor" şi a redat dreptul de a aproba noile colective comitetelor locale de partid[215]. În următoarele două luni, au reapărut în ţară „excesele" din 1950: organismele subordonate erau obligate să îndeplinească planuri fixate; diferitele zone participau din nou la întrecerea socialistă, de data aceasta pentru a realiza colectivizarea totală în cel mai scurt timp; ţăranii au fost din nou siliţi să intre în gospodăriile colective prin ameninţarea cu represalii economice sau cu „măsuri administrative"; comasările coercitive îi forţau pe ţărani să plece de pe pământurile lor, trimiţându-i, împotriva voinţei lor, în alte zone; iar protestele în masă şi chiar revoltele propriu-zise s-au declanşat iarăşi în satele din toată ţară[216]. Drept răspuns, Gheorghiu-Dej nu numai că nu a invocat Circulara nr. 13, dar a şi abrogat-o. La sfârşitul lui octombrie s-a anunţat că, din acel moment, înseşi autorităţile locale vor fi cele care vor decide dacă este cazul să-i condamne pe cei care se făceau vinovaţi de forţarea ţăranilor. „Să nu mergem", declara Moghioroş, „pe direcţia arestării unui număr de membri de partid activişti cinstiţi, care fie că au fost împinşi de alţii, fie dintr-un motiv sau altul au comis o serie de abateri. Nu pentru orice abatere să fie arestaţi... Arestarea trebuie făcută ca ultimă măsură, împotriva acelora care lucrează împreună cu duşmanul sau sunt sub influenţa lui"[217].

Acestea fiind zise, procentajul de terenuri colectivizate a fost mai mult decât dublu din 3.01 până în 7.02.1952; s-au înfiinţat 707 de noi gospodării colective şi încă 252 au fost create în primele luni ale lui 1953, înainte de intrarea în vigoare a Noii Direcţii a noului prim-ministru Gheorghi Malenkov[218]. Colectivizarea s-a încetinit atunci

considerabil, dar după 1956, Gheorghiu-Dej a reînnoit campania pe scară largă, mergând mână în mână cu denunţările continue ale aşa-zisei brutalităţi a Anei Pauker împotriva ţărănimii[219]. Profitând de faptul că boala Anei Pauker era păstrată secretă şi nu răzbătea dincolo de pereţii Biroului Politic[220], Gheorghiu-Dej a putut să o acuze în mod credibil, în timpul înlăturării ei, de a fi pus la cale represiunea din 1950[221] – o strategie pe care o folosea cu regularitate şi pe care protejaţii lui o perpetuează şi astăzi[222].

Chiaburi şi colectări

Un aspect fundamental al procesului colectivizării în România l-a constituit politica oficială de „îngrădire" a păturii sociale formate din ţărănimea prosperă, *chiaburii*. Oricât de precauţi şi rezervaţi s-au arătat liderii de partid (cu excepţia lui Moghioroş) în privinţa colectivizării, în cadrul discuţiilor Biroului Politic desfăşurate în februarie 1949 cu privire la atitudinea faţă de chiaburi, au demonstrat cu toţii, fără excepţie, aceeaşi duritate (în mod ironic, neîmpărtăşită doar de ministrul de Interne Teohari Georgescu)[223]. Discursul lui Gheorghiu-Dej a fost extrem de relevant. Declarând că „lupta de clasă" împotriva chiaburilor se corelează chiar şi cu eforturile de a crea gospodăriile colective, Dej a invocat politicile derulate anterior de partid în această privinţă. În pofida acordului unanim, afirma el, asupra faptului că întreaga construcţie a socialismului era strâns „legată de lupta împotriva chiaburilor, practic nu am făcut nimic. Chiaburimea a reuşit să pătrundă în aparatul administrativ, să pătrundă şi în rândurile partidului nostru, să folosească reforma agrară în interesul ei. Nu putem veni cu nici o justificare a acestei lipse a conducerii partidului nostru"[224]. Gheorghiu-Dej şi-a reiterat criticile la Plenara CC din 3-5 martie 1949, sugerând totodată că mentalitatea ţăranilor, care îi considerau pe chiaburi pur şi simplu nişte „buni gospodari, a pătruns chiar şi în rândurile partidului nostru. Îmi amintesc că atunci când a fost vorba să punem în fruntea diferitelor instituţii anumite elemente, ne-am gândit să-i punem pe aceşti «buni gospodari», care se pricep mai bine"[225].

Cuvintele sale se traduceau, în realitate, într-un atac indirect la adresa Anei Pauker, principalul exponent al direcţiei de acţiune anterioare. În contextul aplicării reformei agrare din martie 1945, Ana Pauker a militat pentru limitarea confiscării proprietăţilor a căror suprafaţă depăşea 50 de hectare, în vederea promovării „colaborării de clasă" şi a unei alianţe pe baze solide între toate elementele antifasciste din ţară. „Prin reforma agrară trebuie să obţinem o izolare completă a moşierilor", sugera ea, „şi o liniştire a chiaburilor care au 50 de hectare, care să respire uşuraţi că a plecat moşierul. Chit că [chiaburii] vor profita pe spinarea ţăranilor mai săraci. Fiindcă în felul acesta vrem să obţinem un aliat"[226]. De asemenea, ea a susţinut numirea unor chiaburi în anumite poziţii importante, invocând statutul lor de „buni gospodari", aşa cum afirma Dej, şi aceasta, după toate aparenţele, din proprie iniţiativă, nicidecum la solicitările partidului[227]. Ana Pauker a propus să li se permită chiaburilor să închirieze utilaje agricole aflate în proprietatea statului, afirmând că partidul avea tot interesul ca aceştia să producă şi a pledat pentru prezenţa chiaburilor la cooperativele de consum în calitate de „muşterii"[228]. Totodată, a criticat „tendinţa sectară" în rândurile sale a Frontului Plugarilor, condus de primul-ministru Petru Groza şi dominat de comunişti, de a nu admite chiaburi[229]. În 1950, ea cerea Uniunii Femeilor Democrate din România, conduse

de partid, să nu li se refuze femeilor din chiaburime calitatea de membru al mişcării pentru pace, întrucât „[şi ele] au copii"[230]. Într-adevăr, Ana Pauker părea să îi considere pe chiaburi, aşa cum privea burghezia în general, ca elemente potenţial integrabile în ordinea socialistă pe cale de a fi instaurată. Această atitudine transpare din afirmaţiile ei în cadrul unei întruniri a Biroului Politic în octombrie 1947:

PAUKER: Interesant e lucrul pe care l-a povestit tov. Jdanov [la cea dintâi conferinţă a Cominform-ului] în Polonia. El spunea că, la ei, chiaburii sunt elemente foarte active şi foarte sovietice. În timpul deculacizării a fost mare fierbere. Acum, în timpul războiului, ei au fost elemente de mare ajutor, mai ales copiii lor. Prin legile sovietice, copiii culacilor n-aveau voie să intre în armată. În timpul războiului au făcut tot felul de falsificări şi de şmecherii ca să intre totuşi în armată şi unii au murit, mulţi s-au întors ca eroi ai Uniunii Sovietice. În urma războiului, din iniţiativa Partidului Bolşevic, se va desfiinţa legea că copiii culacilor n-au voie să intre în armată. Se scoate punctul că se ţine seama de origine. Se ţine seama de ce reprezintă ei.

LUCA: Dar ce greşeală ar fi să facem noi aşa.

PAUKER: Tinerii ne trezesc şi pe noi[231].

Atitudinea Anei Pauker de respingere a concepţiei conform căreia chiaburii erau priviţi ca duşmani de clasă imuabili a persistat multă vreme după ce sovieticii impuseseră o direcţie de acţiune ostilă faţă de aceştia[232]. În ciuda faptului că uneori retorica sa urma evident schimbările de natură politică[233], ea nu a pus niciodată aceste cuvinte în practică şi s-a abătut foarte rar de la ceea ce pentru ea părea să fie o poziţie de principiu.

Comportamentul ei era probabil acceptat având în vedere şi faptul că, în perioada în care ea s-a aflat la conducerea partidului, în România nu exista nici un criteriu precis pentru a defini un chiabur[234]. Abia în septembrie 1951, cu prilejul sosirii în ţară a unei comisii speciale sovietice de supraveghere a reformei monetare, „s-a format un colectiv din trei tovarăşi" desemnaţi să stabilească un set de criterii, pe care de altfel l-au şi prezentat conducerii, cu foarte puţină vreme înainte de epurarea Anei Pauker[235]. Înainte de aceasta însă, definiţia era confuză, deschisă către numeroase interpretări. Înainte de 1947, unii teoreticieni ai partidului îi considerau chiaburi pe toţi ţăranii care aveau în proprietate cel puţin zece hectare de teren arabil; după 1947, totuşi, pragul a fost ridicat la douăzeci de hectare[236]. La Plenara CC din martie 1949, liderii de partid identificaseră „aproximativ 168.000 de chiaburi" în rândurile populaţiei rurale (5,5%), definindu-i pe aceştia doar ca exploatatori ai muncii[237]. Mai mulţi înalţi activişti de partid, în special Luca, au ridicat foarte curând obiecţii faţă de această definiţie: ce legătură exista între chiaburi şi ţăranii de etnie bulgară, de exemplu, care obişnuiau să angajeze lucrători indiferent cât pământ aveau în proprietate?[238] Cum ar fi trebuit trataţi ţăranii vârstnici, care nu mai aveau destulă putere să îşi lucreze singuri pământul?[239] Frământaţi de asemenea întrebări, membrii conducerii de partid oscilau între a reconsacra definiţia strict pe baza proprietăţii funciare sau a lua în considerare şi venitul fiecăruia. A-i defini pe chiaburi exclusiv pe baza terenurilor deţinute însemna o scădere certă a efectivului acestora, întrucât cum chiaburilor le era interzisă cumpărarea de terenuri (un element-cheie al „îngrădirii chiaburimii"), copiii lor nu moşteneau decât o parte din proprietăţi şi, prin urmare, pierdeau implicit calitatea de chiabur[240]. Dacă însă erau definiţi pe baza veniturilor, exista pericolul ca orice agricultor harnic să fie calificat drept chiabur, iar numărul chiaburilor potenţiali să fie limitat doar de discernământul îndoielnic al arbitrilor partidului[241].

Susţinând prima variantă a definiţiei, Ana Pauker a argumentat că numărul chiaburilor urma să descrească în mod natural în timpul tranziţiei de la capitalism la socialism, citând scrierile anterioare ale lui Stalin referitoare la acest subiect. Pe baza acestei definiţii, consiliile populare (dirijate de Teohari Georgescu) număraseră mai puţini chiaburi în zonele aferente decât se estimase la Plenara din martie 1949[242], care se reflectau în statisticile întreprinse la ordinul ministrului de Finanţe Vasile Luca[243]. Cel ce se opunea cu vehemenţă era însuşi Gheorghiu-Dej:

> La Ministerul Finanţelor li se arată date că procentul chiaburimii este în scădere. Nu mai este 5,5%, cum stabilise Plenara noastră din martie 1949. Se micşorează! Eu refuz să cred acest lucru. Sunt convins că la sate elementele capitaliste au crescut datorită unui şir întreg de factori. Trei ani n-au plătit impozite, au trecut din rândul mijlocaşilor spre chiaburi, le-am dat mărfuri degrevate... Să nu mergem pe aceste criterii, că nu măriţi numărul chiaburilor pe listă. Noi să ne ducem pe criteriile veniturilor... ţărănimii[244].

Luca a adoptat în cele din urmă viziunea lui Gheorghiu-Dej[245], iar în vara anului 1951, Dej se bucura de sprijinul lui Stalin din toate punctele de vedere[246]. Însă Ana Pauker nu s-a dat bătută, insistând, la mijlocul lunii decembrie, că ţăranii mijlocaşi, indiferent de venit, „n-au devenit chiaburi pentru că *n-au putut să cumpere pământ*"[247].

Definiţia restrictivă a chiaburimii, în formularea dată de Ana Pauker, a dus la o nouă dispută în rândul cadrelor Partidului Muncitoresc Român. La revenirea sa în Bucureşti, după intervenţia chirurgicală suferită imediat după stabilirea diagnosticului de cancer, ea a aflat că în vara aceluiaşi an, 1950, numeroşi chiaburi din aproape toate regiunile ţării fuseseră constrânşi să se înscrie în gospodăriile colective[248]. Întrebat de comisiile locale din diferite regiuni cum să procedeze cu aceştia, Gheorghiu-Dej a ordonat înlăturarea lor fără întârziere[249]. Dar, aflând în martie 1951, la o şedinţă a Secţiei Agrare, că un număr de ţărani mijlocaşi fuseseră acuzaţi că sunt chiaburi şi excluşi din colectiva Mădăraş, regiunea Bihor, Ana Pauker a sistat imediat excluderile[250]. Interzicând orice excludere operată fără aprobarea Comitetului Central, Ana Pauker a cerut întocmirea unor liste detaliate, însoţite de fotografii, pentru a avea certitudinea că cei în chestiune nu erau simpli ţărani mijlocaşi (în conformitate cu propria-i definiţie)[251]. „Nu fixasem principiile cine este chiabur", îşi amintea Ana Pauker. „Cei de la Secţia Agrară au venit cu o listă pe care erau mii [de nume], ni s-a părut imposibil cum au putut pătrunde mii de chiaburi [în colective]. Într-o singură regiune erau vreo 700, în Oradea, mi se pare, la 15-20 gospodării colective. Aici se vede că se ia cu toptanul"[252]. La primirea listelor, pe 21 martie, Pauker nu a trimis nici o directivă care să vizeze iniţierea excluderilor pe care Gheorghiu-Dej le ordonase atât de „categoric"[253]. Mai mult, i-a reproşat unui lider al Secţiei Agrare faptul că exclusese fără aprobarea sa treisprezece pretinşi chiaburi[254]. În cele din urmă, a permis ca excluderile să aibă loc numai după Plenara CC convocată la 18 septembrie 1951, ceea ce a coincis cu sosirea unei comisii sovietice[255].

Recunoscând, în cadrul Plenarei CC din mai 1952, faptul că ordinul său privind excluderile venise cu întârziere, Ana Pauker a adăugat: „N-am văzut marele pericol pe care îl prezenta rămânerea unui chiabur într-o gospodărie colectivă"[256]. Strategiile prezentate de Ana Pauker în cadrul Comisiei Agrare în 1949 reflectau cu claritate acest lucru. Deşi comisia interzisese în mod expres pătrunderea chiaburilor în gospodăriile colective, reprezentanţii ei instruiseră comitetele locale să primească toate cererile acestora de a se alătura noilor gospodării colective, condiţionându-le totodată chiaburilor eventuala acceptare de încetarea exploatării oamenilor şi participarea la munca

pământului[257]. Între timp, comisia le-a permis „autodechiaburirea"– cu alte cuvinte, „donarea" unor terenuri gospodăriilor colective, gest care le-a permis multora dintre chiaburi să se reabiliteze oficial, primind statutul de ţărani mijlocaşi[258]. Practica acceptării „donaţiilor" chiaburimii s-a dovedit importantă din perspectiva consolidării noilor gospodării colective, de vreme ce acestea duceau lipsă de terenuri, întrucât membrii lor erau ţărani săraci, lipsiţi de proprietăţi[259]. Dar iniţiativa a întâmpinat imediat dezacordul consilierului sovietic Veretenikov şi opoziţia fermă a lui Gheorghiu-Dej. „Trebuie să îi obligăm [pe chiaburi] să îşi lucreze singuri pământul", a ripostat Veretenikov[260]. Dej a insistat: „Nu găsim nici în clasicii marxism-leninismului, nici în altă parte în istorie un exemplu ca vreo clasă să se autodizolve, să se automutileze"[261]. Chiaburii făceau concesii numai pentru a-şi promova propriile interese, aşa cum se întâmpla, a subliniat Dej, cu colectările, unde ei îşi împărţeau recolta cu săracii şi cu ţăranii mijlocaşi doar ca să le câştige susţinerea. De fapt, a încheiat Dej, lupta pentru susţinere se dădea „între noi... şi chiaburi"[262]. Donaţiile, a adăugat el, nu făceau decât să contribuie la victoria chiaburilor în lupta cu comuniştii. Aşadar, trebuiau împiedicaţi „de a-şi dona pământul şi a deveni astfel un binefăcător în ochii ţărănimii muncitoare"[263].

Totuşi, Ana Pauker a indicat Comisiei Agrare să accepte în continuare donaţiile, neglijând „sfatul" consilierului său sovietic şi ignorând obiecţiile lui Gheorghiu-Dej[264]. Chiar şi după ce sovieticii au bătut din picior şi au „ordonat" sistarea oricărei donaţii (cel mai probabil la începutul anului 1950), Secţia Agrară a continuat să accepte donaţii în terenuri de la chiaburi[265]. Unii activişti locali ai partidului au decis că, la urma urmei, chiaburii nu îşi donau pământul, ci îl abandonau. Deşi acceptarea unor astfel de „renunţări" era considerată injustă, Secţia Agrară a încurajat în repetate rânduri gospodăriile colective exact în acest sens[266]. Numai după 15 iunie, când Ana Pauker a plecat în concediu, „colaborarea de clasă" a fost sistată brusc[267]. Preluându-i funcţia, Moghioroş a informat Secţia Agrară că „s-a hotărât ca să nu mai primească renunţări de la chiaburi, ci chiaburii vinovaţi să fie daţi în judecată şi să le fie confiscat pământul"[268]. Ulterior, secretarii de judeţ au fost convocaţi la Bucureşti şi informaţi că „pământ se mai poate lua de la chiaburi, însă... nu sub formă de pomană – li se poate lua prin hotărâre judecătorească, pentru sabotaj etc."[269]. Ei puteau confisca proprietăţile „de la unul, doi chiaburi, cei mai ticăloşi" din fiecare sat – totul sau nimic[270].

Curând, operaţia de confiscare a proprietăţilor aparţinând chiaburimii a început pretutindeni în ţară, însă foarte rapid s-au depăşit parametrii preconizaţi de autorităţile centrale. Reprezentanţii partidului în teritoriu au început să evalueze pământul aflat în proprietatea fiecărui chiabur (şi, adeseori, a fiecărui ţăran mijlocaş) a cărui gospodărie se situa în perimetrul gospodăriilor colective nou-constituite, în unele judeţe ajungându-se la peste zece chiaburi în fiecare sat[271]. Convingerea că „înfiinţăm gospodării pe socoteala chiaburilor" a devenit foarte curând lozinca la modă, activiştii de partid considerând chiaburimea o pradă uşoară[272]. Unii chiaburi au fost obligaţi să semneze acte de renunţare la drepturile asupra pământului, în vreme ce alţii au fost pur şi simplu aruncaţi în stradă, împreună cu familiile lor şi copiii nou-născuţi, rămânând fără adăpost[273]. Deşi informată despre confiscările în masă, conducerea centrală de partid nu a întreprins aproape nimic ca să oprească teroarea[274]. Dimpotrivă, a ordonat comitetelor judeţene să forţeze imediat plecarea din sate a tuturor chiaburilor ale căror pământuri fuseseră confiscate[275]. Autorităţile centrale le-au reamintit comitetelor judeţene faptul că trebuie să existe „o bază legală" pentru confiscări – cu alte cuvinte, întâi de toate să îi aresteze pe

chiaburi şi să îi judece[276]. În consecinţă, Miliţia şi Securitatea, sprijinite de organizaţiile de partid şi de stat, au declanşat arestările în masă pentru a „curăţa terenul" în vederea creării noilor gospodării colective şi pentru a intra în posesia proprietăţilor deţinute de chiaburi. „Astfel de cazuri", a recunoscut Teohari Georgescu, „nu au fost izolate" şi au proliferat rapid pretutindeni în România. „Numai în regiunea Bucureşti", remarca el, „s-a trecut la deschiaburire prin arestarea a peste o sută de chiaburi, ale căror familii au fost scoase la marginea satului"[277]. În judeţul Trei Scaune, autorităţile au recurs la arestarea chiaburilor şi la confiscarea averii lor de fiecare dată când o gospodărie colectivă avea nevoie de pământ; în regiunea Clujului, chiaburilor le erau luate proprietăţile, iar ei erau trimişi împreună cu familiile lor la Canalul Dunăre – Marea Neagră; în Turda şi în judeţul Mureş, Securitatea a arestat şi executat câţiva chiaburi, la întâmplare[278]. „Bazele legale" ale acestor acţiuni erau de cele mai multe ori stabilite *a posteriori*, numeroşi chiaburi fiind arestaţi şi închişi sub false acuzaţii sau din raţiuni cât se poate de superficiale, precum faptul că nu îşi pliviseră grădina, nu îşi ţinuseră câinii legaţi sau nu îşi curăţaseră pomii de omizi[279]. În judeţul Ilfov, secretarul pe probleme de agricultură, preşedintele tribunalului judeţean şi procurorul-şef „au conceput un plan care stabilea câţi chiaburi vor fi judecaţi şi câţi condamnaţi", făcând presiuni asupra judecătorilor să urgenteze condamnările şi dictând în prealabil sentinţele în numeroase cazuri[280]. În vara anului 1950, asemenea practici erau frecvente, în toate regiunile ţării operându-se arestări şi condamnări sub false acuzaţii[281].

Represiunea a fost brusc întreruptă în septembrie 1950 – imediat ce Ana Pauker a revenit la Bucureşti după internarea la Spitalul Kremlinului[282]. Conducerea partidului a înfiinţat o comisie specială, alcătuită din membri ai Comitetului Central şi funcţionari din Ministerul de Interne şi Ministerul Justiţiei, care să cerceteze abuzurile. După o lună de activitate, în octombrie, comisia a înaintat un raport Anei Pauker, lui Teohari Georgescu şi lui Alexandru Moghioroş[283]. Pe baza concluziilor acestei comisii, partidul a hotărât eliberarea imediată a chiaburilor arestaţi ilegal şi mustrarea Ministerului de Interne pentru tolerarea terorii[284]. Teohari Georgescu a luat măsuri pentru a preveni orice nouă încercare de represiune, ordonând ca, din acel moment, „să se ia măsuri numai împotriva acelor elemente care se manifestă duşmănos"[285]. Mai mult, în noiembrie, Ministerul de Interne a informat Secţia Agrară că gospodăriile colective trebuie să restituie pământurile şi proprietăţile chiaburilor, provocând prin aceasta „greutăţi foarte serioase" în acele regiuni în care gospodăriile refuzau să se supună ordinului[286]. Criticând noua strategie, un funcţionar superior al Secţiei Agrare şi-a formulat public nemulţumirea în cadrul unei şedinţe la care participa Ana Pauker, însă nu a primit nici un răspuns[287]. În cele din urmă, Ana Pauker pare să fi decis să nu forţeze nota, întrucât în primăvara care a urmat, ea declara că chiaburii „mai pot aştepta" până la rezolvarea problemelor. „Sau dacă vor pământ în altă parte, se pot duce în altă parte"[288], a adăugat ea. Oricum, nu a revenit asupra ordinului de restituire a proprietăţilor confiscate de la chiaburi[289].

Documentele disponibile nu indică identitatea celui care a promovat o astfel de reconsiderare de atitudine sau dacă a existat un consens din acest punct de vedere între reprezentanţii conducerii. Se pare totuşi că în spatele apelului lui Moghioroş din iunie 1950 de confiscare a pământurilor se afla Gheorghiu-Dej. Deşi el a condamnat vehement aceste confiscări, după ce ele avuseseră deja loc, calificându-le drept „o provocare", şi a susţinut în repetate rânduri că ordinele de confiscare a pământurilor deţinute de cei mai

ostili chiaburi au fost emise fără ştirea lui, el însuşi propusese în faţa Comitetului Central confiscarea averilor chiaburimii chiar înainte de iniţierea represiunii[290]. Pe de altă parte, Luca pledase – fără aprobarea lui Dej – pentru alungarea „celor mai duşmănoase elemente chiabureşti" din fiecare sat în care se înfiinţa o gospodărie colectivă[291]. Mai mult, în vreme ce Ana Pauker a ignorat efectiv propunerea lui Luca[292] şi nu a întreprins nimic în sensul confiscării proprietăţilor chiaburimii[293], tot ea, printr-un raport înaintat conducerii de partid în mai 1950, a dat semnalul unei politici mai ferme[294].

În orice caz, Gheorghiu-Dej nu a sprijinit probabil sistarea terorii îndreptate împotriva chiaburilor, dat fiind că, foarte curând, el a atacat facţiunea Pauker exact în această direcţie. În 1952, în timpul epurării, Ana Pauker a fost criticată pentru atitudinea ei tolerantă faţă de chiaburi, iar Teohari Georgescu a fost sancţionat pentru atenuarea terorii[295]. În acelaşi timp, ambii au fost denunţaţi pentru slăbirea campaniei de colectări obligatorii, reprezentând exact reversul politicii aplicate chiaburilor[296]. În condiţiile în care trei sferturi dintre gospodari deţineau proprietăţi modeste, care nu le asigurau decât supravieţuirea, neacoperind nici măcar pe jumătate nivelul minim de venit impozabil, chiaburii erau nevoiţi să susţină aproape în întregime cotele de colectări[297]. De aceea, atitudinea Anei Pauker faţă de colectări avea o legătură directă cu aceea faţă de chiaburi.

Până în 1949, colectările constaseră în rechiziţionarea obligatorie de către stat a unui procent din recolta obţinută de fiecare gospodar. În 1950, ele au fost convertite în „impozite în natură", impunându-li-se ţăranilor să cedeze cote fără a primi nici o compensaţie[298]. Acest lucru a coincis cu crearea Secţiei Agrare, în primăvara anului 1950, şi cu asumarea responsabilităţii colectărilor de către Ana Pauker, alături de Moghioroş, care superviza activitatea nou-înfiinţatei Comisii de Stat a Colectărilor[299]. În luna mai, guvernul a adoptat o schemă complicată de cote progresive, bazate în totalitate pe sistemul sovietic şi stabilite în funcţie de tipul de recoltă şi de nivelul productivităţii regiunii respective[300]. Conştienţi de nemulţumirile ţăranilor în privinţa colectărilor practicate cu un an înainte, membrii conducerii de partid au pus la punct un sistem pe care îl considerau corect şi eficient[301]. Imediat însă au devenit evidente grave disfuncţionalităţi ale planului, legate de cotele exagerate pe care ţăranii erau nevoiţi să le plătească, rămânând ca apoi să lupte din greu pentru a asigura hrana familiei lor. De pildă, o văduvă din judeţul Sibiu trebuia să contribuie cu 170 kilograme de grâu, în vreme ce recoltase doar 167, iar un ţăran sărac din judeţul Botoşani, 1.000 kilograme, deşi strânsese doar 1.200 – îi rămâneau deci doar 200 kilograme, cu care să îşi întreţină cei opt copii[302].

✦ Situaţia s-a înrăutăţit în vara anului 1950, când autorităţile au început să oblige ţăranii să acopere cotele de colectare[303]. Măsurile coercitive, care au coincis cu campania împotriva chiaburilor, erau aplicate la ordinele lui Moghioroş, după ce Ana Pauker părăsise Bucureştiul[304]. Acestea reflectau punctele de vedere exprimate de Gheorghiu-Dej la Plenara CC, cu câteva săptămâni înainte: „Să se prevadă măsuri pentru cazul când chiaburii nu răspund obligaţiilor, mergând până la confiscarea întregului surplus de la chiaburi"[305]. Protestând împotriva „politicii sentimentale şi ţărăniste" practicate de partid, care facilita comerţul liber în regiunile rurale, Gheorghiu-Dej a cerut aplicarea unor „măsuri economice... de a atrage pe ţăran să înţeleagă că această prietenie, această alianţă cu clasa muncitoare nu înseamnă să iei pielea de pe clasa muncitoare. Starea materială, situaţia economică a ţărănimii în ultimul an este incomparabilă, este cu totul alta, este radical schimbată faţă de ceea ce era înainte. Mergeţi la ţăranul aşa-zis ţăran.

N-are să fie un ţăran care să nu aibă câteva păsări, câteva găini, raţe... Trebuie să ne gândim ca în această perioadă ţăranul să plătească. Nu plăteşte, executarea!"[306]. Supunându-se noii direcţii, perceptorii desemnaţi de partid au început să rechiziţioneze cu forţa bunurile personale ale gospodarilor delincvenţi, declanşând nemulţumiri pe scară largă ale ţăranilor în mare parte săraci, dar harnici[307].

Revenind la Bucureşti în august 1950, după şederea la Moscova, Ana Pauker a considerat că situaţia creată în lipsa ei nu mai putea fi nicidecum tolerată: în numeroase regiuni importante, grupuri organizate de ţărani se opuneau regimului şi chiar în rândurile membrilor de partid şi ale *apparatcik*-ilor de stat exista o profundă nemulţumire[308]. Mai mult, unii reprezentanţi din teritoriu refuzau să forţeze colectele şi insistau continuu pe lângă autorităţile centrale pentru reducerea lor substanţială[309]. Argumentând că planul de colectare a fost conceput eronat şi nerealist, Ana Pauker a determinat reducerea cotelor aplicate recoltei din 1951, uneori chiar fără a-l informa pe Gheorghiu-Dej[310]. Totodată, a adoptat o nouă strategie a colectărilor imediat după ce şi-a reluat responsabilităţile depline, la sfârşitul anului 1950, strategie pe care iniţial, ironie a sorţii, o concepuse împreună cu Moghioroş. Când ea a dezvăluit planul în Secretariat, la 11 ianuarie 1951, situaţia se înrăutăţise în ţară: termenul oficial de colectare la porumb expirase pe 31 decembrie, iar partidul nu reuşise să colecteze decât 18.000 de vagoane, faţă de cele 40.000 planificate. Legea impunea penalizarea prin aplicarea unor cote superioare celor care nu îndepliniseră planul (de zece ori cantitatea iniţială) şi arestarea lor în cazul în care nu reuşeau să le achite până la 1 februarie[311]. Dar Ana Pauker şi Moghioroş au înlăturat din lege cotele suplimentare şi, cu câteva excepţii, au reuşit să împiedice arestările[312]. Cu sprijinul Anei Pauker, declara Moghioroş, „am precizat că nu este cazul ca acum să dăm în judecată oamenii în masă, deşi după lege s-ar putea, ci să... alegem în fiecare comună câte unul dintre cei mai de frunte, să-l dăm în judecată, să strângem oamenii din comună la proces şi să fie condamnat"[313]. Sancţiunile au devenit mai puţin severe (cu excepţia activiştilor de partid, care urmau să fie demişi dacă nu îşi ofereau colaborarea după ce se ducea cu ei o muncă politică de lămurire)[314], iar ţăranii nu mai erau obligaţi să furnizeze cotele de colectare. Partidul trebuia să se limiteze doar la „măsuri de prelucrare, agitaţie, propagandă, convingere a ţăranilor"[315].

Teohari Georgescu era de acord cu aceste măsuri (cu excepţia sistării penalităţilor prin cote suplimentare): „Mie mi-a fost teamă că secretarii de partid, în dorinţa de a realiza planul, merg şi presează. De aici trebuie conduse lucrurile, nu de acolo"[316]. De aceea, informând funcţionarii Ministerului de Interne despre noua politică de colectare, el a dispus să nu se opereze nici o arestare fără acordul lui[317]. „Georgescu mi-a spus", relata Marin Jianu, ministru adjunct de Interne, „să luăm câte 1-2 chiaburi pe ici-colea, fără a-i speria pe ceilalţi, deoarece avem nevoie de ei să producă"[318]. Chiaburii nu trebuiau tulburaţi, a adăugat Teohari Georgescu, pentru că nu ar fi rămas nimeni să lucreze pământul, declaraţie ce reflectă poziţia Anei Pauker în această problemă[319]. Cum a confirmat Pavel Cristescu, director general al Miliţiei din Ministerul de Interne, în faţa liderilor de partid, Ministerul de Interne şi de Justiţie au dat ordin „de a nu-i aresta pe chiaburi, ci a le aplica sechestru pe ceea ce au produs în stare de libertate. Pentru nepredarea cotei, nu putem să-i arestăm"[320]. În consecinţă, deşi în judeţul Ialomiţa numeroşi chiaburi (din cei 4.200) nu şi-au predat cotele, nici unul nu a fost arestat în 1951; nici în Teleorman, unde majoritatea nu şi-au predat cotele[321]. În regiunile în care

fuseseră arestaţi câţiva chiaburi, aceştia au fost eliberaţi, după ce şi-au făcut formal autocritica, şi achitaţi cu condiţia să dea ceea ce datorau statului[322].

Ana Pauker a clarificat ulterior această respingere a măsurilor coercitive. „Le-am spus celor de la Colectări: nu cumva să vă apucaţi să strângeţi cotele, că suferă chiaburii, sau să nu apăsăm prea mult pe ţăranii muncitori"[323]. Asta mai ales fiindcă „am crezut că ţăranul de la sine o să vină cu bucurie să dea cotele, şi în special chiaburii, care din bunăvoinţă o să ne dea cote"[324]. Urmând indicaţia ei, Secţia Agrară a presupus că în 1951 colectările „vor merge de la sine" şi că, dată fiind recolta bogată din acel an, ţăranii nu vor ezita să predea cotele reduse[325]. Dar la sfârşitul lunii septembrie, la revenirea Anei Pauker dintr-un concediu prelungit, ea a fost informată că la colectări se produsese o serioasă rămânere în urmă[326]. La şedinţa Secţiei Agrare din 8-9 octombrie 1951 a reieşit că din producţia de porumb la nivel naţional - 86%, se colectase doar 1,8%; în judeţul Buzău, se recoltase 96,7% din cultura de porumb, iar statul nu primise nici un vagon; în judeţul Iaşi, din 96,7% cât se recoltase, 0,2% fusese colectat; în judeţul Teleorman, din 97,9% producţie se colectase doar 7,8%. La cultura de floarea-soarelui, se recoltase 100% în Bucureşti, Buzău şi Severin, dar se colectase, respectiv, doar 7,7, 7,8 şi 5%[327]. În ansamblu, doar 30% din colectările planificate fuseseră realizate în noiembrie 1951[328].

Trăgând semnalul de alarmă în privinţa colectărilor, conducerea Secţiei Agrare a făcut presiuni asupra Anei Pauker ca să convoace secretarii de partid din diferitele regiuni şi preşedinţii consiliilor populare la o întrunire urgentă în această problemă. Dar Ana Pauker a insistat că nu este necesară o astfel de şedinţă şi s-a „opus categoric" convocării ei[329]. Totuşi, aşa cum îşi va aminti ea mai târziu, a fost contactată şi de un personaj mult mai ameninţător. „Au fost aici tovarăşii sovietici, echipa aceea cu reforma bănească, şi a venit Makarov şi mi-a spus: «Tovarăşă, să ştii că dăm peste cap reforma bănească din cauza colectărilor. Şi dumneata eşti cu colectările şi uite cum stau lucrurile, ce procent nu s-a făcut... Voi sunteţi într-un moment crucial. Sau se fac colectările şi aveţi o rezervă de grâne cu care puteţi să porniţi, sau daţi peste cap reforma»."[330] Nu se cunoaşte exact momentul în care Makarov a avut discuţia cu Ana Pauker, însă criza colectărilor era deja evidentă la mijlocul lunii octombrie, astfel încât sovieticii probabil că au intervenit prompt chiar atunci. Cu toate acestea, Ana Pauker a recunoscut că „la sfârşitul lui noiembrie, începutul lui decembrie, când am văzut că lucrurile stau prost, abia atunci am luat măsuri..."[331]. În cele din urmă ea a cedat şi, pe data de 1 decembrie, a convocat o şedinţă cu secretarii regionali de partid. Acolo, un funcţionar de la Ministerul Agriculturii a informat că ministerul a trimis scrisori către 150.000 de agricultori, avertizându-i că vor fi întreprinse demersurile legale în cazul în care nu îşi vor preda cotele. Fără a mai fi câtuşi de puţin dispus la toleranţă, Moghioroş insista că acolo unde s-a încălcat legea „trebuie acţionat în judecată, fără să se ţină cont cine este vinovat". Dar Ana Pauker era de neclintit: „Trebuie găsit de făcut ceva pe loc, nu cu judecată"[332].

Una dintre sugestii era de a trimite reprezentanţi ai Comitetului Central în zonele rurale, care să se asigure că procesul de colectare se va finaliza cu bine, aşa cum procedase Uniunea Sovietică[333]. Ana Pauker continua totuşi să ezite: „[În urmă cu un an] s-a mers la colectări şi s-au scos lucrurile din locuinţele oamenilor", a explicat ea. „Şi de teama de a nu se repeta aceasta, numai în ultimul moment am propus să meargă

membri CC."[334] Ana Pauker i-a repartizat în teritoriu în a doua săptămână a lunii decembrie, dar după două săptămâni i-a chemat brusc înapoi, înainte de finalizarea colectărilor[335]. „Ana Pauker a oprit colectările la 20 decembrie 1951", relata mai târziu Luca, „fără a fi îndeplinit planul, spunând că ce a putut a făcut şi nu se mai poate face nimic". Aceasta era scuza standard pe care o invoca Ana Pauker în fiecare an în care nu se îndeplinea planul de colectări, a adăugat Luca[336]. Însăşi Ana Pauker remarca autocritic: „Iarăşi acel liberalism şi lipsă de fermitate, de continuitate. Am spus că dacă au mers două săptămâni pot să vină înapoi, că vor merge lucrurile şi fără ei; ca pe urmă, iar să trebuiască să-i trimitem"[337].

În vreme ce consilierii sovietici insistau că este vorba despre o „chestiune excepţională", iar alte persoane făceau presiuni asupra ei în sensul tratării cu atenţie a avertismentului lansat de Makarov, Ana Pauker i-a convocat din nou, la 15 ianuarie 1952, pe membrii Comitetului Central[338]. „Dacă în ziua de 1 decembrie noi am pus chestiunea ca o alarmă", le-a spus ea, „stăm în continuare prost cu colectările şi trebuie să îndeplinim planul! ... Este o necesitate arzătoare. Trebuie neapărat să îndeplinim planul de colectări". În consecinţă, i-a trimis din nou în teritoriu, de unde nu le mai era permis să se întoarcă decât în condiţiile îndeplinirii planului 100% - cu câteva excepţii, vizând zonele în care acest lucru era practic imposibil. „Însă", a adăugat ea, „acolo unde au fost ceva calamităţi şi unde au alte mijloace, să se completeze cu acestea, confiscând de la chiaburi, luând [de] la mijlocaşi, descoperind hoţii, cum au fost de pildă la Botoşani şi la Bârlad... Astfel vom completa lipsurile de la calamităţi". Nemulţumită de faptul că „ţăranii fac ce vor şi noi stăm şi ne uităm la lege [de] parcă Dumnezeu ar fi făcut-o", Ana Pauker a revenit asupra hotărârii sale de impunere a penalităţilor prin cote suplimentare şi a cerut mobilizarea „întregului aparat de partid şi de stat, a miliţiei, procuraturii şi masei membrilor de partid" în vederea finalizării procesului de colectare. „Aţi văzut în Teleorman: când s-au mişcat, au avut rezultate. 32.000 de oameni s-au mişcat, cu 7.000 de membri de partid în frunte, au mers din casă în casă... Acum va trebui să plecaţi înapoi, şi în regiunile unde e şi bumbac (Ialomiţa, Galaţi, Dolj) va trebui văzută şi această problemă. E un contract, pe baza căruia oamenii au primit avansuri, îmbrăcăminte, pânză şi acum îşi bat joc şi nu ne dau bumbacul. Trebuie să-i dăm în judecată."[339]

Totuşi, Ana Pauker acţionase mult prea târziu; ţăranii îşi ascunseseră de mult recolta[340]. Ca urmare, în regiunea Iaşi colectările au crescut cu numai 1,5% în luna decembrie şi prima săptămână a lunii ianuarie. Situaţia era aproape identică în judeţul Arad. „Fiindcă am pornit târziu la percheziţii", declara un membru al CC, „la vreo 270 de percheziţii la chiaburi am obţinut cantităţi foarte mici"[341]. Mai mult, în fiecare sat din regiunea Bârlad (Tutova) au fost trimişi activişti de partid care să susţină efortul ţăranilor care adunau cotele, iar din fabrici au fost trimişi 200 de muncitori care să-i asiste; nici aceste strategii nu au dus la îndeplinirea planului. Aşa cum era de aşteptat, au urmat confiscările, raziile în gospodării şi ridicarea bunurilor. De această dată, Secţia Agrară a intervenit şi a decis ca proprietăţile să fie returnate cu condiţia ca ţăranii să semneze angajamente scrise că vor preda cotele în termen de zece zile[342]. Ana Pauker a atras atenţia asupra acestor „erori", sugerând că procesul de colectare poate fi dus la bun sfârşit şi „fără a lua patefoanele de la oameni"[343]. Dar a intervenit un şablon banal, iar dinamica bine cunoscută a periferiei care conduce centrul a prevalat.

Înainte de încheierea şedinţei din 15 ianuarie, Ana Pauker a spus membrilor CC care plecau:

> Oricât am vrea să fim de paşnici, ei nu ne lasă. Dacă nu facem nimic, suntem nişte mămăligi, care nu ne îndeplinim misiunea de apărători, de reprezentanţi ai clasei muncitoare. Nu-i rolul nostru să stăm să plângem că nu vor să ne dea chiaburii. Noi ştim să mergem cu vorba blândă, dar şi cu pumnul tare... Atunci nu ne-am găsi în situaţia pe care trebuie s-o constatăm, că n-am luat încă destul de ferm aceasta în mână. Noi am avut o îndoială... Nu ne luăm [în] serios pe noi singuri. De câţiva ani facem colectări şi mereu mai lăsăm; din cauza aceasta nu ne iau nici ţăranii în serios[344].

Aparent, Ana Pauker se acuza pe sine mai mult decât pe oricine altcineva. Opunându-se aplicării metodelor coercitive asupra ţărănimii, fie că era vorba despre colectări sau despre colectivizare, şi riscând foarte mult în acest proces, Ana Pauker se poate să se fi simţit trădată de răspunsul primit din partea ţărănimii. Dar trădarea absolută venea dinspre propriile sale iluzii, întrucât ea se înşelase crezând că ţăranii vor renunţa „bucuroşi" la recolta lor pentru colectări, al căror obiectiv unic era acela de a crea rezerve pe care statul să le poată mobiliza pe piaţă pentru a obţine preţuri reduse, şi vor coopera „bucuroşi" cu regimul al cărui program urmărea să termine definitiv cu statutul lor de agricultori particulari. Rezistând liniei impuse de Stalin asupra politicii agrare, e de presupus că Ana Pauker cunoştea destul de bine implicaţiile a ceea ce încă mai era un sistem de agricultură preponderent privată: prin reducerea producţiei de bunuri de consum în cadrul efortului de a construi industria grea, partidul le oferea ţăranilor tot mai puţine posibilităţi de cumpărare cu banii pe care îi deţineau. În lipsa stimulării ţăranilor pentru a-şi vinde produsele, partidul nu mai dispunea de nici un alt resort – decât forţa – pentru a garanta oferta[345]. Imprimând o direcţie liberală colectărilor, direcţie deja considerată falimentară, şi devenind ţinta ameninţărilor insinuate de Stalin la adresa „politicii ţărăniste" practicate de conducerea de partid din România, Ana Pauker nu avea cale de ieşire. În cele din urmă, ea s-a văzut nevoită să păşească pe drumul politicii de partid şi să pună în practică exact demersurile la care se opusese cu atâta vehemenţă[346].

Când Comitetul Central s-a reunit la 4 februarie, discursurile erau deja arhicunoscute. Ţărani formând detaşamente de colectare mergeau din gospodărie în gospodărie, din sat în sat, pretutindeni în ţară. Cei mai mulţi dintre chiaburi şi-au abandonat gospodăriile şi şi-au părăsit satele. Chiaburii „nici nu există", a afirmat unul dintre membrii CC. „Acasă e cineva, da' el e fugit. Nici n-au însămânţat pământul." Atunci responsabilii cu colectarea au început să aresteze nevestele chiaburilor, de cele mai multe ori rămase în gospodării. „Să judecăm pe aceste neveste... nu-i plăcut", a replicat un altul. „Ţipă să le luăm pământul. De vreo trei ani sunt impuşi la cote." Confiscările continuau pretutindeni, de parcă nu le mai stătea nimic în cale. După arestarea ţăranilor care încălcaseră legea, perceptorii se îmbulzeau să îşi recupereze pierderile luând tot ce le venea la îndemână din casele celor arestaţi. „Când le-am confiscat", relata unul dintre colectori, „unii au venit şi au pus şi copiii în căruţe"[347].

Aşa cum a recunoscut Ana Pauker patru ani mai târziu, acest episod i-a provocat multă suferinţă („este... conştiinţa mea încărcată"), în perioada respectivă fiind arestaţi aproximativ 2.000 de chiaburi[348]. Ana Pauker relata, la demararea proceselor: „Am găsit că este minunat faptul că tot pe baza aceasta s-a procedat în URSS, ţăranii săraci fiind aceia care dădeau sprijin ca să li se dea la cap culacilor. Pentru ce... să ne ridicăm

în cap toată ţărănimea? Cu ajutorul şi solidaritatea lor să scoatem grânele"[349]. Este tentant să considerăm acţiunile sale nu numai ca o replică impusă de o criză ce se adâncea progresiv, ci şi ca încercare conjuncturală, stimulată de panică, de a evita epurarea pe care o simţea apropiindu-se. Şi este raţional să ne întrebăm dacă ea ar mai fi fost înlăturată de la conducerea partidului în condiţiile în care ar fi acceptat să pună în practică strategiile cele mai opresive. Realitatea ne arată că, în această problemă, capitularea ei iniţială – un episod dintr-o întreagă serie de compromisuri cinice făcute de-a lungul carierei sale – nu a fost decât o decizie asupra căreia a revenit foarte curând.

La şedinţa din 4 februarie a luat cuvântul şi Nicolae Ceauşescu, la vremea respectivă membru supleant al Comitetului Central, care i-a raportat Anei Pauker că a arestat 300 de chiaburi în regiunea repartizată lui. Răspunsul Anei Pauker a fost: „Trei sute de chiaburi arestaţi. Dar ei seamănă în primăvară?"[350]. O lună mai târziu, ea a lansat Secţiei Agrare un avertisment: „Să avem grijă a nu desfiinţa chiaburii, ci să le dăm posibilitatea să-şi poată lucra pământul"[351].

La scurtă vreme după aceea, Gheorghiu-Dej a ridicat problema chiaburilor arestaţi. Cu câtva timp în urmă, o criticase pe Ana Pauker pentru că nu trimisese membrii CC „de la început" şi propusese mobilizarea maselor pentru definitivarea colectărilor „cu orice preţ"[352]. Dar, având în vedere faptul că însămânţările erau pe cale să înceapă, Gheorghiu-Dej a propus eliberarea temporară a chiaburilor arestaţi, pentru ca aceştia să poată lucra pământul. „Nu e vorba de a-i scuti, de a călca legea", a sugerat el. „Cei care au călcat legea şi sunt deferiţi Justiţiei să fie deferiţi Justiţiei... Această suspendare a pedepsei se face pentru timpul lucrărilor agricole, asta înseamnă că începând din primăvară până toamna târziu, numai în lunile de iarnă ar însemna să se întoarcă la puşcărie." Ana Pauker a continuat timid: „Dacă se achită bine de sarcini, poată fi şi...". Dar Dej a întrerupt-o înainte să fi sfârşit ce avea de spus[353].

O săptămână mai târziu, Consiliul de Miniştri a dezbătut problema arestării acelora care nu îşi onoraseră contractele de cultivare a bumbacului încheiate cu statul. „Nu poţi să trimiţi mii de oameni [la puşcărie] pentru sabotaj", a insistat Ana Pauker. „Trimiţi numai câţiva, ca exemplu."[354] Ea renunţase aşadar la tonul său autoritar din şedinţa de la 15 ianuarie, revenind la atitudinea sa anterioară, lucru confirmat şi de depoziţia lui Vasile Luca, potrivit căreia Ana Pauker a rămas de-a lungul timpului consecventă convingerilor sale până în ziua în care a fost înlăturată de la putere.

> Am avut o discuţie cu Ana Pauker în cabinetul ei, în primăvara lui 1952... În această discuţie, eu am arătat politica noastră greşită faţă de chiaburime şi de ţărănime în general, încurajând îmbogăţirea ei, adică politica noastră a dus la creşterea elementelor capitaliste la sate, la care Ana Pauker a răspuns: „De unde? Chiaburii sunt strânşi cu colectarea că nu mai pot răsufla şi nici rezista". Ea deci a susţinut mai departe scăderea numărului gospodăriilor chiabureşti şi, cu ocazia stabilirii planului de colectare a cărnii şi a laptelui, împreună cu Comisia de Colectare, a prezentat iar scăderea numărului gospodăriilor chiabureşti faţă de 1951[355].

Cei care au înlăturat-o de la conducerea partidului au descris corect premisa simplă de la care porneau convingerile Anei Pauker: ea „a propagat teoria antistalinistă a integrării paşnice a chiaburilor în socialism", negând totodată că lupta de clasă se intensifică pe măsură ce socialismul avansează[356]. Luând cuvântul la 17 aprilie 1952, în faţa studenţilor de la Şcoala de partid „Jdanov", Ana Pauker le-a oferit ceea ce poate fi

considerat testamentul său politic în ajunul căderii: „Să creştem cadrele nu într-un permanent «ura», ci permanent să meargă colectările, însămânţările, să meargă întrecerea socialistă, să meargă şcolile de partid, şcolile celelalte, *în permanenţă să meargă munca – liniştit*"[357].

În contrast, ridicând problema activităţii subversive desfăşurate în interiorul partidului, Gheorghiu-Dej le-a comunicat secretarilor judeţeni, în februarie 1950: „Trebuie să muncim, tovarăşi, stăruitor în această privinţă, cu fapte, cu exemple, cu măsuri administrative [un eufemism pentru măsuri coercitive, n.a.], dacă e nevoie... Să sfârşim cu acest liberalism putred, care nu are ce căuta la noi... *pentru că nu putem merge la construirea socialismului pe cale paşnică*"[358].

Câtuşi de puţin surprinzător, nici nu s-a uscat cerneala pe documentele „devierii de dreapta" şi teroarea a revenit în forţă pretutindeni în zonele rurale din România. Colectările au continuat, însoţite de aplicarea unor măsuri represive menite să „încurajeze" înscrierea în gospodăriile colective şi impunerea unor sancţiuni mai severe pentru neplata cotelor[359]. La 3 iulie 1952, Gheorghiu-Dej a anunţat relansarea campaniei împotriva chiaburilor şi a ordonat presei „să mobilizeze masele ţărănimii muncitoare la luptă fără milă împotriva chiaburimii"[360]. Într-un interval de trei luni au fost descoperiţi peste 100.000 de „chiaburi" infiltraţi în rândurile ţărănimii mijlocaşe[361]. Pretutindeni în ţară au fost repetate o serie întreagă de „devieri de stânga" împotriva chiaburilor sau a celor suspectaţi a fi chiaburi: unii erau forţaţi să bea apă clocotită, iar celor care nu puteau să facă acest lucru, li se turna apa peste ei; alţii erau obligaţi să rămână o noapte întreagă în picioare sau spânzuraţi în copaci; femeilor li se tăia părul drept pedeapsă că nu predaseră cota de cereale[362]. Aproape zilnic, presa românească publica relatări despre chiaburi condamnaţi pentru sabotaj, acţiuni de diversiune, nepredarea cotelor de colectare, refuzul de a achita impozitul[363]. Un observator nota: „Maşina de propagandă a RPR, într-un efort evident de a teroriza ţărănimea, face o publicitate exagerată proceselor înscenate pretinşilor chiaburi sabotori. În fiecare zi, presa şi radioul relatează cu entuziasm despre sentinţele nemiloase aplicate gospodarilor nenorocoşi... Procesele sabotorilor chiaburi, judecate de «tribunalele poporului», sunt organizate cel mai adesea într-una din marile săli de întrunire aflate în imediata apropiere – săli de clasă, de teatru sau orice sediu adecvat era rechiziţionat în acest scop –, iar locuitorii satelor învecinate erau obligaţi să asiste la judecată"[364]. În linii mari, presa românească a semnalat nu mai puţin de 8.000 de procese intentate pretinşilor chiaburi în cele şase luni care au urmat înlăturării de la putere a Anei Pauker[365].

Referindu-se la dezvăluirile lui Gheorghiu-Dej din 1961, Nicolae Ceauşescu a semnalat un total de „89.000 ţărani arestaţi în anii 1950-1951-1952, din care 37.000 ţărani mijlocaşi şi 7.000 ţărani săraci"[366]. Aşadar, cele 2.000 de persoane arestate în timpul colectărilor coordonate de Ana Pauker la începutul anului 1952 nu au fost decât o picătură într-un ocean; majoritatea celor 89.000 au fost în schimb arestaţi în timpul valurilor de teroare din vara anului 1950, când Ana Pauker se afla la Moscova, şi în vara şi toamna anului 1952, imediat după înlăturarea ei de la conducere[367]. Concluzia care se impune în urma cercetării acestor mărturii şi a altora prezentate în capitolul de faţă nu este neapărat aceea că istoricii partidului au defăimat un lider căzut în dizgraţie. Mai curând se pare că ultima descriere a acestui lider, semnată de Vasile Luca, deşi la o primă vedere tipic senzaţionalistă, este destul de exactă. În pofida faptului că a devenit astfel ţinta celor mai severe acuzaţii, el a remarcat în memoriile scrise în detenţie că, „de fapt,

devierea de dreapta în problema ţărănească a pornit de la Ana Pauker". El a afirmat că Ana Pauker evita în general articolele de presă sau interviurile care detaliau poziţiile sale ideologice în aceste probleme, dar îl încuraja pe el să le susţină. De nenumărate ori în conflict cu „sugestiile" exprimate de consilierii sovietici, Ana Pauker a iniţiat multe dintre atitudinile pentru care a fost ulterior blamată[368]. Iar motivul, sugera Luca, era că însăşi Ana Pauker – până atunci pe nedrept considerată piaza rea a ţărănimii româneşti – a devenit în realitate „o patroană a ţărănimii" în sânul conducerii de partid[369].

Capitolul V

Epurări în partid

Aşa cum Ana Pauker a fost blamată pentru teroarea împotriva ţăranilor, după înlăturarea ei i s-a creat reputaţia de a fi pus la cale un regim de teroare în cadrul partidului. Aceasta a devenit cuvânt de ordine în România imediat ce Hruşciov a iniţiat destalinizarea, în 1956, lucru subliniat ca o necesitate la Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 1961. Gheorghiu-Dej a afirmat la momentul respectiv că Ana Pauker şi acoliţii ei încercau să reia represiunea de masă care a avut loc în blocul sovietic pe vremea campaniei desfăşurate de Stalin împotriva lui Tito:

> În urma dispoziţiilor date de Ana Pauker, organele MAI care de fapt nu se aflau sub controlul conducerii de partid au trecut la supravegherea cadrelor de partid şi de stat, la interceptarea convorbirilor telefonice, de la care nu era exceptat nici secretarul general al Comitetului Central al partidului...
> Ei [Pauker şi Luca] exercitau presiuni pentru a scoate din munci de răspundere şi a pune sub anchetă numeroşi membri vechi de partid, mai ales din rândurile tovarăşilor care au luptat în brigăzile internaţionale din Spania împotriva franchiştilor, ale tovarăşilor care au luptat în Franţa împotriva ocupanţilor hitlerişti, ale activiştilor şi membrilor de partid care, în timpul ilegalităţii, reuşiseră să nu fie arestaţi.
> Amintesc aici o discuţie caracteristică pentru metodele pe care urmăreau să le instaureze. În timpul acestei discuţii, la care a asistat şi Iosif Chişinevschi, Ana Pauker mi-a pus întrebarea: „Oare să ne subaprecieze atât de mult duşmanul încât să nu se fi strecurat în conducerea partidului nostru?". Am cerut explicaţii, dacă are ceva semne despre existenţa unor elemente duşmane în rândurile conducerii partidului şi dacă are în vedere pe cineva concret - la care ea mi-a răspuns: „Nu ştiu, nu ştiu, uite ce se petrece în Bulgaria, în Polonia, în Albania; să ne ocolească oare pe noi duşmanul, să ne considere o cantitate neglijabilă? Ceea ce nelinişteşte este liniştea prea mare din România"[1].

Caşi în privinţa ţăranilor, acuzaţiile la adresa Anei Pauker în perioada înlăturării sale de la conducere vizau însă exact contrariul. Erorile fundamentale ale „devierii de dreapta" atribuite ei şi acoliţilor săi erau „lipsa de combativitate" şi „pierderea vigilenţei revoluţionare" faţă de duşmanii partidului. Într-un discurs la Conferinţa Naţională a Minerilor din iunie 1952, Gheorghiu-Dej a descris „oportunismul" facţiunii Pauker ca fiind „travestit în haine de împăciuitorism, de liberalism şi îngăduinţă faţă de deviatori, de sentimentalism, văicăreală şi milă pentru cei ce s-au făcut vinovaţi în faţa partidului, în faţa statului celor ce muncesc şi în faţa proletariatului"[2]. Deşi acest lucru nu a fost niciodată publicat în presa de partid, Ana Pauker a fost acuzată în special pentru faptul că nu a sprijinit suficient condamnarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu, membru al Biroului Politic (1946) şi al Comitetului Central (1945-1948) şi ministrul Justiţiei între 1944 şi 1948[3]. Ea a mai fost criticată pentru ignorarea numeroaselor avertismente privitoare la

infiltrarea duşmanului în rândul conducerii de partid. Capitolul de faţă analizează veridicitatea ambelor acuzaţii, examinând cazul Pătrăşcanu şi reprimarea în România a veteranilor războiului civil spaniol şi ai Rezistenţei franceze.

Cazul Pătrăşcanu

O dată cu ieşirea din ilegalitate a Partidului Comunist Român şi ca urmare a doborârii lui Ion Antonescu la 23 august 1944, Lucreţiu Pătrăşcanu s-a afirmat ca liderul său cel mai proeminent şi mai popular. Fiu al remarcabilului scriitor şi istoric D.D. Pătrăşcanu şi respectat el însuşi printre intelectualii români, Lucreţiu Pătrăşcanu a fost unul dintre fondatorii Partidului Comunist din România la începutul anilor '20 şi deputat în 1931. Fiind omul de legătură al partidului cu regele Mihai şi cu alte personalităţi politice înainte de lovitura de stat din 23 august şi având statutul de ministru în cadrul guvernului Sănătescu imediat după aceea, Pătrăşcanu era considerat în cercuri largi a fi liderul real al PCR la vremea respectivă[4]. După lovitura de stat, la cea dintâi adunare publică a partidului, numele scandat era cel al lui Pătrăşcanu, iar „Pătrăşcanu la putere" era lozinca participanţilor la întrunirile şi mitingurile comuniste din septembrie şi octombrie[5]. Foarte curând însă, el a devenit omul nedorit printre ceilalţi membri ai conducerii PCR. Facţiunile Dej şi Pauker îl sfidau în egală măsură, excluzându-l din Secretariatul provizoriu care înlocuise conducerea lui Foriş în aprilie 1944 şi din rândul celor cinci persoane care alcătuiau Comitetul Central înfiinţat la scurtă vreme după sosirea Anei Pauker în ţară[6].

Atitudinea de respingere afişată de Ana Pauker faţă de Pătrăşcanu se încadra în gândirea caracteristică perioadei respective, care îi plasa pe cei doi la polii opuşi ai comunismului românesc – ea, un revoluţionar internaţionalist, cu o carieră de durată ca membru al ierarhiei Comintern-ului, iar el, un patriot român care şi-a pus identitatea naţională română mai presus de fidelitatea faţă de partid[7]. Cu toate acestea, Pătrăşcanu afirma: „am fost sigur" că, „venită [Ana Pauker] în ţară (în septembrie 1944), vom lucra împreună", bazându-se, se pare, pe o relaţie strânsă de prietenie care începuse cu peste douăzeci de ani în urmă, la înfiinţarea partidului[8]. El a fost aşadar „surprins şi nemulţumit" atunci când Ana Pauker a refuzat să îl includă printre membrii Comitetului Central provizoriu condus de ea[9]. „Cu toate că credea mereu că-i poartă sentimente bune", el a ajuns la concluzia că Ana Pauker nu îi va oferi niciodată sprijinul, date fiind legăturile ei directe cu sovieticii[10]. De la început suspicioşi în privinţa lui[11], sovieticii i-au interzis iniţial Anei Pauker orice contact cu el, atunci când, în primele zile ale lunii septembrie, Pătrăşcanu a condus o delegaţie sosită la Moscova pentru a negocia armistiţiul[12]. Făcându-se ecoul resentimentelor nutrite de sovietici faţă de punctele de vedere exprimate de el acolo, precum şi al indignării lor cauzate de faptul că acesta participase la asemenea discuţii, Ana Pauker a revenit la Bucureşti cu o transcriere parţială a negocierilor şi i-a spus lui Teohari Georgescu: „Domnule! Ce căuta acesta acolo, că uite ce poziţie a avut"[13]. Ulterior, ea a destăinuit familiei sale că îl considera pe Pătrăşcanu un antisovietic[14].

În acelaşi timp, Gheorghiu-Dej şi câţiva dintre susţinătorii lui din închisorile româneşti îl trataseră destul de ostil pe Pătrăşcanu chiar înainte de perioada postbelică[15]. Faptul că Pătrăşcanu fusese arestat în şase rânduri între 1924 şi 1941, dar eliberat la scurtă vreme după fiecare arestare, trezise bănuielile multor comunişti care fuseseră condamnaţi la

închisoare pe termen lung[16]. De asemenea, când Pătrăşcanu a petrecut opt luni în închisoarea de la Târgu-Jiu, alături de Gheorghiu-Dej şi mulţi alţi activişti PCR[17], i s-a oferit în repetate rânduri (dar a refuzat) un loc nu alături de ceilalţi comunişti, ci într-o secţie mai confortabilă, împreună cu politicienii „burghezi", intelectualii şi scriitorii[18]. Eliberat la scurtă vreme după aceea, i s-a impus domiciliu forţat la vila părinţilor săi, situată în staţiunea montană Poiana Ţapului, de unde i se permitea periodic să călătorească la Bucureşti[19]. Deşi partidul a precizat ulterior că tratamentul preferenţial acordat lui Pătrăşcanu se datora exclusiv faptului că „familia sa de intelectuali era cunoscută şi apreciată de anumite persoane cu funcţii importante în aparatul de stat"[20], statutul său privilegiat nu i-a atras o simpatie deosebită din partea lui Gheorghiu-Dej – în acelaşi sens acţionând refuzul său de a răspunde la cererea lui Dej, la Târgu-Jiu, de a ajuta la înlăturarea lui Ştefan Foriş[21].

Mai mult, se pare că Pătrăşcanu a contestat preluarea de către Gheorghiu-Dej a conducerii colectivului cadrelor comuniste de la Târgu-Jiu, unde el venise cu vreo două săptămâni înaintea lui Dej[22]. Ulterior, Pătrăşcanu i-a dezvăluit soţiei sale, Elena, faptul că, din momentul sosirii lui Dej, a simţit că acesta privea stilul în care el conducea închisoarea cu „oarecare aprehensiune". Şi că nu are altă soluţie decât să se dea la o parte. „Dar nu se putea da la o parte în mod slugarnic", a adăugat Elena Pătrăşcanu. „De aceea a simţit că de acolo [de la Târgu-Jiu] a pornit totul. [Pătrăşcanu spunea:] «Poate am greşit, trebuia să fiu mai slugarnic faţă de Gheorghiu-Dej, dar eu nu pot să fac aşa ceva».»[23] Din acel moment, Pătrăşcanu a perceput o rivalitate evidentă din partea lui Gheorghiu-Dej şi, de-a lungul perioadei postbelice, între ei au avut loc o serie de ciocniri în Consiliul de Miniştri[24]. Simţindu-se ameninţat de prestigiul lui Pătrăşcanu ca intelectual reputat şi de popularitatea sa în rândul cetăţenilor obişnuiţi, conştient de ambiţia acestuia – exprimată deschis – de a deveni lider al partidului, plin de resentimente faţă de atitudinea condescendentă afişată permanent de acesta, fără îndoială că Dej l-a privit pe Pătrăşcanu ca un rival serios la conducerea partidului[25]. Dar aşa ceva nu putea fi tolerat[26]. Corneliu Bogdan a fost martorul acestui proces cu prilejul unui miting organizat după terminarea războiului, când şi unul, şi celălalt au luat cuvântul. „Într-un impuls spontan, toţi au început să scandeze «Pătrăşcanu prim-ministru»", povesteşte Bogdan. „Imediat, un agitator a fost pus să strige numele lui Gheorghiu-Dej... Pătrăşcanu era un real pericol [pentru Dej]. Umbla vorba că, arătând către Dej, Pătrăşcanu afirmase: «Într-o zi, acel individ mă va ucide».»[27]

Faptul că Emil Bodnăraş a început să îl suspecteze pe Pătrăşcanu era aşadar de aşteptat:

> Imediat ce am venit de la Moscova – septembrie 1944 – am aflat că E.B. [Emil Bodnăraş] l-a însărcinat pe tovarăşul [Vania] Didenco să mă urmărească cu o maşină, atunci când eram ministru fără portofoliu. N-am discutat niciodată cu B[odnăraş] de ce a făcut acest lucru, dar explicaţia am avut-o totuşi chiar de la B., care într-o conversaţie, care avea loc chiar atunci, mi-a spus în faţă că, în două săptămâni, exact cât stătusem eu la Moscova, oricine poate deveni un trădător sau un spion... În luna decembrie 1944, E.B. m-a chemat la CC şi mi-a scos un dosar – dosarul meu – şi m-a întrebat o serie de lucruri, din care reieşea clar că sunt urmărit îndeaproape[28].

Mai mult, în februarie 1945, generalul Anton Raţiu, comandantul jandarmeriei, i-a comunicat lui Pătrăşcanu că deţine informaţii cu privire la planurile unui fost agent Gestapo de a-l asasina şi că „acesta nu este însă decât instrumentul unei organizaţii ale

noastre". Pătrăşcanu l-a suspectat în spatele întregii afaceri pe Bodnăraş[29]. De asemenea, Pătrăşcanu a afirmat că Bodnăraş a lansat o serie de zvonuri în privinţa lui şi că liderii de partid l-au expus pericolelor în mod deliberat, înainte de mitingul din 24 februarie 1945, când i s-a ordonat să ia cuvântul şi când s-au tras câteva focuri de armă[30].

Deşi se spunea că el ar fi avut o părere deplorabilă despre Gheorghiu-Dej şi nimic altceva decât dispreţ pentru Maurer şi Bodnăraş, se părea că Pătrăşcanu le împărtăşeşte vederile, mai precis, convingerea că puterea pe care o deţineau Ana şi Luca în conducere nu făcea decât să dăuneze intereselor partidului, întrucât „lipsa [lor] de popularitate nu putea sluji construirii socialismului"[31]. Aşadar el era convins că Kremlinul îl va susţine în mod inevitabil pe Dej în defavoarea Anei Pauker şi a lui Luca – în ciuda faptului că erau, după opinia sa, „exponenţi 100% ai sovieticilor"[32]. Prin urmare, la începutul anului 1946, Pătrăşcanu era cât se poate de hotărât să ajungă la un compromis cu Dej, care, la rândul lui, avea nevoie de sprijin împotriva facţiunii Pauker. Aşa cum i-a comunicat prietenului său Herbert (Belu) Zilber, în februarie sau martie 1946, Pătrăşcanu a avut o întâlnire cu Dej, Maurer şi Bodnăraş, şi cu acest prilej a căzut de acord ca din momentul respectiv să colaboreze cu ei[33]. Însă înţelegerea nu a durat nici măcar pe parcursul verii : în iunie, Gheorghiu-Dej şi-a ieşit din fire atunci când Pătrăşcanu a ţinut un discurs controversat la Cluj fără să îl fi informat în prealabil. „Rupsese înţelegerea", remarcă Zilber. „Nu fusese loial faţă de el, deci Pătrăşcanu îi era incorigibil duşman."[34]

Discursul lui Pătrăşcanu ataca naţionalismul maghiar din partea de nord a Transilvaniei şi susţinea că guvernul nu ar trebui să acorde cetăţenie etnicilor unguri din Transilvania care părăsiseră România înainte de august 1940 şi reveniseră în timpul ocupaţiei maghiare[35]. Ulterior, la interogatoriu, Pătrăşcanu a recunoscut că a omis în mod deliberat să îşi prezinte în faţa Comitetului Central o parte din discursul său, întrucât se temea că i se va interzice să îşi exprime public astfel de opinii[36]. De asemenea, el s-a mai justificat prin faptul că reticenţa PCR în privinţa naţionalismului revoluţionar maghiar în regiune era percepută ca o lipsă de patriotism, ceea ce îi permitea Partidului Naţional Ţărănesc să apară ca „unicul apărător al nordului Transilvaniei"[37]. În realitate, discursul său s-a bucurat de o largă apreciere şi a declanşat un val de înscrieri în partid din rândul studenţilor şi al intelectualilor, care consideraseră nu demult că PCR este un partid antiromânesc[38]. Totuşi, trei săptămâni mai târziu, la Plenara CC, liderii de partid au criticat discursul lui Pătrăşcanu şi au publicat o declaraţie de respingere a afirmaţiilor acestuia[39]. După toate aparenţele, ei se temeau că, în contextul apropiatei Conferinţe de pace de la Paris, discursul lui Pătrăşcanu s-ar fi adăugat acuzaţiilor de discriminare a minorităţii maghiare din Transilvania, în condiţiile în care suveranitatea României în problema Transilvaniei era încă pusă sub semnul întrebării.

La Conferinţa de pace de la Paris (29 iulie – 15 octombrie 1946), Pătrăşcanu i-a spus lui Zilber că relaţiile cu Dej erau din nou extrem de încordate[40]. Ulterior, Zilber a citit un raport confidenţial trimis de la Paris de Gheorghiu-Dej, adresat Secretariatului de partid. „Rar mi s-a întâmplat să citesc ceva mai vulgar şi mai rău", a afirmat el. „Deşi era vorba despre Conferinţa de pace, jumătate din raport se ocupa de ce făcea Pătrăşcanu şi ce rochii purta nevasta acestuia."[41] Mai mult, la Paris, Zilber a aflat de „campania dezlănţuită în ţară împotriva lui Pătrăşcanu", a cărei responsabilitate a atribuit-o lui Dej, Maurer şi Bodnăraş. „Aveam impresia că Maurer plecase temporar [de la Paris] la Bucureşti special pentru asta."[42] Dar mai ameninţătoare, totuşi, era potenţiala reacţie a sovieticilor la activităţile desfăşurate de Pătrăşcanu la Paris şi care, raportate mai departe,

dacă se dovedeau adevărate, l-ar fi pus eventual într-un pericol iminent. Conform afirmaţiilor lui Dumitru G. Danielopol, unul dintre economiştii din delegaţia română:

> Se pare că Pătrăşcanu avusese legături foarte strânse cu membrii grupului de opoziţie şi, prin aceştia, cu americanii, care, conform declaraţiei [fostului ministru de Externe român Constantin] Vişoianu, erau pregătiţi să faciliteze trecerea lui Pătrăşcanu de la Partidul Comunist la o politică non-comunistă antisovietică, pe care acesta o avea în intenţie. El intrase - pare-se - în negocieri în vederea plecării [sale] în SUA... Totuşi, Pătrăşcanu a renunţat nu fără regrete la planul său, văzând lipsa de fermitate a americanilor în faţa revendicărilor formulate de sovietici. Declaraţia lui, făcută într-o astfel de dispoziţie, este consemnată: „Americanii nu sunt în toate minţile. Le dau ruşilor chiar mai mult decât cer şi decât se aşteaptă ei să primească. Dacă trec de partea americanilor, e posibil să mă dea pe mâna ruşilor. Prefer să mă întorc acasă"[43].

Mai mult, Danielopol a adăugat că Zilber, stabilind la rândul său contacte similare, a intervenit în secret pe lângă delegaţiile americane şi australiene pentru ca acestea să nu abandoneze România în mâinile sovieticilor, întrucât acest lucru ar duce, pretindea el, la dispariţia României ca naţiune distinctă. Nu se ştie în ce măsură erau sovieticii la curent cu acţiunile celor doi, deşi cererea formulată de Molotov în timpul conferinţei, ca delegaţia română să sisteze orice contact cu Occidentul şi în particular cu delegaţiile americană şi britanică - „cu excepţia discuţiilor în prealabil anunţate şi permise" - indică cu claritate că ei erau într-adevăr conştienţi de ceea ce se întâmpla[44]. Fără îndoială, un alt indiciu îl constituiau acţiunile desfăşurate la Bucureşti de serviciul secret: din nou, Pătrăşcanu şi soţia lui urmau să fie puşi sub supraveghere, la scurtă vreme după aceea[45].

Ca o ironie a sorţii, la întoarcerea în ţară, Pătrăşcanu a primit imediat încurajări privind atitudinea partidului faţă de situaţia lui, atunci când Ana Pauker şi Teohari Georgescu - dintre toţi liderii, de ei era cel mai ataşat - l-au întâmpinat la aeroport, în muzică de fanfară[46]. Întâmpinarea lui Pătrăşcanu, probabil cel mai public din seria de gesturi încurajatoare schiţate de Ana Pauker, sugera, în cel mai rău caz, o oarecare ambivalenţă faţă de acesta. Sprijinind în 1944 excluderea lui din conducerea de partid, atitudine pe care Pătrăşcanu o pusese întru câtva pe seama geloziei acesteia faţă de popularitatea de care se bucura el, Ana Pauker a fost de partea celor care l-au criticat imediat după terminarea războiului - afirmând insidios, în octombrie 1945, că Gheorghiu-Dej „consideră just că Pătrăşcanu e un corp străin în partidul nostru"[47]. Totuşi, ea s-a eschivat de la asemenea critici şi, câteodată, chiar îi ironiza cu scepticism pe aceia care îi aduceau reproşuri lui Pătrăşcanu[48]. În plus, i-a sprijinit vehement includerea în Biroul Politic, în ciuda obiecţiilor ferm formulate de Dej la sfârşitul anului 1945; disputa a fost rezolvată doar atunci când Stalin, convins că o astfel de măsură va spori semnificativ popularitatea partidului, a decis în favoarea lui Pătrăşcanu[49]. În acelaşi timp, Ana Pauker a cerut încetarea operaţiunilor de supraveghere exercitate asupra lui Pătrăşcanu şi a altor membri de partid (inclusiv asupra ei) de către serviciul secret, insistând să se aplice măsuri punitive împotriva lui Bodnăraş, autorul moral al acestui demers[50]. Mai mult, până în 1947, atitudinea Anei Pauker faţă de Pătrăşcanu fusese tot mai protectoare, în septembrie respingând plângerile lui Gheorghiu-Dej, care vizau faptul că conducerea de partid nu discutase deficienţele Ministerului Justiţiei, şi respingând hotărât propunerea lui Bodnăraş de a-l aresta pentru pretinsa lui încercare de a părăsi ţara[51]. În vreme ce ea îi acorda întreaga atenţie lui Pătrăşcanu, Emil Bodnăraş şi ministrul de Interne Teohari Georgescu - şi, prin extrapolare, Ana Pauker însăşi - aveau cu totul

alte opinii în acest sens. În această perioadă, Ana Pauker i-a expus în particular lui Pătrăşcanu convingerile ei într-o „serie întreagă de discuţii şi convorbiri, fie acasă la ea, fie la partid" – dialog pe care Pătrăşcanu l-a pus pe seama „vechilor noastre relaţii de prietenie"[52]. După câte se pare, discuţiile dintre ei au devenit din ce în ce mai dese, pe măsură ce situaţia lui se deteriora şi era tot mai cuprins de panică. Ana Pauker a încercat să îi atenueze temerile primindu-l la Ministerul de Externe, la începutul anului 1948, chiar înainte de înlăturarea lui. După o discuţie de aproximativ o oră, Pătrăşcanu a părăsit biroul Anei Pauker destul de agitat – iar aceasta, încercând să îl liniştească, i-a spus pe numele conspirativ: „Fii liniştit, Andrei. Fii liniştit"[53].

De fapt, temerile lui Pătrăşcanu erau cât se poate de îndreptăţite. Conform declaraţiilor Charlottei Gruia, înalt responsabil din Comisia de Control a partidului, în decembrie 1947, Stalin a ordonat Biroului Politic să se precizeze care sunt legăturile dintre Pătrăşcanu şi liderii arestaţi ai partidelor istorice[54]. Către sfârşitul lunii februarie, la primul Congres al Partidului Muncitoresc Român, Teohari Georgescu l-a acuzat pe Pătrăşcanu de a fi căzut „sub influenţa burgheză", iar acesta a fost înlăturat brutal din Comitetul Central. Curând după aceea a fost dat afară şi din Ministerul Justiţiei[55]. O rezoluţie a Plenarei CC care a urmat în iunie 1948 a consacrat oficial căderea lui în dizgraţie, fiind denunţat drept „purtător al ideologiei şi intereselor burgheziei" în rândurile partidului şi promotor al „politicii naţionaliste şovine" şi al „teoriilor contrarevoluţionare... inspirate de... ideologia duşmanului de clasă"[56]. Între timp însă, el deja dispăruse.

Rostind discursul de încheiere la Congresul din februarie 1948, Ana Pauker părea că l-a abandonat pe Pătrăşcanu, întrucât, fără să dezvăluie identitatea celor vizaţi, ea a declarat: „Pentru partidul nostru nu există fetişuri. Nimeni nu poate trăi din meritele sale trecute". Dar, în acelaşi timp, ea a menţionat direct faptul că autocritica, la care el refuzase să recurgă după discursul de la Cluj, ar fi fost o soluţie în măsură să o mulţumească[57]. Tot astfel, cu două zile în urmă, când Biroul Politic l-a criticat pe Pătrăşcanu, Ana Pauker l-a mustrat sever pentru direcţia pe care o urmase vreme îndelungată, diferită de cea a partidului şi „care supraestima puterea burgheziei, subestimând-o pe aceea a clasei muncitoare". Dar, ca şi la congres, ea critica doar erorile politice, ignorând acuzaţii mult mai grave, precum cea de trădare, prin încercarea sa de a părăsi ţara. Ana a amintit despre aceasta numai sub imperiul unei ameninţări indirecte, conform căreia Bodnăraş urma să fie exclus din partid dacă nu reuşea să îşi susţină acuzaţiile cu dovezi privind planurile de evadare ale lui Pătrăşcanu – lucru pe care, până în momentul respectiv, nu reuşise să îl facă[58]. Aparent, poziţia Anei Pauker la această şedinţă reflecta atitudinea ei generală faţă de caz: deşi sprijinea sancţionarea şi destituirea lui Pătrăşcanu din cauza abaterilor sale politice evidente, ea rezista oricărei încercări de a-l învinui de acte criminale[59]. Aşadar, relata Ana Toma, Ana Pauker se opunea vehement arestării lui Pătrăşcanu:

> Ana mi-a dat un dosar, memoriile lui Pătrăşcanu... Scriindu-le, el încerca să îşi dovedească nevinovăţia. Îşi elaborase propria apărare. Ana mi-a înmânat dosarul când el a fost arestat... şi mi-a spus să îl păstrez în siguranţă până când mi-l va cere. Ea spunea că va avea probabil nevoie de el mai târziu, deşi atunci nu ştia ce avea să i se întâmple lui Pătrăşcanu... Nu ştiu ce scrisese el acolo, ceea ce ştiu e că Ana Pauker se opunea condamnării. A fost foarte dezamăgită şi dezarmată de ceea ce i s-a întâmplat lui... A recunoscut chiar că este

afectată... Nu a vorbit deloc despre asta, cu o excepţie, când mi-a spus că Pătrăşcanu intrase în nişte afaceri în care nu trebuia să se bage[60].

Deşi nu a putut să prevină arestarea lui şi a încercat, fără succes, să-i obţină eliberarea curând după ce fusese arestat[61], turnura necinstită a anchetei în cazul Pătrăşcanu arată că Ana Pauker şi-a exercitat influenţa pentru a asigura o anchetă obiectivă şi a refuzat acceptarea unui proces cu dovezi contrafăcute.

Conform unui raport al PCR întocmit în 1968, Pătrăşcanu a fost reţinut pe 28 aprilie 1948 „pe baza unei depoziţii a lui Gheorghiu-Dej" şi supus investigaţiilor unei comisii alcătuite din Teohari Georgescu, Iosif Rangheţ, Alexandru Drăghici şi, în unele instanţe, Gheorghe Gheorghiu-Dej însuşi[62]. Acest lucru a avut drept rezultat nemijlocit, afirmă Teohari Georgescu, reluarea acuzaţiilor de trădare formulate de Dej imediat după Congresul din februarie. Gheorghiu-Dej l-a desemnat pe Teohari Georgescu să-l critice oficial pe Pătrăşcanu în faţa congresului, dar ulterior şi-a manifestat nemulţumirea faţă de modul deloc satisfăcător în care acesta o făcuse – probabil pentru că Teohari, la rândul lui, îşi limitase criticile doar la erorile politice ale lui Pătrăşcanu. Dej a făcut îndată presiuni în direcţia investigării pretinselor planuri ale lui Pătrăşcanu de a părăsi ţara[63]. La un moment dat, ne spune Pătrăşcanu, Dej a scos din geanta sa declaraţiile a doi informatori şi i le-a înmânat lui Teohari Georgescu, „indicându-i ce pasaje să citească şi ce nu. Am fost convins că acele documente proveneau de la SSI şi Teo[hari] nici nu le cunoştea"[64]. Pe baza acestor declaraţii, Secretariatul a votat împotriva arestării oficiale a lui Pătrăşcanu, dar pentru reţinerea sa într-o clădire a partidului, unde să poată primi un tratament mai blând[65]. Mai târziu, Drăghici a dezvăluit faptul că, împreună cu Dej, l-au dus pe Pătrăşcanu într-o reşedinţă secretă pentru a-l supune anchetei, reşedinţă aparţinând serviciului secret al partidului la Băneasa, în apropiere de Bucureşti, unde o comisie formată ad-hoc l-a supus interogatoriului[66]. El a negat cu încăpăţânare totul, până când în cele din urmă a fost pus faţă în faţă cu unul dintre informatori, prietenul său Nicolae Betea. Începând cu vara anului 1947, Betea l-a încurajat în repetate rânduri pe Pătrăşcanu să părăsească ţara, îndemn care s-a dovedit a fi o provocare a serviciului secret de informaţii. A doua zi, Pătrăşcanu a solicitat o întrevedere între patru ochi cu Teohari Georgescu[67]: „Era foarte dărâmat şi plângea tot timpul", îşi amintea Teohari Georgescu, şi a recunoscut pentru prima dată că acceptase propunerea lui Betea – deşi acordul său, a ţinut să precizeze, nu se datora decât faptului că voia să scape de insistenţele acestuia[68]. Teohari Georgescu l-a sfătuit să dea o declaraţie în scris şi i-a promis eliberarea chiar a doua zi[69]. Curând după aceea, Secretariatul l-a informat că „autocritica... fusese luată în considerare" şi că cercetările urmau să fie sistate. „Am fost sigur", afirmă Pătrăşcanu, „că Secretariatul a hotărât să fiu eliberat şi cercetările să fie continuate în libertate"[70]. Dar, în vreme ce comisia a fost într-adevăr dizolvată, eliberarea lui Pătrăşcanu nu s-a produs; mai mult, la 24 august s-a eliberat oficial, pe numele său, un mandat de arestare sub acuzaţia că ar fi agent al burgheziei şi al serviciilor engleze de spionaj, urmând să fie închis la penitenciarul Jilava[71]. Cu toate acestea, Pătrăşcanu nu a fost dus la Jilava. După ce a declarat greva foamei în semn de protest faţă de detenţia sa prelungită, Teohari Georgescu i-a adus la cunoştinţă că poate locui împreună cu soţia într-o staţiune, la alegere. La cererea lor, au fost trimişi la Snagov[72]. Era evident că în interiorul Partidului Muncitoresc Român se dădea o luptă între două forţe concurente, una preconizând trimiterea în judecată a lui Pătrăşcanu, cealaltă străduindu-se să calmeze lucrurile.

Nu pare să fi fost o coincidenţă faptul că lui Pătrăşcanu i s-a permis să locuiască la Snagov exact atunci când asupra lui Dej însuşi planau anumite suspiciuni sau că, în ianuarie 1949, a fost brusc ridicat de la Snagov atunci când Dej recâştigase încrederea lui Stalin[73]. Câtuşi de puţin surprinzător, Teohari Georgescu a fost atacat după epurarea sa tocmai datorită faptului că îl transportase personal pe Pătrăşcanu la Snagov[74]. Conform declaraţiei lui Drăghici, Teohari era convins că în cursul anchetei de la Băneasa, comisia nu adunase dovezi în măsură să îl acuze pe Pătrăşcanu şi, credea Dej, îl sfătuise în particular pe Pătrăşcanu să nu recunoască nimic din ceea ce nu se făcea vinovat[75]. La interogatoriu, Pătrăşcanu a mărturisit că, la Băneasa, i-a declarat lui Teohari Georgescu că situaţia ar fi stat cu totul altfel dacă investigaţiile ar fi fost conduse doar de acesta. Teohari „m-a liniştit spunându-mi să n-am nici un fel de griji, că toată cercetarea va fi obiectivă şi că «clasa muncitoare niciodată nu ne va ierta dacă cineva s-ar atinge de un fir de păr din capul tău»". Totuşi, a adăugat Pătrăşcanu, „convingerea mea intimă a fost că toată situaţia mea nu depinde de Teohari Georgescu"[76].

În consecinţă, ancheta s-a reluat îndată ce Pătrăşcanu a fost readus la Bucureşti după ce fusese exilat la Snagov. În momentul în care investigaţia, desfăşurată formal doar în cadrul partidului, nu a pus în evidenţă nici un fel de activitate ilegală, Gheorghiu-Dej a ordonat personal ca ancheta să treacă în responsabilitatea SSI[77]. Fără îndoială, acest lucru se datora şi presiunii exercitate de sovietici pentru mersul înainte al procesului. Procesul intentat lui Pătrăşcanu în octombrie 1949 a coincis, în mod semnificativ, cu procesul lui László Rajk de la Budapesta, iniţiat pe 16 septembrie. La proces, unul dintre coacuzaţii lui Rajk, Lazar Brankov, a depus mărturie că Pătrăşcanu „urmărea aplicarea planurilor lui Tito în România" de a crea în spaţiul balcanic o federaţie de „state democratice burgheze" orientate către Occident[78]. Curând după aceea, L. Baranov, vicepreşedinte al Secţiei Externe a Comitetului Central sovietic, a întreprins o vizită oficială la Bucureşti. Nemulţumit de faptul că lui Pătrăşcanu i s-a impus domiciliu forţat în una dintre vilele partidului, Baranov a insistat pe lângă Vasile Luca şi Ana Pauker ca Pătrăşcanu „să fie izolat" (cu alte cuvinte, să fie închis), iar ei au promis că vor acţiona în consecinţă[79]. La convocarea celei de-a treia conferinţe a Cominform-ului, în noiembrie, Gheorghiu-Dej a întocmit un raport detaliat, identificându-l pe Pătrăşcanu drept agent al americanilor şi al britanicilor, alături de Rajk, Tito, şi Traicio Kostov din Bulgaria[80]. „Raportul", remarca Hruşciov, „a fost pregătit la Moscova de Iudin, Suslov şi Malenkov"[81]. Mesajul său către români era cât se poate de limpede: el „îndruma organele de anchetă să măsluiască dovezile, astfel încât, în orice caz, să se confirme acuzaţiile"[82]. Aşa cum confirma Eugen Szabo, un înalt funcţionar al Ministerului de Interne din perioada procesului intentat ulterior lui Pătrăşcanu, în tot acest timp sovieticii făceau presiuni intense pentru ca procesul lui Pătrăşcanu să fie al unui „Rajk român"[83].

Totuşi, în vreme ce sovieticii au obţinut singuri ceea ce Partidul Muncitoresc Român nu reuşise să obţină după şaptesprezece luni de cercetări – şi anume să demonstreze „vinovăţia" lui Pătrăşcanu de a fi conspirat cu Tito şi cu agenţiile de spionaj anglo-americane –, iniţial presa românească a menţionat doar în treacăt acest lucru. Deşi *Scânteia* a publicat un comunicat transmis de TASS despre procesul lui Rajk, care includea referinţa la Pătrăşcanu, ziarul nu a reluat acuzaţia la adresa lui în nici unul dintre numeroasele articole şi comentarii pe marginea acelui proces[84]. Zamfir Brumaru, corespondentul la Budapesta desemnat de partid pentru a relata desfăşurarea procesului, a mărturisit ulterior că i s-a interzis să menţioneze numele lui Pătrăşcanu în rapoartele

zilnice despre proces[85]. Într-adevăr, în toamna anului 1949, într-o perioadă în care discursuri şi articole care făceau apel la vigilenţă sporită faţă de duşmanii partidului erau publicate zilnic în *Scânteia*, numele lui Pătrăşcanu nu era menţionat decât rareori, iar presa continua să ignore acuzaţia de inspiraţie sovietică privind legătura lui cu Tito[86].

Dar pendulul avea să oscileze curând într-o direcţie opusă. Câştigând, după conferinţa Cominform-ului, reputaţia de remarcabil exponent al direcţiei de acţiune sovietice, Gheorghiu-Dej a făcut presiuni în vederea adoptării ei de către conducerea partidului român: în decembrie 1949, conform declaraţiei Charlottei Gruia, el a ordonat Comisiei de Control „să pregătească procesul lui Pătrăşcanu"[87]. Textul discursului ţinut de Gheorghiu-Dej la şedinţa Cominform-ului, în care Pătrăşcanu era denunţat ca agent imperialist, a fost dat spre publicare la 6 decembrie[88]. Mesajul lui Gheorghiu-Dej către activul de partid a urmat două zile mai târziu. Referindu-se la procesele intentate lui Rajk şi Kostov, Dej a declarat: „Să nu considerăm că asemenea fenomene, asemenea manifestări, asemenea elemente duşmănoase se găsesc numai în celelalte ţări de democraţie populară. Şi în rândurile noastre, şi în Republica noastră Populară se pot găsi asemenea monştri. Ei trebuie descoperiţi şi loviţi de partid cu toată hotărârea"[89].

O retorică similară a caracterizat rezoluţia publicată a celei de-a V-a Plenare CC a PMR, organizată în luna următoare. Elogiind maniera lui Gheorghiu-Dej de a „lupta împotriva trădătorilor infiltraţi în conducerea de partid" în timpul celui de-al doilea război mondial, ea făcea totodată apel la „întărirea vigilenţei", care va avea drept rezultat „identificarea şi exterminarea agenţilor imperialişti şi a agenţilor duşmanilor de clasă" din rândurile partidului – precum Lucreţiu Pătrăşcanu, „demascat" de partid ca „agent al burgheziei şi imperialismului"[90]. Este semnificativ că această referinţă la Pătrăşcanu nu exista în respectiva rezoluţie în momentul în care Secretariatul a aprobat-o, cu câteva zile în urmă, ci a fost adăugată în textul citit în Plenară[91] – versiune preluată ulterior şi de presa de partid[92].

Aceste evenimente au coincis cu arestarea lui Remus Koffler şi a altor treizeci şi cinci de persoane, în decembrie 1949 şi ianuarie 1950[93]. Koffler, reţinut la ordinul lui Dej[94], fusese membru al Comitetului Central în timpul războiului şi preşedinte al Comisiei Financiare Centrale în perioada 1937-1944 – calitate în care solicitase donaţii pentru Partidul Comunist Român, destul de strâmtorat din punct de vedere financiar, de la cunoscutul industriaş Alexandru Ştefănescu. Cunoscut pentru vederile sale anglofile şi antinaziste şi aflat în strânsă legătură cu capitalul britanic, Ştefănescu furnizase Partidului Comunist, prin intermediul Comisiei Financiare Centrale a lui Koffler, informaţii recepţionate printr-o staţie de radio de la comandamentul englez din Cairo, în 1943 şi 1944. Deşi la acea vreme conducerea partidului cunoscuse şi încuviinţase asemenea activităţi ca reprezentând tranzacţii legitime între aliaţi, acum Koffler şi Ştefănescu erau deopotrivă acuzaţi de spionaj şi se stabilea o legătură arbitrară între ei şi Pătrăşcanu, pentru a se furniza dovezile care lipseau despre colaborarea acestuia cu serviciile secrete britanice[95].

Şi astfel, înscenarea tipic stalinistă a devenit tot mai evidentă în cursul anchetării lui Pătrăşcanu întreprinse de SSI. În ciuda faptului că, la începutul lunii februarie 1948, el mărturisea prietenilor demoralizarea adâncă şi temerile sale cu privire la ceea ce i se pregăteşte, mai mult chiar, intenţia de a se sinucide, împărtăşită Anei Pauker, Pătrăşcanu a continuat evident să spere că „tovarăşii săi" nu îl vor abandona[96]. Cu puţină vreme înainte de a fi arestat de partid, se pare că le-a scris celor din conducere, pledând pentru salvarea sa şi exprimându-şi dorinţa de a scrie o istorie a partidului, dacă va fi lăsat în viaţă[97].

Pe când la ancheta desfăşurată la Băneasa, el încropise o scrisoare implorând Secretariatul: „Ca tovarăşi, dintre care cu unii am început activitatea mea în partid, să judecaţi cu obiectivitate faptele, să cântăriţi, fără idei preconcepute, materialul adus în discuţie şi să nu luaţi o hotărâre care ar avea ca urmare nu numai distrugerea mea morală, ci şi cea fizică"[98]. Dar în momentul în care a fost predat SSI-ului, iluziile sale cu privire la ce urma să i se întâmple s-au risipit. În ziua de după preluarea investigaţiei de către SSI, Pătrăşcanu a făcut o tentativă de sinucidere, tăindu-şi venele cu o lamă de ras, pe care apoi a rupt-o în bucăţi şi a înghiţit-o, pentru a nu dezvălui identitatea celui de la care o procurase. O dată restabilit, a fost transferat la sediul Direcţiei de anchete penale a SSI şi supravegheat îndeaproape pe tot parcursul anchetei. În ciuda „tratamentului preferenţial" de care a avut parte acolo şi a faptului că nu a fost supus măsurilor de constrângere fizică, Pătrăşcanu a mai avut o tentativă de sinucidere, prin administrarea unei supradoze de somnifere[99].

Zece zile mai târziu, la sfârşitul lunii martie 1950, interogatoriile lui Pătrăşcanu au fost suspendate brusc, iar în mai, ancheta SSI a fost oficial considerată finalizată[100]. Cazul a fost transferat ulterior Ministerului de Interne, unde s-a decis suspendarea lui pe o perioadă de şase luni, timp în care funcţionarii ministerului aveau să examineze probele[101]. Totodată, presa de partid a sistat imediat toate referirile la Pătrăşcanu în calitate de „agent al burgheziei şi imperialismului", cum obişnuia să îl numească după Plenara Comitetului Central din ianuarie 1950[102]. În rezoluţia Plenarei CC din iulie 1950 s-au reluat acuzaţiile împotriva lui Pătrăşcanu; rezoluţia se referea la „cazul lui Pătrăşcanu şi a altor trădători în serviciul burgheziei", dar omitea în mod vădit legăturile mai grave ale acestuia cu imperialismul occidental[103]. După cât se pare, în primăvara anului 1950 s-a produs o repliere semnificativă, nu o schimbare a locului de anchetă, datorită, pare-se, opoziţiei manifestate de Ana Pauker şi aliaţii săi faţă de Gheorghiu-Dej.

În primul rând, Dej menţinea legături strânse cu agenţii sovietici care supervizau Securitatea în Ministerul de Interne[104], considerând SSI-ul ca fiind proprietatea lui, un serviciu pe care îl putea utiliza personal[105]. Deci controlul pe care Dej îl exercita asupra anchetei nu putea fi slăbit decât prin transferarea cazului la Ministerul de Interne, instituţie condusă de aliatul şi protejatul Anei Pauker, Teohari Georgescu. Mai mult, şeful Securităţii, Gheorghe Pintilie, a depus mărturie în 1967 că, în ciuda interesului activ manifestat de o serie de consilieri sovietici cărora li se repartizase cazul după supervizarea altor procese de epurare din alte ţări ale blocului comunist, precum şi de un înalt demnitar al Ambasadei sovietice, care raporta cu regularitate despre desfăşurarea anchetei superiorilor săi de la Moscova, o dată cazul transferat la Ministerul de Interne, ancheta a fost suspendată pentru revizuire, întrucât „unii tovarăşi din conducerea partidului" au argumentat la şedinţele la care participase el că „nu se poate să nu fi existat [vreo] legătură de natură duşmănoasă partidului" între Pătrăşcanu şi ceilalţi deţinuţi. Procedând astfel, este aproape cert că s-a nesocotit autoritatea lui Gheorghiu-Dej, despre care Pintilie susţinea cu tărie şi în mod repetat că preconiza condamnarea lui Pătrăşcanu[106]. Ulterior, Pintilie i-ar fi dezvăluit Cristinei Boico ceea ce el se ferise să declare public din considerente de diplomaţie, şi anume că Ana Pauker se afla printre acei tovarăşi nenumiţi care se opuneau anchetei[107]. De asemenea, Harry Brauner, unul dintre apropiaţii lui Pătrăşcanu, arestat la începutul anului 1950, i s-a confesat prietenului său Victor Bârlădeanu că „în timp ce Kostov era judecat în Bulgaria [decembrie 1949], Gheorghiu-Dej intenţiona să îi intenteze proces lui Pătrăşcanu. Fără succes însă, de

vreme ce câţiva membri ai Biroului Politic se opuneau, şi între ei se afla şi Ana Pauker"[108]. Asupra acestei probleme, Ana Toma a fost categorică: Ana Pauker s-a opus cu consecvenţă tuturor încercărilor de judecare a lui Pătrăşcanu pe baza unor acuzaţii nefondate sau arbitrare[109].

La începutul anilor '50, Ana Pauker deţinea poziţia ideală pentru a imprima cursul dorit asupra anchetei lui Pătrăşcanu, anchetă care se părea că ar fi depins de hotărârea Ministerului de Interne de a furniza o bază de probe care pentru moment lipsea cu desăvârşire. Aşa cum apare clar dintr-un raport al PCR întocmit în 1968, „nu a existat nici un document, nici o mărturie" care să îl acuze pe Pătrăşcanu de colaborare cu agenţiile de spionaj anglo-americane în momentul în care Gheorghiu-Dej l-a denunţat Cominform-ului în noiembrie 1949, şi până atunci, de la numeroşii arestaţi nu se obţinuse nici o mărturie în măsură să îl implice pe Pătrăşcanu în postura de agent imperialist[110]. Cazul depindea în mare parte de declaraţia lui Remus Koffler, dar în primele opt luni de detenţie acesta a continuat să nege orice încălcare a legii, din partea sa ori a lui Pătrăşcanu. La 16 august 1950, totuşi, în timp ce Ana Pauker era indisponibilă, în urma intervenţiei chirurgicale suferite, „cineva din partea Comitetului Central al partidului" l-a abordat în secret pe Koffler şi l-a convins ca, „în interesul partidului", să revină asupra propriei declaraţii şi să spună că el, Pătrăşcanu, Ştefănescu, Ştefan Foriş şi alţii au conspirat în timpul războiului în vederea distrugerii Partidului Comunist Român, aflându-se în serviciul Siguranţei lui Antonescu şi al spionajului britanic. Acesta a fost „mobilul" de la care au demarat în cele din urmă cercetările ulterioare asupra cazului şi „dovada" la care s-a referit Gheorghiu-Dej într-un raport important întocmit în mai 1951, elogiind „demascarea... lui Pătrăşcanu, care – aşa cum s-a dovedit – era strâns legat de agentura duşmană"[111].

Proclamaţia lui Dej ignora faptul că Koffler îşi retrăsese de mult declaraţia făcută în august şi că cercetarea, trecută sub autoritatea Ministerului de Interne în februarie 1951, stagnase, datorită atitudinii sfidătoare a deţinutului[112]. Acest lucru fusese probabil inevitabil, dat fiind că Teohari Georgescu interzisese folosirea forţei fizice – deşi consilierul-şef sovietic al ministrului, Aleksandr Mihailovici Saharovski, a cerut ca ancheta să scoată cu orice preţ la iveală vinovăţia acuzatului şi i-a criticat pe anchetatori că nu au obţinut răspunsurile „corespunzătoare" la întrebările pe cale le dictase el însuşi[113]. Pe de altă parte, Gheorghiu-Dej a exercitat presiuni asupra lui Teohari Georgescu pentru dinamizarea cercetării. Însoţindu-l în celula lui Pătrăşcanu în acelaşi an, Dej a fost auzit spunându-i lui Teohari: „Te-ai convins? Tu continui să susţii că e nevinovat"[114]. Tot astfel, când Teohari Georgescu l-a informat că nu există nici o dovadă a unor legături între Pătrăşcanu şi Siguranţă, deşi Dej îi ordonase să demonstreze existenţa lor, Dej a replicat că legăturile lui Pătrăşcanu se aflau în afara ţării, „pe scară internaţională, ca Gestapoul"[115]. Căutând un suport pentru propriul scenariu, Dej a escaladat cazul, dispunând arestarea lui Emil Calmanovici[116].

Inginer de profesie, cel care donase partidului o întreagă avere pe care o agonisise muncind în construcţii în anii '30[117], Calmanovici lucrase ca adjunct al lui Koffler la Comisia Financiară a partidului şi reprezentase principalul canal prin care Ştefănescu retransmitea către PCR informaţii de la comandamentul britanic din Cairo[118]. Reţinut pe data de 26 mai 1951[119], Calmanovici a admis sub constrângere că organizase întâlniri imaginare între Pătrăşcanu şi Ştefănescu în timpul războiului, oferind „dovada" încă neclară a unei relaţii cu anglo-americanii[120]. Ana Pauker, care îl respecta pe Calmanovici

şi îl aprecia pentru generozitatea de care dăduse dovadă faţă de partid, s-a întâlnit se pare cu familia acestuia, în perioada în care el era arestat, şi a încercat să intervină în favoarea lui în cadrul conducerii partidului[121]. Cumnatul lui Calmanovici, Mirel Costea, înalt funcţionar în Comitetul Central, la Secţia de Verificări, a făcut exact acelaşi lucru. Un idealist extrem de amiabil şi unul dintre personajele cele mai populare din ierarhia de partid, Costea a fost demoralizat de arestarea lui Calmanovici şi, foarte curând, a renunţat să mai spere că acesta va fi eliberat. Lamentându-se în prezenţa membrilor familiei că „nu îl vom mai vedea", Costea s-a împuşcat la o săptămână după arestarea lui Calmanovici[122]. Sinuciderea lui a generat unde de şoc care au atins nivelurile superioare ale ierarhiei partidului[123] – incluzându-i pe Teohari Georgescu, considerat a fi un prieten apropiat al lui Costea[124], şi pe Ana Pauker, care a dispus ca soţia lui să preia toate privilegiile de partid, în pofida acelei sinucideri. (Ordinul a fost revocat imediat după înlăturarea Anei Pauker[125].) Deşi n-a reprezentat decât o picătură într-un ocean, moartea lui Costea a marcat un punct de cotitură în cazul Pătrăşcanu, Teohari Georgescu oprind ancheta la scurt timp după aceea.

„În 1951", relatează Teohari Georgescu, „am preluat întreg dosarul Pătrăşcanu şi am ajuns la concluzia – nu numai eu, dar şi cei cu care lucram [Pintilie şi Mişu Dulgheru, şef al Direcţiei de anchete penale din cadrul ministerului[126]] că nu avem o bază de trimitere a lui în judecată... Am fost convins că nu avem nici un fapt"[127]. Era prin iunie sau iulie 1951; Belu Zilber (unul dintre „acoliţii" lui Pătrăşcanu) a fost informat, la 1 august, că „ancheta a fost terminată, că nevinovăţia mea este deplin dovedită şi că nu va avea loc un proces Pătrăşcanu", din cauza lipsei de dovezi[128]. Aceasta s-a întâmplat în timp ce consilierii sovietici erau plecaţi în concediu. La întoarcerea lor, au interzis furioşi eliberarea oricărui prizonier, au blocat completarea raportului final ce urma să prezinte concluziile anchetei şi au confiscat documentele ministerului în legătură cu cazul[129]. Curând, Kremlinul şi-a exprimat dezamăgirea, *Pravda* publicând un amplu articol semnat de Gheorghiu-Dej, în care se vorbea din nou despre pretinsele legături dintre Pătrăşcanu, Tito şi spionajul american[130]. Din articol reieşea clar că nu se mai tolera nici o amânare în derularea anchetei, ceea ce echivala cu o nouă presiune sovietică pentru a se deschide procesul lui Pătrăşcanu.

Într-o asemenea conjunctură decisivă, poziţia personală a Anei Pauker trebuie să fi fost destul de critică. Dată fiind reacţia sovieticilor, este îndoielnic că Teohari Georgescu ar fi intervenit fără ca în prealabil să se consulte cu ceilalţi lideri ori că sovieticii nu ar fi adresat proteste conducerii de partid imediat după aceea. Totdeauna, Ana Pauker a evitat, cel puţin în public, să îl acuze pe Pătrăşcanu, în ciuda declaraţiilor oficiale ale Cominform-ului sau ale sovieticilor care susţineau contrariul; într-adevăr, în nici un discurs sau articol al său publicat între 1949 şi 1951 nu apare menţionat numele lui Pătrăşcanu[131]. Influenţa pe care o exercita asupra lui Teohari Georgescu funcţiona, se pare, şi în cazul lui Pintilie[132]. Este totuşi dificil de precizat care era poziţia ei în cadrul Biroului Politic, întrucât, cu excepţia relatărilor din arhivele sovietice, întocmite la întrunirea Biroului Politic din februarie 1948, nu mai există nici un document privind dezbaterile în cazul Pătrăşcanu, din Biroul Politic sau din Secretariat, toate consemnările fiind distruse din dispoziţia lui Gheorghiu-Dej[133]. Totuşi, declaraţiile câtorva martori importanţi, precum şi acuzaţiile, documentate, dar niciodată făcute publice, împotriva Anei Pauker din perioada înlăturării ei creionează destul de clar o imagine: denunţată de

Comitetul Central (alături de Vasile Luca) pentru menţinerea unei „atitudini împăciuitoriste faţă de Pătrăşcanu"[134], Ana Pauker (alături de Teohari Georgescu) a fost acuzată de sabotarea derulării anchetei[135]. La Plenară, ea a fost descrisă drept mâna invizibilă care îl călăuzea pe Teohari, iar acesta, „supusul" Anei Pauker, care îl folosea în încercarea ei continuă de a-l submina pe Dej[136]. Consilierul sovietic Saharovski i-a atacat la rândul său pe amândoi şi a dispus redactarea unui memorandum pentru a-i acuza pe Ana Pauker şi pe Teohari Georgescu de „sabotarea şi tărăgănarea cercetărilor" în cazul Pătrăşcanu[137].

Aşadar, speranţele „naive" ale lui Pătrăşcanu au devenit realitate: *împotriva voinţei sovieticilor*, în vara anului 1951, Teohari a blocat ancheta în cazul Pătrăşcanu, cu sprijinul Anei Pauker. O dată cu înlăturarea acestora şi cu promovarea lui Alexandru Drăghici ca ministru de Interne, sovieticii au preluat în totalitate controlul asupra cazului, se pare pentru prima dată în cei patru ani de la arestarea lui Pătrăşcanu. Această „coordonare" crescândă a fost semnalată, după cum remarca Mihai Burcă, de mutarea ostentativă a lui Saharovski în biroul alăturat celui ocupat de Drăghici, imediat ce acesta fusese numit ministru de Interne, deşi „pe vremea lui Teohari [Georgescu] aşa ceva nu se întâmplase"[138]. Una dintre primele decizii ale lui Drăghici în calitate de ministru, adoptată în colaborare cu Saharovski, a fost aceea de a transfera ancheta în cazul Pătrăşcanu de la Direcţia ministerială de anchete penale la un grup de anchetă special creat, condus de locotenent-colonelul Ioan Şoltuţiu şi de consilierul său sovietic Ţiganov, direct subordonat lui Drăghici[139]. În acelaşi timp, el a ordonat înlocuirea a 800 de funcţionari ai Ministerului de Interne care făceau parte din Miliţie şi Securitate cu oameni lipsiţi de experienţă în probleme poliţieneşti, dar dispuşi să facă orice le-ar fi cerut partidul şi sovieticii[140]. Printre cei înlăturaţi se afla şi şeful Direcţiei de anchete penale, Mişu Dulgheru, ale cărui concluzii în cazul Pătrăşcanu, în lipsa unor dovezi clare, coincideau cu cele ale lui Teohari Georgescu. În consecinţă, la scurtă vreme după destituirea lui Teohari, Dulgheru a fost arestat şi acuzat de spionaj[141].

Mărturia acestor anchetatori speciali arată clar, *pentru prima dată* de la începutul anchetării lui Pătrăşcanu, că, în vara anului 1952, li s-a spus „să utilizeze toate mijloacele şi măsurile de forţă morale sau fizice pentru a obţine cea mai convenabilă dovadă că Lucreţiu Pătrăşcanu a lucrat ca agent al Siguranţei şi ca spion anglo-american"[142]. Li s-a adus la cunoştinţă, cu candoare, că ancheta nu se mai poate desfăşura „în condiţii normale", ci e cazul să se recurgă la „metode de constrângere fizică", întrucât „trebuie să aibă loc *neapărat* procesul cazului Pătrăşcanu, conducerea superioară de partid fiind convinsă de vinovăţia tuturor celor arestaţi"[143]. Li s-a mai spus că vor trebui să considere autentică declaraţia făcută de Koffler în august 1950, chiar dacă acesta revenise ulterior asupra ei. Au fost instruiţi să facă tot ce este necesar pentru a obţine mărturiile celorlalţi deţinuţi, care să confirme declaraţia lui Koffler[144]. Prietena lui Pătrăşcanu, Lena Constante, a mărturisit că anchetatorul ei a fost înlocuit imediat după ce portretul lui Teohari Georgescu a fost scos din încăperea în care era interogată, adică după înlăturarea lui. Când s-au reluat investigaţiile, Lena Constante a fost supusă torturii fizice, pentru prima dată de la arestarea ei în 1950[145]. „Când a fost lăsată", relatează locotenent-colonelul de securitate Mircea Anghel, „El. Constante ţipând mi-a arătat un smoc gros de păr din capul ei smuls de [anchetatorul ei, Teodor] Micle şi aruncat jos pe covor. De asemenea, am văzut când Micle a smuls, începând de la urechi, mai bine de o treime din părul alb al lui Koffler. De altfel, aceasta era o metodă des folosită de Micle şi în alte anchete"[146]. De asemenea, Emil Calmanovici dezvăluia, într-o scrisoare din timpul detenţiei, că a

fost torturat numai după reluarea investigaţiilor, în septembrie 1952[147]. Anghel declară acelaşi lucru: „A fost dezbrăcat la pielea goală şi bătut până la sânge de către fostul şef al arestului, lt.-major Dinu, cunoscut pentru talentele lui în acest domeniu... L-am văzut pe Calmanovici când, după circa două ore de tortură, era adus de cei amintiţi abia ţinându-se pe picioare. Era cu haina ruptă şi plin de sânge şi urla cât îl ţinea gura"[148]. Belu Zilber a afirmat că, la rândul său, în septembrie 1952, pentru întâia dată de la arestare (februarie 1948), a fost bătut[149]. El a aflat, câteva luni mai târziu, de ce anchetatorul-şef, Ioan Şoltuţiu, l-a obligat să mărturisească totul, zicându-i: „Domnule Zilber, apărătorii dumneavoastră nu mai sunt. Partidul este acum în mâini tari"[150].

La sfârşitul anului 1952, pentru întâia dată într-o anchetă sprijinită şi supervizată îndeaproape de însuşi Gheorghiu-Dej, aceste metode noi au „dezvăluit" probe în măsură să îl acuze pe Pătrăşcanu[151]. Ministrul adjunct de Interne, Mihai Burcă, el însuşi înlăturat din minister în toamna anului 1952, îşi aminteşte că Dej i-a spus că, „prin plasarea lui Drăghici la Ministerul de Interne, el are o mână de fier acolo. Se mândrea cu asta, era cât se poate de mulţumit"[152]. Mai mult, Grigore Râpeanu, unul dintre cei patru procurori în cazul Pătrăşcanu, a mărturisit că Dej citea toate declaraţiile şi documentele introduse la dosar, încercuia şi sublinia diferite paragrafe, redacta instrucţiuni privind viitoarele direcţii de acţiune; în ansamblu, arată Belu Zilber, „dosarele Pătrăşcanu conţin 50.000 de pagini!"[153]. Fără îndoială, Dej urma indicaţiile sovietice, dată fiind presiunea constantă dinspre sovietici în cazul Pătrăşcanu, coincizând cu epurările care aveau loc, inspirate de sovietici, de-a lungul întregului bloc[154]. Într-adevăr, există dovezi în măsură să confirme că, la începutul anului 1953, sovieticii pregăteau în România un proces gen Slánský, care combina condamnarea lui Pătrăşcanu cu aceea a Anei Pauker, a lui Luca şi a lui Georgescu[155]. Totuşi, în ciuda declaraţiei lui Gheorghe Apostol, membru al Biroului Politic, care susţinea exact contrariul, presiunea sovietică în procesul Pătrăşcanu pare să se fi sfârşit efectiv o dată cu moartea lui Stalin, în martie 1953[156]. Din momentul respectiv, sovieticii nu au mai manifestat un interes evident faţă de problemă şi i-au dat mână liberă lui Dej să îşi pună în aplicare propriul plan[157]. Aceasta a fost concluzia unanimă a celor intervievaţi, inclusiv a lui Simion Bughici, înlocuitorul Anei Pauker la Ministerul de Externe, care a dedus că sovieticii nu-i mai urmăreau pe „comuniştii naţionali", întrucât o serie de oficialităţi sovietice i-au comunicat în 1953: „ne-am înşelat în privinţa lui Tito"; a ministrului de Interne Alexandru Drăghici, care i-a destăinuit lui Eduard Mezincescu că dosarele procesului Pătrăşcanu, care a avut loc în 1954, au fost puse la dispoziţia consilierilor sovietici la Ministerul de Interne, dar ele au fost returnate cu specificaţia că guvernul sovietic îşi declină interesul faţă de acest caz; a lui Belu Zilber, care îi declarase prietenului său apropiat Henri Wald că sovieticii erau total indiferenţi faţă de procesul lui Pătrăşcanu (şi al lui Zilber); şi a lui Eugen Szabo, care iniţial a fost martorul acestei indiferenţe în calitate de funcţionar al Ministerului de Interne[158]. Mai mult, Miron Constantinescu a dezvăluit că, în 1954, a fost trimis la Moscova cu dosarul Pătrăşcanu, pentru a obţine acordul sovieticilor în privinţa procesului, dar Malenkov i-a spus: „E problema voastră" (*Vaşe delo*)[159]. Gheorghiu-Dej a observat cu îngrijorare că, dat fiind dezgheţul politicii sovietice, cazul Pătrăşcanu reprezenta pentru el o ameninţare şi mai gravă[160]. Drept urmare, a fixat data începerii procesului după ce încetase hărţuirea constantă a sovieticilor, reuşind astfel, ca o ironie a sorţii, ceea ce nu izbutise pe vremea când presiunea sovietică nu cunoştea oprelişti. Totul se datorase, pare-se, rezistenţei opuse de facţiunea Pauker.

Procesul s-a desfăşurat între 6 şi 13 aprilie 1954, la aproape şase ani după arestarea lui Pătrăşcanu[161]. Atitudinea permanent sfidătoare a acuzatului l-a constrâns pe Gheorghiu-Dej, care monitoriza desfăşurarea dezbaterilor prin intermediul unei linii telefonice directe între tribunal şi biroul său, să renunţe la planul de organizare a unui proces public şi să decidă derularea cu uşile închise a dezbaterilor[162], în ciuda faptului că starea sănătăţii lui Pătrăşcanu se înrăutăţise până într-acolo încât a apărut la proces cu un picior amputat[163]. În cea din urmă zi a procesului,

> i s-a permis lui Pătrăşcanu să-şi spună ultimul cuvânt. El s-a ridicat cu greu de pe banca acuzaţilor, dar când s-a văzut în picioare, s-a îndreptat ca o lumânare. „Asasinilor!" a strigat Pătrăşcanu cu vocea-i de tenor, arătând cu degetul arătător spre preşedintele Tribunalului, apoi, pe rând, către fiecare asesor popular. „Istoria o să vă pună aici, în boxa asta! Pe voi şi pe stăpânii voştri, slugoilor!" Cuvântul lui Pătrăşcanu a fost întrerupt de ofiţeri de securitate care s-au năpustit asupra lui. „Asasinilor!" – a mai putut striga, înainte de a fi scos din sală[164].

Pătrăşcanu a fost condamnat la moarte şi executat în noaptea de 16 spre 17 aprilie, la penitenciarul Jilava[165]. „A fost împuşcat în celulă, în timp ce stătea cu spatele la uşă", povesteşte Charlotte Gruia. „L-au împuşcat în ceafă, prin vizetă"[166]. Execuţia lui Pătrăşcanu era de fapt replica lui Dej la promisiunea făcută de acuzat în ultima clipă, de a părăsi scena politică dacă i se va cruţa viaţa[167]. Remus Koffler, care şi-a retras pentru ultima dată declaraţia făcută în august 1950, a fost şi el executat[168]. (De fapt, Jacques Berman a fost singurul acuzat care nu şi-a retras declaraţiile în timpul procesului[169].) Zilber, Calmanovici şi Ştefănescu au primit condamnări pe viaţă; Brauner, Lena Constante, Berman şi alţii au primit pedepse între doisprezece şi cincisprezece ani de muncă silnică[170]. Aproape toţi au stat în închisoare în condiţii îngrozitoare, de izolare, până în 1964, la câtăva vreme după ce pretutindeni în sfera sovietică fuseseră acordate graţieri. Singurul care nu a supravieţuit detenţiei a fost Calmanovici, care a declarat greva foamei pentru a-şi dovedi nevinovăţia şi a decedat după patruzeci şi cinci de zile, în 1956[171].

„Veteranii"

Ca şi în cazul Pătrăşcanu, după procesul lui Rajk, din septembrie 1949, liderii români au fost supuşi unor presiuni progresive în sensul epurării veteranilor războiului civil spaniol („spaniolii") şi ai Rezistenţei franceze, aflaţi acum în România, pe care îi viza campania sovietică anti-Tito. Documentele de circulaţie internă ale procesului desfăşurat la Budapesta trimiteau explicit spre conspiratorii români implicaţi şi pretindeau condamnarea lor[172]. Liderul maghiar Mátyás Rákosi a informat autorităţile române, la o lună după arestarea lui Rajk, că primise informaţii de la sovietici că toţi cei care luptaseră în Spania şi Franţa erau spioni în interesul americanilor[173]. Imediat după proces, el a înaintat românilor o listă în care apărea şi numele unui membru al Biroului Politic român, Gheorghe Vasilichi, veteran al Rezistenţei franceze, precum şi numele tuturor „spaniolilor" din România[174]. Curând, aflat într-o vizită oficială la Bucureşti, Kliment Voroşilov a spus că serviciul de informaţii sovietic a „descoperit" trădarea lui Rajk şi a pus probele la dispoziţia autorităţilor maghiare. Sorin Toma, translator în timpul vizitei,

îşi aminteşte că mesajul lui Voroşilov către români a fost clar: condamnarea lui Rajk a avut loc la iniţiativa sovieticilor şi, prin urmare, trebuie duplicată în România[175].

Epurarea veteranilor războiului civil spaniol şi ai Rezistenţei franceze a început curând pretutindeni în bloc şi a jucat un rol semnificativ în represiunea de masă care a precedat şi a însoţit procesele lui Kostov şi Slánský în Bulgaria şi Cehoslovacia[176]. Teroarea a atins şi Polonia, şi Germania de Răsărit: în noiembrie 1949, liderul polonez de partid Bolesław Bierut i-a identificat public pe unii veterani ai brigăzii Dombrowski, unitatea poloneză de luptă în Spania, ca spioni fascişti[177]. Din acel moment, veteranii războiului civil spaniol erau consideraţi în Polonia şi Germania de Răsărit ca având legături cu „agentul american" Noel Field şi trataţi în consecinţă[178].

Acelaşi scenariu a început să se desfăşoare şi în România. În vara anului 1949, şeful cadrelor de partid Iosif Rangheţ a fost trimis la Budapesta în vederea unei discuţii cu László Rajk, aflat în închisoare, pentru a stabili identitatea unor posibili conspiratori români, dar se pare că Rajk a refuzat să implice pe cineva[179]. După procesul lui Rajk, Rangheţ a revenit la Budapesta, căutând să clarifice lista lui Rákosi care cuprindea numele veteranilor români suspecţi, însă din nou fără nici un rezultat[180]. Atunci el a preluat conducerea unei comisii de partid special constituite în decembrie, menită să-i cerceteze pe „spanioli"[181], convocaţi pentru „o interogare foarte dură, foarte strictă, foarte serioasă"[182]. Comisia nu a descoperit nimic concludent. La un moment dat, cum a afirmat Gheorghiu-Dej, Nikolai Şutov, agent MGB la Ambasada sovietică, l-a abordat în această problemă. „A venit la mine [foarte oficial, a stat în poziţie de drepţi]. «Tovarăşe Dej, ştiţi că eu sunt ofiţer de informaţii al Uniunii Sovietice, am împuternicirea forurilor mele să vă rog să ne ajutaţi să cunoaştem situaţia unora din membrii Comitetului Central, din conducerea partidului, despre care instanţele mele nu cunosc prea multe lucruri»." După afirmaţiile lui Gheorghiu-Dej, el a răspuns oarecum lipsit de entuziasm la cererea formulată de Şutov, iar acesta a replicat: „Întrucât, tovarăşe Dej, dumneavoastră sunteţi foarte ocupat, vă rog să daţi dispoziţii tovarăşei Ana să se ocupe ea de asta"[183]. Anei Pauker i se încredinţase la acea vreme supervizarea activităţii comisiei lui Iosif Rangheţ şi ea „a luat o serie de dosare" ale suspecţilor din rândul oficialităţilor partidului[184]. Între timp, anumiţi „spanioli", precum Valter Roman, comandant de armată, au fost transferaţi din posturile-cheie în posturi mai puţin importante[185], iar lui Vasilichi i s-a interzis participarea la întrunirile Biroului Politic, pe măsură ce anchetarea lui se derula[186].

Cu toate acestea, arestările şi destituirile în masă care s-au dezlănţuit pretutindeni în bloc nu au avut loc şi în România, iar Comisia de partid nu a „descoperit" nici o aşa-zisă dovadă de implicare a „spaniolilor". Mai mult, presa românească de partid nu a repetat acuzaţiile la adresa „spaniolilor" formulate la procesul lui Rajk[187]. Nici liderii Partidului Muncitoresc Român nu le-au reluat în discursurile publice pe marginea procesului. Aşa cum remarca un istoric, procesul a determinat o puternică presiune a Cominform-ului asupra ţărilor-satelit, în sensul sporirii vigilenţei faţă de duşmanii din rândurile lor, „identificarea acestora devenind poate preocuparea majoră a autorităţilor de partid şi de Securitate"[188]. În vreme ce discursurile lor reflectau clar această combativitate sporită împotriva duşmanilor infiltraţi, liderii români nu aminteau decât vag despre aceştia, ca despre ceva abstract, omiţând în mod consecvent să îi numească în context pe veteranii Rezistenţei franceze şi pe „spanioli"[189]. Într-adevăr, de-a lungul anilor 1950 şi 1951, ziarul *Scânteia* nu a publicat, nici în cele mai combative articole, vreo acuzaţie la adresa veteranilor, cu excepţia unuia, reprodus, la ordinul sovieticilor, din periodicul *Pentru*

pace trainică, pentru democraţie populară[190]. De fapt, asemenea acuzaţii au fost cenzurate din traducerea în limba română a importantului discurs pe această temă al preşedintelui cehoslovac Klement Gottwald[191].

Prin 1951, „spaniolii" îndepărtaţi din posturi au fost promovaţi din nou în poziţii de conducere în guvern, în ciuda presiunii neîncetate exercitate de sovietici pentru a-i elimina[192]. Această presiune venea în mod semnificativ dinspre maghiari[193], care criticau mereu atitudinea apatică a liderilor PMR, oferindu-le material prefabricat în vederea impulsionării anchetei[194]. Victor Vezendean, adjunct al Secţiei Externe a Comitetului Central, a cunoscut nemijlocit acest aspect cu ocazia unei întrevederi cu Rákosi, în timpul unei vizite oficiale la Budapesta, în vara anului 1950:

> După ce i-am explicat motivul vizitei mele, Rákosi mă întreabă: „Spune-mi, tovarăşe Victor. Ce e cu atâta linişte acolo în România?... Ce e tăcerea asta?". Am reacţionat ca şi cum nu aş fi înţeles ce vrea să spună. Ca urmare, el mi-a explicat: „...Uite, trădători sunt pretutindeni. La noi, în Bulgaria, unde l-au judecat pe Kostov. Şi în Cehoslovacia sunt trădători, şi i-am spus lui Gottwald: «Gottwald, fii atent». Aşa că şi la voi în partid trebuie să existe trădători. Trebuie doar să îi căutaţi"[195].

În pofida acestor avertismente, la sfârşitul anului 1950, Mihai Burcă, veteran al războiului civil spaniol, a fost numit ministru adjunct de Interne; la sfârşitul anului 1950 sau în prima jumătate a anului 1951, Bazil Şerban, care luptase şi în războiul civil spaniol şi în Rezistenţa franceză, a fost plasat într-un post important în cadrul Ministerului de Externe; Mihai Florescu, şi el „spaniol" şi veteran al Rezistenţei franceze, reîntors din Franţa prin Iugoslavia, a fost numit ministru adjunct al Industriilor Metalurgice şi Chimice, în februarie 1951; curând după aceea, Valter Roman a fost numit ministru al Poştelor şi Telecomunicaţiilor[196].

Ca şi în cazul Pătrăşcanu, liderii români au rămas mult în urma celorlalţi sateliţi în reprimarea agenţilor „titoişti". Spre deosebire însă de cazul Pătrăşcanu, în perioada respectivă Gheorghiu-Dej nu a adoptat obişnuita linie stalinistă în această problemă. Deşi se spune că nu avea câtuşi de puţină încredere în veteranii spanioli şi din Rezistenţa franceză, ca de altfel nici în cei din vechea gardă a partidului, considerându-i pe mulţi dintre ei partizani ai Anei Pauker[197], Gheorghiu-Dej nu a exercitat nici o presiune pentru înlăturarea lor în 1950 şi 1951, când îi stătea într-adevăr în putere să facă singur acest lucru; dimpotrivă, el nu a efectuat nici o arestare, ci a promovat şi a protejat veterani precum Gheorghe Gaston Marin şi Mihai Florescu[198]. În plus, articolele din *Scânteia*, publicate cu certitudine la iniţiativa lui Dej, între care şi cele în care Pătrăşcanu era denunţat ca agent al duşmanilor partidului, omiteau ostentativ să îi menţioneze pe veterani. Liderul „spaniolilor" români, Petre Borilă, i-a confirmat fostului ministru al Comerţului, Mircea Oprişan, atitudinea fundamental neutră a lui Dej în privinţa veteranilor: în lipsa vreunui angajament ideologic faţă de campania sovieticilor împotriva acestora, Dej nu a obstrucţionat eforturile lui Borilă (şi ale celorlalţi) de a o zădărnici[199].

În ceea ce o priveşte, Ana Pauker era recunoscută ca simpatizantă a „spaniolilor"[200], dintre care cei mai mulţi (precum Borilă şi Valter Roman) lucraseră în Uniunea Sovietică în subordinea ei, în timpul războiului[201]. Unul dintre veterani, Sergiu Sevcenco, arăta că, încă de la mijlocul anilor '30, „spaniolii" o considerau pe Ana Pauker protectoarea lor, când, în calitate de secretar general al Comitetului Internaţional al „Ajutorului Roşu" (MOPR), ea a plasat pe primul plan în propria agendă de lucru asistenţa acordată Republicii Spaniole, iar după arestarea ei, mesajele sale trimise din închisoare apelau la

membrii de partid să îşi ofere serviciile ca voluntari în Spania[202]. Un alt veteran, Carol Neumann, observa că în perioada care a urmat războiului obişnuia să o abordeze pe Ana Pauker în problemele „spaniolilor", întrucât dintre toţi liderii de partid, ea manifesta cea mai vădită înţelegere faţă de ei[203].

Cu toate acestea, unii veterani au presupus că Ana Pauker i-a abandonat de vreme ce sovieticii au iniţiat campania antititoistă, întrucât pretutindeni ea era considerată a fi purtătorul de cuvânt al sovieticilor. Cum spunea Mihai Florescu, „asta explică totul"[204]. Se părea că Ana Pauker însăşi a confirmat suspiciunile în 1953 când, arestată fiind şi încercând să se apere, a declarat: „Am fost preocupată şi convinsă că nu se poate să nu aibă şi la noi duşmanul pe cineva, aşa cum a avut în conducerea altor democraţii populare"[205]. Teohari Georgescu a pretins ulterior că Ana Pauker a făcut declaraţii similare în prezenţa lui, dar le-a descris ca „aluzii transparente" la anumiţi adversari din conducerea de partid, nicidecum la veterani[206]. (Mai multe surse sugerează că Ana Pauker se referea în realitate la Gheorghiu-Dej[207].) La fel, Ana Pauker a recunoscut, lamentându-se, că „apele sunt prea liniştite în România", cum o citează Dej[208]. Însă ea a pretins că nu făcuse decât să pozeze, în replică la declaraţiile publicate în septembrie 1951 de însuşi Dej în *Pravda*, conform cărora „duşmani necunoscuţi" se infiltraseră în conducerea partidului, ceea ce echivala practic cu un atac implicit la adresa ei[209]. Sigur vulnerabilă din cauza atitudinii liberale adoptate în privinţa recrutării şi verificării cadrelor, fără îndoială că Ana Pauker se temea sincer de replica lui Stalin, aşa cum se temea în general de el. În fond, teroarea viscerală pe care Stalin o exercita asupra ei s-a amplificat atunci când a aflat circumstanţele în care s-a produs „demascarea" liderului bulgar Traicio Kostov în 1949, „cum Stalin i-a scos ochelarii şi i-a spus: «Nu te uiţi în direcţia justă»..., şi cum s-a întors acasă l-au şi arestat"[210]. Era cumva atunci de aşteptat ca Ana Pauker să fie extrem de preocupată să îşi afişeze întotdeauna vigilenţa pururi trează, favorizând investigaţii detaliate chiar asupra ştabilor din vârful partidului, pentru a se verifica acuzaţiile sovieticilor privind infiltrarea duşmanului[211].

Aşadar, când Şutov a abordat-o în problema anchetelor, Ana Pauker i-a pus la dispoziţie cu promptitudine dosarele personale ale anumitor lideri de partid:

> Am dat dosare pe care le-am căpătat de la [Alexandru] Rogojinschi [de la Secţia de Verificări a Comitetului Central] şi la care nici nu mă uitasem. Între altele era şi un dosar al meu de la Ministerul de Interne... Le-am predat aşa cum mi-au fost date, legate între ele, fără să mă uit la dosarul meu şi la vreunul din celelalte. Nu trebuia să fac aşa ceva. Conducerea partidului ar fi trebuit anunţată. Poate ar fi trebuit să spun ceva, poate nu. N-am spus nimic, o vreme m-am purtat la fel[212].

Ana Pauker a adăugat explicit că s-a supus sovieticilor pentru că

> dacă o persoană oficială sovietică îmi spunea ceva, era cuvânt de evanghelie pentru mine. Aşa am fost crescută... Îţi spun că lucrurile ajunseseră atât de departe că orice era sovietic trebuia considerat minunat. Dacă mi s-ar fi spus că URSS are nevoie, aş fi făcut lucrul acesta. Greu, fără îndoială, dar aş fi făcut... Dacă mi s-ar fi spus aruncă-te în foc, mă aruncam în foc[213].

În realitate, aşa cum a procedat şi în cazul Pătrăşcanu, Ana Pauker nu a pus în aplicare planurile sovieticilor de a le înscena veteranilor un proces. Documentele de arhivă, coroborate cu mărturia lui Gheorghe Gaston Marin, veteran al Rezistenţei franceze şi protejat al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, arată că Ana Pauker a favorizat o anchetă autentică pentru descoperirea agenţilor reali, dar s-a opus epurării celor

nevinovaţi[214]. Acest lucru a constituit o dovadă supremă de nelealitate faţă de campania sovieticilor bazată pe probe artificiale, şi se pare că ea a intervenit până la urmă pentru a opri derularea acestei campanii în România, mergând până într-acolo încât i-a atacat pe actorii ei principali. Gheorghe Pintilie mărturisea într-o declaraţie din 1956: „După un timp de funcţionare a comisiei [comisia Rangheţ], Teohari Georgescu mi-a comunicat cu foarte mare discreţie că această comisie trebuie să-şi înceteze imediat activitatea, deoarece privitor la Iosif Rangheţ sunt bănuieli serioase că nu ar fi un element cinstit şi că ar fi anumite probleme nelămurite în activitatea sa de partid". De asemenea, a adăugat Pintilie, Ana Pauker însăşi i-a comunicat că îl consideră pe Rangheţ „un element foarte suspect"[215]. Ca urmare, comisia a fost dizolvată imediat, fără însă ca Rangheţ să fie vreodată epurat – ceea ce dă de înţeles că scopul vizat de Ana Pauker nu era Rangheţ personal, ci comisia pe care o conducea. Într-adevăr, comisia şi-a încetat activitatea de anchetare a veteranilor şi nu a mai funcţionat vreodată sub o altă conducere, rămânând în suspensie pe întreaga durată a îndepărtării Anei Pauker.

La fel, Ana Pauker a încercat fără succes să îl înlăture în 1951 pe Alexandru Moghioroş din postul de secretar organizatoric al partidului[216]. În această calitate, el superviza activitatea Secţiei de Verificări a Comitetului Central, care, alături de Comisia de Control a partidului, continua anchetarea anumitor indivizi (precum Vasilichi) după dizolvarea comisiei Rangheţ[217]. Ana Pauker l-a ajutat de fapt pe Moghioroş la Secţia de Verificări şi a supravegheat activitatea Comisiei de Control până în iunie 1950, când cancerul nu i-a mai permis acest lucru; probabil este grăitor faptul că ea nu a continuat să îl ajute, când şi-a reluat propriile responsabilităţi la sfârşitul anului[218]. La vremea epurării sale, şeful Comisiei de Control, Constantin Pârvulescu, a invocat dispreţul ei pentru extinderea investigaţiilor, insinuând că Ana Pauker

> de multe ori ne pune şi pe noi în situaţie grea în legătură cu rezolvarea diferitelor cazuri. Într-un caz ne indică într-un fel, în alt caz în alt fel, o lipsă de consecvenţă şi faţă de anumite elemente oportuniste care n-au ce căuta în partid. De multe ori nu ne ajută să rezolvăm just o problemă şi cred că chestiunea acestui împăciuitorism e o problemă pe care tovarăşa Ana trebuie cu toată seriozitatea s-o judece, pentru că aceasta a mers pe linia sentimentală a legăturilor personale, nu principial[219].

Aceste cuvinte par să reflecte faptul că, aşa cum a subliniat cu tărie „spaniolul" Carol Neumann, Ana Pauker „a continuat să stimeze" şi să „apere" veteranii şi după începerea campaniei staliniste împotriva lor[220]. Chiar şi după 1949, insista Ana Toma, Ana Pauker s-a pus la dispoziţia veteranilor, acordându-le „permanent" audienţe la ministerul său, „cerându-mi să-i ajut la rezolvarea anumitor probleme, probleme personale pe care aceştia le aveau"[221]. Este aşadar normal să presupunem că întreaga situaţie a fost în cele din urmă folosită pentru a o compromite.

Cel care, după cât se pare, susţinea apelul Anei Pauker pentru o anchetă corectă era Teohari Georgescu. „În ce priveşte soarta unui om", a afirmat el mai târziu, „întotdeauna am mers pe linia ca să se caute adevărul. Aş fi nesincer dacă aş spune că nu am fost influenţat când alţii spuneau: «Ce eşti prost, bă, crezi că ei nu lucrează aici?»". Eşecul lui în a „descoperi duşmanii" l-a pus într-o situaţie dificilă în 1951, când Şutov personal l-a criticat aspru pentru neînceperea arestărilor[222]. De altminteri, faptul că el proteja o serie de „spanioli" în cadrul ministerului a dus la un conflict între el şi ministrul adjunct de Interne, Alexandru Drăghici, în martie 1952. Făcându-se ecoul unei imputări venite din partea consilierului sovietic al ministrului, Aleksandr Saharovski, Drăghici a cerut

destituirea ministrului adjunct de Interne Mihai Burcă din unităţile de grăniceri ale ministerului, împreună cu câţiva colaboratori ai acestuia – generalul Mihail (Bibi) Boico, generalul Iacov Bulan şi colonelul Andrei (Bondi) Roman – toţi, cu excepţia lui Bulan, veterani ai războiului civil spaniol[223]. Denunţându-i ca fiind „o clică de oportunişti", Drăghici a criticat aspru acest grup pentru a nu fi înlăturat anumite elemente din regiunea de graniţă cu Iugoslavia, ceea ce a generat o întreagă serie de inconveniente. Teohari Georgescu a intervenit în apărarea grupului (unii membri ai grupului izbucniseră în lacrimi în timpul şedinţei), afirmând că sunt „oameni de bază" în ierarhia ministerului[224]. Două luni mai târziu, el a fost criticat pentru poziţia adoptată în cadrul Plenarei Comitetului Central[225]. „Ai pierdut simţul vigilenţei", l-a admonestat Gheorghiu-Dej. „Ai devenit comod. Peste tot sunt mai multe elemente contrarevoluţionare în ţară decât în Cehoslovacia, Ungaria."[226]

Aceeaşi temă a fost tratată pe larg la Plenara CC din mai 1952. „Nici Teohari, nici Ana...", declara Petre Borilă, „nu s-a frământat că duşmanul lucrează, că nu puteau să ne ocolească pe noi imperialiştii, că e sabotaj, trădare, spionaj... Nici nu mai vorbim despre Luca"[227]. Mai departe a luat cuvântul Miron Constantinescu : „În ceea ce priveşte vigilenţa revoluţionară", observa el, „tovarăşul Gheorghiu-Dej, anul trecut [1951] în septembrie, spunea : «Ar fi o iluzie primejdioasă să credem că în partidul nostru n-au mai rămas elemente duşmănoase nedescoperite... Este neîndoielnic că în rândurile partidului nostru şi în special în conducerea sa vor încerca şi în viitor să se infiltreze elemente străine»... Tovarăşă Ana şi tovarăşe Teohari, aţi fost preveniţi unde duc aceste abateri şi unde duc aceste manifestări antipartinice, însă n-aţi ţinut seama de această prevenire"[228]. Acuzaţii similare au fost exprimate şi în public, atunci când, într-un editorial al *Scânteii* din ianuarie 1953, erau atacaţi „oportuniştii [cu alte cuvinte, facţiunea Pauker, învinuită de deviere «oportunistă» de dreapta] care au încercat să inducă în eroare masele, susţinând că ţara noastră, partidul nostru e o excepţie în ce priveşte încercările imperialismului americano-englez de a-şi strecura agenţii plătiţi"[229]. Aşa cum demonstrează documente de partid rămase nepublicate, Ana Pauker a afirmat în public, cu puţină vreme înainte de înlăturarea ei, că „avem duşmani numeroşi în afara ţării. Ei sunt relativ puţin numeroşi înăuntrul ţării şi sunt slabi. Sunt daţi înapoi, au fost bătuţi"[230]. Aceasta contrazice doctrina stalinistă conform căreia activitatea duşmănoasă se intensifică pe măsura înaintării socialismului, doctrină devenită cuvânt de ordine în viaţa politică a blocului începând cu mijlocul anului 1948, şi pe care articolul lui Dej publicat în *Pravda* îl sublinia explicit[231].

Puţin înainte de încheierea Plenarei din mai 1952, vicepreşedintele Comisiei de Control, Dumitru Coliu, a făcut următoarea declaraţie :

> În 1946-1947, tovarăşul Petrescu Dumitru, actualul ministru de Finanţe, mi-a arătat un material despre care cred că el a informat partidul despre... existenţa unor grupe care duc o acţiune de subminare a autorităţii tovarăşului Gheorghiu-Dej. El susţinea că Valter Roman, pe atunci general în armată, avea dese întâlniri cu Boico (Bibi), actualmente general la MAI şi colonelul dr. Brill şi alţi tovi evrei, care se întâlnesc des şi discută pe socoteala tov. Gheorghiu-Dej, cum că este incapabil de a conduce partidul, că Ana este mult mai deşteaptă şi că în fond ea este conducătorul partidului. Tovarăşul Petrescu arăta în material cum că Valter Roman în faţa lui s-a manifestat împotriva unui articol al tovarăşului Gheorghiu-Dej apărut în *Scânteia*... Tovarăşul Petrescu mi-a spus că a predat acest material Comisiei Controlului de partid şi că a sesizat şi pe tovarăşul Teohari şi alţii... Sunt de părere să se cerceteze cum Valter Roman a ajuns în fruntea Ministerului Poştelor[232].

Faptul că Dumitru Coliu a preferat să îi numească pe „spaniolii" Roman, Boico şi Brill „tovarăşi evrei" confirmă observaţia lui Gaston Marin, şi anume că era adesea dificil să stabileşti dacă în acea perioadă „spaniolii" erau vizaţi fiindcă erau „spanioli" sau fiindcă erau evrei[233]. (Cel puţin două treimi dintre „spanioli" – sau mai curând patru cincimi dintre ei – erau evrei[234].) Era totodată o prevestire de rău augur – în condiţiile în care, Ana Pauker fiind scoasă din joc, „apele liniştite din România" se evaporaseră subit.

Prin urmare, în toamna anului 1952, la numai câteva luni de la înlăturarea Anei Pauker, în România au apărut cele dintâi semne ale represiunii sistematice a veteranilor războiului civil spaniol şi ai Rezistenţei franceze[235]. Un alt corp de anchetă al Comisiei de Control a partidului a început o nouă investigaţie în rândul veteranilor, deschizând o nouă serie de interogatorii[236]. Acest lucru a coincis cu procesul lui Slánský, care se desfăşura la Praga (noiembrie 1952), de unde veneau documente de uz intern în care erau identificaţi concret conspiratorii sosiţi în.România, aşa cum veniseră din Budapesta în timpul procesului lui Rajk[237]. Spre deosebire însă de procesul Rajk, presa de partid a retipărit acum discursul, de această dată necenzurat, al lui Klement Gottwald publicat în 1951, în care îi acuza pe veterani de colaborare cu agenţiile străine de spionaj[238]. Aceasta a fost doar una dintre manifestările publice – conform afirmaţiilor Charlottei Gruia, de la Comisia de Control, şi ale lui Mihai Burcă, de la Ministerul de Interne – ale pregătirilor desfăşurate în secret pentru înscenarea unui proces Slánský în România. „Toate interogatoriile", susţinea Burcă, „trădau această intenţie"[239].

Într-adevăr, Charlotte Gruia, veterană a Rezistenţei franceze, s-a aflat în postura unică de a asista la evenimente nu numai ca membru al Comisiei de Control, ci şi în calitate de potenţială victimă. „Totul a început în octombrie sau noiembrie [1952]... Toţi veteranii războiului civil spaniol şi ai Rezistenţei franceze au fost anchetaţi... În perioada aceea [eu şi soţul meu] am fost puşi sub supravegherea Securităţii zi şi noapte." Din declaraţia ei rezultă că acest lucru li se întâmpla pentru prima dată[240]. Mai mult, ministrul adjunct de Interne Mihai Burcă şi colaboratorii săi Mihail (Bibi) Boico şi Andrei (Bondi) Roman au fost imediat destituiţi din cadrul Ministerului de Interne[241]. „În '52", relata Burcă, „am fost dat afară. Eram într-o situaţie disperată, ba chiar mă gândeam să mă sinucid aici, în locuinţa mea". Întrebat dacă până atunci se mai aflase în pericol de a-şi pierde poziţia, el a răspuns: „Până la devierea de dreapta, nu"[242]. La rândul lor, „spaniolii" Ianoş Birtaş (şeful direcţiei I a Securităţii), Mihail Patriciu (şeful Securităţii din Braşov) şi Andrei Micu (şeful direcţiei de cadre politice) au fost demişi din funcţie[243]. Sanda Sauvard, veteran al războiului civil spaniol, povestea că a fost destituită din funcţie în 1952. „Mă aflam într-un laborator de cercetare, mi s-a spus că am fost agent, am fost dată afară... Nu mai avusesem necazuri până atunci."[244] Printre ceilalţi „spanioli" înlăturaţi din funcţii se aflau Carol Neumann şi Ionel Munteanu, ambii arestaţi în decembrie 1952, şi doctorul Şuli Brill, al cărui nume fusese menţionat de Coliu la Plenara CC din mai; acesta a fost exclus din partid şi supus interogatoriilor vreme îndelungată[245]. Dintre veteranii Rezistenţei franceze au fost afectaţi de asemenea destituiri din funcţie S. Marinescu, director la minele Băiţa, şi Yvonne Florescu (soţia lui Mihai Florescu), supusă unor intense interogatorii în octombrie 1952[246]. Aceştia şi alţi câţiva au fost reprimaţi când Pavel Cristescu, veteran al războiului civil spaniol, a înmânat Comisiei de Control un document prin care toţi cei care reveniseră în România din Spania şi Franţa, via Iugoslavia, se dovedeau a fi angajaţi în activităţi de spionaj[247] – deşi nici „spaniolii" care petrecuseră anii de război la Moscova, ca Andrei Roman şi

doctorul Brill, nu erau scoşi de sub acuzare[248]. Probabil cele mai notorii victime ale represiunii au fost Gheorghe Vasilichi şi Valter Roman. Deşi aparent Dej îl reabilitase la scurt timp după Plenara din mai, Vasilichi s-a văzut din nou ameninţat în toamna anului 1952, după ce refuzase să demită veteranii Rezistenţei franceze şi ai războiului civil spaniol din Uniunea Cooperativelor de Producţie, pe care o conducea la momentul respectiv[249]. La fel, Valter Roman a fost brusc înlăturat de la Ministerul Poştelor şi Telecomunicaţiilor, în decembrie 1952; arestat la domiciliu; supus zilnic interogatoriilor Comisiei de Control, fiind acuzat că lucrase ca agent în Spania; vizat ca potenţial candidat pentru un proces Slánský în România[250].

Totuşi, pregătirile pentru un astfel de proces au fost sistate după moartea lui Stalin, în martie 1953, ceea ce dă de înţeles că nu Dej, ci sovieticii erau iniţiatorii[251]. Spre deosebire de conducerea de partid dinainte de înlăturarea Anei Pauker, Gheorghiu-Dej nu şi-a riscat poziţia protejându-i pe veterani în timpul represiunii de masă care a urmat. Mai curând se poate afirma că nu a ezitat nici o clipă să folosească situaţia dată în propriul interes politic. Deşi planurile sovietice de condamnare a veteranilor au luat sfârşit o dată cu moartea lui Stalin[252], represiunea nu a încetat, dar s-a desfăşurat mai puţin virulent şi mai puţin sistematic decât în ultimele luni de viaţă ale lui Stalin. Nesigur de propria poziţie în condiţiile relaxării politicii sovietice şi suspicios în privinţa loialităţii vechii gărzi a partidului, Dej a menţinut în România o atmosferă de intimidare şi frică, pentru a zădărnici orice încercare de a fi înlocuit[253]. În mai 1954, Valter Roman a fost sancţionat cu un „vot de blam cu avertisment" pentru „repetate manifestări împotriva partidului" şi nu a fost reabilitat oficial decât în 1956[254]. Excluderea din partid a doctorului Şuli Brill a durat până spre sfârşitul anului 1954[255]. Lui Gheorghe Gaston Marin, deşi făcea parte din anturajul lui Dej, nu i s-a înapoiat carnetul de partid decât în 1955[256]. „Spaniolul" Jean Coler a rămas sub supravegherea Securităţii până în 1957[257]. Mai mult, Comisia de Control a continuat să ancheteze veteranii încă doi ani după moartea lui Stalin, acuzându-i pe „spanioli" că ar fi „agenţii lui Beria" imediat după înlăturarea lui Lavrenti Beria, în iunie 1953[258]. În iunie sau iulie 1955, dosarele comisiei au fost transferate pentru prima dată la Ministerul de Interne, unde ofiţerul de securitate Eugen Szabo le-a cercetat. După afirmaţiile lui Szabo, Gheorghiu-Dej intenţiona să îi condamne pe veteranii războiului civil din Spania: „Dej mi-a spus că trebuie să găsesc printre ei pe aceia care sunt spioni... Sunt sigur că, dându-mi acele dosare, Dej urmărea să le deschidă procese". Szabo a precizat că Dej l-a chemat în biroul lui în trei rânduri pentru a-i raporta ce progrese s-au făcut, adăugând că el n-a trebuit să îi consulte pe consilierii sovietici în această problemă. A reuşit totuşi să prelungească ancheta, astfel încât atunci când Hruşciov a ţinut discursul său secret la cel de-al XX-lea Congres al Partidului Sovietic, în februarie 1956, ancheta continua să se deruleze. Curând după aceea, Dej a abandonat-o şi a început să o acuze public pe Ana Pauker de neplăcerile suferite de veterani[259]. În acea vară, ea a fost din nou convocată la Comisia de Control şi constrânsă să îşi mărturisească vina în reprimarea veteranilor[260].

Aşadar, dovezile confirmă acuzaţia formulată iniţial în 1952 la adresa Anei Pauker şi le invalidează pe celelalte. De asemenea, ele confirmă ceea ce un fost înalt activist de partid din Transilvania consemna într-un manuscris care a circulat în Occident, şi anume că Dej i-a atras atenţia lui Stalin asupra unui anumit aspect, sperând că va avea astfel justificarea necesară eliminării Anei Pauker. Împreună cu acoliţii ei – i-a spus Dej lui Stalin –, „a împiedicat desfăşurarea unui proces Rajk în România"[261]. Acest lucru pare să fi contribuit decisiv la căderea ei.

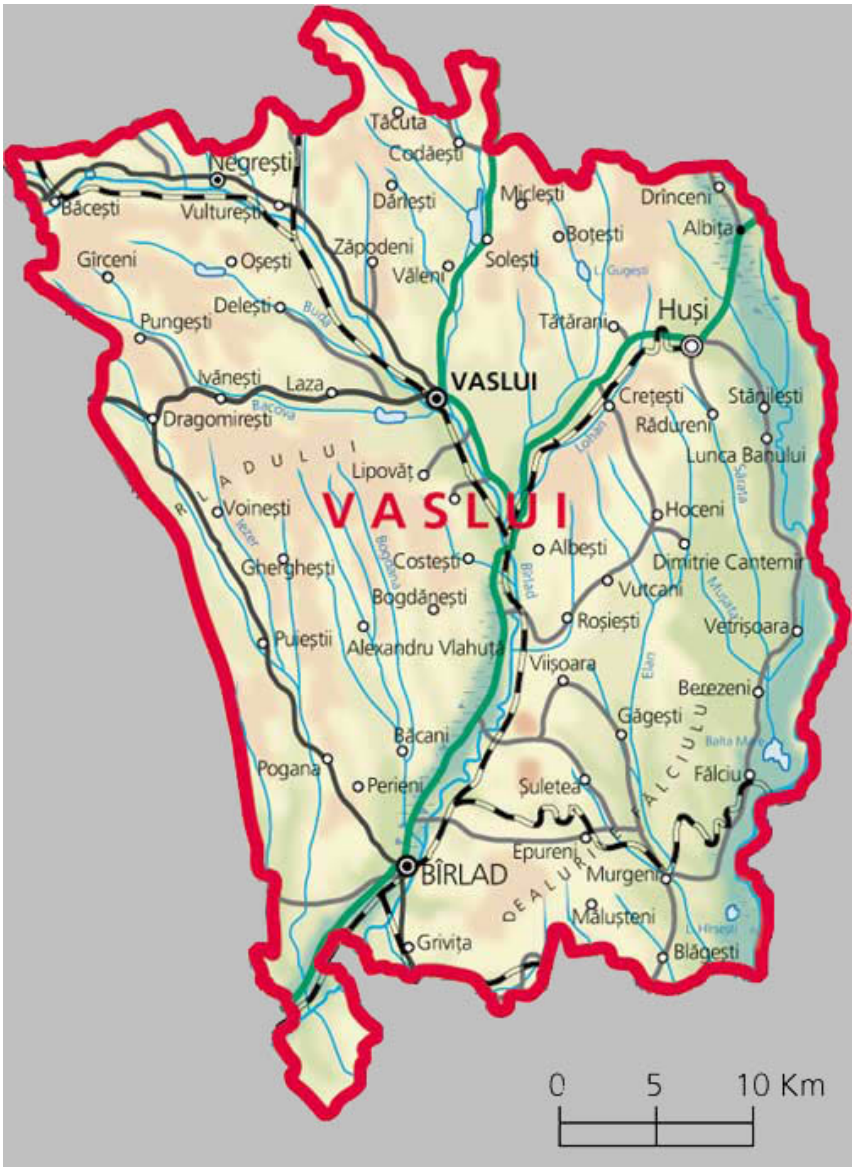

Figura 1. Harta județului Vaslui cu comuna Codăești

Figura 2. Ana Pauker, 1913. Fotografie obţinută prin amabilitatea Tatianei Brătescu şi a lui Gheorghe Brătescu

Figura 3. Ana Pauker împreună cu fiica sa Tatiana, cca 1928-1929. Fotografie obţinută prin amabilitatea Tatianei Brătescu şi a lui Gheorghe Brătescu

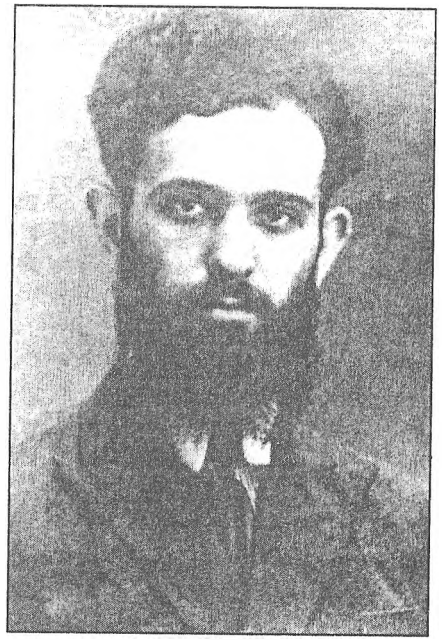

Figura 4. Marcel Pauker la Magnitogorsk, URSS, cca 1931-1932. Fotografie obţinută prin amabilitatea Tatianei Brătescu şi a lui Gheorghe Brătescu

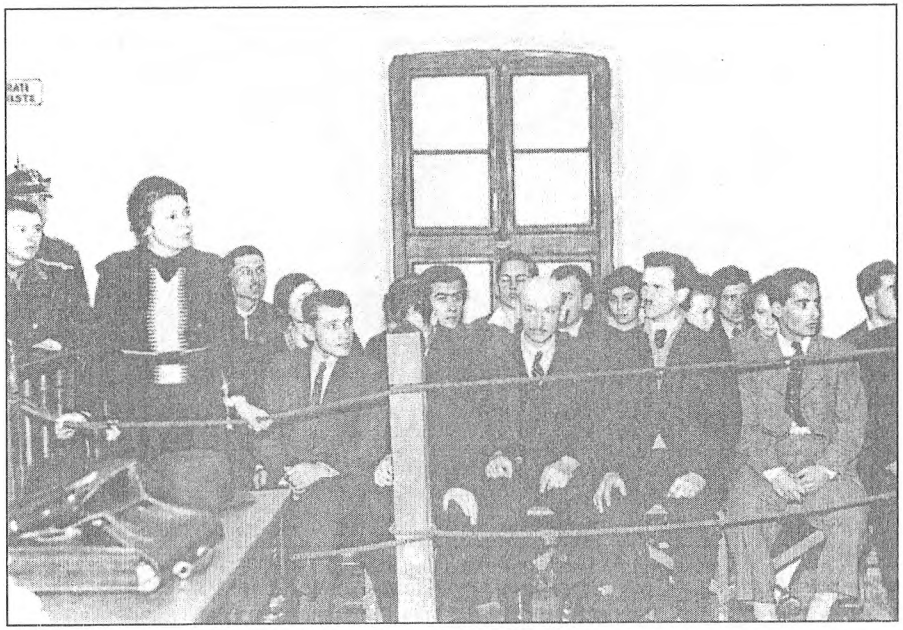

Figura 5. Ana Pauker vorbind la procesul ei, Craiova, 1936. Fotografie obţinută prin amabilitatea Arhivei Sovietice, Moscova

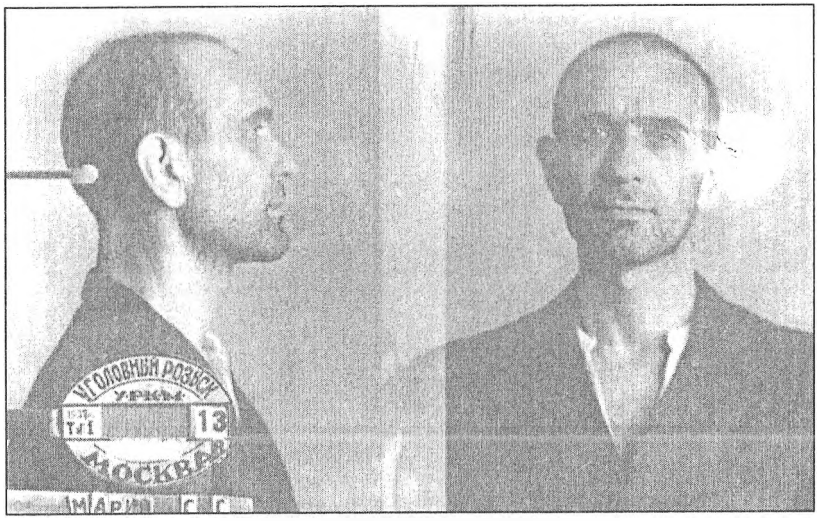

Figura 6. Marcel Pauker într-o închisoare sovietică, martie 1938. Fotografie obţinută prin amabilitatea Tatianei Brătescu şi a lui Gheorghe Brătescu

Figura 7. Ana Pauker în închisoare, 1938. Fotografie obţinută prin amabilitatea Tatianei Brătescu şi a lui Gheorghe Brătescu

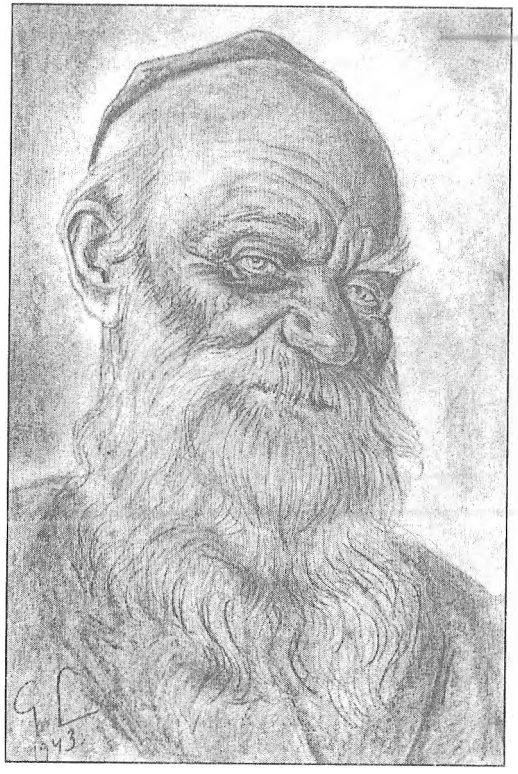

Figura 8. Herş Rabinsohn, tatăl Anei Pauker, crochiu de G. Löwendal, 1943. Imagine obţinută prin amabilitatea Tatianei Brătescu şi a lui Gheorghe Brătescu

Figura 9. Lucreţiu Pătrăşcanu şi Teohari Georgescu, 1 mai 1946 (preluată din fototeca fostului Institut de Istorie a PCR, Arhiva Istorică a Bibliotecii Academiei Române, prin amabilitatea Tatianei Brătescu şi a lui Gheorghe Brătescu)

Figura 10. Gheorghe Gheorghiu-Dej, 1946 (preluată din fototeca fostului Institut de Istorie a PCR, Arhiva Istorică a Bibliotecii Academiei Române, prin amabilitatea Tatianei Brătescu şi a lui Gheorghe Brătescu)

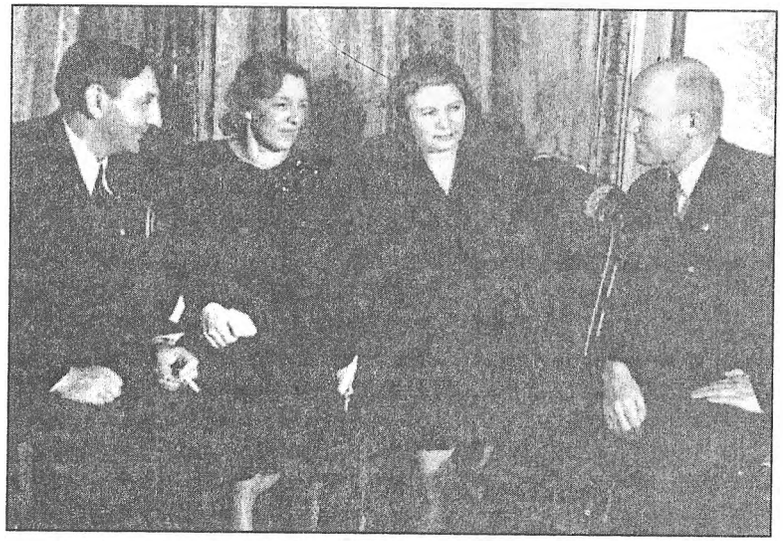

Figura 11. Ana Pauker primind o delegaţie străină, noiembrie 1947. Fotografie obţinută prin amabilitatea ROMPRES

Figura 12. Ana Pauker, portret oficial, 1948. Fotografie obţinută prin amabilitatea Tatianei Brătescu şi a lui Gheorghe Brătescu

Figura 13. Primul-ministru Petru Groza (al treilea) şi Ana Pauker la un miting în memoria lui Gheorghi Dimitrov, iulie 1949. Fotografie obţinută prin amabilitatea ROMPRES

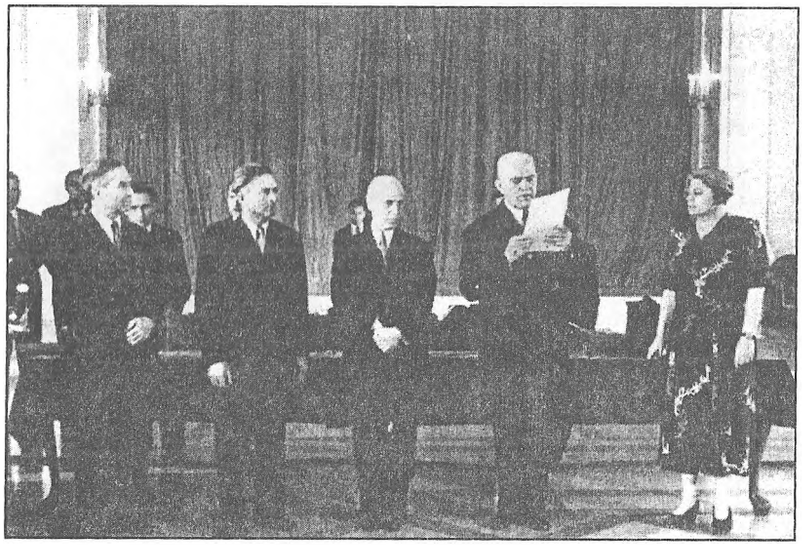

Figura 14. Ana Pauker la Palatul Republicii, 9 mai 1948 (preluată din fototeca fostului Institut de Istorie a PCR, Arhiva Istorică a Bibliotecii Academiei Române, prin amabilitatea Tatianei Brătescu şi a lui Gheorghe Brătescu)

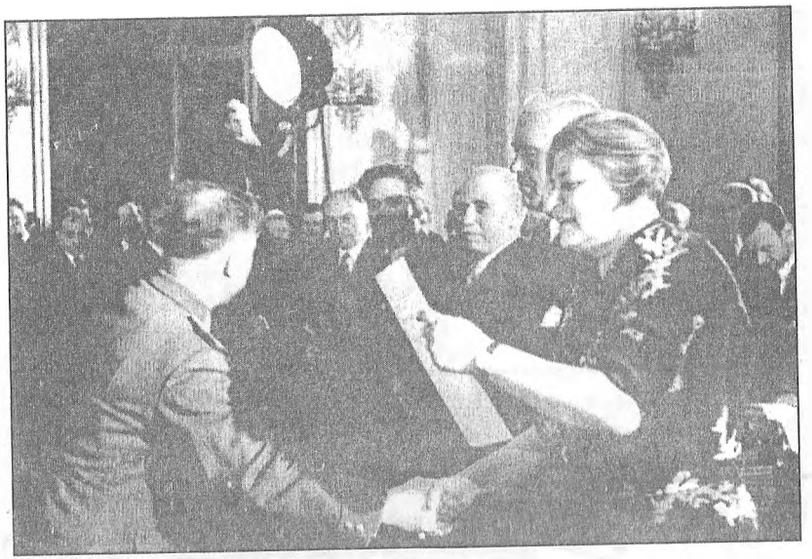

Figura 15. Ana Pauker înmânând o decoraţie la Palatul Republicii, 9 mai 1948. Fotografie obţinută prin amabilitatea ROMPRES

Figura 16. Ana Pauker vorbind în faţa unei delegaţii culturale, mai 1948. Fotografie obţinută prin amabilitatea ROMPRES

Figura 17. Ana Pauker la deschiderea Congresului Uniunii Tineretului Muncitoresc, 3 martie 1949. Fotografie obţinută prin amabilitatea ROMPRES

Figura 18. Miting pentru Ziua Internaţională a Femeii, martie 1950. Fotografie obţinută prin amabilitatea ROMPRES

Figura 19. Desen propagandistic împotriva chiaburilor, decembrie 1950. Preluată din colecţia particulară a autorului

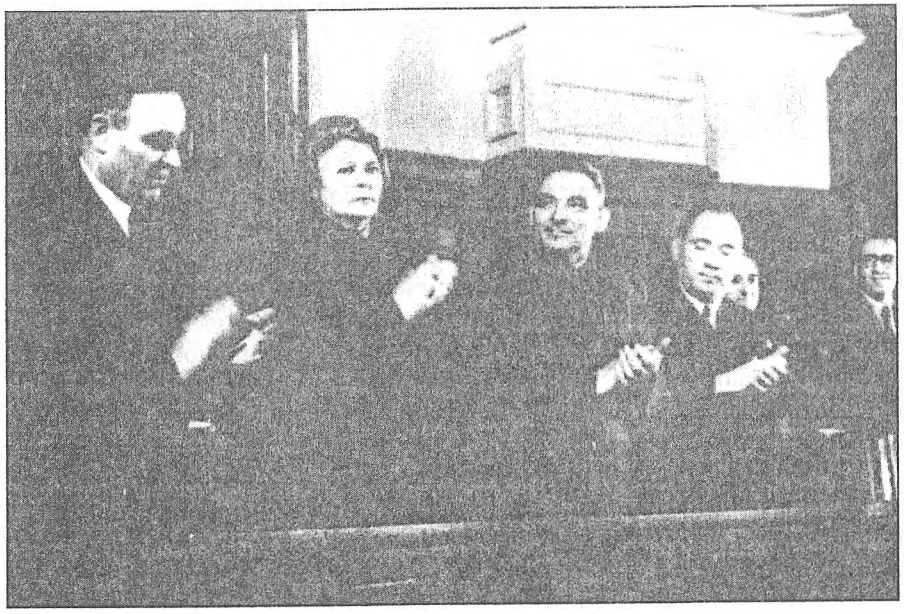

Figura 20. De la dreapta la stânga : Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ana Pauker, Vasile Luca, Teohari Georgescu la o şedinţă a Marii Adunări Naţionale, 5-7 aprilie 1951, pentru lansarea unui apel pentru un tratat de pace. Fotografie obţinută prin amabilitatea ROMPRES

Capitolul VI

Emigrarea evreiască

A treia problemă care gravitează în jurul înlăturării Anei Pauker o constituie emigrarea evreilor din România în Israel (*alia*) – o enigmă cât timp Ana s-a aflat la conducere. Deţinând după cel de-al doilea război mondial cea mai numeroasă comunitate evreiască din blocul sovietic, cu excepţia URSS, România a tolerat, dacă nu chiar a facilitat emigrarea deopotrivă legală şi ilegală până în 1947[1], urmând linia generală trasată de politica sovietică în această privinţă[2]. În 1948 şi 1949 însă, în vreme ce alte state-satelit ale Uniunii Sovietice continuau să permită emigrarea în masă către statul Israel nou-creat, România şi-a închis porţile pentru majoritatea emigranţilor evrei. Ulterior, în anii 1950 şi 1951, a avut loc o revenire bruscă, permiţându-se emigrarea masivă a aproximativ 100.000 de evrei români, exact în perioada când celelalte state-satelit, aliniindu-se escaladării campaniei antisemite a lui Stalin, au început să reducă drastic emigrarea[3].

Mutaţiile derutante din politica emigrărilor au preocupat organizaţiile sioniste şi guvernul israelian, deoarece România deţinea o poziţie centrală în eforturile lor de a aduce imigranţi evrei în Israel. Un număr relativ ridicat de români evrei au supravieţuit celui de-al doilea război mondial – vreo 353.000 de suflete, aproximativ 50% din populaţia de dinainte de război[4]. Aceştia fuseseră cu toţii trecuţi pe lista neagră a economiei naţionale şi foarte mulţi ieşiseră din război complet sărăciţi şi economiceşte deposedaţi. Acest din urmă fenomen a afectat, conform unor surse, 45% din populaţia evreiască din România, adică aproximativ 150.000 de suflete[5]; într-o proporţie similară se suferea de foame şi de lipsa articolelor de îmbrăcăminte. Autorităţile române estimau că, la mijlocul anului 1946, nu mai puţin de 40.000 – două treimi – de copii evrei şi 100.000 de evrei români aveau nevoie de asistenţă financiară pur şi simplu pentru supravieţuire. Totalul celor în dificultate a crescut cu 30% în următorii doi ani[6].

Regimul condus de comunişti, instaurat în martie 1945, oferea puţine asemenea măsuri de asistenţă. Activiştii PCR au dezbătut deschis această problemă în cadrul unei şedinţe din octombrie 1945, unde un lider al Comitetului Democrat Evreiesc (CDE) nou-creat, reprezentant al partidului în comunitatea evreiască, a criticat cu naivitate neglijenţa de care dădea dovadă partidul. „Suntem foarte, pot spune chiar stânjeniţi", a spus acesta. „Populaţia evreiască nu poate intra în procesul de producţie. Noi am făcut o adresă către Confederaţia Generală a Muncii, în care am cerut ca, acolo unde există locuri libere, unde se poate, să fie întrebuinţaţi muncitori evrei în producţie... Care a fost răspunsul Confederaţiei? Că toate locurile de muncă sunt ocupate şi că mai vin acum o altă serie de repatriaţi, adică cei care au fost prizonieri [de război]..., o parte din românii evacuaţi în Germania, care trebuie încadraţi în producţie şi iată că populaţia evreiască rămâne din nou pe dinafară... Mii şi mii de evrei nu au nici un mijloc de existenţă."[7] O evreică, activistă veterană de partid, a exprimat îngrijorări similare la

o şedinţă care a avut loc peste câteva luni: „A fost o subapreciere în politica guvernului faţă... de evrei şi din partea partidului nostru", a afirmat ea. „[În Moldova] evreii au fost cei mai loviţi şi nu au căpătat nimic în schimb. Mă rog, li s-a dat libertatea. Dar aceste mase de văduve acolo mor de foame şi nu primesc nici un ajutor. Singurul ajutor vine de la americani, de la Joint [Distribution Committee]."[8] Eşecul acţiunii de sprijinire a evreilor pare să fi fost o consecinţă secundară a încercării partidului de a-i câştiga de partea sa pe etnicii români. Dorind să pară însufleţit de patriotism şi să câştige simpatia etnicilor români, partidul a amânat ani în şir procesele conducătorilor fascişti şi a ezitat să pună în practică retrocedarea proprietăţilor confiscate de la evrei[9].

Aşadar, nu e surprinzător faptul că, la începutul anului 1945, peste 100.000 de evrei români şi-au depus cererile de emigrare[10]. În schimb, autorităţile britanice au restricţionat sever emigrarea legală spre Palestina (*Alia Alef*), acordând anual o cotă de numai 3.500 de vize de intrare în Palestina pentru evreii români[11]. La fel, blocada navală britanică a reprezentat un obstacol în plus pentru transporturile maritime ilegale (*Alia Bet*). Dacă imediat după august 1944 una sau două nave cu emigranţi au părăsit portul dunărean Giurgiu, vreme de doi ani nici un alt transport nu a mai avut loc[12]. Ca urmare, la începutul anului 1945, evreii români au emigrat aproape exclusiv pe la graniţa de vest cu Ungaria şi Iugoslavia (aşa-numita *Alia Gimel*) spre Austria, ajutaţi de organizaţii sioniste şi de Joint Distribution Committee – cu cooperarea tacită a autorităţilor române. La ordinul Ministerului de Interne, forţele române de poliţie şi gărzile de grăniceri le permiteau evreilor formarea unor grupuri în apropiere de zona de frontieră şi chiar se retrăgeau în timpul nopţii de la punctele de control[13]. Toate acestea se întâmplau de fapt ca urmare a politicii adoptate de sovietici la vremea respectivă, care sprijinea emigrarea ilegală a evreilor către Palestina, în primul rând pentru a submina mandatul acordat de către ONU britanicilor acolo şi, în general, prezenţa britanică în Orientul Mijlociu[14].

Într-o primă etapă, majoritatea emigranţilor erau cei ruinaţi economic şi supravieţuitorii lagărelor de concentrare[15]. Se pare că cei mai mulţi evrei români au adoptat iniţial o atitudine de expectativă, de vreme ce un număr considerabil, în special tinerii, îşi puseseră speranţele în noua ordine. Foarte puţini înclinau să acorde atenţie nenumăratelor avertismente ale evreilor sovietici din Armata Roşie şi NKVD privind orientarea antisemită a lui Stalin, care urma să îi arunce pe evreii români „din lac în puţ", sub dominaţia sovietică[16]. La urma urmelor, gândeau ei, nu sovieticii au fost cei care i-au salvat de la moartea promisă de regimul nazist? „Uitaseră cu toţii", remarca Jacob Talmon, „de pactul sovieto-german din 1939, în urma căruia s-a declanşat un război de coşmar, uitaseră că Rusia sovietică pusese mâna pe arme când fusese cotropită, nicidecum pentru a-i apăra pe evrei sau pe alţi oprimaţi. Lumea ajunsese într-un stadiu în care a nu ucide evrei şi a li se îngădui acestora să respire aerul libertăţii erau considerate acte de înalt altruism"[17].

Prin 1947, aspiraţia majorităţii evreilor de a rămâne în România aproape dispăruse, în parte din cauza declinului economic continuu. Economia deteriorată a României a afectat clasa de mijloc a evreimii şi pe cei mai bogaţi, pentru care reforma monetară din 1947 a fost o lovitură grea. Reforma a compromis grav sectorul economic privat, lăsând, în primăvara anului 1948, nu mai puţin de 40% din membrii comunităţii evreieşti fără nici un mijloc de trai[18]. Momentul a coincis cu foametea cumplită din 1946 şi 1947 din Moldova, unde locuia un mare număr de evrei şi a avut drept rezultat plecarea a zeci de mii de evrei peste graniţa de vest, sugestiv denumită „exodul foametei"[19].

Apariţia unui val de antisemitism în România, cauzat parţial de prezenţa bătătoare la ochi a evreilor în ierarhia Partidului Comunist, a dat un nou impuls emigrării evreieşti[20]. În vreme ce nu predominau deloc în conducerea supremă a partidului (Biroul Politic şi Secretariat), evreii erau numeroşi în Comitetul Central şi printre activiştii locali. Tot astfel, în vreme ce, în 1949, evreii nu reprezentau mai mult de 10% din efectivele Securităţii, prezenţa lor proporţional mai mare la conducerea acestei instituţii lăsa impresia – exploatată ca atare de antisemiţi – că evreii predominau în poliţia secretă[21]. Ca urmare, într-un raport întocmit în 1946 de poliţia oraşului Piatra-Neamţ se relatează că, în localitate, „între membrii de partid creştini şi evrei există o ură de rasă contra celor din urmă pe motivul că toate posturile de răspundere sunt ocupate de evrei..."[22].

Însuşi primul-ministru Petru Groza, etnic român, a afişat un sarcasm similar în cadrul unei întrevederi cu Emil Bodnăraş, cu scopul declarat de a-i comunica lui Stalin îngrijorarea sa. Groza susţinea că americanii şi britanicii au încercat fără succes să joace diferite scenarii în România.

> Americanii joacă acum pe cartea evreilor şi, într-o ţară unde avem 400.000 de evrei, cu câteva zeci de mii infiltraţi în aparatul nostru de stat, economic, politic şi cultural, nu este greu de jucat pe această carte... Pline de evrei, peste tot evrei. Cum vrei ca evreii de la Planificare [Comisia de Stat de Planificare] să facă muncă cinstită şi corectă..., de vreme ce sunt puşi să planifice fabricile, întreprinderile comerciale de care ei au fost expropriaţi? Sioniştii sunt foarte bune elemente pentru coloana a cincea [în această ţară][23].

Atitudinea lui Petru Groza conferă un plus de credibilitate opiniei larg răspândite conform căreia liderii de partid şi de guvern care promovau emigrarea fără restricţii a evreilor din România erau chiar aceia care, ca şi Groza, nu agreau prezenţa masivă a acestora în rândurile elitei de partid şi de guvern. Aşadar, e de presupus că „facţiunea internă" de etnici români din cadrul Partidului Muncitoresc Român condus de Gheorghiu-Dej a favorizat o emigrare în asemenea proporţii ca mijloc de a obţine sprijinul maselor prin satisfacerea nevoii etnicilor români de locuri de muncă şi locuinţe în detrimentul „concurenţei" evreieşti, care ocupa mult râvnitele posturi. Concomitent, emigrarea în masă, gândeau ei, ar fi descotorosit ţara de evreii „neproductivi" şi neasimilaţi, presupuşi a fi dificil de integrat în noua societate în curs de edificare.

Pe de altă parte, se susţinea că cei ce se opuneau emigrării în masă a evreilor erau chiar comuniştii evrei situaţi în posturi de conducere, cu precădere cei din facţiunea „moscovită" sau „externă" condusă de Ana Pauker, care credeau orbeşte în asimilare ca soluţie a problemei evreieşti şi care considerau de asemenea că noţiunea, ca atare, de evreu imposibil de asimilat sau suprareprezentat în posturile-cheie le ameninţă interesele personale în cadrul ierarhiei partidului[24]. Există însă dovezi în măsură să demonstreze că nimic din toate acestea nu era adevărat, ba dimpotrivă. În vreme ce conducerea partidului manifesta într-adevăr opinii divergente cu privire la emigrare, controversa nu viza nicidecum „predominanţa evreilor", „imposibilitatea asimilării" ori „neproductivitatea" lor, ci emigrarea evreilor moderni, asimilaţi, a celor care practicau profesii de importanţă vitală în economia românească. În pofida poziţiei lui Petru Groza, Gheorghiu-Dej şi susţinătorii lui au militat pentru neacordarea vizelor de ieşire în cazul acestor specialişti evrei, în ciuda opoziţiei inflexibil manifestate de Ana Pauker faţă de asemenea restricţii.

Astfel, la sfârşitul anului 1947 a început ceea ce urma să devină un conflict de durată între liderii de partid, o dată cu cea dintâi schimbare de direcţie în politica emigrării evreieşti, aparent în replică la numărul în creştere rapidă al evreilor care intenţionau să

părăsească ţara. Confruntaţi cu opţiunea emigrării din partea specialiştilor şi a evreilor aparţinând clasei de mijloc într-o proporţie fără precedent, deci cu fenomenul de „migraţie a creierelor", liderii de partid s-au văzut nevoiţi să reconsidere problema şi să abroge politica uşilor deschise: ei au închis graniţa de vest, oprind orice emigrare ilegală[25]; nu au mai permis nici o emigrare legală, iar în prima jumătate a anului 1948 nu a mai avut loc nici o negociere în această privinţă; în iunie au declanşat măsurile represive împotriva organizaţiilor sioniste[26]. În martie 1948, guvernul a formulat în secret, pentru prima dată, criteriile – rămase nepublicate – care restricţionau emigrarea evreilor din România. În 1953, locotenent-colonelul Laurian Zamfir, şeful Direcţiei Controlului Străinilor şi Paşapoartelor (DCSP) din cadrul Comandamentului General al Miliţiei, ţinând de Ministerul de Interne, a mărturisit la interogatoriu că aceste criterii au fost enunţate într-un raport întocmit de predecesorul său, Ervin Voiculescu, şi că ele interziceau evreilor având anumite profesii (artizani, doctori, ingineri) să emigreze – cu excepţia celor din localităţile Siret şi Tereblecea, de lângă Rădăuţi, repatriaţi din URSS în perioada 1945-1946. Aceste criterii, a adăugat el, rămăseseră în vigoare până în februarie 1950[27].

La întrevederile din iulie 1948 cu trimisul israelian Mordechai Namir, care dorea să obţină permisiunea pentru emigrarea lunară a 5.000 de evrei de vârsta recrutării, pentru a participa la războiul dintre Israel şi Liga arabă, Ana Pauker a păstrat tăcerea în privinţa criteriilor impuse. Totuşi, Namir a avut impresia clară că cererea lui a declanşat o oarecare controversă între membrii conducerii de partid, în ciuda asigurărilor de sprijin personal primite din partea Anei Pauker şi a faptului că, unsprezece zile mai târziu, ea însăşi părea sincer mulţumită să îl informeze că guvernul a aprobat cota de emigrări cerută[28]. Aşa cum Namir i-a relatat ulterior Melaniei Iancu, membră a unei organizaţii sioniste din România, Ana Pauker a declarat că personal era de acord cu emigrarea, adăugând că se putea stabili chiar o cifră fixă lunară, de aproximativ 40.000-50.000 de evrei. Namir a plecat de la acea întâlnire cu convingerea că emigrarea urma să înceapă la scurtă vreme, a afirmat Melania Iancu[29].

Deşi acordul nu încălca practic criteriile emigrării, totul a fost anulat înainte chiar ca Namir să raporteze guvernului israelian rezultatul întrevederii. În următoarele zile, PMR a limitat unilateral numărul de emigrări de la 5.000 la 3.000 lunar, amânând punerea în aplicare a acordului până în luna septembrie[30]. Deşi Namir a primit asigurări din partea Anei Pauker că emisarul sionist Moshe Agami (Auerbach) poate interveni în problema emigrării[31], guvernul a decis că organizarea acesteia ţine exclusiv de competenţa comuniştilor. Această repliere neaşteptată, care, credea Namir, o va surprinde neplăcut pe Ana Pauker[32], a fost probabil rezultatul schimbării cu 180 de grade a atitudinii sovietice faţă de statul Israel şi *alia*, imediat după crearea acestuia. Până atunci, sovieticii favorizaseră emigrarea ca fenomen temporar şi selectiv şi ca un mijloc de a acorda sprijin militar comunităţii evreieşti din Palestina, în războiul de independenţă cu Liga arabă, susţinută de forţele britanice. O dată cu victoria Israelului asupra acesteia, interesul sovieticilor pentru continuarea emigrării a dispărut[33]. Deloc surprinzător, PMR nu a mai susţinut nici cota lunară inferioară pe care el însuşi o impusese, ci se opunea „categoric" emigrării evreieşti, cum au afirmat răspicat Gheorghiu-Dej şi Miron Constantinescu la o şedinţă a Biroului Politic din octombrie 1948. „Este un drept [al lor]", a adăugat Gheorghiu-Dej, „dar pe care noi nu-l susţinem, mai ales că peste graniţă este o organizaţie care se ocupă de facilitarea emigrărilor... şi ajută unor elemente duşmănoase, neevrei, ca

să emigreze". La această şedinţă, Ana Pauker s-a abţinut în mod vădit să condamne fenomenul emigrării. În schimb, le-a amintit celor prezenţi că evreii au fost o populaţie oprimată în România şi le-a citit consideraţiile lui Lenin asupra nevoii de a-i trata pe cei oprimaţi cu „o delicateţe deosebită". În plus, a subliniat că, în vreme ce „noi lăsăm naţiunilor dreptul la autodeterminare mergând până la secesiune", ceea ce constituia fundamentul doctrinar pentru permiterea emigrării, teza lui Lenin asupra chestiunii naţionale care-i combătea pe „bundişti şi pe exclusivişti" îi însărcina totodată să încerce „să convingă populaţia [evreiască] că separarea nu este în folosul ei"[34]. Această abordare dialectică avea să devină o constantă a emigrării în masă, un an şi jumătate mai târziu.

Ezitarea Anei Pauker faţă de noua orientare făcea notă discordantă cu violenta campanie „antisionistă" declanşată de Uniunea Sovietică în toamna anului 1948. Ofensiva a dus în cele din urmă la arestarea în bloc a întregii elite sovietice de origine evreiască – inclusiv, spre mâhnirea Anei Pauker, a soţiei lui Molotov, Polina Jemciujina, cu care se spune că Ana stabilise o relaţie foarte apropiată de-a lungul anilor[35]. Evenimentele din URSS au avut reverberaţii şi în România. Represiunea poliţienească asupra mişcării sioniste a început în luna noiembrie, iar până la sfârşitul anului, forţele de Securitate reuşiseră să închidă pretutindeni în ţară sediile şi cluburile aparţinând organizaţiilor sioniste. Mai mult, atacurile propagandei la adresa sionismului şi a naţionalismului evreiesc s-au intensificat, culminând în decembrie cu o rezoluţie a Biroului Politic, care condamna „sionismul în toate formele sale ca mişcare politică naţionalistă, reacţionară a burgheziei evreieşti"[36]. Ana Pauker s-a opus, se pare, rezoluţiei, argumentând fără succes împotriva publicării ei[37]. În acelaşi timp, ea a continuat să promoveze emigrarea evreilor, deşi acum totul se limita la edificarea comunismului în Israel. Simultan, conducerea a lansat o campanie de recrutare a imigranţilor *comunişti* în Israel. Partidul organiza diferite cursuri de marxism-leninism pentru potenţialii emigranţi, a căror „misiune" era să participe la lupta de clasă din Israel. De asemenea, în cadrul unor întruniri speciale, membrilor evrei li se arăta că emigrarea lor acolo ţinea de îndatorirea lor de comunişti[38]. Rezultatul l-a constituit, în decembrie 1948 şi ianuarie 1949, spectacolul impresionant al celor două nave cu destinaţia Israel, transportând 3.600 de evrei comunişti şi simpatizanţi de stânga, în vreme ce, pretutindeni în ţară, guvernul anula facilităţile acordate până atunci grupărilor sioniste[39].

Această *Alia Roşie*, cum a fost supranumită, a procurat în final Partidului Comunist din Israel foarte puţini noi membri: cei mai mulţi imigranţi au renunţat la comunism încă din momentul sosirii lor în ţară[40]. Recunoscând acest lucru, în aprilie 1953, Ana Pauker şi-a asumat răspunderea emigrării şi a recunoscut că a fost iniţiatoarea ei[41]. Înalţi funcţionari ai Comitetului Democrat Evreiesc au confirmat poziţia ei în această problemă[42], aşa cum a făcut şi Şmuel Mikunis, secretarul general al Partidului Comunist din Israel. Conform declaraţiilor lui Mikunis, Ana Pauker l-a desemnat personal să parcurgă 700 de kilometri pentru a vorbi despre statul Israel în faţa unor auditori evrei, să petreacă o săptămână întreagă în birourile Comitetului Democrat Evreiesc, răspunzând întrebărilor venite din partea unor potenţiali imigranţi, în timpul unei vizite făcute în România, în 1949[43]. Dar când Mikunis a cerut o audienţă la Gheorghiu-Dej, în 1950, a fost refuzat, pe motiv că odinioară lucrase ca agent sionist[44].

Şederea lui Mikunis în România este interesantă şi din perspectiva faptului că, în cursul întâlnirilor cu Vasile Luca din 1949, el a solicitat autorităţilor române să acorde vize de ieşire nu numai emigranţilor „progresişti" în Israel, ci şi „progresiştilor *tehnicieni*,

doctori şi stomatologi"[45]. Pe lângă consolidarea comunismului israelian, accentul pus de Mikunis pe emigrarea comunistă putea fi totodată o cale ocolită de a se sustrage criteriilor restrictive. Într-adevăr, Teohari Georgescu a recunoscut la un interogatoriu că a făcut exact acest lucru, acordând vize de ieşire evreilor cărora la vremea respectivă le era interzis prin lege să părăsească ţara – „la cererea Anei Pauker"[46]. Criteriile impuse în martie 1948 au avut două hibe: evreii aparţinând categoriilor supuse restricţiilor de emigrare puteau părăsi ţara dacă ministrul de Interne Teohari Georgescu îi declara „cazuri speciale" şi le acorda o permisiune specială; iar cei care nu îşi puteau practica profesia din motive de sănătate puteau emigra dacă obţineau un certificat medical emis de o comisie special constituită în cadrul Ministerului Sănătăţii. Această din urmă clauză a determinat un număr semnificativ de evrei să ofere mită membrilor comisiei pentru a obţine certificate false. Când Direcţia de Control al Străinilor şi Paşapoartelor a descoperit fenomenul, Laurian Zamfir, aflat la conducerea DCSP, a propus sistarea acordării de certificate medicale şi arestarea medicilor implicaţi în încălcarea legii. Din declaraţia lui Zamfir reiese că Teohari Georgescu a respins propunerea şi i-a ordonat să nu opereze nici o arestare[47].

În ciuda tertipurilor cunoscute la care au apelat Teohari Georgescu şi Ana Pauker, numărul evreilor care părăseau România rămânea nesemnificativ. Exceptând *Alia Roşie*, RPR a interzis în 1948 toate deplasările în grup spre Israel şi nu a acceptat emigrarea decât în cazuri izolate[48]. Drept consecinţă, guvernul israelian, care acceptase imigrarea comuniştilor evrei numai după ce primise asigurări că România va permite celor aproximativ 4.000-5.000 de sionişti să părăsească ţara[49], a început presiunile asupra conducerii PMR pentru relaxarea criteriilor de emigrare. Printre altele, se propunea o ofertă financiară generoasă în schimbul emigrării în masă a evreilor români, pe care autorităţile RPR au declinat-o motivând că era echivalentul „comerţului cu sclavi"[50]. Israelienii au presupus că negocierile vor continua prin intermediul Ministerului de Externe, deci prin intermediul Anei Pauker – şi l-au ales în calitate de prim ambasador al lor în România pe pictorul evreu român Reuven Rubin; alegerea miza pe faptul că între el şi Pauker se legase o prietenie încă din adolescenţă. Încredinţându-i lui Rubin misiunea precisă de a rezolva problema emigrării, israelienii sperau că vechea prietenie dintre Rubin şi Pauker va facilita găsirea unei soluţii satisfăcătoare[51]. Dar, în ciuda spectacolului zilnic al maselor de evrei aliniaţi în faţa clădirii Ministerului de Interne, încercând să obţină permisiunea să emigreze, şi în pofida presiunii constante din partea lui Rubin asupra Anei Pauker pentru a facilita acordarea vizelor, aflarea unei soluţii convenabile părea tot mai puţin probabilă[52]. Tensiunile acumulate au izbucnit în februarie 1949, când, de-a lungul unei săptămâni zbuciumate, organizaţiile sioniste au declanşat în Bucureşti trei demonstraţii de masă, protestând împotriva politicii de emigrare adoptate de guvern[53].

Aşa cum se putea anticipa, replica autorităţilor române confruntate cu o astfel de opoziţie deschisă nu a întârziat. La 18 februarie, a doua zi după cea mai mare demonstraţie, la care au participat 20.000 de evrei, regimul a hotărât arestarea a trei emisari israelieni (*şlihim*) şi a început anchetarea lor pentru spionaj[54]. La 2 martie, Ministerul de Interne a transmis liderilor sionişti din România ordinul de a dizolva grupările sioniste şi organizaţiile de tineret, de a închide instituţiile şi taberele de pregătire, de a înceta orice activitate pe teritoriul ţării[55]. Ca măsură directă de represalii la protestele evreilor, guvernul a aplicat restricţii şi mai severe la emigrare, acordând numai 16 vize în luna

februarie şi urmând ca din momentul respectiv, până în noiembrie 1949, să nu mai permită decât 100 de emigrări lunar – dintre care 40% nici nu erau cetăţeni români[56].

Reducerile operate au arătat clar că demonstraţiile s-au întors împotriva celor ce le iniţiaseră. Dar conducerea PMR intenţiona de fapt ca represaliile să fie doar o măsură temporară, iar presiunea intens exercitată a continuat în cele din urmă cu o nouă relaxare a emigrării. Acest lucru s-a întâmplat nu mai târziu de 18 februarie, când Secretariatul a adus în discuţie problema demonstraţiilor. Ana Pauker, susţinută de Teohari Georgescu, a continuat precaut abordarea dialectică a problemei emigrării evreieşti. „Avem 350.000 de evrei, din care 300.000 sunt agitaţi", a afirmat ea, de la deportaţii transnistreni, care trebuiau reinstalaţi, până la cei nemulţumiţi că şi-au compromis afacerile ca urmare a confiscărilor operate de guvern. „Nu avem de a face cu o populaţie care emigrează de mizerie, aşa cum s-a întâmplat cu populaţia românească emigrată în America, ci cu o psihoză care s-a creat pe anumite baze. [Deci sunt] de acord să fie chemaţi cei care agită, să se vorbească cu ei în calitatea lor de cetăţeni români şi să li se pună în vedere să respecte legile noastre." Adăugând că unii evrei din România doreau sincer să emigreze, Ana Pauker a propus ca, într-o primă etapă, să li se permită celor vârstnici şi familiilor cu copii [locuind] în Israel să părăsească ţara şi să emigreze, ducându-se simultan muncă de lămurire printr-o amplă campanie propagandistică pentru clarificarea poziţiei partidului în problema emigrării. „După ce lucrurile se vor linişti", a conchis Ana Pauker, „să începem să dăm drumul"[57].

Luca şi Gheorghiu-Dej au adoptat o atitudine mult mai severă în privinţa organizatorilor celor trei demonstraţii, Dej pretinzând „să fie chemaţi conducătorii [sionişti] şi trataţi ca conducători ai organizaţiilor fasciste. Să le spunem că este pentru prima şi ultima oară că sunt chemaţi, să fie traşi la răspundere câţiva dintre aceia care au organizat demonstraţia". Într-adevăr, şi unul, şi celălalt au subliniat într-o şedinţă că „organizaţiile sioniste trebuiesc desfiinţate ca duşmani ai Republicii şi tratate ca atare", cum se exprima Luca, în vreme ce Ana Pauker nici nu a menţionat dizolvarea grupărilor sioniste pe plan local[58]. Conform mărturiei lui Teohari Georgescu, precum şi a afirmaţiilor din planul de acuzare a Anei Pauker elaborat la scurtă vreme după înlăturarea sa, ea s-a opus efectiv desfiinţării acestor grupări, argumentând că o asemenea măsură va declanşa o campanie internaţională împotriva României[59]. Atitudinile contradictorii ale liderilor de partid în problema sionistă aveau să iasă din nou la suprafaţă o lună mai târziu, când Ana Pauker a ordonat personal eliberarea şi expulzarea celor trei emisari israelieni, împreună cu alţi patru arestaţi, în decembrie 1948, în ciuda intenţiei lui Dej, Luca şi a majorităţii Secretariatului de a-i condamna sub acuzaţia de spionaj[60].

Pe de altă parte, la una dintre şedinţe, Luca a obiectat împotriva aprobării plecărilor în masă către Israel (o obiecţie la care se pare că a renunţat ulterior, în acelaşi an), în vreme ce Dej îşi temperase întru câtva opoziţia „categorică" faţă de emigrarea evreilor. „În chestiunea plecărilor, să nu adoptăm o linie rigidă", a declarat el, „şi să examinăm de la caz la caz. Trebuie să ţinem seama că există un sentiment pe care îl are populaţia evreiască şi este legat de suferinţele din timpul războiului. Pe cei care propovăduiesc plecarea să le dăm un termen să plece. Pe cei care nu vor cu nici un chip să rămână, să nu-i ţinem cu forţa, şi să le dăm drumul"[61].

Procesul-verbal întocmit la şedinţa Secretariatului din 31 august 1949 dezvăluie raţiunea care a stat în spatele hotărârii lui Gheorghiu-Dej de a-şi reconsidera atitudinea.

Observând că problema fusese anterior ridicată şi discutată într-o şedinţă, Teohari Georgescu le-a solicitat secretarilor să precizeze în termeni clari linia partidului în privinţa emigrării evreilor şi a propus eliberarea paşapoartelor pentru toţi cei care erau hotărâţi să emigreze în Israel. Cel dintâi răspuns a venit din partea Anei Pauker, care s-a arătat imediat de acord. „Nu putem să ţinem oamenii cu sila", a declarat succint, obţinând o replică la fel de clară din partea lui Dej: „Sunt de acord. Am ajuns la concluzia că, dacă li se dă drumul, vor fi mai puţine plecări în Palestina. Am citit nişte scrisori: îţi vine să plângi de mizeria care este acolo"[62].

Prin urmare, Secretariatul PMR ajunsese la un oarecare consens în privinţa unor condiţii de emigrare mai permisive[63]. Decizia liderilor de partid a fost discutată ulterior, în cadrul unei şedinţe organizate la Ministerul de Interne pe data de 29 noiembrie, la care au participat ministrul adjunct de Interne, Gheorghe Pintilie, şeful DCSP, Laurian Zamfir, şeful SSI, Serghei Nicolau, şi Ana Toma, asistentă a Anei Pauker la Ministerul de Externe. Li s-a adus la cunoştinţă că liderii de partid au reuşit în principiu să extindă criteriile de emigrare a evreilor, deşi continuau să se opună plecării specialiştilor şi a tuturor celor care, părăsind ţara, ar submina economia naţională, rezervându-şi dreptul de a interveni în sensul prevenirii unor asemenea neajunsuri[64]. Participanţii la şedinţa de la Ministerul de Interne aveau sarcina de a propune o modalitate de extindere a acestor criterii fără să fie afectată producţia, urmând ca recomandările lor să fie comunicate în cel mai scurt timp conducerii de partid[65]. Propunerile au stat la baza elaborării la 20 februarie 1950 a noilor criterii care extindeau reglementările din martie 1948. Pe lângă tertipul certificatelor medicale, persoanelor încadrate în categoriile proscrise (muncitori calificaţi, doctori, ingineri) li se oferea acum o nouă posibilitate de a pleca, dacă aveau cel puţin şaizeci de ani sau cel puţin cincizeci de ani, dar cu rude de gradul I în Israel[66]. Deşi modificările amintite nu au fost puse în practică oficial decât după 20 februarie, emigrarea a înregistrat un salt evident după şedinţa din 29 noiembrie. O statistică pregătită de DCSP la sfârşitul anului 1949 reflecta faptul că, dacă în perioada ianuarie-septembrie/octombrie 1949, doar 400-500 de evrei primiseră aprobarea să emigreze, până la sfârşitul anului, numărul emigranţilor a crescut la 3.000-4.000[67]. Un raport al Comitetului Democrat Evreiesc confirmă următoarele: de la 100 de plecări lunar, ritmul eliberării vizelor a crescut la 500-600 în ultima perioadă a anului 1949, pentru ca, la începutul anului 1950, să ajungă la aproximativ 2.500 pe lună, un total de 15.000 de persoane părăsind ţara pentru a se stabili în Israel în perioada noiembrie 1949 – aprilie 1950, când porţile ţării au fost dintr-o dată larg deschise[68].

La 31 martie 1950, conducerea Ministerului de Interne s-a întrunit pentru a dezbate decizia partidului de a elibera 10.000-12.000 de vize lunar începând cu luna aprilie 1950 şi de a revoca criteriile care intraseră în vigoare cu câteva săptămâni în urmă, pe 20 februarie. În locul acestora, PMR a adoptat un al treilea set de criterii, conform căruia li se asigura viza de emigrare în Israel *„tuturor solicitatorilor...*, cu excepţia celor care au avize negative de la organele de Securitate, sunt urmăriţi sau au procese în curs de crime şi furt"[69]. Aşadar, conducerea partidului a renunţat oficial la strategia interzicerii emigrării evreilor cu anumite profesii considerate de interes major. Curând după aceea, Teohari Georgescu a dispus limitarea drastică a numărului de certificate pretinse celor care solicitau viza de ieşire din ţară, delegând Miliţiei responsabilitatea întocmirii altor formulare, simplificate, pentru evreii care intenţionau să plece în Israel[70]. Miliţia a executat directiva cu o energie ieşită din comun[71]. Ambele acţiuni s-au desfăşurat cu

sprijinul Anei Pauker[72], ele având menirea să contribuie la facilitarea emigrării în masă a evreilor, estimată a atinge nivelul câtorva zeci de mii până în luna iunie sau iulie[73]. Cifrele au depăşit curând toate aşteptările, între 1 ianuarie şi 1 iunie 1950 acordându-se vreo 47.000 de vize de ieşire, dintre care 37.000 eliberate doar în aprilie şi mai[74]. Arhiva Comitetului Democrat Evreiesc dezvăluie dimensiunile acestui exod, de care guvernul israelian a fost luat complet prin surprindere[75]. La Suceava, dintr-o populaţie de 2.900 de evrei, 2.000 au solicitat emigrarea; la Sighet, 1.600 din 1.800; la Craiova, 70% din populaţia evreiască; la Botoşani, 70-90%; la Constanţa, 80%; la Arad, 100%[76]. În ansamblu, în primăvara anului 1950, nu mai puţin de 220.000 de evrei români au înaintat cereri de obţinere a vizei de emigrare, în interval de două săptămâni[77].

Evident, Gheorghiu-Dej a trebuit curând să-şi dea seama de eroarea sa în anticiparea unui declin iminent al emigrării evreilor. Convins că doar „burghezia" evreiască va opta până la urmă să părăsească ţara[78], amploarea în creştere a exodului l-a contrariat şi l-a consternat, determinându-l să intervină prompt prin reimpunerea unor restricţii[79]. El şi-a exprimat ulterior poziţia în cadrul Plenarei Comitetului Central din mai 1952, când Ana Pauker, Vasile Luca şi Teohari Georgescu au fost înlăturaţi. Răspunzând la o referire a lui Miron Constantinescu privind *„poziţia principială* pe care [Teohari Georgescu] şi tovarăşa Ana o avea[u] în problema sioniştilor şi a emigrărilor în Israel", Georgescu a declarat: „E adevărat, s-a pus la o şedinţă să dăm drumul şi *pe urmă tovarăşul Gheorghiu a spus să sistăm*". Confirmând declaraţia lui Teohari Georgescu, Ana Pauker le-a amintit celor prezenţi că în conducerea partidului a existat o „poziţie comună" în privinţa emigrării evreilor, însă *„tovarăşul G. Dej a ridicat chestiunea să plece numai bătrâni"*[80]. Nici Dej, nici vreun alt participant la întrunire nu au negat afirmaţiile celor doi.

Aşa cum indică o serie de directive ale Ministerului de Interne, conducerea de partid a iniţiat, în mai 1950, în cadrul unor şedinţe succesive, anularea emigrării fără restricţii. Din nefericire, procesele-verbale ale şedinţelor respective nu se regăsesc în arhivele Biroului Politic şi ale Secretariatului, depuse în prezent la Arhivele Naţionale ale României, fie pentru că la aceste şedinţe nu s-au întocmit procese-verbale, fie (aşa cum s-a întâmplat cu numeroase documente întocmite în acea perioadă) pentru că au fost ulterior distruse[81]. Dar, pe lângă dezvăluirile făcute în cadrul Plenarei CC din mai 1952, există mărturiile lui Teohari Georgescu, atât cea de la interogatoriul din timpul detenţiei, cât şi cea de după eliberarea sa, în 1956. Membrii Comisiei de partid care l-a reabilitat pe Georgescu, precum şi câţiva martori susţin mărturia lui, nu lipsită de contradicţii[82]. Stenogramele existente ale Biroului Politic şi ale Secretariatului confirmă o dată în plus atât veridicitatea declaraţiilor sale cu privire la evenimentele petrecute anterior, cât şi depoziţia lui Zamfir şi a altor funcţionari ai Ministerului de Interne. Potrivit afirmaţiilor lui Teohari Georgescu, Gheorghiu-Dej, aflând de creşterea masivă şi continuă a numărului cererilor de emigrare, a făcut presiuni pentru reintroducerea restricţiilor, în cadrul unei şedinţe a Secretariatului[83] – despre care o serie de documente susţin că ar fi avut loc pe data de 12 mai 1950[84]. Secretariatul a respins, se pare, obiecţiile lui Gheorghiu-Dej şi a acordat credit abordării dialectice propuse de Ana Pauker în problema emigrării evreieşti: în consecinţă, a emis un decret în care preciza detalii privind modul în care organele de partid urmau să ducă „o muncă sistematică de lămurire a populaţiei muncitoare evreieşti" asupra pericolelor sionismului şi a inutilităţii oricărei *alia*. În acelaşi timp, decretul stipula ca tuturor acelora care perseverează în dorinţa lor de a părăsi ţara să li se permită totuşi plecarea, mai mult chiar, punându-le la dispoziţie

vapoare suplimentare, pentru a le facilita emigrarea în cel mai scurt timp posibil[85]. Această din urmă precizare sugera clar intervenţia Anei Pauker care, conform declaraţiilor lui Zamfir, încercase fără succes să procure câteva ambarcaţiuni suplimentare pentru a transporta emigranţii către Israel, delegându-şi adjuncta, Ana Toma, la negocierile cu reprezentanţii guvernelor Poloniei şi Bulgariei[86].

O săptămână mai târziu, Gheorghiu-Dej a ridicat din nou problema, de această dată în cadrul Biroului Politic, unde miza pe sprijinul majorităţii[87]. Acolo, afirmă Teohari Georgescu, Ana Pauker „a susţinut cu tărie că trebuie să se elibereze paşapoarte tuturor persoanelor care vor să plece în Israel, afirmând că nu are nici un rost de a împiedica emigrările în masă"[88]. Biroul Politic a refuzat-o categoric şi a emis noi restricţii, formulate clar la şedinţa din 20 mai a conducerii Ministerului de Interne: dacă numeroşilor solicitanţi care au depus cererea de emigrare înainte de 15 mai li se va permite plecarea în iunie sau iulie, după 29 mai, acordarea vizelor se va limita la categoria „compusă din bătrâni, fără profesie, funcţionari particulari, mici negustori şi mici meseriaşi", în vreme ce tehnicienilor şi angajaţilor aparatului de stat şi ai întreprinderilor de stat nu li se va permite să părăsească ţara[89]. Imediat, mulţi evrei au renunţat la slujbe pentru a corespunde noilor criterii, dar Biroul Politic s-a întrunit din nou pentru a revizui încă o dată criteriile de emigrare[90]. În urma şedinţei Ministerului de Interne din 31 mai, toate vizele de plecare acordate înainte de 15 mai celor care lucraseră în aparatul de stat (ministere, întreprinderi din industrie grea, întreprinderi mai importante din industria uşoară) au fost anulate, urmând ca pe viitor să se interzică emigrarea evreilor din profesiile liberale (de pildă, doctori, farmacişti, tehnicieni) până la vârsta de 65 de ani, muncitorilor calificaţi şi funcţionarilor aparatului de stat sau angajaţilor întreprinderilor de stat de orice fel până la vârsta de 50 de ani[91].

Schimbarea radicală de ton a Biroului Politic în problema emigrării evreieşti a precedat, la interval de câteva săptămâni, cel dintâi val de arestări în rândul liderilor sionişti, care a avut loc la 10 iulie[92] şi a reprezentat prima etapă dintr-un proces continuu de îngrădire a oricărei *alia*. La 9 noiembrie 1950, se pare tot din iniţiativa lui Gheorghiu-Dej, conducerea a emis un nou set de restricţii de emigrare, vizându-i pe toţi cei care deţinuseră în trecut secrete de stat, pe cei angajaţi în serviciul militar, precum şi pe studenţii la medicină din anul III sau următorii[93]. În plus, s-a modificat pragul de vârstă de la cincizeci la şaizeci de ani pentru contabili, instalatori, electricieni, constructori[94]. În februarie 1951, restricţiile au fost extinse şi asupra celor care urmau cursurile unei şcoli tehnice, inclusiv cele medicale, de mecanică sau de arhitectură, cărora le erau de asemenea interzise vizele de plecare[95]. În octombrie 1951, conducerea partidului a decis respingerea tuturor cererilor de emigrare şi neeliberarea nici unui paşaport pentru cei ce solicitaseră deja viza, cu precizarea că emigrarea celor cărora li se eliberaseră paşapoarte nu va mai fi îngăduită decât într-un interval de şase luni[96]. În consecinţă, în aprilie 1952, emigrarea evreilor din România a fost complet blocată, rămânând pe linie moartă vreme de şase ani[97].

Această interdicţie operată pas cu pas în chestiunea emigrării evreilor a fost aplicată în ciuda repetatelor obiecţii ale Anei Pauker, care încerca din răsputeri să i se opună. De pildă, ea a susţinut constant manevrele lui Teohari Georgescu de a evita impunerea criteriilor din mai 1950[98]. După intrarea lor în vigoare, Teohari Georgescu a ordonat ministrului adjunct de Interne Marin Jianu să modifice interdicţiile şi să permită celor care se încadrau în categoriile proscrise să emigreze la orice vârstă dacă erau bolnavi,

redeschizând astfel calea ocolită a certificatelor medicale[99]. La 7 iunie, Georgescu i-a ordonat lui Zamfir să taie de pe lista categoriilor proscrise muncitorii calificaţi şi meşteşugarii, ceea ce, arăta Zamfir, „în fapt... a înlăturat efectul propunerii de retragere a certificatelor, întrucât marea majoritate a acestora erau muncitori calificaţi şi meseriaşi"[100]. Mai mult, în 1951 şi la începutul anului 1952, Ana Pauker a făcut presiuni asupra lui Teohari Georgescu pentru a grăbi plecările, deplângând în 1951, în cadrul unei şedinţe a Secretariatului, faptul că emigrările nu numai că decurg extrem de încet, dar şi că ele sunt tărăgănate[101]. Pe parcursul anului 1951, cei aproximativ 50.000-60.000 de evrei care primiseră vize de plecare erau pe cale de a părăsi ţara; numărul lor înregistrase o creştere semnificativă, până la aproximativ 100.000, în momentul în care partidul a decis să blocheze *alia*[102]. Teohari Georgescu a recunoscut că a acţionat exclusiv pentru a facilita emigrarea tuturor celor care primiseră paşapoarte[103], la insistenţele Anei Pauker de a grăbi *alia* în penultimul ceas[104]. De exemplu, Ana Pauker a venit din nou cu sugestia de a se găsi nişte nave de transport străine pentru ca emigrarea să se poată derula într-un ritm mai rapid[105]. Propunerea ei s-a dovedit o dată în plus nerealistă. Prin urmare, în 1951, Georgescu, din nou la sugestia Anei Pauker, a redus durata călătoriei de la şapte la cinci zile a singurei nave de transport al emigranţilor către Israel, *Transilvania*, şi a intervenit pentru a dubla capacitatea ei de transport (de la 1.500 la 3.000 de pasageri)[106]. Miron Constantinescu a apreciat critic punerea în aplicare a unei măsuri similare, ulterior abordându-l agresiv pe Georgescu pentru că „afişul Miliţiei [trona] pe toate străzile... şi Miliţia mergea din casă în casă să mobilizeze populaţia evreiască să plece" *după ce* partidul luase hotărârea să blocheze emigrarea evreilor[107]. Drept consecinţă, în 1951 nu mai puţin de 50.000 de evrei au plecat spre Israel, egalând aproape amploarea exodului în masă din 1950, înainte de reimpunerea criteriilor restrictive[108]. Au urmat alţi 4.000, în primele luni ale anului 1952.

Aşadar, există dovezi în măsură să confirme faptul că Ana Pauker şi Teohari Georgescu au avut într-adevăr „o poziţie principială în problema sioniştilor şi a emigrărilor în Israel", beneficiind în această privinţă de sprijinul lui Vasile Luca chiar de la sfârşitul anului 1949[109]. De aici nu mai era însă decât un mic pas până la acuzaţia exagerată conform căreia Ana Pauker cultivase „o atitudine naţionalistă în problema emigrării evreilor în Israel", aşa cum sugera raportul oficial întocmit în urma anchetei[110]; sau a aceleia că ea „ducea o politică de agentură... cu sionismul internaţional şi cu altele"[111], aşa cum s-a afirmat după arestarea ei, la 18 februarie 1953, acuzaţii retrase la doar două săptămâni după moartea lui Stalin. Deşi presa românească nu a făcut public acest lucru, promovarea fără restricţii a emigrării evreilor a constituit principalul cap de acuzare la anchetarea ei. Aşa cum conchide raportul final al Comisiei de partid însărcinate cu investigarea Anei Pauker, cele două faţete importante ale „liniei contrarevoluţionare" adoptate de ea au constat în faptul că în 1945 a deschis larg porţile partidului în faţa legionarilor şi a altor „elemente duşmănoase", pe de o parte, iar pe de altă parte, în poziţia sa faţă de sionism şi Israel. În această din urmă problemă, se adăuga în raport, „ea s-a evidenţiat îndeosebi prin rolul pe care l-a jucat în legătură cu împingerea populaţiei evreeşti la emigrări în masă şi cu prilejul eliberării celor 7 spioni sionişti [emisarii israelieni pe care ea i-a eliberat]"[112]. Raportul – întocmit în aprilie 1954, după ce toate planurile vizând înscenarea unui proces fuseseră abandonate – nu era, dintr-o anumită perspectivă, departe de adevăr.

Faptul că, aşa cum sugerează acum dovezile, sovieticii au orchestrat înlăturarea şi anchetarea Anei Pauker, concentrându-se abia în cele din urmă pe orientarea ei pro-*alia*, sugerează oare în mod necesar că prin astfel de strategii fuseseră încălcate directivele Kremlinului?[113]. La o primă vedere, s-ar părea că nu. Aşa cum Zalman Rabinsohn, fratele ei, l-a informat pe liderul sionist Marcu Cohin, Ana Pauker ar fi mărturisit că sovieticii au decis în principiu să transfere statelor-satelit responsabilitatea administrării procesului de emigrare a evreilor, în funcţie de propriile necesităţi, elaborând o rezoluţie în acest sens la Cominform[114]. Mai mult, date fiind strategiile divergente adoptate de diferitele ţări ale blocului sovietic în privinţa emigrării, precum şi eşecul lumii arabe de a răspunde gesturilor pline de bunăvoinţă ale sovieticilor până în 1953, atitudinea de neimplicare a sovieticilor în problema emigrării evreieşti din statele-satelit pare să se fi menţinut în această perioadă[115]. Totuşi, în 1951 s-a făcut simţit un vânt de schimbare, când epurările antisemite au afectat toată sfera de influenţă sovietică: în anul respectiv, *alia* a fost efectiv sistată în toate statele-satelit, inclusiv în Polonia – care, până atunci, desfăşurase consecvent o politică de emigrare neîngrădită a evreilor –, cu o singură excepţie: România[116]. Probabil că nu a fost o întâmplare, aşadar, faptul că decizia de a sista *alia* în octombrie 1951 a coincis cu sosirea în România a unei comisii speciale din URSS, care a impus conducerii PMR o serie de direcţii de acţiune[117] şi a iniţiat procesul care avea să culmineze cu înlăturarea lui Teohari Georgescu, a lui Vasile Luca şi a Anei Pauker. Într-adevăr, conform declaraţiilor cel puţin ale unui veteran al PMR, la şedinţele de nivel înalt la care acesta a participat s-a discutat cu detaşare despre faptul că „sovieticii se opun din principiu" emigrării în masă a evreimii române în 1950-1951[118].

Rămânem în final cu o întrebare: de ce un stalinist călit şi încercat ca Ana Pauker a continuat să sprijine emigrarea în masă dacă Moscova se opunea? Unul dintre posibilele motive, sugerează Ana Toma, ar fi acela că Ana Pauker, care îşi exprimase public stima pentru Golda Meir, era adepta creării statului Israel (deşi anticipase un pericol dacă, la rândul lor, palestinienilor nu li se acorda un stat propriu)[119]. Un alt factor, după toate aparenţele, a fost efectul pe care l-a avut asupra ei proliferarea antisemitismului în rândul maselor şi la nivelul statului în Uniunea Sovietică, în timpul celui de-al doilea război mondial şi în perioada care i-a urmat[120]. Aşa cum remarca un cercetător, antisemitismul „a produs... conştientizarea de către evreii comunişti a propriei apartenenţe, până atunci neatinsă de doctrină. Semne de îndoială şi legături reînnoite cu propria evreitate se întrevedeau chiar şi la cei mai asimilaţi"[121]. Într-adevăr, familia Anei Pauker, cu care ea discutase sincer despre antipatia lui Stalin faţă de evrei, nutrea convingerea că antisemitismul sovietic din timpul războiului o afectase peste măsură, ajungând la concluzia că emigrarea era singura opţiune a evreilor, în condiţiile în care Stalin îşi lansase campania antisemită imediat după război[122].

Şef-rabinul de mai târziu Moses Rosen a furnizat o a treia explicaţie posibilă pentru atitudinile Anei Pauker în privinţa emigrării evreieşti. Ana Pauker, afirma Moses Rosen, deşi „sincer dedicată cauzei comuniste", era de fapt „o *marrana*" [un „evreu ascuns", convertit la creştinism în Spania, dar continuând să practice pe ascuns iudaismul], care, „după Auschwitz..., a adoptat o altă poziţie" faţă de identitatea sa iudaică şi faţă de chestiunea evreiască în ansamblu[123]. Se pare că tatăl şi fratele Anei Pauker împărtăşeau această opinie, întrucât au mărturisit unui prieten că ea „în fundul sufletului a continuat să menţină legătura cu evreii şi cu iudaismul"[124]. Deşi astfel de justificări cu caracter subiectiv nu pot fi aproape niciodată verificate, există două detalii în măsură să

mijlocească o perspectivă mai clară. Fratele Anei Pauker, Zalman Rabinsohn, care a emigrat în Palestina în 1944, dezvăluie că într-o scrisoare prin care încerca să îl convingă să se întoarcă în România, Ana Pauker a amintit de Holocaust, întrebându-l: „După toate câte s-au întâmplat, câţi dintre noi au mai rămas în viaţă?"[125]. Mai mult, după ce citise *Jurnalul Annei Frank* şi îl recomandase cu toată convingerea familiei sale, Ana Pauker a asistat, împreună cu fiica ei, la o versiune pusă în scenă spre sfârşitul anilor '50 şi a plâns în timpul reprezentaţiei[126]. Unii au fost atât de surprinşi de reacţia ei, încât ştirea s-a răspândit cu repeziciune în cercurile evreieşti din Bucureşti[127].

Uimirea oamenilor se datora, desigur, reputaţiei pe care Ana Pauker o dobândise pretutindeni în perioada de după război, privind ostilitatea ori cel puţin indiferenţa sa faţă de evrei şi faţă de originea ei evreiască. Totul pornea de la faptul că, în anii când s-a aflat la putere, Ana Pauker a evitat tot ceea ce avea legătură cu evreitatea, se pare ca o reacţie la vehementele invocări ale originii ei evreieşti[128]. De pildă, manifestele opoziţiei clandestine, care insistau asupra numărului mare al evreilor aflaţi la conducerea Partidului Comunist, menţionau întotdeauna în primul rând numele ei, împreună cu cele ale lui Luca şi Georgescu, declaraţi în mod eronat evrei[129]. Gheorghiu-Dej şi alţii au profitat de acest lucru pentru a justifica înlăturarea ei. Vulnerabilitatea Anei Pauker astfel creată transpare din motivul invocat de ea pentru a-l readuce în ţară pe Zalman: îngrijorarea exprimată de ea viza faptul că „aceea parte a populaţiei care mai este antisemită [ar putea] să spună că avem în conducerea Partidului şi ţării un om... care are un frate în locuri duşmane şi uite cum sunt jidanii"[130]. În 1946, dând un interviu unui ziarist american, ea a justificat restricţiile impuse de regim în presă arătând că „avem în ţară fanatici capabili să incite oamenii la pogromuri şi alte orori, dacă li se oferă ocazia măcar pe jumătate"[131]. Diplomaţii britanici acreditaţi la Bucureşti la vremea respectivă au confirmat aprecierea Anei Pauker şi au adăugat că fenomenul antisemitismului avea o asemenea anvergură, încât românii erau tentaţi să-i privească pe evrei „ca pe nişte trădători *care ar trebui exterminaţi cu prima ocazie*"[132]. Deloc surprinzător că Ana Pauker nu a întreprins niciodată ceva care să scoată în evidenţă originile sale evreieşti.

Totuşi, rezerva afişată în public masca o atitudine radical diferită, nemaiîntâlnită la un lider stalinist. La interogatoriu, Luca a declarat că

> în problema evreiască... Ana a fost aceea care a introdus linia ei antipartinică, antrenându-mă şi pe mine în această privinţă. Însă în anii 1945-1946, ea trasa o linie antimarxistă în problema evreiască, pe care căuta să o rezolve nu din punctul de vedere al internaţionalismului proletar, ci o considera ca o problemă ieşită din comun, o problemă a întregii evreimi. Ea privea evreimea în ansamblul ei, fără diferenţiere de clasă, şi [susţinea] că datoria Partidului ar fi ocrotirea tuturor evreilor - deci şi a burgheziei evreeşti şi organizaţiilor sioniste - şi compensarea lor pentru suferinţele suportate sub dictatura antonesciană. Ea susţinea de la bun început teza emigrării evreilor[133].

Deşi am putea considera aceste cuvinte drept o exagerare tipic stalinistă şi totodată o încercare de a o eticheta ca agent sionist, afirmaţiile făcute de Ana Pauker în faţa Biroului Politic le confirmă într-o oarecare măsură.

În octombrie 1948, Ana Pauker a luat poziţie faţă de atitudinea adoptată de Gheorghiu-Dej, Vasile Luca, Miron Constantinescu şi alţii, care susţineau că problema evreiască trebuie privită exclusiv din perspectiva luptei de clasă şi că un anumit segment al evreimii româneşti făcea parte dintre exploatatori: „[ea] nu este de acord cu aprecierea că

populaţia evreiască a trăit uşor şi arată că totdeauna mica burghezie evreiască a avut o situaţie grea, fiind la coada burgheziei. *În întregimea ei* populaţia evreiască a fost prigonită şi a avut de suferit, nu numai de la păturile conducătoare, ci şi de la muncitorii infectaţi de antisemitism[134]. Or, această remarcă venea la două luni după ce Ilya Ehrenburg publicase un articol în *Pravda*, în care dezavua noţiunea de „unitate evreiască" şi după ce sovieticii declanşaseră în întregul bloc campania antisionistă de masă.

În plus, poziţia declarată reflecta, fără îndoială, modul în care ea îşi considera apartenenţa la evreitate şi totodată maniera sa deschisă de a o exprima. „Este important de ştiut", afirma Gheorghe Brătescu, ginerele ei, „că Ana, spre deosebire de alţi comunişti evrei, nu şi-a renegat niciodată originea". Îţi puteai da seama de acest lucru, a adăugat el, „din tot ce spunea şi din tot ce făcea. Nu a spus niciodată vreun cuvânt de defăimare la adresa evreilor sau iudaismului, aşa cum a făcut Marx"[135]. La acestea se adaugă declaraţia Cristinei Boico, înalt funcţionar la Ministerul de Externe: „În general, atitudinea Anei faţă de evrei", arată ea, „era extrem de pozitivă"[136]. Cel ce poate depune mărturie pentru toleranţa de care dădea dovadă Ana Pauker este Carol Lustig, director administrativ în cadrul ministerului condus de aceasta. Evreu transilvănean, din Satu Mare, care şi-a pierdut aproape întreaga familie în timpul Holocaustului, Lustig s-a căsătorit imediat după război şi a avut un băiat în 1948. „Ce credeţi că am făcut?", relata el. „I-am făcut fiului meu *Brit Milah* [circumcizia religioasă evreiască]. Nimeni nu a ştiut despre acest lucru." Două luni mai târziu, însoţit de familie, Lustig se afla ca oaspete la vila Anei Pauker din staţiunea Snagov. La un moment dat, Ana Pauker a intrat în camera în care soţia lui Lustig înfăşa copilul şi a văzut că acesta fusese circumcis. Soţia lui Lustig, Eva, îşi aminteşte:

> Ana a întrebat: „Ce înseamnă asta? În 1948 se mai practică aşa ceva?". I-am spus atunci că mă simt încă evreică, doresc ca fiul meu să fie evreu şi că, fie şi împotriva voinţei mele, el tot evreu va fi. Ea m-a privit fără să scoată un cuvânt şi am crezut că vom fi nevoiţi să ne căutăm cât de curând o altă slujbă. A ieşit din cameră. Am început să alăptez copilul. După cinci minute s-a întors cu o sticlă de lapte în mână, ca şi cum nimic nu se întâmplase. Mai târziu, am auzit-o spunând în faţa unui grup: „Priviţi această femeie. Are jumătate din vârsta voastră şi iată ce educaţie îi dă copilului ei, cât de bine îi îngrijeşte. Aveţi ce învăţa de la ea". Şi m-a sărutat.

La vremea aceea nu se mai practica circumcizia la băieţi, „nici măcar de către cei mai «de jos» evrei din aparatul de partid", sublinia Lustig. „Dar ea a acceptat acest lucru, chiar din partea directorului administrativ al Ministerului de Externe."[137]

O atitudine similară putea fi observată în relaţia apropiată şi plină de respect a Anei Pauker cu părinţii săi, evrei ortodocşi, şi cu fratele ei, chiar în perioada în care activa ca membru al Partidului Comunist. Tatiana Brătescu, fiica Anei Pauker, îşi aminteşte că, imediat după sfârşitul războiului, a murit bunica ei, Sarah Rabinsohn, despre care Ana Pauker vorbea adesea cu profundă afecţiune în timpul anilor de război în Uniunea Sovietică:

> La înmormântarea mamei sale, [Anei Pauker] i-a fost crestat reverul jachetei. Este un obicei ritual, iar ea l-a urmat fără să protesteze, deşi era îmbrăcată cu cea mai bună haină pe care o avea. Mă aflam acolo şi m-am întrebat de ce face acest lucru; mi-a explicat plină de bunăvoinţă că legea trebuie respectată. Ana Pauker urma tradiţia evreiască de dragul părinţilor ei, din respect pentru ei şi pentru viaţa pe care au dus-o. Însă nu dintr-o convingere intimă, personală[138].

Tatăl Anei Pauker, Herş Rabinsohn, cunoscut printre membrii comunităţii evreieşti bucureştene pentru firea sa irascibilă şi personalitatea voluntară, a fost autorul moral al unei veritabile furtuni produse în 1938, când, la vârsta de 75 de ani, a înfruntat doar cu bastonul o bandă de tineri antisemiţi care îl ameninţaseră în tramvai[139]. Zece ani mai târziu, într-un interviu acordat revistei *Time* în Israel, evoca una dintre vizitele făcute fiicei sale, în 1946: „Zvi [numele ebraic al lui Rabinsohn] a venit la Ana", relata *Time*, „solicitându-i ajutorul pentru un grup de evrei români. Ea l-a primit cu toată amabilitatea într-o după-amiază de sâmbătă. L-a servit cu cafea şi cozonac. Bătrânul Zvi a izbucnit: «Cum îndrăzneşti să îmi oferi cafea în zi de sabat! Ţi-ai pierdut minţile?». Ana, în încercarea de a-l face pe tatăl său să-şi păstreze firea, l-a condus în bucătărie şi i-a arătat aragazul electric. Imediat i-a explicat că, de vreme ce pentru a găti nu era nevoie nici de chibrituri, nu fusese încălcat nici un precept religios, dar tatăl a numit maşina electrică un instrument al diavolului şi a părăsit furios încăperea"[140]. Deşi imaginea uneia dintre cele mai proeminente figuri comuniste încercând din răsputeri să îşi convingă tatăl că nu a încălcat sabatul pare întru câtva neverosimilă, mărturia celor care îi cunoşteau o confirmă. Israel Levanon, prieten apropiat al lui Herş şi Zalman Rabinsohn, afirmă că Ana Pauker şi tatăl ei „s-au aflat în cele mai bune relaţii până în ultima clipă... El o iubea foarte mult, iar ea îl aprecia enorm... Ţinea mult la el. Îl respecta pentru tot ce făcea". După cum susţine Levanon, în timpul războiului, Herş Rabinsohn fusese mai mult sau mai puţin exclus din comunitatea religioasă evreiască, din cauza fiicei sale. Sinagogile nu voiau să aibă de-a face cu el, de teama unor eventuale acuzaţii din partea regimului Antonescu, care i-ar fi suspectat de legături cu comuniştii. Singura excepţie o constituia congregaţia rabinului Iţhak Friedman din Buhuşi. Levanon relatează că Zalman Rabinsohn ar fi declarat ceva mai târziu, la întoarcerea în România, în 1949:

> Cea dintâi întrebare pe care [Ana] i-a adresat-o a fost: „Ce face rabinul din Buhuşi?". Şi ştiţi de ce? Pentru că aflase că doar el rămăsese lângă tatăl ei în momentele de restrişte. Şi nu numai asta. Pe atunci ţara traversa o gravă criză de alimente. Şi de *Tu B'şvat* [sărbătoare evreiască celebrând recolta], Ana l-a chemat pe Zalman la ea şi i-a spus: „Astăzi este *Tu B'şvat*. Ia acest pachet cu fructe *Tu B'şvat*; e pentru rabinul de la Buhuşi". Pe vremea aceea la Bucureşti nu puteai găsi fructe. Ea i-a trimis rabinului portocale, migdale şi tot soiul de alte fructe. Zalman i-a dat rabinului pachetul – în dar de la Ana Pauker[141].

În 1947, când Herş Rabinsohn i-a adus la cunoştinţă Anei Pauker că intenţionează să emigreze în Palestina, ea a luat legătura cu liderul sionist român Kiva Orenstein, o mai veche cunoştinţă, de pe vremea când preda ebraica, şi l-a rugat să intervină în favoarea emigrării tatălui ei[142]. În august 1947, a delegat-o pe Ana Toma să îl însoţească pe bătrân în portul Constanţa şi să obţină asigurarea din partea căpitanului că se va deplasa în siguranţă cu vasul *Transilvania*[143]. Rabinsohn a călătorit sub un nume fals, dându-se drept soţul unei femei pe care nu o întâlnise niciodată până atunci şi care i-a ţinut companie până la debarcarea în Palestina[144]. În afară de Teohari Georgescu şi Gheorghe Pintilie, de la Ministerul de Interne, care au sprijinit-o în acest demers, nici un alt lider comunist nu a mai fost informat[145]. Şi tot în secret i-a trimis lunar tatălui ei o sumă de bani, prin intermediul unei firme româneşti cu sediul în Israel, până la moartea lui, în 1951[146].

În decembrie 1947, Ana Pauker a respins neînduplecat un protest american care viza faptul că România permisese plecarea a două nave încărcate cu emigranţi spre Palestina,

sfidând astfel blocada britanică. „După ce s-a întâlnit cu [agentul sionist] Joseph Klarman, doamna Pauker i-a spus ambasadorului american că intervenţia sa nu are nici un rost. Plecarea cetăţenilor români era strict «o afacere internă», nefiind nimic «ilegal» la mijloc, aşa cum afirmase ambasadorul american. Aceşti oameni se întorceau spre locul pe care îl considerau patria mumă"[147]. De vreme ce imigrarea lui Herş Rabinsohn a rămas secretă până la declararea independenţei Israelului, la şase luni după incident, ambasadorul nu avea nici cea mai vagă idee că Ana Pauker vorbea despre propriul său tată.

Capitolul VII

„Fratele împărătesei"

O altă enigmă în istoria emigrării evreieşti şi a „problemei sioniste" este întoarcerea misterioasă în România a fratelui Anei Pauker, Zalman (Solomon) Rabinsohn, în 1949. Spre deosebire de sora lor Bella, care a urmat-o pe Ana Pauker în rândurile Partidului Comunist, Zalman a rămas de-a lungul întregii sale vieţi un evreu ortodox. Fratele Anei Pauker, mai mic cu cinci ani, a urmat diferite şcoli religioase evreieşti din Moldova şi a slujit ca rabin în satul bunicilor săi, Codăeşti, la începutul anilor '20; ulterior, a fost profesor de ebraică la o şcoală primară şi la un liceu şi administratorul unei şcoli evreieşti, în Bucureşti[1]. Membru al mişcării religioase sioniste *Poalei Mizrahi*, în mai 1944 a emigrat în Palestina împreună cu soţia Dina şi fiicele sale Ţipora şi Leia – alăturându-se astfel fiului său, Ichiel, pe care îl trimisese acolo la începutul războiului[2].

Imediat după revenirea la Bucureşti din Uniunea Sovietică, Ana Pauker i-a scris fratelui ei, întrebându-l despre motivele plecării şi adăugând că aşteaptă cu nerăbdare întoarcerea lui în ţară; dar Zalman i-a răspuns că nu are absolut nici o intenţie de a părăsi Palestina[3]. Timp de doi ani după aceea, Ana Pauker i-a trimis veşti în scrisorile adresate lui de părinţii rămaşi în ţară şi a dat dispoziţie subordonaţilor ei ca „acesta [Zalman] şi familia lui să fie ajutaţi băneşte pentru a-i ispiti să vină înapoi în ţară"[4]. Ea a încercat să îl convingă să se întoarcă, afirma mai târziu, „de groază că i se vor pune întrebări care vor fi apoi publicate" şi „de teamă că imperialiştii şi agenţii lor l-ar pune să vorbească la radio despre război" – urmări ce ar fi inclus, spunea ea, o posibilă reacţie antisemită în România[5]. De ce a simţit ea atunci nevoia de a-l aduce în ţară pe fratele ei taciturn şi închis, care refuza în mod constant să dea interviuri, dar i-a permis guralivului ei tată să plece rămâne o întrebare deschisă[6]. Această contradicţie sugerează, pare-se, că adevăratele motive trebuie căutate în altă parte: din discuţiile purtate de Zalman cu prietenii săi din Israel reiese că Ana Pauker încerca din răsputeri să îl aducă în România pur şi simplu pentru că îi era foarte dor de el[7]. După cât de pare, ţineau foarte mult unul la altul şi nu se văzuseră din anul 1936, când el o vizitase în închisoare[8]. Ana Pauker însăşi se pare că a făcut referire la acest lucru în timpul interogatoriilor ce au urmat epurării ei: „Am un singur frate pe lumea asta", declara ea în 1956 anchetatorilor, repetând ceea ce le spusese cu trei ani înainte[9]. „El era singurul care-mi rămânea din familie[10]. În mod grăitor, a tăiat această frază înainte de a semna transcrierea interogatoriului – nevrând, se pare, să dezvăluie amănunte prea personale[11].

În 1946, Zalman a decis să îşi viziteze părinţii şi familia în România. Nereuşind să obţină viza prin legăturile sale cu sionişti români din Palestina, el i-a scris Anei (prin Titi, sora lui Marcel), exprimându-şi dorinţa de a face o vizită în ţară[12]. Se pare însă că Ana i-a cerut să se întoarcă definitiv. După spusele Anei Toma, „când fratele i-a cerut să

vină pentru o vreme în România, să-i facă o vizită, ea n-a fost de acord, ci i-a spus însărcinatului [român] cu afaceri în Israel... să-l convingă să se întoarcă definitiv"[13]. Şi totuşi, la sosirea lui Herş Rabinsohn în Palestina, în august 1947, acesta i-a adus lui Zalman o viză de intrare în România. Zalman nu a folosit-o[14]. De data aceasta, se pare că refuzul venea din partea lui, ca urmare a unei dispute dintre el şi Ana în legătură cu înmormântarea surorii lor mai mici, Bella[15].

Starea de sănătate a Bellei Rabinsohn începuse să se înrăutăţească încă de la întoarcerea din Uniunea Sovietică, la sfârşitul războiului şi suferise de o serie de boli, printre care obezitate, înainte de a muri de tuberculoză la 12 martie 1946[16]. Când a aflat că a murit şi a fost înmormântată într-un sanatoriu al partidului, Zalman a cerut imediat să fie reînhumată la cimitirul evreiesc din Bucureşti[17]. Iniţial, Ana Pauker a încercat să eludeze problema, dar, când Zalman a rupt relaţiile cu ea din această cauză, a cedat şi a dispus mutarea Bellei la cimitirul evreiesc la 12 noiembrie 1947[18]. La primirea sicriului, direcţia cimitirului l-a convocat, spre uimirea sa, pe şef-rabinul Moses Rosen, care „nu putea înţelege de ce... Ana voia acolo un rabin"[19]. Moses a descris incidentul în memoriile sale:

> La cimitirul „Filantropia", unde urma să se facă reînhumarea, sosise Ana Pauker, care rămase, însă, la poarta cimitirului unde îl chemă pe David Schiffer – preşedintele societăţii *„Sacra Hevra Kadişa"* – şi îi spuse să nu facă nici un fel de serviciu religios. Schiffer se plecă până la pământ, spunând că va executa ordinul şi se apropie de mine, care mă aflam la numai câţiva paşi, transmiţându-mi dispoziţia primită. Răspunsul meu a fost: „În cazul acesta, să-şi ia osemintele şi să le ducă în altă parte. La noi, fără slujbă religioasă nu se poate". Schiffer, îngrozit de răspunsul meu, îmi replică: „Bine, domnule şef-rabin, uitaţi cu cine aveţi de-a face?". Eu, însă, am rămas netratabil, iar Schiffer era disperat, ceea ce Ana a observat şi atunci s-a apropiat, întrebând ce se întâmplă. I-am spus: „Vă cerem iertare, doamnă ministru, dar aici este un cimitir religios, care are regulile sale. Noi nu silim pe nimeni să vină aici, dar cine vine trebuie să se supună acestor reguli. Altfel, transformăm caracterul cimitirului şi profanăm memoria morţilor înhumaţi aici pe baza acestor reguli". Mă sfredeli cu ochii ei severi şi mă întrebă: „Atunci ce vreţi?". Am răspuns: „Suntem gata să reducem la minimum serviciul. Eu, de pildă, nici nu voi oficia, nici nu voi rosti vreo predică. Nu-i indispensabil. Ceea ce însă este absolut necesar este ruga mortuară *Kadiş* şi *Eil Malei Rahamim.* (Ea ştia foarte bine despre ce rugi este vorba.) Ana a consimţit[20].

Şi începu slujba. Rosen îşi aminteşte:

> Apoi am ridicat sicriul, care era foarte greu. Cei care duceau sicriul au fost nevoiţi să se oprească de nenumărate ori. Ritualul evreiesc specifică şapte opriri, iar Ana ştia acest lucru, pentru că la un moment dat a strigat către cineva: *„Tovarăşa* Ana spunea să nu mai opriţi". Eu i-am răspuns: „Spuneţi-i că nu ne oprim din motive religioase, ci doar pentru că sicriul este mult prea greu!"[21].

Rosen îşi aminteşte că, după ceremonie, Ana a venit la el, şi-a cerut scuze şi, plină de respect, a încercat să îşi justifice comportamentul faţă de el. Mama ei fusese credincioasă, i-a spus ea lui Rosen, şi n-a avut nimic împotrivă să-i facă o ceremonie religioasă; dar sora ei fusese atee, şi acesta era şi motivul opunerii ei[22].

O dată îndeplinite dorinţele lui Zalman, Ana Pauker l-a rugat să vină să o viziteze[23]. Deşi a acceptat, Zalman nu a venit în România decât abia în noiembrie 1949, exact în perioada în care emigrarea evreiască atinsese un punct mort. Impresia generală, în

rândul cunoscuţilor săi din Bucureşti, era că el nu venise nicidecum doar pentru a-şi vedea sora. Curând după sosirea sa, un rabin i-a spus că este foarte bucuros că Zalman a venit în România „cu o misiune aşa de importantă"[24]. Însă Zalman a negat stăruitor orice afirmaţie de acest fel. În 1953, după ce a fost arestat, a pretins, cu multă fantezie, că, înainte de plecarea sa, primise (prin Ambasada română) un mesaj de la câţiva membri neprecizaţi ai CC al PMR care-i cereau să se întoarcă împreună cu familia în România, în semn de protest faţă de atacul recent al primului-ministru israelian David Ben Gurion la adresa Anei Pauker. Dacă a venit, spunea el, e doar pentru a le explica acelor persoane de ce nu poate părăsi Israelul. Evident, anchetatorii nu l-au crezut[25].

După cum a recunoscut mai târziu, Ana Pauker s-a ocupat personal de călătoria lui Zalman, fără aprobarea conducerii partidului[26]. El a fost însoţit de un funcţionar al consulatului român la portul israelian Haifa, unde i s-a permis să se îmbarce, fără bilet, pe vasul SS *Transilvania*. La sosirea lui în România, pe data de 20 noiembrie, a fost întâmpinat în portul Constanţa de un civil necunoscut, care i-a dat câteva mii de lei şi l-a condus la gară. În apropierea Bucureştiului a fost întâmpinat de un soldat din miliţia Ministerului de Interne, care l-a condus direct la reşedinţa Anei Pauker[27]. Sub anchetă, Zalman a descris ce s-a întâmplat după aceea:

> Sora mea m-a întâmpinat în holul casei şi după ce m-a întrebat cum am călătorit, mi-a pus întrebarea: „Ei, vii acasă?", „unde ai trăit şi unde ţi-e mama şi sora - îngropaţi" şi „unde este o viaţă nouă?". Am răspuns că nu înţeleg. O să fie o viaţă nouă şi acolo, adică în Israel. M-a întrebat că dacă am înţelegerea pentru acest nou fel de viaţă, de ce nu stau aici, unde ea există. Eu am întrebat-o: de ce nu ar avea evreii dreptul la o ţară şi o viaţă a lor ca oricare neam de oameni? M-a întrebat că dacă într-adevăr am simpatie pentru comunism, de ce nu sunt comunist. I-am spus că e o problemă esenţială pentru mine, la care-i cer lămuriri şi răspuns. Pot fi şi comunist, şi religios? - adăugându-i că nu înţeleg ca religia să prejudicieze cu ceva lupta de clasă. Eu înţeleg religia ca ceva superior, nu superstiţie, ci ceva mai presus de ştiinţă, că religia are un precept la care comunismul abia năzuieşte: „să iubeşti pe aproapele tău ca pe tine însuţi". Prima din cele zece porunci spune: „Eu sunt Dumnezeu, Dumnezeul tău care te-am scos din Egipt, din casa robiei". Deci prima recomandare este împotriva robiei.
>
> „Îmi spui tu mie că religia este înşelăciune şi orbirea mulţimii, dar profetul a spus că va veni o vreme când oamenii vor frânge săbiile în fiare de plug. Am citit în Israel într-un ziar despre ce vorbea un savant sovietic despre folosirea atomicei în scopuri paşnice. Ceea ce spune sovieticul a fost spus de profetul meu acum două mii de ani."
>
> Ana nu a fost de acord cu mine şi mi-a spus că nu poţi fi comunist şi religios[28].

La prima lor întâlnire, Ana Pauker a insistat ca Zalman să rămână în România şi să îşi aducă familia din Israel[29]. Dar, potrivit relatărilor sale, el a insistat: „Nu mă voi hotărî (niciodată) să revin cu familia definitiv în RPR pentru că sunt hotărât să trăiesc în Israel... În aceste zile am discutat mereu cu Ana Pauker, ea încercând să mă convingă de a reveni să mă instalez definitv în RPR, iar eu susţinând că nu renunţ la Israel"[30]. Ana Pauker le-a rugat şi pe Ana Toma şi Liuba Chişinevschi să încerce să îl convingă, dar în zadar[31]. La un moment dat, Vasile Luca „a întrebat-o [pe Ana Pauker] dacă fratele ei rămâne în ţară, la care dânsa mi-a spus că acesta se întoarce în Palestina. Cu această ocazie", relata el, „i-am spus lui Ana că nu este bine ca să aibă rude în ţări capitaliste şi am întrebat-o de ce nu-l influenţează pe fratele ei să rămână în ţară. Mi-a răspuns că nu poate să-l influenţeze"[32].

De-a lungul primelor câteva luni, Zalman a locuit la reşedinţa Anei Pauker, unde a întâlnit numeroşi tovarăşi ai ei din conducerea partidului[33]. „Prezenţa lui Zalman era fascinantă pentru noi", îşi aminteşte Marie, fiica Anei Pauker, „pentru că venea dintr-o cu totul altă lume"[34].

„Cu Zalman erau tot timpul probleme", adaugă Tatiana, „fiindcă era foarte credincios. Era foarte greu să-i faci de mâncare. Mai totdeauna trebuia să mănânce sardele din cutii de conserve pentru că nu ar fi atins ceva necuşer. Umbla mereu cu capul acoperit... Când venea acasă, îşi scotea pălăria şi-şi punea *kippah* când ne aşezam la masă"[35].

„Nu prea participa la viaţa de familie", continuă Marie. „Îi plăcea să se izoleze. Nu cobora decât la masă, pentru ca imediat să se întoarcă în cameră sau să iasă în oraş... La început ne-a cam displăcut, dar mai târziu am descoperit în el o persoană deosebită, foarte cultivată, foarte educată."[36] La scurtă vreme, copiii Anei Pauker au început să-l numească, cu amuzament, dacă nu chiar cu dragoste, „unchiul Sam"[37].

Într-o seară, la câteva săptămâni după sosirea sa, Zalman şi-a găsit soţia, Dina, şi fiica, Leia, aşteptându-l. A fost o surpriză totală, cum afirma el însuşi mai târziu – fiindcă Ana Pauker le adusese în România fără ştirea lui[38]. Timp de două luni, familia lui Zalman a locuit la reşedinţa Anei Pauker, după care aceasta „i-a mutat într-o casă special instalată şi le-a creat condiţii materiale bune", în speranţa de a-i convinge să rămână în ţară[39]. În acest răstimp, Zalman a informat-o pe Ana Pauker că a decis să rămână în România pentru un an, dar că nu putea pretinde ca soţia şi fiica sa să facă acelaşi lucru (ele s-au întors în Israel în vara anului 1950)[40]. Într-una din discuţiile lor, Ana Pauker i-a sugerat că este posibil ca, după un an, să nu primească viza de ieşire din ţară, lucru care s-a şi întâmplat[41]. La sfârşitul anului 1950, el a început să abordeze subiectul întoarcerii în Israel, dar fără nici un rezultat[42]. Probabil că, date fiind zvonurile tot mai frecvente despre război şi conflictul ei cu Gheorghiu-Dej pe tema colectivizării şi nu numai, Ana s-a temut că întoarcerea lui Zalman în Israel ar putea fi folosită împotriva ei; ori, poate, la mijloc erau raţiuni mult mai personale, dat fiind faptul că Ana avea cancer şi că speranţele ei de supravieţuire erau destul de nesigure. Oricum, ea a refuzat să discute despre plecarea lui Zalman până spre sfârşitul anului 1951[43].

În acest sens, Rabinsohn relatează:

> Când, în aprilie 1951, am primit telegramă din Israel că tata e bolnav, Ana iarăşi mi-a spus că nu voi putea pleca. După un timp am primit scrisoare că fiica mea Leia este bolnavă, dar Ana iarăşi nu m-a ajutat a pleca. Era ocupată şi nu o mai întâlneam, mai ales că acum nu mai locuiam împreună. Atunci i-am făcut o scrisoare către Ana, la care am alăturat o cerere către „miniştrii de care depinde aprobarea ca eu să pot pleca"... Anei îi scriam că din momentul trimiterii scrisorii voi face greva foamei până voi primi răspunsul pozitiv[44].

Foarte curând însă, el a fost obligat să renunţe la această formă de protest, întrucât, după numai două zile, starea sa de sănătate se agravase – suferea de ulcer –, impunându-se o intervenţie chirurgicală de urgenţă. Deşi Ana Pauker l-a condus personal la spital, întrevederile lor erau acum tot mai rare. Totuşi, ea a cedat întru câtva rugăminţilor lui, câteva luni mai târziu: după o vară de tăcere (când Ana Pauker se aflase mai mult în concediu), lui Zalman i s-a promis, pe la mijlocul lunii octombrie, că va primi permisiunea de a pleca într-un interval de trei luni (în ianuarie 1952). Între timp, a fost anunţat că starea fiicei sale se înrăutăţise (suferea de o afecţiune nervoasă) şi el a hotărât să o aducă la Bucureşti pentru tratament. Din nefericire, aşadar, şi-a amânat plecarea, iar soţia şi fiica lui s-au întors în România[45]. Cinci luni mai târziu, o dată cu înlăturarea Anei

Pauker, cei trei s-au pomenit blocaţi în ţară. În februarie 1953, când Zalman a fost ridicat de poliţie, fiica lui a încercat să se sinucidă, aruncându-se de la etajul al doilea al unei clădiri[46].

Oricât de importantă părea să fie presiunea exercitată de Ana Pauker pentru a-l determina pe Zalman să rămână în România, în această privinţă ea nu era singura. Şlomo Leibovici, fost funcţionar la Ministerul Afacerilor Externe israelian, prieten apropiat al lui Zalman Rabinsohn, spunea că „un înalt demnitar din guvernul israelian" l-a abordat pe Zalman cu puţin timp înainte să plece în România, rugându-l să intervină pe lângă sora lui în chestiunea emigrării evreieşti[47]. La rândul ei, Dina Rabinsohn a fost chemată, chiar înainte de plecarea ei în România, la Ministerul Afacerilor Externe al Israelului, unde i s-a spus că soţul ei ar trebui să profite de legătura de rudenie dintre el şi Ana Pauker, pentru a interveni personal în problema emigrării[48]. În martie 1950, cu doar câteva zile înainte ca regimul român să decidă deschiderea graniţelor pentru o *alia* de masă, Ambasada israeliană de la Bucureşti i-a solicitat lui Zalman să intervină pe lângă sora sa în vederea flexibilizării criteriilor impuse emigranţilor evrei (dovedind o dată în plus că era pe deplin inconştientă de ruptura iminentă)[49]. Şi, deşi prezenţa lui putea părea superfluă în perioada emigrării libere, în primăvara anului 1950, ambasada i-a cerut stăruitor să rămână în ţară când lucrurile au luat o altă întorsătură în vara aceluiaşi an[50]. Reimpunerea restricţiilor asupra emigrării evreieşti şi, la scurtă vreme după aceea, arestarea liderilor mişcării sioniste din România, au făcut ca Zalman – „fratele împărătesei", cum l-a numit David Ben Gurion[51] – să fie privit din ce în ce mai mult ca mediator capabil să facă presiuni asupra Anei Pauker în problemele evreieşti şi sioniste.

Acest scenariu se reflectă în tot ceea ce a întreprins Rabinsohn, o dată sosit în România. De la bun început, „a folosit orice prilej, orice ocazie" de a interveni pe lângă sora sa, apelând la ea „de nenumărate ori... pentru lăsarea liberă a emigrărilor..., în primul rând pentru conducătorii sionişti"[52]. Începând din decembrie 1949, el a încercat să o convingă pe Ana Pauker să permită emigrarea sioniştilor, mai ales a celor religioşi, argumentând că evreii şi sioniştii religioşi ar trebui lăsaţi să plece, de vreme ce sunt atât de rău văzuţi în România[53]. În aceeaşi lună, a rugat-o să abordeze în discuţiile cu sovieticii subiectul *alialei*, ştiind că aceasta va pleca la Moscova, pentru a participa la cea de-a 70-a aniversare a lui Stalin[54]; i-a povestit despre acei numeroşi evrei pe care îi întâlnise în călătoria sa în Moldova şi despre dificultăţile pe care aceştia le întâmpinaseră în încercarea de a obţine viza de emigrare[55]; i-a vorbit în numele cunoscuţilor şi rudelor ei, în numele foştilor săi elevi de pe vremea când preda ebraica, oameni care doreau să părăsească ţara[56]. Intervenţia sa viza şi alte chestiuni – includerea unei raţii de *matzah* la masa de Paşte a deţinuţilor evrei, aprobarea cererii unui grup de evrei ardeleni de a pune bazele propriei lor gospodării colective sau înfiinţarea unor centre ale comunităţilor evreieşti[57]. Deşi a avertizat personal ambasada că atitudinea critică a guvernului israelian faţă de PMR îi supără pe conducătorii de la Bucureşti, în dauna sioniştilor şi a emigrării – avertisment bazat pe informaţiile primite de la Ana Pauker[58] –, Zalman a avut un comportament destul de rezervat, evitând contactele cu lideri sionişti în prima jumătate a anului 1950. Într-adevăr, deşi a purtat discuţii „cu unul sau altul dintre sionişti", relata un lider sionist român, „a avut o atitudine atât de bizară, că oamenii nu-l mai căutau"[59]. „Nu ştia absolut nimeni, şi nici nu a spus nimănui, de ce venise, cât avea de gând să stea sau cu ce se ocupă", adaugă un cunoscut rabin. „Chiar dacă îl întreba cineva, nu răspundea."[60] Însă reticenţa lui avea să se termine brusc în vara anului 1950.

Se pare că punctul de cotitură l-a constituit ziua de 15 iulie 1950, când regimul a declanşat arestarea foştilor lideri ai mişcării sioniste române[61]. Din acest moment, Zalman a părut dispus să accepte apelurile directe vizând intervenţia sa şi s-a implicat activ în eliberarea sioniştilor[62]. Imediat după arestări, l-au rugat să intervină rabinul Iţhak Friedman şi cunoscutul sionist A.L. Zissu. Când Zalman le-a spus că Ana Pauker este plecată din ţară, i-au cerut să încerce să îl abordeze pe Iosif Chişinevschi, cu care se întâlnise în repetate rânduri la reşedinţa Anei Pauker. A obţinut o audienţă la Chişinevschi în ziua următoare:

> La ora fixată m-am dus în strada Jdanov, la Iosif Chişinevschi acasă, care, primindu-mă, m-a întrebat dacă am să-i cer vreun serviciu personal, să facă ceva pentru mine, căci în acest caz este dispus să mă satisfacă. I-am spus atunci că au fost arestaţi sionişti, cu toate că nu mai activează, se pare că sunt urmăriţi numai pentru ideea lor, în timp ce Gromîko, reprezentantul URSS, a susţinut înfiinţarea statului Israel. Am scos din buzunar o broşură sionistă, pe care o aveam mai dinainte, era a mea, şi am început să citesc un pasaj din discursul ţinut de Gromîko la ONU. Iosif Chişinevschi m-a întrerupt brusc, fiind foarte supărat, întrebându-mă: „Şi de ce vii cu astea la mine? Eu sunt internaţionalist şi mă doare soarta arabilor. Aici în RPR nu mai există antisemitism, dovada cea mai bună că sunt până şi miniştri evrei. Şi apoi dacă sunt fapte de spionaj, este o chestiune a guvernului. Cum vii dumneata la mine?".
> Am răspuns: „Sunt şi eu sionist şi trebuie să fiu arestat"[63].

În aceeaşi seară, i-a descris lui Zissu întrevederea în detaliu. L-a avertizat că situaţia era foarte gravă, necesitând intervenţia de urgenţă a guvernului israelian[64]. Zalman a comunicat prin intermediul Dinei, care se pregătea să plece spre Israel, acelaşi mesaj pentru ministrul de Externe al Israelului, Moshe Sharett[65].

În august, când Ana Pauker a revenit la Bucureşti, Zalman a rugat-o să se intereseze de situaţia sioniştilor arestaţi şi, pe baza informaţiilor obţinute de la ea, a transmis mai departe că starea lor este bună şi că au îmbrăcămintea şi medicamentele necesare[66]. A mai avertizat-o că arestările vor avea consecinţe periculoase pentru evreimea din România, întrucât condamnarea lor ca spioni va provoca o reacţie antisemită în ţară. „Sionist sunt şi eu", a protestat el. „Ei nu sunt mai vinovaţi decât mine, şi eu nu sunt mai curat decât ei."[67] Ana Pauker a răspuns că „sioniştii vinovaţi vor fi pedepsiţi" şi a insistat că „nu pentru idei, nici pentru activitatea din trecut sunt arestaţi sioniştii, ci pentru delicte comise în perioada ce a urmat autodizolvării organizaţiilor sioniste"[68]. Dar Zalman a continuat să exercite presiuni asupra ei:

> Tot cu Ana am mai vorbit şi în alte dăţi despre sioniştii arestaţi, căutând să-i câştig bunăvoinţa pentru ei. I-am spus că aş jura pe memoria mamei şi fratelui nostru, la care ea a ţinut foarte mult, că aş jura pe copiii ei şi ai mei pentru sioniştii arestaţi. Ana a spus să-i las pe copiii ei. A dat să plece, dar eu am încercat să o opresc, insistând. Ana mi-a spus [iarăşi] că cei vinovaţi vor fi daţi pe mâna justiţiei[69].

Se pare că Zalman a dedus din aceste vorbe – sau Ana Pauker i-a dat ulterior alte explicaţii care l-au făcut să creadă – că doar cei cu adevărat vinovaţi vor fi condamnaţi, pentru că el s-a grăbit să îşi asigure cunoscuţii că „în nici un caz nu se va iniţia un proces doar pe baza unor fapte născocite", ba mai mult, a preconizat că nu va avea loc nici un proces[70].

La mijlocul lunii august (1950), Zalman a început să se întâlnească săptămânal cu sionistul român Marcu Cohin, în locuinţa rabinului Friedman. Îl cunoştea pe Cohin încă

de la începutul anilor '20, şi se pare că acestuia îi acorda mai multă încredere decât celorlalţi sionişti pe care îi întâlnise. Întrevederile lui Zalman cu Cohin, care la acea vreme se afla în strânsă legătură cu Ambasada israeliană, vor constitui elementul acuzator de bază în ancheta împotriva lui Rabinsohn – deşi nu se ştie foarte clar ce anume îi împărtăşise Zalman lui Cohin, de vreme ce amândoi au fost, fără îndoială, supuşi constrângerilor în timpul interogatoriilor în perioada de detenţie. Cert este însă că, la insistenţele lui Cohin, Zalman a „intervenit în repetate rânduri" pe lângă Ana Pauker şi Teohari Georgescu pentru a împiedica demararea unui proces al sioniştilor arestaţi şi pentru facilitarea emigrării. El chiar le-a sugerat celor doi argumente cu ajutorul cărora să pledeze în faţa conducerii de partid – că un proces antisionist ar duce la o escaladare a antisemitismului în România, de vreme ce românii neevrei vor identifica pe orice evreu cu sioniştii de pe banca acuzaţilor, şi că restricţiile impuse emigrării evreilor au provocat nemulţumire în Israel şi accentuarea dezbinărilor la nivel internaţional[71]. Şi tot el oferea soluţii concrete pentru depăşirea crizei.

Astfel, în ianuarie 1951, Zalman a propus să se aprobe emigrarea a trei sau patru rabini, care urmau să plece în delegaţie în Statele Unite pentru a cere unor evrei influenţi să exercite presiuni asupra guvernului american, pentru a permite Israelului să îşi proclame neutralitatea – demersuri care, în cele din urmă, trebuiau să determine îmbunătăţirea relaţiilor cu RPR şi eliberarea sioniştilor[72]. Cam tot atunci, aflând că Statele Unite au interzis Elveţiei să comercializeze produse americane în lagărul comunist, i-a propus Anei Pauker ca Marcu Cohin să fie lăsat să emigreze în Israel. Acolo urma să aranjeze prin intermediul guvernului israelian şi al unor evrei americani trimiterea în România via Israel a unei cantităţi de produse americane absolut necesare, în schimbul eliberării sioniştilor arestaţi şi al aprobării emigrărilor. La refuzul Anei Pauker (de altfel, Cohin a şi fost arestat în mai 1951[73]), Zalman i-a sugerat acestuia din urmă că Israelul ar trebui să facă primul pas trimiţând un prim transport ca un gest de bunăvoinţă, fără a cere nimic în schimb[74]. În martie 1951, Rabinsohn a reînnoit propunerea de a se folosi Israelul pentru a introduce în România produse americane aflate sub interdicţie[75]. Ambasadorul israelian Shud Avriel a luat cunoştinţă de plan şi de răspunsul negativ al Anei Pauker[76].

Totuşi, după cum a afirmat mai târziu Zalman, Ana Pauker nu l-a împiedicat niciodată să îi ceară sprijinul în chestiunea sionistă[77]. Deşi ea a răspuns uneori afirmativ la apelurile lui Zalman (ca în ianuarie 1950, când a intervenit pentru a se asigura transportul în Israel a rămăşiţelor unui cunoscut rabin), în general nu făcea promisiuni, iar din când în când refuza categoric orice intervenţie[78]. Cu toate acestea, Zalman „constata mereu" că rugăminţile lui erau ulterior îndeplinite[79]. De pildă, atunci când el a rugat-o pe Ana Pauker să îi permită lui Israel Leivetman, fost secretar al *Poalei Mizrahi*, să emigreze, ea a refuzat; curând însă Leivetman a primit viza[80]. Sau când a intervenit pentru viza de ieşire din ţară a rabinului Friedman, ea nu a spus nici un cuvânt; însă după puţin timp, Friedman a primit permisiunea de a pleca din ţară[81]. Tot astfel, când Zalman i-a comunicat că sionistul Kiva Orenstein se îmbolnăvise îm închisoare şi avea nevoie de streptomicină, ea a tăcut; însă Orenstein a primit neîntârziat medicamentul[82]. Şi, în pofida numeroaselor dispute pe tema deţinuţilor sionişti, ea a făcut ceea ce i-a cerut Zalman: „Cât timp a făcut parte din guvern", declară el, „[Ana Pauker] a împiedicat de a avea loc procesul sioniştilor. Pe alţii i-a ajutat să părăsească ţara"[83].

Deşi au avut loc alte arestări în mai şi septembrie 1951, continuate nestingherit în iarna 1951-1952, deşi Teohari Georgescu i-a mărturisit lui Zalman, în noiembrie 1951, că procesul sioniştilor arestaţi urma să se producă în scurt timp, evenimentul anunţat nu s-a materializat niciodată[84]. Aşa cum a declarat ulterior Cohin la interogatoriu, Zalman i-a comunicat că o majoritate a Biroului Politic s-a opus declanşării procesului – Ana Pauker şi aliaţii ei învingând facţiunea condusă de Chişinevschi. Ana Pauker a reuşit, se pare, invocând argumentul pe care i-l sugerase Zalman, şi anume că un proces i-ar fi afectat pe toţi evreii, de pretutindeni, întinându-i cu acuzaţia de spionaj[85].

Dar o dată ce Ana Pauker a ieşit din scenă, situaţia s-a schimbat dramatic. În vara anului 1953 şi primăvara lui 1954, numeroşi deţinuţi sionişti au fost aduşi în faţa instanţei şi condamnaţi, sub acuzaţia de „agenţi imperialişti", la ani grei de închisoare. „Procesele desfăşurate cu uşile închise au fost atât de numeroase", afirma un observator, „încât deveniseră o teroare de masă... Lista [acuzaţilor] sună ca un catalog al elitei evreimii româneşti"[86]. Prin urmare, anchetele penale nu au avut loc în condiţiile delirului antisemit al ultimelor luni ale lui Stalin, ci în dezgheţul ce a urmat în politica sovietică[87]. Ca şi în cazul lui Pătrăşcanu, aceste procese au fost regizate de Gheorghiu-Dej şi Chişinevschi, independent de noii lideri sovietici, care au restabilit relaţii normale cu Israelul imediat după moartea lui Stalin[88]; şi, tot ca în cazul Pătrăşcanu, nu au avut loc astfel de procese câtă vreme Ana Pauker fusese la putere, în ciuda aparentei presiuni sovietice în sensul organizării lor. Aşadar, se pare că anchetatorii nu glumeau deloc atunci când, după înlăturarea Anei Pauker, le spuneau sioniştilor arestaţi: „Nu o mai aveţi pe tanti Ana să vă apere"[89].

Prin urmare, după cum a recunoscut însuşi Zalman Rabinsohn, el nu era vinovat de sprijinul dat de Ana Pauker sioniştilor şi emigrării evreieşti, întrucât ea manifestase aceste atitudini cu mult timp înainte de revenirea lui Zalman în România. Cu toate acestea, el a avut cu siguranţă o oarecare influenţă în hotărârea ei de a bloca înscenarea unui proces antisionist[90]. La rândul ei, Ana Pauker i-a furnizat fratelui ei informaţii despre starea sioniştilor arestaţi, sau poate mai mult de atât. Aşa cum a confirmat rabinul Iţhak Friedman în faţa unui jurnalist israelian, „cei care erau implicaţi îi erau ei recunoscători pentru informaţiile pe care le obţinea şi pe care Rabinsohn le transmitea mai departe"[91]. Nu putem şti dacă i-a făcut şi alte destăinuiri fratelui ei, întrucât singura dovadă concretă de care dispunem – şi nu foarte convingătoare – o constituie interogatoriile desfăşurate în închisoare. Dar dacă Rabinsohn a discutat într-adevăr cu Cohin – aşa cum acesta a pretins mai târziu – despre consecinţele pe care emigrarea evreilor le-a avut asupra economiei româneşti, despre poziţia sovietică faţă de chestiunea emigrării evreieşti ori despre divergenţele din interiorul partidului cu privire la colectivizare, este sigur că informaţiile pe care le deţinea proveneau de la sora lui[92]. Adevărată sau nu, această deducţie avea să devină decisivă în procesul ce i se pregătea Anei Pauker.

Capitolul VIII

Epurarea

După reconcilierea cu Stalin, la începutul anului 1949, Gheorghiu-Dej s-a afirmat ca forţă dominantă în conducerea Partidului Muncitoresc Român. Poziţia lui a fost pe deplin consolidată de campania de verificare desfăşurată între 1948 şi 1950, întrucât politica de creştere a componentei muncitoreşti a partidului „i-a permis lui Dej să-şi dezvolte propria sa bază a puterii, să-şi plaseze oamenii în poziţii-cheie şi să-şi extindă treptat controlul asupra întregului aparat"[1]. Toate acestea şi-au găsit confirmare în numirea lui Alexandru Moghioroş în funcţia de secretar. Acesta a fost însărcinat cu verificarea cadrelor şi a preluat rolul Anei Pauker ca responsabil cu probleme organizatorice[2]. Gheorghiu-Dej şi-a consolidat poziţia bazându-se pe cunoscuta tehnică stalinistă a asigurării mobilităţii sociale a noilor membri de partid care îi datorau lui ascensiunea şi de subminare treptată a poziţiei vechii gărzi a partidului – din care mulţi, dacă nu chiar majoritatea înclinau să o susţină pe Ana Pauker[3].

Din acest moment, Gheorghiu-Dej şi-a propus să scape de facţiunea Anei Pauker. Replica lui Stalin, prin care acesta îl sfătuia pe Dej, în februarie 1947, să o înlăture pe Ana Pauker dacă-l stânjeneşte, era probabil un tertip sau o vorbă goală, în special în momentul declarării conflictului cu Tito. Însă atitudinea Anei Pauker imediat după aceea i-a oferit lui Dej pretextele de care avea nevoie pentru a o compromite – deşi problema nu mai era de mult o simplă dispută politică: „trebuia", relata el ulterior, „[ca ea] să se demaşte complet, să fie clar pentru toţi membrii Comitetului Central, pentru că pe mulţi i-a zăpăcit"[4]. Nu putem şti dacă Stalin îi sugerase lui Dej să o „demaşte" pe Ana Pauker prin alte metode decât dezvăluind politica ei deviaţionistă, care, de altfel, se bucura de o certă popularitate în rândul cadrelor de partid, ori dacă acesta a crezut că e nevoie să procedeze astfel pentru a transforma mai vechile aluzii ale lui Stalin într-un sprijin necondiţionat. Sigur este însă că, din 1949, Dej a început căutarea activă a „dovezilor" în măsură să o compromită pe Ana Pauker şi pe aliaţii ei ca duşmani de clasă, iar boala acesteia i-a înlesnit demersul. Aşa cum îşi va aminti mai târziu familia ei, Ana Pauker se afla „într-o stare fizică şi psihică precară" în momentul în care a revenit la lucru, la sfârşitul anului 1950, şi „se simţea copleşită de şocul psihologic produs de cancer. Îşi pierduse puterea de a lupta"[5]. Sau cum a afirmat ea însăşi: „Eram preocupată de faptul că moartea mea era iminentă, că nu mai aveam suficient timp la dispoziţie"[6]. În aceste condiţii, Ana Pauker nu era în măsură să riposteze la stratagemele lui Dej de a o izola în conducere, şi cu atât mai puţin să zădărnicească demersurile lui de a o discredita[7].

Eliminarea Anei Pauker a fost gândită strategic să înceapă cu un atac împotriva lui Vasile Luca, pentru a-i compromite totodată pe Ana Pauker şi Teohari Georgescu, dată

fiind colaborarea strânsă dintre cei trei. Concentrarea asupra lui Luca, în ciuda faptului că Ana Pauker era iniţiatoarea multora dintre acţiunile de care acesta era acuzat, se baza pe o anumită logică: în timp ce Ana Pauker era iubită şi idolatrizată sincer de către mulţi din ierarhia de partid, Luca, în afara faptului că impunea respect prin anumite calităţi, era considerat o persoană destul de antipatică[8]. Suferind de o pronunţată tulburare nervoasă datorată, se pare, stadiului avansat de evoluţie a sifilisului[9], Luca se remarcase prin comportamentul său abuziv, sursă a numeroase conflicte în cadrul partidului şi la nivel de guvern; astfel, înlăturarea lui nu putea, aşa cum afirma unul dintre colegii săi, decât „să însemne o schimbare în bine pentru toată lumea"[10]. În plus, disciplina strictă şi diplomaţia constantă a Anei Pauker în dezbaterile pe teme politice nu puteau fi contestate, în vreme ce Luca era exact opusul ei: putea fi cu uşurinţă provocat să facă afirmaţii care ulterior puteau fi folosite împotriva lui – şi de care Dej a profitat în repetate rânduri[11]. Şi, ca argument decisiv, Luca se împotrivea făţiş anumitor măsuri care-i favorizau pe sovietici. Într-adevăr, lui Radu Mănescu, şef adjunct al Comisiei de partid desemnate să investigheze, în martie 1952, ministerul de Finanţe condus de Luca, i-a creat impresia fermă că, în urma anchetei, concluzia era că „*Luca are idei antisovietice şi întotdeauna critică poziţia sovieticilor*"[12]. Luca a recunoscut, de pildă, că nu era de acord ca România să plătească despăgubiri Uniunii Sovietice, ceea ce a dat naştere unui conflict aprins între el şi Gheorghiu-Dej[13] – conflict axat, se pare, şi pe o controversă în legătură cu CASBI.

CASBI (Casa de administrare şi supraveghere a bunurilor inamice) s-a înfiinţat imediat după încheierea armistiţiului din septembrie 1944, care obliga România să predea toate proprietăţile germane şi italiene autorităţilor sovietice[14]. Un număr uriaş de asemenea proprietăţi au fost preluate, inventariate şi administrate de personalul CASBI: după cum afirma Luca în ianuarie 1946, majoritatea fabricilor din ţară au fost trecute „în custodia CASBI" şi, prin urmare, „au rămas ca şi abandonate"[15]. Până la mijlocul anului 1948, toate proprietăţile care se dovediseră că au aparţinut inamicului fuseseră de mult transferate Uniunii Sovietice; cu toate acestea, angajaţii CASBI continuau vânătoarea de proprietăţi ascunse, creând noi resentimente în rândul populaţiei române[16]. Adoptând o poziţie critică faţă de această stare de lucruri, Luca a început presiunile pentru desfiinţarea CASBI: „Plângându-se că le dă tot ruşilor", le-a dat instrucţiuni subalternilor să înlocuiască CASBI cu o altă comisie, formată în cadrul Ministerului de Finanţe[17]. Acest organism nou („Comisia de lichidare a CASBI") a rezolvat toate cazurile în suspensie în decurs de un an, iar CASBI a fost lichidată oficial în primăvara anului 1950[18]. Asigurându-l pe unul dintre subordonaţii săi de faptul că Secretariatul aprobase acest demers, Luca a evocat îndeosebi sprijinul Anei Pauker în această chestiune[19] – sprijin pe care ea însăşi l-a recunoscut, imediat după înlăturarea sa de la conducere[20]. Numeroşi activişti, cunoscuţi ca partizani ai lui Dej, s-au opus desfiinţării CASBI[21]; imediat, Comisia de Control Economic a partidului a iniţiat o anchetă care îi viza pe acei angajaţi ai Ministerului de Finanţe care se ocupau de chestiune. Acuzaţi de activitate antisovietică, oamenii lui Luca au fost investigaţi luni în şir, după care totul s-a încheiat brusc în toamna sau iarna anului 1950[22]. Un an şi jumătate mai târziu, acuzaţiile au fost reluate, ţinând de o răzbunare[23].

Simultan cu dizolvarea CASBI, Comitetul Central era implicat într-o altă anchetă de proporţii, vizându-l pe adjunctul lui Luca, Alexandru Iacob. Membru de partid din 1931, făcând parte din conducerea filialei PCR din Cluj în timpul războiului[24], Iacob a devenit

ţinta unor vii suspiciuni în 1941, când întreaga conducere a partidului a fost arestată de DEF-ul maghiar în urma unui denunţ făcut de un informator al Poliţiei; Iacob a fost singurul care a scăpat. Drept consecinţă, Comisia de Verificare l-a exclus din partid în 1948[25]. Miron Constantinescu l-a denunţat ca „provocator" în Consiliul de Miniştri, iar Gheorghiu-Dej l-a declarat suspect[26]. Luca însă, în ciuda faptului că primise numeroase scrisori anonime în care se pretindea că Iacob şi alţi subalterni ai săi erau spioni, nu a încetat să îl apere[27] – Luca avea sprijinul Anei Pauker, care, după cât se pare, îl numise pe Iacob prim-secretar la Cluj, în 1945, în ciuda bănuielilor care planau asupra lui şi ridicase obiecţii când i se ceruse stăruitor să fie înlăturat din Ministerul de Finanţe[28]. În 1949, Iacob a început să fie anchetat de Iosif Rangheţ, şeful cadrelor de partid[29]. Când acesta l-a vizitat în închisoare pe László Rajk, în septembrie, Iacob se afla, fără îndoială, pe lista lui de suspecţi, alături de „spanioli". Cazul a fost preluat ulterior de Ioan Vinţe, din Comisia de Control a partidului, şi apoi de Victor Vezendean, şeful adjunct al Secţiei Externe din cadrul Comitetului Central (subordonat lui Iosif Chişinevschi). Raportând că, după căutări exhaustive, „nu a putut găsi nici o persoană care să îl denunţe pe Iacob ca provocator", Vezendean a fost trimis de Gheorghiu-Dej şi Chişinevschi la Budapesta, în iulie 1950, pentru a cerceta arhivele DEF[30]. La întoarcerea în ţară, Vezendean a fost întâmpinat de Moghioroş şi Ceauşescu, vizibil impacientaţi. „Când am intrat", relatează Vezendean, „Moghioroş a spus: «Victor, te aşteptăm ca pe Dumnezeu!»"[31]. Aflând însă că nu găsise nimic la Budapesta, au încredinţat cazul unui alt activist, Ládislau Adi Laci[32]. În cele din urmă, ancheta a ajuns în mâinile lui Alexandru Kéléti, şeful Securităţii clujene. Alexandru Drăghici l-a convocat pe Kéléti la sediul din Bucureşti al Comitetului Central şi i-a adus la cunoştinţă că „lui îi revenea sarcina, pentru care răspundea cu capul, de a-l scoate pe Alexandru Iacob vinovat de spionaj în serviciul ungurilor"[33]. Şi se pare că Kéléti nu i-a dezamăgit câtuşi de puţin[34].

Acuzaţiile aduse lui Iacob au servit ca „ingredient" esenţial în subminarea lui Luca şi, prin extrapolare, a Anei Pauker. Totuşi, factorul-cheie în înlăturarea Anei Pauker a fost intensificarea campaniei antisemite în întregul lagăr comunist. Antisemitismul deschis, evident în URSS din anul 1948, s-a răspândit cu uşurinţă şi în ţările-satelit. În blocul sovietic, ofensiva desfăşurată împotriva „naţionalismului burghez", impusă de Kremlin ca răspuns la sfidarea lui Tito, „a fost însoţită de o campanie oficială anti-evreiască, antisionistă şi antiisraeliană"[35]. În anul 1951, epurările impuse de sovietici au deplasat accentul de la lichidarea „titoiştilor" locali la deturnarea sentimentului naţionalist împotriva evreilor, obţinându-se prin aceasta un sprijin, fie el minim, pentru regimurile comuniste[36]. În luna ianuarie a acelui an, Stalin a convocat miniştrii Apărării din ţările comuniste şi „a anunţat că americanii trebuie măturaţi din Europa înainte ca puterea lor militară şi politică, aflată în creştere, să poată fi consolidată"[37]. Statele-satelit, pretindea Stalin, erau chemate să aducă o contribuţie mai importantă la apărarea Uniunii Sovietice şi, în consecinţă, trebuiau să-şi militarizeze imediat economia[38]. Imediat după aceea, Hilary Minc, membru al Biroului Politic din Polonia, şi-a anunţat subordonaţii că „trebuie să ne pregătim pentru ce poate fi mai rău; în interval de un an, cel mult doi, se poate declanşa războiul mondial; reprogramăm economia pe producţia de arme"[39]. Tot atunci, Miron Constantinescu a adus la cunoştinţa Consiliului de Miniştri că raportul dintre industria grea şi cea uşoară se va schimba şi mai mult în favoarea celei dintâi, „din cauza unor probleme de apărare"[40]. Deloc surprinzător, aşa cum preciza *Manchester*

Guardian, „situaţia financiară şi economică [a României]... a atins pragul dezastrului [în 1951]. Nemulţumirea era generală şi în creştere. În acel an, pentru întâia dată, au izbucnit greve în centrele industriale"[41]. Epurarea Anei Pauker oferea aşadar un ţap ispăşitor, atât de necesar într-o perioadă de lipsuri şi de criză economică.

Semne de „antisionism" în montarea procesului împotriva Anei Pauker şi a lui Luca au fost vizibile încă din 1949 şi 1950, când sioniştii arestaţi au fost constrânşi să facă declaraţii incriminatoare la adresa celor doi: anchetaţi cu privire la întâlnirile din iulie 1948 ale Anei Pauker cu Mordechai Namir („Ce a discutat Pauker cu Mordechai?"; „Cu ce a mituit-o?"), ei au fost chestionaţi în repetate rânduri despre călătoria lui Vasile Luca în Palestina, în 1947[42]. În afară de aceasta, Luca era taxat ca sionist datorită căsătoriei sale cu evreica Elisabeta Luca (născută Birnbaum), membră a vechii gărzi, veteran al războiului civil din Spania şi, pentru o vreme, secretara Anei Pauker la Moscova, în timpul războiului[43]. În vara anului 1949, primul soţ al Elisabetei Luca, Avram Weissman, a fost arestat la Cernăuţi şi interogat în legătură cu trecutul ei. Descriind-o ca pe o „sionistă înfocată" încă din anii '30, Weissman a susţinut că Elisabeta s-a implicat în „propaganda sionistă" în 1947, când, revenind din vizita făcută în Palestina împreună cu Vasile Luca, a spus celor din jurul ei că „toţi evreii trebuie să plece în patria lor Israel". De altfel, a adăugat Weissman, „aceleaşi păreri sioniste mi-a exprimat şi V[asile] L[uca]"[44]. La un moment dat, Ana Pauker a mărturisit că Gheorghiu-Dej îi împărtăşise suspiciunile lui cu privire la Luca şi la vizita sa în Palestina, dar că el a încetat să mai discute imediat ce ea a început să insiste ca lui Luca să i se spună despre asta[45].

În plus, Gheorghiu-Dej a început să adune dovezi privind pretinsele acţiuni de spionaj ale rudelor Anei Pauker, alcătuindu-se astfel piesa de rezistenţă a acuzaţiilor aduse acesteia. În urma interogatoriului la care a fost supus Israel Pinhas, reporter al agenţiei France Press, Securitatea a identificat o „reţea" de spionaj în care era implicat Emil Pauker, unchiul lui Marcel Pauker, care-i transmitea lui Pinhas informaţiile primite „direct din casa Anei Pauker"[46]. „Secretele" pe care acesta i le dezvăluise lui Pinhas erau detalii mondene despre deplasările Anei Pauker, ca, de exemplu, călătoria la Sofia pentru a participa la slujba de înmormântare a lui Gheorghi Dimitrov, petrecerea unui weekend în staţiunea Sinaia sau faptul că revenise de la Conferinţa dunăreană de la Belgrad[47]. Atunci când Securitatea i-a informat pe Ana Pauker şi pe Teohari Georgescu despre dezvăluirile făcute de Pinhas, Georgescu, „sub influenţa Anei, încerca să potolească lucrurile spunându-i [lui Gheorghe Pintilie]: «Şi ce mare lucru aţi aflat, că s-a spus că Ana Pauker a plecat la Moscova?». Ana, în schimb, nici nu se sinchisea"[48]. Chestiunea a fost totuşi reluată în forţă în perioada epurării. Emil Pauker a fost arestat în 1953 sub acuzaţia de spionaj, şi aceeaşi soartă a avut-o fratele Anei – Zalman Rabinsohn –, învinuit de spionaj în favoarea Israelului.

Acest scenariu era perfect croit pentru a se adapta suspiciunilor fanteziste ale lui Stalin cu privire la evreice. Aşa cum remarca recent Arkadi Vakseberg, la acea vreme Stalin părea obsedat de ideea că imperialismul occidental „se folosea de sionismul internaţional, precum şi de soţiile de origine evreiască" ale personalităţilor sovietice pentru a afla detalii despre viaţa intimă a lui Stalin – de exemplu, despre sinuciderea soţiei sale, amănunte cunoscute de prietenele ei cele mai bune, în special de soţia lui Molotov, Polina Jemciujina (arestată în ianuarie 1949):

> Bronislava Solomonovna Poskrebîşeva, soţia [...] secretarului particular [al lui Stalin], a fost arestată. La fel, Esfir Hruleva (născută Gorelik), soţia generalului de armată Andrei Hrulev, comandant al forţei armate sovietice în timpul războiului, care a jucat un rol important în obţinerea victoriei de către Rusia. Arestată a fost şi... Revekka Levina, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe, economist de renume. Şi lista continuă. Fiecăreia dintre ele... i s-a adus aceeaşi acuzaţie – de informatoare a sioniştilor şi, prin ei, a serviciilor secrete americane cu privire la viaţa particulară a unui anumit lider al guvernului sovietic[49].

Aşadar, nu doar apartenenţa etnică a Anei Pauker, ci şi faptul că era femeie făceau ca Stalin să se aştepte la orice din partea ei[50].

De altfel, una dintre acuzaţiile din dosarul Anei Pauker viza faptul că ea crease „o atmosferă mic-burgheză şi împăciuitoristă la Ministerul de Externe, în special datorită grupului de femei de acolo"[51]. În condiţiile în care numise femei în multe posturi de conducere din minister, Ana Pauker devenise acum vulnerabilă din cauză că patronase o instituţie considerată de mulţi „Ministerul de Externe al Femeilor" din România.

Aşadar, Dej a putut alege dintr-o panoplie de probleme – unele reale, altele inventate – când, împreună cu Iosif Chişinevschi, a avut o întrevedere cu Stalin la sfârşitul lunii august 1951, obţinând aprobarea pentru lichidarea facţiunii Pauker[52]. Dej a informat Biroul Politic că în discuţia cu Stalin nu s-a vorbit decât despre criza economică prin care trecea România şi a transmis „sfaturile" date de acesta: „Greşelile noastre decurg în primul rând", a relatat Dej, din ceea ce Stalin a definit ca o „*«Krestianskaia politika»*, *«Nemarxistikaia politika»*, o apreciere a politicii noastre ca fiind o politică ţărănistă, o politică nemarxistă"[53]. Iar problema-cheie, a observat Stalin, o reprezenta comerţul cu ţărănimea[54].

„Politica ţărănistă" a partidului, sublinia Dej, a început o dată cu dezbaterile Biroului Politic care au urmat după prima reformă monetară din 1947, când „câţiva dintre noi" au criticat propunerea de corelare a preţurilor la produsele agricole şi industriale şi ulterior au obţinut o scutire de taxe pentru bunurile industriale distribuite în zona rurală[55]. Imediat, preţurile la produsele agricole au înregistrat o creştere, triplându-se efectiv din 1947 până în 1951[56]. Luca a atribuit întregul proces penuriei de bunuri destinate locuitorilor din zonele rurale, o consecinţă a importanţei exagerate acordate de partid industriei grele. Reducerea preţurilor la produsele industriale, în condiţiile în care pe piaţă exista o cerere semnificativă dar o ofertă slabă, susţinea Luca, „le permitea ţăranilor să cumpere tot ce apărea la cooperative şi la magazinele de stat. Când marfa ajungea la cooperativă, dispărea îndată", încăpând pe mâinile lucrătorilor de acolo sau de la Sfatul Popular. Rămas fără nici o posibilitate de a achiziţiona astfel de produse, ţăranul nu avea nici un interes să reducă preţurile la produsele sale; totodată, nu avea „nici un interes să aducă marfa sa pe piaţă sau să producă mai mult"[57]. Chiar şi după ce Luca a hotărât, în 1950, creşterea preţurilor la produsele industriale greu accesibile ţăranilor, problema nu a fost rezolvată[58]. Câtă vreme criza de bunuri va persista, a conchis el, ţăranii se vor încăpăţâna să îşi ţină produsele în hambare[59]. Varianta unei furnizări mai abundente de bunuri de consum nu era totuşi realistă, dată fiind creşterea ponderii cheltuielilor militare, impusă de sovietici.

Soluţia lui Stalin, oferită lui Gheorghiu-Dej cu ocazia întrevederii din august 1951, viza o a doua reformă monetară, care aspira nici mai mult, nici mai puţin decât la confiscarea economiilor ţăranilor[60]. El a delegat cu promptitudine la Bucureşti un grup

de consilieri sovietici care să contribuie la elaborarea unui plan de acţiune şi să faciliteze punerea lui în practică[61]. În realitate, Dej propusese deja o astfel de soluţie în iarna 1950-1951[62]. La începutul lunii februarie 1951, conducerea de partid a decis ca Ana Pauker să abordeze această problemă cu ocazia unei deplasări planificate la Moscova, dar ea, aşa cum a recunoscut mai târziu, a evitat să deschidă discuţia[63], probabil pentru că promovase cel mai vehement „politica ţărănească, nemarxistă" la care se referise Stalin. Luca a declarat ulterior că Ana Pauker s-a opus ferm eforturilor lui de a creşte impozitele din agricultură, afirmând în repetate rânduri, în 1948 şi 1949, că „ţăranii sunt apăsaţi de impozite" şi cerând să li se perceapă impozite cât mai rerduse. Ca răspuns la insistenţele lui Luca, Ana Pauker a impus o rezoluţie în care îl critica pentru „înrobirea ţăranilor", obligându-l să retragă toate amenzile pentru neachitarea impozitelor, să revoce toate sancţiunile obligatorii şi să accepte plata impozitelor în rate pe o perioadă lungă de timp[64]. Tot astfel, Ana Pauker „a fost iniţiatoarea – sub pretext că trebuie încurajată ţărănimea la producerea plantelor industriale – ridicării preţurilor [agricole] şi să [le] mai dăm şi cantităţi mari de mărfuri industriale şi fire de bumbac"[65].

Totuşi, Luca a fost cel dintâi epurat din cauza devierii ţărăniste. Se pare că el a luat totul asupra lui atunci când, imediat după sosirea consilierilor sovietici, a îndrăznit să se opună reformei monetare iniţiate de Stalin – pretinzând că o asemenea manevră nu atacă esenţa problemei, şi anume penuria bunurilor de consum[66]. Dej s-a grăbit să îi critice atitudinea la nivelul conducerii de partid, iar consilierii sovietici l-au evitat în perioada redactării unui raport datat 28 ianuarie 1952 despre situaţia economică din România şi despre efectuarea reformei monetare[67]. În schimb, consilierii au colaborat îndeaproape cu Miron Constantinescu, care a prezentat raportul finalizat în faţa Biroului Politic, la 19 februarie. Acesta conţinea un atac la adresa colaboratorilor lui Luca de la Ministerul Finanţelor şi de la Banca Naţională, acuzându-i de activitatea duşmănoasă şi sabotaj. În ciuda implicării clare a sovieticilor, Ana Pauker a încercat să diminueze importanţa raportului şi s-a opus citirii lui la şedinţă[68]. Biroul Politic s-a grăbit s-o dezavueze şi s-a angajat vreme de o săptămână într-o dezbatere pe marginea acestei probleme[69]. La început, Dej a ţinut să asigure că „nu suntem chiar atât de nebuni să-l punem pe Luca în aceeaşi oală" cu subordonaţii lui. Dar la sfârşitul săptămânii respective, Luca a fost demis fără prea multe explicaţii din funcţia de ministru al Finanţelor. Când Moghioroş a cerut destituirea lui iar alţii au început să-şi exprime acordul, Luca a dus mâna la piept şi şi-a pierdut cunoştinţa[70]. A fost transportat acasă cu o ambulanţă şi un medic l-a supravegheat toată noaptea[71].

La 29 februarie, raportul a fost prezentat în cadrul Plenarei Comitetului Central, Luca fiind pentru prima dată acuzat în mod deschis pentru deviere de dreapta, ţărănistă[72]. Formal, Ana Pauker l-a criticat pe Luca la acea şedinţă, însă în timpul unei pauze dintre lucrări, i-a făcut o promisiune: „Nu am să-i las să te dea deoparte"[73]. Încercând să îi limiteze pedeapsa la o sancţiune pe linie de partid şi destituirea din Ministerul de Finanţe, ea a recomandat stăruitor rămânerea lui în rândurile conducerii de partid – nu doar pentru că îi împărtăşea în multe privinţe opiniile, ci în parte pentru că era convinsă că înlăturarea lui fusese plănuită de mult şi în parte pentru că ştia că, dată fiind comuniunea de păreri, „demascarea lui Luca are să ducă la demascarea mea"[74]. De aceea, „a făcut tot ce i-a stat în putinţă" pentru a evita această „catastrofă", manifestându-i lui Dej îngrijorarea că Luca se va sinucide şi că destituirea lui va declanşa o serie de neplăceri în Transilvania[75]. De asemenea, a avertizat Biroul Politic că „să nu ne trezim

cu o chestie că am descoperit şi noi un duşman la noi, cum au fost cazurile din Cehoslovacia, Ungaria"[76]. În plus, a încercat – fără succes – să obţină sprijinul ambasadorului sovietic Kavtaradze, invocând argumentul că măsurile împotriva lui Luca au mers prea departe[77].

Una dintre urmările Plenarei CC a fost crearea unei comisii speciale, menită să investigheze activitatea Ministerului de Finanţe şi a Băncii Naţionale[78], iar alta, o „Scrisoare închisă" adresată tuturor membrilor de partid, conţinând detalii despre demiterea lui Luca[79]. Ana Pauker şi Teohari Georgescu au protestat, întrucât ei considerau că scrisoarea îl învinovăţea pe nedrept pe Luca pentru deciziile luate de întreaga conducere. Convocându-l pe Teohari Georgescu în biroul ei, Ana Pauker a afirmat că o critică atât de severă la adresa lui Vasile Luca nu va avea alt rezultat decât excluderea lui din Comitetul Central şi au hotărât să-şi exprime obiecţiile în cadrul Biroului Politic[80]. Când Biroul Politic s-a întrunit câteva ore mai târziu (în ziua de 13 martie), Teohari Georgescu – susţinut de Ana Pauker – a criticat Scrisoarea închisă adresată membrilor de partid. Drept consecinţă, pentru prima dată, Ana Pauker şi Teohari Georgescu au fost atacaţi[81].

În vreme ce ei se consultau în biroul Anei Pauker, Luca, „care nici un moment n-a recunoscut greşelile lui şi n-a fost de acord cu criticile aduse", a intrat „în panică, spunând că Scrisoarea CC înseamnă distrugerea lui, cum să mai trăiască?". Cei doi l-au asigurat pe Luca de sprijinul lor şi i-au sugerat să apeleze el însuşi la Gheorghiu-Dej[82]. La următoarea Plenară, toţi trei au fost denunţaţi pentru această întâlnire „fracţionistă" din biroul Anei Pauker[83]. Probabil că ironia unei astfel de acuzaţii de „facţionism", venită exact din partea celor care plănuiau în secret înlăturarea lor, a fost mult prea absurdă pentru a trece neobservată, dar a constituit un element esenţial în epurarea lor.

Într-adevăr, până la şedinţa de la 13 martie, acuzaţia oficială la adresa Anei Pauker, a lui Vasile Luca şi a lui Teohari Georgescu fusese deja redactată. La sfârşitul lunii februarie sau la începutul lunii martie, un grup de activişti de partid cunoscători ai limbii ruse au fost izolaţi în biroul lui Moghioroş vreme de patru zile şi patru nopţi, pentru a traduce în rusă, pagină cu pagină, rezoluţia Plenarei CC din 27-29 mai[84]. Documentul fusese elaborat, se pare, de către Miron Constantinescu şi Iosif Chişinevschi, în strânsă colaborare cu câţiva activişti sovietici, în special cu Mark Borisovici Mitin, la vremea respectivă redactor responsabil al publicaţiei Cominform-ului *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară* şi sfătuitor apropiat al lui Gheorghiu-Dej[85]. Documentele au fost apoi dactilografiate la Secţia Externă a Comitetului Central, condusă de Chişinevschi, şi trimise direct agentului MGB Nikolai Şutov, la Ambasada sovietică[86]. La rândul său, Şutov îi transmitea lui Chişinevschi periodic directivele trasate de Kremlin[87].

În tot acest răstimp, presiunea sovietică era evidentă. „Consilierii au sărit în sus", de pildă, când, la un moment dat, a existat propunerea ca Aurel Vijoli, aflat la conducerea Băncii Naţionale, să îşi prezinte propria versiune asupra problemei în faţa Biroului Politic, şi au insistat că „nu are ce căuta acolo"[88]. Împreună cu Miron Constantinescu, consilierii, care „erau cu săbii în dinţi împotriva lui Vijoli", i-au predat Anei Pauker materialul incriminator, pe care ea i l-a înmânat lui Teohari Georgescu – material care cuprindea printre altele o listă cu numele lui Vijoli şi ale altor economişti[89]. Miron Constantinescu a declarat că, înaintea Plenarei, sovieticii au venit cu propunerea ca scrisoarea închisă să circule la toţi membrii de partid[90]. Moghioroş a informat comisia

creată în urma lucrărilor Plenarei pentru a efectua cercetări în cazul lui Luca şi al colaboratorilor lui despre faptul că sovieticii erau convinşi de vina tuturor celor vizaţi de anchetă[91]. O dată cazul transferat la Ministerul de Interne, sovieticii au preluat controlul în totalitate. „Toate planurile de anchetă, inclusiv întrebările, erau traduse în limba rusă şi urmărite de consilieri în desfăşurarea lor. Întrebările puse la începutul anchetei... erau formulate de dânşii."[92]

Au existat presiuni şi din partea lui Stalin, personal. În aprilie, Gheorghiu-Dej s-a deplasat la Moscova împreună cu Miron Constantinescu, Iosif Chişinevschi şi Gheorghe Apostol şi, aşa cum a relatat el însuşi ulterior, au fost primiţi de un Stalin furios:

> Când am raportat acolo ce-am făcut, ce greutăţi am avut şi că l-am scos pe V. Luca din funcţia de ministru de Finanţe şi că era o comisie care examina, că mai erau lucruri de făcut... Atunci a fost, când ei râzând, nu ştiu care dintre dânşii, au spus: „Uite, ei l-au scos pe V. Luca din funcţia de ministru de Finanţe dar l-au lăsat în Biroul Politic". Şi ne-au întrebat dacă este mai important ministru de Finanţe decât membru în Biroul Politic. După ce m-au făcut împăciuitorist, că am apărat-o pe Ana Pauker... Atunci a început Stalin: „Ce fel de proletar eşti tu?". Atunci s-a băgat Molotov, că am mâini catifelate, că sunt un om subţire şi delicat. M-au întrebat dacă ştim cu cine s-a întâlnit Luca la vânătoare. „Aţi auzit?" a spus [Stalin]. „Cică vor să-l aducă pe linie. Păi ăsta a trădat, a dezertat, în loc să fi stat să muncească ca ministru de Finanţe". Pe urmă i-am spus: „Tovarăşe Stalin, vom cerceta tot, avem o comisie". Dar el a sărit ca ars: „Ce o să cercetaţi? *Noi* vom cerceta tot. Trebuie să ştim toţi, trebuie să cercetăm bine lucrurile, ca să vedem în ce constă vina lor"[93].

Conform declaraţiilor lui Apostol, Dej şi ceilalţi au fost treziţi din somn la 2 noaptea şi invitaţi să cineze cu Stalin. În jurul mesei se aflau Molotov, Beria şi Anastas Mikoian. La un moment dat, „Stalin l-a întrebat pe Dej: «De câte ori ţi-am spus să te descotoroseşti de Ana Pauker, şi nu m-ai înţeles?». Dej a tăcut. «Dacă eram în locul tău, de mult aş fi împuşcat-o în cap... Credeam că în venele tale curge sânge de proletar, dar văd că ai şi ceva sânge de mic-burghez»". Atunci, afirmă Apostol, a intervenit imprudent Miron Constantinescu: „Tovarăşe Stalin, tovarăşul Dej e cam sentimental". Întorşi la hotel, Gheorghiu-Dej i-a plătit gafa lui Constantinescu: „Miroane", a spus el, „ai sarcina să o împuşti în cap pe Ana Pauker". Miron Constantinescu „a izbucnit în plâns". „Şi a plâns tot drumul de la Moscova la Bucureşti"[94] – relatează Apostol.

Aşa cum ea însăşi mărturisea ulterior, Ana Pauker, împreună cu Teohari Georgescu, au fost cuprinşi de panică atunci când au început criticile la adresa lui Vasile Luca vizând modul în care acesta aplicase reforma monetară[95] şi s-au „îngrozit" de tonul dur al Scrisorii închise[96]. S-a calmat imediat însă când a aflat că lui Luca i s-a permis să rămână în conducerea de partid, în aşteptarea concluziilor comisiei de anchetă, şi şi-a propus să nu mai ia seama la ce se întâmplă în jurul ei[97]. Într-o zi, a observat că Dej şi Constantinescu redactează nişte materiale despre care nu fusese informată şi l-a întrebat pe Leonte Răutu ce fac cei doi[98]. Altă dată, a aflat că Dej şi Chişinevschi au plecat pe ascuns la Moscova, ordonându-i Anei Toma, asistenta Anei Pauker, să întreprindă toate demersurile pentru călătorie, dar fără ştirea ei[99]. Iar cu alt prilej, un coleg, al cărui nume a fost trecut sub tăcere, a informat-o că Vasile Vaida a început să facă anumite declaraţii împotriva ei şi a avertizat-o: „Tu stai pe un vârf de cuţit, am auzit că ţi se pune în spinare devierea de dreapta... Fii atentă!". Ana Pauker a refuzat să îi dea crezare. „În îngâmfarea mea", îşi amintea ea, „am spus: «Dar de ce să mă acuze? Pentru ce?»"[100]. În mod evident,

prefera să creadă în promisiunile reprezentanţilor sovietici, făcute cândva în mai, care îi spuseseră că o cunosc mult prea bine pentru ca să o considere în vreun fel vinovată[101].

De asemenea, Teohari Georgescu, care rezistase o dată la somaţia lui Gheorghiu-Dej de a o abandona pe Ana Pauker[102], şi-a dat seama pentru prima dată în ce situaţie delicată se află atunci când, după şedinţa din 13 martie, ceilalţi au început să îl evite „chiar în problemele Ministerului de Interne". „De exemplu, când s-a pus problema ridicării lui Vijoli şi a celorlalţi, n-am fost chemat eu, ci Pintilie, şi i s-a dat o listă să facă aceste arestări. Deci, din martie, eu am fost pus deoparte."[103] La rândul său, a început să se liniştească, întrucât, curând după aceea, lucrurile păreau că reintră în normal. În notele sale personale, Teohari Georgescu scria: „Credeam că se rezolvase tot după şedinţa din 13 martie"[104].

Când, la 26 mai, comisia şi-a prezentat raportul în faţa Biroului Politic, Luca a declarat că din concluziile acestuia „reiese că sunt un contrarevoluţionar. [Urmează] să fiu arestat, judecat, împuşcat!"[105]. Consemnările lui Teohari Georgescu descriu succint reacţiile lui şi ale Anei Pauker: „Surpriza acuzaţiilor"[106]. Biroul Politic i-a etichetat drept „împăciuitorişti" în cazul lui Luca, i-a acuzat de „deviere de dreapta" şi le-a adresat critici aspre, într-o atmosferă tumultuoasă. Dej însuşi a insinuat o acuzaţie de spionaj la adresa Anei Pauker:

GHEORGHIU-DEJ: Cum se explică că, din zece oameni [în Biroul Politic], transpiră afară discuţiile noastre? Cum se explică? De unde posturile de radio imperialiste şi gazetele din ţări capitaliste [află de] situaţia critică în care s-a pus Teohari în legătură cu reforma bănească?... Numai în şedinţa din 13 martie s-a discutat şi a fost criticat foarte sever Teohari. De unde ştiu posturile de radio imperialiste? Şi se referă la 30 aprilie. Şi într-o gazetă din Israel... De unde să ştie? Zece oameni au fost. Vă rog să explicaţi. Până unde se ajunge cu pălăvrăgeala!

PAUKER: Şi crezi că lucrul acesta vine de la mine?

GHEORGHIU-DEJ: Eu pun întrebarea: De unde? De ce? Eu nu spun despre nimeni. Ridic această chestiune. Dacă nici în cadrul acesta restrâns de zece oameni care ne cunoaştem, dacă nici aici să nu putem să ne spunem părerea [fără] ca peste câteva zile să aflăm că la posturile de radio vorbesc de lucrurile acestea, unde ajungem?

PAUKER: Este extrem de grav dacă cade bănuiala pe unul dintre noi.

GHEORGHIU-DEJ: Cum să nu bănuieşti?... Şi permanent a fost la noi asemenea lucru. Au fost hotărâri luate la CC, de exemplu în legătură cu emigrarea evreilor. De unde a ştiut populaţia evreească, dintr-un loc foarte înalt?...

PAUKER: Cu nimeni absolut nimeni pe lume n-am vorbit despre aceste lucruri şi cer să fie crezut acest lucru[107].

A doua zi, Comitetul Central s-a întrunit pentru a discuta concluziile comisiei. Unul dintre membri, Sorin Toma, a remarcat că pregătirile pentru Plenară „s-au desfăşurat într-o manieră facţionistă... sau fracţionistă... La orele patru, şedinţa în plen era pe cale să înceapă; noi am fost solicitaţi să venim la *orele trei*. Ne-am adunat într-o altă clădire, aflată în apropierea Comitetului Central". Participanţii au fost întâmpinaţi de Moghioroş şi de Chişinevschi, li s-au expus în detaliu acuzaţiile, care „au uimit pe toată lumea", şi li s-a comunicat ce se aşteaptă de la ei. După aceea, complet pregătiţi, toţi membrii

grupului s-au îndreptat spre clădirea Comitetului Central – totul desfăşurându-se fără ca Ana Pauker, Vasile Luca sau Teohari Georgescu să fi ştiut[108].

Acolo, întrebările care i-au fost adresate Anei Pauker fuseseră pregătite în prealabil. „Cine a fost purtătorul politicii de a nu lua la timp măsuri la colectări şi achiziţii... Din ce cauză ai avut aşa o părere acum câtva timp că planul de colectări este prea mare?... Dacă abaterile grave... ce s-au comis la Ministerul Agriculturii... n-au cauza tocmai în poziţia tovarăşei Ana?... Care a fost cauza că, după greşelile comise cu crearea gospodăriilor colective, nu ne-am mai ocupat deloc de crearea de g.a.c.?... Aţi contestat vreodată rolul tovarăşului Gheorghiu[-Dej] de secretar general şi conducător al partidului?... Dacă tovarăşa Ana a pus vreodată în discuţie structura organizatorică a organelor noastre de conducere în sensul desfiinţării funcţiei de secretar general?... Când şi cu cine a discutat tov. Ana poziţia partidului faţă de legionari?... Dacă a avut tovarăşa Ana şi de la cine împuternicire de a interveni pentru eliberarea grupului de 7 sionişti?... Dacă în discuţii cu reprezentantul statului Israel tov. Ana s-a angajat pe linia cererii de eliberare a celor 7 instructori [sionişti]?... Dacă n-are vreo legătură eliberarea acestor spioni americani cu poziţia principială pe care [Georgescu] şi tov. Ana o aveaţi în problema sioniştilor şi a emigrărilor în Israel?"[109]

Pe lângă acuzaţiile vizând lipsa de „vigilenţă revoluţionară" în privinţa lui Pătrăşcanu şi a altor „duşmani" ai partidului, Ana Pauker a mai fost acuzată la Plenară pentru refuzul de a-l condamna pe soţul său în 1938, când ea se afla în închisoare[110]. Anchetatorii s-au referit în repetate rânduri la acest subiect, acuzând-o pe Ana Pauker de raliere cu facţiunea Luximin, în 1930; de vina de a fi părăsit domiciliul care îi fusese pregătit în mod special la sosirea la Bucureşti, în septembrie 1944, şi de a se fi mutat în casa părinţilor lui Marcel Pauker (lucru care, pornind de la afirmaţiile ferme ale Tatianei, fiica Anei Pauker, nu s-a petrecut niciodată); de vina de a fi manifestat „o atitudine şovăitoare, împăciuitoristă" faţă de soţul ei, după ce acesta fusese „demascat de partid ca trădător troţkist şi ca duşman al clasei muncitoare"[111].

La câteva zile de la Plenară, aflându-se lângă Tatiana, care tocmai născuse cel de-al doilea copil, Ana Pauker nu a făcut altceva decât să vorbească fără întrerupere despre trecutul ei revoluţionar şi, îndârjită, despre contribuţia ei la cauză[112]. Conştientă însă de faptul că înlăturarea ei fusese „pregătită ani în şir", tactica pe care a adoptat-o a fost cea a disciplinei stoice şi a autocriticii pline de supunere[113]. În cele câteva rânduri în care a încercat să se apere, totul s-a dovedit în zadar. Ea a evocat în prezenţa celor care o atacau că represiunea din timpul colectivizării în vara anului 1950 s-a desfăşurat exact în perioada în care era plecată din ţară, dar nici acest lucru nu i-a împiedicat să o acuze de „deviere de stânga", pentru că i-ar fi silit pe ţărani să intre în gospodăriile colective[114]. În final, şi-a recunoscut, docilă, comportamentul „neprincipial, străin de linia de partid, oportunist şi împăciuitorist", denunţându-şi „aroganţa" de a nu-şi fi recunoscut greşelile[115]. Totodată, l-a abandonat pe Luca, în speranţa că îşi va putea salva propria poziţie, şi a declarat că este „absolut de acord" cu faptul că acţiunile lui au avut un caracter „contrarevoluţionar" şi „duşmănos partidului şi statului"[116]. Plenara a votat în unanimitate excluderea ei din Secretariat şi din Biroul Politic, permiţându-i însă rămânerea în Ministerul de Externe şi în Biroul Organizatoric, dată fiind atitudinea ei autocritică. Pe Teohari Georgescu l-au înlăturat din Ministerul de Interne şi din conducerea partidului, nu şi din Comitetul Central, iar lui Luca i-au fost ridicate toate prerogativele de partid, urmând ca în cazul lui Comisia de Control să continue ancheta[117].

Două săptămâni mai târziu, organizaţia de partid a Ministerului de Externe s-a reunit pentru a discuta decizia Plenarei. La întâlnire au participat cadrele de conducere ale ministerului, care, în locul Anei Pauker, au început să o atace pe Ana Toma, ministrul adjunct de Externe. „O iubeau şi o respectau prea mult", îşi amintea Ana Toma. „Prin urmare, au început să dea în mine, să mă critice... Nimeni nu îndrăznea să spună nimic rău despre ea, numai despre mine."[118] Având o personalitate mai curând dură şi vigilentă, Ana Toma era o ţintă destul de uşoară pentru subordonaţii săi[119]. Dar un alt motiv al vehemenţei lor era faptul că Ana Toma servise drept agent al lui Chişinevschi împotriva Anei Pauker, ceea ce poate că părea evident celor cu care lucra[120]. Discuţia condusă de Constantin Pârvulescu avea să fie reluată după câteva zile de însuşi Chişinevschi, care a criticat personalul ministerial pentru nedenunţarea adevăratului vinovat. „Unii tovarăşi din Ministerul de Externe au cerut capul lui Ana Toma", a exclamat el. „Biroul Politic nu este dispus [să vi-l dea]."[121] El a destituit toţi directorii, directorii adjuncţi şi activiştii politici, ordonându-le să rămână acasă până la noi instrucţiuni[122]. Desigur că ei se aşteptau să fie arestaţi în orice moment, în special cei din Cluj, asupra cărora planau nişte suspiciuni grave[123]. În final însă, doar unul dintre ei a fost arestat: Egon Balaş, şeful Direcţiei de Afaceri Economice, care colaborase îndeaproape cu Iacob[124].

În iunie, Kavtaradze a invitat-o pe Ana Pauker la inaugurarea unui club destinat cetăţenilor sovietici cu domiciliul în România. Fără îndoială surprinsă de curajul lui, iniţial Ana Pauker a declinat invitaţia, dar s-a înduplecat ulterior, la insistenţele lui Kavtaradze, care aprecia că ea exagerează[125]. Aceasta a fost cea din urmă invitaţie pe care Kavtaradze a făcut-o ca ambasador: Moscova l-a destituit la scurtă vreme după incident şi l-a numit în această funcţie pe Anatoli Lavrentiev[126]. Fost ambasador sovietic în Iugoslavia în timpul conflictului cu Tito, Lavrentiev fusese şi ministru adjunct de Externe la Moscova, până la 15 noiembrie 1951, când sovieticii l-au trimis ambasador în Cehoslovacia, chiar înainte de arestarea, la 28 noiembrie, a fostului secretar general cehoslovac, Rudolf Slánský[127]. Se pare că sosirea lui Lavrentiev la Praga a contribuit la destituirea lui Slánský[128]. Transferul său la Bucureşti nu prevestea nimic bun pentru Ana Pauker şi acoliţii ei.

La 23 iunie, pe motiv că „nu este nevoie de femei în ierarhia" Ministerului de Externe, Chişinevschi a transmis Biroului Politic mesajul că Ana Pauker trebuie imediat înlocuită la minister, întrucât demnitarii străini şi personalul ministerial se simt stânjeniţi de prezenţa ei. Gheorghiu-Dej şi-a exprimat acordul cu promptitudine: „Ne-am gândit să mai rămână ministru de Externe. Iată însă ce situaţie neplăcută, nu e vorba numai în ce stare se găseşte ea, starea sufletească nu poate să fie altfel... sunt probleme foarte delicate"[129]. Curând după aceea au hotărât să o destituie din Biroul Organizatoric, numind-o într-un post obscur legat de sfaturile populare[130]. De asemenea, i s-a cerut să scrie o autocritică despre activităţile ei din trecut, obiectându-i-se apoi, după ce a prezentat-o, că ea conţine „numai generalităţi. Mi s-au dat întrebări", relata Ana Pauker, „la care am răspuns pe larg – întrebări care conţineau şi [viitoarele] acuzaţii şi lucruri născocite... Au mai fost o serie de alte întrebări la care am răspuns. Asta a fost în vara anului 1952. Vara a trecut, au trecut şi zece luni fără nici un răspuns..., fără ca acest membru de partid să fi fost chemat o dată să se vorbească cu el"[131]. În tot acest răstimp, ea şi rudele sale apropiate s-au aflat sub strictă supraveghere, în vreme ce, în paralel, se lucra metodic la confecţionarea unui delict[132].

Primul pas în această direcţie l-a constituit, în primăvara anului 1952, arestarea a vreo sută de funcţionari ai Ministerului de Finanţe şi ai Băncii Naţionale – practic, toţi înalţii funcţionari ai ambelor instituţii[133]. Toate arestările au fost făcute în lipsa oricărei probe, luând efectiv prin surprindere personalul Ministerului de Interne, căruia nu i se comunicase nimic în prealabil despre deţinuţi[134]. Atunci când anchetatorii au întrebat pe ce baze ar trebui iniţiate investigaţiile, „li s-a răspuns, atât de către consilierul sovietic, cât şi de către tovarăşul [Alexandru] Drăghici: «Citiţi rezoluţia Plenarei»"[135]. În cele din urmă, ei au primit raportul comisiei speciale a partidului, dar au descoperit că acesta conţinea numai „concluzii eronate, bazate pe fapte eronate şi exagerări"[136]. Sarcina anchetatorilor, insistau consilierii sovietici, era de a obţine declaraţiile în măsură să confirme concluziile raportului. Sovieticii le reproşau funcţionarilor Ministerului de Interne faptul că aceştia considerau că rezoluţiile „n-ar corespunde realităţii", cerându-le să fie „activi, combativi", „cu simţ de răspundere", pentru a contribui la avansarea unui proces „în interesele superioare ale partidului"[137].

Era evident că o importanţă specială se acorda anchetării lui Alexandru Iacob. Cum a afirmat acesta, la sfârşitul anului 1951, Gheorghiu-Dej i-a oferit o şansă de salvare, în condiţiile în care s-ar fi întors împotriva lui Luca. Iacob a refuzat[138]. A fost arestat la 27 martie 1952, ridicat de către activişti ai Comitetului Central, care l-au dat direct pe mâna Securităţii. Iniţial, îşi aminteşte Iacob, ancheta s-a desfăşurat în „condiţii relativ civilizate", în ciuda faptului că el nega în mod constant toate acuzaţiile[139]. După aproximativ o lună, Iacob şi-a dat seama că anchetatorii săi căutau cu orice preţ să îi dovedească vinovăţia, şi nu să stabilească adevărul în privinţa lui. La 1 august 1952 au început să-l bată, mai întâi anchetatorul, apoi superiorul acestuia, iar în final patru ofiţeri, care îi aplicau lovituri în două schimburi. L-au interogat zi şi noapte, fără să-i permită să doarmă[140]. În timpul unui interogatoriu, anchetatorul a fost chemat brusc afară, lăsând din neatenţie pe masă o lamă de ras, cu care obişnuia să-şi ascută creionul. „În clipa aceea", a declarat un ofiţer, „Alexandru Iacob s-a sculat şi a închis ambele uşi – care nu se mai puteau deschide din afară –, s-a dus la masa de anchetă de unde a luat lama şi a încercat să se sinucidă tăindu-şi gâtul. Colonelul Enoiu a rupt uşa şi i-a luat lama din mână. Întrucât am auzit gălăgie, m-am [repezit] în încăpere şi am văzut că colonelul Enoiu l-a lovit peste faţă cu palmele pe Iacob Alexandru"[141]. Plin de sânge, cu rana de la gât insuficient de gravă pentru a-i fi fatală, Iacob a fost bătut şi pus în cătuşe[142]. În cele din urmă, a început să facă mărturisiri după fiecare bătaie, dar îşi retracta afirmaţiile imediat după aceea. Iacob şi-a menţinut atitudinea sfidătoare de-a lungul întregii anchete şi în timpul procesului (în care era judecat şi Luca) din octombrie 1954[143]. Vreme de unsprezece ani şi jumătate, Iacob s-a aflat în detenţie şi izolare, probabil ca o consecinţă a comportamentului său[144].

După două săptămâni de la cea dintâi lovitură aplicată lui Iacob, a fost arestat Vasile Luca. Deşi Plenara din mai a decis oficial că urmează să fie anchetat de Comisia de Control a partidului, acel organism nu a condus niciodată vreo anchetă. În schimb, s-a luat decizia – confirmată de Elisabeta, soţia lui Luca – mutării lor într-o altă clădire, urmând ca ei să aştepte acolo hotărârea Comitetului Central[145]. La un moment dat, a avut loc o convorbire telefonică între Luca şi Gheorghiu-Dej, care l-a sfătuit să se calmeze şi l-a asigurat că nu i se va întâmpla nimic rău[146]. Dar la data de 14 august 1952, o persoană a cărei identitate nu este cunoscută, dar venind din partea Comitetului, un

membru al Comitetului Central (a cărui identitate nu este cunoscută), s-a prezentat la ei pe neaşteptate, spunându-i Elisabetei că îl duce pe Luca să lucreze la o gospodărie de stat[147]. Luca a plecat împreună cu activistul de la CC şi nu s-a mai întors. Trei zile mai târziu, trei ofiţeri de securitate au venit să percheziţioneze domiciliul şi să o aresteze pe Elisabeta Luca[148].

În primele două-trei luni de detenţie, Luca a fost interogat de locotenent-colonelul Francisc Butika, transferat la Ministerul de Interne pentru a conduce ancheta[149]. Aşa cum relata ulterior Butika, Luca „de la început a fost foarte impulsiv. Mereu mă întreba de ce fusese arestat" şi susţinea cu insistenţă că anchetarea lui ar trebui să se desfăşoare în cadrul partidului[150]. Butika a subliniat faptul că Luca nu a fost bătut, că i s-a acordat tratament medical pentru afecţiunea cardiacă de care suferea, că i s-a dat hrană de regim şi i s-a permis să-şi facă orele de somn[151]. Însă Butika n-a pomenit nimic despre tulburarea nervoasă a lui Luca – datorată, se pare, unui sifilis avansat – care, cum i-a dezvăluit doctorului Gheorghe Brătescu fostul medic curant al lui Luca Sandu Lieblich, ar fi impus un program regulat de injecţii[152]. Este evident că Butika i-a interzis acest tratament lui Luca, întrucât toate procesele-verbale ale şedinţelor de anchetă din primele luni de detenţie compun imaginea unui om extrem de confuzionat, câteodată chiar lipsit de coerenţă[153]. Câtuşi de puţin surprinzător, „de multe ori izbucnea în plâns", povestea Butika, „şi înjura". După şase săptămâni de la iniţierea anchetei, la un moment dat Luca a izbucnit în hohote de plâns şi a recunoscut că a fost agent al Siguranţei. Când Butika a raportat acest lucru conducerii de partid, „mulţumirea era generală"[154].

Din acel moment, Luca a devenit „un om epuizat, de nerecunoscut, doborât moraliceşte", care „repeta maşinal, fără nici o opoziţie toate amănuntele" legăturilor sale cu Siguranţa[155] – deşi, aşa cum a stabilit ulterior o comisie a PCR, nu colaborase niciodată cu acest serviciu[156]. Aşadar „mărturisirea" lui se datora, după toate aparenţele, epuizării sale şi promisiunii din partea autorităţilor că va fi astfel iertat. Un ofiţer care lucra la caz a arătat că, în momentul în care Luca a cedat psihic şi şi-a mărturisit vina, „nu mai era nervos"[157] – ceea ce sugerează că abia atunci s-a început să i se administreze injecţiile de care avea nevoie. Acelaşi ofiţer a declarat că „Luca era convins că nu va fi trimis în justiţie, lui i s-a spus că conducerea de partid cere să lămurească aceste probleme", fiind lăsat să spere că va fi eliberat dacă va coopera în timpul anchetei[158]. Alexandru Iacob a confirmat asemenea supoziţii, întrucât, în 1962, discutase personal cu Luca despre aceasta în maşina care îi transporta de la Râmnicu Sărat la închisoarea din Aiud[159]. Oricare ar fi fost motivaţia lui Luca, mărturisirea obţinută în urma anchetei a reprezentat singura piesă la dosar în măsură să îl acuze; pe baza ei, au fost construite acuzaţiile împotriva Anei Pauker şi a lui Teohari Georgescu. Cei care conduceau ancheta nutreau convingerea că „grupul fracţionist format din Ana, Luca şi Teohari se formase de fapt în perioada ilegalităţii şi că... toată activitatea desfăşurată de ei după 23 august 1944 avea la bază legăturile lor de dinainte de război"[160].

Desfăşurarea anchetei a fost influenţată esenţial de campania antisemită care lua amploare în Uniunea Sovietică, atingând „apogeul în 1952". S-au făcut concedieri masive de evrei invocându-se pretinse „tendinţe cosmopolite" sau manifestări ale „naţionalismului burghez", iar medicilor şi oamenilor de ştiinţă evrei li se aduceau acuzaţii de „subminare a ştiinţei sovietice" sau de implicare în conspiraţii misterioase, nelămurite[161]. În ianuarie s-a reluat procesul foştilor conducători ai Comitetului Antifascist

Evreiesc, după ce şeful MGB Victor Abakumov încercase să tergiverseze toate demersurile (atitudine care a dus la arestarea lui, în 1951). Cincisprezece dintre ei au fost judecaţi la 5 martie şi, cu o singură excepţie (profesoara Lina Ştern), executaţi în ziua de 12 august 1952[162]. În noiembrie, campania a înregistrat un nou avânt, o dată cu procesul intentat la Praga lui Rudolf Slánský şi altor 13 acuzaţi. Spectacolul oferit de acest proces avea menirea să demonstreze că „legăturile inerente unei persoane de origine evreiască sunt suficient de puternice pentru a transforma chiar şi un veteran comunist ca Slánský într-un trădător al cauzei comuniste"[163]. Într-adevăr, mesajul procesului era acela că toţi evreii posedă, prin naştere, caracter sau educaţie, o „predispoziţie de a deveni instrumente ale spionajului american"[164]. De asemenea, procesul mai demonstra şi că opoziţia faţă de antisemitism era echivalentă cu trădarea, întrucât Slánský recunoscuse că fusese implicat în diferite acţiuni criminale sub pretextul luptei împotriva antisemitismului. Declaraţia lui Slánský punea în pericol orice comunist care se opunea public antisemitismului[165]. În cele din urmă, procesul acuza „o întreagă generaţie de evrei... de crimă, trădare, spionaj şi alte delicte înfiorătoare, care ar fi fost comise în cadrul unei conspiraţii evreieşti mondiale", dintre membrii căreia erau citaţi la loc de frunte Ana Pauker, alături de David Ben Gurion şi Moshe Sharett, din Israel, Moşa Piade din Iugoslavia, Henry Morgenthau din Statele Unite, în calitate de complici ai lui Slánský[166]. Pentru a o implica pe Ana Pauker în procesul desfăşurat la Praga, autorităţile cehoslovace l-au supus unor interogatorii detaliate pe Mordechai Oren, un emisar israelian arestat în timpul procesului Slánský, de la care intenţionau să procure dovezi privind presupusele ei legături cu sionismul şi cauza israeliană[167].

La două zile după procesul lui Slánský, „afacerea Kiev" a fost larg popularizată în URSS, conducând la arestarea şi judecarea unui număr important de evrei pentru delicte economice în Ucraina[168]. Curând, o dată cu anunţurile publicate în *Pravda* în legătură cu complotul medicilor din 13 ianuarie 1953, isteria antisemită s-a întins nestăvilită în toată ţara. Mii de medici şi specialişti evrei au fost daţi afară din facultăţi şi spitale, ca „măsură profilactică", multe instituţii rămânând astfel cu jumătate din personal. Cărţile autorilor evrei au fost scoase din tipar, iar medicamentele descoperite de specialişti evrei, interzise. Tot mai mulţi pacienţi, de teama de a nu fi otrăviţi, refuzau tratamentul prescris de doctori evrei, cei pe care spitalele sau clinicile nu îi dăduseră încă afară[169].

Statele-satelit ale Uniunii Sovietice, inclusiv România, s-au raliat campaniei antisemite nepreluând însă isteria populară din Uniunea Sovietică. Prudenţa tradiţională n-a permis ca înlăturarea Anei Pauker să dezlănţuie o epurare antisemită, dat fiind faptul că în postul ei, la Ministerul de Externe, a fost numit un alt evreu, Simion Bughici, şi că alţi evrei, de exemplu Iosif Chişinevschi şi Leonte Răutu, şi-au menţinut statutul influent în cadrul ierarhiei de partid[171]. Totuşi, un raport întocmit de CDE arată că, începând din iulie 1952, „directorii unor întreprinderi şi instituţii... au concediat în masă salariaţii şi muncitorii evrei... invocând trecutul lor neproletar"[172]. În plus, la 11 iulie 1952, un memoriu al Federaţiei Comunităţilor Evreieşti cerea destituirea de urgenţă a oricărui angajat al federaţiei „care nu renunţa la emigrarea în Israelul capitalist în decurs de 24 de ore" – o condiţie pe care, la rândul lor, alte instituţii o invocau în egală măsură[173]. Evreii care făceau parte din aparatul de partid şi de stat pierdeau încrederea şi deveneau tot mai vulnerabili dacă se aflau în posturi vizibile, de răspundere[174]. Aşadar, la sfârşitul anului 1952, vicepreşedintele Comisiei Controlului de Stat, Mihai Gavriliuc, a ordonat şefului de sector David Rotman să „nu înfiinţeze o sinagogă", angajând evrei. Când Rotman a

refuzat să se supună ordinului, a fost înlăturat din post, exclus din partid şi chiar în pericol de a fi arestat[175]. La fel, în ianuarie 1953, Ghizela Vass şi Victor Vezendean au fost daţi afară din Secţia Externă a Comitetului Central, ca o consecinţă directă a „complotului medicilor". Date fiind evenimentele din Uniunea Sovietică, îşi amintea Vezendean, „ei trebuiau să întreprindă ceva împotriva evreilor şi aici. Nu mai puteau tolera atâţia evrei în posturi de răspundere... Mulţi evrei au fost demişi în ianuarie 1953, Chişinevschi motivând că prea mulţi evrei se află în poziţii de vârf"[176].

Epurarea Anei Pauker a reprezentat semnul intensificării campaniei „anticosmopolite" ales împotriva intelectualilor evrei. În ziua de 15 mai 1952, simultan cu „valul de epurări din universităţile" din toată ţara[177], Secţia de Propagandă a Comitetului Central i-a atacat la Plenara Uniunii Artiştilor Plastici din RPR pe profesorul de istoria artei Radu Bogdan, pentru „obiectivism şi cosmopolitism" în prelegerile sale, şi pe profesorul Eugen Schileru, pentru „atitudine cosmopolită în diverse împrejurări"[178]. Peste două săptămâni, Radu Lupan, redactor-şef la Editura pentru Literatură şi şeful departamentului Externe al săptămânalului *Contemporanul*, a fost demis, întrucât în activitatea lui fuseseră sesizate „tendinţe cosmopolite". Lupan îşi amintea că, anterior acuzaţiei de deviere de dreapta, fusese criticat pentru „cosmopolitism" şi pentru lucrările insuficient de radicale, fără ca aceste acuzaţii să îi fi pus în pericol posturile pe care le ocupa. Conform afirmaţiilor sale, aşa obişnuia partidul să procedeze cu intelectualii. A doua zi după ce presa românească anunţase înlăturarea Anei Pauker, Lupan s-a trezit la rândul lui şomer. „Am fost la Comitetul Central şi i-am întrebat de ce... Ei mi-au răspuns: «Nu vă putem oferi nici o explicaţie. Asta e. De acum nu vi se mai permite să publicaţi şi nu mai sunteţi angajat nicăieri». Am fost aruncat în stradă. Exact atunci, chiar în acea lună, soţia mea a născut... Ea era funcţionară la Ministerul de Externe, şi i s-a spus să divorţeze."[179] *Scânteia* a publicat anunţul oficial privind, complotul medicilor", denunţându-i pe „cosmopoliţii *fără patrie şi fără popor*" în articolul de fond, corelând clar „anticosmopolitismul" cu campaniile antisemite[180]. Atunci a intrat pentru prima dată în circulaţie în România o asemenea frazeologie, destul de apropiată celei sovietice, care îi numea pe evrei „cosmopoliţi dezrădăcinaţi" şi „fără patrie", distingându-i astfel de „cosmopoliţi" în general[181]. Aceste sintagme au fost reluate în cel puţin două rânduri în perioada respectivă[182].

Mai mult, informaţiile care ajungeau în România cu privire la procesul lui Slánský au început să insinueze tot mai mult legăturile Anei Pauker cu ceea ce se petrecea la Praga. Imediat după proces, Radio Bucureşti a anunţat pregătirea unui proces de proporţii împotriva elementelor subversive din România, indicând-o drept principal protagonist pe Ana Pauker[183]. „Există criminali şi printre noi", declara Radio Bucureşti, „agenţi sionişti şi agenţi ai capitalului evreiesc internaţional. Îi vom demasca, şi este de datoria noastră să îi anihilăm"[184]. Ancheta, de o anvergură tot mai mare, reflecta clar acest lucru – în special interogatoriul Elisabetei Luca, care, fiind „spaniolă", moscovită şi evreică cu trecut sionist, părea prototipul ideal al acuzatului în cadrul procesului de la Praga. Aproape imediat i s-au pus întrebări vizând „acţiunile criminale" desfăşurate în Spania şi, ulterior, despre şederea în lagărul de prizonieri de la Perpignan, din Franţa, precum şi despre activitatea desfăşurată de ea ca secretară a Anei Pauker, în Uniunea Sovietică, în timpul războiului[185]. Cu toate acestea, începând din decembrie, întrebările formulate în cadrul anchetei se concentrau tot mai mult pe legătura neevreului Vasile Luca cu sionismul şi Israelul, dată fiind strânsa lui colaborare cu Ana Pauker[186]. Simultan, mai

mulţi ofiţeri ai Ministerului de Interne au fost arestaţi şi, începând din ianuarie 1953, anchetaţi în legătură cu demersurile Anei Pauker şi ale lui Teohari Georgescu de promovare a emigrării în masă a evreilor[187].

La 18 februarie 1953, totul era pregătit pentru arestarea lui Teohari Georgescu şi a Anei Pauker[188]. Ana Pauker a fost ridicată legată la ochi, în timp ce ofiţerii îi percheziţionau casa, confiscându-i cărţile şi fotografiile de familie şi căutând chiar şi sub parchet dovezi ascunse[189]. Arestarea ei s-a petrecut fără ştiinţa membrilor Biroului Politic, care, a doua zi, au fost puşi în faţa unui *fait accompli*. Abia atunci aceştia au aprobat retroactiv arestarea[190]. Deşi i s-a permis să doarmă în timpul zilei[191], Ana Pauker a fost supusă „noapte de noapte [la] interogatoriu, cu puţine excepţii, pentru a mări presiunea. Noapte de noapte", îşi amintea ea, „[eram supusă la] chestionări cu tot felul de porcării, cum se obişnuieşte în chestiunile acestea. Mi se spunea: «nu mai nega crimele, recunoaşte crimele...», cu toate ofensele care se pot aduce unui om, jigniri, batjocoriri, fără nici un fel de bază. Pe bază de bănuieli"[192]. În momentul arestării, anchetatorii nu deţineau absolut nici o dovadă împotriva ei[193]. Întrucât exista „o singură declaraţie la dosar. Mi s-a spus că afară de alte dovezi care mai există şi asta este o dovadă că sunt agentă. Am fost acuzată că sunt agenta lui Truman şi că eu rezist, că eu rezist că vreau ca Truman să-mi ridice un monument"[194]. În continuare, s-au exercitat presiuni asupra ei pentru a dezvălui de ce a devenit agentă:

> Şi asta este chestiunea care se pune la toate procesele. Te întreb de ce a ajuns Slánský ca să facă lucrul acesta, de ce Kostov şi Tito să facă ceea ce au făcut. Aceeaşi chestiune se pune şi la mine: de ce, care a fost motivul pentru care m-am băgat nu ştiu când în slujba unei ţări străine... că am fost de mult agentă... că de mult încă m-am înţeles pe baza acestui fapt şi că şi Luca a fost agent de siguranţă şi m-am înţeles cu el şi am venit în ţară... Asta a fost şi primirea... la Securitate[195]...

Dar anchetatorii nu au putut obţine o mărturisire. Atunci când i-au spus că „Luca este agent şi dta eşti agentă ca şi el", Ana Pauker nu-şi putea stăpâni râsul[196].

> Şi au început să mă încânte „că au mai fost şi alţi agenţi ai imperialiştilor şi dacă au spus adevărul au primit câte 12 ani unii sau alţii numai zece ani, în loc să fie împuşcaţi" şi că interesul meu e să spun tot aşa cum au vrut ei şi că „noi nu mai suntem cei vechi, avem experienţă, ştim, vom afla şi avem date şi ştim unele lucruri şi ştim toate, ci numai să le confirmi şi altceva nimic"[197].

La refuzul Anei Pauker de a se conforma, se pare că anchetatorii au recurs la o formă „blândă" de tortură fizică[198], însă fără nici un succes.

Unul dintre subiectele pentru care se făceau presiuni asupra Anei Pauker în vederea obţinerii unor detalii era acela abordat de Gheorghiu-Dej în faţa Biroului Politic anterior Plenarei din mai: secretele divulgate „duşmanului"[199] (Statele Unite) prin agentul său principal, „sionismul internaţional"[200]. Calea prin care se bănuia că informaţiile se scurg în acea direcţie era fratele Anei Pauker, Zalman Rabinsohn, arestat în acelaşi timp, în ziua de 18 februarie[201]. La interogatoriu, Rabinsohn s-a încăpăţânat într-o primă fază să nege acuzaţiile, după care a intrat în „greva tăcerii", refuzând să răspundă la întrebările care îl denunţau ca agent al Siguranţei sau Gestapoului în timpul războiului[202]. Totodată, el a insistat asupra faptului că revenise în România în 1949 din proprie iniţiativă, şi nu în misiune oficială din partea guvernului israelian[203]. A recunoscut totuşi că, în iulie 1950, avertizase Ambasada Israelului din Bucureşti (prin liderul sionist A.L. Zissu) şi pe

ministrul israelian de Externe Moshe Sharett (prin intermediul soţiei sale, Dina Rabinsohn) despre situaţia liderilor sionişti români arestaţi, însă numai după ce discutase personal, în prealabil, cu Iosif Chişinevschi[204]. După o serie de şedinţe epuizante de anchetă, el a „mărturisit" în cele din urmă că raporta la intervale regulate de timp, Ambasadei israeliene, printr-o serie de intermediari, „secrete de stat" pe care le afla în urma discuţiilor particulare cu Ana Pauker[205].

Obţinând mărturisirea, ancheta l-a etichetat oficial pe Rabinsohn drept *„agent informator...* pentru guvernul israelian"[206]. Dat fiind că agenţii sionişti îl porecliseră „telefonul către Cominform", ancheta a conchis că Rabinsohn devenise principala cale de comunicare a sioniştilor cu Ana Pauker după interzicerea lor oficială, dar avea şi rolul de „fir conducător prin care dorinţele imperialiştilor trebuiau să influenţeze treburile PMR şi chiar ale Biroului Informativ al Partidelor Comuniste şi Muncitoreşti [Cominform]"[207].

Pentru a agrava acuzaţiile, ancheta a pus accentul pe faptul că Rabinsohn recursese, se pare, la practica universală a „pilelor" în Israel, sub pretextul activităţii pe care el o desfăşura în România. A fost constrâns să recunoască faptul că o instruise pe Dina, soţia sa, să solicite ministrului israelian de Externe acordarea unei locuinţe la întoarcerea ei în Israel, în iulie 1950, precum şi o cameră şi pensiune gratuită pentru fiul său la căminul Institutului Politehnic din Haifa[208]. Conform declaraţiilor lui Rabinsohn, la scurtă vreme după întoarcerea ei în Israel, a fost abordată de un reprezentant al Ministerului de Externe, care a asigurat-o că, dacă avea nevoie de ajutor, ministerul îi stătea la dispoziţie[209]. Ea a primit o locuinţă, cu toate cheltuielile achitate, şi a rămas la Ierusalim vreme de şapte luni, împreună cu fiica ei Leia, care suferea de o tulburare nervoasă şi care beneficia acolo de un tratament adecvat[210]. Acesta era, aşa cum a „confirmat" în cele din urmă Rabinsohn, preţul „informaţiilor secrete" pe care el le furnizase Ambasadei israeliene, precum şi, aşa cum îl percepuse, semnul că putea să-şi continue activităţile la Bucureşti[211]. La aflarea veştii că intenţionează să se întoarcă în Israel, în aprilie 1951, a adăugat Rabinsohn, guvernul israelian i-a mai oferit soţiei sale o locuinţă, pretinzând în schimb ca el să rămână în România[212]. Se presupune că Rabinsohn şi-a exprimat dorinţa de a primi o locuinţă în Haifa sau în Ierusalim, de care familia sa a beneficiat gratuit, în iulie 1952[213].

Cu aceasta, ancheta obţinuse maximum de dovezi necesare pentru a demonstra că fratele Anei Pauker era spion israelian. În final, Rabinsohn a „mărturisit" că avea sarcina să furnizeze informaţii şi asistenţă autorităţilor israeliene, pe de o parte, iar, pe de altă parte, „să obţină recompensele la care am socotit că am dreptul pentru activitatea ce o desfăşuram aici"[214]. Or, aşa cum el însuşi a declarat cu un alt prilej, „nu am făcut spionaj pentru bani, ci am primit plata pentru spionaj"[215]. Desigur, în lipsa unor dovezi în măsură să le susţină, declaraţiile lui Rabinsohn sunt greu de acceptat ca atare, întrucât a fost supus la constrângeri în timpul interogatoriului[216]. Într-adevăr, o altă sursă contestă singurul detaliu din declaraţia lui care poate fi în prezent verificat: faptul că el a primit, din iunie 1952, până în momentul arestării, în februarie 1953, recompense financiare din partea Ambasadei israeliene[217]. Rabinsohn a declarat că plăţile erau făcute lunar prin intermediul şef-rabinului Moses Rosen personal, însă Rosen a negat acest lucru. În memoriile sale, Moses Rosen declară că, vreme de două luni, a primit într-adevăr o sumă de bani pe care trebuia să o transmită familiei Rabinsohn, din partea unui anume David Faibiş, „probabil de la Ambasada israeliană". Dar această sumă era destinată

soţiei şi copilului lui Rabinsohn *după* arestarea acestuia, nicidecum anterior[218]. Evident, totul ţinea de încercarea anchetatorilor de a exagera rolul lui Rabinsohn în această afacere, care, după cum insistau doi prieteni intimi ai acuzatului, era cât se poate de simplă: pur şi simplu întors în ţară pentru a-şi vizita sora, Rabinsohn s-a gândit că ar putea să o influenţeze în problema emigrării evreilor şi, ulterior, în privinţa liderilor sionişti care se aflau în închisoare. După arestarea acestora, a început să se vadă în mod regulat cu câţiva sionişti locali, dar era mult prea naiv pentru a se implica într-un demers mai complicat[219].

Una dintre afacerile în care s-a implicat totuşi, şi pe care ancheta făcută în detenţie nu a omis-o, a fost redactarea unei scrisori, în martie sau aprilie 1951, adresată ministrului israelian de Externe Moshe Sharett, cu specificaţia formală de a fi prezentată şi prim-ministrului israelian David Ben Gurion. Semnată de şef-rabinul Moses Rosen, de rabinul Iţhak Friedman, de rabinul Zisse Portugal şi înmânată Ambasadei israeliene, scrisoarea era un protest împotriva implicării Israelului de partea Occidentului în conflictul din Coreea şi sugera că un asemenea demers punea în pericol evreii din statele blocului sovietic, pe care i-a descris ca fiind într-un domiciliu forţat. Scrisoarea mai sublinia faptul că Israelul ar trebui să îşi revizuiască relaţiile cu RPR şi să îşi declare neutralitatea în cazul unui război, demersuri care erau în mod fundamental în interesul comunităţii evreieşti din România. După arestarea sa, Rabinsohn a fost constrâns să mărturisească în ce alte activităţi criminale a mai fost implicat în legătură cu această scrisoare; la momentul respectiv, Moses Rosen şi ceilalţi semnatari ai scrisorii au fost şi ei interogaţi[220]. Conform declaraţiilor lui Rosen, scrisoarea urma să fie inclusă într-un rechizitoriu la un proces românesc de tip Slánský[221]. „Pregătiseră totul: închisoarea, capetele de acuzare împotriva mea, un proces-spectacol de proporţii...", a declarat el. „Vreme de şase luni aşa am trăit, pregătit ca în puterea nopţii să bată cineva la uşa mea şi să mă ridice."[222] De fapt, un rezumat al anchetei desfăşurate în cazul lui Rabinsohn recomanda oficial arestarea lui Rosen, însă justifica acest lucru doar prin presupusa lui implicare în asigurarea plăţilor din partea Ambasadei israeliene[223].

Se pare că lui Rabinsohn, Rosen şi celor apropiaţi li se distribuise un rol – doar secundar – în procesul-spectacol care urma să aibă loc, singura lor menire fiind de a stabili legătura dintre principalul acuzat, Ana Pauker, sionism şi Israel. De aceea, Rabinsohn a mărturisit că Ana Pauker era la curent, şi cu toate acestea nu lua nici o măsură, cu faptul că el îi ajuta pe sionişti, colaborând cu Ambasada israeliană. Dimpotrivă, în repetate rânduri, ea l-a ajutat, furnizându-i informaţii care constituiau – a recunoscut Rabinsohn în cele din urmă – un act de „trădare" la adresa RPR[224]. În cazul Anei Pauker şi al acoliţilor ei, documentele conţin o serie de acuzaţii similare la adresa ei: a venit în sprijinul „activităţii subversive şi de spionaj a Legaţiei Israelului şi a sioniştilor din ţară"[225]; şi-a luat anumite angajamente în secret faţă de Ambasada israeliană, contribuind la eliberarea celor şapte emisari israelieni[226]; a manifestat „o atitudine naţionalistă în problema emigrării evreilor în Israel, a dizolvării organizaţiilor sioniste, a diverselor colaborări cu aceste organizaţii, a primirii sioniştilor în partid"[227]; a pledat în favoarea includerii unor sionişti de stânga în CDE şi în Frontul Naţional Democrat[228]; a sprijinit acţiunile întreprinse de Joint Distribution Committee în România, după cel de-al doilea război mondial[229]; a manifestat o „atitudine dăunătoare în politica de cadre", favorizând elementele „mic-burgheze", „sectare" şi „carieriste" (într-un cuvânt, evreii)[230].

Rechizitoriul mai susţinea că aliaţii neevrei ai Anei Pauker, Teohari Georgescu şi Vasile Luca, au sprijinit-o activ în promovarea politicii sale pro-sioniste. În cazul lui Luca, legăturile sale cu sionismul erau implicite, date fiind căsătoria cu Elisabeta şi funcţia sa de secretar CC responsabil cu problema minorităţilor naţionale[231]; în cazul lui Georgescu, rechizitoriul îl eticheta pe acesta drept complicele Anei Pauker la înlăturarea restricţiilor de emigrare impuse de partid şi în eliberarea celor şapte emisari sionişti[232]. Aceste acuzaţii confirmă afirmaţiile fostului adjunct DIE din cadrul Securităţii Ion Mihai Pacepa, care susţine că Stalin însuşi a impus ca argument suprem în procesul intentat celor trei colaborarea cu sionistii, ordonând serviciilor sale de securitate să „«îl scape de jidanii» din conducere [a PMR], executându-i ca spioni occidentali"[233].

Deşi nici un evreu aflat în conducerea partidului nu era la adăpost de dictatul lui Stalin, unii dintre ei aveau mai multe şanse de a juca rolul de copărtaşi în procesul Pauker-Luca-Georgescu. În capul listei se aflau Elisabeta Luca şi alţi câţiva veterani ai războiului civil spaniol, între care şi Valter Roman, demis din postul de ministru al Poştelor şi Telecomunicaţiilor şi anchetat de o comisie specială în decembrie 1952, fiind considerat protejatul Anei Pauker la Moscova în timpul războiului şi susţinătorul ei loial în perioada în care s-a aflat la putere; Mihail (Bibi) Boico şi dr. Şuli Brill, acuzaţi alături de Roman la Plenara CC din mai 1952 de favorizarea Anei Pauker ca lider de partid, în detrimentul lui Gheorghiu-Dej; Mihail Patriciu, considerat greşit a fi pe jumătate evreu şi colaborator apropiat al lui Luca şi Iacob; şi Carol Neumann, arestat în decembrie 1952, probabil în legătură cu anchetarea lui Pătrăşcanu[234]. În al doilea rând, în afară de Iacob, mai erau Zoltan Eidlitz, Alexandru Nistor şi mulţi alţi evrei din anturajul lui Luca – inclusiv Egon Balaş, şeful Direcţiei Economice în cadrul Ministerului de Externe condus de Ana Pauker. În al treilea rând, era Emil Calmanovici, „complicele" lui Pătrăşcanu, care a fost arestat de fapt pentru spionaj sionist şi anchetat cu privire la legăturile lui cu Ana Pauker, în martie 1953, şi ministrul adjunct de Interne Mişu Dulgheru, a cărui anchetare, viciată de la bun început de antisemitism, a pus accentul pe aşa-zisa protejare a lui Calmanovici şi l-a acuzat de sabotarea procesului sioniştilor arestaţi[235]. Inculparea lui Dulgheru şi cea a lui Calmanovici nu erau decât două dintre detaliile care semnalau că anchetele asupra lui Pătrăşcanu şi Ana Pauker convergeau într-unul şi acelaşi proces-spectacol[236] – aşa cum s-a petrecut şi cu Procesul de la Praga, în care evreul „sionist" Rudolf Slánský era judecat împreună cu „burghezul naţionalist" Vladimir (Vlado) Clementis[237]. Cel de-al patrulea era evreul basarabean Samoilov (Samuel), un colonel din Direcţia politică a Armatei Roşii, colaborator apropiat al Anei Pauker şi al lui Luca în timpul războiului şi după aceea, şi care îl recrutase pe Luca în serviciul secret sovietic în 1940[238]. Acum Samoilov era prezentat ca fiind recrutat de Luca în serviciul Siguranţei, şi arestat de sovietici pentru spionaj[239]. Cel din urmă era dr. Sandu Lieblich, membru al vechii gărzi a PCR şi medic personal al lui Luca şi al altor lideri de partid, care a fost arestat în februarie 1953 ca spion sionist având legături cu Joint Distribution Committee – aparent o versiune românească a „complotului medicilor" de la Moscova[240]. Într-adevăr, Pacepa a recunoscut că a fost desemnat să se ocupe personal de găsirea „dovezilor", folosindu-se de materialele trimise de Stalin, care să îi implice direct pe Ana Pauker şi pe acoliţii săi în conspiraţia „sionistă" a „complotului medicilor" sovietici; tot el a sugerat că procesul „deviatorilor de dreapta" trebuia să coincidă cu acela al doctorilor arestaţi la Kremlin[241].

Programat în ziua de 18 martie 1953[242], la Moscova, procesul medicilor era menit să urmeze următorul scenariu:

> Actul întâi, condamnarea după mărturisiri complete; Actul doi, execuţie prin spânzurare (se spune că această execuţie trebuia să aibă loc la Moscova, în Piaţa Roşie, ca pe vremuri); Actul trei, pogromuri în toată ţara; Actul patru, personalităţi evreieşti din domeniul culturii apelează la Stalin, cerându-i să-i apere pe evrei de pogromuri şi să le dea voie să plece din marile oraşe pentru a se întoarce la ţară; Actul cinci, deportarea în masă a evreilor, „la cererea lor", în regiunile de est ale ţării[243].

La începutul anului 1953, editura MVD a tipărit într-un tiraj de un milion de exemplare, în aşteptarea bunului de difuzare, broşura *De ce trebuie strămutaţi evreii din regiunile industriale ale ţării*, scrisă de Dmitri Cesnokov, un ofiţer din conducerea Miliţiei[244]. De asemenea, în iarna 1952-1953, în Estul Uniunii Sovietice îi aşteptau pe evreii deportaţi mii de barăci provizorii - „lungi de doi kilometri, cu pereţi şubrezi din scândură subţire şi noduroasă. Acoperişurile erau nereparate, geamurile sparte. În interior, paturile duble de cazarmă erau aliniate pe două rînduri". Barăcile erau atât de prost construite, încât mai târziu au fost declarate improprii chiar şi pentru însilozarea cerealelor[245].

Ceea ce părea un Holocaust iminent pentru evreii din Uniunea Sovietică a devenit în scurt timp modelul pe care trebuiau să-l urmeze ţările-satelit: în Mazuria au fost proiectate lagăre pentru „cosmopoliţii" din Polonia, iar la Bucureşti, înscenarea procesului antisemit ar fi putut duce la consecinţe similare[246]. Totul însă a fost brusc oprit în ziua de 5 martie, o dată cu moartea lui Stalin. Procesul medicilor a fost suspendat, iar mult aşteptatul proces al Anei Pauker nu a mai avut loc. Ca şi medicii arestaţi la Moscova, ea a fost eliberată pe neaşteptate din închisoare la sfârşitul lunii martie - ancheta Securităţii prelungindu-se încă o lună[247]. Miron Constantinescu relata: „După moartea lui Stalin, imediat după aceea, Molotov a început intervenţiile pentru eliberarea Anei Pauker din închisoare, exact în trei rânduri. Eliberarea ei se datorează presiunii exercitate de Molotov asupra lui Gheorghiu-Dej"[248]. Soţia lui Molotov, Polina Jemciujina, ea însăşi eliberată din închisoare imediat după moartea lui Stalin, i-a cerut, se pare, să intervină[249]. Ana Pauker s-a dovedit mai norocoasă decât fratele ei, care a petrecut doi ani şi jumătate în închisoare înainte de a fi expulzat în Israel; decât Teohari Georgescu, care a fost închis peste trei ani; decât Vasile Luca, a cărui condamnare la moarte în procesul din octombrie 1954 a fost comutată în închisoare pe viaţă, şi care a murit în penitenciarul de la Aiud, în 1963, după ce şi-a pierdut minţile[250]. Ana Pauker a scăpat ca prin urechile acului de soarta lui Slánský, aşa cum şi-a putut da singură seama, curând după ieşirea din închisoare. La o locuinţă de partid, situată la periferia Bucureştiului, unde a fost ţinută în primele trei săptămâni ale lunii aprilie, Alexandru Moghioroş a informat-o despre moartea lui Stalin. Când ea a izbucnit în lacrimi, Moghioroş a replicat sarcastic: „Nu plânge. Dacă Stalin mai trăia, tu erai moartă"[251].

Epilog

La sfârşitul lunii martie 1953, eliberată din penitenciarul Malmezon, Ana Pauker a mai petrecut o lună de arest într-o locuinţă a partidului situată la Otopeni, în preajma Bucureştiului. Nu îi era permis contactul cu cei din afară, cu excepţia câtorva lideri de partid care îi adresau în mod ocazional întrebări, şi era obligată să doarmă în acelaşi pat cu femeia care o supraveghea[1]. La 18 aprilie, în cadrul unei conversaţii telefonice cu Alexandru Moghioroş, ea şi-a exprimat dorinţa de a preda la ţară, ca învăţătoare, însă Moghioroş nu i-a făcut nici o promisiune[2]. Două zile mai târziu, a fost transferată la Bucureşti, aplicându-i-se o formă de arest la domiciliu în condiţii mult mai blânde, întrucât i se permitea să părăsească locuinţa, însă întotdeauna însoţită de şofer sau de femeia care se ocupa de gospodărie - ambii, se înţelege, agenţi ai Securităţii[3]. În tot acest timp, o comisie specială de partid a preluat ceea ce începuseră anchetatorii din penitenciar, iniţiind la rândul ei o anchetă oficială[4]. Dacă, în primele şapte luni de la înlăturare, Ana Pauker adoptase o atitudine supusă şi autocritică, fiind, în opinia familiei sale, „foarte necăjită, tulburată, deprimată şi dezorientată", conduita ei a fost cu totul alta după arestare[5]. Din acel moment, a început să se apere cu încăpăţânare şi să nege în permanenţă şi cu fermitate orice acuzaţie, lucru pe care a continuat să îl facă şi în faţa Comisiei de partid[6]. Raportul înaintat de comisie Biroului Politic la începutul anului 1954 propunea excluderea Anei Pauker din rândurile partidului şi continuarea anchetei sub tutela unei „agenţii a statului". La 11 mai, Biroul Politic a acceptat recomandările formulate, însă, la insistenţele lui Alexandru Drăghici, a adăugat la concluziile raportului următoarea precizare: „Agenţiile americane, britanice şi israeliene de spionaj au ajuns în posesia unor secrete de stat prin medierea rudelor Anei Pauker - Emil Pauker, Rabinsohn şi alte elemente suspecte - care o vizitau"[7]. Deşi Moghioroş îi dăduse Anei asigurări că acuzaţiile de spionaj la adresa ei nu mai erau valide[8], evident, majoritatea Biroului Politic gândea altceva.

Totuşi, sancţiunile propuse de comisie nu au fost aplicate. Dimpotrivă, autorităţile au sfârşit prin a decide, în februarie 1954, încetarea arestului ei la domiciliu, şi i-au permis să locuiască împreună cu fiica sa - Tatiana, cu fiul său - Vlad, cu fiul ei adoptiv - Sandu, cu soţul Tatianei - Gheorghe Brătescu şi cu cei trei copii ai acestora[9]. În septembrie, i s-a oferit un post la Editura Politică, unde urma să se ocupe de redactarea unor texte socio-economice (cu precizarea expresă că nu se va ocupa de lucrările clasicilor marxism-leninismului) şi de traducerea unor lucrări din limbile franceză şi germană, propunându-i-se un salariu lunar de 1.500 de lei[10]. O asemenea relativă îngăduinţă îşi avea probabil sorgintea în „interesul permanent" manifestat de liderii comunişti de la Moscova şi din alte părţi ale lumii. „De câte ori îl întâlneam pe [Kliment] Voroşilov", îşi amintea Bodnăraş, „indiferent de subiectul de discuţie, sfârşeam invariabil prin a vorbi despre Ana Pauker. Existau încă persoane acolo care se interesau de ea. Nu toţi sovieticii erau convinşi că Ana era un agent care nu avea ce căuta în Partidul Comunist"[11].

Se pare că, în aprilie 1954, i s-a oferit „într-o oarecare măsură" reabilitarea, în condiţiile în care ar fi depus mărturie împotriva lui Lucreţiu Pătrăşcanu, lucru pe care Ana Pauker l-a refuzat categoric. Ulterior, după câţiva ani, unul dintre avocaţii apărării în cazul Pătrăşcanu reconstituia replica ei: „Nu mă grăbesc să primesc reabilitarea voastră. Istoria va face acest lucru"[12].

În anul următor, relata Rabinsohn, Ana Pauker i-a solicitat o întrevedere lui Gheorghiu-Dej, în care intenţiona să îi ceară eliberarea fratelui ei din închisoare: „Mai mult decât oricine, tu ar trebui să ştii că fratele meu nu este vinovat de activităţi antiguvernamentale! De ce a fost atunci închis?". Nu după multă vreme, în vara anului 1955, Zalman Rabinsohn a fost pus în libertate şi trimis în Israel[13]. Este foarte posibil ca însăşi Ana Pauker să îi fi povestit despre acest incident înainte de plecarea lui din ţară[14].

În februarie 1956, la Moscova, Hruşciov l-a atacat pe Stalin cu prilejul „raportului secret" citit la cel de-al XX-lea Congres al Partidului Comunist Sovietic. La scurt timp, conducerea de partid din România a iniţiat o campanie sistematică de blamare a manifestărilor staliniste care avuseseră loc în ţară, organizate de facţiunea Pauker. Curând, Ana Pauker urma să citească cele dintâi acuzaţii publicate în presă cu privire (printre altele) la încercările ei de a-i lichida pe veteranii războiului civil spaniol. „Unul dintre motivele pentru care a suferit atât de mult [după înlăturarea de la putere] – relata Gheorghe Brătescu – l-a constituit faptul că nu putea înţelege cum puteau să o învinovăţească de aşa ceva. Nu i s-a oferit nici o posibilitate de a se apăra."[15]

Mai mult, în acel iunie, anchetatorii trimişi de partid au revenit şi au supus-o la o nouă rundă de întrebări, concentrate de această dată pe presupusele ei „devieri de stânga". Comportându-se chiar mai sfidător decât în urmă cu trei ani, Ana Pauker renunţase indignată la „autoflagelarea" asumată anterior – „pur şi simplu autobiciuire". „Nu o voi mai face", a declarat Ana Pauker, întrucât trăia doar cu speranţa că adevărul va ieşi cândva la lumină. Era pe deplin conştientă că intenţia lor era „să mă scoată [drept] Rajk sau Kostov... poate în spiritul lui Slánský", însă fusese cruţată datorită faptului că „s-au schimbat întru câtva lucrurile" la Moscova, imediat după moartea lui Stalin, aşa cum se petrecuse „cu toţi medicii evrei, care au fost arestaţi. Asta n-a împiedicat", a adăugat ea cu amărăciune, „ca fratele meu să stea trei ani de zile la închisoare pe degeaba"[16]. Mânia şi frustrarea ei, până atunci reprimate, păreau să răbufnească. „Îl iei pe om", striga Ana Pauker, „îl arestezi, îl spui că e agent şi îl ajuţi cum poţi – cu metode cu care, prima dată în viaţa mea, cu toate închisorile şi siguranţele prin care am fost, am făcut cunoştinţă... Iei un om, îl mânjeşti, îl batjocoreşti, îi goneşti copiii din casă, îi iei cărţile şi nici măcar un pardon nu spui, cum faci când calci pe cineva din greşeală pe picior. Nu contează!"[17]. Când comisia a insinuat că Ana Pauker ar fi fost agent sovietic în perioada în care s-a aflat la putere, a avut o nouă izbucnire. „Eu n-am dat informaţii cum a făcut Bodnăraş, care trimitea rapoarte la NKVD", a replicat ea atât de furioasă, încât interlocutorii săi au fost nevoiţi să o roage să se calmeze[18]. Poate că ridicolul acelui moment depăşea capacitatea ei de înţelegere, întrucât o lectură atentă a arhivelor sovietice confirmă faptul că Alexandru Moghioroş, şeful comisiei, a fost de fapt unul dintre cei mai activi informatori din conducerea Partidului Comunist din România[19].

În cursul acestor şedinţe, comisia a asigurat-o pe Ana Pauker că ea încă era membră de partid (deşi din momentul arestării nu îşi mai plătise cotizaţiile), mai mult chiar, la una dintre întâlniri, i s-au adresat cu apelativul „tovarăşă"[20]. O dată cu campania de destalinizare a lui Hruşciov, când Gheorghiu-Dej a căzut întru câtva în dizgraţie,

reabilitarea Anei Pauker părea, într-un asemenea context, să aibă mai multe şanse. Ea însăşi şi-a exprimat speranţele în acest sens, câţiva ani mai târziu. În 1959, l-a întrebat pe doctorul Gheorghe Brătescu dacă un anume profesor are calităţile necesare pentru a fi un bun ministru al Sănătăţii. Brătescu îşi amintea: „Era o perioadă foarte dificilă pentru Gheorghiu-Dej, care lupta împotriva lui Hruşciov şi întreţinea legături cu China. Aşa am ajuns să bănuiesc că ea plănuia, probabil, formarea unui nou guvern. Este un secret de familie"[21].

Totuşi, în cele din urmă, Ana Pauker a rămas un paria ostracizat până la sfârşitul vieţii. În afară de rude, doar câteva persoane au îndrăznit să o viziteze după epurare: Maria (Băbica) Andreescu, o muncitoare în vârstă pe care o cunoscuse la închisoare; Bernard Teitel, profesor de farmacologie; Livia Ardeleanu, o evreică ieşită la pensie, vechi simpatizant comunist; şi Radu Olteanu, un avocat care-i apărase pe comunişti în procesele din perioada interbelică, închis sub acuzaţia de homosexualitate, în 1949[22]. (Maria Sârbu i-a făcut o vizită la spital, în 1959[23].) Mulţimea de admiratori, „tovarăşii" ei, inclusiv femeile pe care le întâlnise la penitenciarul Dumbrăveni, păreau acum că o uitaseră cu totul. Ulterior, Maria Sârbu şi-a amintit că, în cursul unei vizite, Ana Pauker i-a spus cât de mult o afecta acest lucru[24]. Dată fiind nevoia ei acută de susţinere şi admiraţie, este foarte probabil ca atitudinea cunoscuţilor să o fi dezamăgit[25]. Cu certitudine însă, nimeni nu a simţit mai bine decât ea constrângerile impuse de disciplina de partid şi sancţiunile severe aplicate celor ce se abăteau de la calea cea dreaptă. Ea însăşi i-a spus prietenei sale intime, Liuba Chişinevschi, să evite orice încercare de a stabili o comunicare după înlăturarea sa de la putere şi să se gândească la copiii ei[26].

Pentru aparatul de partid, atacarea şi abandonarea *tovarăşei* Ana Pauker, vreme îndelungată ţintă a unei profunde afecţiuni, devenise un test de loialitate – însă şi un „sacrificiu dureros", de aşteptat din partea revoluţionarilor de profesie. Însă cel puţin o dată disciplina de partid a avut un moment de ezitare. În 1955 sau 1956, Ana Pauker şi-a însoţit familia la o reprezentaţie în sala mare a Operei. Deşi holul era plin de foşti prieteni şi colegi, ea nu a schimbat vreun cuvânt cu nici unul dintre ei. După spectacol, când Ana Pauker se pregătea să plece, mulţimea activiştilor de partid s-a grupat în mod spontan, formând un coridor şi luând în tăcere poziţia de drepţi, în vreme ce ea se îndrepta către ieşire[27].

În vara sau în toamna anului 1958, starea ei de sănătate s-a înrăutăţit din nou, suferind de ceea ce iniţial părea să se datoreze unei intoxicaţii. Pentru că nu dădea nici un semn de recuperare, ci dimpotrivă, în primăvara lui 1959 i s-a propus internarea în spital. Ea a refuzat să se interneze la Spitalul Elias, unde erau tratate în mod obişnuit oficialităţile de partid, şi a ales să fie îngrijită în clinica medicală de la Spitalul Colentina, condusă de profesorul N.Gh. Lupu. Acolo s-a stabilit că boala sa ajunsese într-un stadiu grav, mult prea avansat pentru a i se mai putea prescrie un tratament eficient. O lună mai târziu, a ieşit din spital şi a plecat, însoţită de fiica mai mică, Marie (Maşa), la munte, la o vilă a partidului. La scurtă vreme după revenirea la Bucureşti, a sosit o scrisoare din Uniunea Sovietică. În urmă cu trei ani, fiul şi fiica lui Marcel Pauker trimiseseră Prezidiului Sovietului Suprem o scrisoare în care solicitau informaţii despre soarta tatălui lor. Răspunsul oficialităţilor sovietice a venit în cele din urmă prin intermediul Crucii Roşii din România: Marcel Pauker, îi informa scrisoarea, a murit la 16 august 1938, şi adăuga că nici o altă informaţie nu mai era disponibilă. Tulburată peste măsură, Ana Pauker a căzut la pat şi a rămas în această stare până la moartea ei, nouă luni mai târziu[28].

Deşi au existat zvonuri despre o vizită a sa la căpătâiul soţului, aflat pe moarte, în gulagul siberian[29] sau despre descinderea secretă la presupusul mormânt al acestuia, într-un cimitir din Moscova, chiar înainte de revenirea la Bucureşti[30], se pare că Ana Pauker a urmat întocmai sfatul Variei Manuilski şi şi-a înăbuşit orice dorinţă de a afla ce s-a întâmplat cu soţul ei. La revenirea în ţară, i-a vizitat pe părinţii lui Marcel şi i-a asigurat vag că acesta era încă în viaţă[31], deşi sora lui Marcel Pauker aflase deja de la ea că probabil fratele său murise[32]. Când tatăl ei a întrebat-o despre Marcel, ea i-a răspuns că nu doreşte să mai vorbească vreodată despre acest subiect, şi a evitat să mai deschidă discuţia chiar şi în prezenţa copiilor[33]. La scurtă vreme după război, activistul de partid Mihai Alexandru le spunea prietenilor că era aproape convins că, în timpul unei vizite recente la Paris, îl văzuse pe Marcel defilând la o demonstraţie a Partidului Comunist; Iosif Chişinevschi i-a cerut fără întârziere să descrie în cele mai mici detalii ceea ce văzuse. A avut impresia fermă, relata el mai târziu, că cererea venise de fapt din partea Anei Pauker[34]. Aşa cum a relevat familiei reacţia sa neliniştită din 1959 şi oricât de surprinzător ar părea, Ana Pauker nu a ştiut niciodată cu certitudine ce s-a întâmplat cu Marcel şi a continuat, împotriva oricărei raţiuni, să spere că el îşi va face într-o bună zi apariţia[35].

Ana Pauker a murit, după o lungă perioadă de suferinţă, în urma unui atac cardiac, survenit la 3 iunie 1960; cancerul îi invadase inima şi plămânii[36]. *New York Times* a anunţat moartea ei două săptămâni mai târziu, însă presa românească a ignorat cu desăvârşire evenimentul[37]. La ceremonia de incinerare au participat, alături de familie, cei patru prieteni care nu încetaseră să o viziteze şi, ironie a sorţii, Gheorghe Cristescu, vechiul ei duşman din anii '20 – care, exclus fiind de multă vreme din Partidul Comunist, era liber să îşi urmeze conştiinţa. Nici unul dintre protejaţii şi admiratorii ei din cadrul partidului nu a îndrăznit să se arate. Un reprezentant al organizaţiei foştilor luptători antifascişti şi-a exprimat intenţia de a citi un discurs, însă familia nu i-a permis acest lucru. Când directorul crematoriului i-a întrebat dacă doresc să se cânte *Internaţionala*, aşa cum se proceda îndeobşte la incinerarea liderilor de partid, familia a refuzat, optând pentru marşul din *Simfonia a III-a* de Beethoven[38].

Imediat după moartea Anei Pauker, unii dintre vecinii ei s-au mutat şi le-au luat locul alte familii – un indiciu cât se poate de clar că cei dintâi erau, fără excepţie, agenţi ai Securităţii[39]. Nepotul Anei Pauker, Michel (Mircea) Birnbaum îşi amintea de momentul în care ea se instalase, împreună cu întreaga familie, în locuinţa respectivă:

> Strada nu era deloc luminată. Imediat după ce ei s-au mutat acolo, s-a instalat un stâlp de iluminat chiar în faţa casei. Era singurul de pe întreaga stradă. În Bucureşti becurile de pe străzi se stricau foarte repede şi de obicei dura luni întregi până să fie înlocuite. Dar de fiecare dată când se strica acesta, fie din cauza copiilor care jucau fotbal, fie din orice alt motiv, nu dura mai mult de două ore şi era imediat înlocuit. După ce Ana a murit, deşi becul nu mai funcţiona, nu l-au mai înlocuit. Ginerele ei, Gheorghe Brătescu, a spus: „Vedeţi, ea a murit cu adevărat"[40].

Un membru al familiei a afirmat recent că regretă faptul că la incinerare nu s-a cântat *Internaţionala*, întrucât şi-a dat seama că o astfel de alegere din partea lor reflecta înstrăinarea lor de comunism, nicidecum a Anei Pauker[41]. Într-adevăr, deşi Ana Pauker a întâmpinat deschis reformele lui Hruşciov şi părea mai în elementul ei în perioada destalinizării, mai mult chiar, vorbea despre revenirea la Marx, în vreme ce îl ignora în mod evident pe Lenin, ea a rămas până la sfârşitul vieţii o comunistă sinceră şi devotată.

Atunci când fiica sa, Tatiana, i-a dăruit la aniversare un caiet destinat „memoriilor ei", Ana Pauker a adăugat fără ezitare: „pe care nu le voi scrie niciodată"[42]. Evident, toate amintirile ei – ca de fapt tot ce însemnase viaţa ei – aparţineau partidului, pe care hotărâse să nu îl pună niciodată în primejdie şi să nu îl trădeze. Deşi începuse să critice diferite greşeli sau neajunsuri, nu şi-a exprimat niciodată vreo îndoială cu privire la partid în ansamblu[43]. Aşa cum îi spunea Mariei, în 1956 sau 1957: „Vei vedea. Poate că oamenii nu sunt dintre cei mai buni, dar ideologia va triumfa"[44].

Acesta era, fără îndoială, unul dintre numeroasele raţionamente pe care ea le folosea pentru a evita să ajungă la concluzii absolute – aşa cum făcuseră alţii din generaţia ei. Una dintre axiomele vieţii de partid în perioada în care Ana Pauker se afla la conducere spunea că, în mod obişnuit, comuniştii suferă accese de deziluzie profundă – „crize recurente", după cum le descria Arthur Koestler, „comparabile cu perioadele de ispită şi îndoială ale credincioşilor religioşi... Aproape fiecare dintre tovarăşii pe care i-am cunoscut au trecut cel puţin o dată printr-o astfel de criză"[45]. Dar, până la urmă, puţini au dezertat – şi nu dintre cei ca Wolfgang Leonhard, care şi-a pierdut familia în anii Terorii, sau ca Stephen Staszewski, care a fost el însuşi trimis în gulaguri[46]. Koestler explică acest lucru prin faptul că credinţa în comunism are două dimensiuni perene: atracţia faţă de perspectiva unei ordini sociale juste şi respingerea celei deja existente. De fiecare dată când un comunist pe care îl cunoştea începea să ezite, „exista un aspect respingător al societăţii capitaliste care îl făcea să revină pe calea cea dreaptă"[47]. Dacă degenerarea din perioada stalinistă îi putea revolta, nedreptăţile capitalismului îi indigna peste măsură. Aşa cum declara Manes Sperber, „ceea ce se petrecea în lumea capitalistă la acea vreme era ca o provocare ce devenea cu fiecare zi tot mai greu de tolerat... Speranţa pe care o aveam în pofida tuturor lucrurilor pentru tărâmul revoluţiei din octombrie nu se alimenta dintr-o superstiţie utopică, ci dintr-o antipatie dispreţuitoare faţă de o ordine socială care provocase... un război mondial, cel mai dementţial carnagiu din istoria lumii şi care era acum decisă să îşi asigure existenţa cu preţul mizeriei la scară universală"[48].

La aceasta se adăuga repulsia puternică a comuniştilor faţă de social-democraţie (devenită slogan al propagandei de partid), care convinsese pe mulţi că nu există nici o altă şansă pentru ei ca susţinători ai socialismului decât aceea de a rămâne în partid: „Ce altceva rămâne de făcut?" se întreba retoric un comunist polonez. „Să ne întoarcem la capitalism? La «albii» care se fac vinovaţi de toate rămânerile în urmă?"[49] Marea criză economică, o dată produsă, nu a făcut decât să „confirme numeroşilor nemarxişti falimentul capitalismului", adâncind acea polarizare deja sesizată, căreia apariţia nazismului şi ameninţarea crescândă a fascismului pretutindeni în Europa i-au pus capăt[50]. În viziunea lui Georg Lukács, „misiunea crucială a perioadei respective – distrugerea lui Hitler – nu putea fi aşteptată din partea celor din Occident, ci numai din partea Uniunii Sovietice. Or, Stalin era singura forţă care i se opunea lui Hitler"[51]. Pactul nazisto-sovietic a putut spulbera iluziile unor comunişti, însă pentru mulţi doar pe termen scurt. Pătrunderea trupelor naziste pe teritoriul Uniunii Sovietice le-a confirmat, mai presus de orice îndoială, faptul că luptau împotriva unui rău de proporţii, dar nu imposibil de învins, aşa cum îşi imaginaseră[52]. Victoria lor aproape miraculoasă l-a reabilitat pe Stalin în ochii compatrioţilor săi, contestându-se astfel critica lui Troţki la adresa „birocraţiei degenerate" a sovieticilor (cum l-ar fi putut învinge pe Hitler o asemenea birocraţie?) şi aplaudându-se pactul germano-sovietic ca pe o strălucită reuşită tactică[53]. Sovieticii au

putut considera însăşi teroarea ca fiind un mijloc de consolidare a puterii lor: aşa cum Molotov a afirmat ulterior, „mulţumită anului 1937, în timpul războiului în Uniunea Sovietică nu a existat a cincea coloană"[54].

Mai mult, victoria Uniunii Sovietice a transformat disperarea şi deznădejdea provocate de Marea Teroare şi de anii de la începutul războiului într-o nedisimulată euforie. În viziunea unui istoric, „de cele mai multe ori, cea mai neagră disperare coexistă cu aspiraţiile cele mai utopice. Cu cât pierderile sunt mai grele, cu atât speranţele pentru viitor sunt mai îndrăzneţe"[55]. În 1930, în închisoare, Ana Pauker şi ceilalţi comunişti români nu au îndrăznit să viseze că foarte curând vor ajunge să conducă România. Dintr-o dată, au dispus de puterea de a „pune în practică" idealurile care inspiraseră o întreagă generaţie cu două decenii în urmă. Ei puteau nega realitatea evidentă a faptului că puterea lor nu era decât o consecinţă a ocupaţiei sovietice, susţinând că ororile şi vărsarea de sânge din timpul războiului creaseră în regiune o aspiraţie împărtăşită pretutindeni pentru o schimbare socială (deşi nu politică) semnificativă[56]. Reformele agrare pe care le-au aplicat imediat după război speculau exact aceste aspiraţii şi aveau menirea să alimenteze iluzia că partidul câştigase pe drept un mandat din partea mulţimii în ansamblu. Astfel de iluzii constituiau, se pare, un corolar firesc al euforiei de moment – credinţa că totul putea fi luat de la capăt, aşa cum crezuseră şi bolşevicii după primul război mondial.

În acelaşi timp, victoria sovieticilor asupra naziştilor împlinea dorinţa lor de a răspândi comunismul în afara graniţelor Uniunii Sovietice şi de a îndepărta monopolul rusesc asupra mişcării, considerat cauza tuturor barbariilor din trecut. Sau, în cel mai rău caz, pur şi simplu punea capăt celor două decenii de izolare a Uniunii Sovietice, permiţându-i să îşi depăşească în cele din urmă condiţia sa autocratică şi sinistră. O asemenea de speranţă îşi avea sorgintea într-o veche tradiţie fundamentată pe o gândire animată de dorinţe a comuniştilor, conform căreia un bolşevism „mai bun, mai blând" era pe cale să se nască. Aşa cum sublinia Ignazio Silone, cei din generaţia anilor '20, contemporani cu el, împărtăşiseră dintotdeauna iluzia că, o dată regimul consolidat, economia fortificată şi atacurile din afara graniţelor oprite, se va produce democratizarea absolută[57]. Tot astfel, la începutul anilor '30 şi după aceea, numeroşi comunişti sovietici sperau că industrializarea va permite creşterea nivelului de trai al populaţiei în aşa măsură, încât Stalin nu se va mai simţi ameninţat de o revenire la democraţie, cel puţin nu în interiorul partidului[58]. Alţii urmau un altfel de raţionament, conform căruia, în ciuda convulsiilor şi crimelor atroce puse în practică de Stalin, URSS se bucură de proprietate colectivă şi de o economie dirijată; aşadar, socialismul poate fi salvat numai după plecarea lui Stalin[59]. În anii de război, comuniştii au crezut cu pasiune, „aproape până în punctul în care devenise o idee fixă", că soluţia tuturor relelor consta în înfrângerea naziştilor, care îi va purta către „Epoca de aur a democraţiei comuniste"[60]. Ana Pauker spunea în 1956 familiei sale că rămăsese fidelă partidului în pofida crimelor săvârşite de Stalin pentru că era convins cu adevărat că lucrurile se vor schimba în bine după război[61].

Un asemenea mod de gândire era destul de răspândit în rândul comuniştilor după cel de-al doilea război mondial. Mulţi presupuneau că, dacă sovieticii „erau forţaţi să facă anumite lucruri într-un anumit fel", lor li se va permite să adopte, în propria ţară, propriile strategii; mulţi vorbeau despre crearea unor noi modele de socialism, pe baza

propriilor particularităţi de cultură[62]. Fostul comunist maghiar Béla Szász îşi amintea că „cei instruiţi la Moscova ne spuneau nouă, celorlalţi comunişti, că sperau ca la noi în ţară să nu fie ca la Moscova... Şi asta nu era ceea ce aşteptam numai eu, la asta se aşteptau aproape toţi liderii staliniştі"[63]. Convingerea unanim împărtăşită – afirma Sorin Toma – era că democraţia populară reprezintă o formă unică de socialism, „ceva cu totul nou, apărut în vreme de război, când social-democraţii şi comuniştii erau aliaţi. Până în 1948, fiecare dintre noi gândea în această manieră"[64]. Lipsa unei coordonări în cadrul mişcării, în primii ani care au urmat războiului, a consolidat aceste sentimente, la fel cum s-a întâmplat iniţial cu liberalismul pasager care a inspirat politica postbelică la Kremlin[65]. Speranţele tuturor îşi aveau sorgintea în

> credinţa că în Rusia condiţiile precare nu se datorau vreunei erori strecurate în sistem, ci înapoierii poporului rus. În Germania, Austria sau Franţa, revoluţia ar fi avut o cu totul altă formă. Între comuniştii germani din Rusia circula o zicală, întotdeauna pronunţată abia şoptit: *„Wir werden es besser machen"* – „Noi vom şti mai bine". Cu alte cuvinte, orice comunist care apucase să trăiască câtăva vreme în Uniunea Sovietică revenea în ţară transformat, în adâncul inimii sale, într-un adevărat susţinător al lui Tito. Datorită acestei convingeri – „noi vom şti mai bine" – credinţa mea rămânea vie[66].

Aşadar, pentru mulţi comunişti, nu doctrina era adevărata problemă; contextul câtuşi de puţin favorabil pe care îl oferea o Rusie încă primitivă, cea dintâi dispusă să trăiască experienţa comunismului, a transformat o glorioasă filosofie eliberatoare într-un instrument al despotismului brutal. „Devierea rusă a fost cauza căderii în dizgraţie a comunismului – prin urmare: o dată înlăturată această tumoare, comunismul revine la starea sa nepervertită, gata a fi aplicată Europei Occidentale."[67]

Un alt factor decisiv l-a constituit sentimentul puternic, împărtăşit de numeroşi comunişti, că ar avea dreptul la o recompensă morală după anii petrecuţi în închisoare sau în ilegalitate. Astfel de sentimente au stat cu certitudine la baza multor acţiuni întreprinse de Ana Pauker după sfârşitul războiului, atât în preferinţa ei pentru traiul decent şi pentru onorurile pe care i le oferea funcţia, cât şi în comportamentul egoist, narcisic în cadrul familiei. Dacă şi-a exprimat regretul în faţa celor doi copii mai mari că nu le-a stat alături pas cu pas, Ana Pauker nu avea nici cea mai mică intenţie să lase să se întâmple acelaşi lucru cu al treilea. În 1945, a luat-o cu forţa pe mezină, Marie, de la femeia căreia i-o dăduse spre îngrijire, parizianca Aurore Thorez – cea pe care, de la naştere, copilul o cunoscuse drept mamă. Deşi îi făgăduise Mariei că îi va îngădui să o viziteze pe Aurore în fiecare vară, Ana Pauker şi-a încălcat promisiunea chiar după un an. „În al doilea an", relata Marie, „mi-a interzis orice legătură cu familia din Franţa", sub pretextul greu de acceptat că refuzul Aurorei de a-i acorda divorţul lui Maurice Thorez afectase politica Partidului Comunist Francez şi că „Aurore devenise «prea burgheză» din cauza faptului că deţinea în proprietate un hotel... Aurore dorea să vină în România să mă viziteze, însă mama mea a întrerupt orice legătură cu ea"[68]. Ana Pauker şi-a tratat similar propriul frate, pe Zalman Rabinsohn. Izbutind să îl ademenească şi să îl convingă pe acesta să revină în ţară, ea nu i-a mai permis să plece din nou în Israel, atunci când Zalman şi-a exprimat dorinţa de a face acest lucru – nici măcar pentru a participa la ceremonia de înmormântare a tatălui său ori pentru a fi alături de fiica lui, bolnavă psihic. O dată permisiunea acordată, au intervenit alte elemente care l-au descurajat să plece, ceea ce nu exonerează rigiditatea Anei Pauker menţinută în 1951, când ea şi-a ţinut practic fratele ostatec în ţară.

Acest tip de comportament a caracterizat, într-adevăr, mulţi comunişti care „şi-au plătit datoriile" (unii dintre ei şi după aceea) în timpul anilor grei şi amari ai ilegalităţii. „Nu trebuie să uităm", comenta un observator,

> faptul că aceia dintre comunişti care ajunseseră să ocupe fotolii ministeriale... după război nu erau genul de politicieni membri ai parlamentului care revin cu bună dispoziţie în birouri după o scurtă perioadă de activitate în opoziţie. Cei mai mulţi dintre ei erau femei şi bărbaţi care, vreme de douăzeci de ani şi chiar mai mult, au suferit în tăcere, pe propria piele, toate formele posibile de persecuţie şi privaţiune pentru cauza în care credeau. Orice s-ar putea spune împotriva acestor oameni, curajul şi loialitatea de care au dat dovadă faţă de idealurile lor nu le pot fi contestate... Fac parte cu toţii dintr-o generaţie care a trăit într-o lume a paşapoartelor falsificate şi a trecerilor ilegale de frontieră, a parolelor şi a spionilor poliţiei, a întâlnirilor clandestine şi a „interogărilor" din închisoare... Rezultatul tuturor acestor factori l-a constituit, în primul rând, apariţia imposibil de evitat a animozităţilor şi meschinăriilor (realmente imposibil de separat de orice formă de politică a refugiaţilor); în al doilea rând, impactul semnificativ pe care trebuie să îl fi avut asupra lor abundenţa şi accederea bruscă la putere... Demn de remarcat nu este faptul că mulţi dintre ei, ca Szakasits în Ungaria sau Ana Pauker în România, au căzut victimă acestor tentaţii, ci că nici unul dintre ei nu a găsit puterea interioară pentru a le rezista[69].

Aşadar, imediat ce a avut puterea în mână, Ana Pauker a găsit toate raţiunile pentru a închide ochii în faţa oricărui lucru în măsură să îi tulbure conştiinţa şi pentru a continua să se supună colectivului. De vreme ce visul unui comunism cu faţă umană se destrămase, ea a decis să revină la ceea ce Koestler descria drept „filosofie individuală, esoterică... a fiecărui comunist educat..., al cărui scop nu era acela de a interpreta faptele, ci de a le diminua importanţa. Indiferent ce denumire ar purta acest proces mental – gândire difuză, schizofrenie controlată, dependenţă de imaginar sau pervertire semantică –, important rămâne acest şablon psihologic. În lipsa lui, portretul [comunistului] nu poate fi descifrat"[70]. Crima şi atrocitatea au fost rapid puse pe seama unei „lipse trecătoare de conştiinţă" a partidului – o conştiinţă despre care Lenin anticipa că se va dezvolta cu certitudine în socialism[71]. Pe de o parte, existau cei care considerau că orice încercare de îmbunătăţire sau influenţă asupra partidului nu poate veni din afară, ci numai din interior. Singura cale posibilă pentru a provoca schimbarea era aceea de a continua sacrificiul, rămânând acelaşi soldat disciplinat în cadrul mişcării[72]. Pe de altă parte, alţii nutreau convingerea că, abandonând „turma", lucrurile nu puteau decât să se înrăutăţească: „întreaga conducere", insista liderul comunist polon Jakub Berman, „va rămâne de izbelişte şi va fi blestemată, desigur, iar cei care vor veni după noi vor fi fără milă, atât de cruzi încât nici nu vreau să îmi imaginez cum va fi"[73]. Sau, aşa cum a replicat cu bună ştiinţă Dorothy Healy în 1958, la îndemnul câtorva foşti tovarăşi descurajaţi din Partidul Comunist American de a părăsi partidul, „nu am de gând să las partidul pe mâna ticăloşilor"[74].

Elementul crucial din această ecuaţie pare să fi fost frica. Pe de o parte, spectrul constant al fricii de sovietici – în special în rândul „moscoviţilor", cei care, ca şi Ana Pauker, reveneau în patria-mamă după un exil prelungit în URSS. Aşa cum observau doi foşti stalinişti de origine maghiară,

> laitmotivul [vieţii lor] era frica. Un moscovit nu se putea considera niciodată în siguranţă, oriunde s-ar fi aflat – şi cu atât mai puţin în Uniunea Sovietică. El era conştient de faptul că nici vârsta, nici experienţa ca membru al partidului nu îl puteau proteja. Ştia că, pentru a fi destituit, arestat sau condamnat, nici nu trebuia să comită vreo greşeală. Pentru el,

nimic nu era imposibil. Mai ales după tot ce văzuse în Uniunea Sovietică. Zâmbetul, loialitatea, entuziasmul său serveau unui scop unic: supravieţuirea[75].

Dar, în mod evident, un efect realmente paralizant îl avea „frica înstrăinării de sine... şi a regăsirii de sine într-un viitor lipsit de orice perspectivă. Totul, întreaga ta lume se prăbuşeşte"[76]. Pentru cei mai mulţi, o asemenea prăbuşire s-ar fi petrecut în mod invariabil dacă ar fi fost brusc înlăturaţi din comunitatea de activişti căreia îi aparţineau. Una dintre cele mai reprezentative dimensiuni ale ilegalismului comunist consta în organizarea lui pe celule, pe legătura puternică, apropiată, intimă între nişte indivizi animaţi de aceleaşi convingeri, susţinută de opoziţia faţă de lumea exterioară şi de opresiunea exercitată din exterior asupra lor[77]. „Partidul devenise familia, şcoala, biserica, căminul; tot ce era în afara acestor graniţe trebuia distrus şi construit altfel. Mecanismul psihologic prin intermediul căruia orice activist ajunge în mod progresiv să se identifice cu organizaţia colectivă este exact acela care intervine în cazul grupărilor religioase şi al şcolilor militare, iar rezultatele obţinute sunt aproape identice."[78] Aceasta era, în opinia lui Stephen Staszewski, principala raţiune în virtutea căreia a rămas fidel comunismului, după cei şapte ani petrecuţi în gulag. „Acest tip de apropiere între combatanţi", sublinia el, „cântăreşte surprinzător de greu în viaţa unui individ"[79]. Într-adevăr, câţiva comunişti îi mărturiseau unui cercetător că „iniţial, impulsul de a se alătura mişcării comuniste a fost puternic nuanţat de *un soi de nevoie aproape religioasă de apartenenţă* şi de a păşi pe un teren filosofic ferm"[80]. Aleksander Wat remarca adesea acest impuls la foştii săi tovarăşi:

> În 1937, pe vremea proceselor de la Moscova, în discuţiile cu câţiva comunişti cu o oarecare influenţă, prieteni apropiaţi, i-am întrebat: „Aşadar, totul este clar pentru voi?". Iar răspunsul lor era: „Da, este, dar nu putem întoarce spatele pur şi simplu. Comunismul e însăşi tinereţea noastră". Comunismul a demonstrat cât de dificil este să îţi renegi trecutul atunci când, o dată cu el, îţi renegi oarecum o perioadă de apogeu, de dăruire proprie, o viaţă trăită frumos. Veteranii comunişti au ajuns la acelaşi rezultat pe căi diferite, dar animaţi de acelaşi idealism, de o profundă dăruire de sine[81].

La toate acestea trebuie adăugat un argument simplu, invocat de o veche prietenă a Anei Pauker, membră a Comintern-ului, în replică la motivele invocate de Tatiana Brătescu pentru respingerea comunismului: „Eu una nu pot să spun aşa ceva, ar însemna să recunosc că mi-am risipit întreaga viaţă"[82].

La rândul ei, Ana Pauker nu a încetat să creadă în comunism – chiar şi după epurarea ei, după seria de false acuzaţii la adresa ei şi după stigmatizarea la care a fost supusă fără menajamente. În opinia lui Gheorghe Brătescu, ea nu a avut vreme să ajungă la concluziile esenţiale care, ulterior, au alimentat deziluzia multor comunişti: „După război, asemenea concluzii au început să prindă contur; dar până la sfârşitul anilor '60, când lucrurile au devenit clare, nu se cristalizase încă nimic concret; conflictul din interiorul blocului sovietic, dintre URSS şi China, a constituit un eveniment semnificativ în acest proces"[83]. Aşadar deşi vorbise familiei sale despre perversitatea ce îl caracteriza pe Stalin, nu a făcut nici o afirmaţie în măsură să acuze conducerea Partidului Comunist, întru câtva pentru că se temea ca familia sa să nu se întoarcă împotriva comunismului[84]. Soljeniţîn descrie un incident similar:

> Iată ce fel de oameni erau ei. Iată o scrisoare primită de Elizaveta Ţvetkova, aflată în închisoarea de la Kazan, de la fiica ei, în vârstă de cincisprezece ani: „Mamă! Spune-mi,

> scrie-mi – eşti vinovată sau nu? Dacă, aşa cum sper, eşti nevinovată, nu voi intra în Comsomol şi nu îi voi ierta niciodată. Dar dacă eşti vinovată – nu am să-ţi mai scriu şi am să te urăsc". Iar mama era chinuită de remuşcare, în celula plină de igrasie şi întunecoasă ca un mormânt, abia luminată de o mică lampă: Cum ar putea supravieţui fiica ei fără Comsomol? Cum îşi va permite să urască puterea sovietică? Mai bine să o urască pe ea. Şi i-a scris: „Sunt vinovată... Intră în Comsomol"[85].

Dar dacă există vreun cuvânt care să rezume întreaga psihologie a Anei Pauker, acela ar fi *duplicitatea*[86]. Aici intră iluziile cu care nu contenea să se amăgească – că toate răsturnările şi revenirile în politica partidului erau cumva bazate pe o metodă ştiinţifică; că desfiinţarea structurii sociale existente însemna cumva alterarea naturii umane; că ovaţiile şi elogiile reflectau cumva sentimentele sincere ale poporului român; că Marcel Pauker supravieţuise cumva masacrelor staliniste. Dar, mai presus de toate acestea, termenul include inducerea deliberată în eroare a celor pe care îi conducea. În câte discursuri, mitinguri şi întâlniri cu caracter privat nu şi-a folosit talentul oratoric pentru a convinge o gloată plictisită şi dubioasă despre meritele acelui „iubit conducător şi mentor", marele tovarăş Stalin? E adevărat, ea nutrea convingerea că astfel îşi va putea urmări propria politică de favorizare a integrării paşnice, eliminând lupta de clasă; şi tot adevărat e că sovieticii au impus represiunea care a urmat, pe fundalul unei temeri tot mai accentuate privind eventualitatea unui război. Dar, ca mai toţi liderii de partid contemporani cu ea, Ana Pauker nu se poate sustrage responsabilităţii ei morale – şi condamnării – pentru complicitatea la stalinism şi pentru rolul ei crucial în impunerea comunismului într-o Românie lăsată de izbelişte, şi care totuşi a rezistat.

În mod evident, o dată cu stalinizarea regimului din România, politica anterioară a Anei Pauker, acum discreditată, a devenit sursa vulnerabilităţii sale şi, din teama de a nu-şi zdruncina poziţia, a acceptat în repetate rânduri diferite compromisuri cinice, dar necesare. Poate că singura alternativă morală ar fi fost aceea a retragerii, a refuzului de a participa. Dacă dăm crezare unei mărturii, Ana Pauker a cochetat cu ideea de a face un asemenea pas, însă s-a temut de eventualele consecinţe. Din ceea ce i-a relatat fratele Anei Pauker unui lider sionist rezultă că, la revenirea lui în România, în noiembrie 1949, ea i-ar fi spus că „ar vrea să se retragă, dar se teme că va împuşcată"[87]. Pe de altă parte, cancerul i-ar fi permis să invoce argumentul incapacităţii fizice şi să evite astfel orice acuzaţie de „trădare" formulată în mod obişnuit la adresa oricărui lider comunist care îşi făcea cunoscută decizia de a se retrage de la conducere. Însă ea a ales în mod evident o altă tactică. Ana Toma îşi aminteşte că:

> atunci când [Ana Pauker] a fost înlăturată, mi s-a spus, printre altele, să dau jos portretele ei din clădirea Ministerului de Externe. Nu aveam nici cea mai vagă idee despre ce se întâmplă, Ana nu îmi spusese nimic. Mi s-a spus doar la un moment dat să dau jos portretele, iar eu am refuzat... Atunci Ana m-a chemat în birou la ea şi mi-a spus: „Lasă-i să le dea jos". Şi apoi: „Ce? Eu nu sunt fracţionistă? Ba chiar *sunt*". Spunea asta de parcă nu era de nimic mai sigură[88].

Doctrina de partid definea „fracţionismul" drept susţinerea opiniilor şi principiilor personale în opoziţie cu linia trasată de partid. Este sigur că Ana Pauker ducea o politică de fracţionism, în opoziţie nu doar cu Gheorghiu-Dej, ci şi cu sovieticii în general. Cu excepţia lui Tito, nici un alt lider stalinist nu manifestase rezistenţă faţă de linia impusă de sovietici aşa cum făcuse Ana Pauker – indiferent că fusese vorba despre colectivizare, lupta împotriva chiaburilor sau burgheziei orăşeneşti, acuzarea lui Lucreţiu Pătrăşcanu,

epurarea veteranilor războiului civil spaniol şi ai Rezistenţei franceze, dimensiunile planului cincinal, înscenarea unui proces împotriva sioniştilor români sau facilitarea emigrării în masă a evreilor. În vreme ce politica dusă de Ana Pauker în anii de după război a urmat în mod exemplar tendinţa generală specifică întregului bloc sovietic, aceea de a alege în mod independent orice cale posibilă spre socialism, nu acelaşi lucru se poate afirma despre acţiunile ei *ulterioare* instituirii „stalinismului de vârf", începând din 1948[89]. Deşi, în acea perioadă, mulţi lideri din lagărul comunist au recurs la subterfugii pentru a eluda o serie de aspecte ale politicii staliniste[90], sfidarea Anei Pauker – oricât de imperfectă sau de insuficientă s-ar fi înfăţişat ea – a fost calitativ diferită.

Aşadar, acuzaţia de „deviere de dreapta" adusă Anei Pauker şi aliaţilor săi, deşi o evidentă hiperbolă politică, era totuşi adevărată[91], şi nicidecum o acuzaţie arbitrară, considerată de istorici vreme îndelungată ca mascând ceea ce de fapt era o simplă luptă pentru putere între Ana Pauker şi Gheorghiu-Dej. În schimb, acuzaţia paralelă de „deviere de stânga", care a constituit cheia de boltă a consideraţiilor despre Ana Pauker vreme de aproape patru decenii, era într-adevăr falsă. Deşi epurarea sa a căpătat curând un caracter „antisionist", fără îndoială falsificat, ca şi în cazul procesului Slánský de la Praga (contrazicând opinia consacrată asupra căderii ei), adevărul este că destituirea sa a decurs parţial dintr-un conflict politic autentic, întrucât politica urmată de „cominternista" Ana Pauker se afla în contradicţie cu cea a Kremlinului, în vreme ce comunistul „autohton" Gheorghiu-Dej era un executant fidel al directivelor staliniste.

Aceste concluzii pun sub semnul întrebării un vechi truism conform căruia „moscoviţii" (comuniştii care în timpul celui de-al doilea război mondial se aflau în Uniunea Sovietică) erau uneltele cele mai sigure şi mai servile prin intermediul cărora sovieticii aplicau stalinismul în democraţiile populare. Cazul Anei Pauker, cea considerată multă vreme prototipul moscovitului, ridică întrebarea dacă nu cumva traumele provocate de Marea Teroare şi anii de război petrecuţi în URSS au reprezentat motive suficient de solide pentru unii comunişti de a decide să nu repete exemplul sovietic în propria ţară. Dat fiind însă caracterul aparent singular al acţiunilor Anei Pauker, orice concluzie în această privinţă trebuie formulată cu prudenţă.

Nu există explicaţii simple în măsură să justifice comportamentul Anei Pauker. Poate că permanenta ameninţare a morţii, datorită cancerului la sân, şi incertitudinea unei însănătoşiri au făcut-o să se elibereze de teama paralizantă de sovietici. Deşi acest factor a jucat probabil un rol, Ana Pauker începuse să acţioneze împotriva implicării lui Pătrăşcanu într-un proces, desfiinţase comisia de anchetare a „spaniolilor", intervenise pentru emigrarea neîngrădită a evreilor şi refuzase stabilirea unui număr fix şi excesiv de gospodării colective, înainte de a i se fi dignosticat cancerul, în iunie 1950. Sau poate că din trufie, Ana Pauker s-a simţit imună la orice sancţiune, mizând pe prestigiul său în cadrul mişcării. Şi aici, probabil, se ascunde o parte din adevăr, adevăr contrazis însă de temerea sa permanentă că era vulnerabilă datorită statutului său de soţie a lui Marcel Pauker şi de faptul că, fiind femeie şi evreică, selectarea ei iniţială în calitate de lider al partidului nu putea fi decât temporară[92]. Mai mult încă, fiind femeie, nu participase niciodată la dineurile nocturne ale lui Stalin cu lideri de partid, care erau o treabă exclusiv bărbătească, şi poate din această cauză relaţia sa cu Stalin nu a fost la fel de apropiată ca aceea a lui Dej[93]. De vreme ce nici una dintre explicaţii nu se dovedeşte pe deplin satisfăcătoare, accesele de rezistenţă ale Anei Pauker trebuie să fi fost reminiscenţe ale curajului pe care puţini lideri comunişti l-ar fi putut demonstra.

Într-adevăr, insubordonarea Anei Pauker era cu atât mai demnă de admiraţie cu cât nu viza nici un câştig pe plan politic. Pe deplin conştientă de regulile politice ale puterii staliniste, ştia prea bine că menţinându-şi poziţiile, îşi asigura înfrângerea în lupta tot mai aprigă pentru putere dintre ea şi Gheorghiu-Dej. În vreme ce Pătrăşcanu, de pildă, a folosit deliberat strategia politică a câştigării unei popularităţi tot mai mari, Ana Pauker – ca femeie şi ca evreică – nu a dispus de o asemenea opţiune[94]. Indiferent cât liberalism, toleranţă sau patriotism ar fi afişat, românii ar fi reacţionat exact aşa cum o făcuseră în Rusia secolului al XIX-lea acei ţărani scandalizaţi faţă de revoluţionarii evrei care „mergeau în popor" : *„Dar voi sunteţi evrei"*[95]. Faptul că Ana Pauker nu a expus niciodată în discursuri publice concepţia sa politică „ţărănistă" (nici chiar imediat după sfârşitul războiului) arată că, instinctiv, ea a perceput un astfel de pericol.

Mai mult, lipsa legitimităţii politice explică în mare măsură încercările ei de după război de a crea o bază veritabil populară pentru guvernarea de partid, decizia ei de a renunţa de bunăvoie la funcţia de secretar general şi preferinţa pentru o coaliţie lărgită, cu democraţii români. Poziţiile adoptate de Ana Pauker amintesc unele demersuri similare, întreprinse de anumiţi evrei, figuri reprezentative ale mişcării revoluţionare ruseşti, în urmă cu câteva decenii. De pildă, după 1917, menşevicii au rezistat în mod consecvent tentaţiei de a prelua integral şi exclusiv controlul guvernării, în ciuda îndemnurilor venite din partea muncitorimii, preferând în schimb diferite coaliţii cu partidele „burgheze". În opinia lui Israel Getzler, o posibilă explicaţie este aceea că, mai presus de orice în calitate de intelectuali evrei (şi georgieni) şi locuitori ai unor zone urbane, liderilor menşevici „le lipsea pur şi simplu încrederea" că pot guverna fără nici un alt sprijin o ţară cu sentimente antisemite şi xenofobe larg răspândite. „Aici", sugerează Getzler, „există câteva indicii demne de atenţie : de exemplu, acela că, tocmai pentru că era evreu, [Fiodor] Dan a refuzat să fie numit ministru în primul guvern de coaliţie şi l-a propus în locul lui pe M.I. Skobelev"[96]. La fel, Lev Troţki a refuzat numirea în postul de ministru de Interne, iar Lev Kamenev în acela de preşedinte al Uniunii Sovietice, din aceleaşi raţiuni[97]. Aceşti evrei au considerat probabil că, plasând în locul lor nişte ruşi, guvernul revoluţionar îşi va primi legitimarea. Cu certitudine, Ana Pauker nu făcea notă discordantă în această privinţă.

Mai presus de orice, lipsa de legitimitate a Anei Pauker sublinia inutilitatea inerentă poziţiei pe care o ocupa, precum şi eşecul comunismului de a depăşi limitările tradiţionale decurgând din apartenenţa sexuală sau de a soluţiona chestiunea evreiască. Ca reacţie la propria sa marginalitate şi la veşnica sa „alteritate", Ana Pauker a aderat în primii ani ai secolului la doctrina internaţionalismului revoluţionar. În ce măsură decizia ei a fost influenţată de faptul că era femeie este obiect de speculaţie, studierea acestui fenomen aşteptându-şi cercetătorul. Totuşi, ca majoritatea evreilor care au intrat în rândurile PCR între cele două războaie mondiale, Ana Pauker a devenit comunistă nu numai în calitate de membru al unei clase oprimate, dar şi – de fapt, mai ales – în calitate de membru al unei minorităţi naţionale persecutate. Astfel, doar evreii (şi, într-o mai mică măsură, maghiarii) se simţeau atraşi de opoziţia manifestată de PCR faţă de naţionalismul românesc, întrucât ei erau singurele victime ale acestuia. Pentru evrei, comunismul reprezenta unicul mijloc de a aplana lupta de clasă şi de a pune capăt totodată opresiunii la nivel naţional prin eradicarea absolută a naţionalismului. O astfel de opţiune constituia „biletul de intrare" în societatea românească, şi se părea că această promisiune avea să devină realitate imediat după război. Într-adevăr, disponibilitatea evreilor români de a

ocupa posturile rămase vacante în guvern sau în aparatul de stat pare să fi jucat un rol decisiv în consolidarea regimului revoluţionar în România postbelică – aşa cum Lenin anticipase că se va petrece în Rusia, în urmă cu două decenii[98]. Dar, ca şi în Uniunea Sovietică, în anii '20[99], prezenţa neaşteptată şi foarte proeminentă a evreilor în noul regim a declanşat un resentiment în rândul maselor de etnici români. Dacă până atunci le fuseseră refuzate fotoliile guvernamentale şi accesul într-o întreagă serie de profesii importante, era pentru prima dată când evreii ocupau posturi de răspundere, iar majoritatea etnicilor români îi considerau calul troian chemat să sprijine regimul susţinut de sovietici – adevărata putere din spatele tronului comunist.

Afirmaţiile lui Vasile Luca, la o întrunire de partid din octombrie 1945, reflectă amploarea acestei opinii, precum şi atenţia pe care i-o acorda partidul:

> Dacă noi ne gândim în mod dialectic, atunci nu trebuie să ne plângem că, în actuala situaţie, cu moştenirea aceasta antisemită grozavă, am avut puţin o linie politică de a nu ridica elemente evreieşti în conducerea organizaţiilor de partid. Şi aceasta trebuie să înţeleagă orice evreu comunist..., pentru că ce nenorocire am avut în Moldova... Partidul compus din evrei numai, organizaţiile celelalte evreieşti, poliţia, aparatul administrativ, evreieşti. Şi atunci s-a spus: Ce este aici, este un stat evreiesc sau un stat românesc? Şi în multe părţi persistă asta[100].

Drept rezultat, evreilor care erau în partid şi aparatul de stat li s-a ordonat în masă să îşi schimbe numele, declanşându-se astfel un proces sistematic de „românizare". Deşi moartea lui Stalin a pus capăt epurării masive a evreilor pe care părea că o prevesteşte căderea Anei Pauker, aceasta nu era decât o amânare: în perioada 1958-1960, aproape toţi evreii din vechea gardă au fost înlocuiţi fără multă ceremonie[101]. Ceea ce li s-a întâmplat, lor şi tuturor evreilor din celelalte ţări comuniste, nu a fost, în opinia lui Talmon, decât „cea din urmă şi poate cea mai surprinzătoare ilustrare a unui model recurent [în istoria evreilor], trecerea de la statutul de pionier de neînlocuit la acela de parazit uzurpator"[102]. Or, aşa cum remarca Rosa Luxemburg la un moment dat, citând un proverb polonez: „La evrei după ajutor, iar când nu mai ai nevoie, afară cu ei"[103]. Până la urmă, regimul comunist a revenit la naţionalism şi antisemitism diversionist, pentru a câştiga sprijinul maselor. În vreme ce veteranilor de partid evrei epuraţi li s-a permis o pensionare confortabilă, în condiţii privilegiate, grosul evreilor români au fost tot mai marginalizaţi, adesea persecutaţi şi incapabili de a se integra în societatea românească. „Revoluţia ca emancipare" s-a dovedit un imens eşec.

„Preocupările evreieşti" ale Anei Pauker – şi, în general, ale tuturor evreilor comunişti din România – amintesc problematica evreilor din *Narodnaia Volia*, din Rusia secolului al XIX-lea. Aşa cum observa Erich Haberer, aceşti socialişti cosmopoliţi au căutat o soluţie universalistă la chestiunea evreiască, în contextul revoluţiei internaţionale; totuşi, în acelaşi timp, „în multe circumstanţe, [aceşti revoluţionari] evrei şi-au exprimat explicit interesul pentru problemele evreieşti şi dorinţa de a lega devotamentul revoluţionar şi aspiraţiile evreieşti"[104]. Poziţia consecventă a Anei Pauker în ce priveşte *alia* în masă, atitudinea ei singulară faţă de chestiunea evreiască şi relaţia remarcabilă cu familia sa de evrei ortodocşi, toate acestea susţin teza lui Haberer. Avem de-a face cu un comunist evreu care nu s-a încadrat în prototipul unanim acceptat al „evreului neevreu" din mişcarea comunistă. Internaţionalistă convinsă, care renunţase de mult la o identitate strict evreiască, Ana Pauker nu a manifestat acea ură de sine tipică revoluţionarului evreu, şi nici nu s-a eschivat de la promovarea unei politici favorabile evreilor din România.

La un moment dat, Zalman Rabinsohn îi spunea liderului sionist român Marcu Cohin că „Ana Pauker a fost afectată de faptul că Ben Gurion a atacat-o în Parlamentul israelian [în 1949], şi i-a spus lui Rabinsohn că e înfăţişată într-o lumină complet falsă atunci când se pretinde că e adversar al sionismului; şi că, din cauza postului pe care-l are, nu poate vorbi. Dar [a adăugat ea] Istoria va face dreptate fiecăruia restabilind adevărul"[105].

Acelaşi lucru se poate afirma despre relaţia Anei Pauker cu poporul român. După ce a fost vreme îndelungată ţapul ispăşitor al propagandei de partid pentru toate ororile din perioada stalinistă, Ana Pauker continuă să fie pusă la zid în România postcomunistă, ca liderul de partid cel mai vinovat de represiunea din anii postbelici. Dar adevărul este că acest personaj permanent contradictoriu, deşi a fost o stalinistă convinsă şi a jucat un rol fundamental în instaurarea comunismului în România, a reprezentat în mod paradoxal o alternativă la stalinismul rigid şi dur, devenit în scurtă vreme emblematic pentru viaţa de partid din România, şi a lăsat o moştenire secretă ca susţinător constant al ţărănimii în sânul ierarhiei comuniste. Căderea Anei Pauker a fost un pas semnificativ într-un proces care a făcut imposibilă preluarea puterii de către o conducere reformistă în România (spre deosebire de Ungaria, Polonia şi Cehoslovacia) şi care le-a hărăzit cetăţenilor români un destin de privaţiuni extreme, ce au culminat cu regimul Ceauşescu. Măcar pentru atât, menită ca românii să arunce o altă privire, mai atentă, asupra acestui lider enigmatic din trecutul lor.

Anexă

Note biografice

(limitate la perioada avută în vedere)

Alexandru, Mihai – membru al vechii gărzi de partid ; ministru adjunct al Comerţului în perioada analizată.

Alterescu, Sara – membră a vechii gărzi ; a fost închisă o dată cu Ana Pauker, la sfârşitul anilor '30.

Apostol, Gheorghe – preşedinte al Confederaţiei Generale a Muncii, 1944-1953 ; numit membru al Comitetului Central în 1945, membru al Biroului Politic în 1948 ; membru al Comisiei de partid care a anchetat-o pe Ana Pauker, 1953-1954 şi 1956.

Balaş, Egon – colaborator al lui Alexandru Iacob în organizaţia de partid din Cluj, în primii ani de după război ; în 1948 este numit şef al Departamentului pentru Probleme Economice din cadrul Ministerului de Externe aflat sub conducerea Anei Pauker ; arestat în august 1952 ; eliberat în 1954.

Barbu, Cora – sora lui Emil Calmanovici.

Bălănescu, Mircea – adjunct al lui Ştefan Foriş la sfârşitul anilor '30 ; a condus presa de partid în perioada 1940-1943 ; ulterior, a deţinut diferite funcţii, între care şi aceea de ambasador al României în China, Germania de Est, Franţa ş.a.m.d.

Bârlădeanu, Alexandru – adjunct al ministrului Comerţului Exterior, 1948-1953 ; ministru al Comerţului Exterior, 1953-1955.

Bârlădeanu, Victor – ziarist, în secţia culturală a ziarului *Scânteia*, în perioada avută în vedere.

Bellu, Niculae – membru al vechii gărzi ; redactor responsabil la *România liberă* în perioada avută în vedere.

Beria, Lavrenti – lider de frunte la Kremlin, 1938-1953 ; arestat în iunie 1953 ; executat în decembrie 1953.

Berman, Jacques – inginer constructor, arestat în 1952 în legătură cu cazul Pătrăşcanu ; coacuzat în procesul lui Pătrăşcanu, în aprilie 1954.

Birnbaum, Marie – fiica mai mică a Anei Pauker.

Birnbaum, Michel – nepotul Anei Pauker.

Bodnăraş, Emil – ofiţer în Armata Regală Română, 1928-1932 ; a dezertat în Uniunea Sovietică în 1933 ; câţiva ani mai târziu, revine în România, unde va fi arestat, eliberat din închisoarea Caransebeş la sfârşitul lui 1943 sau începutul lui 1944 ; a contribuit activ la înlăturarea lui Ştefan Foriş, în aprilie 1944 ; membru al troicăi aflate la conducerea PCR (alături de Constantin Pârvulescu şi Iosif Rangheţ), din aprilie până în septembrie 1944 ; şef al „Gărzilor Patriotice" în 1944 ; membru numit al Comitetului Central în 1945 ; subsecretar de stat, preşedinte al Consiliului de Miniştri, 1946-1947 ; şeful Serviciului Special de Informaţii al Consiliului de Miniştri (SSI), 1944-1947 ; bănuit a fi agent sovietic rezident în România, 1944-1948 ; numit ministru al Forţelor Armate ale RPR în 1947 ; numit membru al Biroului Politic în 1948.

Bogdan, Corneliu – membru al organizaţiei comuniste de tineret în timpul războiului, devine oficial membru de partid în 1941 ; director de cabinet în Ministerul de Externe condus de Ana Pauker, din decembrie 1948 până la sfârşitul anului 1949 ; ulterior, ani la rând, ambasador al României în Statele Unite.

Bogdan, Radu – profesor de istoria artei; criticat de Secţia de Propagandă a Comitetului Central la 15 martie 1952, pentru prelegerile sale „cosmopolite şi obiectiviste".

Boico, Cristina – veteran al Rezistenţei franceze; director în Ministerul de Informaţii, 1945-1947; ataşat de presă al Ambasadei României la Belgrad, 1947-1948; şeful Direcţiei Culturale din Ministerul de Externe al României, 1948-1952; destituită în iunie 1952.

Boico, Mihail Bibi – veteran al războiului civil spaniol; general în Ministerul de Interne; destituit din minister în toamna anului 1952.

Borilă, Ecaterina – membru al vechii gărzi; soţia lui Petre Borilă.

Borilă, Petre – veteran al războiului civil spaniol; anii de război i-a petrecut în URSS; a comandat divizia „Tudor Vladimirescu", 1943-1944; şeful organizaţiei de partid din Bucureşti, 1944-1947; devine membru al Comitetului Central în 1948; şeful Direcţiei politice a Armatei române, 1948-1950; ministru al Construcţiilor în 1950; preşedinte al Comisiei Controlului de Stat, în 1951; membru al Biroului Organizatoric, 1950-1953; numit membru al Biroului Politic, în mai 1952; a făcut parte din comisia specială de partid care a efectuat investigaţiile asupra Anei Pauker în 1953-1954 şi 1956.

Brătescu, Gheorghe – ginerele Anei Pauker; medic; specializat în istoria medicinei; a lucrat în cadrul Ministerului de Externe în 1947-1948; prim consilier al Ambasadei române la Moscova, 1948-1951.

Brătescu, Tatiana – fiica mai mare a Anei Pauker, profesoară de rusă şi de istorie; a locuit împreună cu Ana Pauker după ce aceasta a fost înlăturată.

Brâncu, Zina – membru al vechii gărzi; a fost închisă împreună cu Ana Pauker, la sfârşitul anilor '30; în timpul războiului s-a aflat în URSS; a fost numită membru al Direcţiei Agitaţiei şi Propagandei din cadrul Comitetului Central în 1949; în 1950 a fost numită adjunct al Secţiei Organelor de Conducere din cadrul Comitetului Central.

Breban, Iosif – director adjunct al Secţiei Agrare din cadrul Comitetului Central în perioada avută în vedere.

Brill, Janetta – membru al vechii gărzi; soţia „spaniolului" dr. Şuli Brill.

Brucan, Silviu – redactor-şef adjunct la *Scânteia* în perioada avută în vedere.

Bughici, Simion – membru în vechea gardă; ambasador la Moscova, 1949-1952; membru supleant al Comitetului Central în 1949; membru supleant al Comitetului Central în 1950; ministru de Externe 1952-1956.

Burcă, Mihai – veteran al războiului civil spaniol; numit ministru adjunct de Interne la sfârşitul anului 1950; destituit din funcţie în toamna anului 1952.

Butika, Francisc – ofiţer responsabil cu ancheta lui Luca la Ministerul de Interne.

Calmanovici, Emil – adjunctul lui Remus Koffler în cadrul Comisiei financiare a partidului la sfârşitul anilor '30 şi în primii ani de război, director general în Ministerul Construcţiilor imediat după război; arestat la 26 mai 1951; judecat în procesul Pătrăşcanu, în aprilie 1954; decedat în închisoare, în 1956.

Călin, Vera – a lucrat ca legătură de partid a lui Lucreţiu Pătrăşcanu în 1943-1944; profesor de literatură comparată la Universitatea din Bucureşti, până la emigrare, în 1976.

Ceauşescu, Nicolae – membru supleant al Comitetului Central în 1948; membru cu drepturi depline în 1952; ministru adjunct al Agriculturii în 1949; secretar al CC în 1948; membru al Comisiei Agrare sub conducerea Anei Pauker în 1949-1950; membru al Biroului Organizatoric, 1950-1953; membru supleant al Biroului Politic în 1954; membru cu drepturi depline al Biroului Politic în 1955.

Chirtoacă, Pavel – funcţionar superior în cadrul Secţiei Agrare a Comitetului Central, 1950-1952.

Chişinevschi, Iosif – membru al CC în 1945 şi al Biroului Politic în 1948; membru al Secretariatului şi vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri în 1950; membru al Biroului Organizatoric în 1950; şeful Agitaţiei şi Propagandei; a supervizat Secţia Externă a CC începând cu anul 1950.

Chişinevschi, Liuba – membru al vechii gărzi; închisă alături de Ana Pauker la sfârşitul anilor '30; numită membru al CC în 1945; numită vicepreşedinte al Confederaţiei Generale a Muncii în 1944.

Clementis, Vladimir – membru al Partidului Comunist Cehoslovac începând din 1924; ministru de Externe al Cehoslovaciei, 1948-1951; arestat în 1951; judecat şi executat, noiembrie-decembrie 1952.

Coler, Jean – veteran al războiului civil spaniol; membru al Direcţiei de Cadre a CC, 1945-1950.

Coliu, Dumitru – a petrecut anii de război în Uniunea Sovietică; revine în România cu divizia „Tudor Vladimirescu"; este numit membru al CC în 1948; director adjunct al Comisiei de Control a partidului în 1948.

Constante, Lena – pictor; prietenă apropiată cu Lucreţiu Pătrăşcanu; arestată pentru scurtă vreme pentru legături cu Pătrăşcanu, în 1948; rearestată în ianuarie 1950; judecată în procesul lui Pătrăşcanu, 1954; eliberată din închisoare în 1956.

Constantinescu, Miron – membru al CC şi al Biroului Politic, 1945-1957, director al ziarului *Scânteia* în perioada 1947-1949; preşedinte al Comisiei de Stat pentru Planificare, 1949-1955; membru al Biroului Organizatoric, 1950-1953.

Coposu, Corneliu – secretar personal al lui Iuliu Maniu, 1937-1940; secretar general adjunct al Partidului Naţional Ţărănesc, 1944-1947; arestat în 1947; eliberat în 1964; lider al opoziţiei după 1989.

Costea, Mirel – cumnatul lui Emil Calmanovici; membru al „Gărzilor Patriotice" în 1944; aflat la conducerea Secţiei de Cadre a Comitetului Central (şeful documentelor secrete), 1945-1951; s-a sinucis în iunie 1951.

Cristescu, Gheorghe – liderul Partidului Social-Democrat Român după primul război mondial; a condus facţiunea afiliată la Comintern în 1921; secretar general al PCSR şi PCR, în 1922-1924; exclus din partid în 1926.

Danielopol, Dumitru S. – economist; membru în Partidul Naţional Liberal; a făcut parte din delegaţia României la Conferinţa de Pace de la Paris în 1946.

Diamantştein, Ella – secretara Anei Pauker la biroul de la sediul de partid, 1944-1947.

Drăgan (Kajesco), Vilma – membru al vechii gărzi; închisă alături de Ana Pauker la sfârşitul anilor '30; după război, membră a Comisiei de Control a partidului.

Drăghici, Alexandru – membru al CC începând din 1948; prim-secretar al organizaţiei de partid în Bucureşti, în 1949; este numit ministru adjunct de Interne în 1951 şi ministru în mai 1952.

Dulgheru, Mihai (Mişu) – membru al „Gărzilor Patriotice" ale partidului în 1944; este numit membru al Direcţiei Organizatorice a CC în 1949; şeful Direcţiei de anchete penale din cadrul Ministerului de Interne, 1950-1952; arestat în noiembrie 1952.

Dumitrescu, Liuba – membru al vechii gărzi; închisă la sfârşitul anilor '30 cu Ana Pauker.

Eidlitz, Zoltan – membru al vechii gărzi; şef de personal în cadrul Ministerului de Finanţe sub conducerea lui Luca, 1948-1952; arestat în 1952, eliberat în 1954.

Einhorn, Wilhelm – veteran al războiului civil spaniol; adjunct al Securităţii clujene imediat după război; este numit şef de personal de către şeful Securităţii Gheorghe Pintilie, la sfârşitul anilor '40; ofiţer de rang superior în poliţia secretă în anii '50.

Felix, Ida – membru al PCR din 1924; membră a Comisiei de Control a partidului, 1945-1950; director de cadre în Ministerul de Externe, 1950-1952.

Filipescu, Gheorghe – şeful Direcţiei de anchete penale în SSI.

Finkelştein, Uşer – veteran al războiului civil spaniol.

Florescu, Mihai – veteran al războiului civil spaniol; secretar general al Agenţiei de Arte şi Informare în 1948; şeful Departamentului politic al Armatei în 1949; ministru adjunct al Industriilor Chimiei şi Metalurgiei, 1951-1953; ministru al Industriei Chimice în ianuarie 1953.

Foriş, Ştefan – secretar general al PCR, 1936-1944; înlăturat de la conducere pe 4 aprilie 1944; a lucrat la publicaţia partidului *România liberă*, aprilie-mai 1944; de două ori arestat şi eliberat în 1944-1945; arestat din nou la 9 iulie 1945; executat în vara anului 1946.

Gaston Marin, Gheorghe – veteran al Rezistenţei franceze; secretar particular al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej imediat după război, ministru al Industriei Energiei Electrice şi Electronice în

perioada considerată; ales în CC în 1960; este numit președinte al Comisiei de Stat pentru Planificare în 1962; vicepreședinte al Consiliului de Miniștri până în 1965.

Georgescu, Teohari – membru al Secretariatului, Biroului Politic și al Comitetului Central al PCR (PMR), 1945-1952; subsecretar de stat (pentru administrație) în Ministerul de Interne, 1944-1945; ministru de Interne, 1945-1952; epurat o dată cu Ana Pauker în 1952; arestat la 18 februarie 1953; eliberat la 19 martie 1956; ulterior a lucrat ca director al unei întreprinderi tipografice; decedat în 1976.

Gheorghiu-Dej, Gheorghe – a participat la greva ceferiștilor de la Griviția, în 1933; închis în perioada 1933-1944; ministru al Comunicațiilor și Lucrărilor Publice, 1944-1945; secretar general al PCR (PMR), 1945-1965; ministru al Economiei Naționale, 1946-1947; ministru al Industriei și Comerțului, 1947-1948; decedat în 1965.

Giladi, David – funcționar al Ambasadei Israelului la București, 1949-1950.

Goldstücker, Eduard – membru al Partidului Comunist Cehoslovac din 1933; a lucrat în cadrul Ministerului de Externe al Cehoslovaciei la Praga, 1945-1947; în cadrul Ambasadei Cehoslovaciei Londra, 1947-1949; ambasador în Israel, 1949-1951; condamnat la închisoare pe viață, în mai 1953, etichetat drept „evreu naționalist burghez"; eliberat la finele anului 1955.

Gottwald, Klement – membru al Partidului Comunist Cehoslovac din 1925; este ales președinte al Cehoslovaciei în iunie 1948; decedat la 14 martie 1953.

Groza, Petru – lider al Frontului Plugarilor; prim-ministru, 1945-1952; președinte al Prezidiului Marii Adunări Naționale, 1952-1958; decedat în 1958.

Gruia, Charlotte – veteran al Rezistenței franceze; a făcut parte din conducerea Comisiei de Control a partidului, 1949-1966; a condus comisia desemnată să investigheze veteranii războiului civil spaniol și ai Rezistenței franceze în perioada avută în vedere.

Iacob, Adam (Feuerștein) – membru în vechea gardă a PCR.

Iacob, Alexandru – membru în vechea gardă; șeful organizației PCR Cluj după război; este numit ministru adjunct de Finanțe în 1948; arestat în martie 1952; judecat împreună cu Vasile Luca în noiembrie 1954; eliberat în 1964.

Jdanov, Andrei – membru al Biroului Politic al Partidului Comunist al Uniunii Sovietice; decedat în august 1948.

Jianu, Marin – ministru adjunct de Interne, 1945-1952; înlăturat din minister în mai 1952; arestat în februarie 1953; eliberat în 1956.

Jemciujina, Polina – s-a raliat mișcării bolșevice în 1918; s-a căsătorit cu Viaceslav Molotov în 1921; numită comisar adjunct al poporului în Industria Alimentară, noiembrie 1937; numită comisar al poporului în Industria Alimentară, ianuarie 1939; aleasă membru supleant al CC al PCUS, 1939; numită șef al Administrației Superioare a Industriei de Textile-Mercerie, Comisariatul Poporului pentru Industria ușoară, noiembrie 1939; demisă din cauza unor „probleme de sănătate", la 10 mai 1948; arestată la 21 ianuarie 1949, exilată la Kustanai, Kazahstan; revine la Moscova în urma unui ordin dat de Stalin, acuzată de „naționalism semit", interogată cu privire la „complotul medicilor"; eliberată la 10 martie 1953, a doua zi după funeraliile lui Stalin.

Kavtaradze, Serghei – ambasador sovietic în România, 1945-1952.

Koffler, Remus – membru CC al PCR în timpul războiului; șeful Comisiei financiare a partidului la sfârșitul anilor '30 și în timpul războiului; destituit din toate funcțiile de partid în 1945; arestat în decembrie 1949; judecat în procesul Pătrășcanu, în aprilie 1954; executat la 16-17 aprilie 1954.

Köblös, Elek – a participat la fondarea PCSR în 1921; ales în CC în 1922; secretar general al PCR, 1924-1928; emigrează în Uniunea Sovietică în 1928; curând după aceea este arestat ca troțkist și eliberat după câteva luni; a lucrat într-o fabrică de avioane până în 1937, când este lichidat de Marea Teroare.

Kuller, Harry – membru veteran al mișcării sioniste din România; istoric și cercetător.

Lavrentiev, Anatoli – ambasador sovietic în Iugoslavia, 1945-1948; ministru adjunct de Externe al URSS, 1948-1951; ambasador sovietic în Cehoslovacia, noiembrie 1951 – iunie 1952; ambasador sovietic în România, din iunie 1952.

Leibovici, Şlomo – membru veteran al mişcării sioniste din România; ulterior a fost demnitar în cadrul Ministerului de Externe al Israelului.

Levanon, Israel – membru veteran al mişcării religioase sioniste din România; prieten apropiat al lui Herş şi al lui Zalman Rabinsohn; a emigrat în Israel în 1950.

Luca, Elisabeta – veteran al războiului civil spaniol; s-a căsătorit cu Vasile Luca în timpul celui de-al doilea război mondial; arestată în august 1952, ţinută în închisoare şi izolată de ceilalţi deţinuţi vreme de douăzeci şi şapte de luni; eliberată în 1954; a lucrat într-o fabrică până la reabilitarea lui Luca, în 1968.

Luca, Vasile – secretar PCR la Braşov, 1924-1929; ales preşedinte al Sindicatelor Unite din România, în 1929; demis din funcţie în 1930 pentru participare la lupta fracţionistă (facţiunea Luximin); ales secretar judeţean al PCR la Iaşi, în 1932; închis în perioada 1933-1939; numit ofiţer în cadrul Direcţiei politice a Armatei Roşii, membru al Sovietului Suprem în timpul războiului; membru al Secretariatului, Biroului Politic şi al Comitetului Central al PCR (PMR), 1945-1952; ministru de Finanţe, 1947-1952; epurat o dată cu Ana Pauker în 1952; arestat la 14 august 1952; judecat în octombrie 1954 şi condamnat la moarte; sentinţa a fost comutată în închisoare pe viaţă; decedat în detenţie, în 1963; reabilitat oficial în 1968.

Lupan, Radu – redactor-şef la Editura pentru Literatură, şeful Departamentului Externe la *Contemporanul*, 1948-1952; demis din ambele posturi sub acuzaţia de „cosmopolitism", în iunie 1952.

Lustig, Carol – director administrativ în cadrul Ministerului de Externe, 1948-1952; demis din minister în iunie 1952; emigrează în Israel la începutul anilor '60.

Manea, Tudor – membru în conducerea Direcţiei de Contraspionaj din cadrul SSI, 1948-1950.

Maurer, Ion Gheorghe – avocat; a participat la procesul Anei Pauker în 1936 ca avocat principal al apărării; numit membru al Biroului Politic şi al Comitetului Central al PCR (PMR) în 1945; subsecretar de stat la Ministerul Industriilor şi Comerţului, 1945-1948; ministru adjunct al Comerţului Exterior, în octombrie 1948; destituit din funcţie şi numit preşedinte al Asociaţiei pentru Răspândirea Ştiinţei şi Culturii, la începutul anului 1949; numit ministru de Externe, revine în conducerea partidului în 1956.

Mănescu, Radu – membru al vechii gărzi; director al Oficiului de difuzare a presei; numit membru al Direcţiei de Propagandă şi Agitaţie a Comitetului Central în 1949; numit ministru adjunct de Finanţe, în martie 1952; a lucrat ca adjunct în conducerea comisiei speciale de partid desemnate să investigheze activitatea Ministerului de Finanţe aflat sub conducerea lui Luca şi a Băncii Naţionale, după Plenara CC din 29 februarie – 1 martie 1952.

Mezincescu, Eduard – membru al vechii gărzi; unul dintre liderii organizaţiei „Ajutorul Roşu" (MOPR) în România, în timpul celui de-al doilea război mondial; ministru adjunct în Ministerul de Externe condus de Ana Pauker, în 1948; ministru al Artelor, 1949-1952; ulterior, membru al corpului diplomatic.

Micu, Andrei – veteran al războiului civil spaniol; şef de cadre în Ministerul de Interne, imediat după război; după epurarea Anei Pauker şi a lui Teohari Georgescu, înlăturat din Ministerul de Interne.

Mihail, David – veteran al războiului civil spaniol; ofiţer SSI până în 1950.

Moghioroş, Alexandru – arestat o dată cu Ana Pauker în 1935; condamnat la 10 ani închisoare, în 1936; eliberat în 1944; ales în CC al PCR în 1945; numit membru titular al Biroului Politic în 1948; responsabil cu problemele oganizatorice în PMR, supervizor al Secţiei de Cadre (devenite ulterior Secţia de Verificări) a CC, începând din 1949; numit membru al Secretariatului în 1950; preşedinte al Comitetului de Stat pentru Colectări, 1950-1951; preia temporar funcţia Anei Pauker de secretar CC responsabil cu Secţia Agrară a CC, în vara anului 1950; membru al Biroului Organizatoric, 1950-1953; şeful Comisiei de partid care a efectuat cercetarea în cazul Anei Pauker, 1953-1954 şi 1956.

Molotov, Veaceslav – cunoscut lider al partidului şi guvernului sovietic până în 1957.

Neumann, Carol – membru al vechii gărzi; veteran al războiului civil spaniol; arestat în decembrie 1952; eliberat în septembrie 1953.

Nicolski, Alexandru – ofiţer superior în Ministerul de Interne.

Nistor, Alexandru – tovarăş cu Alexandru Iacob, după război, în cadrul organizaţiei de partid din Cluj; numit director în Ministerul de Finanţe condus de Luca, în 1948; membru în Comisia de lichidare CASBI (1948-1950); arestat în mai 1952; eliberat în 1954.

Olaru, Tudor – membru al vechii gărzi; redactor la *Scânteia* în perioada avută în vedere.

Oprişan, Mircea – vicepreşedinte al Comisiei de Stat pentru Planificare, 1950-1954; ministru al Comerţului, 1954-1955.

Patriciu, Mihail – membru al vechii gărzi; veteran al războiului civil spaniol şi al Rezistenţei franceze; şeful Securităţii în Cluj şi Braşov, 1945-1952; epurat în toamna anului 1952; a lucrat ca simplu muncitor într-o fabrică, până la mijlocul anului 1953; numit ulterior director la Uzina metalurgică Reşiţa.

Pauker, Emil – unchiul lui Marcel Pauker.

Pauker, Titi – sora lui Marcel Pauker.

Pătrăşcanu, Lucreţiu – membru fondator al PCSR la începutul anilor '20; delegat oficial la cel de-al IV-lea Congres al Comintern-ului, în 1922; ales deputat în Parlament în 1931; reprezentant al PCR în Comintern, la Moscova, 1933-1934; numit secretar de stat şi ministru fără portofoliu în august 1944; membru al delegaţiei române care a participat la negocierile de armistiţiu de la Moscova, septembrie 1944; numit ministru al Justiţiei, noiembrie 1944; membru al CC al PCR, 1945-1948; membru al Biroului Politic, 1946-1947; înlăturat din Comitetul Central în februarie 1948; demis din Ministerul de Justiţie în martie 1948; arestat la 20 aprilie 1948; judecat în aprilie 1954; executat la 16-17 aprilie 1954.

Pătraşcu, Nicolae – lider al Gărzii de Fier; a condus negocierile cu Teohari Georgescu în 1945.

Pârvulescu, Constantin membru fondator al PCSR la începutul anilor '20; făcea parte din troica aflată la conducerea PCR (alături de Iosif Rangheţ şi Emil Bodnăraş), aprilie-septembrie 1944; ales membru al CC al PCR în octombrie 1945; preşedinte al Comisiei de Control a partidului, 1945-1961; membru al Comisiei de partid care a investigat cazul Ana Pauker, 1953-1954 şi 1956.

Petrescu, Dumitru – membru al vechii gărzi; şeful Direcţiei Organizatorice a Comitetului Central, în 1948; membru candidat al CC, 1948-1950; membru cu drepturi depline începând din 1950; membru al Comisiei Agrare conduse de Ana Pauker, 1949-1950; şeful Secţiei Organizatorice a Comitetului Central, 1950-1951; preşedinte al Comitetului de Stat pentru Aprovizionare, 1951-1952; numit ministru de Finanţe în martie 1952.

Pintilie, Gheorghe – (alias Pantiuşa Bodnarenko), considerat cel mai longeviv agent sovietic infiltrat în PCR în perioada interbelică şi după cel de-al doilea război mondial, a condus Serviciul Secret al partidului, 1944-1948; ales în CC al PMR în 1948; numit ministru adjunct de Interne în 1949; şef al Securităţii în Ministerul de Interne; membru în Comisia de partid care a investigat veteranii războiului civil spaniol, în 1950.

Popper, Armand – asistentul lui Lucreţiu Pătrăşcanu în primii ani, după război; directorul editurii „Cartea Rusă" în anii '50.

Rangheţ, Iosif – membru al troicăi aflate la conducerea PCR (alături de Constantin Pârvulescu şi Emil Bodnăraş), aprilie-septembrie 1944; membru al CC al PCR (PMR), 1945-1952; şeful cadrelor de partid, 1945-1948; şeful comisiei speciale a partidului care a investigat veteranii războiului civil spaniol în 1950; decedat în 1952.

Rădescu, Nicolae – prim-ministru al României, decembrie 1944 – martie 1945.

Răutu, Leonte – membru al vechii gărzi; membru al CC, 1945-1972; membru al Biroului Organizatoric, 1950-1953; numit şef al Secţiei de Propagandă şi Agitaţie a Comitetului Central în 1950.

Rogojinschi, Alexandru – membru al vechii gărzi; şef al Direcţiei de cadre a Comitetului Central în 1949; şeful Secţiei de Verificări a Comitetului Central în 1950.

Roman, Valter – veteran al războiului civil spaniol; în timpul războiului s-a aflat în Uniunea Sovietică, în subordinea Anei Pauker; şeful Direcţiei de Propagandă din cadrul Inspectoratului General al Armatei, 1945-1948; şef de personal al Armatei, 1948-1950; vicepreşedinte al Asociaţiei pentru Răspândirea Ştiinţei şi Culturii, 1950-1951; numit ministru al Poştelor şi Telecomunicaţiilor în aprilie 1951; demis din funcţia de ministru în decembrie 1952; arestat la domiciliu, anchetat de Comisia de Control în primele luni ale anului 1953; i se oferă un post inferior în Ministerul Agriculturii, în 1953; sancţionat cu „vot de blam cu avertisment" în mai 1951.

Rosen, Moses – şef-rabin al României, 1949-1994.

Rotman, David – membru al vechii gărzi; şeful unei secţii a Comisiei Controlului de Stat, până la demiterea şi excluderea sa din partid, în ianuarie 1953.

Saharovski, Aleksandr Mihailovici – consilier-şef sovietic în Ministerul de Interne, în perioada considerată.

Sauvard, Sanda – veteran al războiului civil spaniol; epurată în toamna anului 1952.

Sârbu, Maria – membră a vechii gărzi; arestată şi închisă o dată cu Ana Pauker, la sfârşitul anilor '30; director în Ministerul de Externe condus de Ana Pauker, 1948-1952.

Sencovici, Alexandru – membru al Secretariatului PCR în anii '30; ministru adjunct al Muncii şi ministru al Industriei Uşoare în perioada de după război.

Sevcenco, Sergiu – veteran al războiului civil spaniol; lider al sindicatelor în primii ani de după război; ofiţer în Ministerul de Interne în 1947; ofiţer superior în Armata română începând din 1947.

Slánský, Rudolf – membru al Partidului Comunist Cehoslovac din 1921; secretar general al Partidului Comunist Cehosolovac, 1945-1951; demis din funcţie şi numit viceprim-ministru adjunct, în 1951; arestat în noiembrie 1951; judecat şi executat la sfârşitul lunii decembrie 1952.

Szabo, Eugen – funcţionar în aparatul Comitetului Central, 1948-1952; ofiţer superior în Ministerul de Interne în anii '50.

Şafran, Alexandru – şef-rabin al României, 1940-1947.

Şerer, David – membru al Comitetului Central al Comitetului Democrat Evreiesc, 1945-1953.

Şiperco, Alexandru – membru al vechii gărzi; redactor-şef al Editurii Politice, editura partidului, în anii '60; ulterior a devenit reprezentantul oficial al României în Comitetul Olimpic Internaţional.

Şutov, Nikolai – consilier la Ambasada sovietică din Bucureşti, agent MGB în România.

Tătărescu, Gheorghe – om politic de marcă al Partidului Naţional Liberal; a deţinut diferite funcţii, inclusiv pe aceea de prim-ministru şi ministru de Interne, în perioada interbelică; a condus „disidenţa" naţional-liberală, care a format o coaliţie cu comuniştii aflaţi la putere, în 1945; ministru de Externe, 1945-1947; arestat în 1948.

Tismăneanu, Hermina – veterană a războiului civil spaniol; medic; a lucrat în biroul lui Alexandru Moghioroş la începutul anului 1952; a făcut parte dintr-un grup special format din membri de partid, care a tradus în limba rusă documentele Plenarei CC din mai 1952.

Toma, Ana – membră a vechii gărzi; secretara particulară a Anei Pauker, după cel de-al doilea război mondial; ministru adjunct de Externe, 1950-1952; numită ministru adjunct în Ministerul Comerţului Exterior şi al Comerţului Interior după epurarea Anei Pauker.

Toma, Sorin – membru al vechii gărzi; membru al CC, 1949-1960; membru al Biroului Organizatoric, 1950-1953; redactor responabil al ziarului *Scânteia*, 1949-1960.

Tudorache, Elena – a aderat la PCR în 1927; secretar judeţean de partid în Bucovina în 1935, în Bucureşti în 1936; membru în Comitetul Central, 1945-1948; şeful Direcţiei Organizatorice a Comitetului Central în 1949; şeful Secţiei de Industrie Uşoară a Comitetului Central, 1948-1952.

Vaida, Vasile – membru al vechii gărzi; ministru al Agriculturii, 1948-1952.

Vasilichi, Gheorghe – lider al grevei petroliştilor, în 1933; veteran al Rezistenţei franceze în cel de-al doilea război mondial, numit în Biroul Politic şi Comitetul Central al PCR (PMR) în

1945; ministrul Educaţiei Naţionale, 1946-1949; ministrul Minelor şi Petrolului, 1949-1951; demis din minister, numit şef al Uniunii Cooperativelor de Producţie, în aprilie 1951; demis din Biroul Politic în mai 1952.

Vass, Ghizela – membră a vechii gărzi; membru supleant al Comitetului Central, 1945-1952; membru titular începând din 1952; şeful Secţiei Externe a Comitetului Central, 1950-1953; membru al Comisiei de partid din 1950 care a investigat veteranii războiului civil spaniol.

Veretenikov (prenumele necunoscut) – consilier şef sovietic la Secţia Agrară a Comitetului Central.

Vezendean, Victor – adjunct la Secţia Externă a Comitetului Central, 1950-1953; numit viceprimar al Bucureştiului, 1953.

Vijoli, Aurel – directorul Băncii Naţionale a României, 1948-1952; epurat în martie 1952; arestat în mai 1952; eliberat din detenţie în 1956.

Vinţe, Ioan – membru al Comitetului Central al PMR, 1948-1955; ministru al Industriei Alimentare 1948-1950; şeful Secţiei Organizatorice a CC, 1950-1952; numit ministru adjunct de Interne, în mai 1952; membru al Comisiei de partid care s-a ocupat de investigarea cazului Ana Pauker, 1953-1956.

Wald, Henri – profesor (pensionar) de logică, Universitatea Bucureşti.

Zaharescu, Barbu – membru al vechii gărzi; economist; numit la conducerea Direcţiei de Agitaţie şi Propagandă a Comitetului Central, în 1949.

Zaharescu, Vladimir – membru al Comisiei de Istorie a Partidului; a investigat cazul Pătrăşcanu, 1966-1968.

Zaharia, Ilie – membru al vechii gărzi; numit şef al presei de partid în 1943; secretar general al Ministerului Industriei şi Comerţului, 1945-1948; funcţionar superior al Comisiei de Stat pentru Planificare, 1948-1953.

Zeiger, Simion – membru al vechii gărzi; închis o dată cu Gheorghiu-Dej la sfârşitul anilor '30 şi începutul anilor '40; a condus Comisia de Stat pentru Planificare până în 1950, când a fost destituit.

Zetkin, Clara – socialist şi comunist de marcă din Germania; a fost membră Comintern în anii '20, a condus „Ajutorul Roşu" (MOPR).

Zilber, Herbert (*Belu*) – economist, prieten al lui Lucreţiu Pătrăşcanu; arestat în februarie 1948; judecat la procesul lui Pătrăşcanu, în aprilie 1954; eliberat din detenţie în 1964.

Note

Introducere

1. „A Girl Who Hated Cream Puffs", in *Time*, 20 septembrie 1948, p. 31 ; Hal Lehrman, „Ana Pauker", in *Life*, 3 ianuarie 1949, p. 73.
2. Diplomatul era Mordechai Namir ; notă informativă, 13 iunie 1953, Arhiva Serviciului Român de Informaţii (ASRI), Fond P, Dosar 40009, vol. 50, pp. 340-341. David Krivine, „Who Was Ana Pauker?", in *Jerusalem Post Magazine*, 26 decembrie 1975, p. 9.
3. *Buletinul Comitetului Naţional Român*, nr. 42, iulie 1952, p. 7 ; Gordon Shephard, *Russia's Danubian Empire*, Londra, 1954, pp. 53, 56.
4. De exemplu, Ana Pauker nu figurează nicăieri în cartea lui Rosalind Miles, *The Women's History of the World*, Londra, 1988 ; sau în Bonnie S. Anderson şi Judith P. Zinnser, *A History of Their Own : Woman in Europe from Pre-History to the Present*, New York, 1988 ; sau în Sondra Henry şi Emily Taitz, *Written Out of History : A Hidden Legacy of Jewish Women Revealed through Their Writings and Letters*, New York, 1978.
5. Isaac Deutscher, *The Non-Jewish Jew and Other Essays*, Oxford, 1968, pp. 25-41.
6. *New York Herald Tribune*, 1 noiembrie 1949 ; Raphael Vago, „Jews in the Communist Regime, 1944-1948", in Benjamin Pinkus (ed.), *Yahadut Mizrach Europa ben Sho'ah li-tekumah, 1944-1948*, S. de Boker, Israel, 1987, p. 143.
7. Interviu cu Ion Gheorghe Maurer, in Lavinia Betea, *Maurer şi lumea de ieri : mărturii despre stalinizarea României*, Arad, 1995, p. 119 ; interviu cu Silviu Brucan, realizat de autor, 25 noiembrie 1993 ; Anton Raţiu, *Cumplita odisee a grupului Lucreţiu Pătrăşcanu*, vol. 2, Bucureşti, 1996, pp. 80-84.
8. Un studiu recent despre România postbelică o descria pe Ana Pauker drept o „«moscovită» radicală" şi una dintre „cele mai făţişe staliniste" din conducerea partidului (Elizabeth W. Hazard, *Cold War Crucible : United States Foreign Policy and the Conflict in Romania, 1943-1953*, Boulder, 1996, pp. 90, 235). Pornind de la această imagine, istoricii au respins acuzaţiile de „deviere de dreapta" formulate la adresa Anei Pauker când a fost epurată, în 1952, susţinând că prăbuşirea ei a fost exclusiv rezultatul unei lupte pentru putere în conducerea partidului (vezi, de exemplu, Vladimir Tismăneanu, „The Tragicomedy of Romanian Communism", in *East European Politics and Societies*, 3, nr. 2, primăvara 1989, p. 362 ; Michael Shafir, *Romania, Politics, Economics and Society*, Boulder, 1985, pp. 45-46 ; Stephen Fischer-Galaţi, *The New Romania : From People's Democracy to Socialist Republic*, Cambridge, Mass., 1967, p. 39). Mai mult, cel puţin un istoric a acceptat mai degrabă acuzaţia revizuită de aventurism de stânga făcută împotriva Anei Pauker după 1956 (Robert R. King, *History of the Romanian Communist Party*, Stanford, 1980, p. 92).
9. Robert Conquest, *The Great Terror*, New York, 1968, p. 582 ; A. Vaksberg, *Hotel Lux*, Paris, 1993, p. 262 ; Shepard, *Russia's Danubian Empire*, p. 54, n. 1.
10. J.L. Talmon, *The Myth of the Nation and the Vision of Revolution*, Londra, 1981, p. 169.
11. Jaff Schatz, *The Generation : The Rise and Fall of the Jewish Communist of Poland*, Berkeley şi Los Angeles, 1991, pp. 11-19.
12. Interviu cu Sorin Toma, 25 august 1989 ; interviu cu Ilie Zaharia, 25 martie 1989 ; interviu cu Jean Coler, 31 august 1989 ; interviu cu Ida Felix, 24 decembrie 1993 ; interviu cu Radu

Mănescu, 28 august 1989; interviu cu Mircea Oprişan, 4 septembrie 1989; interviu cu Adam Iacob (Feurştein), 25 iunie 1991 şi interviu cu Victor Vezendean, 30 noiembrie 1990 (vezi nota biografică pentru scurte biografii ale celor intervievaţi).

13. Michael Shafir, *Romania, Politics, Economics and Society*, p. 25; interviu cu Wilhelm Einhorn, 4 august 1989; interviu cu Ilie Zaharia şi Victor Vezendean; transcrierea stenogramei unei şedinţe a liderilor PCR, 25-27 aprilie 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 53/1945, p. 14; transcriere a unei întâlniri [a liderilor PCR] din 26 iunie 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 53/1945, p. 12.
14. Stephen Fischer-Galaţi, „Fascism, Communism, and the Jewish Question in Romania", in Bela Vago şi George L. Mosse (ed.), *Jews and Non-Jews in Eastern Europe, 1918-1945*, New York şi Toronto, 1974, pp. 172-173.
15. Zvi J. Gitelman, *Jewish Nationality and Soviet Politics: The Jewish Sections of the CPSU, 1917-1930*, Princeton, 1972, pp. 115-116.
16. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 21 decembrie 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 122/1945, p. 11.
17. Solomon M. Schwartz, „The New Anti-Semitism of the Soviet Union", in *Commentary*, ianuarie 1950, p. 40.
18. Talmon, *The Myth of the Nation*, pp. 184-185; Paula E. Hyman, *The Jews of Modern France*, Berkeley şi Los Angeles, 1998, pp. 95-98; Shmuel Ettinger, „The Origins of Modern Anti-Semitism", in *Dispersion and Unity*, 1969, pp. 32-34; Eugen Weber, „Jews, Anti-Semitism and the Origins of the Holocaust", in *Historical Reflections*, 5, nr. 1, vara 1978, p. 10.
19. Talmon, *The Myth of the Nation*, pp. 179-180.
20. *Ibidem*, p. 181; Shmuel Ettinger, „The Origins of Modern Anti-Semitism", pp. 31-32; M.J. Rosman, *The Lord's Jews: Magnate-Jewish Relations in the Polish-Lithuanian Commonwealth during the Eighteenth Cetury*, Cambridge, Mass., 1990; Stanislav Andreski, „An Economic Interpretation of Antisemitism in Eastern Europe", in *Jewish Journal of Sociology*, 5, nr. 2, decembrie 1963, pp. 206-209; Werner J. Cahnman, „Socio-Economic Causes of Antisemitism", in *Social Problems*, 5, nr. 1, iulie 1957, pp. 25-26.
21. Bernard Weinryb, „The Economic and Social Background of Modern Antisemitism", in Koppel S. Pinson (ed.), *Essays on Antisemitism*, New York, 1942, pp. 145-166.
22. O campanie timpurie de „românizare" în cadrul partidului în anii '30 a reprezentat mai ales un efort de a recruta etnici români, rareori implicând înlocuirea sau epurarea minorităţilor etnice.
23. Jacob Katz, *From Prejudice to Destruction: Anti-Semitism, 1700-1933*, Cambridge, Mass., 1980, pp. 23-47, 159-160; Shmuel Ettinger, „The Modern Period", in H.H. Ben-Sasson (ed.), *A History of the Jewish People*, Cambridge, Mass., 1976, p. 805; Shmuel Ettinger, „The Young Hegelians: A Source of Modern Anti-Semitism?", in *Jerusalem Quarterly*, 28, vara 1983, pp. 73-82; Edmund Silberner, „German Social Democracy and the Jewish Problem Prior to World War I", in *Historica Judaica*, 15, partea I, aprilie 1953, pp. 4-14.
24. *Ibidem*, pp. 7-9; Robert Wistrich, *Socialism and the Jews: The Dilemmas of Assimilation in Germany and Austria-Hungary*, East Brunswick, N.J., 1982, p. 48; Jacob B. Agus, *Jewish Identity in an Age of Ideologies*, New York, 1978, pp. 172-173; Abraham Ascher, *Pavel Axelrod and the Development of Marxism*, Cambridge, Mass., 1972, pp. 69-78; Eric Goldhagen, „The Ethnic Consciousness of Early Russian Jewish Socialists", in *Judaism*, 23, 1974, pp. 490-494; Jonathan Frankel, *Prophecy and Politics: Socialism, Nationalism and the Russian Jews, 1862-1917*, Cambridge, 1981, pp. 98-99; Werner T. Angress, *Stillborn Revolution: The Communist Bid for Power in Germany, 1921-1923*, Princeton, 1963, pp. 314-377; Martin Jay, „Anti-Semitism and the Weimar Left", in *Midstream*, ianuarie 1974, p. 47.

25. Erich Haberer, *Jews and Revolution in Nineteenth-Century Russia*, Cambridge, 1995, p. 261.
26. Citat în Talmon, *The Myth of the Nation*, p. 218.
27. Zygmunt Bauman, *Modernity and Ambivalence*, Oxford, 1991, p. 112.
28. Aviva Cantor, *Jewish Women/Jewish Men: The Legacy of Patriarchy in Jewish Life*, New York, 1995, pp. 157-158.
29. Bauman, *Modernity and Ambivalence*, pp. 67-68, 71; Zygmunt Bauman, „The Literary Afterlife of Polish Jewry", in *Polin: A Journal-Jewish Studies*, 7, 1992, p. 280.
30. Zygmunt Bauman, „Exit Visas and Entry Tickets: Paradoxes of Jewish Assimilation", in *Telos*, nr. 75, primăvara 1988, pp. 51-52; Bauman, *Modernity and Ambivalence*, p. 112.
31. Sander L. Gilman, *Jewish Self-Hatred*, Baltimore şi Londra, 1986, pp. 2-3; Cantor, *Jewish Women/Jewish Men*, p. 158.
32. Bauman, „Exit Visas and Entry Tickets: Paradoxes of Jewish Assimilation", pp. 52-53.
33. Hannah Arendt, *The Origins of Totalitarianism*, Cleveland şi New York, 1958, pp. 79-88 (în traducere românească, *Originile totalitarismului*, Humanitas, Bucureşti, 1994 - n.t.).
34. Bauman, *Modernity and Ambivalence*, pp. 119-120.
35. Oscar Handlin, „Prejudice and Capitalist Exploitation: Does Economics Explain Racism?", in *Commentary*, iulie 1948, p. 84.
36. Talmon, *The Myth of the Nation*, pp. 170, 181.
37. Jonathan Frankel, „Assimilation and the Jews in Nineteenth-Century Europe: Towards a New Historiography?", in Jonathan Frankel şi Steven J. Zipperstein (eds.), *Assimilation and Community: The Jews in Nineteenth-Century Europe*, Cambridge, 1922, p. 5.
38. *Ibidem*, pp. 16-23.
39. Tony Judt, „Why the Cold War Worked?", in *New York Review of Books*, 9 octombrie 1997, p. 39.
40. O serie de martori au afirmat aceasta autorului.
41. Interviu cu Wilhelm Einhorn.
42. Raport al Comisiei de Partid stabilite pentru a clarifica situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, înmânat conducerii partidului la 29 iunie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 43-44.
43. „Chestionar", 12 octombrie 1956, Dosar de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 715-718.
44. Robert Conquest, „The Somber Monster", in *New York Review of Books*, 8 iunie 1995, pp. 10-11.

Capitolul I

1. Declaraţia Bellei Rabinsohn, Centrul rus pentru păstrarea şi studierea documentelor de istorie recentă (RTsKhIDNI), Fond 495, Opis 255, Dosar 4 (I), p. 45; interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu, 11 noiembrie 1990.
2. Liviu Rotman, „Mental and Cultural Structures of Romanian Jews at the Turn of the Century", in *Shvut: Jewish Problems in Eastern Europe*, 16, 1993, p. 152; Avram Rosen, „The Contribution of the Jews to the Industrial Development and Modernization of Romania, 1900-1938: The Case of Bucharest", in *Shvut: Jewish Problems in Eastern Europe*, 16, 1993, p. 235.
3. Israel Bar-Avi, *O istorie a evreilor români*, vol. 3, Ierusalim, 1966, p. 12.
4. *Ibidem*, p. 12; Victor Eskenasy, „Moses Gaster and His Memoirs - the Path to Zionism", in *Shvut: Jewish Problems in Eastern Europe*, 16, 1993, pp. 166, 169.
5. Rotman, „Mental and Cultural Structures of Romanian Jews", p. 153; declaraţie autobiografică a Anei Pauker, 5 martie 1930, Centrul rus pentru păstrarea şi studierea documentelor de istorie recentă (RTsKhIDNI), Fond 495, Opis 255, Dosar 4 (I), p. 26.

6. *Ibidem*; Marius Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, Bat Yam, Israel, 1989, p. 27; Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, Bucureşti, 1991, p. 115. Aceasta este versiunea în limba română a memoriilor lui Rosen, puţin diferită de textul în limba engleză.
7. *Ibidem*, p. 116; Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, p. 27.
8. Declaraţia Bellei Rabinsohn, p. 45.
9. *Ibidem.*
10. Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, pp. 27-28.
11. Declaraţia Bellei Rabinsohn, p. 45; Bar-Avi, *O istorie a evreilor români*, p. 12.
12. Declaraţie autobiografică a Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 26; cererea Anei Pauker pentru obţinerea unui carnet de partid pentru PCUS, 15 iunie 1944, Centrul rus pentru păstrarea şi studierea documentelor de istorie recentă (RTsKhIDNI), Fond 495, Opis 255, Dosar 4 (I); declaraţia Bellei Rabinsohn, p. 45.
13. Declaraţia Bellei Rabinsohn, pp. 44-45. Beck era unul dintre cei trei lideri ai Comitetului Central al Şcolilor Israelite din capitală, for care coordona activităţile tuturor şcolilor israelite din Bucureşti (Bar-Avi, *O istorie a evreilor români*, p. 13).
14. Bar-Avi, *O istorie a evreilor români*, p. 12.
15. Declaraţie autobiografică a Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 26; cererea Anei Pauker pentru obţinerea unui carnet de partid pentru PCUS, 15 iunie 1944; declaraţia Bellei Rabinsohn, p. 44.
16. Shaul Stampfer, „Gender Differentiation and Education of the Jewish Woman in Nineteenth-Century Eastern Europe", in *Polin: A Journal of Polish-Jewish Studies*, 7, 1992, pp. 61-87.
17. I.C. Butnaru, *The Silent Holocaust: Romania and Its Jews*, New York, 1992, p. 22.
18. *The Jewish Encyclopedia*, vol. 10, New York şi Londra, 1901-1906, pp. 515, 517.
19. Michael Stanislawski, introducere la Emil Dorian, in *The Quality of Witness: A Romanian Diary, 1937-1944*, Marguerite Dorian (ed.), Philadelphia, 1982, p. XXV; Keith Hitchins, *Rumania, 1966-1947*, Oxford, 1994, pp. 164-165.
20. Uniunea Evreilor Pământeni, *Petiţia evreilor pământeni adresată corpurilor legiuitoare. Cuvântul evreilor pământeni*, Bucureşti, 1990; citat (într-o traducere puţin diferită) în Jean Ancel, „The Image of the Jew in the View of Romanian Anti-Semitic Movements: Continuity and Change", in *Shvut: Jewish Problems in Eastern Europe*, 16, 1993, pp. 39-40.
21. Eugen Weber, „Romania", in Hans Rogger şi Eugen Weber (eds.), *The European Right*, Berkeley şi Los Angeles, 1966, p. 505; Leon Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism: The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s*, Oxford, 1991, p. 4.
22. *The Universal Jewish Encyclopedia*, vol. 9, p. 252; *The Jewish Encyclopedia*, p. 513.
23. Butnaru, *The Silent Holocaust*, p. 1; Radu Ioanid, *The Sword of the Archangel: Fascist Ideology in Romania*, Boulder şi New York, 1990, pp. 29-30; William O. Oldson, *A Providential Anti-Semitism: Nationalism and Polity in Nineteenth-Century Romania*, Philadelphia, 1991, p. 156; Ancel, „The Image of the Jews", pp. 41-42.
24. *The Jewish Encyclopedia*, pp. 513-514; Butnaru, *The Silent Holocaust*, p. 10.
25. Emil Cioran, *Schimbarea la faţă a României*, Bucureşti, 1937, pp. 127-128; citat în Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism*, p. 96. Cuvintele lui Hasdeu sunt citate în Weber, „Romania", p. 505. Despre grecii din România, vezi Weber, „Romania", p. 501. Despre frica României faţă de străini, vezi Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism*, p. 4. De asemenea, vezi Stephen Fischer-Galaţi, „Romanian Nationalism", in Peter F. Sugar şi Ivo J. Lederer (eds), *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle şi Londra, 1969, p. 374; Ioanid, *op.cit.*, pp. 29-30; despre naţionalismul european, vezi Peter F. Sugar, „Roots of Eastern European Nationalism", in *Nationalism in Eastern Europe*, pp. 34-44.
26. Nicolas Spulber, *The State and Economic Development in Eastern Europe*, New York, 1966, pp. 92-92, 108-109; Weber, „Romania", pp. 501-502, 505; *The Universal Jewish Encyclopedia*, p. 250.

27. Spulber, *The State and Economic Development*, pp. 108-109.
28. Nicolas Sylvain, „Rumania", in Peter Meyer (ed.), *The Jews in the Soviets Satellites*, Siracuza, 1953, p. 495; Zeev Shlomo Arnon, *Ha-Yahas la-Yehudim shel ha-mimshal veha-tsibur be-Romanyah, ba-me'ah ha-19 (1812-1917)*, teză de doctorat, Universitatea Ebraică, mai 1986, p. VI; Butnaru, *The Silent Holocaust*, p. 8; Spulber, *The State and Economic Development*, p. 99; *The Universal Jewish Encyclopedia*, p. 250; Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, vol. 2 al *Twentieth Century*, Cambridge şi New York, 1983, p. 26.
29. Spulber, *The State and Economic Development*, p. 99.
30. Despre relaţiile comerciale, vezi Spulber, *The State and Economic Development*, pp. 100, 102, şi David Vital, *The Origins of Zionism*, Oxford, 1975, p. 89; despre industria din Bucovina, vezi Eugen Weber, „The Men of the Archangel", in George L. Mosse (ed.), *International Fascism: New Thoughts and New Approaches*, Londra, 1979, p. 331; despre aculturaţia evreilor orăşeni, vezi Stanislawski, introducere la *The Quality of Witness*, p. XXVI.
31. Ezra Mendelsohn, *The Jews of East Central Europe between the World Wars*, Bloomington, Ind., 1983, p. 180.
32. Raphael Vago, „The Traditions of Antisemitism in Romania", in *Patterns of Prejudice*, 27, nr. 1, 1993, pp. 108-111; Ancel, „The Image of the Jew", p. 45; Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism*, p. 17.
33. Citatul este extras din T.W. Ryker, *The Making of Roumania*, Londra, 1931, p. 5, citat în *The Universal Jewish Encyclopedia*, pp. 248-249; despre importanţa chestiunii ţărăneşti, vezi Stephen Fischer-Galaţi, „Jew and Peasant in Interwar Romania", in *Nationalities Papers*, 16, nr. 2, toamna 1988, p. 201, şi Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism*, p. 7; despre pământurile ţăranilor, vezi Henry L. Roberts, *Rumania: Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, 1951, pp. 12-15, Spulber, *The State and Economic Development*, p. 94, şi Hitchins, *Rumania*, p. 167.
34. Despre ocupaţiile evreilor, vezi Weber, „The Men of the Archangel", p. 331; *The Universal Jewish Encyclopedia*, p. 250; Arnon, *Ha-Yahas la-Yehudim*, p. VII; Bar-Avi, *O istorie a evreilor români*, p. 42; Spulber, *The State and Economic Development*, p. 103. Despre rolul pe care l-au jucat în transformarea economiei, vezi Arnon, *Ha-Yahas la-Yehudim*, p. VII, şi Spulber, *The State and Economic Development*, pp. 138-139; despre rolul lor de ţapi ispăşitori, vezi Fischer-Galaţi, „Romanian Nationalism", p. 386; Oldson, *A Providential Anti-Semitism*, p. 156; Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism*, pp. 7-8.
35. Citatul este extras din Butnaru, *The Silent Holocaust*, p. 2. Despre piedicile puse în calea reformei, vezi *The Universal Jewish Encyclopedia*, p. 250; despre promisiuni nerespectate, Arnon, *Ha-Yahas la-Yehudim*, p. 59; despre boieri, Trond Gilberg, „The Multiple Legacies of History: Romania in the year 1990", in Joseph Held (ed.), *The Columbia History of Eastern Europe*, New York, 1992, pp. 278-279. Despre detronarea domnitorului Alexandru Ioan Cuza, vezi Fischer-Galaţi, „Romanian Nationalism", p. 385; *The Universal Jewish Encyclopedia*, p. 254; Arnon, *Ha-Yahas la-Yehudim*, p. VIII; Lloyd A. Cohen, „The Jewish Question during the Period of the Romanian National Renaissance and the Unification of the Two Principalities of Moldavia and Wallachia, 1848-1866", in Stephen Fischer-Galaţi; Radu R. Florescu şi George R. Ursul (eds.), *Romania between East and West: Historical Essays in Memory of Constantin C. Giurescu*, Boulder şi New York, 1982, p. 212. Despre reglementările împotriva ţăranilor, vezi Arnon, *Ha-Yahas la-Yehudim*, pp. VII-IX, şi Ettinger, „The Modern Period", in Ben Sasson (ed.), *A History of Jewsih People*, p. 822.
36. Arnon, *Ha-Yahas la-Yehudim*, pp. IX, 60.
37. Mitchell Cohen, *The Wager of Lucien Goldmann: Tragedy, Dialectics, and a Hidden God*, Princeton, 1994, p. 20.
38. Roberts, *Rumania*, pp. 18-19.
39. Volovici, *Nationalist Ideology and Antisemitism*, pp. 7, 10, 29; Ancel, „The Image of the Jew", pp. 42-43.

40. Bar-Avi, *O istorie a evreilor români*, p. 43.
41. Circulara lui Brătianu către prefecţii moldoveni, nedatată, in *British and Foreign State Papers 1867-1868*, 58, pp. 887; citat în Fredrick Kellogg, *The Road to Romanian Independence*, West Lafayette, Ind., 1995, p. 49; *The Universal Jewsih Encyclopedia*, p. 256.
42. *The Universal Jewish Encyclopedia*, p. 252.
43. *Ibidem*, pp. 256-257; Arnon, *Ha-Yahas la-Yehudim*, p. 61.
44. *The Universal Jewish Encyclopedia*, pp. 256; Arnon, *Ha-Yahas la-Yehudim*, p. 60.
45. *The Universal Jewish Encyclopedia*, p. 256.
46. Bar-Avi, *O istorie a evreilor români*, p. 43.
47. Despre răscoală, vezi Phillip G. Eidelberg, *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907*, Leiden, 1974.
48. Roberts, *Rumania*, p. 14.
49. Dintre cei 1102 de arendaşi în Moldova în 1902, 556 erau români, 440 erau evrei, iar 106 erau greci şi armeni. Arnon, *Ha-Yahas la-Yehudim*, p. 63.
50. Bar-Avi, *O istorie a evreilor români*, p. 82.
51. V. Popovici *et al.* (ed.), *Dezvoltarea economiei Moldovei între anii 1848 şi 1864*, Academia R.P.R., Bucureşti, 1963, pp. 41, 55; Dan Berindei, „Aspecte ale problemei agrare în Ţara Românească la începutul domniei lui Cuza Vodă", in Gh. Haupt şi Gh. Gheorghescu-Buzău (ed.), *Studii şi materiale de istorie modernă*, 1957, vol. I, pp. 167 *sqq.*; ambele studii sunt citate în Spulber, *The State and Economic Development*, pp. 101-102.
52. Despre preţurile din agricultură, vezi E.J. Hobsbawm, *The Age of Empire, 1875-1914*, New York, 1989, pp. 36-37; despre exploatarea ţăranilor, Spulber, *The State and Economic Development*, p. 94; despre învinuirea intermediarilor, Roberts, *Rumania*, pp. 14-15; despre deţinerea şi arendarea pământurilor, Butnaru, *The Silent Holocaust*, pp. 20-21.
53. Bar-Avi, *O istorie a evreilor români*, pp. 41, 48, 73.
54. *Ibidem*, p. 98; Butnaru, *The Silent Holocaust*, pp. 27-28; Roberts, *Rumania*, pp. 16, 21; Hitchins, *Rumania*, p. 177.
55. Butnaru, *The Silent Holocaust*, p. 28; Bar-Avi, *O istorie a evreilor români*, p. 98.
56. Fischer-Galaţi, „Romanian Nationalism", p. 389.
57. Bar-Avi, *O istorie a evreilor români*, p. 82.
58. *Ibidem*, pp. 44-47.
59. Citatul este extras din Butnaru, *The Silent Holocaust*, pp. 17-18, 28. Despre antisemitismul clasei de mijloc, vezi Spulber, *The State and Economic Development*, pp. 109-110, şi Vago, „The Traditions of Antisemitism", pp. 108-111; despre explozia demografică, vezi Roberts, *Rumania*, pp. 13-14, şi Hitchins, *Rumania*, pp. 155-156; despre prevalenţa limbii idiş, Weber, „The Men of the Archangel", p. 331.
60. Carol Iancu, *Les Juifs en Roumanie, 1886-1919, de l'exclusion à l'émancipation*, Aix-en-Provence, 1978, p. 259; citat în Arnon, *Ha-Yahas la-Yehudim*, p. 73.
61. Arnon, *Ha-Yahas la-Yehudim*, p. IX.
62. *The Jewish Encyclopedia*, vol. 10, New York şi Londra, 1901-1906, pp. 516-517; despre legea din 16 martie 1902, vezi şi Arnon, *Ha-Yahas la-Yehudim*, p. IX.
63. Bar-Avi, *O istorie a evreilor români*, p. 7.
64. Arnon, *Ha-Yahas la-Yehudim*, pp. IX-X.
65. Kellogg, *The Road to Romania Independence*, pp. 50, 52-53; Ettinger, „The Modern Period", in Ben Sasson (ed.), *A History of Jewish People*, pp. 822-823; *The Jewish Encyclopedia*, p. 514; *The Universal Jewish Encyclopedia*, p. 256; Arnon, *Ha-Yahas la-Yehudim*, p. X.
66. Oldson, *A Providential Anti-Semitism*, pp. 154-155.
67. Judd Teller, *Scapegoat of Revolution*, New York, 1954, pp. 164-165.
68. Cererea Anei Pauker pentru un carnet de membru de partid pentru PCUS, 15 iunie 1944; declaraţia autobiografică a Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 1.
69. Paula E. Hyman, *Gender and Assimilation in Modern Jewish History: The Roles and Representation of Women*, Seattle şi Londra, 1995, pp. 52-53, 55-57, 66-67.

70. Stampfer, „Gender Differentiation and Education of the Jewish Woman", pp. 81-82.
71. Declarația Bellei Rabinsohn, p. 44.
72. Hyman, *Gender and Assimilation*, pp. 52-53.
73. Lothar Kahn, „The Ugly Jew and the Cry for Normalcy: Jewish Self-Criticism at the Turn of the Century", in *Judaism*, 32, nr. 2, primăvara 1983, p. 153.
74. Declarația Bellei Rabinsohn, p. 44.
75. Gustav Freytag, *Debit and Credit*, New York, 1990; George L. Mosse, „The Image of the Jew in German Popular Culture: Felix Dahn and Gustav Freytag", in *Leo Baeck Institute Yearbook*, Londra, 1957, pp. 222-223, 226.
76. Anul în care ea a devenit socialistă este preluat din declarația autobiografică a Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 26.
77. Jack Jacobs, *On Socialists and „the Jewish Question" after Marx*, New York și Londra, 1992, p. 5; Bruno Frei, „Marxist Interpretation of the Jewish Question", in *The Wiener Library Bulletin*, n.s., 28, nr. 35/36, 1975, p. 2; Walter Laqueur, *A History of Zionism*, New York, 1976, p. 417.
78. Enzo Traverso, *The Marxists and the Jewish Question: The History of a Debate 1843-1943*, traducere de Bernard Gibbons, Atlantic Highlands, N.J., 1994, p. 83.
79. Karl Kautsky, „Das Judentum", in *Die Neue Zeit*, 8, 1890, p. 28; citat în Traverso, *The Marxists and the Jewish Question*, p. 83.
80. Laqueur, *A History of Zionism*, p. 418; Traverso, *The Marxists and the Jewish Question*, p. 83.
81. Frei, „Marxist Interpretations", p. 2.
82. Traverso, *The Marxists and the Jewish Question*, p. 83.
83. Laqueur, *A History of Zionism*, p. 420.
84. Karl Kautsky, *Rasse und Judentum*, Stuttgart, 1921, p. 108; citat în Traverso, *The Marxists and the Jewish Question*, p. 86.
85. Despre rolul economic al evreilor și capacitatea de supraviețuire, vezi David Ruben, „Marxism and the Jewish Question", in *The Socialist Register*, 1982, pp. 205-237. Pe aceeași temă, vezi și Toni Oelsner, „The Place of the Jews in Economic History as Viewed by German Scholars", in *Leo Baeck Institute Yearbook*, 1962, pp. 183-212; Toni Oelsner, „Wilhelm Roscher's Theory of the Economic and Social Position of the Jews in the Middle Ages: A Critical Examination", in *Yivo Annual 1958-1959*, pp. 176-195; Miriam Beard, „Anti-Semitism: Product of Economic Myths", in Isacque Graebner și Stewart Henderson Britt (eds.), *Jews in a Gentle World: The Problem of Anti-Semitism*, New York, 1942, pp. 352-401; Werner J. Cahnman, „Role and Significance of the Jewish Artisan Class", in *Jewish Journal of Sociology*, 7, nr. 2, decembrie 1965, pp. 207-220; și Robert A. Pois, „An Essay on the Jewish Problem in Marxist Historiography", in *East European Quarterly*, 11, nr. 2, 1977, pp. 234-246.
86. Jacobs, *On Socialists and „the Jewish Question"*, pp. 5-33; Mosse, „The Image of the Jew in German Popular Culture", pp. 233-234.
87. Paul R. Mendes-Flohr, „The Throes of Assimilation: Self-Hatred and the Jewish Revolutionary", in *European Judaism*, 12, nr. 1, primăvara 1978, p. 34. Mendes-Flohr avertizează totuși că „ura de sine ar trebui să fie deosebită în mod vădit de antisemitismul propriu-zis. Granița subțire și nu întotdeauna foarte clară dintre ura de sine și antisemitism este sugerată de zicala, atât de tipică pentru conștiința de sine plină de ironie a evreului modern, «un antisemit îi urăște pe evrei mai mult decât este necesar»" (*ibidem*).
88. Despre implicarea Anei Pauker în cămin, vezi declarația Bellei Rabinsohn, f. 43 verso; pictorul israelit (și ambasador în România, 1949-1951) Reuven Rubin, care era unul dintre organizatorii căminului, a dezvăluit faptul că Ana Pauker lucrase ca ospătar la cămin în anii 1917-1918 (Reuven Rubin, *My Life My Art*, New York, 1969, p. 218). Despre rolul pe care l-a jucat în celulele de apărare, vezi declarația autobiografică a Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 1;

potrivit surorii sale, acestea erau celule de apărare ale muncitorilor evrei organizate de Barbu Eftimiu (Declaraţia Bellei Rabinsohn, f. 43 verso). Despre asocierea ei cu intelectuali evrei, vezi interviul cu Cristina Boico, 16 septembrie 1989.

89. Interogatoriul Anei Pauker din 11 martie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 5.
90. Autobiografia lui Marcel Pauker, noiembrie 1937, in *Lichidarea lui Marcel Pauker, o anchetă stalinistă (1937-1938)*, trad. G. Brătescu, Bucureşti, 1995, pp. 19, 21, 29, 31.

Capitolul II

1. Interogatoriul Anei Pauker din 11 martie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 1.
2. Recrutarea Anei Rabinsohn de către Steinberg a fost dezvăluită de fratele ei, Zalman (Solomon) Rabinsohn tovarăşului de celulă în 1953 şi confirmată revistei *Time* în 1949 de către unul dintre prietenii apropiaţi din copilărie ai Anei Pauker, pe atunci locuind în Israel (raport al tovarăşului de celulă al lui Solomon Rabinsohn, 5 iulie 1953, Arhiva Serviciului Român de Informaţii [ASRI], Fond P, Dosar 40009, vol. 50, p. 386; „A Girl Who Hated Cream Puffs", p. 32). Vezi şi Hal Lehrman, „Ana Pauker", p. 73.
3. *The Universal Jewish Encyclopedia*, p. 258.
4. Hyman, *Gender and Assimilation in Modern Jewish History: The Roles and Representation of Women*, p. 78.
5. Interogatoriul Anei Pauker din 11 martie 1953, Dosar de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 1.
6. Declaraţia Bellei Rabinsohn, p. 44.
7. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 26; interogatoriul Anei Pauker, 11 martie 1953, Dosar de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 1.
8. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 26; declaraţia Bellei Rabinsohn, f. 43 verso; cererea Anei Pauker pentru un carnet de membru de partid pentru PCUS, 15 iunie 1944.
9. Interogatoriul Anei Pauker din 11 martie 1953, Dosar de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 1-2.
10. Iancu, *Les Juifs en Roumanie*, p. 277.
11. Lucien Karchmar, „Communism in Romania 1918-1921", in Ivo Banac (ed.), *The Effects of WW I: The Class War after the Great War. The Rise of Communist Parties in East Central Europe, 1918-1921*, New York, 1983, pp. 129-130.
12. Spulber, *The State and Economic Development*, p. 105.
13. Roberts, *Rumania*, p. 245.
14. *Ibidem*, pp. 245-246.
15. Interogatoriul Anei Pauker din 11 martie 1953, Dosar de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2.
16. Despre greve în general şi preponderenţa radicalilor în Bucureşti, vezi Karchmar, „Communism in Romania", pp. 134, 158-159, 162. Despre implicarea radicalilor în greve, vezi şi interogatoriul Anei Pauker din 11 martie 1953, Dosar de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2. Citatul este preluat din Karchmar.
17. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, Dosar de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 26; interogatoriul Anei Pauker din 11 martie 1953, Dosar de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2; declaraţia Bellei Rabinsohn, f. 43 verso.
18. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, Dosar de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 26; interogatoriul Anei Pauker din 11 martie 1953,

Dosar de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 6; declarația Bellei Rabinsohn, f. 43 verso.

19. Interviu cu Tatiana și Gheorghe Brătescu.
20. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 26.
21. Autobiografia lui Marcel Pauker, p. 34.
22. *Ibidem*, pp. 19-20, 25, 67-68, 73, 78, 83, 88, 101, 135, 144, 147, 158 n. 1; Marin C. Stănescu, *Moscova, Comiternul, filiera comunistă balcanică și România (1919-1944)*, București, 1994, pp. 25-26, și Ghiță Ionescu, *Communism in Romania*, Londra, 1964, p. 21.
23. Interogatoriul Anei Pauker din 11 martie 1953, Dosar de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2.
24. „The Rise and Fall of Ana Pauker", in *News behind the Iron Curtain*, iulie 1952, p. 16.
25. Direcția Poliției și Siguranței Generale, Brigada a III-a, Agent nr. 33, nr. 4760, Dosar 2143, 28 februarie 1921, p. 100 (raportul a fost găsit în dosarul încă secret al Partidului Muncitoresc Român de anchetă în cazul Ana Pauker); interogatoriul Anei Pauker din 11 martie 1953, Dosar de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2.
26. Declarația Bellei Rabinsohn, f. 43 verso.
27. Interogatoriul Anei Pauker din 11 martie 1953, Dosar de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 3; declarația Bellei Rabinsohn, f. 43 verso.
28. Interviu cu Tatiana și Gheorghe Brătescu; interogatoriul Anei Pauker din 11 martie 1953, Dosar de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 3; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 25 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 16. Autorul nu a reușit să descopere numele fratelui decedat, întrucât nici Ana Pauker, și nici celălalt frate al ei, Solomon (Zalman) Rabinsohn, nu i-au menționat numele atunci când vorbeau despre el în timpul interogatoriilor, iar Ana nu a făcut acest lucru nici în discuțiile cu membrii familiei sale. Cu toate acestea, Rabinsohn i-a spus prietenului său Israel Levanon că familia sa fusese foarte traumatizată de sinuciderea lui, și îl plânsese pe fratele său foarte mult timp (interviu cu Israel Levanon, 30 iulie 1989).
29. Interogatoriul Anei Pauker din 11 martie 1953, Dosar de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 3, 5; declarația Bellei Rabinsohn, f. 43 verso.
30. Autobiografia lui Marcel Pauker, pp. 40-41; autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 26.
31. Karchmar, „Communism in Romania", p. 163.
32. Autobiografia lui Marcel Pauker, p. 40; Stănescu, *Moscova, Comintern-ul, filiera comunistă balcanică și România (1919-1944)*, p. 20.
33. *Ibidem*, p. 100. Vezi și cronologia NKVD a carierei politice a lui Marcel Pauker în cadrul partidului, 2 februarie 1938, *Lichidarea lui Marcel Pauker, o anchetă stalinistă, 1937-1938*, p. 238.
34. În timp ce Ana Pauker a numit, în autobiografia sa din 5 martie 1930, acest grup format din cincisprezece membri „Consiliul țării", Marin C. Stănescu se referă la el ca la „Consiliul general" (în studiul său *Moscova, Comintern-ul, filiera comunistă balcanică și România [1919-1944]*, p. 100).
35. *Ibidem*, p. 25.
36. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, pp. 25-26; interogatoriul Anei Pauker, 11 martie 1953, p. 3.
37. Ștefan Voicu, „Cui dăm votul și încrederea noastră. Lucrețiu Pătrășcanu – un cărturar și organizator al luptei pentru democrație, cultură și progres", in *Scânteia*, nr. 674, 10 noiembrie 1946; citat în Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, 1990, pp. 148-149; autobiografia lui Marcel Pauker, p. 47.
38. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 25; autobiografia lui Marcel Pauker, p. 64.

39. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 25; interogatoriul Anei Pauker, 11 martie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 3.
40. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 25; autobiografia lui Marcel Pauker, p. 65.
41. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 25; interogatoriul Anei Pauker, 11 martie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 3.
42. Interogatoriul Anei Pauker, 11 martie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 3-4; autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 24.
43. Autobiografia lui Marcel Pauker, pp. 50, 60, 124, n. 57; interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu.
44. Scrisoarea lui Marcel Pauker, 19 ianuarie 1923, pp. 3-4. Scrisoarea, găsită de fapt în dosarul său de la Siguranţă, se află acum în Dosarul de anchetă rămas secret al Anei Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR.
45. Autobiografia lui Marcel Pauker, p. 60.
46. Ignazio Silone, in Richard Crossman (ed.), *The God that Failed*, New York, 1950, p. 88.
47. George Lichtheim, „Social Democracy and Communism: 1918-1968", in *Studies in Comparative Communism*, 3, nr. 1, ianuarie 1970, p. 5; Manes Sperber, *The Unheeded Warning*, New York, 1991, pp. 163-164.
48. Potrivit relatării făcute de Marcel Pauker, până şi „acei lideri [socialişti], care doar cu un an în urmă îi atacaseră aspru pe sovietici, erau acum adepţi convinşi cu trup şi suflet ai acestora" (Autobiografia lui Marcel Pauker, p. 33).
49. Milorad M. Drachkovitch şi Branko Lazitch, „The Communist International", in Milorad M. Drachkovitch (ed.), *The Revolutionary Internationals, 1864-1943*, Stanford, 1966, p. 161.
50. Aleksander Wat, *My Century: The Odyssey of a Polish Intellectual*, New York, 1988, pp. 54-55; Benjamin Gitlow, *The Whole of Their Lives*, New York, 1948, pp. 3-4.
51. Wat, *My Century*, pp. 4-5; Bertram D. Wolfe, „Marxism and the Russian Revolution", in Milorad M. Drachkovitch (ed.), *Fifty Years of Communism in Russia*, Londra, 1968, p. 29, şi Franz Borkenau, *World Communism: A History of the Communist International*, Ann Arbor, 1962, p. 44; Sperber, *The Unheeded Warning*, p. 164.
52. Drachkovitch şi Lazitch, „The Communist International", p. 161.
53. Neil McInnes, „The Labor Movement", in *The Impact of the Russian Revolution, 1917-1967*, Londra, 1967, p. 42.
54. Drachkovitch şi Lazitch, „The Communist International", pp. 166-167, 175.
55. Adam Ulam, „Titoism", in Milorad M. Drachkovitch (ed.), *Marxism in the Modern World*, Stanford, 1965, p. 139.
56. Jules Monnerot, *Sociology and Psychology of Communism*, Boston, 1953, p. 54.
57. „Comintern Reminiscences: Interview with an Insider", in *Survey*, nr. 32, aprilie-iunie 1960, p. 110; acest „membru" anonim fusese „activ în mişcarea comunistă dintr-o serie de ţări" şi, drept urmare, „funcţionase în Comitetul Executiv al Internaţionalei Comuniste din Moscova". Silone, in *The God that Failed*, p. 61.
58. Interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu.
59. Autobiografia lui Marcel Pauker, pp. 42-43; şi Stănescu, *Moscova, Comintern-ul*, pp. 21, 100-101; Michael Bruchis, „The Jews in the Revolutionary Underground of Bessarabia and Their Fate after Its Annexation by the Soviet Union", în lucrarea sa *Nations - Nationalities - People*, New York, 1984, p. 161.
60. „În general", spunea Marcel Pauker, „n-am procedat la absolut *nimic* fără a discuta cu delegaţia bulgară" a Federaţiei Comuniste Balcanice (Autobiografia lui Marcel Pauker, pp. 42-43, 60, 68).
61. *Ibidem*, pp. 42-43; A. Esaulenko, „K voprosu ob organizaţionnîh sviaziah mejdu kommunisticeskimi gruppami Rumînii i boşevikami Bessarabii, 1918-1922 godî", in *Vekovaia*

drujba. Materialî naucinoi sessii Instituta istorii Moldavskogo filiala AN SSSR, 27-29 nov. 1958, Chişinău, 1961, p. 395; I. Copanschi, *Obşcestvo bessarabţev v SSSR i Soiuzî bessarabskih emigrantov, 1924-1940*, Chişinău, 1978, pp. 12-14; citat în Bruchis, „The Jews in the Revolutionary Underground", p. 161. Vezi şi autobiografia lui Marcel Pauker, pp. 136-137.

62. Bruchis, „The Jews in the Revolutionary Underground", p. 161; Pătrăşcanu, pe atunci şeful organizaţiei comuniste de tineret la nivel naţional (până când a părăsit România, în 1923), i-a permis lui Pauker să folosească săptămânalul organizaţiei, *Tineretul socialist*, ca organ de propagandă până când Pauker a devenit redactor-şef la *Socialismul* (Autobiografia lui Marcel Pauker, pp. 43, 66, 74, 138). Condus de Ion Mihalache, dr. Nicolae Lupu, filosoful basarabean Constantin Stere şi economistul Virgil Madgearu, Partidul Ţărănesc nu fuzionase încă la vremea respectivă cu Partidul Naţional din Transilvania al lui Iuliu Maniu şi, potrivit spuselor lui Marcel Pauker, încă punea accentul pe un program de luptă de clasă (*ibidem*, p. 66; Roberts, *Rumania*, p. 250). Cerând constituirea unui front unit, Marcel Pauker se situa în mod vădit la dreapta liniei Comintern-ului adoptate în decembrie 1921 şi care decreta că partidele comuniste vor colabora cu socialiştii în cadrul fronturilor unite în toate ţările. Deloc surprinzător este faptul că Buharin a interzis prin veto propunerea lui Pauker în noiembrie 1923, calificând-o drept „oportunism de dreapta". Cu toate acestea, după intervenţia „tovarăşilor bulgari", Comintern-ul a fost de acord cu alcătuirea unui front de uniune cu Partidul Ţărănesc, dar conducătorii Partidului Ţărănesc au respins ideea (*ibidem*, pp. 67, 71); Gunther Nollau, *International Communism and World Revolution: History and Methods*, Londra, 1961, pp. 75-76.
63. Autobiografia lui Marcel Pauker, pp. 60, 138. Cristescu s-a opus unui front de uniune cu Partidul Ţărănesc deoarece aceasta ar fi redus comuniştii la un statut de minoritate în cadrul uniunilor; *ibidem*, p. 60; autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 25.
64. Autobiografia lui Marcel Pauker, pp. 48, 50, 66-67, 140; cronologia NKVD a carierei politice a lui Marcel Pauker în cadrul partidului, 2 februarie 1938, in *Lichidarea lui Marcel Pauker: o anchetă stalinistă, 1937-1938*, p. 238.
65. Autobiografia lui Marcel Pauker, pp. 71, 73, 75, 77.
66. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 25.
67. *Ibidem*, pp. 22-24; autobiografia lui Marcel Pauker, p. 82.
68. Autocritica scrisă a Anei Pauker către Biroul Politic, 22 septembrie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR.
69. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 22.
70. Scrisoarea Anei Pauker către Comitetul Central al PCR, 27 octombrie 1928, Centrul rus pentru păstrarea şi studierea documentelor de istorie recentă (RTsKhIDNI), Fond 495, Opis 255, Dosar 4 (I), p. 17; autocritica scrisă a Anei Pauker către Biroul Politic, 22 septembrie 1952; autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 22.
71. Autobiografia lui Marcel Pauker, p. 82.
72. Sandor Körösi-Crişan relatează că liderii partidului român care au plecat la Moscova pentru a discuta cu cei din Comintern în noiembrie 1923 „au luat partea lui Troţki, deşi nu erau în totalitate de acord cu vederile sale politice. Tactica lui Stalin ni s-a părut revoltătoare, dar în acelaşi timp nu înţelegeam de ce nu folosea şi Troţki aceleaşi metode" (Sandor Körösi-Crişan, „Rumania and the Comintern", in *East Europe*, nr. 12, 1966, p. 15). Liderii români erau Körösi-Crişan, Gheorghe Cristescu, Alexandru Dobrogeanu-Gherea, Heinrich Sternberg şi Marcel Pauker; aceştia au fost însoţiţi la Moscova de Ecaterina Arbore (N.C. Stănescu, N. Popescu, „PCR şi Congresele Internaţionalei a III-a", in *Anale de istorie*, nr. 5, 1975; citat în Frunză, *Istoria stalinismului*, pp. 39-40).
73. Robert C. Tucker, *Stalin as Revolutionary, 1879-1929: A Study in History and Personality*, New York, 1973, pp. 368-420; Moshe Lewin, *The Making of the Soviet System: Essays in the Social History of Interwar Russia*, New York, 1985, pp. 25-27; Sheila Fitzpatrick (ed.), *Cultural Revolution in Russia, 1928-1931*, Bloomington, Ind., 1984.

74. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 22; autobiografia lui Marcel Pauker, p. 86; două scrisori datate 13 ianuarie şi 30 ianuarie 1928, scrise de Clara Zetkin din partea lui Pauker, se află în dosarul Comintern al Anei Pauker, Centrul rus pentru păstrarea şi studierea documentelor de istorie recentă (RTsKhIDNI), Fond 495, Opis 255, Dosar 4 (I), pp. 7-8; Branko Lazitch, în colaborare cu Milorad M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, ediţie revăzută, Stanford, 1986, p. 527; interogatoriul Anei Pauker, 11 martie 1953, p. 4.
75. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, pp. 21-22; scrisoarea Anei Pauker către Comitetul Central al PCR, 27 octombrie 1928, p. 17.
76. Herş Mendel, *Memoirs of a Jewish Revolutionary*, Londra, 1989, p. 256.
77. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 21; Aino Kuusinen, *Before and after Stalin: A Personal Account of Soviet Russia from the 1920s to the 1930s*, traducere de Paul Stevenson, Londra, 1974, pp. 52-53; Gitlow, *The Whole of Their Lives*, pp. 243, 247.
78. Gitlow, *The Whole of Their Lives*, p. 243; autocritica scrisă a Anei Pauker către Biroul Politic, 22 septembrie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR.
79. *Ibidem*; autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 21; Eugen Iacobovici, *Memorii*, Institutul de Studii Istorice şi Socio-politice de pe lângă Comitetul Central al PCR, Bucureşti, 1968, citat în Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, p. 68.
80. Autocritica scrisă a Anei Pauker către Biroul Politic, 22 septembrie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR; autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 21; Gitlow, *The Whole of Their Lives*, p. 246.
81. Autocritica scrisă a Anei Pauker către Biroul Politic, 22 septembrie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR; Branko Lazitch, „Two Instruments of Control by the Comintern", in Milorad M. Drachkovitch (ed.), *The Comintern: Historical Highlights*, Stanford, 1966, p. 61.
82. Interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu; declaraţia lui Valter Roman, 12 octombrie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 4; declaraţia Zinei Brâncu, f.d., Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 4; „Comintern Reminiscences, Interview with an Insider", p. 111; *Biographical Dictionary of the Comintern*, p. 296; Lazitch, „Two Instruments of Control by Comintern", p. 51.
83. Ernst Fischer, *An Opposing Man: The Autobiography of a Romantic Revolutionary*, New York, 1974, pp. 296-297.
84. „Comintern Reminiscences, Interview with an Insider", p. 114.
85. Autocritică scrisă a Anei Pauker către Biroul Politic, 22 septembrie 1952.
86. Philippe Robrieux, *Histoire intérieure du parti communiste*, vol. 4, Paris, 1980, p. 248. Vezi şi Annie Kriegel şi Stéphane Courtois, *Eugen Fried, le grand secret du PCF*, Paris, 1997.
87. Roza Elbert, fostă activistă PCR, a născut un băiat (numit Iakov) al cărui tată era Marcel Pauker, în februarie 1931 (*Lichidarea lui Marcel Pauker: o anchetă stalinistă, 1937-1938*, pp. 212 n. 4, 239 n. 1; interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu).
88. *Lichidarea lui Marcel Pauker: o anchetă stalinistă, 1937-1938*, p. 221; „The Rise and Fall of Ana Pauker", iulie 1952, p. 16; Krivine, „Who Was Ana Pauker?", p. 9; Lehrman, „Ana Pauker", p. 73; interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu; interviu cu Marie Birnbaum (fiica Anei Pauker şi a lui Eugen Fried), 11 noiembrie 1990.
89. Despre timpul petrecut de Ana Pauker la Moscova, vezi *Biographical Dictionary of the Comintern*, p. 354; pentru exemple de documente vagi şi false, vezi cererea Anei Pauker pentru un carnet de membru de partid pentru PCUS, 15 iunie 1944; autocritica scrisă a Anei Pauker către Biroul Politic, 22 septembrie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR; interogatoriul Anei Pauker, 19 februarie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 1; despre întoarcerea ei în România, vezi „O convorbire cu Ana Pauker", in

Libertatea, nr. 56, 22 octombrie 1944, citat de Frunză, *Istoria stalinismului*, p. 102; Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, pp. 73-74; raport privind rezultatele anchetei în cazul Ana Pauker, 20 ianuarie 1954, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2; Fernando Claudin, *The Communist Movement: From Comintern to Cominform*, Middlesex, Anglia, 1975, pp. 174-175; Borkenau, *World Communism*, pp. 388-395; Ionescu, *Communism in Romania*, p. 50; autobiografia lui Marcel Pauker, p. 107.

90. Procesul-verbal al interogatoriului Anei Pauker la Consiliul de Război, 25 iulie 1935, Dosar nr. 12413-146 (31), pp. 2-3.
91. Ceilalţi inculpaţi erau Şmil Marcovici, Dimitrie Ganev (comunist bulgar de frunte după război, pentru o perioadă ambasadorul Bulgariei în România), Alexandru Drăghici (viitorul ministru de Interne), Alexandru Moghioroş (viitor secretar în Comitetul Central al partidului), Estera Radoşoveţchi (Stela Moghioroş), Liuba Chişinevschi (viitor secretar în Comitetul Central al Sindicatelor), Andor Bernat (viitor secretar al Uniunii Tineretului Comunist), Ládislau Adi (viitor ministru adjunct de Interne), Emanoil Kaufman, Vilma Kajesco, Donca Simo, Samuel Krug, Iancs Herbach, Ernest Schoen, Ştefan Nagy, Leizar Grimberg, Ştefan Csaszar şi Ana Csaszar.
92. Interviu cu Vilma Drăgan (Kajesco) (unul dintre coinculpaţii la procesul Anei Pauker), 13 iulie 1991; Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, pp. 82-85.
93. Interviu cu Vilma Drăgan (Kajesco); interviu cu Maria Sârbu, 7 decembrie 1990.
94. Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, pp. 89-90.
95. Interviu cu Vilma Drăgan (Kajesco).
96. Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, p. 86.
97. Bela Vago, *The Shadow of the Swastika: The Rise of Fascism and Anti-Semitism in the Danubian Basin, 1936-39*, Londra, 1975, p. 58.
98. Eugen Weber, *Varieties of Fascism*, New York, 1964, p. 102. Vezi şi Hitchins, *Rumania*, pp. 418-419. Despre legăturile LANC cu Hitler, vezi Eugen Weber, „Romania", in Hans Rogger şi Eugen Weber (ed.), *The European Right*, p. 553.
99. Bela Vago, *The Shadow of the Swastika*, p. 25.
100. Pentru detalii despre această perioadă, vezi Hugh Seton-Watson, *Eastern Europe Between the Wars 1918-1941*, New York, 1967, p. 209; Francisco Veiga, *Istoria Gărzii de Fier 1919-1941*, Bucureşti, 1993, p. 228; şi Bela Vago, *The Shadow of the Swastika*, pp. 21-45, 58-59.
101. Despre efectele procesului Anei Pauker, vezi Ioanid, *The Sword of the Archangel*, pp. 105-108, şi Bela Vago, *The Shadow of the Swastika*, p. 58. Despre Garda de Fier, vezi Weber, *Varieties of Fascism*, p. 102. Citatul este extras din Weber, „Romania", p. 551; vezi şi Bela Vago, *The Shadow of the Swastika*, pp. 39-40. Despre dictatura lui Antonescu, vezi Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews*, New York, 1973, pp. 488-497; Lya Benjamin (ed.), *Legislaţia antievreiască, Evreii din România între anii 1940-1944*, vol. 1, Bucureşti, 1993, pp. XCI-XCIII; Ioanid, *The Sword of the Archangel*, pp. 202-234.
102. Interviu cu Vilma Drăgan (Kajesco); Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, p. 104.
103. Interviu cu Sara Alterescu, 28 februarie 1994; interviu cu Vilma Drăgan (Kajesco); interviu cu Maria Sârbu; Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, p. 104.
104. Interviu cu Vilma Drăgan (Kajesco).
105. *Ibidem*.
106. *Ibidem*; interviu cu Sara Alterescu.
107. Transcrierea unui interogatoriu al Anei Pauker la Comisia de Partid a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 11; interviu cu Maria Sârbu; Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, p. 109.
108. Interviu cu Vilma Drăgan (Kajesco); interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu; interviu cu Sara Alterescu.

109. Vladimir Tismăneanu, „The Ambiguity of Romanian Communism", in *Telos*, nr. 60, vara 1984, p. 68. Ion Mihalache a confirmat la interogatoriu că sovieticii au cerut în mod expres predarea Anei Pauker la orice schimb de prizonieri făcut cu România (Interogatoriul lui Ion Mihalache, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 3).
110. Milovan Djilas, *Wartime*, New York, 1977, p. 357.
111. Interviu cu Sara Alterescu.
112. *Ibidem*; Ernst Fischer, *An Opposing Man*, p. 297; *Lichidarea lui Marcel Pauker: o anchetă stalinistă, 1937-1938*, pp. 272-273; interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu.
113. Branko Lazitch, „Stalin's Massacre of the Foreign Communist Leaders", in Milorad M. Drachkovitch, *The Comintern: Historical Highlights*, pp. 139-174; Alfred Burmeister (pseudonimul comunistei poloneze Wanda Pampuch-Bronska), *Dissolution and Aftermath of the Comintern: Experiences and Observations, 1937-1947*, New York, 1955, pp. 1-14.
114. Lazitch, „Stalin's Massacre of the Foreign Communist Leaders", pp. 147-151; Isaac Deutscher, „The Tragedy of the Polish Communist Party", in Tamara Deutscher (ed.), *Marxism in Our Time*, San Francisco, 1971, pp. 150-160.
115. Franz Borkenau, *European Communism*, Londra, 1951, p. 227; Lazitch, „Stalin's Massacre of the Foreign Communist Leaders", pp. 151-163; Joseph Berger, *Nothing but the Truth*, New York, 1971.
116. Margarete Buber-Neumann, *Under Two Dictators*, Londra, 1949.
117. Dintre cei aproximativ 6.000 de veterani spanioli care au ajuns în Uniunea Sovietică imediat după înfrângerea republicană (dintre care 2.000 erau copii), doar 1.500 au mai fost declaraţi ca fiind în viaţă în 1948. Cât despre veteranii austrieci, aceştia au fost „aproape fără excepţie" arestaţi şi deportaţi în Siberia (Robert Conquest, *The Great Terror: A Reassessment*, Oxford, 1990, p. 411).
118. Alexander Weissberg, *The Accused*, New York, 1951, p. 513.
119. Robrieux, *Histoire intérieure du parti communiste*, pp. 248-249.
120. Interviu cu Cristina Boico. Aceasta era de faţă când Ana Pauker a discutat cu Aurore Thorez.
121. Într-o biografie a lui Fried recent publicată se afirmă că acesta a fost de fapt împuşcat de către Gestapo (Annie Kriegel, Stéphane Courtois, *Eugen Fried*); Robrieux, *Histoire intérieure du parti communiste*, pp. 248-249; *Biographical Dictionary of the Comintern*, p. 125.
122. Lazitch, „Stalin's Massacre of the Foreign Communist Leaders", p. 141; Borkenau, *European Communism*, p. 283.
123. Despre originile zvonurilor, vezi Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, p. 108; acuzaţia împotriva Anei Pauker a fost de curând reluată de A. Vaksberg, *Hotel Lux*, Paris, 1993, p. 262, şi de Ion Mihai Pacepa, *Moştenirea Kremlinului*, Bucureşti, 1993, p. 83. Probabil că cel mai grav exemplu de atac la adresa Anei Pauker în România de azi este relatarea fostului ofiţer de securitate Ion Boian: „Ana îl cunoştea pe Stalin. Mi s-a spus că era chiar prietenă intimă cu el. De fapt, incidentul când ea şi soţul ei au fost chemaţi la Kremlin este bine cunoscut. Stalin a întrebat-o: «Cum îi pedepsim pe deviaţionişti?». Iar ea a răspuns: «Îi împuşcăm». Aşa că Stalin a luat atunci un pistol din sertarul biroului şi i l-a dat. Ana l-a împuşcat pe Marcel Pauker – soţul cu care avea doi copii!!" (Interviu cu Ion Boian, de Dumitru Mitel Popescu, în „Libertate cu dreptate", suplimentul săptămânal al revistei *Astra*, 14 martie 1990, p. 3); citatul din text este extras din Drachkovitch şi Lazitch, „The Communist International", p. 193.
124. Ignazio Silone, *Emergency Exit*, Londra, 1969, p. 47.
125. Interogatoriul Anei Pauker, 1 martie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 1.
126. Wat, *My Century*, p. 17.
127. Victor Serge, *Memoirs of a Revolutionary, 1901-1941*, trad. şi edit. de Peter Sedgwick, Londra, 1963, p. 177.

128. V.I. Lenin, „Sarcinile Ligii Tineretului", discurs rostit la 2 octombrie 1920, in *Selected Works*, vol. 2, Londra, 1947, pp. 669-670.
129. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 22.
130. Wat, *My Century*, p. 37.
131. Maxime Rodinson, *Cult, Ghetto and State : The Persistence of the Jewish Question*, Londra, 1983, p. 28 ; Howard Fast, *The Naked God : The Writer and the Communist Party*, New York, 1957, p. 89.
132. Boris Bazhanov, intervievat de George R. Urban, *Stalinism*, Londra, 1982, pp. 21-22 ; Eduard Goldstücker, intervievat de George R. Urban, *Communist Reformation*, Londra, 1979, pp. 38-39.
133. „«A Writer Not a Hero» : An Interview with Julien Stryjkowski", traducere de Ursula Phillips, *East European Jewish Affairs*, 25, nr. 1, vara 1995, p. 87 ; Wat, *My Century*, p. 21 ; Serge, *Memoirs of a Revolutionary*, pp. 134-135 ; Fischer, *An Opposing Man*, p. 288.
134. Mendel, *Memoirs of a Jewish Revolutionary*, pp. 268-269.
135. Lewin, „Society, State and Ideology", in Fitzpatrick (ed.), *Cultural Revolution in Russia*, p. 38.
136. *Ibidem.*
137. Goldstücker, in *Communist Reformation*, p. 38.
138. Interviu cu Hermina Tismăneanu, 20 mai 1988 ; scrisoarea Anei Pauker către Comitetul Central al PCR, 27 octombrie 1928, p. 16 ; Wolfgang Leonhard, *Child of the Revolution*, Chicago, 1958, pp. 102, 104, 106, 234, 235 (deşi aparţineau unei perioade ulterioare, experienţele lui Leonhard se aplică totuşi practicilor Şcolii Leniniste din timpul întemniţării lui Pauker, după cum demonstrează experienţele asemănătoare avute de Koestler în 1931) ; Arthur Koestler, *The Invisible Writing : An Autobiography*, Boston, 1954, pp. 25-26.
139. Leonhard, *Child of the Revolution*, pp. 251, 254, 265-266 ; Koestler, *The Invisible Writing*, pp. 26-27.
140. Alfred Burmeister, *Dissolution and Aftermath of the Comintern*, p. 16 ; Leonhard, *Child of the Revolution*, p. 186.
141. Mendel, *Memoirs of a Jewish Revolutionary*, pp. 259-261 ; Gitlow, *The Whole of Their Lives*, pp. 181-182 ; interogatoriul Anei Pauker, 19 februarie 1953, pp. 2-4 ; şi interogatoriul lui Vasile Luca, 11 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 4, pp. 421-422.
142. Despre asemenea frământări şi trezirea la realitate, vezi Koestler, *The Invisible Writing*, p. 68, Wat, *My Century*, p. 84 ; citatele au fost extrase din Ypsilon [pseud.], *Pattern for World Revolution* (Chicago, 1947), pp. 231, 234-235, 238.
143. Gitlow, *The Whole of Their Lives*, pp. 181-182 ; Jacob H. Rubin, *I Live to Tell : The Russian Adventures of an American Socialist*, New York, 1934, p. 271.
144. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 88 ; interviu cu Alexandru Sencovici, 29 decembrie 1993 ; Marcel Pauker i-a spus personal lui Alexandru Sencovici despre dificultăţile sale, când erau amândoi membri ai Secretariatului PCR în 1934. De asemenea, vezi *Lichidarea lui Marcel Pauker : o anchetă stalinistă, 1937-1938*, pp. 132-133 n. 119, 302-306.
145. Interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu ; autobiografia lui Marcel Pauker, p. 15.
146. Milovan Djilas, *Rise and Fall*, San Diego, 1985, p. 103.
147. Angelica Balabanoff, *Impressions of Lenin*, Ann Arbor, 1968, pp. 28-29 ; Gitlow, *The Whole of Their Lives*, p. 4 ; Mendel, *Memoirs of a Jewish Revolutionary*, p. 269.
148. Autobiografia Anei Pauker, 5 martie 1930, p. 26 ; Comintern-ul i-a cerut, se pare, surorii mai mici a Anei Pauker, Bella Rabinsohn, să scrie o declaraţie despre copilăria surorii sale, din care şi-a putut da seama de omisiunile intenţionate din autobiografia Anei Pauker ; ambele documente au fost introduse în dosarul Anei Pauker de la Comintern ; interviu cu Maria Sârbu ; declaraţia Nataliei Corotcova-Scurtu, 22 octombrie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2.

149. Declarația Elvirei Gaisinschi, f.d., Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 1.
150. Bruchis, „The Jews in the Revolutionary Underground", p. 167.
151. Memoriul lui Vasile Luca, 5 noiembrie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 126, p. 22; Stănescu, *Moscova, Comintern-ul*, pp. 106, 111.
152. Autobiografia lui Marcel Pauker, p. 89; Nollau, *International Communism and World Revolution*, pp. 107-108.
153. Autobiografia lui Marcel Pauker, p. 89.
154. *Ibidem*, pp. 94-95; interogatoriul Anei Pauker, 19 februarie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2.
155. Declarația lui Dumitru Chelerman, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 127, p. 48. Chelerman, pe atunci șeful filialei PCR din Chișinău, a participat la ședința Biroului Politic în cauză. O notă pe document arată că declarația sa a fost făcută „după 4 martie 1931" (*ibidem*, p. 33).
156. Autobiografia lui Marcel Pauker, pp. 94-95, 158 n. 3.
157. *Ibidem*, pp. 97, 147-148; interogatoriul lui Vasile Luca, 13 februarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 2, pp. 31-32; Stănescu, *Moscova, Comintern-ul*, p. 111; declarația lui Dumitru Chelerman, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 127, pp. 51-52.
158. Autobiografia lui Marcel Pauker, p. 98.
159. *Ibidem*, pp. 87, 153; memoriul lui Vasile Luca, 5 noiembrie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 126, pp. 20-22, 42-43.
160. Interogatoriul lui Vasile Luca, 13 februarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 2, pp. 30-31; autobiografia lui Marcel Pauker, pp. 88, 99, 147, 158 n. 2; Stănescu, *Moscova, Comintern-ul*, p. 106.
161. Interogatoriul lui Vasile Luca, 13 februarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 2, p. 28.
162. Autobiografia lui Marcel Pauker, p. 97.
163. *Ibidem*, pp. 99, 147.
164. *Lichidarea lui Marcel Pauker: o anchetă stalinistă, 1937-1938*, pp. 130 n. 101, 132-133 n. 119.
165. Documentul, datat 22 septembrie 1932, se află în Dosarul Anei Pauker de la Comintern, pp. 36-37; observația lui Manuilski este citată în declarația Zinei Brâncu, p. 4.
166. „Notă referitoare la Ana Pauker", 4 martie 1940, Dosarul Anei Pauker de la Comintern, p. 149 (retipărită în *Lichidarea lui Marcel Pauker: o anchetă stalinistă, 1937-1938*, pp. 269-270); interviu cu Sara Alterescu; răspunsul se află în Dosarul Anei Pauker de la Comintern, p. 151 (retipărit în *Lichidarea lui Marcel Pauker: o anchetă stalinistă, 1937-1938*, pp. 270-271). Despre cunoștința Anei Pauker cu Racovski și funcția lui de ambasador în Franța, vezi declarația Bellei Rabinsohn, p. 43; *Biographical Dictionary of the Comintern*, p. 384; Conquest, *The Great Terror*, p. 360.
167. „Ana Pauker", 30 iulie 1940, Dosarul Anei Pauker de la Comintern, p. 250 (retipărit în *Lichidarea lui Marcel Pauker: o anchetă stalinistă, 1937-1938*, pp. 271-272). Potrivit Elvirei Gaisinschi, materialul nu a fost prezentat colectivului mare timp de un an întreg. Cu toate acestea, Sara Alterescu susține că întârzierea a fost „de numai câteva luni" (Declarația Elvirei Gaisinschi, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 1-2; interviu cu Sara Alterescu). Declarația Zinei Brâncu, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 3.
168. Autocritica scrisă a Anei Pauker către Biroul Politic, 22 septembrie 1952; mărturisirea făcută de Pauker lui Pătrășcanu este confirmată în memorandumul col. Ioan Șoltuțiu către ministrul de Interne Alexandru Drăghici și către secretarul general Gheorghe Gheorghiu-Dej, 7 noiembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 16, p. 4; interviu cu Alexandru Sencovici.

169. „Ana Pauker", 3 iulie 1940, Dosarul Anei Pauker de la Comintern, p. 250; declarația Elvirei Gaisinschi, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2.
170. Interviu cu Ana Toma, 16 noiembrie 1990.

Capitolul III

1. Interviu cu Tatiana și Gheorghe Brătescu.
2. Interviu cu Hermina Tismăneanu.
3. Frunză, *Istoria stalinismului*, p. 103; Vladimir Tismăneanu, „Ceausescu's Socialism", in *Problems of Communism*, 34, nr. 1, ianuarie-februarie 1985, p. 54.
4. Enrique Castro Delgado, *Mi Fe Se Perdio en Moscu*, Barcelona, 1964, p. 78.
5. Interviu cu Tatiana și Gheorghe Brătescu.
6. Interviu cu Hermina Tismăneanu.
7. Declarația Nataliei Scurtu, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 4-5. Despre apatia Anei Pauker, vezi și Declarația lui Valter Roman, 15 octombrie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 1.
8. Interogatoriul Anei Pauker, Ministerul de Interne, 25 februarie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 1-2.
9. Declarația Nataliei Scurtu, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 4.
10. Interogatoriul Anei Pauker, Ministerul de Interne, 25 februarie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 1; interogatoriul lui Vasile Luca, 10 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 4, p. 527.
11. Mircea Suciu și Mircea Chiriţoiu, „Ana Pauker: Repere pentru o biografie neretușată", in *Dosarele istoriei*, 2, nr. 8 (13), 1997, p. 7.
12. Declarația Nataliei Scurtu, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 5.
13. Interogatoriul Anei Pauker, Ministerul de Interne, 25 februarie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 1; transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 21.
14. Declarația Zinei Brâncu, p. 6.
15. Interogatoriul Anei Pauker, Ministerul de Interne, 25 februarie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 5.
16. Lehrman, „Ana Pauker", p. 74; „The Rise and Fall of Ana Pauker", p. 18; „Ana Pauker", in *Current Biography*, 1984, p. 494.
17. *Ibidem.*
18. Ionescu, *Communism in Romania*, pp. 105-106.
19. „In New Romania", *Survey Reports*, 15 iunie 1953, p. 20; Lehrman, „Ana Pauker", p. 74; Lehrman descria în stil senzaționalist instalarea Anei Pauker în minister: „Cu o seară înainte de a deveni ministru [de Externe] toți angajații ministerului au fost ridicați în mașini ale poliției în momentul în care ieșeau pe ușa din față și au fost transportați pentru a se căuta documente incriminatorii asupra lor. A doua zi dimineață, când cei care nu erau încă la închisoare s-au întors la serviciu, și-au găsit birourile sigilate. Ana i-a chemat pe toți angajații și le-a cerut cheile de la dosare, seifuri și case de bani. Ministerul a rămas închis 5 zile, în timpul cărora inspectorii ei au verificat peste tot. Prima zi în care s-a redeschis... Ana i-a concediat pe 165 din cei 500 de funcționari de carieră, inclusiv 12 funcționari «permanenți» de rang ministerial, 10 consilieri și 36 consuli... Aceeași curățire s-a petrecut și în străinătate.

Un ordin general rechema 160 de diplomaţi de rang înalt în ţară pentru a-şi cunoaşte noul şef; au revenit doar 25 de curajoşi. Restul şi-au dat demisia" (Lehrman, „Ana Pauker", p. 75).

20. *Ibidem*, pp. 74-75.
21. Descriind-o pe Ana Pauker ca o „nimfomană trecută de prima tinereţe", Gordon Shephard susţinea că „prizonierii români de război obişnuiau să numească divizia «Tudor Vladimirescu» «Brigada dragostei», datorită criteriilor romantice ale Anei Pauker de a-şi alege ofiţerii" (Shephard, *Russia's Danubian Empire*, pp. 56-57). De asemenea, s-a spus de multe ori despre Ana Pauker că ar fi întreţinut o legătură cu garda ei de corp, chipeşul şi mai tânărul actor Ion Victor Vojen, despre care se spunea că fusese reprezentantul Gărzii de Fier pe lângă guvernul lui Mussolini (Lehrman, „Ana Pauker", p. 76; „The Rise and Fall of Ana Pauker", p. 18). Dar toţi cei pe care i-am intervievat au infirmat cu hotărâre ambele informaţii.
22. Se relata că Ana Pauker îşi procurase trei case în Bucureşti, inclusiv o vilă confiscată de la prinţul Calimachi (mutându-se de la una la alta din motive de securitate); două vile pe malul lacului din staţiunea Snagov şi pe litoralul Mării Negre; şi două cabane în staţiunile montane Predeal şi Buşteni („The Rise and Fall of Ana Pauker", p. 19; Lehrman, „Ana Pauker", p. 76; Shephard, *Russia's Danubian Empire*, p. 55). Dar aceste relatări nu erau adevărate: Ana Pauker locuia într-o casă în Bucureşti; restul erau locuinţe de partid rezervate oficialităţilor aflate în vacanţă (*Rumanian National Committee Bulletin*, nr. 34, ianuarie 1952, p. 26; interviu cu Ella Diamantştein, 28 august 1989; interviuri cu Ana Toma, Sorin Toma, Tatiana şi Gheorghe Brătescu).
23. Transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către Comisia de Partid a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 13.
24. Declaraţia lui Remus Koffler, nedatată, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 51, pp. 378-398; declaraţia lui Nicolae Petrea, 21 octombrie 1951, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 73, pp. 127-130; declaraţia Victoriei Sârbu, 2 noiembrie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 58, pp. 55-68.
25. Interviu cu Radu Mănescu.
26. Raportul Comisiei Speciale a PCR privind cazul Ştefan Foriş, 11 martie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 1-11.
27. Interogatoriul lui Teohari Georgescu, 18 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 1, pp. 231-232.
28. Declaraţia lui Remus Koffler, nedatată, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 48, p. 85; declaraţia lui Nicolae Petrea, p. 126.
29. Declaraţia Victoriei Sârbu, 7 februarie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 54, p. 18. Bodnăraş i-a spus acest lucru şi lui Nicolae Petrea, membru al Comitetului Central, afirmând că agentul „venit din Uniunea Sovietică... este de acord cu toate schimbările ce s-au făcut în partid" (Declaraţia lui Nicolae Petrea, p. 126).
30. Ana Pauker a dezvăluit că anumiţi „tovarăşi sovietici" o întrebaseră de ce fusese îndepărtat Foriş de la conducere, dând de înţeles că nu ştiau nimic despre ce se întâmplase (Conversaţie între Ana Pauker şi doi lideri de partid la Casa Partidului din Otopeni, 8 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 68, p. 229).
31. Interogatoriul Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 7-8, 13.
32. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 18; discursul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 5 decembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 92-93.
33. Interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu.

34. Transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 16; declarația lui Lucrețiu Pătrășcanu, 2 noiembrie 1949, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 1, p. 56; memoriul lui Vasile Luca, 5 noiembrie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 126, p. 45; interviuri cu Ana Toma, Tatiana și Gheorghe Brătescu.
35. Silviu Brucan, *Generația irosită*, București, 1992, pp. 58-61.
36. Transcrierea stenogramei interogatoriului Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 6 iulie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 7.
37. Transcrierea stenogramei unei ședințe a Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 19.
38. Interogatoriul Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 7-8.
39. Interogatoriul lui Vasile Luca, 13 martie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 2, p. 97.
40. Memoriul lui Vasile Luca, 15 februarie 1957, pp. 7-8. Luca a cerut aceasta când a fost numit secretar general al Frontului Național Democrat, la sfârșitul anului 1944 (*ibidem*).
41. Despre propunerea ei pentru includerea lui Luca, vezi interogatoriul Anei Pauker, 25 februarie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 5; despre lipsa ei de simpatie pentru acesta, vezi transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 4, 20-21; citatul este extras din declarația Zinei Brâncu, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 6.
42. Autocritica Anei Pauker la Biroul Politic al PMR, 22 septembrie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR; transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 29 iulie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 7; interogatoriul Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 71-72, 84; transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 9.
43. Despre servilismul lui Luca, vezi L. Clejan, Ședință explicativă despre devierea de dreapta a diplomaților, 21 și 23 iunie 1952, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 55/1952, p. 43; interviu cu Ana Toma; declarația Anei Toma, „Extrase din declarațiile unor tovarăși", 5 noiembrie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 4; despre faptul că se sfătuia cu Ana Pauker, vezi declarația lui Zoltan Eidlitz, Arhivele Naționale ale României, Fond I, Dosar 40005, vol. 111, pp. 119, 123; interviu cu Alexandru Nistor, 22 ianuarie 1994.
44. Sinteza rapoartelor, Ministerul de Interne, închisoarea Văcărești, Biroul D, nr. 00385, 21 mai 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 154, p. 17.
45. Declarația lui Zoltan Eidlitz, 10 iulie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 111, p. 48.
46. Interviu cu Sorin Toma.
47. Răspunsurile lui Teohari Georgescu la întrebările Comisiei de Control a Partidului, 15 septembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 32, p. 209.
48. Declarația lui Teohari Georgescu, 26 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 8, 11-12, 14, 18.
49. Interogatoriul lui Teohari Georgescu, 1 iulie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 4, p. 223.
50. Interviuri cu Tatiana și Gheorghe Brătescu, Ana Toma, Sorin Toma, Jean Coler, Ida Felix și Cristina Boico; interviu cu Mihail Patriciu, 12 martie 1994; interviu cu Elena Tudorache,

10 decembrie 1990; interviu cu Tudor Olaru, 13 iulie 1991; interviu cu Mihai Alexandru, 11 iulie 1991.

51. Transcrierea unei stenograme a unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 29 iulie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 34.
52. Interviu cu Simion Bughici, 11 iulie 1991; interviu cu Gheorghe Gaston Marin, 27 iulie 1991; interviu cu Sergiu Sevcenco, 10 decembrie 1990; interviuri cu Ana Toma, Gheorghe şi Tatiana Brătescu, Cristina Boico, Alexandru Şiperco, Tudor Manea, Sorin Toma, Radu Mănescu, Alexandru Sencovici, Elena Tudorache, Tudor Olaru, Jean Coler şi Mihai Alexandru.
53. Interviu cu Ana Toma.
54. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PCR, 24 octombrie 1945, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 2-3.
55. Transcrierea unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 19.
56. Radu Mănescu a aflat aceasta de la Iosif Chişinevschi, care fusese de faţă la declaraţia lui Gheorghiu-Dej (interviu cu Radu Mănescu); despre promisiunea Anei Pauker, vezi interviul cu Elena Tudorache.
57. Transcrierea stenogramei Şedinţei Plenare a Comitetului Central, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 88.
58. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 13; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 21 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 54/1952, p. 9.
59. Când a plecat la Moscova, la începutul lui septembrie 1944, ca şef al delegaţiei române pentru a semna acordul de armistiţiu cu sovieticii, şi după ce s-a întâlnit cu Ana Pauker de două ori în timp ce era acolo, Lucreţiu Pătrăşcanu i-a spus soţiei sale că sovieticii păreau să fi fost luaţi pe nepregătite de 23 august şi că „ei nu-i venea să creadă că s-a întâmplat aşa ceva". Poziţia personală a Anei Pauker se prezenta astfel: „[Pătrăşcanu] mi-a spus că Anei nu-i place că s-a făcut acest 23 August, că ar fi preferat să vină ei, nu să facem noi actul de la 23 August". (Transcrierea declaraţiei date de Elena Pătrăşcanu în faţa Comisiei PCR, 25 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 202, p. 205). Vezi şi interogatoriul Elenei Pătrăşcanu, 9 martie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 87, pp. 44-45. Acest lucru este confirmat şi de Belu Zilber, căruia Pătrăşcanu îi spusese cam acelaşi lucru, şi de către Ana Toma şi Niculae Bellu, care discutaseră această problemă, separat, cu Ana Pauker însăşi (Interogatoriul lui Herbert Zilber, 23 februarie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 38, p. 126; declaraţia Anei Toma, 12 octombrie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 1-2; interviu cu Niculae Bellu, 26 ianuarie 1994).
60. Despre conflictul dintre Pătrăşcanu şi Ana Pauker, vezi Silviu Brucan, *Generaţia irosită*, Bucureşti, 1992, pp. 56-57; despre caracterizarea pe care acesta o face Anei, vezi declaraţia Elenei Pătrăşcanu, 9 martie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 87, p. 59.
61. Citatul este extras din declaraţia lui Anton Alexandrescu, in „New Pieces in «Ana Pauker Dossier»", in *Magazin istoric*, 26, nr. 10, 307, octombrie 1992, p. 26. Despre orientarea de dreapta a Anei Pauker, vezi discursul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 5 decembrie 1961, pp. 103-105; transcrierea stenogramei şedinţei Centralului Activ al PCR, 26 aprilie 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 16/1945, p. 13; declaraţia lui Vasile Luca, transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului Frontului Naţional Democrat, 5 martie 1945, Arhiva Centrală a Institutului Istoric al Partidului de pe lângă Comitetul Central al PCR, Fond 80, Dosar 16, pp. 169-170; declaraţia lui Anton Alexandrescu, p. 26. Mai mult, conform unei telegrame

secrete din 22 iulie 1945, trimisă secretarului de stat al Statelor Unite de către Roy M. Melbourne, funcţionar superior al afacerilor externe la Bucureşti, Ana Pauker a continuat să urmărească ideea unei coaliţii încercând să-l convingă pe liderul naţional-ţărănist dr. Nicolae Lupu să intre, împreună cu aripa Partidului Naţional Ţărănesc loială lui, într-un nou guvern de coaliţie (telegrama nr. 87100/7 - 2245, Divizia Serviciilor Centrale [Telegraf], Biroul Afacerilor Externe, Departamentul de Stat, publicat în *Cotidianul*, Supliment istoric „Arhiva", 3, nr. 3, 24, 25 martie 1994, p. 4).

62. Declaraţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 18 noiembrie 1949, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 1, pp. 107-108.
63. Discursul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 5 decembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 103-105. Transcrierile stenogramelor şedinţelor din 16 şi 26 februarie 1945 ale Frontului Naţional Democrat confirmă poziţia lui Dej (Arhiva Centrală a Institutului Istoric al Partidului de pe lângă Comitetul Central al PCR, Fond 80, Dosar 16, pp. 8, 11 ; transcrierea stenogramei şedinţei Frontului Naţional Democrat, 26 februarie 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 11/1945, p. 5).
64. Observaţiile Anei Pauker, transcrierea stenogramei unei şedinţe a conducerii PCR, 26 iunie 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 11/1945, pp. 1-2.
65. Şedinţa cu miniştrii comunişti ai guvernului, 23 aprilie 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 15/1945, p. 12.
66. Răspunsurile Anei Pauker la întrebările Comisiei de partid a CC al PMR, 20 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 1, 7-8 ; transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 6 ; autocritica Anei Pauker în faţa Biroului Politic al PMR, 22 septembrie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR.
67. Transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 34.
68. Răspunsurile Anei Pauker la întrebările Comisiei de partid a CC al PMR, 20 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 8 ; autocritica Anei Pauker în faţa Biroului Politic al PMR, 22 septembrie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR ; raport asupra concluziilor anchetării Anei Pauker, 20 ianuarie 1954, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 5.
69. Transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 10.
70. Autocritica Anei Pauker în faţa Biroului Politic al PMR, 22 septembrie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR ; transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 88.
71. Transcrierea stenogramei Şedinţei Plenare a Comitetului Central al PCR, 25-28 ianuarie 1946, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 1/1946, p. 317.
72. Transcrierea stenogramei şedinţei cu Activul Central al PCR, 7 martie 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 14/1945, p. 4. Poziţia hotărâtă a Anei a fost evidentă şi două săptămâni mai târziu, în timpul unei şedinţe a Biroului Politic la care s-a discutat criza de medici înregistrată în mediul rural. În acord cu propunerea lui Ion Gheorghe Maurer ca „plethora... de medici" care nu făcea nimic în spitalele urbane să fie

trimişi în provincie, Ana Pauker a adăugat sarcastic: „Dacă nu merg acolo, să meargă pe front dracului!" (Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 martie 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 20/1945, p. 14).

73. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Frontului Unic Muncitoresc, 28 martie 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 22/1945, p. 25.
74. Transcrierea stenogramei unei şedinţe cu miniştrii comunişti, 2 aprilie 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 24/1945, p. 6.
75. Despre desfiinţarea lagărelor de concentrare, vezi declaraţia lui Teohari Georgescu, 26 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 4-6; interogatoriul lui Teohari Georgescu, 20 iunie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 4, p. 183. Despre pactul cu Garda de Fier, vezi interogatoriul Anei Pauker, Ministerul de Interne, 4 martie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2.
76. Transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, pp. 61-63; hotărâre privind activităţile tovarăşului Teohari Georgescu în conducerea Ministerului de Interne, Plenara CC din 26-27 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 170; interogatoriul lui Teohari Georgescu, 1 martie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 3, pp. 458-459; interogatoriul lui Teohari Georgescu, 1 martie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 3, pp. 474-477; „Sinteză asupra constatărilor în urma anchetării fostului ministru de Interne, Teohari Georgescu", 14 septembrie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 21, p. 146.
77. Declaraţia lui Teohari Georgescu, transcrierea stenogramei unei şedinţe a Frontului Unic Muncitoresc, 21 august 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 71/1945, p. 22.
78. Transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 53, 63.
79. Despre întrevederile diplomatice ale Anei Pauker, vezi interviul cu Tudor Olaru, 13 iulie 1991; interviu cu Corneliu Bogdan, 8 august 1989; interviu cu Ana Toma; interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu. Despre opoziţia ei în faţa eliminării adversarilor politici, vezi transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, pp. 24, 56; Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, p. 56.
80. Interviu cu Ana Toma. O serie de activişti veterani ai PCR care lucrau în aparatul Comitetului Central la acea vreme confirmă acest lucru; interviu cu Tudor Manea, 11 iulie 1991; interviuri cu Ida Felix, Elena Tudorache, Tudor Olaru, Sara Alterescu şi Jean Coler. Atitudinea Anei a fost relevată şi de observaţiile ei din 16 august 1946 la o conferinţă de partid a raionului Bucureşti: „Patronii trebuie să înţeleagă interesele lor, interesele patriei pentru a veni cu tot ce am la bătălia mare pentru refacerea ţării; sunt industriaşi, sunt comercianţi, sunt financiari care au dat şi dau dovadă de această dragoste de ţară şi vin cu capitalul lor, priceperea lor şi elanul lor la refacerea ţării" (Raport asupra constatărilor în urma cercetării Anei Pauker, 20 ianuarie 1954, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 9).
81. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 13; declaraţia lui Teohari Georgescu, 9 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker; Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 7.
82. Declaraţia lui Teohari Georgescu, 9 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 7.

83. Vladislav Zubok şi Constantine Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War: From Stalin to Khrushchev*, Cambridge, MA, 1996, pp. 120, 129; John Lewis Qaddis, *We Now Know: Rethinking the Cold War*, Oxford, 1997, pp. 40-41.
84. Transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 78; transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 15-16.
85. Transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 27; transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, pp. 61-62.
86. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 13.
87. Interviu cu Leonte Răutu, 22 august 1993. Sorin Toma l-a intervievat pe Leonte Răutu din partea autorului.
88. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 13, 20.
89. Interviuri cu Alexandru Şiperco, Sorin Toma, Gheorghe Gaston Marin, Ilie Zaharia, Mihai Alexandru şi Radu Mănescu.
90. Michael Cecinski, *Poland: Communism, Nationalism, Anti-Semitism*, New York, 1982, pp. 47-48.
91. William O. McCagg, jr., *Stalin Embattled*, Detroit, 1977, pp. 42-44.
92. Interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu; interviu cu Ana Toma.
93. Interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu.
94. Despre conducerea PCR de către Ana Pauker, vezi interviul cu Ana Toma. Despre relaţiile ei cu oficialităţile sovietice, vezi Ana Toma, *ibidem*, şi interviul cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu.
95. Interviu cu Ana Toma.
96. Discuţia dintre Ana Pauker şi doi lideri de partid la Casa Partidului de la Otopeni, 8 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 68, p. 229; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 13-14 martie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 163. Vezi şi Dennis Deletant, „New Light on Gheorghiu-Dej's Struggle for Dominance in the Romanian Communist Party", in *The Slavonic and East European Review*, 73, nr. 4, octombrie 1995, pp. 673-674.
97. Interviuri cu Eduard Mezincescu şi Alexandru Şiperco.
98. Discuţia dintre Ana Pauker şi doi lideri de partid la Casa Partidului de la Otopeni, 8 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 68, p. 229.
99. Transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 25.
100. Discuţia dintre Ana Pauker şi doi lideri de partid la Casa Partidului de la Otopeni, 8 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 68, p. 229.
101. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 10, 12-13.
102. „Notă privind discuţia lui I.V. Stalin cu Gheorghe Gheorghiu-Dej şi Ana Pauker despre situaţia existentă în PCR şi starea de lucruri din România legat de Tratatul de pace", nr. 191, 2 februarie 1947, ora 9:00 PM, APRF.F 45, op. 1, d. 361, l. 62-66, in Galina P. Murasciko, Albina F. Noskova şi Tatjana W. Wolokitina (eds.), *Vostocinaia Evropa v dokumentah arhivov: 1944-1953*, vol. 1, Moscova, 1997, pp. 564-565.

103. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 14.
104. *Ibidem*, pp. 14-16.
105. Interviuri cu Eduard Mezincescu şi Alexandru Şiperco.
106. „Informaţiile interpretului şi maiorului în Armata sovietică Şkoda privind o discuţie cu Gh. Gheorghiu-Dej şi întâlnirea acestuia cu I.V. Stalin", nr. 192, 4 februarie 1947, A VP RF, f. 0125, op. 35, p. 136, d. 12, l. 15-16, in G.P. Murasciko *et al.* (eds.), *Vostocinaia Evropa v dokumentah arhivov*, pp. 568-570. Murasciko observă că memorandumul lui Gheorghiu-Dej apare şi în arhivele ruseşti: A VP RF, f. 0125, op. 35, p. 136, d. 11, l. 15-16, 18-20, 22-23 (*ibidem*, p. 569).
107. Circumstanţele misterioase şi contradictorii ale decesului lui Foriş rămân neclare şi au fost disputate de părţile implicate. Imediat după îndepărtarea lui din funcţia de secretar general, la 4 aprilie 1944, conducerea provizorie a PCR i-a permis lui Foriş să lucreze la ziarul partidului, *România liberă*. O lună mai târziu, fără nici o explicaţie, el a fost brusc izolat şi ţinut sub supraveghere permanentă. I s-a ordonat, cu diferite ocazii, să dea rapoarte detaliate şi să ia parte la discuţii prelungite despre activităţile sale din timpul războiului, fiind acuzat că era criminal şi duşman al partidului. Dar la 26 august, liderii de partid şi-au schimbat brusc atitudinea. Au început să-i permită să iasă în oraş, deşi întotdeauna însoţit, iar Bodnăraş l-a informat că nu-l considerau a fi agent al Siguranţei. Apoi, în a doua jumătate a lunii septembrie, curând după sosirea Anei Pauker, Foriş a fost arestat oficial de Bodnăraş însuşi şi de alţi activişti de partid şi închis la sediul central al Gărzii Patriotice a PCR, condusă oficial de Bodnăraş. Cu toate acestea, deşi soţia lui, Victoria Sârbu, fusese informată că atunci se stabileau dovezile vinovăţiei lui, Foriş a fost brusc eliberat la 24 decembrie şi i s-a spus de către Bodnăraş, la 6 ianuarie 1945, că fusese găsit nevinovat şi urma să fie numit şef al Secţiei de agitaţie şi propagandă a raionului Cluj. Întârziindu-şi plecarea la Cluj cu câteva săptămâni, Foriş a scris un raport detaliat despre poziţiile pe care le luase în timpul războiului şi în care acuza grupul lui Gheorghiu-Dej de antisovietism şi şovinism naţional, document pe care se pare că l-a trimis sovieticilor. La 23 martie 1945 a fost din nou arestat, de această dată de către Siguranţa controlată de comunişti, fiind suspectat a fi autorul unui manifest împotriva conducerii PCR. Soţiei sale, pe atunci însărcinată în luna a noua, i s-a ordonat de către Comitetul Central să divorţeze de el. Închis la Ministerul de Interne, Foriş a declarat imediat greva foamei şi a fost eliberat după douăzeci de zile, acuzaţiile neputând fi dovedite. Totuşi, la 9 iulie 1945, agentul sovietic Gheorghe Pintilie (Pantiuşa Bodnarenko) l-a arestat încă o dată la ordinele directe ale lui Gheorghiu-Dej. Ana Pauker a dezvăluit familiei sale că Dej şi Bodnăraş declaraseră la acea vreme celorlalţi lideri de partid că aveau dovezi incontestabile cum că Foriş fusese agent al Siguranţei în timpul războiului; pe baza celor afirmate de ei, întreaga conducere a votat rearestarea lui. Delegaţii participanţi la Conferinţa Naţională a PCR din octombrie 1945 au fost informaţi că Foriş fusese într-adevăr găsit vinovat de trădare. După ce a fost reţinut timp de un an, acesta a fost executat de Pintilie în vara lui 1946, fiind lovit cu un drug de fier şi apoi îngropat într-un mormânt comun provizoriu, alături de alte două cadavre, în subsolul casei de partid unde fusese închis. După arestarea lui în 1953, Teohari Georgescu a declarat că execuţia fusese ordonată de toţi cei patru secretari CC – deşi mai târziu recunoştea, în faţa unei comisii de partid, că dăduse declaraţii false despre asasinarea lui Foriş şi alte chestiuni controversate pentru a câştiga bunăvoinţa lui Gheorghiu-Dej. Mai mult, declaraţia sa din 1953 a fost contrazisă de Ana Pauker, care spusese familiei ei că execuţia lui Foriş din 1946 a fost dusă la îndeplinire pe baza ordinelor lui Dej şi Bodnăraş, fără ştirea sau aprobarea Secretariatului de partid. Când Ana Pauker a protestat împotriva acestei execuţii după ce ea avusese loc, Dej şi Bodnăraş au susţinut-o, insistând că ar fi fost imposibil să-l judece pe Foriş. Relatarea Anei Pauker a fost confirmată de Ana Toma, a cărei sursă de informaţii fusese soţul ei decedat, Gheorghe Pintilie, cel care îl arestase şi îl executase pe Foriş. Şi, în sfârşit, Maria Sârbu,

sora soţiei lui Foriş – Victoria (care zăcuse în închisoare timp de cincisprezece ani), relatează că atunci când a vizitat-o pe Ana Pauker la spital în 1959, aceasta şi-a exprimat dezgustul pentru uciderea lui Foriş şi a susţinut nevinovăţia acestuia. Raportul Comisiei PCR asupra lui Ştefan Foriş, 11 martie 1968, pp. 2-3; scrisoarea lui Ştefan Foriş către Comitetul Central al PCR, 24 iunie 1944, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 56, p. 1; scrisoarea Victoriei Sârbu către Comitetul Central al PCR, nedatată, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 56, p. 124; declaraţia Victoriei Sârbu, 7 februarie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 54, pp. 20-21; declaraţia Victoriei Sârbu, nedatată, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 56, p. 124; declaraţia lui Remus Koffler, nedatată, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 45, pp. 64, 119; „Notă privind arestarea şi cercetarea lui Teohari Georgescu", Comisia PCR, p. 3; Egon Balaş, *Will to Freedom: A Perilous Journey through Fascism and Communism*, Syracuse, N.Y., 2000, p. 164; interviuri cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu, Tudor Olaru, Ana Toma şi Maria Sârbu.

108. Galina P. Muraşco, Albina F. Noskowa şi Tatiana W. Wolokitina, „Das Zentralkomitee de WKP(b) und das Ende der «nationalen Wege zum Sozialismus»", *Jahrbuch für historische Kommunismus-forschung*, 1994, Akademie Verlag, pp. 15-17.
109. *Ibidem*, pp. 17-19.
110. Declaraţia lui Gheorghiu-Dej, transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 7 decembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 12.
111. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 25. Relatarea lui Dej este confirmată de un sinopsis recent publicat al unei şedinţe a Biroului Politic din 13 iulie 1948, la care ştirile au fost discutate în detaliu (Ioan Scurtu, „PMR şi «criza iugoslavă»", in *Dosarele istoriei*, nr. 3, 19, 1998, p. 37).
112. Declaraţia lui Teohari Georgescu, 23 mai 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 5.
113. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 26, 29-30; Scurtu, „PMR şi «criza iugoslavă»", pp. 35-41. Chişinevschi era un agent superior sovietic, numit de obicei „omul lui Beria" în cadrul Biroului Politic român (*ibidem*, p. 30; memoriul lui Vasile Luca, 15 februarie 1957, pp. 7-8; interviuri cu Radu Mănescu, Elena Tudorache, Alexandru Şiperco, Hermina Tismăneanu, Eduard Mezincescu, Tudor Olaru şi Cristina Boico; interviu cu Charlotte Gruia, 15 iulie 1991).
114. Declaraţia lui Teohari Georgescu, 23 mai 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 7.
115. *Ibidem*, p. 3. Gheorghe Pintilie a raportat şi despre grija permanentă a Anei Pauker în legătură cu „ce vor spune sovieticii" (Declaraţia lui Gheorghe Pintilie, 10 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 5).
116. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 21 decembrie 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 122/1945, p. 29.
117. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 23 septembrie 1946, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 49/1946, pp. 15-19.
118. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 11 septembrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 28/1947, pp. 1-7; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 12 septembrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 28/1947, pp. 25, 41.
119. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 12 septembrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 28/1947, pp. 14-16.
120. Despre ordinele sovietice, vezi interviul cu Sorin Toma.
121. Memoriul lui Vasile Luca, 5 noiembrie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 126, pp. 47-48.

122. Ana Pauker a recunoscut că „n-am avut deplină încredere în Maurer şi Zeiger" în 1947 (Răspunsurile Anei Pauker la întrebările Comisiei de partid a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 87); studiul scris de ruşi a făcut greşit legătura între numele Anei Pauker şi un atac asupra programului economic al lui Dej şi Maurer şi apelul la naţionalizarea industriei româneşti de către vechiul şi apropiatul ei asociat din Comintern, diplomatul bulgar Demiter Ganev (T.V. Volokitina, G.P. Murasciko şi A.F. Noskova, *Narodnaia demokratiia, mif ili realnost? Obşcestvenno-politiceskie protessi v Vostocinoi Evrope, 1944-1948*, Moscova, 1993, pp. 180-181); după cum sugera Dej, el era adevărata ţintă atunci când Ana Pauker l-a acuzat pe Maurer, în mod eronat, de a se fi opus creării SOVROM-ului (Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 7 decembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 11).
123. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 40/1952, p. 77.
124. Interogatoriul lui Vasile Luca, 11 februarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 2, p. 10.
125. Sinteză, 1-15 mai 1955, Ministerul de Interne, Penitenciarul Văcăreşti, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 154, p. 18.
126. Teohari Georgescu, precum şi Iosif şi Liuba Chişinevschi (aceasta din urmă lucrase în Comisia de Control a partidului) i-au dezvăluit lui Alexandru Şiperco faptul că Gheorghiu-Dej a fost cercetat de sovietici începând cu iunie 1948, fără să fie retrogradat sau izolat în vreun fel. Acest lucru a fost confirmat şi de Charlotte Gruia, la rândul ei membră a Comisiei de Control a partidului: „Cei care fuseseră chemaţi în faţa comisiei de cercetare (în timpul verificării membrilor de partid care începuse în 1948) vorbeau apoi între ei despre ce fuseseră întrebaţi şi spuneau cum întrebările se apropiau tot mai mult de Gheorghiu-Dej". Cu toate acestea, potrivit lui Teohari Georgescu şi soţilor Chişinevschi, nici Ana Pauker, nici Vasile Luca şi nici Teohari Georgescu nu au încercat să profite de aceste cercetări pentru a-l răsturna pe Gheorghiu-Dej (interviuri cu Alexandru Şiperco şi Charlotte Gruia).
127. Interviu cu Alexandru Şiperco.
128. Maurer, care figura deja ca adjunct al ministrului Industriilor în iunie 1948, a fost numit preşedinte al Asociaţiei pentru Răspândirea Ştiinţei şi Culturii nu mult după aceea (*The Romanian Press Review*, anexă, 3 iunie 1948; *The Romanian Press Review*, nr. 561, 3 noiembrie 1949; interviu cu Ion Gheorghe Maurer, 12 iulie 1991). Despre Dej şi Chişinevschi, vezi transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 31.
129. Interviu cu Sorin Toma.
130. Interviu cu Alexandru Şiperco.
131. Despre Rákosi, vezi RtskhIDNI, f. 575, op. I, d. 94; l. 90, 92-94, citat în Leonid Gibianskii, „The Last Conference of the Cominform", in Giuliano Procacci (ed.), *The Cominform Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Milano, 1994, p. 657.
132. Interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu; interviu cu Mihai Alexandru; interviu cu Luiza Năvodaru, 17 august 1993.
133. Interviu cu Sorin Toma.
134. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 12-14 martie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 162-163. Teohari Georgescu a subliniat acelaşi lucru: „În perioada 1948-1952, Ana şi-a făcut prieteni de familie şi a primit acasă la ea atât străini care veneau în vizită în ţară, cât şi diplomaţi din ţări [popular] democrate. În discuţiile noastre, Ana mi-a spus că face acest lucru în ciuda faptului că cei din conducere îşi exprimaseră dezaprobarea faţă de aceasta..." (Declaraţia lui Teohari Georgescu, 26 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 17).

135. După ce l-a numit, de exemplu, pe activistul de partid veteran Dumitru Petrescu în funcţia de şef al Secţiei organizatorice a Comitetului Central, Gheorghiu-Dej a început să-i ceară acestuia informaţii utile despre Ana Pauker şi acoliţii ei (Transcrierea stenogramei discuţiei tovarăşului Dumitru Petrescu cu Comisia PCR, 2 noiembrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 328).
136. Liderul Partidului Naţional Ţărănesc, Corneliu Coposu, a aflat, fiind în detenţie, de la economistul Herbert (Belu) Zilber că Ana Pauker îşi exprimase dezacordul faţă de arestul impus de sovietici lui Coposu şi ţărănistului Ghiţă Pop la o şedinţă la care Zilber a participat în 1947 (interviu cu Corneliu Coposu, 6 ianuarie 1994; Corneliu Coposu, *Dialoguri* cu Vartan Arachelian, Bucureşti, 1993, pp. 66-67). În acelaşi fel, Ion Cârja, secretarul general al Asociaţiei Scriitorilor din Transilvania, care a fost închis pentru activităţi anticomuniste între 1949 şi 1964, afirmă că membrii încarceraţi ai anturajului lui Lucreţiu Pătrăşcanu i-au spus că Ana Pauker intervenise pentru Iuliu Maniu în 1947 trimiţând o scrisoare generalului Alexandru Petrescu, judecător în procesul lui Maniu, prin care îi cerea acestuia să fie îngăduitor la pronunţarea sentinţei (Ion Cârja, *Canalul morţii*, Bucureşti, 1993, p. 173). În afară de aceasta, Camil Dumetrescu, activist naţional-ţărănist de rang superior care lucrase la Direcţia pentru cifru a Ministerului de Externe înainte de a fi arestat în martie 1947, spunea că „Ana Pauker a fost singura persoană din conducerea comunistă care i-a informat pe părinţii mei că eram bine sănătos" în închisoare (Interviu cu Camil Dumetrescu, in *Cotidianul*, anul 2, nr. 156, 321, 12 august 1992, p. 4).
137. Transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 37; interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu. Lucreţiu Pătrăşcanu i-a dezvăluit prietenului său Herbert (Belu) Zilber că Ana Pauker i-a spus la acea vreme „că aproximativ 2.000 de oameni trebuie să fie arestaţi pentru ca noi să putem face ce vrem!" (Declaraţia lui Herbert Zilber, 5 februarie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 39, p. 106).
138. Interviu cu Gheorghe Brătescu.
139. Transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 37.
140. Transcrierea stenogramei unei şedinţe plenare a Comitetului Central al PMR, 23-24 ianuarie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 7/1950, vol. 2, p. 213.
141. Transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 37; ASRI, Fond P, Dosar 4121, Tabel nr. 9.
142. Memoriul lui Vasile Luca, 5 noiembrie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 126, p. 56. Ana Toma şi Wilhelm Einhorn au susţinut acelaşi lucru (interviuri cu Ana Toma şi Wilhelm Einhorn).
143. Interogatoriul lui Vasile Luca, 22 februarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 2, p. 57.
144. Hotărâre privind activităţile tovarăşului Teohari Georgescu la conducerea Ministerului de Interne, Plenara CC din 26-27 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, pp. 170, 173-174; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic, 13 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 19/1952, p. 68.
145. Răspunsurile lui Teohari Georgescu la întrebările Comisiei de Control a partidului, 15 septembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 32, pp. 213-214.

146. Răspunsurile lui Teohari Georgescu la întrebările Comisiei de Control a partidului, 15 septembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 32, pp. 213-214.
147. Critica adusă de Cominform privind recrutarea în masă a fost dezvăluită într-o Plenară a Comitetului Central în mai 1950 (transcrierea stenogramei unei şedinţe plenare a Comitetului Central al PMR, 15-17 mai 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 32/1950, p. 124). Simion Zeiger discută despre ordinul Cominform-ului de a se verifica membrii de partid, in „Certain Aspects of the Policies of the Party and State Leadership in Romania towards the Jewish Population in the First Years after Taking Power", manuscris nepublicat, p. 1.
148. Potrivit lui Gheorghiu-Dej, facţiunea condusă de Ana Pauker se opunea hotărârilor care solicitau verificarea pronunţate la primul Congres al Partidului Muncitoresc Român (PMR) în februarie 1948 (Discursul lui Gheorghiu-Dej, transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 5 decembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 116). Opoziţia manifestată de Ana şi Luca în legătură cu excluderea unui mare număr de membri de partid prin verificare a fost evidentă la o şedinţă a Secretariatului din octombrie 1948 şi pare să fi dus la un compromis privind criteriile de excludere (transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 4 octombrie 1948, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 38/1952, pp. 1-10). Mai mult, Ana Pauker şi Teohari Georgescu au fost criticaţi, în timpul epurării lor, pentru obstrucţionarea muncii comisiei de verificare (transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 16; hotărârea privind activităţile tovarăşului Teohari Georgescu la conducerea Ministerului de Interne, Plenara CC, 26-27 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 171).
149. Discursul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 5 decembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 116.
150. Interogatoriul lui Teohari Georgescu, 4 iulie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 4, p. 235.
151. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 21 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 54/1952, pp. 7-8.
152. Transcrierea stenogramei unei şedinţe plenare a Comitetului Central al PMR, 15-17 mai 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 32/1950, pp. 122, 124, 127.
153. Transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 82.
154. Ca ministru de Finanţe, Vasile Luca s-a opus permanent investiţiilor ineficiente sau neprofitabile, aflându-se astfel în repetate rânduri în conflict atât cu Miron Constantinescu, şeful Comisiei de Stat pentru Planificare, cât şi cu Gheorghiu-Dej (transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 27 septembrie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 83/1949, pp. 5-15; interogatoriul lui Teohari Georgescu, 12 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 1, p. 317; declaraţia lui Teoharie Georgescu, 23 mai 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 10; declaraţia lui Zoltan Eidlitz, nedatată, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 111, pp. 64-66; interviu cu Alexandru Nistor; interviu cu Niculae Bellu). De asemenea, Luca a oprit finanţarea proiectelor prost administrate, inclusiv cele ale companiei de construcţii sovieto-române. La ordinul său, ministrul adjunct Alexandru Iacob a blocat fondurile pentru proiectele SOVROM, determinând multe şantiere de construcţii să oprească lucrul. Ministrul secretar de stat sovietic, Iatrov, s-a plâns ulterior conducerii române de partid, afirmând că în Uniunea Sovietică nu se întâmplase niciodată aşa ceva;

o comisie reunită sovieto-română şi Banca Română de Investiţii au fost criticate pentru această măsură (Declaraţia lui Zoltan Eidlitz, nedatată, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 111, p. 74).

155. Transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 21 ; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 27 septembrie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 83/1949, p. 8.
156. Interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu.
157. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 92/1949, pp. 6-7 ; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 31 martie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 3/1950, p. 10; transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, pp. 8-9; interogatoriul lui Ioan Weisz de către o comisie de partid, 15 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 30/1952, pp. 7-8, 10; interogatoriul lui Zoltan Eidlitz, 32 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 112, p. 14; declaraţia lui Vasile Modoran, 14 august 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 93, p. 113; interviu cu Elisabeta Luca, 8 iulie 1991 ; interviuri cu Alexandru Nistor şi Niculae Bellu.
158. Elena Tudorache a asistat personal la momentul în care Ana Pauker şi-a exprimat opoziţia în legătură cu Canalul la o şedinţă administrativă a Comitetului Central în 1949: „Ea a spus", dezvăluie Elena Tudorache, „că nu era de acord cu asemenea investiţii exagerate nu numai din punctul de vedere al banilor, ci mai ales al cimentului pentru Canal... A spus că oamenii şi ţăranii nu aveau destul ciment şi alte materiale pentru a-şi construi casele. Este risipă curată să asigurăm milioane de tone de ciment pentru a construi Canalul" (Interviu cu Elena Tudorache; confirmat de Alexandru Nistor, interviu). Aversiunea Anei Pauker faţă de acest proiect este evidentă în observaţiile către Secretariat din septembrie 1949: „Suntem o ţară mică", declara ea, „care am ieşit din război, suntem în refacere. Cu toate acestea, ne-am apucat de o muncă de care nici o ţară capitalistă nu ar îndrăzni să se apuce în situaţia noastră... Uniunea Sovietică... n-a făcut-o ca noi, în timpul acesta de trecere la societatea socialistă şi venim noi, o ţară care acum trecem înspre socialism, ţară mititică, care construieşte un canal. Nici burghezia noastră, în cele mai bune timpuri ale ei, nu putea să facă acest lucru. Este o lucrare extraordinară. Este o lucrare care ani şi ani de zile trebuie să scoţi ce ai băgat" (Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 22 septembrie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 81/1949, p. 18).
159. Despre supravegherea proiectului de către Dej, vezi declaraţia lui Zoltan Eidlitz, nedatată, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 111, p. 75; interogatoriul lui Zoltan Eidlitz, 23 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 112, p. 14; interviu cu Alexandru Nistor. Despre susţinerea lui de către Dej, vezi interviul cu Mihai Alexandru; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 17 mai 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 3/1951, p. 5. Atitudinea lui Dej este de asemenea confirmată de şeful agenţiei economice române din Moscova de la sfârşitul anilor '40. Acesta îşi aminteşte că entuziasmul lui Gheorghiu-Dej referitor la Canal după întâlnirile sale cu Stalin în 1948 dădea impresia că ideea îi aparţinea lui Dej însuşi. Funcţionarul, care a ţinut să-şi păstreze anonimatul, a fost intervievat la 1 iulie 1991.
160. Notă privind anumite probleme rezultând din cercetarea dosarelor celor două procese referitoare la Canalul Dunăre – Marea Neagră, nedatată, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 1-6. Arestările au fost iniţial ordonate în martie 1952, dar nu au avut loc decât după ce Teohari Georgescu a fost epurat din Ministerul de Interne în mai (*ibidem*, p. 3).

161. George H. Bossy, „Transportation and Communications", in Stephen Fischer-Galaţi (ed.), *Romania*, New York, 1957, pp. 340-341.
162. Nu este clar dacă Ana Pauker s-a opus construirii Canalului şi pentru că acolo se practica munca silnică. După epurarea ei, avocatul Radu Olteanu, care fusese arestat în 1949 pentru homosexualitate şi trimis la Canal, o vizita în mod regulat. Ginerele Anei Pauker, dr. Gheorghe Brătescu, îşi aminteşte că Olteanu „îi spunea Anei ce se petrecuse la Canal. *Ea nu ştia ?* Nu. Ştia numai ce se spunea în mod oficial, că reprezintă un lagăr de reeducare a personalităţilor burgheze. După părerea mea, nu voia să ştie ce se întâmpla acolo. *Cum reacţiona la ceea ce spunea Olteanu ?* Era îngrozită" (Interviu cu Gheorghe Brătescu).

Capitolul IV

1. Hugh Seton-Watson, *The East European Revolution*, New York, 1962, p. 13 n.1. Această cifră era valabilă pentru anii 1930.
2. Transcrierea stenogramei Şedinţei Plenare a Comitetului Central al PMR, 30 noiembrie - 5 decembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 218.
3. Interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu.
4. Transcrierea stenogramei Şedinţei Plenare a Comitetului Central al PMR, 30 noiembrie - 5 decembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 126.
5. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 73/1952, p. 56.
6. Interogatoriul lui Vasile Luca, 22 februarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 2, p. 27 [sublinierea noastră]. Teohari Georgescu a afirmat, de asemenea, că Ana Pauker şi-a exprimat dorinţa să i se acorde responsabilitatea pentru agricultură (Declaraţia lui Teohari Georgescu, 26 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 13).
7. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 4 octombrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 33/1947, pp. 27-28.
8. R.W. Davies, *The Socialist Offensive : The Collectivization of Soviet Agriculture, 1929-1930*, Cambridge, Mass., 1980, p. 32. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 12 septembrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 28/1947, p. 31.
9. *Ibidem*, p. 8.
10. *Ibidem*, pp. 30, 33-34.
11. *Ibidem*, pp. 27-28.
12. *Ibidem*, pp. 27-28, 45.
13. *Ibidem*, p. 25.
14. J. Stalin, *Collected Works*, vol. 7, 1947, pp. 286-287, noiembrie 1926, pp. 122-129, aprilie 1926, pp. 315-316, 339-340, decembrie 1925; citat în Davies, *The Socialist Offensive*, pp. 31-32.
15. Stephen F. Cohen, *Bukharin and The Bolshevik Revolution : A Political Biography, 1888-1938*, ed. rev., Oxford, 1980, pp. 175-176, 178.
16. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 31 august 1949, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 1/1950, p. 5.
17. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 2 ianuarie, 1950, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 1/1950, pp. 8-9.
18. Memoriul lui Vasile Luca, 5 noiembrie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 126, p. 56.
19. Interogatoriul lui Vasile Luca, 11 februarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 2, p. 8; autocritica Anei Pauker către Biroul Politic al PMR, 22 septembrie 1952, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR; declaraţie scrisă a Anei Toma, 5 noiembrie 1956, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 4; declaraţie scrisă a lui Zoltan Eidlitz, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 111, pp. 119, 123; interviu cu Alexandru Nistor.

20. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 3 octombrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 32/1947, p. 47.
21. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 12 septembrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 28/1947, p. 13.
22. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 18 decembrie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 9/1951, p. 129.
23. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 20 iunie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 4/1951, p. 9.
24. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 16 octombrie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 8/1951, p. 46.
25. Despre poziţia lui Luca, vezi transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 1 septembrie 1950, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 54/1950, pp. 1-8, 14-18; transcrierea stenogramei unei şedinţe plenare a Comitetului Central al PMR, 15-17 mai 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 32/1950, p. 216; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 18 iunie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 4/1951, pp. 2-7; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 13 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 19/1952, p. 56; transcrierea stenogramei unui interogatoriu al ministrului Comerţului, Vasile Malinschi, de către o comisie de partid, 9 şi 21 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 254/1952, pp. 170, 211, 218-219. Despre poziţia Anei Pauker, vezi transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 2 ianuarie 1950, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 1/1950, pp. 8-9; transcrierea stenogramei şedinţei plenare a Comitetului Central al PMR, 29 februarie – 1 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 13/1952, p. 119.
26. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 13 aprilie 1950, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 27/1950, pp. 8-9; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic, 1 septembrie 1950, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 54/1950, p. 3; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 18 decembrie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 9/1951, pp. 130-132; Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 19/1952, p. 14; Fond I, Dosar 563/1953, pp. 25-37.
27. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 13 aprilie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PMR – Cancelarie, Dosar 27/1950, pp. 9-10.
28. Corespondenţa personală a lui Sorin Toma către autor, 30 ianuarie 1993.
29. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 4 octombrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 33/1947, p. 25.
30. Despre eşecul lui Gheorghiu-Dej în a-i împiedica pe Ana Pauker şi Vasile Luca să inverseze coeficienţii preţurilor stabilite de Ministerul Industriei şi Comerţului, vezi Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 711/1952, p. 83. Citatul a fost extras din transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 30 septembrie 1948, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 9/1948, pp. 79, 81.
31. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 19 septembrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 9/1950, p. 15.
32. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 29 septembrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 9/1950. p. 30.
33. Fragmente extrase dintr-o şedinţă a Comisiei ministeriale, 10 martie 1948, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 4/1948, p. 6; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 29 septembrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 9/1950, p. 30; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic, 13 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 19/1952, p. 56. Citatul a fost extras din transcrierea stenogramei

unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 19 septembrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri - Cabinetul, Dosar 9/1950, p. 20.

34. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 29 septembrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri - Cabinetul, Dosar 9/1950, pp. 30-32.
35. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 4 octombrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 33/1947, p. 21 ; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 30 septembrie 1948, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri - Cabinetul, Dosar 9/1948, p. 28 ; transcrierea stenogramei şedinţei plenare a Comitetului Central, 29 februarie - 1 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 13/1952, pp. 118-119.
36. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 mai 1952, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 40/1952, p. 77.
37. Ionescu, *Communism in Romania*, pp. 110-111 ; J. Montias, *Economic Development in Communist Rumania*, Cambridge, Mass., 1967, p. 89. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 4 octombrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 33/1947, p. 9.
38. Adam Ulam, *Stalin : The Man and His Era*, New York, 1973, p. 669.
39. Despre implicarea Anei Pauker în comisia Şcolii Leniniste, vezi autocritica Anei Pauker către Biroul Politic al PMR, 22 septembrie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR. Citatul a fost extras din Arhiva Ministerului de Externe rus, Fond 0125, Op. 34, doc. 16, p. 131, l. 119-120 ; citată în Volokitina, Murasciko şi Noskova, *Narodnaia demokratiia, mif ili realnost ?*, p. 174.
40. Comitetul regional al PMR, Iaşi, Arhivele Statului Iaşi, Fond I, Dosar 46/1945, p. 4 ; citat în Gheorghe Onişoru, „Propagandă şi contrapropagandă : problema colhozurilor (1944-1949)", in *Instaurarea comunismului - între rezistenţă şi represiune*, lucrări prezentate la conferinţa de la Sighetul Marmaţiei (9-11 iunie 1995), Analele Sighet II, Bucureşti, 1995, p. 36.
41. *Ibidem*, pp. 38-40 ; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PCR, 9 decembrie 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 121/1945, p. 4.
42. *Scânteia*, 23 februarie 1948, p. 1. La o şedinţă a Comitetului Central, Teohari Georgescu a vorbit despre secetă şi foametea care i-a urmat şi care a afectat în primul rând Moldova şi sud-estul Transilvaniei : „Lipsurile au devenit de nedescris în zonele devastate de foamete. Sunt familii cu mulţi copii care nu au văzut nici măcar un fir de grâu sau un ştiulete de porumb în zece zile. Nu au văzut decât buruieni, pe care acum le culeg ca să le mănânce. Mortalitatea, ca urmare a consumării acestora, creşte continuu" (transcrierea stenogramei şedinţei plenare a Comitetului Central [lărgit] al PCR, 31 august 1946, p. 112).
43. Gravitatea acestor crize se poate observa la compararea producţiei de cereale din 1939 şi 1946. În 1939, ţara producea 1.224.000 vagoane de cereale, din care 445.000 vagoane de grâu, 605.000 de porumb, 83.000 de orez, 49.000 de ovăz şi 43.000 de secară. În 1946, aceste cifre au scăzut la o producţie totală de 251.000 vagoane, incluzând 132.000 vagoane de grâu, 77.000 de porumb, 17.000 de orez, 20.000 de ovăz şi 5.000 de secară (*Istoria Partidului Comunist Român*, sinteză documentară, Institutul de Studii Istorice şi Socio-politice de pe lângă Comitetul Central al PCR, capitolul 6, august 1944 - decembrie 1947, p. 947). Despre solicitările de importuri din vest, vezi transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 23 septembrie 1946, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 49/1946, pp. 15-19. Despre colectivizarea ca soluţie, vezi interviul cu Ana Toma ; interviu cu Ida Felix, 25 iunie 1991.
44. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 4 octombrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 33/1947, p. 9.
45. Alec Nove, *An Economic History of the USSR*, ed. rev., Londra, 1976, pp. 107-110, 124 ; Robert Lee Wolff, *The Balkans in Our Time*, Cambridge, Mass., 1974, pp. 161-165.
46. Nove, *An Economic History of the USSR*, p. 109.

47. Joseph V. Stalin, *Selected Works*, Davis, Calif., 1971, p. 259.
48. Moshe Lewin, *Russian Peasants and Soviet Power: A Study of Collectivization*, New York şi Londra, 1968, p. 94; Nove, *An Economic History of the USSR*, p. 109.
49. Discursul lui Stalin la al cincisprezecelea congres al PCUS, 3 decembrie 1927; citat în Nove, *An Economic History of the USSR*, p. 148.
50. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 4 octombrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 33/1947, pp. 9-10.
51. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 3 octombrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 32/1947, p. 64; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 4 octombrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 33/1947, pp. 17-18.
52. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 4 octombrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 33/1947, p. 17.
53. Interviu cu Ana Toma.
54. Interviu cu Iosif Breban, 16 martie 1994. Opoziţia manifestată de Ana Pauker faţă de colectivizare a fost confirmată şi de Elena Tudorache, membră a Comitetului Central din 1944 până în 1948, şi Victor Vezendean, care a lucrat împreună cu Gheorghiu-Dej şi Iosif Chişinevschi la Secretariatul de partid din 1950 până în 1953 (interviu cu Elena Tudorache, 10 decembrie 1990; interviu cu Victor Vezendean).
55. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 20 iulie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 7/1950, p. 28.
56. Interviu cu Iosif Breban.
57. Liuba Chişinevschi i-a dezvăluit acest lucru Cristinei Boico. Sursa era, bineînţeles, soţul ei Iosif, care participase la şedinţă şi fusese „de-a dreptul şocat" de răspunsul Anei Pauker (interviu cu Cristina Boico, 16 septembrie 1989).
58. După cum afirma Nove, „fără îndoială că scopul (sau scopul principal) al colectivizării era de a mobiliza un surplus agricol mai mare" (Alec Nove, „Stalin and Stalinism: Some Introductory Thoughts", in Nove [ed.], *The Stalin Phenomenon*, New York, 1992, p. 35).
59. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 13 aprilie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 80/1949, p. 5.
60. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 21 septembrie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 80/1949, p. 11.
61. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 13 aprilie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 27/1950, pp. 8-9.
62. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 4 octombrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 33/1947, pp. 16-17.
63. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 4 octombrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 33/1947, p. 20.
64. Fragmente extrase dintr-o şedinţă a Comisiei ministeriale, 10 martie 1948, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 5/1948, pp. 1-4.
65. Transcrieri ale stenogramelor unor şedinţe ale Biroului Politic al PMR, 15-17 februarie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 15/1949, pp. 22-23.
66. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 17 februarie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 15/1949, pp. 22-23.
67. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 15 februarie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 15/1949, pp. 5-6.
68. Transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 3-5 martie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 21/1949, p. 63.
69. *Hotărârea Plenarei Comitetului Central al PMR, 3-5 martie 1949*, Bucureşti, 1949, pp. 11-13, 15, 19, 23, 29; rezumat după transcrierea stenogramei şedinţei plenare a Comitetului Central al PMR, 3-5 martie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie,

Dosar 21/1949, p. 63; David A. Kideckel, „The Socialist Transformation of Agriculture in a Romanian Commune, 1945-1962", in *American Ethnologist*, 9, nr. 2, mai 1982, p. 324.

70. Gheorghe Surpat (ed.), *România în anii socialismului, 1948-1978*, Bucureşti, 1980, p. 89.
71. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, pp. 1-2.
72. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, pp. 49, 106.
73. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 7.
74. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 31 mai 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 55/1949, pp. 6-8; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 21 iulie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 57/1949, p. 7.
75. Declaraţia lui Pavel Chirtoacă, transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secţiei Agrare a Comitetului Central al PMR, 18 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, p. 10.
76. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 268/1949, pp. 1-22; Fond I, Dosar 270/1949, pp. 1-7; Fond I, Dosar 272/1949, pp. 1-4; Fond I, Dosar 275/1949, pp. 1-4.
77. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Comisiei Agrare a PMR, 1 septembrie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 270/1949, pp. 1-7.
78. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 13 septembrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 8/1949, pp. 62-63.
79. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, p. 3; Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 206/1950, pp. 130-131.
80. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 7.
81. Cifra de 1.000 de cereri a fost preluată din transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 4 octombrie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 89/1949, p. 14; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Comisiei Agrare, 16 august 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 268/1949, p. 14; cifra de 350 de cereri a fost preluată din transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 11. Cifra de 120 de cereri aprobate a fost preluată de la Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1950, p. 36; Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 74/1952, p. 284.
82. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 4 octombrie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 89/1949, p. 14.
83. *Ibidem*, pp. 14-15.
84. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, pp. 49, 106.
85. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 8.
86. Transcrierea stenogramei unei şedinţe cu secretarii comitetelor judeţene de partid, 20-23 februarie 1950, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 11/1950, pp. 29-30.
87. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 8.
88. *Ibidem*, pp. 7-8.
89. Răspunsurile Anei Pauker la întrebările Comisiei de partid a CC al PMR (fragmente), 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 6.
90. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 12; transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a CC al PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 64.

91. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului administrativ al PMR, 24 mai 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1950, p. 29; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 8; raport asupra activităţii Secţiei Agrare a Comitetului Central al PMR de la înfiinţare şi până în prezent, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, p. 4.
92. Despre concluziile sovieticilor, vezi transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 8. Petrescu, citat aici, nu a menţionat, potrivit obiceiului, numele sovieticilor. Dar mai târziu Ana Pauker a dezvăluit faptul că acest plan sporit fusese inventat de către „tovarăşi", un eufemism pentru sovietici (transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 27-28 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 72). Pentru confirmarea lui Dej, vezi transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Organizatoric al PMR, 6 iunie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1950, p. 24.
93. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 13 aprilie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 27/1950, p. 2.
94. Transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 15-17 mai 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 32/1950, p. 169; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 15 iunie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 43/1950, p. 13.
95. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 8.
96. Mihai Nagy, fost secretar al judeţului Trei Scaune, la o şedinţă a conducerii de partid, 11 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 18, 25.
97. Statisticile din documentele de arhivă arată că s-au înfiinţat 51 de gospodării colective în mai şi 194 în iunie, dar nu se specifică exact câte din cele 194 existau deja în 15 iunie. Deşi *Scânteia* raporta regulat numărul de gospodării colective nou-create în fiecare duminică, ea nu a mai dat cifre exacte pentru două din cele patru săptămâni ale lunii iunie. Cu toate acestea, din cifrele publicate de *Scânteia* se poate deduce că între 1 şi 15 iunie s-au format un număr maxim de 117 de colective; acestea, adăugate la cele 51 create în mai, însumează 168 (Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 74/1952, p. 284; Fond I, Dosar 755/1952, p. 4; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 8; *Scânteia*, nr. 1, 752, 6 iunie 1950, p. 3; *Scânteia*, nr. 1, 758, 13 iunie 1950, p. 3; *Scânteia*, nr. 1, 764, 20 iunie 1950, p. 2; *Scânteia*, nr. 1, 770, 27 iunie 1950, p. 1).
98. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Organizatoric al PMR, 6 iunie 1950, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1950, pp. 25-26.
99. Tatiana Brătescu, „Ana Pauker: ultimii ani", *Cotidianul*, Supliment istoric, 4, nr. 10 (42), 27 octombrie 1955, p. 4; interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu. Confirmarea spitalizării Anei Pauker la Moscova a fost găsită în arhivele ruseşti (G.P. Murasciko *et al.* [eds.], *Vostocinaia Evropa v dokumentah arhivov*, vol. 2, 1998, p. 424).
100. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 9.
101. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 17 februarie 1949, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 15/1949, pp. 16-17.
102. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Organizatoric al PMR, 6 iunie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1950, pp. 21-22.
103. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 8-10, 12.

104. *Ibidem*, p. 9.
105. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Organizatoric al PMR, 24 mai 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1950, p. 30.
106. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Organizatoric al PMR, 6 iunie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1950, p. 21.
107. Ignorând afirmaţia lui Luca, Gheorghiu-Dej a adăugat imediat: „Baza de acţiune pentru organizarea de gospodării colective e îngustată. Însăşi organizaţiile de partid nu vor creşte, nu vor simţi o răspundere mai mare faţă de sarcina de creare a gospodăriilor colective". Aceasta a urmat anunţului lui Gheorghiu-Dej cum că „ar trebui să antrenăm organizaţiile de partid pentru a dezvolta o iniţiativă cât mai largă [pe linia colectivizării], nu să limităm aceasta la sarcina unei comisii" (*ibidem*).
108. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 7, 9.
109. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a secretarilor comisiilor judeţene de partid şi instructorilor Comitetului Central, 15 iunie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 44/1950, pp. 28, 30, 32.
110. Declaraţiile lui Nagy Mihai şi Toth Geza la o şedinţă a conducerii de partid a PMR, 11 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 38.
111. Despre colectivizare în general în această perioadă, vezi Raportul privind munca de organizare a gospodăriilor agricole colective din vara anului 1949 până în septembrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 79; Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, p. 5. Despre întreceri, vezi Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, p. 6.
112. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 78-79.
113. Despre numărul instructorilor, vezi Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 36; Fond I, Dosar 748/1952, p. 41; Fond I, Dosar 755/1952, pp. 5, 9. Despre autorităţile locale care îi evitau, vezi Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 79. Citatul a fost extras din Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, pp. 8-9.
114. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 42/1950, pp. 13-20; Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 64, 72-75; Fond I, Dosar 755/1952, pp. 3-6. Constrângerea era larg răspândită în procesul de consolidare a gospodăriilor de stat (GOSTAT) în 1949, dar de aceasta nu se ocupa Comisia Agrară, ea reprezentând un demers separat faţă de campania de colectivizare (Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, pp. 223, 352-353).
115. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 35, 73, 81; Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 42/1950, p. 17; Fond I, Dosar 75/1952, pp. 192-196; Fond I, Dosar 59/1951, pp. 5-6; Fond I, Dosar 206/1950, pp. 40, 43.
116. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, pp. 192-196, 246; Fond I, Dosar 755/1952, p. 6.
117. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 35, 73; Fond I, Dosar 755/1952, p. 6; Fond I, Dosar 206/1950, p. 43.
118. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 37; Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 59/1951; Fond I, Dosar 69/1951, p. 83; procesele-verbale ale interogatoriului lui Teohari Georgescu, 17 decembrie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 4, p. 426; Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 10/1952, p. 26.
119. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 74; Fond I, Dosar 755/1952, p. 6.
120. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, p. 10; Fond I, Dosar 59/1951, p. 6.

121. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 244.
122. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 245; Fond I, Dosar 59/1951, p. 10; Fond I, Dosar 93/1951, p. 2.
123. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, p. 6; Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 194; Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 22, 42-43; Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 75; Fond I, Dosar 75/1952, p. 194; Dosar 755/1952, p. 6.
124. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 45; Fond I, Dosar 59/1951, p. 9.
125. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 51/1951, p. 11.
126. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 35, 74; Fond I, Dosar 75/1952, p. 193.
127. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 23/1951, p. 1; Fond I, Dosar 93/1950, p. 2; Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 34; Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 23/1951, p. 1. Citatul a fost atribuit secretarului comitetului provizoriu al satului Cistei din judeţul Alba.
128. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 73/1952, p. 130.
129. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 6; Fond I, Dosar 75/1952, pp. 192-196.
130. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 74; Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 42/1950, p. 18; Fond I, Dosar 218/1951, pp. 53-54, 89; Fond I, Dosar 207/1950, pp. 110-120; Fond I, Dosar 59/1951, p. 7.
131. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 77/1951, pp. 27-29.
132. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 59/1951, p. 7.
133. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 248.
134. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 32.
135. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 281.
136. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 206/1950, p. 136. Existase o rezistenţă destul de violentă din partea ţăranilor înaintea acestei perioade, cum observa Ana Pauker la a cincea Plenară a CC din ianuarie 1950: „Nu este săptămână, ba chiar nu este lună când un activist de al nostru să nu fie lovit, bătut şi uneori omorât [la ţară]". Cu toate acestea, înaintea verii anului 1950, asemenea acte de violenţă se petreceau ca replică la colectarea obligatorie a cotelor şi la consolidarea gospodăriilor de stat (GOSTAT-uri), dar nu la înfiinţarea gospodăriilor colective (transcrierea stenogramei celei de-a cincea Plenare a Comitetului Central al PMR, 23-25 ianuarie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 7/1950, p. 215; ASRI, Dosar 4638, pp. 35-39, 46-56, 80-90; Fond I, Dosar 75/1952, pp. 352-353).
137. Raport privind rezultatele muncii de organizare a gospodăriilor agricole colective, 6 iunie 1950, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1950, p. 49.
138. Raport privind munca de organizare a gospodăriilor agricole colective din vara anului 1949 până în septembrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 77.
139. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 54. Revolta de la Micfalău a fost condusă de o femeie, o văduvă cu opt copii (*ibidem*, p. 57). După ce autorităţile au reuşit în sfârşit să restabilească aparent calmul, sătenii şi-au reluat munca pe parcelele lor individuale, neţinând seama de măsurile ce tocmai fuseseră aplicate (transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 16).
140. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 206/1950, pp. 132, 134-135. Răscoala a fost extrem de violentă în judeţul Ilfov. În satul Gruia, de exemplu, un grup de ţărănci i-au sfâşiat hainele şi l-au bătut pe un mecanic al nou-înfiinţatei gospodării colective. Când au

venit câţiva activişti de partid la faţa locului pentru a cerceta ce se întâmplase cu maşina lor, aceasta a fost imediat înconjurată de 300 de bărbaţi şi femei, iar ei au fost târâţi afară cu forţa, bătuţi crunt şi ţinuţi ostateci în două case separate – în timp ce aproximativ 1.000 de oameni ocupaseră sediul Comitetului provizoriu, închizându-i înăuntru pe funcţionari şi pe angajaţii Miliţiei. Mai mult, în satul Drăgoeşti, 500 de săteni, înarmaţi cu sape, coase şi furci, au înconjurat şi dezarmat un grup de miliţieni şi agenţi de securitate care tocmai îi arestau pe chiaburii „instigatori" şi apoi i-au bătut zdravăn, rănind grav doi miliţieni şi torturând un sergent de la securitate. Apoi sătenii au prădat sediul local al Securităţii, distrugând liniile telefonice (Buletin, Ministerul de Interne, 10 iulie 1950, ASRI, Fond D, Dosar 4640, pp. 162-164).

141. Buletin, Ministerul de Interne, 10 iulie 1950, ASRI, Fond D, Dosar 4640, p. 165; Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 206/1950, pp. 44-47.
142. Tatiana Brătescu îşi amintea că Ana Pauker se reîntorsese pentru a asista la festivităţile de comemorare a zilei de 23 august la Bucureşti, dar *Scânteia* relata despre prezenţa ei la un eveniment ce avusese loc în capitală la 10 august (Tatiana Brătescu, „Ana Pauker: ultimii ani", p. 4; *Scânteia*, nr. 1, 809, 11 august 1950, p. 1; G.P. Murasciko *et al.* [eds.], *Vostocinaia Evropa v dokumentah arhivov*, vol. 2, p. 424).
143. Interviu cu Tatiana şi Gheorghe Brătescu.
144. Transcrierea stenogramei şedinţei plenare a Comitetului Central al PMR, 26 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 62/1950, p. 1; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 27 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 10/1950, p. 1; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secţiei Agrare a CC privind primirea delegaţiilor colhoznicilor sovietici, 1 noiembrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 63/1950, p. 1; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului, 16 noiembrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 65/1950, p. 1; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Administrativ al PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 66/1950, p. 1; transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a CC al PMR, 12 iunie 1953; Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 64; transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie de partid a CC al PMR, 18 iunie 1956; Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 10.
145. Declaraţia Anei Pauker, transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secţiei Agrare a Comitetului Central al PMR, 28 aprilie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 218/1951, pp. 111-113.
146. Raport asupra activităţii Secţiei Agrare a Comitetului Central al PMR, de la înfiinţarea ei până în prezent, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, p. 4. Acest lucru a fost afirmat şi într-un document nepublicat al partidului despre epurarea Anei Pauker (Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 73/1952, pp. 127-128). Pavel Chirtoacă şi Iosif Breban au făcut această afirmaţie în 1952, iar Breban a confirmat acest lucru din nou în interviul său din 1994 (transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secţiei Agrare a Comitetului Central al PMR, 12 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, pp. 11, 38; transcrierea stenogramei unui interogatoriu al lui Pavel Chirtoacă de către o comisie de partid, 29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, pp. 83-84; interviu cu Iosif Breban).
147. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 218/1951, p. 117.
148. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, p. 1.
149. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 42/1950, p. 18; Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 75; Fond I, Dosar 59/1951, p. 10.

150. Buletinele Ministerului de Interne, 27 august 1951, 26 septembrie 1951, ASRI, Fond D, Dosar 9404, vol. 1, pp. 38, 41, 121-122; Raport, Ministerul de Interne, nedatat, ASRI, Fond D, Dosar 4638, pp. 199-200; Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1951, pp. 3, 24.
151. Raport, Ministerul de Interne, 14 septembrie 1951, ASRI, Fond D, Dosar 9404, vol. 1, p. 78; Buletin, Ministerul de Interne, 27 august 1951, ASRI, Fond D, Dosar 9404, vol. 1, pp. 136, 139; Raport, Ministerul de Interne, nedatat, ASRI, Fond D, Dosar 4638, p. 200; Buletinele Ministerului de Interne, 19 iulie 1951, 27 august 1951, 14 septembrie 1951 şi 26 septembrie 1951, ASRI, Fond D, Dosar 9404, vol. 1, pp. 25, 33-34, 42, 49, 52, 55-56, 176.
152. Raport, Ministerul de Interne, nedatat, ASRI, Fond D, Dosar 4638, p. 199; Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 51/1951, p. 10; Fond I, Dosar 748/1952, p. 41; Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 65.
153. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, p. 10; Fond I, Dosar 748/1952, p. 3. Ana Pauker a delegat-o pe Charlotte Gruia din Comisia de Control pentru a cerceta în această perioadă problemele apărute la o nouă gospodărie colectivă din regiunea Cluj. Când a fost informată de Charlotte Gruia că mulţi membri ai gospodăriei care fuseseră forţaţi să se înscrie cereau să părăsească acea gospodărie, Ana Pauker a ordonat să li se înapoieze imediat pământul (interviu cu Charlotte Gruia, 25 iulie 1991).
154. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 93/1951, pp. 1-37; Dosar 52/1951, pp. 9-10.
155. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, p. 10.
156. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 743/1952, p. 74; Dosar 207/1950, pp. 4, 7-8; Dosar 218/1951, p. 41; raport nedatat, Ministerul de Interne, ASRI, Fond D, Dosar 4638, pp. 199-200; Fond I, Dosar 748/1952, p. 41.
157. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, p. 10.
158. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, pp. 9-10; Dosar 748/1952, p. 4. Se pare că Dumitru Petrescu a fost el însuşi tras la răspundere pentru represiunea din 1950: implicarea lui în campania de colectivizare a luat sfârşit efectiv o dată cu îndepărtarea sa de la conducerea Secţiei Organizatorice a Comitetului Central şi numirea sa ca preşedinte al Comitetului de Stat al Aprovizionării în 1951 (transcrierea stenogramei unei discuţii între tovarăşul Dumitru Petrescu şi Comisia PCR, 2 noiembrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 328).
159. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 218/1951, p. 115.
160. Circulara a fost discutată la o şedinţă a Comitetului Central al PMR din 5 martie (transcrierea stenogramei şedinţei Comitetului Central al PMR, 5 martie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, p. 10).
161. Secretarii judeţeni au fost informaţi despre această şedinţă la 9 februarie 1951 (Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 10/1951, p. 30).
162. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, p. 4; transcrierea stenogramei unui interogatoriu al lui Vasile Luca, 19 februarie 1953, ASRI, Fond D, Dosar 40005, vol. 4, p. 452.
163. Ministrul Agriculturii Vasile Vaida a spus că Ana Pauker îl informase că ministerul trebuia să se străduiască să realizeze o colectivizare de 40% până la sfârşitul planului cincinal, şi nu de 60% (sau, mai exact, de 62%) cum se stipulase în iunie 1950 (transcrierea stenogramei unui interogatoriu al lui Vasile Luca de către o comisie de partid, 29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 306). Aşadar Miron Constantinescu a informat Comitetul Central în decembrie 1950 că directivele precise stabilite iniţial în planul cincinal fuseseră înlocuite de către conducerea de partid prin simpla formulare „sectorul socialist în agricultură trebuie să devină precumpănitor" până la sfârşitul anului 1955 (transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 12-13 decembrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 69/1950, p. 24).

164. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, pp. 62, 87; Dosar 748/1952, p. 4; Dosar 73/1952, pp. 37, 127-128.
165. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 218/1951, p. 117; Dosar 75/1952, pp. 72, 235, 306-307.
166. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secţiei Agrare a Comitetului Central, 12 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 28/1952, p. 30.
167. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, p. 11; Dosar 74/1952, p. 284.
168. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 28/1952, p. 31. România avea 300.000 hectare (3,1% din totalul suprafeţei arabile) colectivizate până la începutul anului 1952, faţă de Polonia (645.000) şi Ungaria (865.000) şi mult în urma Cehoslovaciei şi Bulgariei, care aveau deja colectivizat 19%, respectiv 47,5% din pământul arabil (Edmund O. Stillman, „The Collectivization of Bulgarian Agriculture", Ernest Koenig, „Collectivization in Czechoslovakia and Poland", Nicolas Spulber, „Collectivization in Hungary and Romania", in Irwin Senders [ed.], *Collectivization of Agriculture in Eastern Europe*, Lexington, Ky., 1957, pp. 70, 105, 145, 147).
169. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 6.
170. Raport asupra activităţii Secţiei Agrare a Comitetului Central al PMR de la înfiinţarea sa până în prezent, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, p. 7.
171. Transcrierea stenogramelor Secţiei Agrare a Comitetului Central, 28 aprilie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 218/1951, p. 113.
172. Dumitru Popescu, *Am fost şi cioplitor de himere*, Bucureşti, 1994, p. 90.
173. Când Leonte Răutu, pe atunci membru al Biroului Politic, i s-a plâns lui Dej despre măsurile opresive ale lui Ceauşescu, Dej i-a ordonat lui Răutu să „îl lase în pace" (interviu cu Leonte Răutu).
174. Despre observaţiile lui Dej, vezi transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului, 10 februarie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 9/1950, p. 4. Despre Moghioroş, vezi transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secţiei Agrare a CC, 1 martie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 58/1951, p. 63 şi transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului, 10 februarie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 9/1950, p. 14.
175. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secţiei Agrare a CC, 1 martie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 58/1951, pp. 63-64.
176. Vasile Luca i-a dezvăluit aceasta directorului de personal din Ministerul de Finanţe, Zoltan Eidlitz (declaraţia lui Zoltan Eidlitz, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 111, p. 61).
177. Procesele-verbale ale interogatoriului lui Marcu Cohin, 19 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 265b.
178. La începutul anilor '50, Gheorghiu-Dej şi-a exprimat, sarcastic, adevăratele păreri despre colectivizare faţă de un vechi prieten: „Şi astfel nu a funcţionat la ei [sovieticii] şi *va* funcţiona aici" (interviu cu Eduard Mezincescu). Despre poziţia lui Stalin, vezi Nove, *An Economic History of the USSR*, pp. 158-159.
179. Transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 28 februarie - 1 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 13/1952, pp. 118-119. Observaţii asemănătoare din partea lui Gheorghiu-Dej apar în transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 3 octombrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 35/1947, p. 21.
180. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 30 septembrie 1948, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri - Cabinetul, Dosar 9/1948, p. 28.
181. Interviuri cu Sorin Toma, Eduard Mezincescu, Charlotte Gruia şi Iosif Breban.
182. Interviu cu Cristina Boico.

183. Interviu cu Eduard Mezincescu (vezi nota 178).
184. Interviu cu Ion Gheorghe Maurer.
185. Interviu cu Iosif Breban.
186. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 119.
187. Transcrierea stenogramei unui interogatoriu al lui Vasile Vaida de către o comisie de partid, 29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 347 (vezi nota 163).
188. Nove, *An Economic History of the USSR*, p. 150; Spulber, in Senders (ed.), *Collectivization of Agriculture in Eastern Europe*, p. 144.
189. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, pp. 101, 234, 259; Fond I, Dosar 743/1952, p. 76. Transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 3-5 martie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 21/1949, p. 63.
190. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, pp. 101, 259; Dosar 743/1952, p. 76; Dosar 754/1952, p. 27.
191. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 28/1952, pp. 2, 16.
192. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic, 26 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 40/1952, pp. 77, 83; Fond I, Dosar 748/1952, p. 2; declaraţia lui Teohari Georgescu, 18 mai 1956, p. 13; Sorin Toma, comunicare făcută personal autorului.
193. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic, 10 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 17/1952, p. 22.
194. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic, 26 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 40/1952, p. 85.
195. *Ibidem*, p. 84.
196. *Ibidem*; Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 73/1952, p. 51; Fond I, Dosar 748/1952, pp. 5, 36.
197. Pentru explicaţia dată de Ana Pauker, vezi Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 281/1952, p. 30. Pentru dispoziţii, vezi Brucan, *The Wasted Generation*, pp. 49-50; Alexandru Moghioroş, „Discursul tovarăşului Alexandru Moghioroş la şedinţa plenară a CC al PMR, 30 noiembrie - 5 decembrie 1961", in *Scânteia*, nr. 5380, 16 decembrie 1961, p. 3; interviu cu Alexandru Bârlădeanu, *Totuşi iubirea*, 2, nr. 6 (23), februarie 1991, p. 9; nr. 7 (24), februarie 1991, p. 8.
198. Ana Pauker şi-a declarat preferinţa pentru întovărăşiri cu diferite ocazii în prezenţa Elenei Tudorache, a lui Radu Mănescu şi a lui Iosif Breban (interviuri cu Elena Tudorache, Radu Mănescu şi Iosif Breban). Ana Pauker a declarat Biroului Politic că dăduse instrucţiuni scrise fiecărei SMT pentru a face tot posibilul să faciliteze crearea de întovărăşiri SMT. „Şi le-am criticat atunci când aveam motiv că nu înfiinţaseră destule întovărăşiri, cum ar fi trebuit" (transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic, 10 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 17/1952, p. 14).
199. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 73/1952, p. 58.
200. Transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 85.
201. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, p. 33.
202. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 343.
203. *Ibidem*, p. 344.
204. *Ibidem*, p. 345; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 27 martie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri - Cabinetul, Dosar 2/1951, p. 44.
205. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, pp. 261, 351.
206. Cifrele pentru anul 1951 au fost preluate din Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 73/1952, p. 10.

207. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, pp. 42-43, 75, 281, 301, 306, 347, 352-353.
208. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic, 20 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 11/1952, p. 94.
209. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 11 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 2/1952, p. 101.
210. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 75.
211. *Ibidem*, p. 347.
212. *Ibidem*, p. 115.
213. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 28/1952, p. 19; Fond I, Dosar 741/1952, pp. 2, 5.
214. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, p. 3.
215. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 1 septembrie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 9/1952, pp. 29-30.
216. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 754/1952, pp. 55-57.
217. Transcrierea stenogramei unei şedinţe de partid din 30-31 octombrie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 96/1952, pp. 9, 13.
218. Spulber, in Senders (ed.), *Collectivization of Agriculture in Eastern Europe*, p. 147.
219. Michael Shafir, *Romania, Politics, Economics and Society*, p. 46; Vladimir Tismăneanu, „The Ambiguity of Romanian Communism", in *Telos*, 60, vara 1984, pp. 71-72. Prin urmare, Gheorghiu-Dej a început să strângă „dovezi [despre] linia aventuristă de stânga [adoptată de Ana Pauker] în agricultură", ca de pildă o declaraţie din închisoare a lui Teohari Georgescu din 17 decembrie 1955, care punea exclusiv pe seama Anei Pauker represiunea aplicată în cadrul colectivizării forţate din vara anului 1950 – „fără ştirea sau aprobarea conducerii de partid" (interogatoriul lui Teohari Georgescu, 17 decembrie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 4, pp. 425-429). Cinci zile mai târziu, Dej relua o mare parte din cele spuse la cel de-al II-lea Congres al PMR, care a reprezentat un moment de răscruce în revizuirea acuzaţiilor de deviaţionism aduse Anei Pauker de la o aripă de dreapta la una de stânga (Ionescu, p. 200).
220. Tatiana Brătescu a dezvăluit că boala Anei Pauker fusese bine ascunsă, astfel că, după întoarcerea sa de la Moscova, ea nu era tratată de doctorii care îi îngrijeau de obicei pe liderii de partid, ci de ginerele său, Gheorghe Brătescu, proaspăt absolvent al facultăţii de medicină, dar nepracticând medicina la acea vreme (Tatiana Brătescu, „Ana Pauker: ultimii ani", p. 4; interviuri cu Sorin Toma, Simion Bughici, Eduard Mezincescu).
221. „Pentru continua întărire a Partidului", in *Scânteia*, 3 iunie 1952, p. 1; retipărit în *Rezoluţii şi Hotărâri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. 2, 1951-1953, Bucureşti, 1954, pp. 199-200.
222. Unul dintre exemple este declaraţia de după 1989 a lui Alexandru Bârlădeanu, care afirma că Ana Pauker fusese susţinătoarea colectivizării forţate în România şi că Stalin o criticase în ianuarie 1952 (!) pentru a fi exagerat cu colectivizarea. „Dej era pentru un ritm lent şi pentru încurajarea formelor incipiente de întovărăşiri şi aşa mai departe. Ana, care revenise de la Moscova şi nu era la curent cu viaţa românească, voia ca totul să se întâmple repede... Disputa a mers atât de departe, încât a ajuns până la Moscova, amândoi prezentându-se în faţa lui Stalin pentru a-i împăca. Stalin a întrebat-o: «De ce te grăbeşti? Noi a trebuit să ne mişcăm repede pentru că eram singuri şi ameninţaţi de întreaga lume capitalistă». Stalin l-a sprijinit în totalitate pe Dej, fiind de părere că ritmul colectivizării trebuie încetinit" (interviu cu Alexandru Bârlădeanu, *Totuşi iubirea*, 2, nr. 6 [23], februarie 1991, p. 9, şi nr. 7 [24], februarie 1991, p. 8). Aceasta este, după cum se poate bănui, o relatare cosmetizată a întâlnirii dintre Ana Pauker şi Dej cu Stalin la începutul anului 1951, când Stalin l-a sprijinit pe Dej la înfiinţarea întovărăşirilor TOZ.

223. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic, 15 februarie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 15/1949, pp. 8-9.
224. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 16-17 februarie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 15/1949, pp. 13, 22.
225. Transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 3-5 martie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 21/1949, p. 81.
226. Transcrierea stenogramei unei şedinţe cu Activul Central al PMR, 26-27 aprilie 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 16/1945, p. 86.
227. Transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 55-59.
228. Despre faptul că li s-a permis chiaburilor să închirieze maşini agricole, vezi *ibidem*, p. 69. Despre faptul că erau vizaţi ca potenţiali mușterii, vezi Raportul privind dezvăluirile interogatoriului Anei Pauker, 20 ianuarie 1954, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 8.
229. Ana Pauker a exprimat acest lucru la o conferinţă de partid despre propagandă, 28 ianuarie 1945 (transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 35).
230. Transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 25; transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker de către o comisie a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 57; interogatoriului Elisabetei Luca, 5 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 13, p. 287.
231. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 4 octombrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 33/1947, p. 18.
232. Aceasta a început încă din noiembrie 1946, când Stalin a criticat conducerea română pentru a nu fi făcut diferenţe între diversele clase atunci când au tratat cu ţăranii şi pentru a nu fi reuşit să „mobilizeze ţărănimea [muncitoare] împotriva capitalismului rural". Toate acestea au culminat cu reproşul adresat de sovietici ţărilor din blocul comunist, la a II-a Conferinţă a Cominform-ului din iunie 1948, de a nu fi luat în serios nici „lupta de clasă" în domeniul agrar, nici „pericolul" din partea chiaburilor (Centrul rus pentru păstrarea şi studierea documentelor de istorie recentă [RTsKhIDNI], f. 575, op. 1, d. 50, l. 15, 28; citat de Silvio Pons, „The Twilight of the Cominform", in *The Cominform Minutes of Three Conferences 1947/1948/1949*, p. 487).
233. „Noi trebuie să luăm cât mai mult [de la chiabur], prin taxe mari şi măsuri de constrângere", afirma Ana Pauker în februarie 1949, „şi să-l trimitem acolo unde pământul este mai rău" (transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 11 noiembrie 1948, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 55/1948, p. 7; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 16 februarie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 15/1949, p. 12).
234. Transcrierea stenogramei unui interogatoriu luat Anei Pauker de către o comisie a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 54; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Organizatoric al PMR, 21 aprilie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 32/1952, p. 29.
235. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 18 decembrie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 9/1951, p. 124; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Organizatoric al PMR, 21 aprilie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 32/1952, pp. 29-32.

236. Ionescu, *Communism in Romania*, p. 188.
237. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 589/1952, p. 15; Ionescu, *Communism in Romania*, p. 189.
238. Discursul lui Vasile Luca în faţa secretarilor pe probleme economice ai comitetelor regionale de partid, 9 ianuarie 1951, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 145, pp. 16-17; discursul lui Vasile Luca la o şedinţă cu primii-secretari ai comitetelor regionale [şi alte comitete], 7 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 176/1950, pp. 131-132.
239. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Organizatoric al PMR, 21 aprilie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 32/1952, p. 30.
240. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 4 octombrie 1948, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 38/1948, p. 2.
241. Vorbind despre metoda arbitrară de identificare a chiaburilor, Luca s-a plâns de faptul că descoperise cazuri de „ţărani săraci, care n-aveau 12.000 lei venit anual" (venitul minim impozabil), dar care fuseseră consideraţi chiaburi. „Sau se întâmplă aşa: nevasta unui «chiabur» a vorbit ceva împotriva colhozului, s-a intervenit la Securitate să-l ridice pe bărbatul chiabur. El are 15 jugăre, dar are 9 copii, toată viaţa a muncit şi n-avea nici o cămaşă pe el. Mai sunt unele elemente stângiste [care] au lansat că de la 5 jugăre în sus trebuie consideraţi chiaburi" (transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Organizatoric al PMR, 6 iunie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1950, p. 20).
242. Memoriul lui Vasile Luca, 5 noiembrie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 126, pp. 54-55; interogatoriul lui Vasile Luca, 11 februarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 2, p. 8.
243. Numărul gospodăriilor individuale de chiaburi estimat oficial de Ministerul de Finanţe era de 68.594 în 1949, 64.780 în 1950 şi 48.133 în 1951 (Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 562/1952, p. 35).
244. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 29 septembrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 9/1950, pp. 28, 39-40.
245. Iniţial, Luca a obiectat în faţa metodei de a lua în considerare venitul pentru definirea chiaburilor şi a sugerat ca partidul să-i îndemne pe ţărani să beneficieze de pe urma muncii lor bine făcute. În schimb, se plângea el, „atunci când unul lucrează pământul său cum trebuie şi are recolte mai mari, îl face chiabur". Totuşi, până la începutul anului 1951, Luca şi-a revizuit atitudinea; afirmând că situaţia financiară a ţărănimii „s-a schimbat fundamental" în bine, a conchis că criteriile de definire a claselor sociale nu ar trebui să mai depindă de pământ (discursul lui Vasile Luca la o şedinţă cu primii-secretari ai comitetelor regionale [şi altele], 7 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 176/1950, p. 139; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 februarie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 9/1951, p. 11).
246. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 19 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 11/1952, p. 66; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 21 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 11/1952, pp. 107, 110.
247. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 18 decembrie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 9/1951, p. 128 (sublinierea ne aparţine).
248. Transcrierea stenogramei Plenarei CC al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 72; Fond I, Dosar 75/1952, p. 244.
249. Transcrierea stenogramei Plenarei CC al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 72; transcrierea stenogramei

unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 16-17.

250. Transcrierea stenogramei Plenarei CC al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, pp. 72-73; Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, p. 2.
251. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 16; Fond I, Dosar 69/1951, p. 96.
252. Transcrierea stenogramei interogatoriului Anei Pauker, de către o comisie a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 54-55.
253. Transcrierea stenogramei Plenarei CC al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, pp. 72-73; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 17; Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, pp. 2, 30; Fond I, Dosar 75/1952, p. 16.
254. Interogatoriul lui Iosif Breban de către Comisia de Partid, 31 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 61; interviu cu Iosif Breban.
255. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, p. 2.
256. Transcrierea stenogramei Plenarei CC al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 73.
257. Referitor la încetarea exploatării celorlalţi de către chiaburi şi la implicarea personală a acestora în munca la ferme (Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, pp. 10, 38, 62; Fond I, Dosar 73/1952, p. 19).
258. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, pp. 1-2; Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 73/1952, p. 129; Fond I, Dosar 711/1952, p. 18. Despre încercările de „autodesculăcire" în Uniunea Sovietică, vezi Lynne Viola, *Peasant Rebels under Stalin* (New York şi Oxford, 1996), pp. 67-99.
259. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 12-13; Fond I, Dosar 755/1952, pp. 1-2.
260. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Comisiei Agrare, 29 septembrie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 87/1949, p. 1.
261. Transcrierea stenogramei Plenarei CC al PMR, 29 februarie – 1 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 13/1952, p. 117.
262. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a secretarilor comitetelor judeţene de partid, 20-23 februarie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 11/1950, pp. 184-185.
263. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Organizatoric al PMR, 6 iunie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1950, p. 25.
264. Transcrierea stenogramei Plenarei CC al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 72.
265. Despre mandatul sovietic, vezi transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 9. Despre rezistenţa continuă a Secţiei Agrare, vezi transcrierea unei şedinţe a Secţiei Agrare a Comitetului Central, 12 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, p. 41.
266. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 9, 13.
267. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 90.
268. Declaraţia unei activiste a Secţiei Agrare, Eliza Mihalca, transcriere a stenogramei unei şedinţe a Secţiei Agrare a Comitetului Central, 12 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, p. 41. La rândul său, ministrul Agriculturii Vasile Vaida

a confirmat aceste confiscări ale averii chiaburilor, începute în iunie, imediat după întrevederile dintre Moghioroş şi conducerea Secţiei Agrare şi a Ministerului Agriculturii (transcriere a stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 10).

269. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a secretarilor comitetelor judeţene de partid şi a instructorilor Comitetului Central, 15 iunie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 44/1950, p. 20.
270. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 78-79.
271. *Ibidem*; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 9.
272. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, pp. 119-120.
273. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 743/1952, p. 73; Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 10, 75.
274. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 79.
275. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 10.
276. *Ibidem*, pp. 9, 37; Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 743/1952, p. 16.
277. Răspunsurile consemnate ale lui Teohari Georgescu la întrebările adresate de o comisie a partidului, 15 septembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 32, p. 213. Probabil că Teohari Georgescu a înţeles ce se întâmpla acolo, întrucât Dumitru Petrescu îi informase pe liderii de partid că în judeţul Ilfov, într-o singură zi, nu mai puţin de cincizeci de ţărani fuseseră implicaţi într-un proces, fiind acuzaţi de „speculă" şi deposedaţi de terenuri (transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 10).
278. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 33; Fond I, Dosar 207/1950, pp. 128-137; Fond I, Dosar 75/1952, pp. 192-196; raport privind executarea prin împuşcare a chiaburilor Iosif Trifa, Traian Pom şi Ioan Andrieşel din satul Bistra, judeţul Turda, 22 august 1950, ASRI, Dosar 4538, pp. 163-171.
279. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 743/1952, p. 73; Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 11, 75; Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 81; Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 10/1951, p. 28; Fond I, Dosar 207/1950, pp. 128-137; Fond I, Dosar 748/1952, p. 41; Fond I, Dosar 755/1952, p. 7; Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 3.
280. Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 2, 78-79.
281. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 207/1950, pp. 128-137.
282. Declaraţia Elizei Mihalca, transcriere a stenogramei unei şedinţe a Secţiei Agrare a Comitetului Central, 12 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, p. 40. Teohari Georgescu confirmă: „Partidul a intervenit şi a cerut să se aplice linia partidului" (răspunsurile consemnate ale lui Teohari Georgescu la întrebările adresate de o comisie a partidului, 15 septembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 32, p. 213).
283. Declaraţia Elizei Mihalca, transcrierea unei şedinţe a Secţiei Agrare a Comitetului Central, 12 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, pp. 40-41.
284. Declaraţia lui Pavel Chirtoacă, transcriere a stenogramei unei şedinţe a Secţiei Agrare a Comitetului Central, 1 martie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 58/1951, p. 61.
285. Răspunsurile consemnate ale lui Teohari Georgescu la întrebările adresate de o comisie a partidului, 15 septembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 32, pp. 213-214.
286. Declaraţia Elizei Mihalca, transcriere a stenogramei unei şedinţe a Secţiei Agrare a Comitetului Central, 12 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952,

pp. 40-41 ; declarația lui Pavel Chirtoacă, transcriere a stenogramei unei ședințe a Secției Agrare a Comitetului Central, 1 martie 1951, Arhivele Naționale ale României, Fond I, Dosar 58/1951, p. 61.

287. Declarația Elizei Mihalca, transcriere a stenogramei unei ședințe a Secției Agrare a Comitetului Central, 12 iunie 1952, Arhivele Naționale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, p. 41.
288. Transcriere a stenogramei unei ședințe a secretarilor pe probleme de agricultură cu primii-secretari de județ ai PMR, 29 mai 1951, Arhivele Naționale ale României, Fond I, Dosar 69/1951, p. 89.
289. Totuși, la solicitarea lui Vasile Vaida, Ana Pauker a semnat o rezoluție în privința chiaburilor excluși din gospodăriile colective. Rezoluția stipula că „aceia care nu își recuperează pământurile în județele respective vor fi strămutați împreună cu întreaga familie în noile sate din județul Ialomița", unde urmau să primească pământ (Arhivele Naționale ale României, Fond I, Dosar 749/1952, p. 5).
290. Despre dezmințirile lui Gheorghiu-Dej, vezi transcrierea stenogramei unei ședințe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 6. Propunerea sa anterioară de a confisca terenurile chiaburilor apare în transcrierea stenogramei de la ședința Plenarei Comitetului Central al PMR, 15-17 mai 1950, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 32/1950, p. 226.
291. Transcrierea unei ședințe a Biroului Organizatoric al PMR, 6 iunie 1950, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1950, pp. 20-21.
292. Așa cum observa ulterior Luca însuși, conducerea partidului nu a luat nici o hotărâre ca urmare a propunerilor emise de el la ședința din 6 iunie. Mai mult, tot atunci, interpretarea lansată de Ana Pauker asupra „luptei împotriva chiaburilor" era pur și simplu aceea a organizării unei uniuni a țăranilor săraci care lucrau pentru chiaburi (transcriere a stenogramei unei ședințe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, p. 9 ; transcriere a stenogramei unei ședințe a Biroului Organizatoric al PMR, 6 iunie 1950, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1950, pp. 9-10, 23).
293. Ministrul Agriculturii Vasile Vaida a afirmat că problema confiscărilor s-a ridicat numai după plecarea Anei Pauker, la ședințele de la mijlocul lunii iunie 1950, convocate de Moghioroș pentru revizuirea propunerilor vizând crearea gospodăriilor colective. Procedând astfel, el contesta afirmația lui Dumitru Petrescu, conform căreia Ana Pauker aprobase „deculacizarea" celor mai influenți chiaburi – o acuzație care nu corespunde cronologiei sintetizate din documente (transcrierea stenogramei unei ședințe a Secretariatului PMR, 10 octombrie 1950, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 59/1950, pp. 9-10).
294. Raportul înaintat de Ana Pauker Biroului Organizatoric al PMR, 24 mai 1950, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1950, p. 34.
295. Arhivele Naționale ale României, Fond I, Dosar 73/1952, pp. 22-24, 37 ; raport asupra rezultatelor investigației în cazul Ana Pauker, 6 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 173, p. 156 ; transcrierea stenogramei de la Plenara Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, pp. 97-98 ; rezoluția Plenarei CC din 26-27 mai 1952 asupra activității tovarășului Teohari Georgescu la conducerea Ministerului de Interne, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, pp. 173-174 ; *Scânteia*, 28 iunie 1952, p. 3.
296. Arhivele Naționale ale României, Fond I, Dosar 73/1952, pp. 24, 56 ; Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 173 ; transcrierea stenogramei de la Plenara Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, pp. 21, 73, 85 ; rezoluție privind activitatea tovarășului Teohari Georgescu la conducerea Ministerului de Interne, Plenara CC din 26-27 mai 1952, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 173.

297. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 40/1952, p. 64; Fond I, Dosar 562/1952, p. 18; Spulber, in Sanders (ed.), *Collectivization of Agriculture in Eastern Europe*, p. 143.
298. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 743/1952, p. 21.
299. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 755/1952, p. 15; Fond I, Dosar 743/1952, p. 21; transcriere a stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 14 octombrie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 9/1949, pp. 65-66.
300. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 2 ianuarie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 1/1950, pp. 5-12; transcriere a stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 17 februarie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 2/1950, pp. 39-50; transcriere a stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 22 mai 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 5/1950, pp. 28-49.
301. Reacţii împotriva colectărilor au fost raportate în perioada iulie-august 1949 în judeţele Arad şi Bihor; în ambele judeţe au fost arestaţi numeroşi gospodari (ASRI, Fond D, Dosar 4638, pp. 19, 66-67); transcriere a stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 22 mai 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 5/1950, pp. 28-49.
302. Notă informativă, 22 iulie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 205/1950, pp. 117, 119.
303. Transcriere a stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 40/1952, p. 87; „Directivele Comitetului Central al PMR privind alegerile pentru organele de conducere a partidului", 12 martie 1951, in *Rezoluţii şi hotărâri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. 2, p. 47.
304. Interviu cu Sorin Toma. Vasile Luca i-a confirmat colegului său de celulă, în 1955, faptul că „persoana care dăduse ordinul" de a se face uz de forţă în vederea colectării cotelor de la gospodari se mai afla la vremea respectivă la conducerea partidului (notă informativă, 26-27 aprilie 1955, Ministerul de Interne, Penitenciarul Văcăreşti, Biroul D, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 154, p. 21).
305. Transcriere a stenogramei unei şedinţe plenare a Comitetului Central al PMR, 15-17 mai 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR, Dosar 32/1950, p. 226.
306. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 19 septembrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 9/1950, pp. 14-15; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 29 septembrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 9/1950, pp. 27-28.
307. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 40/1952, p. 87; transcrierea stenogramei interogatoriului în cazul Ana Pauker, anchetat de o comisie a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 65; Comitetul pentru investigarea abuzurilor şi solicitărilor, Dosar 5578/1992; ASRI, Dosar 4640, pp. 154-159; ambele citate în Octavian Roske, *Dosarul colectivizării agriculturii în România, 1949-1962*, Bucureşti, 1992, pp. 33-34.
308. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 11 ianuarie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 3/1951, p. 3; transcrierea stenogramei unei şedinţe cu primii-secretari ai comitetelor judeţene de partid, 9 februarie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 10/1951, pp. 3-4; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 11 ianuarie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 3/1951, p. 3.

309. Reprezentanţii Comitetului Central au raportat faptul că liderii de partid de la nivel judeţean ezitau să recurgă la forţă în chestiunea colectărilor. „Secretari de Sfaturi Populare... se situează pe poziţia că nu se poate face nimic", relata unul dintre ei. „Într-o comună..., unul a spus: «Ce vreţi, nu s-a luat destul de la ţărani?»". În judeţul Ialomiţa, reprezentanţii partidului la nivel local s-au opus impunerii unor cote crescute sub formă de penalităţi pentru neachitarea datoriilor. Ei au comunicat reprezentanţilor Comitetului Central că le-a fost imposibil să calculeze cu precizie creşterea de nivel a cotelor şi a fost nevoie de constrângere pentru a o impune (transcrierea stenogramei unei şedinţe cu reprezentanţii Comitetului Central şi ai Consiliului de Miniştri, 4 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 6/1952, pp. 6, 13); Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 91.
310. Transcrierea stenogramei de la Plenara Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 41/1952, pp. 83, 92; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 12/1952, p. 22; raport al Comisiei de partid şi de stat asupra activităţilor Ministerului Industriei Alimentare, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 150/1952, pp. 4-5; declaraţia lui Iosif Breban, transcriere a stenogramei unei şedinţe a Secţiei Agrare a Comitetului Central, 12 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 748/1952, p. 36.
311. Transcriere a stenogramei unei şedinţe cu reprezentanţii Comitetului Central şi ai Consiliului de Miniştri, 4 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 6/1952, p. 6; transcrierea unei stenograme a şedinţei Secretariatului PMR, 11 ianuarie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 3/1951, pp. 3-5.
312. *Ibidem*, pp. 5, 10; declaraţia Anei Pauker, transcriere a stenogramei unei şedinţe a reprezentanţilor Comitetului Central al PMR şi ai guvernului asupra chestiunii colectărilor, 15 ianuarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 3/1952, p. 10.
313. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 11 ianuarie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 3/1951, pp. 4-5, 10.
314. *Ibidem*, pp. 4, 9-10.
315. *Ibidem*, p. 5.
316. *Ibidem*, pp. 10-11.
317. Interogatoriul lui Marin Jianu, 11 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, pp. 71-72.
318. Interogatoriul lui Marin Jianu, 21 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, p. 13.
319. Interogatoriul lui Marin Jianu, 10 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, p. 90; pentru poziţia Anei Pauker, vezi transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secţiei Agrare a Comitetului Central, 12 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 28/1952, p. 38.
320. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a secretarilor de partid de la nivel regional, 1 decembrie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 99/1951, p. 9.
321. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 99/1951, pp. 7-8.
322. Interogatoriul lui Marin Jianu, 11 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, p. 72.
323. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 40/1952, p. 87.
324. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 41/1952, pp. 73, 85.
325. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 743/1952, p. 18; Fond I, Dosar 748/1952, p. 8; Fond I, Dosar 75/1952, p. 84.

326. Transcrierea stenogramei interogatoriului Anei Pauker de către o comisie de partid a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 65.
327. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 219/1951, p. 141.
328. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 73/1952, p. 129. Răul nu s-a oprit aici; în multe localităţi, ţăranii care aduseseră colectorilor cotele lor au fost întorşi cu căruţele încărcate, din cauza lipsei spaţiului de însilozare (Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 99/1951, p. 9).
329. Transcriere a stenogramei interogatoriului lui Iosif Breban de către o comisie a PMR, 31 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, pp. 59-60; declaraţia lui Francisc Ţapoş, 31 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 14.
330. Transcrierea stenogramei interogatoriului Anei Pauker de către o comisie de partid a CC al PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 36.
331. Transcrierea stenogramei interogatoriului Anei Pauker de către o Comisie CC al PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 65.
332. Transcrierea stenogramei de la şedinţa secretarilor de partid de la nivel judeţean, 1 decembrie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 99/1951, pp. 3-4, 12.
333. Transcrierea stenogramei de la interogatoriul Anei Pauker de către o comisie a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 37.
334. Transcrierea stenogramei interogatoriului Anei Pauker de către o comisie a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 65.
335. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 12/1952, p. 22.
336. Interogatoriul lui Vasile Luca, 19 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 4, p. 453.
337. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 12/1952, p. 22.
338. Transcrierea stenogramei interogatoriului Anei Pauker de către o comisie a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 36-37.
339. Transcrierea unei şedinţe a reprezentanţilor Comitetului Central al PMR şi ai guvernului privind chestiunea colectărilor, 15 ianuarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 3/1952, pp. 2, 7, 12.
340. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 12/1952, p. 22.
341. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a reprezentanţilor Comitetului Central al PMR şi ai guvernului privind chestiunea colectărilor, 15 ianuarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 3/1952, p. 8.
342. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 741/1952, p. 35.
343. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a reprezentanţilor Comitetului Central al PMR şi ai guvernului privind chestiunea colectărilor, 15 ianuarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 3/1952, p. 12.
344. *Ibidem*, pp. 10-11.
345. Ana Pauker a arătat o oarecare înţelegere în această chestiune abia în decembrie 1951: „Aruncaţi pe piaţă ciment, ceramică şi cărămidă, şi veţi obţine oricâte cereale doriţi", insista ea (transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 10 decembrie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 9/1951, p. 67).

346. Conform declaraţiilor lui Niculae Bellu, Ana Pauker a fost delegată să conducă campania împotriva chiaburilor considerându-se că e vorba de un demers cu caracter autocritic, pentru faptul că ea nu luase măsurile corespunzătoare împotriva acestora (interviu cu Niculae Bellu, 25 ianuarie 1994).
347. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a reprezentanţilor Comitetului Central şi ai Consiliului de Miniştri, 4 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 6/1952, pp. 7-9, 18.
348. Transcrierea stenogramei interogatoriului Anei Pauker de către o comisie de partid a CC al PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 36; replicile consemnate în scris ale lui Teohari Georgescu la întrebările adresate de o comisie a partidului, 15 septembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 32, p. 214.
349. Transcrierea stenogramei interogatoriului Anei Pauker de către o comisie de partid a CC al PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 36.
350. Transcrierea unei şedinţe cu reprezentanţii Comitetului Central şi ai Consiliului de Miniştri, 4 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 6/1956, p. 11.
351. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secţiei Agrare a Comitetului Central, 12 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 28/1952, p. 38.
352. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 21 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 11/1952, pp. 115-116, 121-122.
353. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 14 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 20/1952, pp. 29-30.
354. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 20 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri – Cabinetul, Dosar 3/1952, p. 131.
355. Memoriul lui Vasile Luca, 5 noiembrie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 126, p. 56.
356. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 73/1952, pp. 23-24, 107-108, 128-129.
357. „Alegerea, pregătirea şi distribuirea cadrelor – prelegere susţinută de Ana Pauker la Şcoala de partid Jdanov, 17 aprilie 1952", Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 74/1052, p. 249 (sublinierea ne aparţine).
358. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a secretarilor comitetelor judeţene de partid, 20-23 februarie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 11/1950, pp. 191-192 (sublinierea ne aparţine).
359. Transcrierea stenogramei unei şedinţe de partid, 30 octombrie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 96/1952, p. 7. Cele mai severe sancţiuni au fost ratificate la 18 iunie 1952 (Octavian Roske, „Colectivizarea agriculturii în România, 1949-1962", *Arhivele totalitarismului* I, nr. 3, 1993, p. 160).
360. *Ibidem*.
361. Acest lucru este semnalat într-un raport înaintat Comitetului Central, datat 31 august 1952 (Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 646/1952, p. 14).
362. Transcrierea stenogramei unei şedinţe de partid, 30 octombrie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 96/1952, p. 7.
363. *News from behind the Iron Curtain* I, nr. 10 (octombrie 1952), p. 3.
364. *Buletinul Comitetului Naţional Român*, nr. 44, noiembrie 1952, p. 10.
365. Conform estimării din publicaţia elveţiană *National-Zeitung*, numărul din 14 ianuarie 1952. Citat în *Buletinul Comitetului Naţional Român*, nr. 47, februarie1953, p. 9.
366. Transcrierea stenogramei de la Plenara Comitetului Central al PMR, 30 noiembrie – 5 decembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 218.
367. În linii mari, Gheorghiu-Dej a recunoscut acest lucru în noiembrie 1952, când a făcut apel la metode mai puţin represive în vederea rezolvării problemelor, remarcând faptul că

penitenciarele ţării erau suprapopulate de ţăranii arestaţi după înlăturarea Anei Pauker (transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 19 noiembrie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 107/1952, pp. 7-13).

368. Memoriul lui Vasile Luca, 5 noiembrie 1954, ASRI, Dosar 40005, vol. 126, pp. 5, 51. În timpul epurării ei, documentele de partid o acuzau pe Ana Pauker că „a desconsiderat experienţa sovietică şi ajutorul dat de consilierii sovietici..., neluând măsuri de aplicare în practică a sfaturilor lor". Aşa cum a recunoscut ulterior ministrul Agriculturii Vasile Vaida, „am avut dispute serioase" cu consilierii sovietici în perioada în care Ana Pauker răspundea de agricultură (Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 73/1952, p. 21 ; Fond I, Dosar 75/1952, p. 325).

369. Memoriul lui Vasile Luca, 5 noiembrie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 126, p. 51.

Capitolul V

1. Gheorghe Gheorghiu-Dej, Raport prezentat la Plenara CC a PMR, 30 noiembrie – 5 decembrie 1961, *Buletinul informaţional Agerpres*, nr. 22-23, 10 decembrie 1961, pp. 15-16.
2. Discursul lui Gheorghe Gheorghiu-Dej la Întrunirea Naţională a Minerilor din 27-28 iunie 1952, reprodus în *Scânteia*, 2 iulie 1952, pp. 2-3.
3. Pătrăşcanu prefera ortografierea „Patraşcanu".
4. Declaraţia lui Harry Brauner, 24 februarie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 60, p. 130; interviu cu Mircea Bălănescu, 16 iulie 1991 ; interviurile lui Corneliu Bogdan, Radu Mănescu, Ilie Zaharia.
5. Interviu cu Radu Mănescu ; Ionescu, *Communism in Romania*, p. 95.
6. Declaraţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 10 iunie 1948, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 10, p. 431 ; declaraţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 2 noiembrie 1949, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 1, p. 55 ; declaraţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 9 decembrie 1949, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 1, p. 165.
7. Liderul Partidului Naţional Liberal C.I.C. Brătianu a afirmat într-o şedinţă a Consiliului de Miniştri că, la prima sa întâlnire cu Pătrăşcanu, acesta l-a asigurat : „Domnule Brătianu, mai presus de orice suntem români. Trebuie să ne canalizăm eforturile pentru un scop comun, întrucât din perspectiva aceasta nu există nici o diferenţă între unii şi alţii" (transcrierea stenogramei de la şedinţa Consiliului de Miniştri din 16 septembrie 1944, Arhiva Centrală a Institutului Istoric al Partidului de pe lângă Comitetul Central al PCR, Fond 103, Dosar 8468, Arhiva Academiei de Ştiinţe a României, pp. 1-77).
8. Declaraţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 9 decembrie 1949, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 1, p. 165 ; declaraţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, nedatată, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 1, p. 27.
9. Declaraţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 9 decembrie 1949, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 1, p. 165.
10. Declaraţia Elenei Pătrăşcanu, 9 martie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 87, p. 50.
11. Pătrăşcanu a fost în pericol să fie lichidat la Moscova, în timpul primelor valuri de arestări care au urmat asasinării lui Serghei Kirov. Având calitatea de reprezentant oficial al PCR în Comintern, între toamna 1933 şi primăvara 1934, nu a putut părăsi Moscova la sfârşitul acestei perioade, intrând în conflict cu autorităţile Comintern-ului, care se opuneau revenirii sale în ţară (raport al Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, înaintat conducerii de partid la 29 iunie 1968, pp. 27-28). Conform unei surse neverificate, Pătrăşcanu era căsătorit la acea vreme cu o comunistă rusoaică, al cărei tată era personaj important în aparatul Comintern-ului ; acesta l-ar fi prevenit asupra pericolului iminent al arestării în condiţiile în care nu părăseşte ţara. Ulterior, soţia lui Pătrăşcanu a fost arestată şi executată (interviu cu Alexandru Şiperco).
12. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu. Pătrăşcanu i-a comunicat personal lui Niculae Bellu, în 1945, bănuiala sa că sovieticii nu îl simpatizau (interviu cu Niculae Bellu).

13. Transcrierea declaraţiei lui Teohari Georgescu în faţa Comisiei PCR, 23 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 295.
14. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu. Pentru a ilustra atitudinea critică a lui Pătrăşcanu faţă de Uniunea Sovietică, vezi declaraţia Lenei Constante, 22 aprilie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 65, p. 187; declaraţia lui Herbert Zilber, 13 noiembrie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, p. 359; declaraţia lui Harry Brauner, 24 februarie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 60, pp. 130-131.
15. Declaraţia lui Gheorghe Pintilie în faţa Comisiei PCR, 19 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 276.
16. Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, înaintat conducerii de partid la 29 iunie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 9-11.
17. *Ibidem*, p. 10.
18. Interviu cu Tudor Olaru.
19. Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu. Acest extras al raportului a fost publicat în *Cuvântul*, 1-7 septembrie 1992, p. 9.
20. *Ibidem*.
21. Transcrierea stenogramei de la Plenara Comitetului Central al PCR, 22 octombrie 1945, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 850/1945, p. 23.
22. Interogatoriul lui Şerban Leoveanu, 8 septembrie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 15, pp. 129-130; interviu cu Ion Gheorghe Maurer.
23. Transcrierea declaraţiei Elenei Pătrăşcanu în faţa Comisiei PCR, 25 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 202, p. 207.
24. Declaraţia Elenei Pătrăşcanu, 9 martie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 87, p. 50. Imediat după sfârşitul războiului, Corneliu Coposu a fost martor la aceasta atât înainte, cât şi după şedinţele Consiliului de Miniştri (interviu cu Corneliu Coposu).
25. Despre popularitatea lui Pătrăşcanu, vezi declaraţia lui Harry Brauner, 24 februarie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 60, p. 132. Despre ambiţiile sale de lider, vezi interviul cu Silviu Brucan. Despre atitudinea sa condescendentă faţă de Dej, vezi declaraţia lui Herbert (Belu) Zilber, 22 februarie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 38, p. 136; transcrierea declaraţiei lui Nicolae Betea în faţa Comisiei PCR, 23 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 202, p. 237.
26. Interviu cu Silviu Brucan; „Suspicios şi răzbunător, Dej nu putea suporta ca cineva să îi conteste meritele imaginare şi abilităţile sale de lider sau să aibă un prestigiu intelectual decât dacă se afla undeva în umbra lui" (Herbert [Belu] Zilber, *Actor în procesul Pătrăşcanu, prima versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, Bucureşti, 1997, p. 195. Dej se pare că din acest motiv a avut la Târgu-Jiu conflicte cu mulţi intelectuali, precum Grigore Preoteasa, Athanase Joja şi Ilie Cristea (interviu cu Gheorghe Brătescu).
27. Interviu cu Corneliu Bogdan, 8 august 1989. Vezi şi declaraţia lui Gheorghe Pintilie în faţa Comisiei PCR, 19 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 268.
28. Declaraţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, nedatată (1949), ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 1, p. 23.
29. Declaraţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 12 noiembrie 1949, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 1, p. 90.
30. Declaraţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, nedatată, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 1, pp. 23-24; declaraţia Elenei Pătrăşcanu, 9 martie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 87, p. 50.
31. Pentru opinia lui Pătrăşcanu în ceea ce îi priveşte pe Dej, Maurer şi Bodnăraş, vezi declaraţia lui Herbert Zilber, 23 februarie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 38, p. 130; declaraţia lui Herbert Zilber, 13 noiembrie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 38, p. 323. Pentru opiniile sale în privinţa Anei Pauker şi a lui Vasile Luca, vezi transcrierea declaraţiei Elenei Pătrăşcanu în faţa Comisiei PCR, 25 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 202, p. 207.

32. *Ibidem*, pp. 206-207.
33. Declaraţia lui Herbert Zilber, 23 februarie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 38, p. 133; Zilber, *Actor în procesul Pătrăşcanu*, pp. 197-198.
34. *Ibidem*, p. 198.
35. Lucreţiu Pătrăşcanu, „Nici un compromis în chestiunea Transilvaniei", *Scânteia*, 12 iunie 1946, pp. 1, 3.
36. Din documentele Comisiei PCR, *Magazin istoric*, noiembrie 1991, p. 41.
37. „Raportul Comisiei desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, nr. 42 (142), 20-26 octombrie 1992, p. 6.
38. Acest lucru a fost sugerat de un înalt oficial al partidului din Cluj, care a cerut confidenţialitate asupra identităţii sale.
39. Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Poziţia Partidului Comunist Român faţă de curentele şovine şi revizioniste", *Scânteia*, 8 iulie 1946, p. 3. Gheorghiu-Dej a semnat oficial această declaraţie, dar practic Ana şi Luca i-au dictat-o editorului de la *Scânteia*, Sorin Toma (interviu cu Sorin Toma).
40. Declaraţia lui Herbert Ziber, 22 februarie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 38, p. 134.
41. Zilber, *Actor în procesul Pătrăşcanu*, pp. 195-196. Lena Constante a confirmat faptul că Gheorghiu-Dej i-a reproşat lui Pătrăşcanu „mentalitatea mic-burgheză" a soţiei sale, Elena, care, afirma Dej, l-a determinat pe Pătrăşcanu să facă anumite greşeli (declaraţia Lenei Constante, 6 martie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 64, p. 208).
42. Declaraţia lui Herbert Zilber, 22 februarie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 38, p. 134.
43. Dumitru G. Danielopol, „Romania at the Peace Conference, Paris 1946", manuscris rămas neterminat, în arhivele Hoover Institution on War, Revolution and Peace, Stanford. Autorul mulţumeşte profesorului Florin Constantiniu pentru amabilitatea cu care i-a pus la dispoziţie acest material.
44. *Ibidem*.
45. ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 10, pp. 272-370; transcrierea declaraţiei tovarăşului Alexandru Nicolski în faţa Comisiei PCR, 31 octombrie 1967, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 21, p. 135.
46. Despre relaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu cu Ana Pauker şi Teohari Georgescu, vezi declaraţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 18 noiembrie 1949, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 1, p. 113. Despre revenirea sa la Bucureşti, vezi declaraţia lui Herbert Zilber, 22 februarie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 38, p. 134.
47. Declaraţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 2 noiembrie 1949, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 1, pp. 55-56; procesele-verbale ale şedinţei de Secretariat PCR, 24 octombrie 1945, p. 3.
48. Transcrierea stenogramei de la Plenara Comitetului Central al PCR, 22 octombrie 1945, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PMR, nr. 850/1945, pp. 3, 5-6, 13, 24; procesele-verbale ale şedinţei Secretariatului PCR, 24 octombrie 1945, p. 3.
49. Declaraţia lui Dumitru Petrescu în faţa Comisiei PCR, 2 noiembrie 1967, citată în *Magazin istoric* 26, nr. 3 (300) (martie 1992), p. 38.
50. Declaraţia lui Teohari Georgescu, 9 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 5.
51. Cumnata Anei Pauker, Edmeea [Titi] Pauker, care se afla în relaţii foarte apropiate cu Pătrăşcanu, i-a dezvăluit prietenului ei Armand Popper, pe la sfârşitul anului 1946 sau 1947, faptul că Ana Pauker îl proteja pe Pătrăşcanu la vremea respectivă (interviu cu Armand Popper, 6 decembrie 1990; confirmat de interviul Idei Felix); transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PCR, 9 septembrie 1947, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 27/1947, p. 41; Andrei Şerbulescu (Belu Zilber), *Monarhia de drept dialectic* (Bucureşti, 1991), pp. 69-70.
52. Interogatoriul lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 1 noiembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 2, p. 441.

53. Interviu cu Gheorghe Brătescu.
54. Interviul Charlottei Gruia. Interviul cu Eugen Szabo, angajat al Ministerului de Interne, confirmă faptul că sovieticii au dispus arestarea lui Pătrăşcanu (24 iulie 1991).
55. Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Pătrăşcanu, înaintat conducerii de partid la 29 iunie 1968, p. 3; discursul lui Teohari Georgescu la primul Congres al PMR, 21-23 februarie 1948, *România liberă*, 25 februarie 1948, pp. 3-4.
56. Rezoluţia celei de-a doua Plenare a PMR, 10-11 iunie 1948, *Scânteia*, 21 iunie 1948, pp. 1, 3.
57. Despre refuzul lui Pătrăşcanu de a-şi face autocritica, vezi „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, nr. 43 (143), 20-26 octombrie 1992, p. 6. Despre sugestiile Anei Pauker, vezi *Cuvânt de încheiere de la Congresul Partidului Muncitoresc Român din 21-23 februarie 1948*, Editura PMR, Bucureşti, 1948, pp. 7-8.
58. Observaţiile lui Chişinevschi la şedinţa Biroului Politic din 19 februarie 1948, publicate de Tatiana Pokivailova, „Tragica greşeală a lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Magazin istoric*, 30, nr. 9 (354), p. 44; declaraţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 20 martie 1948, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 10, p. 428.
59. Interviurile Anei Toma, al lui Sorin Toma, al Charlottei Gruia, al Elenei Tudorache, al Cristinei Boico, al lui Iosif Breban şi al lui Alexandru Şiperco.
60. Interviul Anei Toma.
61. Interviul Elenei Tudorache.
62. Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, supusă atenţiei conducerii de partid la 29 iunie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 3.
63. Transcrierea declaraţiei lui Teohari Georgescu în faţa Comisiei PCR, 23 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, pp. 297, 308.
64. Declaraţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, nedatată, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 1, p. 25.
65. Transcrierea declaraţiei lui Teohari Georgescu în faţa Comisiei PCR, 23 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 298.
66. Eduard Mezincescu, „Detenţie fără mandat de arestare", *Magazin istoric*, 26, nr. 6 (303) (iunie 1992), p. 57.
67. Interogatoriul lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 1 noiembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 2, p. 439.
68. Transcrierea declaraţiei lui Teohari Georgescu în faţa Comisiei PCR, 23 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 298.
69. Interogatoriul lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 1 noiembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 2, pp. 439-440; memorandumul lui Ioan Şoltuţiu, 7 noiembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 16, p. 4.
70. Declaraţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, nedatată, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 1, p. 26.
71. Pentru textul mandatului, vezi *Magazin istoric*, 25, nr. 7 (292) (iulie 1991), p. 62.
72. Interogatoriul lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 1 noiembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 2, p. 440.
73. Eduard Mezincescu, „Vicii procedurale... sau legalitate socialistă?", *Magazin istoric*, 26, nr. 7 (304) (iulie 1992), p. 33.
74. Memorandumul lui Ioan Şoltuţiu, 7 noiembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 16, p. 3.
75. Eduard Mezincescu, „Detenţie fără mandat de arestare", p. 58; transcrierea stenogramei unei discuţii cu Alexandru Drăghici, 20 aprilie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 7, p. 8.
76. Interogatoriul lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 1 noiembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 2, p. 440.

77. Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, supus atenţiei conducerii de partid la 29 iunie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 3-4; raport privind concluziile investigaţiei în cazul Pătrăşcanu din perioada octombrie 1949 – mai 1949, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 12, p. 364; declaraţia fostului director general SSI Serghei Nicolau în faţa Comisiei PCR (9 martie 1967); citată în *Magazin istoric*, 25, nr. 12 (297) (decembrie 1991), p. 71.
78. George Hodos, *Show Trials*, New York, 1987, p. 63.
79. Tatiana Pokivailova, „Tragica greşeală a lui Lucreţiu Pătrăşcanu", p. 44.
80. Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Partidul Comunist din Iugoslavia în mâinile unor asasini şi spioni", in *Gheorghiu-Dej, articole şi cuvântări*, p. 402. Pentru extrasele în limba engleză ale discursului, vezi Fernando Claudin, *The Communist Movement: From Comintern to Cominform* (Middlesex, England, 1975), p. 524.
81. *Khrushchev Remembers: The Glasnost Tapes*, traducător şi editor Jerrold L. Schecter şi Vyacheslav V. Luchkov (Boston, 1990), p. 103.
82. „Decizia Comitetului Central al PCR cu privire la reabilitarea unor activişti de partid", republicată în *Scânteia*, 26 aprilie 1968, p. 1.
83. Interviu cu Eugen Szabo.
84. *Scânteia*, 20 septembrie 1949, p. 6. Vezi editorialele din *Scânteia*, 22 septembrie 1949, pp. 1, 6 („Eşecul planurilor imperialiste în ţările de democraţie populară") şi 1 octombrie, p. 1 („Organizatorii de comploturi antisovietice de la Belgrad şi stăpânii lor imperialişti au primit o puternică lovitură"), precum şi cel din 4 octombrie 1949, p. 1 pe tema procesului („A fost spulberat camuflajul complotiştilor titoişti"). De asemenea, în vreme ce *România liberă* din 20 septembrie 1949 publica transcrierea TASS a stenogramei procesului lui Rajk, inclusiv declaraţia lui Brankov care îl viza pe Pătrăşcanu (p. 7), editorialul aceleiaşi publicaţii din 23 septembrie nu repeta acuzaţia: „Procesul din Budapesta: o înfrângere pentru conspiraţiile imperialiste împotriva ţărilor democrat-populare" (p. 3). Numele lui Pătrăşcanu nu a fost amintit nici în relatările despre proces oferite de *Viaţa sindicală* sau *Universul* (vezi articolele preluate ulterior de *Romanian Press Review*, 14 septembrie 1949, pp. 5-6). O evidentă excepţie o constituie scurta referinţă a lui Eduard Mezincescu la pretinsul sprijin pe care Pătrăşcanu i-l oferea lui Tito, în articolul intitulat „Procesul de la Budapesta: O nouă lovitură dată lagărului imperialist", în publicaţia partidului *Lupta de clasă*, 5, nr. 4 (octombrie 1949), p. 98.
85. Interviu cu Alexandru Şiperco. Vezi comentariile lui Zamfir Brumaru despre Brankov în *Scânteia*, 20 septembrie 1949, p. 6, şi din 21 septembrie 1949, p. 4.
86. Editorialul ziarului *Scânteia* din 1 octombrie şi discursul lui Teohari Georgescu publicat în *România liberă* din 27 septembrie îl menţionează deopotrivă pe Pătrăşcanu, însă numai în contextul Plenarei CC din iunie 1948, în care Pătrăşcanu era acuzat de „deviere naţionalist-burgheză", şi nu în cel al procesului lui Rajk, care îl califica drept „complotist titoist" (*Scânteia*, 1 octombrie 1949, p. 1; *România liberă*, 27 septembrie 1949, pp. 1, 5).
87. Interviul Charlottei Gruia.
88. *Scânteia*, 6 decembrie 1949, p. 3.
89. Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Lupta pentru pace, sarcină generală a partidului nostru. Expunere în faţa activului de partid", 8 decembrie 1949, *Scânteia*, 14 decembrie 1949, p. 3; reprodusă în *Gh. Gheorghiu-Dej, articole şi cuvântări*, p. 428.
90. „Hotărârea Plenarei a V-a a Partidului Muncitoresc din 23-24 ianuarie 1950, asupra sarcinilor Partidului în domeniul muncii organizatorice", *Lupta de clasă*, februarie 1950, pp. 5, 14.
91. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Secretariatului PMR, 17 ianuarie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 5/1950. Nici cele două versiuni de arhivă ale rezoluţiei nu îl menţionează pe Pătrăşcanu (Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 7/1950, vol. 1, pp. 114-136; Arhivele Naţionale ale

României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 7/1950, vol. 2, p. 22). Alexandru Moghioroş a dat citire acestui text în faţa Plenarei.

92. Probabil din cauza versiunilor contradictorii, *Scânteia* nu a relatat despre condamnarea lui Pătrăşcanu în editorialul din 25 ianuarie 1950 dedicat Plenarei CC, nici în articolul de fond (p. 1) din 2 februarie 1950. Condamnarea lui a fost făcută publică în cele din urmă în *Scânteia*, unde a fost reprodus textul integral al rezoluţiei din 10 februarie 1950 (pp. 1-2).
93. „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, nr. 36 (136), 8-14 septembrie 1992, p. 6; *Magazin istoric*, septembrie 1991, p. 48.
94. Raport al Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, înaintat conducerii de partid la 29 iunie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 53.
95. „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, nr. 37 (137), 15-21 septembrie 1992, p. 6. Ştefănescu a fost arestat în 1948.
96. „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, nr. 45 (145), 10-16 noiembrie 1992, p. 6; declaraţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 3 aprilie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 1, p. 324.
97. Interviu cu Alexandru Sencovici.
98. „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, 1-7 septembrie 1992, p. 8.
99. Interogatoriul lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 4 noiembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 16, p. 30; declaraţia lui Petea Goncearuc în faţa Comisiei PCR (3 iulie 1967), *Magazin istoric*, 26, nr. 2 (298) (ianuarie 1992), p. 87; declaraţia fostului director general al SSI Serghei Nicolau în faţa Comisiei PCR, *Magazin istoric*, p. 71; Eduard Mezincescu, „Viciu procedural... sau legalitate socialistă?", pp. 35-36.
100. Interogatoriul lui Lucreţiu Pătrăşcanu, 4 noiembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 16, p. 30; declaraţia lui Petea Goncearuc în faţa Comisiei PCR, *Magazin istoric*, p. 87; „Raport privind concluziile investigaţiei în cazul Pătrăşcanu în perioada octombrie 1949 -mai 1950", ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 12, p. 365; „Sinteză generală a «problemei» Pătrăşcanu", aprilie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 12, p. 3.
101. Declaraţia lui Gheorghe Pintilie în faţa Comisiei PCR, 19 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 264; „Raport privind concluziile investigaţiilor întreprinse în cazul Pătrăşcanu în perioada octombrie 1949 - mai 1950", ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 12, p. 365.
102. Printre articolele care se refereau la Pătrăşcanu în calitate de agent imperialist se numără Tudor Olaru, „Cinci ani de lupte şi victorii sub conducerea Partidului, 24 februarie 1945 - 24 februarie 1950", *Scânteia*, 24 februarie 1950, p. 5; Tudor Olaru, „Momente din lupta pentru zădărnicirea complotului imperialist împotriva României", *Scânteia*, 3 martie 1950, p. 3; şi A. Grigorescu, „Pentru ridicarea şi organizarea vigilenţei revoluţionare a maselor", *Scânteia*, 12 aprilie 1950, p. 3. În plus, *România liberă* a publicat discursul lui Eduard Mezincescu, în care acesta condamna „slugile plecate ale imperialiştilor, agenţi şi spioni de teapa lui Tito, Rajk, Traicio Kostov, Pătrăşcanu" (1 martie 1950, p. 1), precum şi declaraţia lui Miron Constantinescu: „Încă din 1946-1947, partidul nostru a demascat public şi a stigmatizat conspiraţiile naţionaliste puse la cale de Pătrăşcanu şi acoliţii săi, vânduţi imperialismului anglo-american, burgheziei române şi proprietarilor de pământ" (4 aprilie 1950). A se compara acestea cu articolele publicate ulterior, începând din luna mai, în ziarul *Scânteia*, unde nu se menţionează nimic despre Pătrăşcanu şi nimic despre acuzaţiile formulate la adresa lui. De pildă, vezi Tudor Olaru, „După paravanul Oficiilor de «informaţii»", 29 aprilie 1950, p. 2; Grigore Preoteasa, „Ziua proclamării independenţei naţionale", 9 mai 1950, p. 3; Silviu Brucan, „Feldmareşalul Tito: Un agent al «diplomaţiei totale»", 7 iunie 1950, p. 3; sau articolul anonim „Războinicii fascişti de la Belgrad îşi dau arama pe faţă", 25 mai 1950, p. 3.

103. Textul rezoluţiei a fost publicat în *România liberă*, 21 iulie 1950, p. 3.
104. Interviu cu Mihai Burcă, 5 iulie 1991 ; interviurile lui Tudor Manea, Alexandru Şiperco, Alexandru Sencovici, Radu Mănescu şi Sorin Toma.
105. Directorul general SSI, Serghei Nicolau, a confirmat că Dej era veriga sa superioară de legătură cu partidul (declaraţia lui Serghei Nicolau, *Magazin istoric*, p. 71). De asemenea, acest lucru mai este confirmat şi de observaţiile lui Emil Bodnăraş, transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic PMR, 12-14 martie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 165. Alte indicii au fost furnizate de Gheorghe Gaston Marin, Sergiu Sevcenco, Jean Coler, Radu Mănescu, Mircea Oprişan, Alexandru Şiperco, Eduard Mezincescu, Cristina Boico, Tudor Manea, Mihai Burcă, Tudor Olaru, Sorin Toma (interviuri).
106. Declaraţia lui Gheorghe Pintilie în faţa Comisiei PCR, 19 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, pp. 264-265.
107. Interviul Cristinei Boico.
108. Interviu cu Victor Bârlădeanu, 8 decembrie 1990.
109. Interviul Anei Toma.
110. „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, 8-14 septembrie 1992, p. 6.
111. „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, 8-14 septembrie 1992, p. 6, şi 15-21 septembrie 1992, p. 6; Gheorghe Gheorghiu-Dej, „30 de ani de luptă a partidului sub steagul lui Lenin şi Stalin", raport prezentat la 8 mai 1951, în faţa unei adunări solemne în cinstea celei de-a treizecea aniversări a întemeierii PCR, publicat în *Scânteia*, 12 mai 1951, p. 1 ; republicată în *Gheorghe Gheorghiu-Dej, articole şi cuvântări*, p. 538.
112. Declaraţia lui Victor Vânătoru, 19 aprilie 1968, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 4 ; „Raport al Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, 8-14 septembrie 1992, p. 6, şi 15-21 septembrie 1992, p. 6; „Sinteză generală a «problemei» Pătrăşcanu", aprilie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 12, p. 4; transcrierea declaraţiei lui Teohari Georgescu în faţa Comisiei PCR, 23 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 300 ; declaraţia lui Teohari Georgescu, transcrierea stenogramei unei discuţii cu Alexandru Drăghici, 20 aprilie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 7, p. 13 ; declaraţia lui Mişu Dulgheru, 24 aprilie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 63 ; declaraţia lui Nicolae Dumitrescu, 15 septembrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, pp. 182.
113. Despre interdicţiile privind forţa fizică, vezi transcrierea declaraţiei lui Teohari Georgescu în faţa Comisiei PCR, 23 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, pp. 299, 303. Despre Saharovski, vezi declaraţia lui Mişu Dulgheru, 27 aprilie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 71 ; declaraţia lui Nicolae Dumitrescu, 15 septembrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, pp. 182-183.
114. Declaraţia lui Gheorghe Filipescu, 7 iulie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 4002, vol. 203, p. 92.
115. Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, înaintat conducerii de partid la 29 iunie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 50; transcrierea declaraţiei lui Teohari Georgescu în prezenţa Comisiei PCR, 23 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 300.
116. Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, înaintat conducerii de partid la 29 iunie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 53; interogatoriul lui Mişu Dulgheru, 12 mai 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40007, vol. 2, p. 413.
117. Interviul Corei Barbu, 8 decembrie 1990; interviu cu Radu Mănescu. Vezi şi declaraţia lui Gheorghe Pintilie în faţa Comisiei PCR, 19 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 270.

118. „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, 15-21 septembrie 1992, p. 6.
119. Raport privitor la Emil Calmanovici, ASRI, Fond P, Dosar 40007, vol. 5, p. 145.
120. Interogatoriul lui Mişu Dulgheru, 6 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40007, vol. 2, p. 209.
121. Interviul Anei Toma. Cora Barbu confirmă susţinerea lui Calmanovici de către Ana Pauker (interviu).
122. Înainte de a se sinucide, Costea a redactat două scrisori: una adresată partidului, cealaltă soţiei. Acesteia din urmă i-a scris că se teme că va fi arestat, dată fiind poziţia sa înaltă în aparatul de partid. Anticipând arestarea ulterioară a soţiei sale, aşa cum experienţa epurărilor staliniste o dovedise deja, el şi-a exprimat temerea că copiii vor rămâne ai nimănui şi vor fi instituţionalizaţi. De aceea a decis să se sinucidă, pentru a împiedica arestarea ei (interviul Corei Barbu).
123. Charlotte Gruia a confirmat această reacţie generalizată, declarând că, imediat după sinuciderea lui Costea, Alexandru Moghioroş, tulburat de veste, a convocat-o şi a chestionat-o în legătură cu circumstanţele care au dus la moartea acestuia (interviul Charlottei Gruia).
124. Despre prietenia dintre Teohari Georgescu şi Costea, vezi interviul cu Jean Coler.
125. Interviul Corei Barbu.
126. Declaraţia lui Mişu Dulgheru, 27 aprilie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 71.
127. Declaraţia lui Teohari Georgescu, transcrierea discuţiei cu Alexandru Drăghici, 20 aprilie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 7, pp. 9, 13. Acest lucru este confirmat şi de locotenent-colonel Ioan Şoltuţiu, care a preluat ulterior cazul Pătrăşcanu. Conform depoziţiei lui, ancheta Ministerului de Interne (sub Teohari Georgescu) a conchis că Pătrăşcanu se face vinovat numai de abateri de la linia partidului, dar nu şi de acte criminale (declaraţia locotenent-colonelului Ioan Şoltuţiu în prezenţa Comisiei PCR, *Magazin istoric*, decembrie 1991, p. 74); vezi şi „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, 15-21 septembrie 1992, p. 6.
128. Zilber, *Monarhia de drept dialectic*, pp. 74-75. La fel, pe data de 31 iulie 1951, un general din Ministerul de Interne a întrebat-o pe Lena Constante, arestată în ianuarie 1950, dacă una dintre declaraţiile sale anterioare era adevărată sau fusese doar rezultatul disperării ei; când aceasta şi-a exprimat dorinţa de a retracta cele spuse, el nu a reacţionat negativ. Impresia Lenei Constante a fost că ancheta ajunsese într-un impas, negăsindu-se dovezi în măsură să îl incrimineze pe Pătrăşcanu. Mai mult, tot la sfârşitul lunii iulie, interogatoriile lui Emil Calmanovici au luat sfârşit, aşa cum declara el însuşi în prezenţa unor autorităţi de partid: „După două luni de investigări", scria el, „am fost reţinut fără ca cineva să îmi adreseze vreun cuvânt" (Lena Constante, *The Silent Escape, Three Thousand Days in Romanian Prisons*, Berkeley şi Los Angeles, 1995, pp. 82, 88; „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, 15-21 septembrie 1992, p. 6).
129. Declaraţia lui Nicolae Dumitrescu, 15 septembrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, pp. 185-186.
130. Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Vigilenţa revoluţionară a poporului", *Pravda*, nr. 247 (12.087), 4 septembrie 1951; reprodus în *Scânteia*, 6 septembrie 1951, p. 2.
131. Vezi Ana Pauker, „Trădătorii socialismului", publicat iniţial în *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară*, nr. 13 (40), reprodus în *Scânteia*, 6 iulie 1949, p. 5; editorialul semnat de Ana Pauker cu prilejul celei de-a cincea aniversări a zilei de 23 august, *Scânteia*, 21 august 1949, p. 1; cuvântarea Anei Pauker în cadrul unei şedinţe de partid la Giuleşti, *Scânteia*, 6 octombrie 1949, p. 1; discursul său la o conferinţă a femeilor, 16 decembrie 1949, la Opera de stat, cu prilejul celebrării celei de-a 70-a aniversări a lui Stalin, *Scânteia*, 18 decembrie 1949, pp. 1-3; „La cea de-a şaptezecea aniversare a naşterii tovarăşului Stalin", in *Lupta de clasă*, seria a V-a, nr. 6, decembrie 1949, pp. 23-30; discursul în cinstea Zilei Internaţionale a Femeii, *Scânteia*, 9 martie 1950, pp. 1, 3; „6 martie 1945",

Izvestia, 7 martie 1950, reprodus în *Scânteia*, 14 martie 1950, p. 3; „Solidaritatea Internaţională a partizanilor păcii este invincibilă!", *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară*, nr. 17 (77), reprodus în *Scânteia*, nr. 1725, 4 mai 1950, p. 3; un discurs rostit la Congresul femeilor antifasciste, *Scânteia*, 15 iunie 1950, pp. 1, 3; cuvântarea Anei Pauker cu ocazia alegerilor, *Scânteia*, 1 decembrie 1950, pp. 3-4; Ana Pauker, „Solidaritatea Internaţională a partizanilor păcii este invincibilă!", *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară*, nr. 17 (77), reprodus în *Scânteia*, 4 mai 1950, p. 3; „Şase ani de la eliberarea României", *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară*, nr. 33 (93), 18 august 1950; şi „Cuvântarea Anei Pauker cu prilejul celei de-a 34-a aniversări a Revoluţiei din Octombrie", *Scânteia*, 7 noiembrie 1951, pp. 1, 3.

132. Declaraţia lui Teohari Georgescu, 23 mai 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 7-8; declaraţia lui Gheorghe Pintilie, 10 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 4.
133. Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, înaintat conducerii de partid la 29 iunie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 42-44.
134. Comentariile lui Gheorghe Stoica, preşedinte al Comisiei PCR, transcrierea stenogramei discuţiilor care au avut loc între tovarăşul Gheorghe Stoica şi Comisia PCR, 2 noiembrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 324. Totuşi, Stoica a omis acest detaliu din raportul întocmit de comisie în cazul Pătrăşcanu.
135. Interviurile lui Sorin Toma, Elena Tudorache, Simion Bughici, Leonte Răutu.
136. Declaraţia lui Miron Constantinescu, transcrierea stenogramei de la Plenara Comitetului Central al PCR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, pp. 126-127.
137. Transcrierea declaraţiei lui Ioan Şoltuţiu în faţa Comisiei PCR, 20 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 152. Memorandumul său, datat 7 noiembrie 1952, este disponibil în ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 16, pp. 2-16. Vezi şi Robert Levy, „From the Secret Archives: New Revelations on the Purge of Lucreţiu Pătrăşcanu", *Sfera politicii*, nr. 29-30 (iulie-august 1995), pp. 39-45.
138. Interviu cu Mihai Burcă.
139. „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, 15-21 septembrie 1992, p. 6; declaraţia maiorului de securitate Victor Vânătoru în faţa Comisiei PCR (12 mai 1967), *Magazin istoric*, decembrie 1991, p. 72.
140. Interviu cu Vladimir Zaharescu, 10 iulie 1989; interviu cu Mihai Burcă.
141. Declaraţia lui Mişu Dulgheru, 24 aprilie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, pp. 67, 71; „Raport privind concluziile anchetei în cazul Mişu Dulgheru", 16 august 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40007, vol. 12, pp. 12-16; interviul Charlottei Gruia.
142. „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, 1-7 septembrie 1992, p. 8.
143. Declaraţia maiorului de securitate Victor Vânătoru, *Magazin istoric*, p. 72.
144. „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, 8-14 septembrie 1992, p. 6.
145. Lena Constante, *Tăcuta evadare*, pp. 95-96.
146. Declaraţia locotenent-colonelului de securitate Mircea Anghel în faţa Comisiei PCR, 28 aprilie 1967, *Magazin istoric*, decembrie 1991, p. 73. În ceea ce priveşte investigaţia, în ianuarie 1953 s-a renunţat la serviciile lui Anghel, la cererea acestuia.
147. „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, 15-21 septembrie1992, p. 6.
148. Declaraţia locotenent-colonelului de securitate Mircea Anghel, p. 73.
149. Zilber, *Monarhia de drept dialectic*, pp. 77-79, 182.

150. *Ibidem*, p. 84.
151. „Decizia Comitetului Central al PCR privind reabilitarea unor activişti de partid", p. 1.
152. Interviu cu Mihai Burcă.
153. Declaraţia procurorului Grigore Râpeanu în faţa Comisiei PCR (25 decembrie 1967), *Magazin istoric*, ianuarie 1992, p. 88; Ştefan Popescu, a cărui sursă a fost Gogu Popescu, un ofiţer superior din Ministerul de Interne, confirmă acest lucru (interviu cu Ştefan Popescu, 22 iulie 1991); Zilber, *Monarhia de drept dialectic*, p. 94. Interesul lui Gheorghiu-Dej faţă de cazul Pătrăşcanu a fost confirmat de şeful lui de cabinet, Paul Sfetcu, în discuţiile cu Alexandru Şiperco (interviu cu Şiperco).
154. Vezi John A. Armstrong, *The Politics of Totalitarianism* (New York, 1961), pp. 226-237; Francios Fejtö, *History of the People's Democracies* (New York, 1971), pp. 2-10; Roy A. Medvedev, *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism* (New York, 1971), pp. 476-477; George Hodos, *Show Trials*, pp. 113-164.
155. Vezi capitolul 8.
156. Apostol a afirmat recent că agentul sovietic Gheorghe Pintilie a dispus executarea lui Pătrăşcanu fără ştirea lui Drăghici sau a lui Gheorghiu-Dej, după ce acesta din urmă a lăsat să se înţeleagă că intenţionează să comute sentinţa cu moartea în închisoare pe viaţă şi, ulterior, într-o pedeapsă mai puţin aspră (interviu cu Gheorghe Apostol, *Totuşi iubirea*, 2, nr. 18 [35] [mai 1991], p. 9). Alexandru Şiperco, Mihai Florescu şi Nicolae Marcu insistă asupra faptului că sovieticii, după moartea lui Stalin, au continuat să exercite presiuni în procesul Pătrăşcanu (interviu cu Alexandru Şiperco; interviu cu Mihai Florescu, 12 iulie 1991; interviu cu Nicolae Marcu, 10 iulie 1991).
157. În contrast izbitor cu declaraţiile anchetatorilor în cazul Comisiei PCR, care subliniau în mod invariabil influenţa hotărâtoare a consilierilor sovietici de-a lungul întregii investigaţii, procurorul Grigore Râpeanu şi judecătorul Ilie Moisescu, cei care au început să colaboreze la acest caz în noiembrie sau decembrie 1953, susţineau neimplicarea sovieticilor în instrumentarea cazului (declaraţia lui Ilie Moisescu în faţa Comisiei PCR, 24 aprilie 1967, *Magazin istoric*, ianuarie 1992, pp. 89-90; declaraţia lui Grigore Râpeanu, *Magazin istoric*, p. 88).
158. Interviurile lui Simion Bughici, Eduard Mezincescu, Henri Wald şi Eugen Szabo. De asemenea, confirmate de Charlotte Gruia, Gheorghe Gaston Marin, Sorin Toma, Mircea Oprişan, Ilie Zaharia, Radu Mănescu, Corneliu Bogdan, Elena Tudorache, Cristina Boico, Ştefan Popescu, Jean Coler, Silviu Brucan şi Mihai Alexandru (interviuri).
159. Miron Constantinescu a afirmat acest lucru în şedinţa Comitetului Central în 1968, în care se discuta raportul asupra cazului Pătrăşcanu (interviu cu Tudor Olaru). Mai mult, Constantinescu i-a mărturisit personal lui Ilie Zaharia că, plecând la Moscova, a luat cu el dosarele Pătrăşcanu şi Luca, pentru a elabora împreună cu sovieticii o strategie economică (interviu cu Ilie Zaharia).
160. Lui Pătrăşcanu i s-a intentat proces în momentul în care sovieticii promovau naţional-comunişti la conducerea ţărilor din bloc, în particular pe cei care, ca şi el, nu fuseseră pervertiţi de stalinism (Vladimir Tismăneanu, „Ceauşescu's Socialism", p. 57; Vladimir Tismăneanu, „Ambiguity of Romanian Communism", p. 74, n. 11; Michael Shafir, *Romania, Politics, Economics and Society*, p. 43; Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrşcanu, înaintat conducerii de partid la 29 iunie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central, p. 55).
161. „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, 1-7 septembrie 1992, p. 9.
162. Despre atitudinea sfidătoare a lui Pătrăşcanu, vezi interviurile lui Mircea Oprişan şi Eduard Mezincescu. Despre liniile telefonice, vezi interviul Charlottei Gruia, al lui Sorin Toma şi al lui Alexandru Şiperco.

163. „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, 8-14 septembrie 1992, p. 6; Victor Frunză, *Istoria stalinismului*, p. 409. Confirmat de Vera Călin, interviu din 18 septembrie 1990.
164. Ion Mihai Pacepa, *Moştenirea Kremlinului* (Bucureşti, 1993), p. 125. Textul lui Pacepa conţine erori şi falsuri de proporţii. În consecinţă, îl citãm exclusiv în cazurile în care furnizează mărturii directe, nemijlocite (Pacepa, pp. 83, 86-87, 95-96); interviu cu Gheorghe Brătescu şi Tatiana Brătescu.
165. „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, 1-7 septembrie 1992, p. 9.
166. Interviul Charlottei Gruia; confirmat de Alexandru Sencovici şi Mircea Oprişan (interviuri).
167. Transcrierea declaraţiei tovarăşului Miron Constantinescu în faţa Comisiei PCR, 13 martie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 21, pp. 151-152.
168. „Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Cuvântul*, 15-21 septembrie 1992, p. 6.
169. Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu în faţa conducerii de partid, 29 iunie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 18.
170. Ionescu, *Communism in Romania*, pp. 155-156.
171. Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu, supus atenţiei conducerii de partid la 29 iunie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 42-43; interviul Corei Barbu. Ulterior, soţiei sale i-a parvenit o cămaşă pe care acesta scrisese, cu propriul sânge, „sunt nevinovat" (interviu cu Radu Mănescu).
172. Transcrierea declaraţiei lui Teohari Georgescu în faţa Comisiei PCR, 23 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 299; interviul Charlottei Gruia.
173. Interviu cu Gheorghe Gaston Marin. Faptul că Rákosi i-a forţat mâna lui Dej în această privinţă a fost confirmat de Teohari Georgescu (transcrierea declaraţiei lui Teohari Georgescu în faţa Comisiei PCR, 23 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 299). Se pare, totuşi, că în perioada în care se desfăşura procesul lui Rajk, numai o secţiune a veteranilor Brigăzilor internaţionale din Spania era ameninţată – şi anume aceia care în cel de-al doilea război mondial s-au aflat în Europa Occidentală, cu precădere în Franţa. Tito a recrutat „spanioli" iugoslavi mai ales din lagărele de internare franceze, după căderea Republicii, pentru a servi ca ofiţeri în armata partizanilor, iar acest lucru îi absolvea pentru moment de orice suspiciune pe cei care au decis să vină din Spania direct la Moscova şi care au petrecut anii de război în Uniunea Sovietică. De fapt, ultimul grup, sub conducerea lui Ernö Gerö, s-a bucurat de o primire binevoitoare în Ungaria (John A. Armstrong, *The Politics of Totalitarianism*, pp. 216-216). Se pare însă că, în cele din urmă, toţi veteranii războiului din Spania au fost vizaţi. Despre experienţa sa în detenţie, veteranul „spaniol" ceh Artur London consemnează în 1951: „Devine tot mai evident faptul că interogatoriile erau menite să îi acuze pe foştii voluntari ai Brigăzilor internaţonale, ceea ce se traducea printr-o prejudecată fundamentală îndreptată împotriva tuturor veteranilor, care erau consideraţi, *fără nici o excepţie*, spioni şi elemente periculoase... *Această atitudine îi viza pe toţi membrii brigăzilor; nu făcea nici unul excepţie*" (Artur London, *The Confession*, New York, 1970, pp. 82-83; sublinierea ne aparţine).
174. Despre Gheorghe Vasilichi, vezi transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 44/1952, p. 5; transcrierea declaraţiei lui Teohari Georgescu în faţa comisiei PCR, 23 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 299. Despre listă în general, vezi interviul cu Mihai Burcă.
175. Interviu cu Sorin Toma.
176. Veteranii războiului civil spaniol au fost prigoniţi în Bulgaria, în ciuda faptului că la procesul lui Kostov, în decembrie 1949, nu s-a menţionat nimic despre ei (vezi Nissan Oren,

Revolution Administered, Agrarianism and Communism in Bulgaria, Baltimore, 1973, p. 58; Nissan Oren, *Bulgarian Communism: The Road to Power*, New York, 1971, pp. 133-138). Despre soarta lor în Cehoslovacia, vezi Karel Kaplan, *Report on the Murder of the General Secretary* (Columbus, Ohio, 1990), pp. 38-73. Veteranii Rezistenţei franceze au fost vizaţi ca aparţinând unui grup mai larg, ai cărui membri erau cunoscuţi drept „occidentali", toţi cei pe care anii de război i-au surprins în Occident. În opinia lui Cecinski, poliţia secretă din fiecare ţară a sferei de influenţă sovietică îi considera, fără excepţie, pe veteranii „spanioli" şi pe occidentali potenţiali spioni (Michael Cecinski, *Poland: Communism, Nationalism, Anti-Semitism*, p. 78).

177. Bierut şi-a formulat acuzaţiile în faţa plenului Comitetului Central, la 11-13 noiembrie 1949 (citat de Ygael Gluckstein, *Stalin's Satellites in Europe*, Londra, 1952, p. 283).
178. Cecinski, *Poland: Communism, Nationalism, Anti-Semitism*, p. 78. Vezi şi Kaplan, *Report on the Murder of the General Secretary*, p. 49.
179. Victor Vezendean, la vremea respectivă director adjunct al Secţiei Externe a Comitetului Central, a citit dosarele secrete folosite drept documentaţie a şedinţei (interviu cu Vezendean).
180. Interviu cu Mihai Burcă.
181. Pe Rangheţ l-au secundat în comisie Gheorghe Pintilie şi Ghizela Vass (interviurile lui Jean Coler, Charlotte Gruia, Mihai Burcă, Wilhelm Einhorn, Mihai Florescu, Cristina Boico, Hermina Tismăneanu şi Gheorghe Gaston Marin).
182. Interviul Cristinei Boico; conform declaraţiilor lui Wilhelm Einhorn, comisia „a făcut eforturi însemnate" pentru a stabili vina veteranilor (interviu cu Einhorn).
183. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, pp. 22-23. Ana Pauker a confirmat acest lucru (transcrierea stenogramei interogatoriului Anei Pauker întreprins de o comisie de partid a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 26-27).
184. Declaraţia lui Gheorghe Pintilie, 10 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 12; declaraţia lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 23.
185. Roman a fost numit în postul nesemnificativ de vicepreşedinte (Ion Gheorghe Maurer era preşedinte) al Asociaţiei pentru Răspândirea Ştiinţei şi Culturii, post pe care l-a deţinut până în primăvara următorului an (interviurile lui Ion Gheorghe Maurer, Sorin Toma şi Tudor Olaru). (Ulterior, Roman i-a mărturisit lui Vladimir Zaharescu că demiterea sa din funcţie a fost un gest de protecţie din partea conducerii de partid, care, plasându-l în alt post, îl fereau practic din calea sovieticilor. Dacă Roman ar fi rămas în acel post, presupune Jean Coler, veteran „spaniol", „ruşii l-ar fi transferat în una din închisorile *lor*" (interviurile lui Vladimir Zaharescu şi Jean Coler).
186. Declaraţia lui Gheorghe Vasilichi, transcrierea stenogramei de la Plenara Comitetului Central al PMR, 25 martie 1956, pp. 104, 107.
187. De exemplu, un editorial nesemnat din *Scânteia*, 29 septembrie 1949, afirmă: „Procesul de la Budapesta... a dovedit natura legăturilor [de spionaj ale lui Rajk] şi faptul că ele datează încă din vremea celui de-al doilea război mondial". Dar a omis cu totul să menţioneze despre recrutarea „spaniolilor" din lagărele de internare franceze de către Rajk sau Tito, aşa cum se stabilise în timpul procesului (reprodus în *Romanian Press Review*, 29 septembrie 1949, p. 6).
188. Kaplan, *Report on the Murder of the General Secretary*, p. 74.
189. Vezi, de pildă, discursul Anei Pauker la o şedinţă de partid în Giuleşti, 6 octombrie 1949, discursul lui Iosif Chişinevschi la Întreprinderea de autoturisme Bucureşti, 2 noiembrie, şi cuvântarea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej la sala Aro, 6 noiembrie (*Scânteia*, 6 octombrie 1949; *Romanian Press Review*, 3 noiembrie 1949, p. 3; *Scânteia*, 7 noiembrie 1949).
190. Dolores Ibarruri, „Tito şi bandiţii lui: duşmanii trădători ai poporului spaniol", *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară*, nr. 5 (65), reprodus în *Scânteia*, 5 februarie 1950,

p. 3. *Scânteia* a primit de la sovietici sarcina să retipărească automat toate articolele despre Tito (inclusiv editorialele) publicate în *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară*, publicaţia oficială a Cominform-ului (interviu cu Sorin Toma).

191. Discursul propriu-zis al lui Gottwald este citat în Artur London, *The Confession*, p. 90; versiunea cenzurată a fost publicată în *Scânteia*, 27 februarie 1951, p. 4.
192. Presiunea sovietică exercitată continuu asupra conducerii din România este confirmată de Mihai Florescu, Gheorghe Gaston Marin şi Alexandru Şiperco (interviuri).
193. Transcrierea declaraţiei lui Teohari Georgescu în faţa Comisiei PCR, 23 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 299. Presiunea maghiară asupra partidului ceh este descrisă în detaliu de Karel Kaplan, *Report on the Murder of the General Secretary*, pp. 42-52. Vezi şi George Hodos, *Show Trials*, pp. 77-78.
194. Interviu cu Wilhelm Einhorn.
195. Interviu cu Victor Vezendean.
196. *Romanian Press Review*, 1 iulie 1952; *Buletinul Comitetului Naţional Român*, nr. 24, 1 martie 1951, p. 1; *Buletinul Comitetului Naţional Român*, nr. 26, 1 mai 1951, p. 24; Egon Balaş, *Will to Freedom*, pp. 235-236; Egon Balaş, discuţii personale cu autorul.
197. Interviurile Cristinei Boico, al lui Jean Coler, al Charlottei Gruia, al lui Eugen Szabo şi al lui Sergiu Sevcenco; interviu cu Andrei Micu (Adolf Klein), 14 aprilie 1994.
198. Gheorghe Gaston Marin şi Mihai Florescu.
199. Interviu cu Mircea Oprişan.
200. Interviurile Anei Toma, al lui Carol Neumann, al lui Mihai Florescu, al Cristinei Boico, al lui Gheorghe Gaston Marin, al Elisabetei Luca, al Elenei Tudorache, al lui Sergiu Sevcenco, al lui Jean Coler, al lui Sorin Toma, al Janettei Brill şi al Charlottei Gruia.
201. Victor Frunză, *Istoria stalinismului*, p. 103; Vladimir Tismăneanu, „Ceauşescu's Socialism", p. 54; Tudor Manea şi Charlotte Gruia au fost martori ai devotamentului lui Borilă faţă de Ana Pauker, iar încrederea pe care Roman o manifesta faţă de ea este confirmată de Gheorghe Gaston Marin şi Janetta Brill (interviuri).
202. Interviu cu Sergiu Sevcenco. Barbu Zaharescu, activist în cadrul „Ajutorului Roşu" până în 1937, confirmă faptul că Ana Pauker i-a fost secretar general (interviu cu Barbu Zaharescu, 7 decembrie 1990). De asemenea, confirmat de Elena Tudorache, interviu.
203. Interviu cu Carol Neumann.
204. Interviu cu Mihai Florescu. „Spaniolii" Mihai Burcă şi Hermina Tismăneanu îi împărtăşesc punctul de vedere (interviurile lui Mihai Burcă şi Hermina Tismăneanu).
205. Conversaţie între Ana Pauker şi doi lideri de partid, la o casă de oaspeţi de la Otopeni, 8 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 68, p. 228.
206. Declaraţia lui Teohari Georgescu, 26 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 14; declaraţia lui Teohari Georgescu, 23 mai 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 10-11.
207. Alexandru Şiperco şi-a formulat concluziile în urma discuţiilor purtate cu Alexandru Moghioroş, cu membrii Comisiei de Control Liuba Chişinevschi şi Ioan Vinţe şi cu Teohari Georgescu personal. Autorităţile Comisiei de Control i-au împărtăşit acelaşi lucru Charlottei Gruia (interviurile lui Alexandru Şiperco şi Charlotte Gruia).
208. Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Raport al delegaţiei Partidului Muncitoresc Român la cel de-a XXII-lea Congres al PCUS la şedinţa plenară a CC al PMR, 30 noiembrie – 5 decembrie 1961", p. 16. În mod semnificativ, Dej a adnotat remarca Anei Pauker „prea mare linişte în România" pe marginea unui document al anchetei desfăşurate în toamna anului 1952 – cu multă vreme înainte să răspundă campaniei de destalinizare a lui Hruşciov prin acuzarea faţiunii Pauker de represiunea stalinistă („Plan conţinând principalele puncte orientative în ancheta Anei Pauker", Dosar de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 1).

209. Transcrierea stenogramei interogatoriului Anei Pauker în faţa unei comisii a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 34-35 ; transcrierea interogatoriului Anei Pauker de către o comisie de partid al PMR, 6 iulie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 35. Gheorghiu-Dej a declarat în *Pravda* : „Pătrunderea agenţilor străini în conducerea partidului nostru se explică prin faptul că în timpul războiului şi imediat după aceea vigilenţa noastră era slăbită, iar familiarizarea solidă cu situaţia cadrelor nu constituia o preocupare serioasă" (Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Vigilenţa revoluţionară a poporului", *Pravda*, nr. 247 [12.084], 4 septembrie 1951, reprodus în *Scânteia*, 6 septembrie 1951, p. 2).
210. Observaţiile lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, p. 21.
211. Alexandru Moghioroş şi Ioan Vinţe i-au comunicat lui Alexandru Şiperco că Ana Pauker, care superviza verificarea eventualilor titoişti la Comisia de Control, a instruit comisia să „persevereze" în investigaţiile sale. Charlotte Gruia şi Ida Felix, membre ale Comisiei de Control, au confirmat acest lucru (interviurile lui Alexandru Şiperco, al Charlottei Gruia şi al Idei Felix).
212. Transcrierea stenogramei interogatoriului Anei Pauker de către o comisie de partid PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 27. Rogojinschi a fost şeful Secţiei de Verificări începând din 1950 (Decretul privind organizarea pe secţii a Comitetului Central şi numirea şefilor de secţii, nedatat, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 15/1950, p. 5 ; informare personală, Vladimir Tismăneanu).
213. Transcrierea stenogramei interogatoriului Anei Pauker de către o comisie a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 27, 34 ; transcrierea stenogramei interogatoriului Anei Pauker de către o comisie a PMR, 6 iulie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 9.
214. Interviu cu Gheorghe Gaston Marin. Acelaşi lucru a fost afirmat şi de Alexandru Şiperco care, pe baza unor discuţii purtate cu Teohari Georgescu, Alexandru Moghioroş şi alţii, a conchis că Ana Pauker coordona o verificare atât de riguroasă în ideea de a răspunde cât mai eficient presiunii exercitate masiv de consilierii sovietici asupra ei, fiind astfel în măsură să replice : „Am cercetat atent, însă nu am găsit nimic" (interviu cu Alexandru Şiperco).
215. Declaraţia lui Gheorghe Pintilie, 10 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 12-13. Gheorghiu-Dej a confirmat faptul că Ana Pauker îl vizase pe Rangheţ (transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 12-14 martie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 164).
216. Transcrierea unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 40/1952, p. 103 ; interogatoriul lui Teohari Georgescu, 4 iulie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 4, p. 237 ; declaraţia lui Teohari Georgescu, 26 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 17.
217. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 44/1952, p. 2. Aşadar Moghioroş a fost cel care, în 1951, a instruit activiştii comisiilor de verificare în sensul eliminării membrilor de partid care se dovedeau „duşmani de clasă" (transcrierea stenogramei unei şedinţe privind instrucţiunile CC de eliminare a membrilor de partid care sunt duşmani de clasă, 27 august 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 88/1951, p. 1).
218. Interogatoriul Anei Pauker de către o comisie a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 64.

219. Transcrierea stenogramei de la Plenara CC al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 16.
220. Interviu cu Carol Neumann.
221. Interviul Anei Toma.
222. Transcrierea declaraţiei lui Teohari Georgescu în faţa Comisiei PCR, 23 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, pp. 301, 306. Teohari Georgescu i-a mărturisit lui Alexandru Şiperco faptul că a fost pedepsit (interviu cu Şiperco); refuzul lui Teohari Georgescu de a aresta în mod arbitrar veterani „spanioli" şi ai Rezistenţei franceze a fost confirmat de Mihai Florescu, Charlotte Gruia, Jean Coler, Andrei Micu (Adolf Klein) şi Mihai Burcă (interviuri).
223. Observaţiile lui Teohari Georgescu, transcriere a discuţiei purtate cu Alexandru Drăghici, 20 aprilie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 7, pp. 15-16; interogatoriul lui Marin Jianu, 3 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, pp. 43-44; interviul Cristinei Boico.
224. Observaţiile lui Teohari Georgescu, transcrierea discuţiilor purtate cu Alexandru Drăghici, 20 aprilie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 7, pp. 15-16; observaţiile lui Alexandru Drăghici, transcrierea discuţiilor purtate cu Alexandru Drăghici, 20 aprilie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 7, pp. 16-17; interogatoriul lui Marin Jianu, 3 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, pp. 43-44.
225. Transcrierea stenogramei de la Plenara Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 123.
226. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 40/1952, p. 36.
227. Declaraţia lui Petre Borilă, transcrierea stenogramei de la Plenara Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, pp. 120-121.
228. Declaraţia lui Miron Constantinescu, transcrierea stenogramei de la Plenara Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 127. Un alt extras din articolul publicat de Gheorghiu-Dej în *Pravda* în septembrie 1951, „Vigilenţa revoluţionară a poporului în lupta pentru socialism", a fost citit în faţa conducerii regionale de partid, în timpul epurării Anei Pauker: „Ar fi o iluzie extrem de periculoasă pentru noi să credem că în partid nu au rămas elemente ostile nedescoperite încă. Dat fiind că noi suntem partidul de guvernământ şi forţa conducătoare în regimul democraţiei populare, nu este nici o îndoială că pe viitor elementele străine vor încerca să se infiltreze în rândurile partidului nostru, mai ales în conducere" (explicaţiile lui Iosif Chişinevschi cu privire la Plenara CC din 27-29 mai 1952, în cadrul unei întâlniri cu primii-secretari ai comitetelor judeţene de partid şi activul de partid al Comitetului Central, 5 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 19/1952, p. 17).
229. „Puterea atotcuceritoare a ideilor leniniste", *Scânteia*, 23 ianuarie 1953, p. 1.
230. Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 73/1952, pp. 23-24, 107-108, 128-129; „Alegerea, creşterea şi distribuirea cadrelor: prelegere susţinută de Ana Pauker la Şcoala de partid Jdanov, 17 aprilie 1952", Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 74/1952, pp. 225-226.
231. Kaplan, *Report on the Murder of General Secretary*, p. 74; Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Vigilenţa revoluţionară a poporului", p. 2.
232. Transcrierea stenogramei de la Plenara Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 151.
233. Interviu cu Gheorghe Gaston Marin.
234. Veteranul „spaniol" Wilhelm Einhorn a afirmat că două treimi dintre „spanioli" erau evrei. Camaradul său veteran David Mihail opina că totuşi „300 din 400 erau evrei", în vreme ce „spaniolii" Jean Coler şi Andrei Micu estimau un procentaj aproximativ de 80% evrei

(interviurile lui Wilhelm Einhorn, Jean Coler şi Andrei Micu; interviu cu David Mihail, 19 iulie 1991).

235. Interviurile Charlottei Gruia, al lui Mihai Burcă, Gheorghe Gaston Marin, Elena Tudorache, Sergiu Sevcenco, Elisabeta Luca, Alexandru Şiperco, Armand Popper, Ana Toma, Tudor Olaru, Andrei Micu şi Cristina Boico; interviul Ecaterinei Borilă, 17 iulie 1991; interviu cu Uşer Finkelştein, 11 septembrie 1993; interviul Janettei Brill, 28 iunie 1991; interviu cu Josef Bujes, 12 septembrie 1990.
236. Condusă de Elvira Gaisinschi, noua comisie îi includea pe Ronea Gheorghiu şi pe Sorica Clejan (interviurile Charlottei Gruia, al lui Alexandru Şiperco şi al lui Jean Coler).
237. Interviul Charlottei Gruia.
238. Interviurile Charlottei Gruia şi al lui Mihai Burcă. Veteranul „spaniol" Carol Neumann remarcă, la rândul lui, că o broşură care comemorează războiul civil spaniol, apărută sub semnătura lui Valter Roman la începutul anului 1952, a fost pusă în umbră de o altă apariţie în acelaşi an, dar publicată la o altă editură, care-i denigra cert pe „spaniolii" (interviu cu Carol Neumann).
239. Interviurile Charlottei Gruia şi al lui Mihai Burcă. Acest lucru este confirmat şi de Mihai Alexandru, căruia înalţi oficiali ai partidului i-au sugerat că s-ar desfăşura astfel de pregătiri (interviu cu Mihai Alexandru). În plus, Ronea Gheorghiu, membru al Comisiei de Control, şi o serie de ofiţeri ai Ministerului de Interne au fost trimişi în Cehoslovacia pentru a asista la procesul Slánský şi pentru a se consulta cu autorităţile Securităţii cehe (interviurile Elenei Tudorache şi al Herminei Tismăneanu).
240. Interviul Charlottei Gruia. Soţul acesteia, care fusese acuzat de spionaj în septembrie 1952, era la rândul său veteran al Rezistenţei franceze (*ibidem*).
241. Interviurile Cristinei Boico, al lui Jean Coler, al Janettei Brill şi al Charlottei Gruia.
242. Interviu cu Mihai Burcă.
243. Transcrierea declaraţiei tovarăşului Alexandru Nicolski în faţa unei comisii a PCR, 31 octombrie 1967, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 21, p. 135.
244. Interviul Sandei Sauvard, 9 decembrie 1990.
245. Interviu cu Carol Neumann; interviul Janettei Brill.
246. Interviurile Charlottei Gruia şi al lui Mihai Florescu. Gruia afirmă că asupra lui Mihai Florescu plutea suspiciunea, deşi la vremea respectivă nu fusese demis ori interogat. De fapt, Ronea Gheorghiu i-a dat dispoziţie să nu îl abordeze pe Florescu după ce Gheorghiu a asistat la procesul Slánský, la sfârşitul lunii noiembrie 1952.
247. Interviul Charlottei Gruia.
248. Hermina Tismăneanu, „spaniolă" care a petrecut anii de război la Moscova, a remarcat faptul că, la vremea desfăşurării procesului Slánský (toamna lui 1952), s-a simţit pentru prima dată ameninţată personal (interviul Herminei Tismăneanu).
249. Despre reabilitarea lui Vasilichi, vezi transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 44/1952, pp. 5-6. Despre repetarea pericolului, vezi interviurile Sandei Sauvard, al Charlottei Gruia, al lui Gheorghe Gaston Marin, al lui Mihai Florescu, al lui David Rotman şi al Janettei Brill. Despre refuzul său de a demite veteranii „spanioli" şi ai Rezistenţei franceze, vezi interviurile Charlottei Gruia şi al lui Gheorghe Gaston Marin; atât Gaston Marin, cât şi Charlotte Gruia au precizat în plus faptul că Vasilichi a refuzat să epureze evreii din cooperativă.
250. Despre înlăturarea lui Roman, vezi notele anchetei în cazul Valter Roman, 7 mai 1954, Direcţia Afacerilor a CC al PMR, nr. 486/3, vol. 954, Executivul PCR, pp. 1-3; interviurile Cristinei Boico, al lui Sorin Toma, al lui Gheorghe Gaston Marin, al lui Jean Coler, al lui Tudor Olaru, al Janettei Brill. Despre arestul său la domiciliu, vezi interviurile Charlottei Gruia şi al lui Tudor Olaru. Roman i-a mărturisit personal lui Jean Coler că interogatoriile în care a fost implicat s-au centrat pe faptul că fusese prizonier al forţelor duşmane în

Spania, din mâna cărora a reuşit să scape. Interogat de Elvira Gaisinschi, care făcea parte din Comisia de Control, Roman a fost acuzat că eliberarea sa a fost posibilă datorită forţelor lui Franco, în schimbul libertăţii cerându-i-se atunci să spioneze în interesul lor (interviu cu Jean Coler). Despre Roman ca potenţial actor în procesul Slánský, vezi Vladimir Tismăneanu, „The Tragicomedy of Romanian Communism", p. 356 n. 62.

251. Un indiciu al acestuia l-a constituit valul de represiune din Polonia împotriva veteranilor războiului civil spaniol, val ale cărui consecinţe au fost arestarea ministrului adjunct al Apărării Waclaw Komar, la începutul anului 1953 (interviu cu Jakub Berman, in Teresa Toranska, *Them : Stalin's Political Puppets*, New York, 1987, pp. 331-332 ; Ernst Halperin, *The Triumphant Heretic*, Londra, 1957, p. 249).
252. Interviu cu Simion Bughici. Abandonarea planului se pare că a fost comunicată într-un articol publicat în noiembrie 1953 de Dolores Ibarruri în revista istorică sovietică *Voprosî istorii*, tradus ulterior în limbile statelor-satelit şi distribuit sub forma unui eseu intitulat „Războiul revoluţionar naţional al poporului spaniol, 1936-1939". Articolul nu specifica nimic despre cei recrutaţi ca agenţi în Spania sau în lagărele de internare din Franţa, fiind în mod cert o revenire asupra acuzaţiilor formulate de Ibarruri în 1950 în articolul deja citat din *Pentru pace trainică, pentru democraţie populară* (Ernst Halperin, *The Triumphant Heretic*, p. 249). În ceea ce priveşte eforturile sovieticilor de a influenţa statele-satelit să reabiliteze victimele campaniei anti-titoiste din 1954 şi 1955, vezi Wolfgang Leonhard, *The Kremlin since Stalin* (New York, 1962), pp. 100-119.
253. Cristina Boico, Jean Coler, Sorin Toma, Radu Mănescu şi Eugen Szabo (interviuri) susţin cu toţii că Gheorghiu-Dej era foarte neîncrezător în vechea gardă şi că simţea că nu se poate baza pe sprijinul ei.
254. Una dintre manifestările de acest gen a fost redactarea unei scrisori adresate lui Gheorghe Gheorghiu-Dej de către Valter Roman după înlăturarea sa din funcţia de ministru al Poştelor şi Telecomunicaţiilor, lucru care, scria el, „l-a adus în pragul disperării" şi l-a făcut să „îşi piardă raţiunea de a trăi" (notă a anchetei în cazul Valter Roman, 7 mai 1954, Direcţia Afacerilor a CC al PMR, nr. 486/3, vol. 954, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 1-3). Despre reabilitarea lui Roman, vezi interviul cu Sorin Toma.
255. Interviul Janettei Brill.
256. Interviu cu Gheorghe Gaston Marin.
257. Interviu cu Jean Coler.
258. Interviurile lui Gheorghe Gaston Marin şi Alexandru Şiperco ; interviurile lui Alexandru Şiperco, Charlotte Gruia şi Andrei Micu.
259. Interviu cu Eugen Szabo ; vezi şi interviurile lui Gruia şi Coler.
260. Transcrierea interogatoriului Anei Pauker de către o comisie PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 26-27 ; transcrierea interogatoriului Anei Pauker susţinut de o comisie PMR, 6 iulie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 6, 21. La vremea respectivă i-a fost înmânată o listă de întrebări, câteva dintre ele referitoare la presupusa ei dorinţă de a opera o serie de epurări în partid ; lista de întrebări a fost publicată în *Dosarele istoriei*, 2, nr. 8 (13) (1997), pp. 57-60.
261. Gyorgy Lazar (pseudonim), „Memorandum", in *Witness to Cultural Genocide : First-Hand Reports on Rumania's Minority Policies Today* (New York, 1979), pp. 96-97. Textul original redactat în limba maghiară a fost publicat integral în periodicul emigranţilor *Irodalmi Ujsag* (Paris), martie-aprilie 1977.

Capitolul VI

1. Declaraţia Melaniei Iancu, 16 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 160, pp. 121-125 ; interogatoriul lui Theodor Loewenstein (Lavi), 20 ianuarie 1953, ASRI,

Fond P, Dosar 40009, vol. 54, p. 41 ; interogatoriul lt. col. Laurian Zamfir, 17 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, pp. 201(b), 203.

2. Ya'acov Ro'i, *Soviet Decision Making in Practice: The U.S.S.R. and Israel, 1947-1954* (New Brunswick, 1980), pp. 26-28, 33.
3. Pentru detalii despre campanie, vezi Gennadi Kostyrchenko, *Out of the Red Shadows: Anti-Semitism in Stalin's Russia* (Amherst, N.Y., 1995) ; Arkady Vaksberg, *Stalin Against the Jews* (New York, 1994) ; Yehoshua A. Gilboa, *The Black Years of Soviet Jewry* (Boston, 1971), pp. 149-186 ; Benjamin Pinkus, *The Soviet Government and the Jews* (London, 1984), pp. 195-196, 507 n. 13 ; Peter Meyer (ed.), *The Jews in the Soviet Satellites* (Syracuse, 1953) ; Yacov Rapoport, *The Doctor's Plot of 1953* (Cambridge, Mass., 1991) ; Shimon Redlich, *Propaganda and Nationalism in Wartime Russia: The Jewish Anti-Fascist Committee in the U.S.S.R., 1941-1948* (Boulder, 1982), pp. 167-170 ; şi Ya'acov Ro'i, *Soviet Decision Making in Practice*, pp. 313-326.
4. Liviu Rotman, „Romanian Jewry : The First Decade after the Holocaust", in Randolph L. Braham (ed.), *The Tragedy of Romanian Jewry* (New York, 1994), pp. 287-288.
5. Sylvain, „Rumania", in Meyer (ed.), *The Jews in Soviet Satellites*, p. 519.
6. *Ibidem* ; Jean Ancel, *Yahadut Romanyah ben 23.8.1944 le-ven 30.12.1947* (*Evreimea din România, 23 august 1944 - 30 decembrie 1947*), teză de doctorat, Universitatea Ebraică (Ierusalim, 1979), p. 287.
7. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a liderilor activişti ai organizaţiilor de masă, 5 octombrie 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 86/1945, pp. 13-14.
8. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a liderilor activişti ai organizaţiilor de masă, 23 februarie 1946, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 18/1946, pp. 27-28.
9. Jean Ancel, „*She'erit Hapletah* in Romanian during the Transition Period to a Communism Regime, August 1944 - December 1947", in Yisrael Gutman şi Avital Saf (eds.), *She'erit Hapletah, 1944-1948: Rehabilitation and Political Struggle*, lucrările celei de-a VI-a Conferinţe istorice Yad Vashem (Ierusalim, 1990), pp. 151-155.
10. Arieh J. Kochavi, „British Diplomats and the Jews in Poland, Romania and Hungary during the Communist Takeovers", *East European Quarterly* 29, nr. 4 (iarna 1995), p. 449 ; Sylvain, „Rumania", p. 530.
11. Ancel, „*She'erit Hapletàh* in Romania", p. xxvix.
12. Declaraţia Melaniei Iancu, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 160, pp. 121-125.
13. *Ibidem* ; interogatoriul locotenent-colonelului Laurian Zamfir, 28 septembrie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, p. 239 ; interogatoriul locotenent-colonelului Laurian Zamfir, 17 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, p. 201.
14. Jakub Berman, intervievat de Teresa Toranska, *Them: Stalin's Political Puppets*, p. 317 ; Ya'acov Ro'i pretinde că, mai mult decât atât, sovieticii nutreau speranţa că puterea alianţei occidentale va slăbi dacă vor colabora în această problemă cu Statele Unite împotriva britanicilor ; au făcut apel la comunitatea evreiască americană şi la aliaţii săi de pe scena politică americană şi au stimulat mişcările radicale de eliberare naţională din Lumea arabă („Soviet Policies and Attitudes toward Israel, 1948-1978 : An Overview", *Soviet Jewish Affairs* II, nr. 2 [1981], p. 36).
15. Sylvain, „Rumania", p. 530.
16. Interviu cu David Şerer, 22 iulie 1991 ; interviu cu Gheorghe Roja, 16 iulie 1991 ; interviu cu Carol Lustig, 8 septembrie 1989 ; interviu cu Harry Kuller, 11 ianuarie 1994 ; interviurile lui Alexandru Nistor, Ida Felix, Eugen Szabo, Ilie Zaharia, Radu Mănescu, Elena Tudorache, Mircea Oprişan, Simion Bughici.
17. Talmon, *Israel among the Nations*, p. 78.

18. Sylvain, „Rumania", pp. 519, 541; Arhivele Naţionale ale României, Fond 37, Dosar 10, p. 212; interviu cu Harry Kuller.
19. Ancel, „*She'erit Hapletah* in Romania", p. xxvix.
20. Despre fenomenul tot mai extins al antisemitismului, vezi documentele Comitetului Democrat Evreiesc, Arhivele Naţionale ale României, Fond 37, Dosar 23, p. 7; Dosar 18, pp. 187, 217; Kochavi, „British Diplomats and the Jews in Poland, Romania and Hungary", pp. 450-451, 455.
21. Cele 10 procente au fost preluate din Marius Oprea, „Pagini din «copilăria» Securităţii române", *Dosarele istoriei*, nr. 5, 1996, p. 36.
22. Ioan Scurtu (ed.), *România, viaţa politică în documente 1946*, Bucureşti, 1996, p. 292.
23. „Întrevederea Bodnăraş-Groza", 23 iunie 1949, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 5-6.
24. Liviu Rotman, de pildă, subscrie la opinia convenţională în altfel excelentul articol „Romanian Jewry: The First Decade after the Holocaust", in Randolph L. Braham (ed.), *The Tragedy of Romanian Jewry* (New York, 1994), p. 321.
25. Interogatoriul lui Teohari Georgescu, 13 ianuarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 2, p. 115; interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 28 septembrie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, p. 239 (b).
26. *Yahadut Romanyah bi-tekumat Yisrael* (*Evreimea română în vremea renaşterii Israelului*), vol. 2, *Prisoners of Zion* (Tel Aviv, 1994), pp. 44-45.
27. Interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 17 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, pp. 236, 238.
28. Mordechai Namir, *Shelihut be-Moskvah* (*Misiune la Moscova*), Tel Aviv, 1971, pp. 28-29.
29. Declaraţia Melaniei Iancu, 16 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 160, p. 133. Se pare că, pe baza acestor întâlniri, ministrul israelian de Externe Moshe Sharett i-a scris lui Chaim Weizmann, în iulie 1948, că, în opinia sa, Ana Pauker „nu are nici o legătură cu categoria antisionistă sălbatică" din elita de partid (Raphael Vago, „The Traditions of Antisemitism in Romania", pp. 145-146).
30. *Yahadut Romanyah bi-tekumat Yisrael*, pp. 45-46.
31. David Krivine, „Who Was Ana Pauker?", p. 9.
32. Namir (cunoscut la vremea respectivă drept Mordechai Nemirowsky) i-a dezvăluit lui Zalman Rabinsohn, fratele Anei Pauker, că a reîntâlnit-o cu prilejul protestului oficial împotriva abrogării acordului, ea lăsându-i impresia că noua linie a luat-o prin surprindere, nepregătită (ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 50, p. 340).
33. Ya'acov Ro'i, *Soviet Decision Making in Practice*, pp. 143-144, 418.
34. Procesele-verbale ale şedinţelor Biroului Politic al Comitetului Central al PMR, 24 octombrie 1948, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 50/1948, pp. 1-8.
35. Despre campania antisionistă, vezi Gennadi Kostyrchenko, *Out of the Red Shadows*, pp. 30-247; *The Soviet Government and the Jews*, pp. 195-196, 509 n. 19; Ro'i, *Soviet Decision Making in Practice*, pp. 316, 326; Redlich, *Propaganda and Nationalism in Wartime Russia*, pp. 167-170; Ilya Ehrenburg, *Post-War Years* (New York, 1967), p. 125; Chimen Abramsky, „The Rise and Fall of Soviet Yiddish Literature", *Soviet Jewish Affairs* 12, nr. 3 (1982), p. 36; Roy A. Medvedev, *On Stalin and Stalinism* (Oxford şi New York, 1979), p. 146. Despre arestarea Polinei Jemciujina, vezi Kostyrchenko, *Out of the Red Shadows*, pp. 119-123; despre dezolarea Anei Pauker şi prietenia dintre ea şi Jemciujina, vezi interviul Anei Toma.
36. Sylvain, „Rumania", pp. 535-539.
37. Fratele Anei Pauker, Zalman Rabinsohn, l-a informat pe liderul sionist român Marcu Cohin că Ana Pauker i-a mărturisit faptul că se opune (interogatoriul lui Marcu Cohin, 19 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 266). Ana Pauker a sugerat că „a-i pune pe toţi sioniştii în aceeaşi oală" în mod public ar avea drept consecinţă pierderea sprijinului muncitorilor

din Israel şi consolidarea forţelor de opoziţie din România (procesul-verbal al şedinţei Biroului Politic al Comitetului Central al PMR, 15 noiembrie 1948, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 55/1948, pp. 1-7).

38. Istoricul Liviu Rotman a confirmat existenţa acestor cursuri de îndoctrinare, întrucât a găsit în acest sens documente în arhivele sindicatelor muncitoreşti din România (interviu Liviu Rotman, 1 august 1989); vezi şi Liviu Rotman, „Romanian Jewry: The First Decade after the Holocaust", p. 315; interviul Elenei Tudorache; interviul Elenei Vrancea, 26 decembrie 1991; interviurile lui Eugen Szabo şi Victor Vezendean; Ya'acov Ro'i, *Soviet Decision Making in Practice*, p. 146.
39. *Yahadut Romanyah bi-tekumat Yisrael*, p. 46.
40. Gluma spunea că singurul lucru care „devenea roşu" în urma emigrării era Marea Neagră, întrucât toţi emigranţii îşi aruncau carnetele roşii de partid imediat ce părăseau portul (interviu cu Liviu Rotman).
41. Declaraţia Anei Pauker, 20 aprilie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 1.
42. Interviurile lui David Şerer şi Gheorghe Roja.
43. David Krivine, „Who Was Ana Pauker?", p. 9.
44. În schimb, Gheorghiu-Dej şi Iosif Chişinevschi l-au desemnat pe Victor Vezendean (vicepreşedinte al Secţiei Externe a Comitetului Central) să participe la întrevederea cu Mikunis, spunându-i totodată motivul pentru care ei refuză să îl întâlnească (interviu cu Victor Vezendean).
45. Interogatoriul lui Vasile Luca, 6 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 4, p. 413 (sublinierea ne aparţine).
46. „Raport privind rezultatele investigaţiei în cazul fostului ministru de Interne Teohari Georgescu", 11 noiembrie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 21, p. 204.
47. Interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 17 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, pp. 236, 238, 250-251.
48. Raport, Ministerul de Interne, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 54, p. 41.
49. *Yahadut Romanyah bi-tekumat Yisrael*, p. 46.
50. Emisarul israelian Moshe Agami i-a dezvăluit detaliile acestor negocieri lui Zoltan Eidlitz, şeful de personal la Ministerul de Finanţe condus de Vasile Luca, în noiembrie sau decembrie 1948. Eidlitz a discutat la rândul lui despre aceste lucruri cu Luca, primind de la acesta din urmă o explicaţie a refuzului României de a accepta oferta Israelului (interogatoriul lui Zoltan Eidlitz, 29 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 8, pp. 178-179).
51. Cunoscutul sionist Theodor Loewenstein (Lavi) a mărturisit la interogatoriul din ianuarie 1953 că Rubin le-a spus aceste lucruri oficialilor Ambasadei Israelului la Bucureşti (Raport asupra mărturiei lui Theodor Leowenstein, nedatat, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 54, pp. 44-45).
52. Despre ceea ce se întâmpla în afara ministerului, vezi interogatoriul lui Marin Jianu, 5 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, pp. 82-83; interviu cu David Giladi, 29 iulie 1989. Despre presiunile pe care Rubin le-a exercitat asupra Anei Pauker, vezi însemnările lui Vasile Luca, 5 noiembrie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 125, p. 63; E. Vered, *Minimum*, nr. 4, iulie 1987, citat în Marius Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, p. 174.
53. *Yahadut Romanyah bi-tekumat Yisrael*, p. 49.
54. Memorandum, Ministerul de Interne, 30 ianuarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 22, p. 203.
55. Interogatoriul lui Marin Jianu, 5 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, p. 82.
56. Documentele Comitetului Democrat Evreiesc, Arhivele Comitetului Central al PMR, Arhivele Naţionale ale României, Fond 37, Dosar 18, p. 131; Sylvain, „Rumania", p. 556 n. 16.
57. Proces-verbal al şedinţei Secretariatului Comitetului Central al PMR, 18 februarie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 16/1949, pp. 14-15.

58. *Ibidem*, pp. 13-16. Ana Pauker s-a alăturat totuşi celorlalţi secretari, votând pentru interdicţia desfăşurării oricărei activităţi a organizaţiei americane ORT (Organization for Education Resources and Technical Training) şi a Joint Distribution Committee pe teritoriul României (*ibidem*).
59. Declaraţia lui Teohari Georgescu, 9 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 6; „Plan conţinând principalele puncte orientative în ancheta Anei Pauker", capitolul 6, punctul 8, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR.
60. Ana Pauker a recunoscut că a intervenit unilateral pentru a-i elibera pe cei şapte emisari în timp ce Dej se afla în vacanţă (transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezenţa unei comisii PMR, 29 iulie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 17-28; vezi şi răspunsurile consemnate ale lui Teohari Georgescu la întrebările adresate de Comisia de Control a partidului, 15 septembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 32, p. 220, a şi b; şi interogatoriul lui Vasile Luca, 6 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 4, p. 414). La o şedinţă a Secretariatului din 22 martie 1949, Ana Pauker a propus expulzarea emisarilor fără a-i supune în prealabil vreunui proces, argumentând că orice încercare de a-i aduce în faţa unui complet de judecată ar declanşa o campanie internaţională împotriva Republicii Populare Române. Cu toate acestea, Secretariatul a votat ca ei să fie judecaţi, influenţat deopotrivă de Luca şi Dej (procesul-verbal al şedinţei Secretariatului Comitetului Central al PMR, 22 martie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 25/1949, p. 14).
61. Despre ezitările lui Luca, vezi procesul-verbal al şedinţei Secretariatului Comitetului Central al PMR, 18 februarie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 16/1949, p. 13, şi interogatoriul lui Vasile Luca, 14 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 4, p. 435. Fragmentul este preluat din procesul-verbal al şedinţei Secretariatului Comitetului Central al PMR, 18 februarie 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 16/1949, p. 16.
62. Proces-verbal al şedinţei Secretariatului CC al PMR, 31 august 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 74/1949, p. 9.
63. Declaraţia lui Teohari Georgescu, 27 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 1.
64. Protocol, Ministerul de Interne, 29 noiembrie 1949, ASRI, Fond D, Dosar 10089, pp. 204-205. Autorul mulţumeşte domnului Marius Oprea pentru amabilitatea cu care i-a pus la dispoziţie acest document.
65. Interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 22 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, pp. 239-240; interogatoriile lui Marin Jianu, 13 mai 1953 şi 10 august 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, pp. 63, 193.
66. Interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 22 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, p. 241.
67. Interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 29 ianuarie 1953 şi interogatoriul maiorului Octav Holban (adjunctul lui Zamfir la DCSP), 30 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, pp. 263, 286.
68. Documente ale Comitetului Democrat Evreiesc, Arhivele Naţionale ale României, Fond 37, Dosar 18, p. 131.
69. Protocol, Ministerul de Interne, 31 martie 1950, ASRI, Fond D, Dosar 10090, pp. 207-208 (sublinierea ne aparţine). (Autorul mulţumeşte domnului Marius Oprea pentru amabilitatea cu care i-a pus la dispoziţie aceste documente.) Acest lucru a fost comunicat într-un memoriu redactat la 23 martie de către JDC şi adresat Comitetului Central, în care se preciza că oricine poate emigra în Israel, „indiferent de vârstă şi poziţie socială" (documentele Comitetului Democrat Evreiesc, Arhivele Naţionale ale României, Fond 37, Dosar 18, p. 119).

70. Despre reducerea numărului de certificate, vezi interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 17 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, pp. 201 (b), 270-271; documentele JDC, Arhivele Comitetului Central al PMR, Arhivele Naţionale ale României, Fond 37, Dosar 18, p. 131. Despre simplificarea formularelor de solicitare a emigrării, vezi interogatoriul lui Teohari Georgescu, 13 ianuarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 2, p. 115; declaraţia lui Teohari Georgescu, 27 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 1.
71. Un raport descoperit în arhive consemnează faptul că în satul Beiuş, judeţul Bihor, de pildă, numărul celor care au solicitat emigrarea a crescut de la zece la optzeci şi cinci după ce miliţia a mers „din casă în casă" anunţând simplificarea procedurilor în vederea obţinerii vizelor de plecare. În Târgu-Ocna, judeţul Bacău, s-a înregistrat un adevărat potop de solicitări, după ce miliţia a anunţat că „dacă populaţia evreiască nu depune cererile în decurs de două ore, nu i se mai permite nici o solicitare". În plus, un raport al unui membru al CDE deplângea modul în care, în oraşul Bistriţa, miliţia „intra în casele evreilor, încurajând oamenii să solicite obţinerea unui paşaport". Când Zamfir a evidenţiat contradicţia inerentă dintre acţiunile desfăşurate de miliţie şi politica Ministerului de Interne de eliberare a paşapoartelor oricărui potenţial emigrant evreu, în vreme ce CDE conducea o campanie masivă de propagandă împotriva unei astfel de emigrări fără oprelişti, ministrul adjunct de Interne Gheorghe Pintilie a răspuns că partidul a optat pentru o „rezoluţie dialectică" a problemei emigrării evreieşti, căutând să convingă evreimea din România să rămână în ţară „lăsându-i în acelaşi timp pe cei care nu pot fi convinşi de contrariu să plece. Este ca şi în cazul recrutării oamenilor pentru lucrul la gospodăriile colective". Se pare că printre cei care ardeau de nerăbdare să plece se aflau şi activişti ai CDE: un raport de analiză a activităţii CDE dezvăluia faptul că în câteva rânduri, activiştii CDE au fost desemnaţi să îi „lămurească" pe cei care primiseră viza de plecare din ţară „şi, în loc să îşi facă treaba, ei s-au apucat să spună la toată lumea că şi ei vor pleca în Israel" (Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 232/1950, p. 36; Rotman, „Romanian Jewry", p. 321; interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 17 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, pp. 274-275; „Scurt istoric al activităţii desfăşurate de Comitetul Democrat Evreiesc de la înfiinţare", nedatat, Arhivele Naţionale ale României, Fond 37, Dosar 10, p. 214).
72. Jianu şi Zamfir au confirmat „susţinerea deplină" dinspre Ana Pauker a acţiunilor lui Teohari Georgescu în sensul facilitării emigrării (interogatoriul lui Marin Jianu, 24 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, p. 4; interogatoriul lui Marin Jianu, 25 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, p. 34; interogatoriul lui Marin Jianu, 13 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, p. 62; interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 17 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, pp. 204b, 270-271; interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 29 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, p. 263).
73. Interogatoriul maiorului Octav Holban (adjunctul lui Zamfir la DCSP), 30 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, p. 288.
74. Interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 17 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, pp. 270-271.
75. Raport asupra declaraţiilor lui Theodor Leowenstein, nedatat, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 54, pp. 41-42.
76. Documentele JDC, Arhivele Naţionale ale României, Fond 37, Dosar 18, pp. 124, 166, 170, 174, 200, 205; Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 232/1950, p. 29.
77. Interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 17 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, p. 271. Teohari Georgescu a raportat faptul că peste 100.000 de cerei au fost înregistrate de Ministerul de Interne începând cu luna mai 1950. Dat fiind totuşi faptul că în cereri se solicitau vize de plecare şi pentru soţii şi copii, un calcul cât se poate de rudimentar aproximează cifra de 220.000 vehiculată de Zamfir (interogatoriul lui Teohari Georgescu, 13 ianuarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 2, pp. 115-116; declaraţia lui Teohari

Georgescu, 27 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 1-2).

78. Procesul-verbal al şedinţei Secretariatului Comitetului Central al PMR, 31 august 1949, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 74/1949, p. 9.
79. Constantin Pârvulescu, şeful Comisiei de Control a Partidului, a mărturisit adjunctului său, Charlotte Gruia, că Gheorghiu-Dej a discutat problema cu el şi l-a întrebat: „Unde pleacă toţi aceşti oameni? De ce pleacă?". Dej era, relata Pârvulescu, „peste măsură de uimit" şi „profund afectat" de numărul mare al celor ce intenţionau să emigreze. Simion Bughici, ministrul de Externe al lui Dej (1952-1956) şi Mircea Oprişan, ministrul Comerţului Interior (1954-1955), au confirmat amândoi reacţia lui (interviurile Charlottei Gruia, al lui Simion Bughici şi Mircea Oprişan).
80. Transcrierea stenogramei de la Plenara Comitetului Central al PMR, 26-27 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, pp. 65, 91.
81. Aşa cum am consemnat deja, comisia specială de partid desemnată să investigheze cazul Pătrăşcanu în perioada 1967-1968 a descoperit că Alexandru Drăghici a distrus, la ordinul lui Dej, anumite documente privind ancheta în cauză. Se pare că respectivele şedinţe aveau pe ordinea de zi cazul Pătrăşcanu, de vreme ce Secretariatul a decis să suspende investigaţia pentru analiză exact în mai 1950. În consecinţă, este posibil ca acesta să fi fost motivul pentru care documentele au fost distruse („Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice cazul Lucreţiu Pătrăşcanu", 3 mai 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 43-44).
82. Notă privind arestarea şi anchetarea lui Teohari Georgescu, 14 aprilie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2.
83. Interogatoriul lui Teohari Georgescu, 13 ianuarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 2, pp. 115-116. Vasile Luca confirmă acest lucru într-un interogatoriu desfăşurat la 14 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 4, p. 436.
84. Decizia Secretariatului Comitetului Central al PMR, 12 mai 1950, ASRI, Fond D, Dosar 9916, pp. 19-20; procesul-verbal al şedinţei secretarilor comitetelor judeţene de partid şi a instructorilor Comitetului Central al PMR, 15 iunie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 44/1950, p. 44.
85. Decizia Secretariatului Comitetului Central al PMR, 12 mai 1950, ASRI, Fond D, Dosar 9916, pp. 19-20.
86. Interogatoriul lui Laurian Zamfir, 17 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, pp. 270-271.
87. Declaraţia lui Teohari Georgescu, 27 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 1-2.
88. *Ibidem*.
89. Protocol, Ministerul de Interne, 20 mai 1950, ASRI, Fond D, Dosar 10090, p. 325.
90. Declaraţia lui Teohari Georgescu, 27 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 1-2.
91. Protocol, Ministerul de Interne, 31 mai 1950, ASRI, Fond D, Dosar 10090, pp. 342-343.
92. Declaraţia Melaniei Iancu, 16 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 160, p. 133.
93. Teohari Georgescu a dezvăluit faptul că Gheorghiu-Dej a intervenit de două ori în decursul anului 1950 pentru a impune restricţii asupra emigrării evreieşti (interogatoriul lui Teohari Georgescu, 13 ianuarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 2, p. 116).
94. Interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 29 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, p. 275.
95. *Ibidem*, p. 276; interogatoriul lui Marin Jianu, 10 august 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, p. 192. Restricţiile sunt descrise într-un raport al CDE datat 26 mai 1951, în care se afirmă că în perioada respectivă, cele mai multe solicitări de emigrare au fost refuzate – în special cele ale elementelor productive („tehnicieni, ingineri, contabili, doctori, dentişti şi alţii") (Arhivele Naţionale ale României, Fond 37, Dosar 28, p. 218).

96. Interogatoriul lui Teohari Georgescu, 13 ianuarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 2, p. 116; transcrierea Plenarei Comitetului Central al PMR, 26-27 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 62.
97. Interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 29 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, p. 276.
98. *Ibidem*; „Raport privind rezultatele investigaţiilor în cazul fostului ministru de Interne Teohari Georgescu", 19 martie 1956, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 1, p. 27.
99. Interogatoriul lui Marin Jianu, 29 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, pp. 272-273.
100. Interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 29 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, p. 273.
101. Interogatoriul lui Teohari Georgescu, 13 ianuarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 2, p. 116; declaraţia lui Teohari Georgescu, 27 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PMR, p. 2.
102. Interogatoriul lui Teohari Georgescu, 13 ianuarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 2, p. 116; transcrierea Plenarei Comitetului Central al PMR, 26-27 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 62.
103. Declaraţia lui Teohari Georgescu, 26 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 15; declaraţia lui Teohari Georgescu, 27 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2. Fratele Anei Pauker, Zalman Rabinsohn, i-a dezvăluit liderului sionist Marcu Cohin faptul că Teohari Georgescu a alocat un număr semnificativ de funcţionari ai Ministerului de Interne, Departamentul Paşapoarte, pentru a grăbi plecările, şi a dispus ca în provincie, forţele de ordine să mobilizeze curieri speciali, astfel încât orice întârziere în circulaţia documentelor să fie înlăturată. De asemenea, a fost de acord să primească în audienţă pe oricine îl solicita în vederea unei discuţii privind statutul cererii, primindu-i personal sau delegându-l pe Marin Jianu să facă acest lucru. Georgescu i-a ordonat lui Jianu să rezolve ultimele dosare nesoluţionate şi a acceptat programările Ambasadei Israelului în scopul unei sincronizări cât mai eficiente a plecărilor (interogatoriul lui Marcu Cohin, 20 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 268).
104. Declaraţia lui Teohari Georgescu, 26 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 15.
105. Declaraţia lui Teohari Georgescu, 27 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2.
106. „Raport privind rezultatele investigaţiilor în cazul fostului ministru de Interne Teohari Georgescu", 11 noiembrie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 21, p. 204.
107. Transcrierea Plenarei Comitetului Central al PMR, 26-27 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 65.
108. „Raport asupra lui Marin Jianu, fost ministru adjunct în Ministerul de Interne", 17 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, p. 430; *Immigration to Israel: 1948-1972*, Biroul Central de Statistică, Ministerul de primire a imigranţilor, Agenţia Evreiască de *Alia* şi Departamentul de primire a imigranţilor, seriile speciale nr. 489 (Ierusalim, 1975), p. 4. (Statisticile Ministerului israelian de primire a imigranţilor indicau pentru anul 1951 cu aproximativ 10.000 de evrei mai puţin decât statisticile guvernului român.)
109. Promovarea insistentă de către Ana Pauker a unei *alia* fără restricţii a fost confirmată de Ana Toma, Carol Lustig, Cristina Boico, Iosif Breban, Elena Tudorache, Charlotte Gruia, Mircea Oprişan, David Şerer, Gheorghe Roja (interviuri) şi de şef-rabinul Moses Rosen (interviu cu Moses Rosen, 7 august 1989). Fratele Anei Pauker, Zalman Rabinsohn, a confirmat la rândul său acest lucru în prezenţa sionistului român Marcu Cohin, la interogatoriu şi în conversaţiile purtate cu colegul său de celulă (interogatoriul lui Marcu Cohin, 19 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 266; interogatoriul lui Solomon [Zalman]

Rabinsohn, 26 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 54; Note, 8 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 206). Mai mult, Emil Pauker, fratele socrului Anei Pauker, i-a comunicat ambasadorului israelian Ehud Avriel (succesorul lui Rubin) că Ana Pauker favorizează emigrarea evreiască („Raport privind rezultatele investigației în cazul Ana Pauker", 6 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 45, p. 12). Vezi și declarația lui Teohari Georgescu, 27 aprilie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 1-2; însemnările lui Vasile Luca, 5 noiembrie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 126, p. 63; interogatoriul lui Laurian Zamfir, 17 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, pp. 201 (b), 270-271; interogatoriul lui Laurian Zamfir, 29 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, p. 263; interogatoriul lui Marin Jianu, 24 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, p. 4; interogatoriul lui Marin Jianu, 13 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, p. 62. Comisia de partid care a investigat cazul lui Teohari Georgescu în perioada 1967-1968 a confirmat poziția sa (Notă privind arestarea și anchetarea lui Teohari Georgescu, 14 aprilie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2). Despre sprijinul lui Luca, vezi interogatoriul lui Vasile Luca, 14 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 4, p. 435.

110. „Plan conținând principalele puncte orientative în anchetarea Anei Pauker", capitolul VI, punctul 8, nedatat, pus la dispoziția autorului prin bunăvoința Arhivelor Ministerului Apărării Naționale.

111. Așa cum a confirmat Emil Bodnăraș în cadrul unei ședințe a Biroului Politic în martie 1961 (transcrierea unei ședințe a Biroului Politic al CC al PMR, 13-14 martie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PMR, p. 166).

112. „Raport privind investigarea cazului Ana Pauker", 5 aprilie 1954, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 185-186.

113. Vezi Capitolul 8.

114. Interogatoriul lui Marcu Cohin, 20 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, pp. 267 (b)-268.

115. Ya'acov Ro'i, „Soviet Politics and Attitudes Toward Israel, 1948-1978: An Overview", pp. 35-45.

116. Lista prezentată mai jos ilustrează emigrarea evreiască în Israel din Polonia, Ungaria și România între 1948 și 1952. De comparat totalurile emigrărilor din Polonia în 1951-1952 cu cele din 1948-1950, de pus în contrast cu cele din România. Să se compare totodată diferența marcată de-a lungul acestei perioade dintre România și Ungaria, celălalt stat-satelit al Uniunii Sovietice cu o populație evreiască numeroasă. (Sursa: *Immigration to Israel: 1948-1972*, p. 4.)

	1948	1949	1950	1951	1952
Polonia	28.788	47.384	26.587	3.655	778
Ungaria	3.463	6.844	2.732	1.285	239
România	17.678	13.602	46.442	40.228	3.663

117. Arhivele Naționale ale României, Fond I, Dosar 75/1952, p. 75; transcrierea stenogramei unei ședințe a Biroului Politic, 20 februarie 1952, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 11/1952, p. 94; transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker în prezența unei comisii de partid a CC al PMR, 18 iunie 1956, p. 36.

118. Interviu cu Iosif Breban.

119. Interviul Anei Toma. Un eventual indiciu al atitudinii Anei Pauker a fost apariția ei surprinzătoare, însoțită de Luca și Georgescu, la o recepție organizată de Ambasada Israelului în cinstea celei dintâi aniversări a Israelului, în mai 1949. În schimb, nici un reprezentant al facțiunii Gheorghiu-Dej nu și-a făcut apariția la recepție (David Giladi, „In Bucharest: Ana Pauker at Israel's Independence Day Party", *Ma'ariv*, 15 aprilie 1975, p. 25; interviu cu David Giladi).

120. Kostyrchenko, *Out of the Red Shadows*, pp. 14-27; Soloman Schwarz, *Jews in the Soviet Union*, pp. 303-304, 327, 346-348; Benjamin Pinkus, *The Jews of the Soviet Union*, Cambridge, 1988, pp. 138-140; Yehoshua A. Gilboa, *The Black Years of Soviet Jewry*, pp. 7-10; Zvi Y. Gitelman, *Anti-Semitism in the U.S.S.R. : Sources, Types, Consequences* (New York, 1974), p. 17; Alfred A. Skerpan, „Aspects of Soviet Antisemitism", *Antioch Review* 12, nr. 3 (septembrie 1952), p. 312; Mendel Mann, citat de Gerard Israel în *The Jews in Russia* (New York, 1975), pp. 184-185; Salo W. Baron, *The Russian Jew under Tsars and Soviets* (New York, 1964), pp. 257-261.
121. Ya'acov Ro'i, *Soviet Decision Making in Practice*, p. 345. Vezi şi Joel Cang, *The Silent Millions* (New York, 1969), p. 84.
122. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu.
123. Interviul şef-rabinului Moses Rosen.
124. Interviu cu Israel Levanon.
125. Rabinsohn i-a spus aceasta lui Şlomo Leibovici, pe care autorul l-a intervievat în 4 august 1989.
126. Interviul Tatianei Brătescu.
127. Interviu cu Vladimir Zaharescu.
128. Într-un interviu care a durat trei ore cu jurnalistul american Hal Lehrman în 1946, Ana Pauker a căzut de acord să discute despre orice subiect, cu o excepţie : chestiunea evreiască. Mai mult, atunci când Ana Pauker a întreprins o vizită într-una dintre ţările vecine, iar un ziar a scris... un pamflet despre originea ei „evreiască «burgheză»", ea „s-a adresat personal primului-ministru şi a cerut ca persoana care scrisese articolul să fie pedepsită aspru, întrucât este total lipsit de sens să discuţi despre aşa ceva". Fostul şef-rabin Alexandre Şafran a confirmat faptul că Ana Pauker era foarte sensibilă la acest subiect şi a relatat o întâmplare petrecută imediat după sfârşitul celui de-al doilea război mondial, când o delegaţie de primire formată din miniştri de guvern şi lideri de partid l-a întâmpinat la o recepţie organizată la Ambasada sovietică. „Ne-am strâns mâinile, iar ei m-au primit cu respect", remarca el. „Cu o singură excepţie, Ana Pauker. Stătea în mijlocul rândului, şi când m-a văzut apropiindu-mă de primul-ministru şi de ceilalţi miniştri, a păşit la o parte din rând şi s-a întors pentru o clipă, astfel încât să nu mă întâmpine. Gestul ei căuta să demonstreze că ea, comunista, nu voia să aibă nimic de-a face cu şef-rabinul şi cu evreimea ; şi că avea mai puţin în comun cu el decât oricare alt membru al guvernului" (Hal Lehrman, „Hungary-Rumania : Crime and Punishment, Pages from a Correspondent's Notebook", *Commentary*, octombrie 1946, p. 333 ; John Gunther, *Behind the Curtain*, New York, 1948, p. 124 ; Şafran, *Resisting the Storm : Romania, 1940-1947, Memoirs*, editat şi adnotat de Jean Ancel, Ierusalim, 1987, p. 161).
129. Un manifest descoperit în arhive îi califică în mod eronat pe Vasile Luca şi Teohari Georgescu în rândul liderilor evrei care, se sugerează acolo, „au împuşcat, torturat şi au aruncat în temniţă români de frunte în numele conflictului de clasă şi al luptei împotriva urii rasiale, înlăturând români din instituţii, întreprinderi, birouri şi colegii şi înlocuindu-i cu evrei" (Buletin, iunie 1948, ASRI, Fond D, Dosar 1599, p. 374). Descrierea lui Georgescu ca evreu al cărui nume original era Baruh Tescovici este destul de populară în România postcomunistă, iar istoricul Gheorghe Buzatu i-a şi acordat sancţiunea „ştiinţifică". În recentul său studiu pe baza documentelor conţinute în arhivele sovietice, Buzatu omite să citeze vreo sursă atunci când afirmă că Baruh Tescovici era „adevăratul nume" al lui Teohari Georgescu – şi pe bună dreptate : în dosarul de Securitate al lui Georgescu nu se menţionează nicăieri un asemenea nume şi nimic despre o presupusă origine evreiască (spre deosebire de dosarele Anei Pauker sau al adjunctului lui Georgescu, Mişu Dulgheru) – în ciuda motivului clar antisemit al anchetei declanşate simultan cu „complotul medicilor", desfăşurat la Moscova (Gheorghe Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, Bucureşti, 1996, p. 148 n. 90).

130. Transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezența unei comisii de partid a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 70.
131. Lehrman, „Hungary-Rumania : Crime and Punishment, Pages from a Correspondent Notebook", p. 333.
132. Kochavi, „British Diplomats and the Jews in Poland, Romania and Hungary", p. 455 (sublinierea ne aparține).
133. Interogatoriul lui Vasile Luca, 22 februarie 1954, ASRI, Dosar 40005, vol. 2, p. 54.
134. Procesul-verbal al ședinței Biroului Politic al PMR, 26 octombrie 1948, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 50/1948, p. 4 (sublinierea ne aparține).
135. Interviu cu Gheorghe Brătescu.
136. Interviul Cristinei Boico.
137. Interviu cu Carol și Eva Lustig, 8 septembrie 1989.
138. Interviul Tatianei Brătescu.
139. Interviu cu Israel Levanon.
140. „A Girl Who Hated Cream Puffs", *Time*, 20 septembrie 1948, p. 34.
141. Interviu cu Israel Levanon. Un raport recapitulând ancheta Anei Pauker a confirmat faptul că aceasta „a transmis salutări rabinului Friedman prin intermediul lui Rabinsohn" („Raport privind concluziile anchetei în cazul Ana Pauker, fost secretar al CC al PMR și ministru al Afacerilor Externe", 6 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 173, p. 159).
142. „Raport privind concluziile anchetei în cazul Ana Pauker, fost secretar al CC al PMR și ministru al Afacerilor Externe", 6 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 173, p. 157.
143. Interviul Anei Toma ; declarația Anei Toma, 12 octombrie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 3.
144. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 3 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 25.
145. Declarația lui Gheorghe Pintilie, 10 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 14. Interogatoriul lui Vasile Luca, 22 februarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 2, p. 55.
146. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 3 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 29 ; analiza concluziilor rezultate în urma investigației în cazul Ana Pauker, 6 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 173, p. 158.
147. Ehud Avriel, *Open the Gates ! A Personal Story of „Illegal" Immigration to Israel*, New York, 1975, p. 340.

Capitolul VII

1. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 24 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 11 ; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 29 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 120.
2. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 20 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 7-8 ; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 3 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 21-23, 26.
3. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 26 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 51.
4. *Ibidem*, p. 52 ; sinteză a concluziilor anchetei în cazul Solomon Rabinsohn, nedatat, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 54, p. 60 ; declarația Anei Toma, 12 octombrie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 3.
5. Răspunsurile Anei Pauker la întrebările puse de Comisia PMR, 20 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 15 ;

transcrierea interogatoriului Anei Pauker în faţa unei comisii PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 70.

6. Într-adevăr, aşa i s-a întâmplat şefului Securităţii, Gheorghe Pintilie. (Declaraţia lui Gheorghe Pintilie, 10 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 14).
7. Interviurile lui Şlomo Leibovici şi Israel Levanon.
8. *Ibidem*; interviurile Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu, al Mariei Brinbaum, al lui Yisrael Gutman şi al lui Moses Rosen; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 29 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 121.
9. Transcrierea unui interogatoriu al Anei Pauker în faţa unei comisii PMR, 6 iulie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 36-37.
10. Transcrierea interogatoriului Anei Pauker în faţa unei comisii PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 70.
11. *Ibidem*.
12. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 3 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 29.
13. Declaraţia Anei Toma, 12 octombrie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 3.
14. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 3 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 29.
15. Interviu cu Şlomo Leibovici.
16. *Ibidem*; Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, p. 137.
17. Interviu cu Şlomo Leibovici.
18. Interviurile lui Şlomo Leibovici şi Moses Rosen; Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, p. 137.
19. Interviu cu Moses Rosen.
20. Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, p. 116. O versiune prescurtată poate fi găsită în ediţia engleză a memoriilor lui Rosen (Moses Rosen, *Tests and Miracles: The Remarkable Life Story of Cheif Rabbi Rosen of Romania*, aşa cum i-a fost povestită lui Joseph Finklestone, Londra, 1990, pp. 75-76).
21. Interviu cu Moses Rosen.
22. *Ibidem*; Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, p. 116.
23. Interviu cu Şlomo Leibovici. Sursa lui Leibovici este Zalman Rabinsohn.
24. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 4 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 33; vezi şi Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, p. 117.
25. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, 1-2; sinteza concluziilor anchetării lui Solomon Rabinsohn, nedatat, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 54, p. 61.
26. Răspunsurile Anei Pauker la întrebările formulate în faţa Comisiei PMR, 20 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 16.
27. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 3-4; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 4 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 32.
28. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 4.
29. *Ibidem*, p. 4.
30. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 4 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 32.
31. *Ibidem*.
32. Interogatoriul lui Vasile Luca, 22 februarie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 2, p. 55.

33. Sinteza concluziilor anchetării lui Solomon Rabinsohn, nedatat, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 54, p. 61; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 13 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 76.
34. Interviul Mariei Birnbaum.
35. Interviul Tatianei Brătescu.
36. Interviul Mariei Birnbaum.
37. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu.
38. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 5. Dina Rabinsohn a sosit în România la mijlocul lunii decembrie 1949 (interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 4 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 34).
39. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 4 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 34; declaraţia Anei Toma, 12 octombrie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 3-4.
40. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 5; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 4 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 35.
41. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 4 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 5.
42. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 5.
43. *Ibidem*, pp. 5-6; răspunsurile Anei Pauker la întrebările adresate de o comisie PMR, 20 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 15-16.
44. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 5.
45. *Ibidem*, p. 62.
46. Interviul Elenei Tudorache. La vremea respectivă, Elena Tudorache era vecină cu Rabinsohn; locuia cu un etaj mai jos.
47. Interviu cu Şlomo Leibovici.
48. Sinteza concluziilor anchetării lui Solomon Rabinsohn, nedatat, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 54, p. 61.
49. *Ibidem*, p. 62.
50. Liderul sionist român A.L. Zissu chiar i-a arătat lui Rabinsohn, în primăvara anului 1950, că ar trebui poate să se întoarcă în Israel (interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 6 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 64). Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 10 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60. pp. 42, 45; declaraţia Melaniei Iancu, 16 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 160, p. 134; interogatoriul lui Marcu Cohin, 10 august 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 304.
51. Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, p. 118.
52. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 132, 135.
53. *Ibidem*, p. 137; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 7 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 56.
54. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 137.
55. *Ibidem*; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 7 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 56.
56. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 139; notă informativă, 24 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 50, p. 140.
57. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 20 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 56; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 139.

58. Zalman a sugerat ca Amabasada Israelului să îşi mai atenueze criticile la adresa RPR, întrucât liderii români îşi puteau ieşi din fire. Afirmaţia lui se baza pe concluziile trase în urma discuţiilor purtate cu Ana Pauker, care i-a spus despre „poziţia şi opinia liderilor PMR în ceea ce priveşte politicile şi manifestările guvernului israelian, o problemă cu repercusiuni asupra sioniştilor şi emigrării" (interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 10 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 46-47).
59. Declaraţia Melaniei Iancu, 16 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 160, p. 133.
60. Interviu cu Yisrael Gutman; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 4 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 33.
61. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 25 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 15; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 10 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 42; Moses Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, p. 119.
62. Declaraţia Melaniei Iancu, 16 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 160, p. 134.
63. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 4 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 36-37.
64. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 25 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 15.
65. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 4 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 37.
66. Colaboratorul apropiat al lui Zalman, rabinul Iţhak Friedman a confirmat ulterior faptul că Ana Pauker s-a interesat de condiţia sioniştilor la insistenţele fratelui său (Krivine, „Who Was Ana Pauker?", p. 9). Interogatoriul lui Marcu Cohin, 11-12 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 260 (b); interogatoriul lui Leon Itzkar, 29 aprilie 1952, ASRI, Dosar 16385, vol. 44, pp. 300-301, citat în *Sionişti sub anchetă* (Bucureşti, 1993), p. 81.
67. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 25 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 16.
68. *Ibidem*; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 7 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 57.
69. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 25 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 16.
70. Declaraţia Melaniei Iancu, 16 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 160, p. 134; interogatoriul lui Marcu Cohin, 11-12 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 259 (b).
71. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 10 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 42; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 132; interogatoriul lui Marcu Cohin, 11-12 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, pp. 259-263; interogatoriul lui Marcu Cohin, 19 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, pp. 264-266; interogatoriul lui Marcu Cohin, 20 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, pp. 267-269; interviurile lui Şlomo Leibovici şi Israel Levanon.
72. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 10 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 44; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 135.
73. Interogatoriul lui Marcu Cohin, 11-12 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 260.
74. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 10 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 43.
75. Interogatoriul lui Marcu Cohin, 19 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 266.
76. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 10 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 44.

77. Notă informativă, 21 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 50, p. 368.
78. Aşa s-a întâmplat cu renumitul rabin din Vişniţa, Israel Hager, ale cărui rămăşiţe erau transportate cu vaporul spre Israel, ceea ce a atras acuzaţia că în sicriu fuseseră ascunse bijuterii şi monede. Ana Pauker a rezolvat problema, în urma insistenţelor lui Zalman şi ale şef-rabinului Moses Rosen (interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 7 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 57; Moses Rosen, *Dangers, Tests and Miracles*, pp. 69-72). Ana Pauker a intervenit din nou într-un incident similar, de data aceasta în legătură cu sicriul ce adăpostea trupul neînsufleţit al tatălui şef-rabinului Moses Rosen, în decembrie 1951 (interviul rabinului Moses Rosen; vezi şi Moses Rosen, *Dangers, Tests and Miracles*, pp. 72-76, şi interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 7 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 58-59).
79. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 137; notă informativă, 13 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 50, p. 346.
80. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 7 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 56.
81. Notă informativă, 13 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 50, p. 346.
82. *Ibidem*.
83. Sinteza concluziilor anchetării lui Solomon Rabinsohn, nedatat, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 54, p. 65; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 26 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 54.
84. Despre arestările din mai şi septembrie, vezi interogatoriul lui Marcu Cohin, 11-12 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 260; interviu cu Şlomo Leibovici. Despre arestările operate în cursul iernii, vezi Sylvain, „Rumania", p. 540. Despre Teohari Georgescu, vezi interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 7 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 59.
85. Interogatoriul lui Marcu Cohin, 19 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 266. Despre poziţia antisionistă a lui Chişinevschi, vezi şi interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 7 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 57-58; declaraţia Melaniei Iancu, 16 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 160, p. 134; declaraţia lui Radu Robert Cohin (fiul lui Marcu Cohin), 5 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 160, p. 188.
86. Peter Meyer, „Has Soviet Anti-Semitism Halted?", *Commentary*, iulie 1954, p. 7.
87. *Ibidem*; rabinul Moses Rosen, *Dangers, Tests and Miracles*, pp. 115-117.
88. Boris Nicolaevsky, „The Meaning of Khrushchev's Victory", *New Leader*, 2 septembrie 1957, p. 5; Benjamin Pinkus, *The Soviet Government and the Jews*, p. 238.
89. S. Avni, „Exodus from Romania", *Shoah*, II (1983), p. 207, citat în Raphael Vago, „Jews in Communist Regime, 1944-1948", p. 143.
90. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 141.
91. David Krivine, „Who Was Ana Pauker?", p. 9; David Krivine, corespondenţă personală cu autorul.
92. Pentru revendicările lui Cohin, vezi interogatoriul lui Marcu Cohin, 20 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, pp. 267-268; procesul-verbal al interogatoriului lui Marcu Cohin, 19 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 265 (b).

Capitolul VIII

1. Gyorgy Lazar (pseudonim), „Memorandum", in *Witnesses to Cultural Genocide: First-Hand Reports on Rumania's Minority Policies Today*, pp. 94-95.
2. Interogatoriul lui Teohari Georgescu, 4 iulie 1955, Fond P, Dosar 40009, vol. 4, p. 237. Secretariatul l-a desemnat pe Moghioroş şef al Comisiei de Verificare a cadrelor a Comitetului

Central, la data de 6 decembrie 1949, iar el urma să fie „asistat" de Ana Pauker; totuşi, Ana Pauker a mărturisit că ea a încetat colaborarea cu Moghioroş după ce a suferit intervenţia chirurgicală, în vara anului 1950 (transcrierea stenogramei de la şedinţa Secretariatului PMR, 6 decembrie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 105/1949, p. 24; interogatoriul Anei Pauker în prezenţa unei comisii PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 64).

3. Interviurile lui Mihai Alexandru, Jean Coler, Eugen Szabo, Cristina Boico, Charlotte Gruia, Ida Felix, David Rotman. Despre acest fenomen în general, vezi Sheila Fitzpatrick, „Stalin and the Making of a New Elite, 1928-1939", *Slavic Review* 38, nr. 3 (septembrie 1979), pp. 377-402.
4. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 12-14 martie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 164.
5. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu.
6. Interogatoriul Anei Pauker în faţa unei comisii PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 77.
7. „În special în 1951", mărturiseşte Ana Pauker, „eram foarte nemulţumită din cauză că nu mai organizam şedinţe, problemele nu mai erau discutate, iar eu eram izolată şi dată la o parte". Importante decizii de ordin politic, adăuga ea, erau tot mai mult luate în cadrul unor „comitete restrânse" (răspunsurile Anei Pauker la întrebările adresate de o comisie PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 16; interogatoriul Anei Pauker, cu participarea unei comisii PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 77; conversaţie între Ana Pauker şi doi lideri de partid la o casă de oaspeţi din Otopeni, 8 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 68, p. 236).
8. Interviurile lui Sorin Toma, Mircea Oprişan, Eduard Mezincescu, Jean Coler, Ida Felix, Simion Bughici.
9. Despre sifilisul de care suferea Luca se consemnează într-un document datat 1933 de la Tribunalul Militar al Corpului 5 al Armatei Române. Diagnosticul este confirmat şi de medicul personal al lui Luca, doctorul Sandu Lieblich, care i-a dezvăluit doctorului Gheorghe Brătescu faptul că lui Luca trebuia să i se administreze zilnic injecţii pentru combaterea simptomelor de sifilis (Stelian Tănase, „The Illnesses Appeared in Prison and Were Treated in Power", *Dosarele istoriei* 3, nr. 4 [20], 1998, p. 43; interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu).
10. Interogatoriul ministrului Comerţului Interior Vasile Malinschi, în prezenţa unei comisii de partid, 5 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 254/1952, p. 164; interviu cu Eduard Mezincescu.
11. Interviu cu Mihai Alexandru.
12. Radu Mănescu, corespondenţă cu autorul, 28 ianuarie 1993 (sublinierea ne aparţine). Vezi şi declaraţia lui Zoltan Eidlitz, nedatată, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 111, p. 111.
13. Luca i-a dezvăluit acest lucru prietenului său Mihail Patriciu (interviu cu Mihail Patriciu).
14. Interogatoriul lui Ivan Solymos, 9 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 39, p. 157; interviu cu Alexandru Nistor.
15. Transcrierea stenogramei de la şedinţa plenară a Comitetului Central al PCR, 25-28 ianuarie 1946, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 1/1946, p. 3.
16. Interviu cu Alexandru Nistor.
17. *Ibidem*. Luca a făcut acest lucru la scurtă vreme după ce conducerea CASBI şi un reprezentant al partidului sovietic au întocmit un raport în care denunţau refuzul Ministerului de Finanţe de a asigura sprijinul financiar necesar continuării investigaţiilor CASBI. Fără întârziere, Luca l-a convocat şi l-a criticat aspru pe unul dintre semnatari, Athanase Joja. „Luca mi-a spus", a declarat Joja, „că atitudinea mea, mai ales faptul că am semnat documentul în

prezenţa reprezentantului unei ţări străine constituie un act de trădare naţională" (declaraţia lui Athanase Joja, 19 aprilie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 561/1952, p. 30; declaraţia lui Athanase Joja, 18 octombrie 1952, ASRI, Fond P, vol. 40005, vol. 110, p. 80; declaraţia lui Mihai Maievschi, 25 aprilie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 561/1952, p. 25).

18. Declaraţia lui Mihai Maievschi, 25 aprilie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 561/1952, p. 25.
19. Interviu cu Alexandru Nistor. Athanase Joja a confirmat sprijinul de care s-a bucurat Luca din partea Anei Pauker în această chestiune (declaraţia lui Athanase Joja, transcrierea stenogramei de la şedinţa organizaţiei de partid a Ministerului de Externe, 16 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 51/1952, p. 137).
20. Autocritica Anei Pauker în faţa Biroului Politic al PMR, 22 septembrie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR. Sprijinul acordat de Ana Pauker pentru înlăturarea CASBI venea în contradicţie cu poziţia pe care o adoptase în primii ani de după război, atunci când l-a acuzat pe Ion Gheorghe Maurer de „tendinţe naţionaliste" în 1945-1946, întrucât acesta se opusese transferului către sovietici a unei anumite anexe a complexului industrial de la Reşiţa, despre care aceştia pretindeau că aparţinuse germanilor (transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezenţa unei comisii PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 56; transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezenţa unei comisii PMR, 29 iulie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 36-38).
21. Interviu cu Alexandru Nistor.
22. *Ibidem*.
23. „Raport privind câteva aspecte ale activităţii administraţiei reparaţiilor în 1947-1948", 14 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 561/1952, pp. 2-3.
24. Interogatoriul lui Alexandru Iacob, 4 aprilie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 15, pp. 37-38.
25. Declaraţia lui Zoltan Eidlitz, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 111, p. 87; interviu cu Alexandru Nistor.
26. Transcrierea unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 40/1952, pp. 41, 44; declaraţia lui Zoltan Eidlitz, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 111, p. 87.
27. Transcrierea stenogramei de la şedinţa plenară a Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 96; transcrierea unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 40/1952, pp. 34, 44; transcrierea stenogramei de la Plenara Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 9.
28. Interogatoriul lui Teohari Georgescu, 4 iulie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 4, p. 238; transcrierea unei plenare a Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 9; autocritica Anei Pauker în faţa Biroului Politic al PMR, 22 septembrie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR.
29. Interviu cu Victor Vezendean.
30. *Ibidem*.
31. *Ibidem*. Vezendean a relatat că Dumitru Coliu şi Petre Borilă au participat la şedinţă.
32. *Ibidem*.
33. Kéléti i-a dezvăluit acest lucru lui Wilhelm Einhorn (interviu cu Einhorn).
34. O declaraţie incriminatoare a lui Kéléti, datată 3 iunie 1952, se află în dosarul de Securitate al lui Iacob (ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 22, pp. 2-15).

35. Ro'i, *Soviet Decision Making in Practice*, pp. 357-358. Vezi şi Cecinski, *Poland: Communism, Nationalism, Anti-Semitism*, pp. 89-90; London, *The Confession*, p. 42; şi Milovan Djilas, „Antisemitism", *Borba*, 14 decembrie 1952.
36. Ivan T. Berend, *Central and Eastern Europe, 1944-1993: Detour from the Periphery to the Periphery* (Cambridge, 1996), pp. 70-71; Myron Rush, *How Communist States Change Their Rulers* (Ithaca, NY, 1974), pp. 40-41, 307 n. 16; Michael Cecinski, „Soviet-Polish Relations and the Polish Jews", *Midstream*, mai 1980, pp. 9-10.
37. Karel Kaplan, *London Times*, 6 mai 1977; citat în Alex De Jonge, *Stalin* (New York, 1986), p. 467.
38. Interviu cu Eduard Ochab, in Teresa Toranska, *Them: Stalin's Political Puppets*, p. 46.
39. Interviu cu Roman Werfel, in Teresa Toranska, *Them: Stalin's Political Puppets*, p. 113.
40. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Consiliului de Miniştri, 18 decembrie 1951, Arhivele Naţionale ale României, Fond Consiliul de Miniştri - Cabinetul, Dosar 9/1951, p. 124.
41. *Manchester Guardian*, 2 iunie 1952. Confirmat de faptul că, în cadrul Biroului Politic, Teohari Georgescu a făcut referire la „anumite manifestări de nemulţumire [în 1952] în întreprinderile de stat şi fabrici... ale muncitorilor şi minerilor, din cauza condiţiilor dificile de trai de pretutindeni" (transcrierea şedinţei Biroului Politic din 13 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 19/1952, p. 48).
42. Theodor Lavi (Lowenstein), *Nu a fost pisica neagră* (Tel Aviv, 1979); citat în Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, pp. 169-170; interviu cu Yaffa Cuperman, 20 decembrie 1991. Cuperman a intervievat un număr semnificativ de sionişti arestaţi pentru studiul ei *Bi-tsevat ha-komunizm: HA-Histadrut ha-Tsiyonit be-Romanyah, 1944-1949* (Tel Aviv, 1995).
43. Interogatoriul Elisabetei Luca, 31 octombrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 13, pp. 75-79; interogatoriul Elisabetei Luca, 5 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 13, pp. 285-287.
44. Interogatoriul lui Avram Isaevici Vaisman, 8 iunie 1949, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 181, pp. 7-8.
45. Transcrierea unui interogatoriu al Anei Pauker în prezenţa unei comisii PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 17, 22.
46. Declaraţia lui Gheorghe Pintilie, 10 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 14.
47. Interogatoriul lui Israel Pinhas, 17-18 iulie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 61, p. 152; interogatoriul lui Israel Pinhas, 4-5 august 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 61, p. 146.
48. Declaraţia lui Gheorghe Pintilie, 10 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 14.
49. Arkady Vaksberg, *Stalin Against the Jews* (New York, 1994), p. 193.
50. Liderul partidului din Transilvania scria, sub pseudonimul Gyorgy Lazar, printre altele: „Faptul că era femeie a acţionat împotriva evreicei Ana Pauker", permiţându-i lui Dej să câştige sprijinul lui Stalin în ceea ce priveşte epurarea ei (Gyorgy Lazar [pseudonim], „Memorandum", pp. 96-97).
51. Transcrierea textului Plenarei Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 81.
52. Gheorghiu-Dej a confirmat ulterior, în cadrul Biroului Politic, că Chişinevschi l-a însoţit la această întrevedere cu Stalin (transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 17 aprilie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 30/1952, p. 7). Mai mult, Gheorghe Brătescu, care la vremea aceea lucra în cadrul Ambasadei României la Moscova, i-a întâlnit pe Gheorghiu-Dej şi pe Chişinevschi la aeroport, înainte ca ei să se îmbarce spre Bucureşti - la fel şi pe Miron Constantinescu, care îşi petrecea concediul de odihnă în Uniunea Sovietică. La sosirea la aeroport, Dej l-a informat cu promptitudine pe

Constantinescu, chiar sub nasul lui Brătescu, că „el a fost de acord cu tot". Mai târziu, Constantinescu i-a confirmat adjunctului său, Mircea Oprişan, că la acea întrevedere Dej primise într-adevăr binecuvântarea lui Stalin pentru epurarea Anei Pauker (Gheorghe Brătescu şi Mircea Oprişan, interviuri).

53. Transcrierea stenogramei de la şedinţa Biroului Politic al PMR, 21 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 11/1952, pp. 107, 110.
54. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 12/1952, p. 21.
55. Transcrierea unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 21 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 11/1952, pp. 107-108; transcrierea stenogramei şedinţei Biroului Politic al PMR din 13 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 19/1952, pp. 27-28.
56. Declaraţia lui Mihai Maievschi, 10 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 563/1952, p. 28.
57. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 1 septembrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 54/1950, pp. 1-2.
58. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 12/1952, p. 55; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 1 septembrie 1950, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 54/1950, p. 2.
59. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 21 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 11/1952, p. 79.
60. *Ibidem*, p. 110. Vezi şi declaraţia lui Aurel Vijoli, 11 martie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond I, Dosar 512/1952, p. 53. Pentru detalii privind reforma monetară, vezi Ionescu, *Communism in Romania*, pp. 203-204.
61. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 21 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 11/1952, p. 110.
62. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 20 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 11/1952, p. 94.
63. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 19 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 11/1952, p. 65.
64. Însemnările lui Vasile Luca, 5 noiembrie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 126, p. 51; interogatoriul lui Vasile Luca, 19 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 4, p. 449; interogatoriul lui Vasile Luca, 22 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 2, p. 58. Ana Pauker a confirmat faptul că s-a opus creşterii impozitelor percepute de la ţărani, pe motivul că „ei nu pot plăti mai mult" (transcrierea unui interogatoriu al Anei Pauker în prezenţa unei comisii PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 29).
65. Însemnările lui Vasile Luca, 5 noiembrie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 126, p. 56. Ana Pauker a confirmat faptul că a sprijinit creşterea preţurilor la bumbac şi alte produse, „pentru că altfel ţăranii nu vor mai vrea să vândă dacă nu le acceptăm preţuri mai mari"; de asemenea, a susţinut „crearea de avantaje agricultorilor care îşi vând produsele cumpărătorilor de stat, pentru că astfel noi vom avea de mâncare" (transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker în prezenţa unei comisii PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 29; transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezenţa unei comisii PMR, 6 iulie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 6).
66. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 19 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 11/1952, p. 79; transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 21 februarie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 11/1952, p. 110.

67. Declarația lui Gheorghe Pintilie, 10 iunie 1956, p. 9; transcrierea stenogramei unei ședințe a Biroului Politic al PMR, 20 februarie 1952, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 11/1952, pp. 101-102.
68. Autocritica Anei Pauker în fața Biroului Politic al PMR, 18 iunie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2.
69. Biroul Politic s-a întrunit la 19, 20, 21 și 26 februarie (Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 11/1952, pp. 1-131; Dosar 12/1952, pp. 3-73).
70. Transcrierea interogatoriului Anei Pauker cu participarea unei comisii PMR, 29 iulie 1953, pp. 4, 14. Așadar, stenograma ședinței din 26 februarie consemnează că sesiunea a fost suspendată în mijlocul discursului lui Chivu Stoica, în care acesta ataca propunerea lui Moghioroș (transcrierea stenogramei unei ședințe a Biroului Politic al PMR, 26 februarie 1952, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 12/1952, p. 72).
71. Interviul Elisabetei Luca.
72. Însemnările lui Teohari Georgescu privind devierea de dreapta, ASRI, Fond P, Dosar 40009/ anexă, p. 1.
73. Interviul Elisabetei Luca.
74. Transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezența unei comisii PMR, 29 iulie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 2-6.
75. *Ibidem*, p. 4; transcrierea stenogramei unui interogatoriu al Anei Pauker în prezența unei comisii PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 64; transcrierea unei ședințe a Biroului Politic, 13 martie 1952, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 19/1952, p. 80; transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezența unei comisii PMR, 29 iulie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 8-9.
76. Transcrierea stenogramei unei ședințe a Biroului Politic al PMR, 13 martie 1952, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 19/1952, p. 62.
77. Transcrierea unui interogatoriu al Anei Pauker în prezența unei comisii PMR, 29 iulie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 5, 9, 11-14. Conducerea PMR a fost informată ulterior de remarcele Anei Pauker (*ibidem*, p. 35).
78. Arhivele Naționale ale României, Fond I, Dosar 589/1952, p. 1.
79. ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 32, pp. 307-348.
80. Autocritica Anei Pauker în fața Biroului Politic al PMR, 18 iunie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 3.
81. Transcrierea stenogramei unei ședințe a Biroului Politic, 13 martie 1952, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 19/1952, pp. 21-83.
82. Autocritica Anei Pauker în fața Biroului Politic al PMR, 18 iunie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 3; interogatoriul lui Vasile Luca, 18 martie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 2, p. 140.
83. Transcrierea Plenarei Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, pp. 47-55, 75-76.
84. Interviul Herminei Tismăneanu. Hermina Tismăneanu a fost unul dintre translatori.
85. Dej a confirmat, într-o ședință a Biroului Politic, faptul că el se consulta cu Mitin (transcrierea stenogramei unei ședințe a Biroului Politic al PMR, 17 aprilie 1952, Arhivele Naționale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 30/1952, p. 5). Vezi și Vladimir Tismăneanu, „The Tragicomedy of Romanian Communism", *Eastern European Politics and Societies* 3, nr. 2 (primăvara 1989), pp. 362-363. Vladimir Tismăneanu a aflat de legătura lui Dej cu Mitin de la mătușa lui, Nehama Tismanetsky, care avea relații strânse cu soția lui Mitin.

86. Netty Stachlovici, care a lucrat ca dactilografă la Secţia Externă în 1952, i-a destăinuit acest lucru soţului ei, Adam Feurştein (Iacob) (interviu cu Adam Feurştein [Iacob], 25 iunie 1991).
87. Interviul Anei Toma.
88. Transcrierea declaraţiei lui Teohari Georgescu în faţa Comisiei PCR, 23 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 302.
89. *Ibidem*; transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezenţa unei comisii PMR, 29 iulie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 15.
90. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 februarie 1952, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 12/1952, p. 38.
91. Interviu cu Radu Mănescu. Mănescu a fost vicepreşedinte al comisiei.
92. Declaraţia lt.-col. Francisc Butika, 25 martie 1968, „Raport privind procesul lui Vasile Luca", Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 246/19, 18.02.1972, p. 90. Butika a condus anchetarea lui Luca la Ministerul de Interne.
93. Observaţii ale lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, transcrierea şedinţei Biroului Politic al PMR, 29 noiembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 4-6. Această întrevedere cu Stalin a avut loc curând după 17 aprilie 1952, întrucât Dej a propus Biroului Politic ca la acea dată Constantinescu, Apostol şi Moghioroş să îl însoţească la Kremlin (transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 17 aprilie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 30/1952, p. 7).
94. Interviu cu Gheorghe Apostol, înregistrat în aprilie 1988, difuzat de BBC la 25 aprilie 1990. Miron Constantinescu fusese aşadar desemnat să o critice pe Ana Pauker la şedinţa Biroului Politic înainte de Plenara CC din 27-29 mai.
95. Autocritica Anei Pauker în faţa Biroului Politic al PMR, 22 septembrie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR.
96. Autocritica Anei Pauker în faţa Biroului Politic al PMR, 18 iunie 1952, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR.
97. Transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezenţa unei comisii PMR, 29 iulie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 36.
98. Interviu cu Leonte Răutu.
99. Interviul Anei Toma.
100. Transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezenţa unei comisii a PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 71-72.
101. Declaraţia lui Teohari Georgescu, 23 mai 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 11.
102. Teohari Georgescu a dezvăluit faptul că Dej a apelat la Alexandru Şiperco (interviu cu Alexandru Şiperco).
103. „O discuţie între Alexandru Drăghici şi Teohari Georgescu", 20 aprilie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 7, p. 15.
104. Însemnările lui Teohari Georgescu despre devierea de dreapta, ASRI, Fond P, Dosar 40009/ anexă, p. 1.
105. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 40/1952, p. 63.
106. Însemnările lui Teohari Georgescu cu privire la devierea de dreapta, ASRI, Fond P, Dosar 40009/anexă, p. 1.
107. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 40/1952, pp. 31-32.
108. Interviu cu Sorin Toma.
109. Transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR - Cancelarie, Dosar 41/1952, pp. 65, 81-83.

110. *Ibidem*, p. 13.
111. „Raport privind concluziile anchetei în cazul Ana Pauker", 20 ianuarie 1954, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 1-2. Afirmaţia Tatianei Brătescu este conţinută în interviul ei.
112. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu.
113. Transcrierea interogatoriului Anei Pauker în faţa unei Comisii a PMR, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 24.
114. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 26 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 40/1952, p. 86; „Pentru continua întărire a partidului", *Scânteia*, 3 iunie 1952; reprodus în *Rezoluţii şi hotărâri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, pp. 199-200.
115. Transcrierea stenogramei Plenarei Comitetului Central al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 69.
116. *Ibidem*, p. 86.
117. „Pentru continua întărire a partidului", p. 202.
118. Interviul Anei Toma.
119. Interviu cu Egon Balaş, 18 aprilie 1997.
120. Dennis Deletant, *Ceauşescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989* (Londra, 1995), p. 16 n. 4; interviu cu Victor Vezendean; Egon Balas, *Will to Freedom*, p. 241.
121. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a organizaţiei de partid din Ministerul de Externe, 16 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 51/1952, p. 168.
122. Interviu cu Carol Lustig.
123. *Ibidem*; interviurile Cristinei Boico şi al Mariei Sârbu; transcrierea stenogramei unei şedinţe a organizaţiei de partid din Ministerul de Externe, 12-13 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 51/1952, pp. 4-5.
124. Interviu cu Egon Balaş.
125. Transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezenţa unei comisii PMR, 29 iulie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 11.
126. *New York Times*, 7 iulie 1952. Conform declaraţiilor lui Mihai Burcă, Kavtaradze fusese înlăturat pentru că încercase să intervină în favoarea Anei Pauker. Simion Bughici a afirmat că, mai mult decât atât, Kavtaradze a provocat mânia superiorilor săi exprimându-şi deschis regretul profund pentru înlăturarea ei (interviurile lui Burcă şi Bughici).
127. Zandek Ellas şi Joromir Netik, „Czechoslovakia", in William Griffith (ed.), *Communism in Europe: Continuity, Change and the Sino-Soviet Dispute*, vol. 2 (Cambridge, Mass., 1966), p. 212; Shephard, *Russia's Danubian Empire*, p. 66, n. 2; *New York Times*, 7 iulie 1952.
128. *London Times*, 8 iulie 1952.
129. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 23 iunie 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 56/1952, pp. 18-19.
130. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu.
131. Transcrierea unei discuţii între tovarăşul Vinţe şi Ana Pauker, 21 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 5.
132. Supravegherea „pe diverse căi" a început la 16 septembrie 1952 (notă privind anumite probleme apărute la investigarea şi interogarea Anei Pauker, 9 aprilie 1968, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2).
133. Declaraţia lui Gheorghe Stoica, „O discuţie cu Alexandru Drăghici", 3 iunie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 7, p. 2. Cele două excepţii de la Ministerul de Finanţe au fost: Mihai Maievschi, secretar general al ministerului şi preşedinte al Comisiei de lichidare CASBI, care, din raţiuni necunoscute, nu

a fost niciodată arestat; şi Marcel Balan, directorul Direcţiei Administrative a Ministerului de Finanţe, care s-a sinucis în aprilie 1952. Comunist din vechea gardă, care a petrecut anii '30 şi cel de-al doilea război mondial în închisoare, Balan s-a aruncat sub roţile unui camion – lăsând pe drumuri doi copii de vârste mici (interviu cu Alexandru Nistor).

134. Declaraţia lt.-col. Francisc Butika, 25 martie 1968, „Raport privind procesul lui V. Luca", Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, pp. 90-91; declaraţia lt.-col. Francisc Butika, 18 iunie 1968, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 182a, p. 6.
135. Declaraţia lui Gheorghe Stoica, „O discuţie cu Alexandru Drăghici", 3 iunie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 7, p. 2.
136. Declaraţia lt.-major Gheorghe I. Enoiu, 24 martie 1968, „Raport privind procesul lui V. Luca", Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, p. 118.
137. Declaraţia lt.-col. Francisc Butika, 25 martie 1968, „Raport privind procesul lui V. Luca", Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, pp. 90-91; declaraţia lt.-col. Francisc Butika, 18 iunie 1968, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 182a, p. 6; declaraţia lui Petre M. Socol, 24 martie 1968, „Raport privind procesul lui V. Luca", Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, pp. 106-107.
138. Iacob i-a dezvăluit acest lucru prietenului său apropiat Egon Balaş (Balaş, *Will to Freedom*, p. 241).
139. Declaraţia lui Alexandru Iacob, 18 iunie 1968, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 182a, p. 50; interogatoriul lui Alexandru Iacob, 7 iulie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 15, p. 193.
140. Declaraţia lui Alexandru Iacob, 18 iunie 1968, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 182a, pp. 50-51.
141. Declaraţia lui Iosif Bistran, „Raport privind procesul lui V. Luca", Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, p. 168.
142. *Ibidem*; declaraţia lui Gheorghe Stoica, „O discuţie cu Alexandru Drăghici", 3 iunie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 64/18.02/1972, vol. 7, pp. 14-15.
143. Transcrierea interogatoriului acuzatului Iacob Alexandru, 5 octombrie 1954, Curtea Supremă a RPR, Tribunalul Militar, Dosar nr. 215/1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 108, pp. 152-154.
144. Interviu cu Egon Balaş; Egon Balaş, *Will to Freedom*, p. 312.
145. Notă informativă, 20 mai 1961, Ministerul de Interne, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 180, p. 236.
146. Luca a dezvăluit acest lucru colegului său de celulă (notă informativă, 1-15 mai 1955, Ministerul de Interne, Penitenciarul Văcăreşti, Biroul D, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 154, p. 17).
147. „Raport privind procesul lui V. Luca", Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, p. 84.
148. Notă informativă, 20 mai 1961, Ministerul de Interne, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 180, p. 236.
149. Declaraţia lui Mişu Dulgheru, 24 aprilie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 69.
150. Declaraţia lt.-col. Francisc Butika, 25 martie 1968, documentele privind procesul lui V. Luca, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, p. 91; declaraţia lt.-col. Francisc Butika, 18 iunie 1968, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 182a, p. 6.

151. Declarația lt.-col. Francisc Butika, 25 martie 1968, „Raport privind procesul lui V. Luca", Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, pp. 92, 95.
152. Interviu cu Gheorghe Brătescu.
153. Interogatoriul lui Vasile Luca, 7 octombrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 142, pp. 1-39; interogatoriul lui Vasile Luca, 13 octombrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 143, pp. 12-27; interogatoriul lui Vasile Luca, 15 octombrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 143, pp. 28-40.
154. Declarația lt.-col. Francisc Butika, 25 martie 1968, „Raport privind procesul lui V. Luca", Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/19, 18.02/1972, pp. 91-92. Luca a făcut prima mărturisire la 29 septembrie 1952 (declarația lui N. Guină, „transcriere a discuției cu Alexandru Drăghici", 3 iunie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, vol. 7, p. 9).
155. Declarația lui Petre M. Socol, 24 martie 1968, „Raport privind procesul lui V. Luca", Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, p. 113.
156. „Raport privind procesul lui V. Luca", Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, p. 36.
157. Declarația lt. Gheorghe Pușcoci, 25 martie 1968, „Raport privind procesul lui V. Luca", Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, p. 129.
158. *Ibidem*, p. 130.
159. În mașina care îi transporta la Aiud, Luca i s-a plâns lui Iacob că „nu s-au ținut de cuvânt" și că „tu ai avut dreptate că ai fost mai dârz" și să nu permită orice la proces. Luca i-a mai spus că, într-adevăr, a avut unele legături inofensive cu cei de la Siguranță (de genul acordării unei permisiuni în vederea organizării unei ședințe, a dedus Iacob), însă toate au fost făcute cu încuviințarea conducerii de partid (declarația lui Alexandru Iacob, 18 iunie 1968, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 182a, pp. 52-53).
160. Declarația lt. Gheorghe Pușcoci, 25 martie 1968, „Raport privind procesul lui V. Luca", Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, p. 127. Acest lucru este confirmat de Ana Pauker (transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezența unei comisii PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 20; transcrierea discuției tovarășului Vințe cu Ana Pauker, 21 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 17).
161. Ro'i, *Soviet Decision Making in Practice*, pp. 341-342.
162. Kostyrchenko, *Out of the Red Shadows*, pp. 124-132. Alte 110 persoane arestate ca fiind implicate în cazul respectiv au fost condamnate prin proceduri distincte: trei au fost executate, cinci au decedat în timpul anchetelor, douăzeci și trei au primit condamnări pe zeci de ani, iar restul au fost exilate pentru mai mulți ani (*ibidem*).
163. George Garai, „Anti-Zionism in Hungary", *Soviet Jewish Affairs* 2, nr. 2 (1982), p. 23.
164. Fejtö, *History of the People's Democracies*, p. 8. Un alt coacuzat în procesul Slánský, Andrei Simone, a afirmat: „Este de datoria fiecărui evreu să îi sprijine pe americani, chiar dacă nu poate fi de acord cu fiecare aspect al politicii lor" (*ibidem*).
165. Peter Meyer, „Stalin Plans Genocide", *New Leader*, 15 decembrie 1952, p. 4.
166. *Ibidem*, p. 3; Gilboa, *The Black Years of Soviet Jewry*, p. 268; *Buletinul Comitetului Național Român*, nr. 46, ianuarie 1953, pp. 4-5. Ana Pauker mai era vulnerabilă și din cauza legăturilor sale cu Eugen Fried. În opinia lui Artur London, unul dintre coacuzații lui Slánský, consilierii sovietici au ordonat anchetatorilor cehi să pună întrebări despre Fried. Mai mult, la proces, Bedrich Geminder și Bedrich Reicin au fost chestionați în legătură cu Fried, pe care amândoi l-au descris ca fiind trotkist (Artur London, *The Confession*, pp. 147-148).
167. Mordechai Oren, *Reshimot asir Prag* (*Prizonier politic în Praga*), Tel Aviv, 1960, p. 309.

168. Benjamin Pinkus, *The Jews of the Soviet Union*, p. 177; Gilboa, *The Black Years of the Soviet Jewry*, p. 284; vezi şi Mihail Heller şi Alexander Nekrich, *Utopia in Poer: The History of the Soviet Union from 1917 to the Present* (New York, 1986), pp. 501-502.
169. Yakov Rapoport, *The Doctors' Plot of 1953* (Cambridge, Mass., 1991), pp. 84-85; Nadejda Mandelshtam, *Hope Abandoned* (New York, 1974), p. 385; Kostyrchenko, *Out of the Red Shadows*, pp. 248-305; Heller şi Nekrich, *Utopia in Poer*, p. 503; Medvedev, *Let History Judge*, p. 495; De Jonge, *Stalin*, pp. 476-478.
170. Cecinski, *Poland: Communism, Nationalism, Anti-Semitism*, p. 41; interviu cu Jakub Berman, in Toranska, *Them: Stalin's Political Puppets*, p. 319; Garai, „Anti-Zionism in Hungary", pp. 28-29; Vaksberg, *Stalin Against the Jews*, pp. 255-256; Hodos, *Show Trials*, pp. 125-126; Jeffrey Herf, *East German Communist and the Jewish Question: The Case of Paul Merker* (Washington, D.C., 1994), pp. 19-20.
171. Vezi, de pildă, Raphael Vago, in Pinkus (ed.), *Yahadut Mizrach Europa ben Sho'ah li-tekumah*, p. 134.
172. Raport de activitate pentru anul 1952, Comitetul Central al Comitetului Democrat Evreiesc, 7 ianuarie 1953, Arhivele Naţionale ale României, Fond 37, Dosar 41, p. 28. Deşi raportul menţiona faptul că se luaseră măsuri de prevenire a unor asemenea practici, această clauză a fost redactată cu o săptămână înainte de anunţarea „complotului medicilor", deci anterior punctului culminant al campaniei antisemite.
173. Rotman, „Romanian Jewry", p. 321.
174. Zeiger, „Anumite aspecte ale politicii conducerii de partid şi de stat în România", p. 4; interviu cu David Şerer.
175. Interviu cu David Rotman.
176. Interviu cu Victor Vezendean. Vezendean nu a ezitat să sublinieze totuşi faptul că el a fost imediat numit viceprimar al Bucureştiului, iar Vass a fost numită într-o altă funcţie, de asemenea importantă, la ordinul personal al lui Gheorghiu-Dej. Acest lucru era un indiciu că sovieticii impuseseră campania antisemită a partidului şi că Dej îşi proteja oamenii numindu-i în posturi mai puţin expuse (*ibidem*).
177. Epurările, aşa cum observă un cercetător, au coincis cu înlăturarea de la putere a Anei Pauker, a lui Luca şi Georgescu, „ceea ce a influenţat negativ evoluţia vieţii universitare româneşti în ansamblul său... Aşadar, relativa acalmie care a domnit la Universitatea ieşeană în noiembrie 1951 a fost violent spulberată în mai 1952, când grupul lui Dej şi-a consolidat poziţia în Bucureşti, în detrimentul «deviatorilor». Indiferent cât efort a depus Comitetul regional pentru a muşamaliza represiunea din 1952, a devenit cât se poate de clar că «demascarea» şedinţelor deviaţioniste şi reacţionare din lumea academică însemna acelaşi lucru cu epurările politice care aveau loc în rândurile conducerii de partid" (Dănuţ Doboş, „Epurări la Universitatea din Iaşi, 1949-1960", *Arhivele totalitarismului*, anul II, nr. 1-2, 1994, pp. 49-50).
178. Radu Bogdan, „Martor al realismului socialist", *Dilema* 3, nr. 156 (5-11 ianuarie 1996), p. 2; interviu cu Radu Bogdan, 1 octombrie 1994.
179. Interviu cu Radu Lupan, 15 noiembrie 1990.
180. *Scânteia*, 15 ianuarie 1953, p. 4 (sublinierea ne aparţine).
181. În ceea ce priveşte distincţia făcută în Uniunea Sovietică între „cosmopolitism" şi „dezrădăcinare", „cosmopolitism apatrid", vezi Benjamin Pinkus, *The Jews in the Soviet Union*, pp. 153-161, şi Yehoshua A. Gilboa, *The Black Years of Soviet Jewry*, pp. 156-159.
182. *Scânteia*, 18 ianuarie 1953, p. 2; *Scânteia*, 22 ianuarie 1953, p. 3; înainte, presa românească utiliza exclusiv termenul „cosmopolitism" în articolele sale. De pildă, vezi eseul lui Aristide Burillianu în Alexandre Cretzianu (ed.), *Captive Romania* (Londra, 1956), pp. 155, 160; *Buletinul Comitetului Naţional Român*, nr. 17, 25 noiembrie 1950, p. 2; *News from behind the Iron Curtain*, nr. 3 (martie 1952), p. 34, şi 2, nr. 1 (ianuarie 1953), p. 43.
183. *New York Times*, 1 decembrie 1952. După procesul de la Praga, conducerea de partid din România a făcut numeroase declaraţii care legau indirect grupul Pauker de acuzarea lui

Slánský. De pildă, Gheorghiu-Dej a atras atenţia presei internaţionale prin observaţiile pe care le-a făcut la 29 noiembrie, reluate de câteva ori la rând de Radio Bucureşti: „Grupul deviaţionist de dreapta a ignorat nevoile tot mai mari ale clasei muncitoare... Numai prin decizii adecvate poate fi remediat acest lucru... Aşa cum au arătat procesele desfăşurate la noi în ţară şi procesul care a avut loc recent la Praga, acţiunile acestor trădători racolaţi de imperialiştii americani sfârşesc prin a fi demascate şi pedepsite, graţie vigilenţei organelor de stat şi a tuturor oamenilor muncii" (citat din *Buletinul Comitetului Naţional Român*, nr. 46, ianuarie 1953, pp. 4-5). La rândul său, pe data de 31 decembrie, Emil Bodnăraş a reafirmat legătura dintre deviatorii de dreapta şi procesul Slánský, sugerând că epurarea lor nu însemna nici pe departe doar înlăturarea din funcţie, aşa cum se întâmplase în mai (*România liberă*, 31 decembrie 1952; reprodus în *Romanian Press Review*, 31 decembrie 1952, anexă, p. 9).

184. Meir Cotic, *The Prague Trial* (New York, 1987), p. 144.
185. Interogatoriul Elisabetei Luca, 4 septembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 13, pp. 75-79; interogatoriul Elisabetei Luca, 3 noiembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 13, pp. 83-88.
186. Interogatoriile Elisabetei Luca, 4 decembrie 1952, 5 decembrie 1952, 21 ianuarie 1953, 22 ianuarie 1953, 25 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 13, pp. 98-100, 142-144, 179-184, 191, 274.
187. Interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 17 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 14, pp. 270-271; interogatoriul lt.-col. Laurian Zamfir, 29 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, pp. 263-275; interogatoriul maiorului Octav Holban, 30 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 26, pp. 286-289.
188. Mandatul de arestare a Anei Pauker poate fi găsit la ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 61, p. 31. În ceea ce priveşte arestarea lui Teohari Georgescu, vezi ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 1, p. 4.
189. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu; interviul Cristinei Boico; transcrierea unei discuţii între tovarăşul Vinţe şi Ana Pauker, 21 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 5.
190. „Notă privind anumite probleme întâmpinate în investigarea şi anchetarea Anei Pauker", 9 aprilie 1968, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2; transcrierea declaraţiei tovarăşului Miron Constantinescu în faţa Comisiei PCR, 13 martie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 21, p. 156.
191. Ea le-a relatat membrilor familiei despre acest lucru mai târziu (interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu).
192. Transcrierea discuţiei între tovarăşul Vinţe şi Ana Pauker, 21 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 5-6.
193. „Notă privind problemele întâmpinate în investigarea şi interogarea Anei Pauker", 9 aprilie 1968, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 2.
194. Transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezenţa unei comisii PMR, 29 iulie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 30.
195. Conversaţie între Ana Pauker şi doi lideri de partid la casa de oaspeţi din Otopeni, 8 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 68, p. 232.
196. *Ibidem*, p. 233.
197. *Ibidem*, p. 232.
198. În 1956, Ana Pauker a insistat în faţa unei comisii de partid că interogatoriile Securităţii au supus-o unor „presiuni fizice şi psihice". Tatiana şi Gheorghe Brătescu au confirmat acest lucru, adăugând că atunci când Ana Pauker a fost eliberată din închisoare, „avea o arsură pe

antebraţul stâng. De fapt, erau două semne", pe care cei doi le suspectau a fi arsuri de ţigară (transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezenţa unei comisii a PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 38; interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu).

199. Conversaţie între Ana Pauker şi doi lideri de partid la casa de oaspeţi din Otopeni, 8 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 68, p. 228.

200. Aşa cum a afirmat Emil Bodnăraş în 1961, Ana Pauker era acum acuzată că „ducea o politică de agentură... cu sionismul internaţional şi cu altele care erau împletite până sus" (transcriere a stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 12-14 martie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 166).

201. Observaţiile lui Alexandru Drăghici, transcrierea stenogramei Plenarei CC al PMR, 5 decembrie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, p. 448; „Sinteză a materialelor adunate în urma anchetării lui Solomon Rabinsohn", nedatat, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 54, p. 56.

202. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 20 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 8; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 22 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 10.

203. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 3 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 27; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 12 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 48; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 19 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 110; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 25 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 119.

204. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 4 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 36-37, 39; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 12 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 47; sinteză a materialului adunat în perioada investigării lui Solomon Rabinsohn, nedatat, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 54, p. 66.

205. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 10 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 41-45; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 12 martie 1953, ASRI, Fond p, Dosar 40009, vol. 60, p. 47; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 7 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 57-60; raport asupra concluziilor anchetei în cazul Ana Pauker, fost secretar CC al PMR şi ministru al Afacerilor Externe al RPR, 6 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 173, p. 159; interogatoriul lui Marcu Cohin, 11-12 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 62, pp. 259-261; declaraţia lui Radu Robert Cohin, 5 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 160, p. 188; interogatoriul lui Leon Itzkar, 29 aprilie 1952, ASRI, Dosar 16385, vol. 44, pp. 300-301, citat în *Sionişti sub anchetă*, p. 81; interogatoriul lui Marcu Cohin, 11-12 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 62, p. 260; interogatoriul lui Marcu Cohin, 19 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 62, pp. 265-266; interogatoriul lui Marcu Cohin, 20 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 62, pp. 267-268; declaraţia Melaniei Iancu, 16 ianuarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 160, p. 134; raport asupra concluziilor în urma anchetei în cazul fostului ministru de Interne Teohari Georgescu, 11 noiembrie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 21, p. 210; sinteză a materialului adunat în perioada anchetării lui Solomon Rabinsohn, nedatat, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 54, p. 63.

206. Raport asupra concluziilor anchetei în cazul Ana Pauker, fost secretar CC al PMR şi ministru al Afacerilor Externe al RPR, 6 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 173, p. 160.

207. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 131-132; raport privind concluziile anchetei în cazul Ana Pauker, fost secretar CC al PMR şi ministru al Afacerilor Externe al RPR, 6 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 173, p. 160; sinteză a materialului adunat în urma anchetării lui Solomon Rabinsohn, nedatat, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 54, p. 63; interviul rabinului Moses Rosen.

208. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 25 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 114-115.
209. *Ibidem*, pp. 116-117.
210. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 19 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 111; sinteză a materialului adunat în urma anchetei lui Solomon Rabinsohn, nedatat, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 54, p. 68.
211. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 25 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 116.
212. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 5; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 25 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 117-118.
213. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 9 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 63; interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 19 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 112.
214. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 25 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 115.
215. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 19 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 112.
216. Eugen Szabo, care a ocupat o funcţie superioară în Ministerul de Interne în această perioadă, insistă asupra faptului că se poate presupune „în mod absolut" că Rabinsohn a fost constrâns în perioada detenţiei (Eugen Szabo, comunicare personală cu autorul).
217. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 9 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 66 (b); interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 19 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 110(b)-111; sinteză a materialului adunat în cursul anchetării lui Solomon Rabinsohn, nedatat, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 54, p. 68.
218. Rosen, *Primejdii, încercări, miracole*, pp. 122-123.
219. Israel Levanon şi Şlomo Leibovici, interviuri.
220. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 9 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 63 (b); interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, p. 134; interviu cu Moses Rosen; Rosen, *Dangers, Tests, and Miracles*, pp. 85-86.
221. Interviu cu Moses Rosen.
222. Interviul şef-rabinului Moses Rosen, *Jerusalem Post*, 24 iunie 1988.
223. Sinteză a materialului adunat în perioada de anchetare a lui Solomon Rabinsohn, nedatat, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 54, p. 67.
224. Interogatoriul lui Solomon Rabinsohn, 18 iunie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 140-141.
225. Raport asupra investigaţiei în cazul Ana Pauker, 5 aprilie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 173, pp. 185-186; observaţiile lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 12-14 martie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, p. 166.
226. Raport privind concluziile anchetei Ana Pauker, 20 ianuarie 1954, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, p. 11; transcrierea interogatoriului Anei Pauker în faţa unei comisii PMR, 29 iulie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR, pp. 17-29.
227. „Planul conţinând principalele puncte orientative în anchetarea Anei Pauker", capitolul VI, punctul 8, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR.
228. Interogatoriul lui Vasile Luca, 22 februarie 1953, Fond P, Dosar 40005, vol. 2, p. 55.
229. Interogatoriul lui Vasile Luca, 19 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 4, p. 448.
230. „Plan conţinând principalele puncte orientative în anchetarea Anei Pauker", capitolul VI, punctul 5, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al CC al PCR;

interogatoriul lui Vasile Luca, 11 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 4, p. 423; interogatoriul lui Vasile Luca, 14 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 4, p. 341 (b).

231. Despre poziţia lui Luca faţă de sionism, vezi interogatoriul lui Vasile Luca, 22 februarie *1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 2, p. 55, şi interogatoriile lui Anghel Dascălu,* 8 mai, 11 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 7, pp. 61, 70. În urma anchetei s-au obţinut numeroase declaraţii în măsură să certifice că Luca sprijinea sionismul şi Israelul şi că avea legături cu anumiţi lideri sionişti.
232. Sinteza concluziilor în urma anchetării cazului fostului ministru de Interne Teohari Georgescu, 14 septembrie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 21, pp. 147-149; raport în vederea intentării unui proces lui Teohari Georgescu, 4 februarie 1956, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 21, pp. 300-303.
233. Pacepa, *Moştenirea Kremlinului*, pp. 72-77, 119-120.
234. Despre Roman, vezi „În privinţa sancţionării lui Valter Roman", p. 2; interogatoriul lui Vasile Luca, 6 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 4, p. 423. Despre Boico şi Brill, vezi transcrierea stenogramei Plenarei CC al PMR, 27-29 mai 1952, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 41/1952, p. 151. Acuzarea lui Boico ar fi însemnat şi acuzarea soţiei sale, Cristina, veteran al Rezistenţei franceze şi colaborator al Anei Pauker în cadrul Ministerului de Externe. Despre Patriciu, vezi interviurile lui Mihai Patriciu şi Charlotte Gruia. Despre Neumann, vezi raportul privind propunerea de arestare a lui Carol Neumann, 8 decembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 108, pp. 1-4; interviu cu Carol Neumann.
235. Despre Calmanovici, vezi transcrierea declaraţiei lui Teohari Georgescu în faţa Comisiei PCR, 23 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 203, p. 302; interogatoriul lui Emil Calmanovici, 6 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 24, p. 1. Despre Dulgheru, vezi transcrierea unei discuţii cu Alexandru Drăghici, 20 aprilie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 7, p. 19; interviul Charlottei Gruia; interogatoriul lui Mişu Dulgheru, 8 decembrie 1952, ASRI, Fond P, Dosar 40007, vol. 2, p. 15; planul de anchetă în cazul Mişu Dulgheru, 19 august 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40007, vol. 12, pp. 86-87; transcrierea discuţiei cu Alexandru Drăghici, 20 aprilie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 7, p. 19.
236. Herbert (Belu) Zilber ne dezvăluie faptul că, atunci când s-a reluat ancheta lui Pătrăşcanu, la începutul lunii august 1952, „s-a insistat asupra unui singur lucru: implicarea Anei, a lui Luca şi Teo. Tot ce îmi cereau era doar asta" în interogatorii (transcrierea declaraţiei lui Herbert Zilber în faţa Comisiei PCR, 20 octombrie 1967, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 202, p. 125). Supunându-se, la 23 februarie 1953 a furnizat detaliile în măsură să dovedească legăturile dintre Pătrăşcanu şi Ana Pauker şi pretinsa lor linie politică comună (interogatoriul lui Herbert Zilber, 23 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 39, pp. 357-360). Mai mult, Egon Balaş, din cazul Pauker-Luca, avea legături cu Jacques Berman, implicat în acheta Pătrăşcanu, iar Dinu Constantin, unul dintre colaboratorii lui Luca, era constrâns să mărturisească faptul că jucase rolul de informator al celuilalt „conspirator", colaborator al lui Pătrăşcanu, Alexandru Ştefănescu (Raport asupra lui Egon Balasz [Balaş], arestat pe 12 august 1952, 20 octombrie 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 106, p. 412; interogatoriul lui Egon Balaş, 21 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 106, pp. 191-194; interogatoriile lui Dinu Constantin, 18 ianuarie, 10 martie, 5 mai 1954, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 74, pp. 4-6, 19-23, 37-40).
237. Această aparentă contopire a grupurilor Pauker şi Pătrăşcanu coincide cu o acţiune surprinzător de similară în Polonia, unde sovieticii, în 1953, au perseverat în a vedea condamnarea lui Gomułka strâns legată de cea a lui Jakub Berman, care până atunci fusese creditat cu meritul de a fi împiedicat procesul lui Gomułka (Cecinski, *Poland: Communism, Nationalism,*

Anti-Semitism, p. 82; Jakub Berman şi Edward Ochab, interviuri, in Teresa Toranska, *Them: Stalin's Political Puppets*, pp. 112, 318-320).

238. Interogatoriul lui Vasile Luca, 5 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 4, pp. 476-478, 481, 483, 486; interogatoriul lui Vasile Luca, 12 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 4, pp. 489-490; interogatoriul lui Vasile Luca, 10 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 4, pp. 519, 527-528.
239. Declaraţia lt. Gheorghe Puşcoci, 25 martie 1968, „Raport privind procesul lui V. Luca", Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/19, 18.02.1972, p. 125; interviu cu Jean Coler.
240. „Raport privind concluziile anchetei desfăşurate în cazul Sandu Lieblich", Ministerul de Interne, 14 noiembrie 1953, Arhiva Ministerului Român de Justiţie, Dosar P17399, vol. 6, pp. 9, 13; declaraţia lui Sandu Lieblich, nedatată, Arhiva Ministerului Român de Justiţie, Dosar P17299, vol. 5, p. 119.
241. Pacepa, *Moştenirea Kremlinului*, pp. 72-77, 119-120.
242. Cecinski, *Poland: Communism, Nationalism, Anti-semitism*, p. 42.
243. Mihail Heller şi Alexander Nekrich, *Utopia in Power*, p. 503. În 1956, Hruşciov a confirmat conducerii comuniste din Polonia pogromurile iminente (interviu cu Stefan Staszewski, in Teresa Toranska, *Them: Stalin's Political Puppets*, p. 171).
244. Anton Antonov-Ovseyenko, *The Time of Stalin* (New York, 1981), p. 291.
245. Medvedev, *On Stalin and Stalinism*, p. 159; Vaksberg, *Stalin Against the Jews*, p. 259; extrasul este din Antonov-Ovseyenko, *The Time of Stalin*, p. 291.
246. Despre planificarea creării lagărelor în Polonia, vezi interviul cu Jakub Berman, in Teresa Toranska, *Them: Stalin's Political Puppets*, p. 319.
247. Notă privind anumite probleme întâmpinate în investigarea şi interogarea Anei Pauker, 9 aprilie 1968, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 2-3.
248. Transcrierea declaraţiei tovarăşului Miron Constantinescu în faţa Comisiei PCR, 13 martie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, nr. 264/18.02.1972, vol. 21, p. 157.
249. Interviu cu Leonte Răutu.
250. Despre Zalman Rabinsohn, vezi interviul cu Moses Rosen. Despre Teohari Georgescu, vezi nota privind arestarea şi investigarea lui Teohari Georgescu, 14 aprilie 1968, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 4; raport asupra lui Teohari Georgescu, 19 martie 1956, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 1, pp. 24-30. Despre Vasile Luca, vezi ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 173, pp. 4, 7; Nicholas Dima, *Journey to Freedom* (Washington, D.C., 1989), p. 84.
251. Transcrierea discuţiei tovarăşului Vinţe cu Ana Pauker, 21 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 10, 35; transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezenţa unei comisii PMR, 6 iulie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 35; interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu.

Epilog

1. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu.
2. ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 68, p. 188.
3. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu.
4. Comisia era formată din Alexandru Moghioroş, Gheorghe Apostol, Petre Borilă, Constantin Pârvulescu.
5. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu.

6. Notă privind anumite probleme apărute la anchetarea şi interogarea Anei Pauker, 9 aprilie 1968, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 1. De pildă, atunci când a fost interogată de Comisia de partid în iunie şi iulie, Ana Pauker le-a reamintit anchetatorilor că şi devierea de dreapta, şi cea de stânga au reprezentat opţiuni ale unor indivizi „încă aflaţi la conducerea partidului". Ea a refuzat să recunoască orice „influenţă internă" (de exemplu, Ambasada Israelului) atunci când i-a eliberat pe cei şapte emisari sionişti. Şi într-o discuţie cu membrii comisiei la Otopeni, Ana Pauker a negat responsabilitatea emigrării în masă a evreilor, atribuind-o în schimb lui Iosif Chişinevschi – unul dintre cei mai vehemenţi oponenţi ai *alialei* şi ai sionismului după *volte face*-ul lui Stalin – şi lui Emil Bodnăraş. Ana Pauker a insistat că responsabilitatea emigrării evreieşti îi aparţine lui Chişinevschi, dată fiind relaţia sa, în calitate de supervizor al Secţiei Externe a Comitetului Central, cu emisarul sionist Moshe Agami (Auerbach), şi lui Emil Bodnăraş, a cărui „relaţie permanentă" cu CDE şi cu liderul sionist Joseph Klarman era cunoscută. De fapt, Luca i-a confirmat colegului său de celulă că primul contact al lui Agami cu liderii de partid s-a produs prin Chişinevschi; că Bodnăraş avea într-adevăr relaţii cu CDE şi cu Klarman. Dar ambele situaţii erau valabile până în 1947; cu alte cuvinte, înainte de schimbarea politică impusă de sovietici în Israel (transcrierea unui interogatoriu al Anei Pauker în faţa unei comisii PMR, 29 iulie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 20; transcrierea interogatoriului Anei Pauker în faţa unei comisii PMR, 12 iunie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 72, 82-83; conversaţia Anei Pauker cu doi lideri de partid la casa de oaspeţi din Otopeni, 8 aprilie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 68, pp. 229, 232; declaraţia Anei Pauker, 20 aprilie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 3; Ministerul de Interne, Penitenciarul Văcăreşti, Biroul D, notă informativă, 3 şi 10 decembrie 1955, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 154, pp. 1, 7; însemnările lui Vasile Luca, adresate secretarului general Gheorghiu-Dej, 3 februarie 1957, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 9; interviu cu David Giladi).
7. Notă privind anumite probleme apărute la anchetarea şi interogarea Anei Pauker, 9 aprilie 1968, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 3.
8. Transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezenţa unei comisii PMR, 29 iulie 1953, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 29-30.
9. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu.
10. Superiorul Anei Pauker la editură era Leonte Tismăneanu, director adjunct (notă descoperită în Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR).
11. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a Biroului Politic al PMR, 12-14 martie 1961, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 166. Mátyás Rákosi a consemnat în memoriile sale recent publicate că, la rândul lui, a intervenit pe lângă Gheorghiu-Dej în favoarea Anei Pauker atunci când a aflat de arestarea ei (Mátyás Rákosi, *Visszaemlekezek 1940-1956*, vol. I, Budapesta, 1997, p. 62).
12. Mircu, *Ana Pauker şi alţii*, pp. 193-194.
13. Mordechai Resel, „The Daughter of a «Shochet» Who Became the «Iron Lady» of Romania", *Hatzofeh*, 19 august 1983.
14. Familia Anei Pauker nu cunoştea totuşi nici un amănunt despre întâlnirea ei cu Rabinsohn sau cu Dej (interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu).
15. Interviu cu Gheorghe Brătescu.
16. Transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezenţa unei comisii PMR, 6 iulie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 13,

18, 32-33, 35-36; transcrierea interogatoriului Anei Pauker în prezenţa unei comisii PMR, 18 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 34.

17. Transcrierea discuţiei dintre tovarăşul Vinţe cu Ana Pauker, 21 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 17-19.
18. Transcrierea interogatoriului Anei Pauker de către o comisie PMR, 6 iulie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, pp. 15-18, 21.
19. Buzatu, *Românii în arhivele Kremlinului*, p. 156.
20. Transcrierea discuţiei tovarăşului Vinţe cu Ana Pauker, 21 iunie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR.
21. Interviu cu Gheorghe Brătescu.
22. Tatiana Brătescu, „Ana Pauker: The Last Years", p. 5; Tatiana şi Gheorghe Brătescu, interviu.
23. *Ibidem*; interviul Mariei Sârbu.
24. *Ibidem*.
25. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu.
26. *Ibidem*.
27. *Ibidem*; interviurile Anei Toma şi al Elenei Tudorache.
28. Tatiana Brătescu, „Ana Pauker: ultimii ani", p. 5; interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu; *Lichidarea lui Marcel Pauker: o anchetă stalinistă, 1937-1938*, p. 282.
29. Interviu cu Sorin Toma. Probabil că sursa acestui zvon a fost Lucreţiu Pătrăşcanu: conform declaraţiilor lui Herbert (Belu) Zilber, Pătrăşcanu i-ar fi dezvăluit faptul că a întrebat-o pe Ana Pauker ce ştie despre Marcel în septembrie 1944, când s-au întâlnit la Moscova, iar Ana i-a răspuns că este în lagăr, bolnav de inimă, pe moarte (declaraţia lui Herbert [Belu] Zilber, 23 februarie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 38, p. 124).
30. Declaraţia lui Valter Roman, 15 octombrie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 3.
31. Interogatoriul lui Emil Pauker, 4 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 61, p. 31. Se pare că ea a continuat să se eschiveze atunci când tatăl lui Marcel Pauker a dorit să afle adevărul despre fiul său, aflându-se pe patul de moarte în 1947 – în una dintre dăţi murmurând pentru sine, în vreme ce ieşea din încăpere: „Nu mai suport". În cele din urmă, i-a spus că nu se ştie nimic sigur (*ibidem*, p. 33).
32. Titi Pauker a afirmat acest lucru Tatianei şi lui Gheorghe Brătescu (interviuri). Totuşi, la interogatoriul din 1956, ea a susţinut că Ana Pauker i-ar fi spus că Marcel decedase (interogatoriul lui Emil şi Titi Pauker, 14 noiembrie 1956, Dosarul de anchetă Ana Pauker, Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al PCR, p. 3).
33. Interogatoriul lui Zalman Rabinsohn, 26 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 60, pp. 52-53. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu; interviul Anei Toma; interogatoriul lui Emil Pauker, 5 mai 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 61, p. 40.
34. Interviu cu Mihai Alexandru.
35. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu.
36. *Ibidem*; Tatiana Brătescu, „Ana Pauker: The Last Years", p. 5.
37. *The New York Times*, 15 iunie 1960, p. 41.
38. Tatiana Brătescu, „Ana Pauker: ultimii ani", p. 5; interviurile Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu.
39. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu.
40. Interviu cu Michel Birnbaum, 11 noiembrie 1990.
41. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu.
42. *Ibidem*.
43. *Ibidem*.
44. Interviul Mariei Birnbaum.

45. Arthur Koestler, *The Invisible Writing : An Autobiography*, p. 88.
46. Wolfgang Leonhard, *Child of the Revolution*, pp. 51-52 ; Stefan Staszewski şi Jakub Berman (interviuri), in Teresa Toranska, *Them : Stalin's Political Puppets*, pp. 128-129, 263, 265 ; Alfred Burmeister, *Dissolution and Aftermath of the Comintern*, p. 30.
47. Koestler, *The Invisible Writing : An Autobiography*, p. 88.
48. Sperber, *The Unheeded Warning*, p. 166.
49. Roman Werfel, intervievat de Teresa Toranska, *Them : Stalin's Political Puppets*, p. 100.
50. Citatul provine din Talmon, *Israel among the Nations*, p. 78.
51. Georg Lukács, *Record of a Life : An Autobiographical Sketch*, editat de Eorsi (Londra, 1983), pp. 106-107.
52. Isaac Deutscher, „The Tragic Life of a Polrugarian Minister", in *Heretics and Renegades* (New York, 1969), p. 29.
53. Claudin, *The Communism Movement*, p. 312.
54. V.M. Molotov, *Molotov Remembers : Inside Kremlin Politics*, Albert Resis (ed.), Chicago, 1993, p. 254.
55. Hugh Seton-Watson, „Thirty Years After", in Martin McCauley (ed.), *Communist Power in Europe, 1944-1949* (Londra, 1979), p. 225.
56. Ana Pauker însăşi a negat faptul că puterea lor îşi are sorgintea în monopolizarea de către sovietici a discuţiilor cu social-democraţii români în 1946 (transcrierea unei şedinţe a birourilor politice ale Comitetului Central al Partidului Comunist Român şi Partidului Social-Democrat din România, 14 ianuarie 1946, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 9/1946, pp. 21-22). Despre dorinţa de reformă, vezi Charles Gati şi Leszek Kolakowski (interviuri), in Michael Charlton, *The Eagle and the Small Birds* (Chicago, 1984), pp. 59, 88 ; Béla Szász, *Volunteers for the Gallows, Anatomy of a Show Trial* (New York, 1971), p. 223.
57. Ignazio Silone in Crossman (ed.), *The God that Failed*, p. 91.
58. Alexander Weissberg, *The Accused*, p. 148.
59. Isaac Deutscher, „The Tragic Life of a Polrugarian Minister", p. 28.
60. Louis Frances Lubenz, *This is My Story* (New York, 1947), p. 34.
61. Interviu cu Gheorghe Brătescu.
62. Interviu cu Stefan Staszewski, in Teresa Toranska, *Them : Stalin's Political Puppets*, p. 129.
63. Béla Szász, intervievat de Michael Charlton, *The Eagle and the Small Birds*, pp. 66, 68.
64. Interviu cu Sorin Toma. Vezi şi Zbigniew K. Brzezinski, *The Soviet Bloc : Unity and Conflict*, ed.rev. (New York, 1963), pp. 27-32.
65. Despre lipsa de coordonarea a mişcării, vezi Zubok şi Pleshakov, *Inside the Kremlin's Cold War*, pp. 120, 129 ; Gaddis, *We Know You*, pp. 40-41. Despre liberalismul postbelic de la Kremlin, vezi Burmeister, *Dissolution and Aftermath of the Comintern*, p. 39 ; Leonhard, *Chid of the Revolution*, pp. 336, 338-339.
66. Koestler, *The Invisible Writing : An Autobiography*, pp. 154-155.
67. Boris Bajanov, intervievat de George R. Urban, *Stalinism*, p. 24.
68. Interviul Mariei Birnbaum.
69. Shephard, *Russian Danubian Empire*, p. 39.
70. Koestler, *The Invisible Writing : An Autobiography*, pp. 30-31.
71. Leonard Shapiro, „Reflections on the Changing Role of the Party in the Totalitarian Polity", *Studies in Comparative Communism* 2, nr. 2 (aprilie 1969), p. 2.
72. Koestler, in Crossman (ed.), *The God That Failed*, p. 58.
73. Interviu cu Jakub Berman, in Toranska, *Them : Stalin's Political Puppets*, p. 282.
74. Dorothy Healey şi Maurice Isserman, *Dorothy Healey Remembers : A Life in The American Communist Party*, Oxford şi New York, 1990, p. 150.
75. Tamas Aczel şi Tibor Meray, *The Life of the Mind*, Londra, 1960, p. 13.

76. Eduard Goldstücker, intervievat de Michael Charlton, *The Eagle and the Small Birds*, pp. 93-94.
77. Aleksander Wat, *My Century*, pp. 14-15, 41-42.
78. Ignazio Silone, in Crossman (ed.), *The God That Failed*, p. 88.
79. Interviu cu Stefan Staszewski, in Teresa Toranska, *Them: Stalin's Political Puppets*, pp. 128-129.
80. *Scaling the Wall, Talking to Eastern Europe: The Best of Radio Free Europe*, editată de George R. Urban (Detroit, 1964), pp. 100-101 (sublinierea ne aparţine).
81. Aleksander Wat, *My Century*, p. 14. Eduard Goldstücker a făcut aceeaşi observaţie (interviu cu Michael Charlton, *The Eagle and the Small Birds*, p. 93).
82. Interviul Tatianei Brătescu.
83. Interviu cu Gheorghe Brătescu.
84. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu.
85. Aleksandr I. Soljeniţîn, *The Gulag Archipelago*, partea a II-a (New York, 1975), p. 327.
86. Despre subiect în general, vezi Gail Kligman, *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceauşescu's Romania* (Berkeley şi Los Angeles, 1998), pp. 13-15.
87. Declaraţia lui Radu Robert Cohin (fiul lui Marcu Cohin), 5 februarie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40005, vol. 160, p. 188.
88. Interviul Anei Toma.
89. Despre aspiraţia către independenţă, vezi Inessa Iazhborovskaia, „The Gomulka Alternative: The Untravelled Road", şi Igor Lukes, „The Czech Road to Communism", in Norman Naimark şi Leonid Gibianskii (eds.), *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944, 1949* (Boulder, Colo., 1997), pp. 123-138, 243-266; Krystyna Kersten, *The Establishment of Communist Rule in Poland, 1943-1948* (Berkeley, 1991); Imre Nagy, „Nagy Imre: Remarks on the Draft of the Economic Policy Guidelines of the H.C.P.", *Tarsadalmi Szemle* 7 (iulie 1989), pp. 55-61.
90. Wlodzimierz Brus, „Stalinism in the «People's Democracies»", in Robert C. Tucker (ed.), *Stalinism* (Toronto, 1977), pp. 245-251; Leonid Gibianskii, „The Soviet-Yugoslav Split and the Cominform", in Norman Naimark şi Leonid Gibianskii (eds.), *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe*, p. 307; Eduard Ochab şi Jakub Berman (interviuri), in Teresa Toranska, *Them: Stalin's Political Puppets*, pp. 48, 203.
91. Aceasta contrazice noţiunea de falsitate inerentă epurărilor staliniste. Deşi o generalizare a problemei ar fi imposibilă, epurarea Anei Pauker pare similară cu aceea a lui Gomułka, Xoxe, Pătrăşcanu şi chiar Tito, prin aceea că acuzaţiile preliminare formulate la momentul demiterii lor (ori al excluderii, în cazul lui Tito) erau radical diferite de cele formulate în cele din urmă în procesele staliniste înscenate: în vreme ce acestea din urmă erau arbitrare, false, cele dintâi erau mai pertinente, mai apropiate de realitate, fiind primul pas dintr-o serie bogată de acuzaţii tot mai grave. Despre Gomułka şi Xoxe, vezi Hodos, *Show Trials*, pp. 5-12, 135-154; despre Pătrăşcanu, vezi Ionescu, *Communism in Romania*, pp. 151-156; pentru textul rezoluţiei din 28 iunie 1948 a Cominform-ului, vezi *The Soviet-Yugoslav Dispute*, Royal Institute of International Affairs (Londra, 1948), pp. 62-70.
92. Interviul Tatianei şi al lui Gheorghe Brătescu; interviul Anei Toma.
93. Despre dineurile lui Stalin, vezi interviul cu Jakub Berman, in Toranska, *Them: Stalin's Political Puppets*, p. 236.
94. Despre Pătrăşcanu, vezi declaraţia Elenei Pătrăşcanu, 9 martie 1950, ASRI, Fond P, Dosar 40002, vol. 87, pp. 50, 59.
95. J.L. Talmon, *The Myth of the Nation and the Vision of Revolution*, p. 227.
96. Israel Getzler, „The Mensheviks", *Problems of Communism*, noiembrie-decembrie 1967, p. 26. Sursa lui Getzler în privinţa lui Dan este ultima lui soţie, Lydia Dan, intervievată în 1962.
97. Joseph Nedava, *Trotsky and the Jews* (Philadelphia, 1971), p. 120; Adam Ulam, *The Bolsheviks* (Toronto, 1965), p. 457 n. 7.

98. Zvi Y. Gitelman, *Jewish Nationality and Soviet Politics : The Jewish Sections of the CPSU, 1917-1930* (Princeton, 1972), pp. 115-116.
99. Solomon M. Schwartz, *The Jews in the Soviet Union*, pp. 241-257 ; Solomon M. Schwartz, „The New Anti-Semitism of the Soviet Union", *Commentary*, ianuarie 1950, p. 40.
100. Transcrierea stenogramei unei şedinţe a activiştilor din conducerea organizaţiilor de masă, 5 octombrie 1945, Arhivele Naţionale ale României, Fond CC al PCR – Cancelarie, Dosar 86/1945, p. 26.
101. Vladimir Tismăneanu, „The Ambiguity of Romanian Communism", pp. 71-72. Vezi şi Attila Kovari, *The Antecedents of Today's National Myth in Rumania, 1921-1965* (Ierusalim, 1983), pp. 47-48.
102. Talmon, *The Myth of the Nation and the Vision of Revolution*, p. 181.
103. Robert S. Wistrich, *Revolutionary Jews from Marx to Trotsky* (New York, 1976), p. 88.
104. Haberer, *Jews and Revolution*, p. 174.
105. Interogatoriul lui Marcu Cohin, 11-12 martie 1953, ASRI, Fond P, Dosar 40009, vol. 62, p. 262.

Bibliografie

I. Surse primare

A. Arhive

Arhivele Naţionale ale României

Fond CC al PCR – Cancelarie (transcriere a stenogramelor de la şedinţele Secretariatului şi Biroului Politic al Comitetului Central, de la plenarele Comitetului Central, ale Partidului Comunist Român şi ale Partidului Muncitoresc Român).
Fond I (transcrierile stenogramelor de la şedinţele organismelor de conducere, de la interogatoriile comisiilor speciale de anchetă, ale Partidului Comunist Român şi ale Partidului Muncitoresc Român).
Fond 18 (documente ale Comitetului Central al Comitetului Democrat Evreiesc, 1945-1953).

Arhivele Ministerului Apărării Naţionale a României, Bucureşti, România

Documente deţinute de (fosta) Arhivă Executivă a Comitetului Central al Partidului Comunist Român.

(Fosta) Arhiva Comitetului Executiv al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, Bucureşti, România

Dosarul oficial de anchetă Ana Pauker (1952-1956) (obţinut prin intermediul profesorului Vladimir Tismăneanu, University of Maryland).
Documentele Comisiei de partid care a funcţionat între 1967 şi 1968, desemnată să ancheteze cazurile Pătrăşcanu, Foriş şi Luca.

Arhiva Serviciului Român de Informaţii (ASRI), Bucureşti, România

Fond P, Dosar 40002 (cazul Lucreţiu Pătrăşcanu)
Fond P, Dosar 40005 (cazul Vasile Luca)
Fond P, Dosar 40007 (cazul Mişu Dulgheru)
Fond P, Dosar 40009 (cazul Teohari Georgescu)
Fond P, Dosar 40009, vol. 60-62 (cazul Zalman Rabinsohn; documente ale cazului Ana Pauker)
Fond D, Dosar 4638, 4640, 9404 (material despre colectivizare)
Fond D, Dosar 9916, 10089, 10090 (documente privind activitatea conducerii Ministerului de Interne – obţinute prin amabilitatea domnului Marius Oprea, Universitatea din Bucureşti, România)

Arhiva Academiei de Ştiinţe a României, Bucureşti, România

Documentele fostei Arhive Centrale a Institutului de Istorie a Partidului, pe lângă Comitetul Central al PCR

Arhiva Ministerului Român de Justiţie, Bucureşti, România

Dosar P17299 (documente ale anchetei în cazul dr. Sandu Lieblich)

Centrul rus pentru păstrarea şi studierea documentelor de istorie recentă, Moscova, Rusia

Fond 495, Opis 255 (dosarul Ana Pauker, Comintern)

B. Interviuri

Notă : Pentru simplificare, datele de mai jos reprezintă coordonatele primului interviu. Trebuie menţionat că acesta a fost cel mai adesea urmat de o serie de alte interviuri.

Alexandru, Mihai (11 iulie 1991)
Alterescu, Sara (28 februarie 1994)
Balaş, Egon (18 aprilie 1997)
Barbu, Cora (8 decembrie 1990)
Bălănescu, Mircea (16 iulie 1991)
Bârlădeanu, Victor (8 decembrie 1990)
Bellu, Niculae (26 ianuarie 1994)
Birnbaum, Marie (11 noiembrie 1990)
Birnbaum, Michel (11 noiembrie 1990)
Bogdan, Corneliu (8 august 1989)
Bogdan, Radu (1 octombrie 1994)
Boico, Cristina (16 septembrie 1989)
Borilă, Katherina (17 iulie 1991)
Brătescu, Gheorghe (11 noiembrie 1990)
Brătescu, Tatiana (11 noiembrie 1990)
Breban, Iosif (16 martie 1994)
Brill, Janetta (28 iunie 1991)
Brucan, Silviu (25 noiembrie 1993)
Bughici, Simion (11 iulie 1991)
Bujes, Josef (12 septembrie 1990)
Burcă, Mihai (5 iulie 1991)
Călin, Vera (18 septembrie 1990)
Coler, Jean (31 august 1989)
Coposu, Corneliu (6 ianuarie 1994)
Diamantştein, Ella (28 august 1989)
Drăgan (Kajesco), Vilma (13 iulie 1991)
Dumitrescu, Liuba (26 februarie 1994)
Einhorn, Wilhelm (4 august 1989)
Felix, Ida (24 decembrie 1993)
Feurştein (Iacob), Adam (25 iunie 1991)
Finkelştein, Uşer (11 septembrie 1993)
Florescu, Mihai (12 iulie 1991)
Gaston Marin, Gheorghe (27 iunie 1991)
Giladi, David (29 iulie 1989)
Gruia, Charlotte (15 iulie 1991)
Kuller, Harry (11 ianuarie 1994)
Leibovici, Şlomo (4 august 1989)
Levanon, Israel (30 iulie 1989)
Luca, Elisabeta (8 iulie 1991)
Lupan, Radu (15 noiembrie 1990)
Lustig, Carol (8 septembrie 1989)
Manea, Tudor (11 iulie 1991)
Maurer, Ion Gheorghe (12 iulie 1991)

Mănescu, Radu (28 august 1989)
Mezincescu, Eduard (10 decembrie 1990)
Micu, Andrei (14 aprilie 1994)
Mihail, David (19 iulie 1991)
Neumann, Carol (6 decembrie 1990)
Nistor, Alexandru (22 ianuarie 1994)
Olaru, Tudor (13 iulie 1991)
Oprişan, Mircea (4 septembrie 1985)
Patriciu, Mihail (12 martie 1994)
Popescu, Ştefan (22 iulie 1991)
Popper, Armand (6 decembrie 1990)
Răutu, Leonte (22 august 1993)
Roja, Gheorghe (16 iulie 1991)
Rosen, Moses (7 august 1989)
Rotman, David (7 decembrie 1990)
Rotman, Liviu (1 august 1989)
Sauvard, Sanda (9 decembrie 1990)
Sârbu, Maria (7 decembrie 1990)
Sencovici, Alexandru (29 decembrie 1993)
Sevcenco, Sergiu (10 decembrie 1990)
Szabo, Eugen (24 iulie 1991)
Şerer, David (22 iulie 1991)
Şiperco, Alexandru (5 iulie 1991)
Tismăneanu, Hermina (20 mai 1988)
Toma, Ana (16 noiembrie 1990)
Toma, Sorin (25 august 1989)
Tudorache, Elena (10 decembrie 1990)
Vezendean, Victor (30 noiembrie 1990)
Vrancea, Elena (26 decembrie 1991)
Wald, Henri (10 decembrie 1990)
Zaharescu, Barbu (7 decembrie 1990)
Zaharescu, Vladimir (10 iulie 1989)
Zaharia, Ilie (25 martie 1989)

II. Surse secundare

A. Colecţii de microfilme

Romanian Press Review (UCLA)

B. Ziare şi periodice

Buletinul Comitetului Român Naţional
Contemporanul
Pentru pace trainică, pentru democraţie populară
Life
London Times
Lupta de clasă
Manchester Guardian
National Zeitung
New York Herald Tribune
New York Times

News from behind the Iron Curtain
România liberă
Scânteia
Time
Viaţa sindicală

C. Cărţi, articole, disertaţii nepublicate

Abramsky, Chimen, „The Rise and Fall of Soviet Yiddish Literature", *Soviet Jewish Affairs* 12, nr. 3 (1982).

Aczel, Tamas şi Tibor Meray, *The Life of the Mind*, Londra, 1960.

Agus, Jacob J., *Jewish Identity in an Age of Ideologies*, New York, 1978.

„Ana Pauker", *Current Biography*, 1948.

Ancel, Jean, *Yahadut Rmanyah ben 23.8.1944 le-ven 30.12.1947* (*Evreimea din România, 23 august 1944 - 30 decembrie 1947*), lucrare de doctorat, Hebrew University, Ierusalim, 1979.

Ancel, Jean, „*She'erit Hapletah* in Romania during the Transition Period to a Communist Regime, August 1944 - December 1947", in Yisrael Gutman şi Avital Saf (eds.), *She'erit Hapletah, 1944-1948: Rehabilitation and Political Struggle*, lucrările celei de-a VI-a Conferinţe de Istorie Yad Vashem, Ierusalim, 1990.

Ancel, Jean, „The Image of the Jew in the View of Romanian Anti-Semitic Movements: Continuity and Change", *Shvut: Jewish Problems in Eastern Europe* 16 (1993).

Anderson, Bonnie S. şi Judith P. Zinnser, *A History of Their Own: Woman in Europe from Pre-History to the Present*, New York, 1988.

Andreski, Stanislv, „An Economic Interpretation of Antisemitism in Eastern Europe", *Jewish Journal of Sociology* 5, nr. 2 (decembrie 1963).

Angress, Werner T, *Stillborn Revolution: The Communist Bid for Power in Germany, 1921-1923*, Princeton, 1963.

Antonov-Ovseyenko, Anton, *The Time of Stalin*, New York, 1981.

Apostol, Gheorghe, intervievat de BBC. Înregistrat în aprilie 1988, difuzat în 25 aprilie 1990.

Apostol, Gheorghe, intervievat în *Totuşi iubirea* 2, nr. 18 (35) (mai 1991).

Arendt, Hannah, *The Origins of Totalitarianism*, Cleveland şi New York, 1958.

Armstrong, John A., *The Politics of Totalitarianism*, New York, 1961.

Arnon, Zeev Shlomo, *Ha-Yahas la-Yehudim shel ha-mimshal veha-tsibur be-Romanyah, ba-me'ah ha-19 (1812-1917)* (*Atitudini şi relaţii cu evreii din administraţia publică din România în secolul al XIX-lea, 1812-1917*), teză de doctorat, Hebrew University, Ierusalim, mai 1986.

Ascher, Abaraham, *Pavel Axelrod and the Development of Marxism*, Cambridge, Mass., 1972.

Avriel, Ehud, *Open the Gates! A Personal Story of „Illegal" Immigration to Israel*, New York, 1975.

Balabanoff, Angelica, *Impressions of Lenin*, Ann Arbor, 1968.

Balaş, Egon, *Will to Freedon: A Perilous Journey through Fascism and Communism*, Syracuse, NY, 2000.

Bar-Avi, Israel, *O istorie a evreilor români*, vol. 3, Ierusalim, 1966.

Baron, Salo W., *The Russian Jew under Tsars and Soviets*, New York, 1964.

Bauman, Zygmunt, „Exit Visas and Entry Tickets: Paradoxes of Jewish Assimilation", *Telos*, nr. 77, toamna 1988.

Bauman, Zygmunt, *Modernity and Ambivalence*, Oxford, 1991.

Bauman, Zygmunt, „The Literary Afterlife of Polish Jewry", *Polin: A Journal of Polish-Jewish Studies* 7 (1992).

Bajanov, Boris, intervievat de George R. Urban, *Stalinism*, Londra, 1982.

Beard, Miriam, „Anti-Semitism: Product of Economic Myths", in Isacque Graebner şi Stewart Henderson Britt (eds.), *Jews in a Gentile World: The Problem of Anti-Semitism*, New York, 1942.

Benjamin, Lya (ed.), *Legislaţia antievreiască, evreii din România între anii 1940-1944*, vol. I, Bucureşti, 1933.

Berend, Ivan T., „The Historical Evolution of Eastern Europe as a Region", *International Organization* 40, nr. 2 (primăvara 1986).

Berend, Ivan T., *Central and Eastern Europe, 1944-1993: Detour from the Periphery to the Periphery*, Cambridge, 1996.

Berger, Joseph, *Nothing but the Truth*, New York, 1971.

Berlin, Isaiah, *Against the Current: Essays in the History of Ideas*, editată de Henry Hardy, New York, 1982.

Betea, Lavinia, *Maurer şi lumea de ieri: mărturii despre stalinizarea României*, Arad, 1995.

Bârlădeanu, Alexandru, intervievat în *Totuşi iubirea* 2, nr. 6 (23) (februarie 1991).

Bârlădeanu, Alexandru, intervievat în *Totuşi iubirea* 2, nr. 7 (24) (februarie 1991).

Bogdan, Radu, „Martor al realismului socialist", *Dilema* 3, nr. 156 (5-11 ianuarie 1996).

Boian, Ion, intervievat de Dumitru Mitel Popescu, *Libertate cu dreptate* I, nr. 7 (14 martie 1990).

Borkenau, Franz, *European Communism*, Londra, 1951.

Borkenau, Franz, *World Communism: A History of the Communist International*, Ann Arbor, 1962.

Bossy, George H., „Transportation and Communications", in Stephen Fischer-Galati (ed.), *Romania*, New York, 1957.

Brătescu, Tatiana, „Ana Pauker: ultimii ani", *Cotidianul*, supliment istoric, 4, nr. 10 (42) (27 octombrie 1995).

Brătescu, Tatiana şi Gheorghe, interviu, în *Dosarele istoriei* 2, nr. 8 (13) (1997).

Brucan, Silviu, *Generaţia irosită*, Bucureşti, 1992.

Brucan, Silviu, *The Wasted Generation: Memoirs of the Romanian Journey from Capitalism to Socialism and Back*, Boulder, 1993.

Bruchis, Michael, „The Jews in the Revolutionary Underground of Bessarabia and Their Fate after Its Annexation by the Soviet Union", in *Nations-Nationalities-People*, New York, 1984.

Brus, Wlodzimierz, „Stalinism in the «People's Democracies»", in Robert C. Tucker (ed.), *Stalinism*, Toronto, 1977.

Brzezinski, Zbigniew K., *The Soviet Bloc: Unity and Conflict*, ed.rev., New York, 1963.

Buber-Neumann, Margarete, *Under Two Dictators*, Londra, 1949.

Burmeister, Alfred (cunoscut comunist polon, alias Wanda Pampuch-Bronska), *Dissolution and Aftermath of the Comintern: Experiences and Observations, 1937-1947*, New York, 1955.

Butnaru, I.C., *The Silent Holocaust: Romania and Its Jews*, New York, 1992.

Buzatu, Gheorghe, *Românii în arhivele Kremlinului*, Bucureşti, 1996.

Cahman, Werner J., „Role and Significance of the Jewish Artisan Class", *Jewish Journal of Sociology* 7, nr. 3 (decembrie 1965).

Cang, Joel, *The Silent Millions*, New York, 1969.

Cantor, Aviva, *Jewish Women/Jewish Men: The Legacy of Patrirchy in Jewish Life*, New York, 1995.

Castro Delgado, Enrique, *Mi Fe Se Perdio en Moscu*, Barcelona, 1964.

Cârja, Ion, *Canalul morţii*, Bucureşti, 1993.

Charlton, Michael, *The Eagle and the Small Birds*, Chicago, 1984.

Cecinski, Michael, „Soviet-Polish Relations and the Polish Jews", *Midstream*, mai 1980.

Cecinski, Michael, *Poland: Communism, Nationalism, Anti-Semitism*, New York, 1982.

Claudin, Fernando, *The Communist Movement: From Comintern to Cominform*, Middlesex, Anglia, 1975.

Cohen, Lloyd A., „The Jewish Question during the Period of the Romanian National Renaissance and Unification of the Two Principalities of Moldavia and Wallachia, 1848-1866", in Stephen Fischer-Galati, Radu R. Florescu şi George R Ursul (eds.), *Romania Between East and West: Historical Essays in Memory of Constantin C. Giurescu*, Boulder şi New York, 1982.

Cohen, Mitchell, *The Wager of Lucien Goldmann: Tragedy, Dialectics, and a Hidden God*, Princeton, 1994.

Cohen, Stephen F., *Bukharin and the Bolshevik Revolution: A Political Biography, 1888-1938*, ed.rev., Oxford, 1980.

„Comintern Reminiscences: Interview with an Insider", *Survey*, nr. 32, aprilie-iunie 1960.

Constante, Lena, *The Silent Escape: Three Thousand Days in Romanian Prisons*, Berkeley şi Los Angeles, 1995.

Constantinescu, Miron, Daicoviciu, Constantin şi Pascu, Ştefan (eds.), *Istoria României, Compendiu*, Bucureşti, 1971.

Conquest, Robert, *The Great Terror*, New York, 1968.

Conquest, Robert, *The Great Terror: A Reassessment*, Oxford, 1990.

Conquest, Robert, „The Somber Monster", *New York Review of Books*, 8 iunie 1995.

Coposu, Corneliu şi Vartan Arachelian, *Dialoguri*, Bucureşti, 1993.

Cotic, Meir, *The Prague Trial*, New York, 1987.

Cretzianu, Alexandre (ed.), *Captive Romania*, Londra, 1956.

Crossman, Richard (ed.), *The God that Failed*, New York, 1950.

Cuperman, Yaffa, *Bi-tsevat ha-komunizm: ha-Histradut ha-Tsiyonit be-Romanyah, 1944-1949*, Tel Aviv, 1995.

Danielopol, Dumitru G., „Romania at the Peace Conference, Paris 1946", manuscris neterminat, în arhivele Hoover Institution on War, Revolution and Peace.

Davies, R.W., *The Socialist Offensive: The Collectivization of Soviet Agriculture, 1929-1930*, Cambridge, Mass., 1980.

De Jonge, Alex, *Stalin*, New York, 1986.

Deletant, Dennis, *Ceauşescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, Londra, 1995.

Deletant, Dennis, „New Light on Gheorghiu-Dej's Struggle for Dominance in the Romanian Communist Party", *Slavonic and East European Review* 73, nr. 4 (octombrie 1995).

Dench, Geoff, *Minorities in the Open Society*, Londra şi New York, 1986.

Denize, Eugen Bernard, „Sephardic Culture in the Romanian Countries (1700-1821)", *Shvut: Jewish Problems in Eastern Europe* 16 (1993).

Deutscher, Isaac, *The Non-Jewish Jew and Other Essays*, Oxford, 1968.

Deutscher, Isaac, „The Tragic Life of a Polrugarian Minister", in *Heretics and Renegades*, New York, 1969.

Deutscher, Isaac, „The Tragedy of the Polish Communist Party", in Tamara Deutscher (ed.), *Marxism in Our Time*, San Francisco, 1971.

Dima, Nicholas, *Journey to Freedom*, Washington, D.C., 1989.

Djilas, Milovan, „Antisemitism", *Borba*, 14 decembrie 1952.

Djilas, Milovan, *Wartime*, New York, 1977.

Djilas, Milovan, *Rise and Fall*, San Diego, 1985.

Doboş, Dănuţ, „The Purges at the University of Iaşi, 1949-1960", *Arhivele totalitarismului* 2, nr. 1-2 (1994).

Documentele Deviaţiei de Dreapta a Partidului Muncitoresc Român, Bucureşti, 1952.

Drachkovitch, Milorad M. (ed.), *Marxism in the Modern World*, Stanford, 1965.

Drachkovitch, Milorad M. şi Lazitch, Branko, „The Communist International", in Milorad M. Drachkovitch (ed.), *The Revolutionary Internationals, 1864-1943*, Stanford, 1966.

Ehrenburg, Ilya, *Post-War Years*, New York, 1967.

Eidelberg, Phillip G., *The Great Rumanian Peasant Revolt of 1907*, Leiden, 1974.

Ellas, Zandek şi Joromir Netik, „Czechoslovakia", in William Griffith (ed.), *Communism in Europe: Continuity, Change and the Sino-Soviet Dispute*, vol. 2, Cambridge, Mass., 1966.

Eşkenasy, Victor, „Moses Gaster and His Memoirs - The Path to Zionism", *Shvut: Jewish Problems in Eastern Europe* 16 (1993).

Ettinger, Shmuel, „The Origins of Modern Anti-Semitism", *Dispersion and Unity 9* (1969).
Ettinger, Shmuel, „The Modern Period", in H.H. Ben Sasson (ed.), *A History of Jewish People*, Cambridge, Mass., 1976.
Ettinger, Shmuel, „The Young Hegelians: A Source of Modern Anti-Semitism?", *Jerusalem Quarterly*, 28 (vara 1983).
Fast, Howard, *The Naked God: The Writer and the Communist Party*, New York, 1957.
Feitö, Francios, *History of the People's Democracies*, New York, 1971.
Feuer, Lewis S., „The Socio-Psychological Transformations of Soviet Society", in Milorad M. Drachkovitch (ed.), *Fifty Years of Communism in Russia*, Philadelphia, 1968.
Fischer, Ernst, *An Opposing Man: The Autobiography of a Romantic Revolutionary*, New York, 1974.
Fischer-Galati, Stephen, *The New Rumania: From People's Democracy to Socialist Republic*, Cambridge, Mass., 1967.
Fischer-Galati, Stephen, „Fascism, Communism, and the Jewish Question in Romania", in Bela Vago şi George L. Mosse (eds.), *Jews and Non-Jews in Eastern Europe, 1918-1945*, New York şi Toronto, 1974.
Fischer-Galati, Stephen, „Jew and Peasant in Interwar Romania", *Nationalities Papers* 16, nr. 2 (toamna 1988).
Fitzpatrick, Sheila, „Stalin and the Making of a New Elite, 1928-1939", *Slavic Review* 38, nr. 3 (septembrie 1979).
Fitzpatrick, Sheila (ed.), *Cultural Revolution in Russia, 1928-1931*, Bloomington, Ind., 1984.
Frankel, Jonathan, *Prophecy and Politics: Socialism, Nationalism and the Russian Jews, 1862-1917*, Cambridge, 1981.
Frankel, Jonathan, „Assimilation and the Jews in Nineteenth-Century Europe: Towards a New Historiography?", in Jonathan Frankel şi Steven J. Zipperstein (eds.), *Assimilation and Community: The Jews in Nineteenth-Century Europe*, Cambridge, 1992.
Frei, Bruno, „Marxist Interpretations of the Jewish Question", *Wiener Library Bulletin*, n.s., 28, nr. 35/36 (1975).
Freytag, Gustav, *Debit and Credit (Soll und Haben)*, New York, 1990.
Frunză, Victor, *Istoria stalinismului în România*, Bucureşti, 1990.
Gaddis, John Lewis, *We Now Know: Rethinking the Cold War*, Oxford şi New York, 1997.
Garai, George, „Anti-Zionism in Hungary", *Soviet Jewish Affairs* 2, nr. 2 (1982).
Getzler, Israel, „The Mensheviks", *Problems of Communism*, noiembrie-decembrie 1967.
Gheorghiu-Dej, Gheorghe, „The People's Revolutionary Vigilance", *Pravda*, nr. 247 (12.084), 4 septembrie 1951. Republicat în *Scânteia*, 6 septembrie 1951.
Gheorghiu-Dej, Gheorghe, *Gh. Gheorghiu-Dej, Articole şi cuvântări*, ediţia a III-a, Bucureşti, 1952.
Gheorghiu-Dej, Gheorghe, discurs la Mitingul naţional al minerilor din 27-28 iunie 1952, *Scânteia*, 2 iulie 1952.
Gheorghiu-Dej, Gheorghe, raport la Plenara CC al PCR, 3-5 martie 1949, in *Gh. Gheorghiu-Dej, Articole şi cuvântări*, ediţia a III-a, Bucureşti, 1953.
Gheorghiu-Dej, Gheorghe, „Raport al delegaţiei Partidului Muncitoresc Român la cel de-al XXII-lea Congres al PCUS la Plenara CC al PMR, 30 noiembrie - 5 decembrie 1961", *Agerpres Information Bulletin*, nr. 22-23, 10 decembrie 1961.
Gibianskii, Leonid, „The Last Conference of the Cominform", in Giuliamo Procacci (ed.), *The Cominform: Minutes of the Three Conferences, 1947/1948/1949*, Milan, 1994.
Gibianskii, Leonid, „The Soviet-Yugoslav Split and the Cominform", in Norman Naimark şi Leonid Gibianskii (eds.), *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944-1949*, Boulder, 1997.
Gide, André, in Richard Crossman (ed.), *The God That Failed*, New York, 1950.

Giladi, David, „In Bucharest: Ana Pauker and Israel's Independence Day Party", *Ma'ariv*, 15 aprilie 1975.
Gilberg, Trond, „The multiple Legacies of History: Romania in the Year 1990", in Joseph Held (ed.), *The Columbia History of Eastern Europe*, New York, 1992.
Gilboa, Yehoshua A., *The Black Years of Soviet Jewry*, Boston, 1971.
Gilman, Sander L., *Jewish Self-Hatred*, Baltimore şi Londra, 1986.
„A Girl Who Hated Cream Puffs", *Time*, 20 septembrie 1948.
Gitelman, Zvi Y., *Jewish Nationality and Soviet Politics: The Jewish Sections of the C.P.S.U., 1917-1930*, Princeton, 1972.
Gitelman, Zvi Y., *Anti-Semitism in the U.S.S.R.: Sources, Types, Consequences*, New York 1974.
Gitlow, Benjamin, *The Whole of Their Lives*, New York, 1948.
Gluckstein, Ygael, *Stalin's Satellites in Europe*, Londra, 1952.
Goldhagen, Eric, „The Ethnic Consciousness of Early Russian Jewish Socialists", *Judaism*, 23 (1974).
Goldstücker, Eduard, intervievat de George R. Urban, *Communist Reformation*, Londra, 1979.
Gunther, John, *Behind the Curtain*, New York, 1949.
Haberer, Erich, *Jews and Revolution in Nineteenth-Century Russia*, Cambridge, 1995.
Halperin, Ernst, *The Triumphant Heretic*, Londra, 1957.
Handlin, Oscar, „Prejudice and Capitalist Exploitation: Does Economics Explain Racism?", *Commentary*, iulie 1948.
Hazard, Elizabeth W., *Cold War Crucible: United States Foreign Policy and the Conflict in Romania, 1943-1953*, Boulder, 1996.
Healey, Dorothy şi Isserman, Maurice, *Dorothy Healey Remembers: A Life in the American Communist Party*, Oxford şi New York, 1990.
Heller, Mihail şi Nekrich, Alexander, *Utopia in Power: The History of the Soviet Union from 1917 to the Present*, New York, 1986.
Henry, Sondra şi Taitz, Emily, *Written Out of History: A Hidden Legacy of Jewish Women Revealed through Their Writings and Letters*, New York, 1978.
Herf, Jeffrey, *East German Communist and the Jewish Question: The Case of Paul Merker*, Washington, D.C., 1994.
Hilberg, Raul, *The Destruction of the European Jews*, New York, 1973.
Hitchins, Keith, *Rumania, 1936-1947*, Oxford, 1994.
Hobsbawm, E.J., *The Age of Empire, 1875-1914*, New York, 1989.
Hodos, George, *Show Trials*, New York, 1987.
Hotărârea Plenarei Comitetului Central al PMR, 3-5 martie 1949, Bucureşti, 1949.
Hyman, Paula E., *Gender and Assimilation in Modern Jewish History: The Roles and Representation of Women*, Seattle şi Londra, 1995.
Hyman, Paula E., *The Jews of Modern France*, Berkeley şi Los Angeles, 1998.
Iancu, Carol, *Les Juifs en Roumanie, 1866-1919, de l'exclusion à l'émancipation*, Aix-en-Provence, 1978.
Iazhborovskaia, Inessa, „The Gomulka Alternative: The Untravelled Road", in Norman Naimark şi Leonid Gibianskii (eds.), *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944-1949*, Boulder, 1997.
Immigration to Israel: 1948-1972, Biroul Central de Statistică, Ministerul de Imigrări, Departamentul de *Alia*, serie specială nr. 489, Ierusalim, 1975.
„In New Romania", *Survey Reports*, 15 iunie 1953.
Institutul de studii istorice şi social-politice de pe lângă Comitetul Central al PCR, *Istoria Partidului Comunist Român*, sinteză, capitolul 6, august 1944 – decembrie 1947, Bucureşti, n.d.
Ioanid, Radu, *The Sword of the Archangel: Fascist Ideology in Romania*, Boulder şi New York, 1990.

Ionescu, Ghiţă, *Communism in Romania*, Londra, 1964.
Israel, Gerard, *The Jews in Russia*, New York, 1975.
Jackson, George D., Jr., *Comintern and Peasant in East Europe, 1919-1930*, New York şi Londra, 1966.
Jacobs, Jack, *On Socialists and „the Jewish Question" after Marx*, New York şi Londra, 1992.
Jay, Martin, „Anti-Semitism and the Weimar Left", *Midstream*, ianuarie 1974.
Jelavich, Barbara, *History of Balkans*, vol. 2, *Twentieth Century*, Cambridge, 1983.
Jewish Agency of Aliya and Absorption Department, *Immigration to Israel: 1948-1072*, Ministry of Immigrant Absorption, Central Bureau of Statistics, serie specială nr. 489, Ierusalim, 1975.
The Jewish Encyclopedia, vol. 10, New York şi Londra, 1901-1906.
Judt, Tony, „Why the Cold War Worked", *New York Review of Books*, 9 octombrie 1997.
Kahn, Lothar, „The Ugly Jew and the Cry for Normalcy: Jewish Self-Criticism at the Turn of the Century", *Judaism* 32, nr. 2 (primăvara 1983).
Kaplan, Karel, *Report on the Murder of the General Secretary*, Columbus, Ohio, 1990.
Karchmar, Lucien, „Communism in Romania, 1918-1921", in Ivo Banac (ed.), *The Effects of WWI: The Class War after the Great War. The Rise of Communist Parties in East Central Europe, 1918-1921*, New York, 1983.
Katz, Jacob, *From Prejudice to Destruction: Anti-Semitism, 1700-1933*, Cambridge, Mass., 1980.
Kellogg, Fredrick, *The Road to Romanian Independence*, West Lafayette, Ind., 1995.
Kersten, Krystyna, *The Establishment of Communist Rule in Poland, 1943-1948*, Berkeley, 1991.
Khrushchev, N., *Khrushchev Remembers: The Glasnost Tapes*, trad. şi ed. Jerrold L. Schecter şi Vyacheslav V. Luchkov, Boston, 1990.
Kideckel, David A., „The Socialist Transformation of Agriculture in a Romanian Commune, 1945-1962", *American Ethnologist* 9, nr. 2 (mai 1982).
King, Robert R., *History of the Romanian Communist Party*, Stanford, 1980.
Kligman, Gail, *The Politics of Duplicity: Controlling Reproduction in Ceauşescu's Romania*, Berkeley şi Los Angeles, 1998.
Kochavi, Arieh J., „British Diplomats and the Jews in Poland, Romania and Hungary during the Communist Takeovers", *East European Quarterly* 29, nr. 4 (iarna 1995).
Koenig, Ernest, „Collectivization in Czechoslovakia and Poland", in Irwin T. Sanders (ed.), *Collectivization of Agriculture in Eastern Europe*, Lexington, Ky., 1957.
Koestler, Arthur, in Richard Crossman (ed.), *The God That Failed*, New York, 1950.
Koestler, Arthur, *The Invisible Writing: An Autobiography*, Boston, 1954.
Korosi-Krizsan, Sandor, „Rumania and the Comintern", *East Europe*, nr. 12, 1966.
Kostyrchenko, Gennadi, *Out of the Red Shadows: Anti-Semitism in Stalin's Russia*, Amherst, N.Y., 1995.
Kovari, Attila, *The Antecedents of Today's National Myth in Romania, 1921-1965*, Ierusalim, 1983.
Kriegel, Annie şi Courtois, Stéphane, *Eugen Fried, Le Grand Secret du PCF*, Paris, 1997.
Krivine, David, „Who Eas Ana Pauker?", *Jerusalem Post Magazine*, 26 decembrie 1975.
Kuusinen, Aino, *Before and After Stalin: A Personal Account of Soviet Russia from the 1920s to the 1930s*, trad. Paul Stevenson, Londra, 1974.
Laqueur, Walter, *A History of Zionism*, New York, 1976.
Lazar, Gyorgy (pseudonim), „Memorandum", in *Witness to Cultural Genocide: First-Hand Reports on Rumania's Minority Policies Today*, New York, 1979.
Lazitch, Branko, „Stalin's Massacre of the Foreign Communist Leaders", in Milorad M. Drachkovitch (ed.), *The Comintern: Historical Highlights*, Stanford, 1966.
Lazitch, Branko, „Two Instruments of Control by the Comintern", in Milorad M. Drachkovitch (ed.), *The Comintern: Historical Highlights*, Stanford, 1966.
Lazitch, Branko şi Milorad M. Drachkovitch, *Biographical Dictionary of the Comintern*, ed.rev., Stanford, 1986.

Lehrman, Hal, „Hungary-Rumania: Crime and Punishment. Pages From a Correspondent's Notebook", *Commentary*, octombrie 1946.
Lehrman, Hal, „Ana Pauker", *Life*, 3 ianuarie 1949.
Leonhard, Wolfgang, *Child of the Revolution*, Chicago, 1958.
Leonhard, Wolfgang, *The Kremlin since Stalin*, New York, 1962.
Levy, Robert, „From the Secret Archives: New Revelations on the Purge of Lucreţiu Patraşcanu", *Sfera politicii*, nr. 20-30, iulie-august 1995.
Lewin, Moshe, *Russian Peasants and Soviet Power: A Study of Collectivization*, New York şi Londra, 1968.
Lewin, Moshe, „Society, State and Ideology", in Sheila Fitzpatrick (ed.), *Cultural Revolution in Russia, 1928-1931*, Bloomington, 1984.
Lewin, Moshe, *The Making of the Soviet System: Essays in the Social History of Interwar Russia*, New York, 1985.
Lichidarea lui Marcel Pauker, o anchetă stalinistă (1937-1938), trad. de G. Brătescu, Bucureşti, 1995.
Lichtheim, George, „Social Democracy and Communism: 1918-1968", *Studies in Comparative Communism* 3, nr. 1 (ianuarie 1970).
London, Artur, *The Confession*, New York, 1970.
Lubenz, Louis Frances, *This Is My Story*, New York, 1947.
Lukács, Georg, *Record of a Life: An Autobiographical Sketch*, Istvan Eorsi (ed.), Londra, 1983.
Lukes, Igor, „The Czech Road to Communism", in Norman Naimark şi Leonid Gibianskii (eds.), *The Establishment of Communist Regimes in Eastern Europe, 1944-1949*, Boulder, 1997.
Mandelshtam, Nadezhda, *Hope Abandoned*, New York, 1974.
McCagg, William O., Jr., *Stalin Embattled*, Detroit, 1977.
McInnes, Neil, „The Labor Movement", in *The Impact of the Russian Revolution, 1917-1967*, Londra, 1967.
Medvedev, Roy A., *Let History Judge: The Origins and Consequences of Stalinism*, New York, 1971.
Medvedev, Roy A., *On Stalin and Stalinism*, Oxford şi New York, 1979.
Mendel, Hersh, *Memoirs of a Jewish Revolutionary*, Londra, 1989.
Mendelsohn, Ezra, *Class Struggle in the Pale: The Formative Years of the Jewish Workers' Movement in Czarist Russia*, Cambridge, 1970.
Mendelsohn, Ezra, *The Jews of East Central Europe between the World Wars*, Bloomington, Ind., 1983.
Mendes-Flohr, Paul R., „The Throes of Assimilation: Self-Hatred and the Jewish Revolutionary", *European Judaism* 12, nr. 1 (primăvara 1978).
Meyer, Peter, „Stalin Plans Genocide", *New Leader*, 15 decembrie 1952.
Meyer, Peter, „Has Soviet Anti-Semitism Halted?", *Commentary*, iulie 1954.
Meyer, Peter (ed.), *The Jews in the Soviet Satellites*, Syracuse, 1953.
Mezincescu, Eduard, „Detenţie fără mandat de arestare", *Magazin istoric* 26, nr. 6 (303) (iunie 1992).
Mezincescu, Eduard, „Viciu de procedură... sau legalitate socialistă?", *Magazin istoric* 26, nr. 7 (304) (iulie 1992).
Miles, Rosalind, *The Women's History of the World*, Londra, 1988.
Mircu, Marius, *Ana Pauker şi alţii*, Bat Yam, Israel, 1989.
Moghioroş, Alexandru, „Cuvântarea tovarăşului Alexandru Moghioroş la Plenara CC al PMR, 30 noiembrie - 5 decembrie 1961", *Scânteia*, nr. 5380, 16 decembrie 1961.
Molotov, V.M., *Molotov Remembers: Inside Kremlin Politics*, ed. de Albert Resis, Chicago, 1993.
Monnerot, Jules, *Sociology and Psychology of Communism*, Boston, 1953.
Montias, J., *Economic Development in Communist Rumania*, Cambridge, Mass., 1967.
Mosse, George L., „The Image of the Jew in German Popular Culture: Felix Dahn and Gustav Freytag", *Leo Baeck Institute Yearbook* 2, Londra, 1957.
Murasciko, Galina P., Noskowa Albina F. şi Wolokitina Tatjana W., „Das Zentralkomitee der WKP (b) und das Ende der «nationalen Wege zum Sozialismus»", in *Jahrbuch für historische Kommunismus-forschung*, Akademie Verlag, 1994.

Murasciko, Galina P., Noskowa Albina F. şi Wolokitina Tatjana W. (eds.), *Vostocinaia Evropa v dokumentah arhivov : 1944-1953*, vol. I, Moscova, 1997; vol. II, Moscova, 1998.

Nagy, Imre, „Nagy Imre - Remarks on the Draft of the Economic Policy Guidelines of the H.C.P.", *Társadalmi Szemle* 7 (iulie 1989).

Namir, Mordechai, *Shelihut be-Moskvah* (*Misiune la Moscova*), Tel Aviv, 1971.

Nedava, Joseph, *Trotsky and the Jews*, Philadelphia, 1971.

„New Pieces in the «Ana Pauker Dossier»", *Magazin istoric* 26, nr. 10 (307) (octombrie 1992).

Nicolaevsky, Boris, „The Meaning of Khrushchev's Victory", *New Leader*, 2 septembrie 1957.

Nollau, Gunther, *International Communism and World Revolution : History and Methods*, Londra, 1961.

Nove, Alec, *An Economic History of the USSR*, ed.rev., Londra, 1976.

Nove, Alec, „Stalin and Stalinism - Some Introductory Thoughts", in *The Stalin Phenomenon*, New York, 1992.

Oelsner, Toni, „Wilhelm Roscher's Theory of the Economic and Social Position of the Jews in the Middle Ages: A Critical Examination", *Yivo Annual 1958-1959*.

Oelsner, Toni, „The Place of the Jews in Economic History as Viewed by German Scholars", *Leo Baeck Institute Yearbook*, 1962.

Oldson, William O., *A Providential Anti-Semitism, Nationalism and Polity in Nineteenth-Century Romania*, Philadelphia, 1991.

Onişoru, Gheorghe, „Propagandă şi contrapropagandă: problema colhozurilor, 1944-1949", in *Instaurarea comunismului - între rezistenţă şi represiune*, lucrare prezentată la Conferinţa de la Sighetu Marmaţiei (9-11 iunie 1995), Analele Sighet 2, Bucureşti, 1995.

Oprea, Marius, „Pagini din «copilăria» Securităţii române", *Dosarele istoriei*, nr. 5, 1996.

Oren, Mordechai, *Reshimot asir Prag* (*Deţinut politic în Praga*), Tel Aviv, 1960.

Oren, Nissan, *Bulgarian Communism : The Road to Power*, New York, 1971.

Oren, Nissan, *Revolution Administered : Agrarianism and Communism in Bulgaria*, Baltimore, 1973.

Pacepa, Ion Mihai, *Moştenirea Kremlinului*, Bucureşti, 1993.

Pătrăşcanu, Lucreţiu, „Nici un compromis în chestiunea Transilvaniei", *Scânteia*, 12 iunie 1946.

Pauker, Ana, *Cuvânt de încheiere la Congresul Partidului Muncitoresc Român din 21-23 februarie 1948*, Bucureşti, 1948.

Pinkus, Benjamin, *The Soviet Government and the Jews*, Londra, 1984.

Pinkus, Benjamin, *The Jews of the Soviet Union*, Cambridge, 1988.

Pippidi, Andrei, „The Mirror and behind It: The Image of the Jew in the Romanian Society", *Shvut : Jewish Problems in Eastern Europe* 16 (1993).

Pois, Robert A., „An Essay on the Jewish Problem in Marxist Historiography", *East European Quarterly* 11, nr. 2 (1977).

Pokivailova, Tatiana A., „Tragica greşeală a lui Lucreţiu Pătrăşcanu", *Magazin istoric* 30, nr. 9 (354) (septembrie 1996).

Pons, Silvio, „The Twilight of the Cominform", in Giuliamo Procacci (ed.), *The Cominform, Minutes of the Three Conferences 1947/1948/1949*, Milan, 1994.

Popescu, Dumitru, *Am fost şi cioplitor de himere*, Bucureşti, 1994.

Rákosi, Mátyás, *Visszaemlekezesek 1940-1956* (*Evocări, 1940-1956*), Budapesta, 1997.

Rapoport, Yakov, *The Doctors' Plot of 1953*, Cambridge, Mass., 1991.

Raţiu, Anton, *Cumplita odisee a grupului Lucreţiu Pătrăşcanu*, 2 vol., Bucureşti, 1996.

Redlich, Shimon, *Propaganda and Nationalism in Wartime Russia : The Jewish Antifascist Committee in the U.S.S.R., 1941-1948*, Boulder, 1982.

„Raportul Comisiei de partid desemnate să clarifice situaţia lui Lucreţiu Pătrăşcanu", înaintat conducerii de partid la 29 iunie 1968, p. 29. Extrase publicate în *Cuvântul* nr. 38-44, 1992.

Resel, Mordechai, „The Daughter of a «Shochet» Who Became the «Iron Lady» of Romania", *Hatzofeh*, 19 august 1983.

Rezoluţii şi hotărâri ale Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român, vol. 2, 1951-1953, Bucureşti, 1954.

„The Rise and Fall of Ana Pauker", *News from behind the Iron Curtain*, iulie 1952.
Roberts, Henry L., *Rumania : Political Problems of an Agrarian State*, New Haven, 1951.
Robrieux, Philippe, *Histoire intérieure du parti Communiste*, Paris, 1980.
Rodinson, Maxime, *Cult, Ghetto and State : The Persistence of the Jewish Question*, Londra, 1983.
Ro'i, Ya'acov, *Soviet Decision Making in Practice : The U.S.S.R. and Israel, 947-1954*, New Brunswick, 1980.
Ro'i, Ya'acov, „Soviet Policies and Attitudes toward Israel, 1948-1978 : An Overview", *Soviet Jewish Affairs* 11, nr. 2 (1981).
Rosen, Avram, „The Contribution of the Jews to the Industrial Development and Modernization of Romania, 1900-1938 : The Case of Bucharest", *Shvut : Jewish Problems in Eastern Europe* 16 (1993).
Rosen, Moses, intervievat de *Jerusalem Post*, 24 iunie 1988.
Rosen, Moses, *Dangers, Tests and Miracles : The Remarkable Life Story of Chief Rabbi Rosen of Romania. As told to Joseph Finklestone*, Londra, 1990.
Rosen, Moses, *Primejdii, încercări, miracole*, Bucureşti, 1991.
Roske, Octavian, *Dosarul colectivizării agriculturii în România, 1949-1962*, Bucureşti, 1992.
Roske, Octavian, „Colectivizarea agriculturii în România, 1949-1962", *Arhivele totalitarismului* 1, nr. 3 (1993).
Roske, Octavian, „Colectivizarea agriculturii, represiunea totală, 1957-1962", *Arhivele totalitarismului* 3, nr. 1 şi 2 (1995).
Rotman, Liviu, „Mental and Cultural Structures on Romanian Jews at the Turn of the Century", *Shvut : Jewish Problems in Eastern Europe* 16 (1993).
Rotman, Liviu, „Romanian Jewry : The First Decade after the Holocaust", in Randolph L. Braham (ed.), *The Tragedy of Romanian Jewry*, New York, 1994.
Royal Institute of International Affairs, *The Soviet-Yugoslav Dispute*, Londra, 1948.
Ruben, David, „Marxism and the Jewish Question", *The Socialist Register*, 1982.
Rubin, Jacob H., *I Live to Tell : The Russian Adventures of an American Socialist*, New York, 1934.
Rubin, Reuven, *My Life My Art*, New York, 1969.
Rush, Myron, *How Communist States Chage Their Rulers*, Ithaca, 1974.
Ryker, T.W., *The Making of Roumania*, Londra, 1931.
Safran, Alexandre, *Resisting the Storm : Romania, 1940-1947. Memoirs*, ed. de Jean Ancel, Ierusalim, 1987.
Sanders, Irwin T. (ed.), *Collectivization of Agriculture in Eastern Europe*, Lexington, Ky., 1957.
Schapiro, Leonard, „Reflections on the Changing Role of the Party in the Totalitarian Polity", *Studies in Comparative Communism* 2, nr. 2 (aprilie 1969).
Schatz, Jaff, *The Generation : The Rise and Fall of the Jewish Communists of Poland*, Berkeley şi Los Angeles, 1991.
Schwarz, Solomon M., „The New Anti-Semitism of the Soviet Union", *Commentary*, ianuarie 1950.
Schwarz, Solomon M., *Jews in the Soviet Union*, New York, 1951.
Scurtu, Ioan, „PMR şi «criza iugoslavă»", *Dosarele istoriei*, nr. 3 (19), 1998.
Scurtu, Ioan (ed.), *România, viaţa politică în documente 1946*, Bucureşti, 1996.
Serge, Victor, *Memoirs of a Revolutionary, 1901-1941*, trad. şi ed. de Peter Sedgwick, Londra, 1963.
Seton-Watson, Hugh, *The East European Revolution*, New York, 1962.
Seton-Watson, Hugh, *Eastern Europe between the Wars, 1918-1941*, New York, 1967.
Seton-Watson, Hugh, „Thirty Years After", in Martin McCauley (ed.), *Communist Power in Europe, 1944-1949*, Londra, 1979.
Shafir, Michael, *Romania, Politics, Economics and Society*, Boulder, 1985.
Shephard, Gordon, *Russia's Danubian Empire*, Londra, 1954.
Silberner, Edmund, „German Social Democracy and the Jewish Problem Prior to World War I", *Historia Judaica* 15, partea I (aprilie 1953).
Silone, Ignazio, in Richard Crossman (ed.), *The God That Failed*, New York, 1950.

Silone, Ignazio, *Emergency Exit*, Londra, 1969.
Skerpan, Alfred A., „Aspects of Soviet Antisemitism", *Antioch Review* 12, nr. 3 (septembrie 1952).
Sionişti sub anchetă, Bucureşti, 1997.
Solzhenitsyn, Aleksandr I., *The Gulag Archipelago*, New York, 1975.
The Soviet-Yugoslav Dispute, Londra, 1948.
Sperber, Manes, *The Unheeded Warning*, New York, 1991.
Spulber, Nicolas, „Collectivization in Hungary and Romania", in Irwin T. Sanders (ed.), *Collectivization of Agriculture in Eastern Europe*, Lexington, Ky., 1957.
Spulber, Nicolas, *The State and Economic Development in Eastern Europe*, New York, 1966.
Stalin, Joseph V., *Selected Works*, Davis, Calif., 1971.
Stampfer, Shaul, „Gender Differentiation and Education of the Jewish Woman in Nineteenth-Century Eastern Europe", *Polin: A Journal of Polish-Jewish Studies* 7 (1992).
Stanislawski, Michael, „Introducere" la Emil Dorian, *The Quality of Witness: A Romanian Diary, 1937-1944*, ed. de Marguerite Dorian, Philadelphia, 1982.
Stănescu, Marin C., *Moscova, Comintern-ul, filiera comunistă balcanică şi România (1919-1944)*, Bucureşti, 1994.
Stillman, Edmund O., „The Collectivization of Bulgarian Agriculture", in Irwin T. Sanders (ed.), *Collectivization of Agriculture in Eastern Europe*, Lexington, Ky., 1957.
Stryjkowski, Julian, „«A Writer Not a Hero»: An Interview with Julian Stryjkowski", trad. de Ursula Phillips, *East European Jewish Affairs* 25, nr. 1 (vara 1995).
Suciu, Mircea şi Chiriţoiu, Mircea, „Ana Pauker: Repere pentru o biografie neretuşată", *Dosarele istoriei* 2, nr. 8 (13) (1997).
Sugar, Peter F., „Roots of Eastern European Nationalism", in Peter F. Sugar şi Ivo J. Lederer (eds.), *Nationalism in Eastern Europe*, Seattle şi Londra, 1969.
Surpat, Gheorghe (ed.), *România în anii socialismului, 1948-1978*, Bucureşti, 1980.
Sylvain, Nicolas, „Rumania", in Peter Meyer (ed.), *The Jews in The Soviet Satellites*, Syracuse, 1953.
Szász, Béla, *Volunteers for the Gallows: Anatomy of a Show Trial*, trad. de Kathleen Szász, New York, 1971.
Şerbulescu, Andrei (Belu Zilber), *Monarhia de drept dialectic*, Bucureşti, 1991.
Talmon, J.L., *Israel among the Nations*, New York, 1970.
Talmon, J.L., *The Myth of the Nation and the Vision of Revolution*, Londra, 1981.
Tănase, Stelian, „The Illnesses Appeared in Prison and Were Treated in Power", *Dosarele istoriei* 3, nr. 4 (20) (1998).
Teller, Judd, *Scapegoat of Revolution*, New York, 1954.
Teller, Judd, *The Kremlin, the Jews, and the Middle East*, New York, 1957.
Tismăneanu, Vladimir, „The Ambiguity of Romanian Communism", *Telos*, nr. 60, vara 1984.
Tismăneanu, Vladimir, „Ceauşescu's Socialism", *Problems of Communism* 34, nr. 1 (ianuarie-februarie 1985).
Tismăneanu, Vladimir, „The Tragicomedy of Romanian Communism", *East European Politics and Societies* 3, nr. 2 (primăvara 1989).
Toranska, Teresa, *Them, Stalin's Political Puppets*, New York, 1987.
Traverso, Enzo, *The Marxists and the Jewish Questions: The History of a Debate (1843-1943)*, trad. de Bernard Gibbons, Atlantic Highlands, N.J., 1994.
Troncotă, Cristian, „Colonia de muncă", *Arhivele totalitarismului* 1, nr. 1 (1993).
Tucker, Robert C., *Stalin as Revolutionary, 1879-1929: A Study in History and Personality*, New York, 1973.
Ulam, Adam, *The Bolsheviks*, Toronto, 1965.
Ulam, Adam, „Titoism", in Milorad M. Drachkovitch (ed.), *Marxism in the Modern World*, Stanford, 1965.
Ulam, Adam, *Stalin: The Man and His Era*, New York, 1973.
Ulam, Adam, intervievat de George R. Urban, *Stalinism*, Londra, 1982.

The Universal Jewish Encyclopedia, vol. 9, New York, 1943.
Urban, George R. (ed.), *Scaling the Wall, Talking to Eastern Europe : The Best of Radio Free Europe*, Detroit, 1964.
Urban, George R., *Communist Reformation*, Londra, 1979.
Urban, George R., *Stalinism*, Londra, 1982.
Vago, Bela, *The Shadow of the Swastika : The Rise of Fascism and Anti-Semitism in the Danubian Basin, 1936-1939*, Londra, 1975.
Vago, Raphael, „Jews in the Communist Regime, 1944-1948", in Benjamin Pinkus (ed.), *Yahadut Mizrach Europa ben Sho'ah li-tekumah, 1944-1948* (*Evreimea din Europa de Est de la Holocaust la eliberare, 1944-1948*), Sde Bocker, Israel, 1987.
Vago, Raphael, „The Traditions of Antisemitism in Romania", *Patterns of Prejudice* 27, nr. 1 (1993).
Vaksberg, Arkady, *Hotel Lux*, Paris, 1993.
Vaksberg, Arkady, *Stalin Against the Jews*, New York, 1994.
Veiga, Francisco, *Istoria Gărzii de Fier, 1919-1941*, Bucureşti, 1993.
Viola, Lynne, *Peasant Rebels under Stalin*, New York şi Oxford, 1996.
Vital, David, *The Origins of Zionism*, Oxford, 1975.
Volokitina, T.V., Murasciko, G.P. şi Noskova, A.F., *Narodnaia Demokratiia, mif ili realnost ? Obşcestenno-politiceskie protessî v Vostocinoi Evrope, 1944-1948* (*Democraţia populară : mit sau realitate ? Procese socio-politice în Europa de Est, 1944-1948*), Moscova, 1993.
Volovici, Leon, *Nationalist Ideology and Antisemitism : The Case of Romanian Intellectuals in the 1930s*, Oxford, 1991.
Wat, Aleksander, *My Century : The Odyssey of a Polish Intellectual*, New York, 1988.
Weber, Eugen, *Varieties of Fascism*, New York, 1964.
Weber, Eugen, „Romania", in Hans Rogger şi Eugen Weber (eds.), *The European Right*, Berkeley şi Los Angeles, 1966.
Weber, Eugen, „Jews, Antisemitism, and the Origins of the Holocaust", *Historical Reflections* 5, nr. 1 (vara 1978).
Weber, Eugen, „The Men and The Archangel", in George L. Mosse (ed.), *International Fascism : New Thoughts and New Approaches*, Londra, 1979.
Winryb, Bernard, „The Economic and Social Background of Modern Antisemitism", in Koppel S. Pinson (ed.), *Essays on Antisemitism*, New York, 1942.
Weissberg, Alexander, *The Accused*, New York, 1951.
Wistrich, Robert S., *Revolutionary Jews from Marx to Trotsky*, New York, 1976.
Wistrich, Robert S., *Socialism and the Jews : The Dilemmas of Assimilation in Germany and Austria-Hungary*, East Brunswick, N.J., 1982.
Wolfe, Bertram D., „Marxism and the Russian Revolution", in Milorad M. Drachkovitch (ed.), *Fifty Years of Communism in Russia*, Londra, 1968.
Wolff, Robert Lee, *The Balkans in Our Time*, Cambridge, Mass., 1974.
Congresul Mondial al Evreilor, „The Persecution of Jews in Rumania", *Congress Weekly* 21, nr. 20 (24 mai 1954).
Yahadut Romanyah bi-tekumat Yisrael (*Evreimea din România şi renaşterea Israelului*), vol. 2, *Prisoners of Zion*, Tel Aviv, 1994.
Ypsilon (pseudonim), *Pattern for World Revolution*, Chicago, 1947.
Zeiger, Simion, „Certain Aspects of the Policies of the Party and State Leadership in Romania towards the Jewish Population in the First Years after Taking Power", manuscris nepublicat, n.d.
Zilber, Herbert (Belu), *Actor în procesul Pătrăşcanu, prima versiune a memoriilor lui Belu Zilber*, ed. de G. Brătescu, Bucureşti, 1997.
Zubok, Vladislav şi Pleshakov, Constantine, *Inside the Kremlin's Cold War : From Stalin to Krushchev*, Cambridge, Mass., 1996.

Index

A

Abakumov, Victor 181
acumulare de capital 79-81, 83
Agami (Auerbach), Moshe 147, 281n50, 307n6
Aiud (penitenciarul) 180, 187
„Ajutorul Roşu", Comitetul Central al (MOPR) 40, 45, 47, 51, 56-57; Pauker, secretar general al 40, 127, 274n202
Alba (judeţul) 89-90, 247n247
Albania 111
Aleksiev, Iaşa 69
Alexandru, Mihai 192
Alia Roşie 148. *Vezi şi* emigrarea evreilor din România
alia. Vezi emigrarea evreilor în Israel
Alterescu, Sara 51, 59, 203, 223n103/106/108, 224n111, 226n116/167, 232n80, 314
Andreescu, Maria (Băbica) 191
Anghel, Mircea 123-124, 270n146/148
antisemitismul sovietic: campania anticosmopolitistă 182; campania „antisionistă" 148, 157, 170; arestarea elitei sovieto-evreieşti 148; campania împotriva naţionalismului burghez 181; deportări în Siberia 187; „complotul medicilor" 181-182, 187, 287n129, 306n243 (*vezi şi* „complotul medicilor"); „afacerea Kiev" 181; anul 1917 200; anii '20 16, 201; sateliţii sovietici 170, 181, 187; ultimii ani ai lui Stalin 18, 144-145, 155, 167, 170, 181, 187; procesul Comitetului Antifascist Evreiesc 181
antisemitism, în România 25-26, 28, 32-33, 36, 38, 146, 156, 165-166, 181-182, 287n129; campania anticosmopolitistă 182; campania „antisionistă" 148, 157; evaluarea diplomaţilor britanici 156; diversiune 14, 18, 30-31; „complotul medicilor" 181-182, 187; pătura socială de mijloc 32; anul 1936 49; epurarea Anei Pauker 181, 277n249; epurarea evreilor din PMR 182, 201; înlăturarea evreilor din economia românească 32-33; resentimentul faţă de prezenţa evreilor în guvern 16, 19, 146, 201; naţionalism românesc 26-29, 32
antisemitism: ralierea partidelor socialiste 18; stânga revoluţionară 17-18
Antonescu, Ion 49, 66, 112, 158, 223n101
Apostol, Gheorghe 124, 175, 203, 271n156, 297-298n93
Arad (judeţul) 57, 89-90, 106, 152, 258n301
Arbore, Ecaterina 51, 221n72
Ardeleanu, Livia 191
arendaşi: reprezentare etnică 31, 220n49; rolul evreilor ca, 30
Argeş (judeţul) 89
arhive (Partidul Comunist) 14, 190; veridicitatea 20
Arhivele Naţionale ale României 21, 128, 152; distrugerea documentelor 20, 122
arhivele sindicatelor muncitoreşti 280n38
Armata română 126, 293n9
Armata Roşie 62, 76, 145; Direcţia politică 65, 186
armistiţiu, acordul de 112, 169, 230n59
Aro (sala) 273n189
Asociaţia pentru Răspândirea Ştiinţei şi Culturii 207, 209, 236n128, 273n18
Asociaţia Scriitorilor din Transilvania 236-237n136
Auschwitz 155
Austria 145, 195; exterminarea veteranilor revoltei socialiste 51, 224n117; revolta socialistă 51
Avriel, Ehud 166, 285n109

B

Bacău 31, 282-283n71
Bait Ya'acov (mişcarea) 24
Balabanoff, Angelica 56, 225n147
Balan, Marcel 229n133
Balaş, Egon 178, 186, 203, 235n107, 274n196, 298n119, 229n124, 299n138, 306n236
Balcani 118
Balşoi Teatr 69
Banat 40
Banca Naţională a României 175; arestarea oficialilor 173-174, 179
Banca Română de Investiţii 238n154
Baranov, L. 118

Barbusse, Henry 39
Basarabia 28, 36, 43-44, 50, 57, 221n62
Bădulescu, Alexandru (Moscovici, Gelbert) 43, 51
Băiţa (minele) 131
Bălţi 63
Băneasa 117-118, 120
Bârlad (judeţul) 106
Bârlădeanu, Alexandru 252n222
Bârlădeanu, Victor 120
Beck, A.M. (rabin) 24-25, 214n13
Beethoven, Ludwig van 192
Beiuş 282n71
Bellu, Niculae 203, 230n59, 238-239n154/157, 260n346, 262n12, 314
Ben Gurion, David 14, 162, 164, 181, 185, 202
Beria, Lavrenti 51, 132, 175, 203, 235n113
Berman Jakub 196, 278-279n251/14, 306n237
Berman, Jacques 125, 203, 306n236
Bernat, Andor 223n91
Betea, Nicolae 117, 263n25
Bierut, Bolesław 126, 273n177
Bihor (regiunea/judeţul) 100, 258n301, 282n71
Birnbaum, Marie (Maşa) 11, 47, 163, 193, 195, 203, 314
Birnbaum, Michel (Mircea) 11, 192, 203, 309n40, 314
Biroul Organizatoric al Partidului Muncitoresc Român 178
Birtaş, Ianoş 131
Biserica Ortodoxă Română 32
Bistreţi 90
Bistriţa 283n71
Blum, Léon 42, 48
Blum-Grégoire, Isabelle 48
Bodnarenko, Pantiuşa. *Vezi* Pintilie, Gheorghe
Bodnăraş, Emil 64, 69-72, 74, 113-116, 146, 189-190, 203, 208, 228n29, 234n107, 263n31, 268n105, 307n6
Bogdan, Corneliu 113, 203, 232n79, 262-263n4/27, 271n158, 314
Bogdan, Radu 182, 302n178, 314, 317
Boian, Ion 224n123, 317
Boico, Cristina 11, 120, 157, 204, 218n88, 224n120, 229-230n50/52, 235n113, 243n57, 250n182, 265n59, 268n105/107, 271n158, 273-274n181-182/197/200, 276-278n223/235/241/250/253, 285n109, 288n136, 292n3, 299n123, 303n189, 314
Boico, Mihail (Bibi) 130-131, 186, 204, 305n234
boieri 26; comerţul 27; lipsa de *noblesse oblige* 29; reforma funciară din 1864 28; şi antisemitismul 28-29
bolşevici 34, 41, 53, 194. *Vezi şi* comunişti
bolşevism: atracţia faţă de 41-42; ideologie despre revoluţie 41-42; şi intelectualii 42. *Vezi şi* comunism
Borilă, Petre 127, 130, 204, 274n201, 276n227, 294n31, 307n4
Botoşani (judeţul) 63, 67, 103, 106, 152
Brankov, Lazar 118, 226n84/85
Braşov 41, 57, 76, 131, 207-208
Brauner, Harry 120, 125, 262-263n4/14/25
Brătescu, Gheorghe 75, 157, 180, 189-192, 204, 239n162, 252n220, 293n9, 295n52, 314
Brătescu, Tatiana 157, 189, 197, 204, 248n142, 252n220, 314
Brătianu, Constantin 262n7
Brătianu, Ion 29-30, 32
Brâncu, Ziua 59, 204
Breban, Iosif 84, 204, 243n54, 248n146, 251n198
Brigăzile internaţionale. *Vezi* războiul civil spaniol, veterani români; războiul civil spaniol, veterani
Brill, Şuli 130-132, 186, 204
Brit Milah (circumcizia religioasă evreiască) 157
Brumaru, Zamfir 118
Bucovina 28
Bucureşti: bombardamentul german (1916) 37; comunitatea evreiască 23; pogromuri în timpul celui de-al doilea război mondial 35; comitetul (secţia) 40, 44, 57; comitetul PSDMR 36-37
Bucureşti (întreprinderea de autoturisme) 273n189
Bucureşti (regiunea) 102. *Vezi şi* Ilfov (judeţul)
Budapesta 118, 125-127, 131, 170
Bughici, Simion 124, 181, 204, 283-284n79, 299n126
Buharin, Nikolai 80, 221n62; politicile agrare 80; şi Ana Pauker 80, 84
Buhuşi 158
Bulan, Iacov 130
Bulgaria 111, 118, 120, 126-127, 153, 223n91, 250n168, 272n176
bunuri de consum 80-81, 107, 173
Burcă, Mihai 123-124, 127, 130-131, 204, 299n126
burghezie: deportări 76; evreiască 16; şi Ana Pauker 68, 232n80; în România 67-68, 156
Buşteni 228n22
Butika, Francisc 180, 204
Buzatu, Gheorghe 287n129
Buzău (judeţul) 90, 105

C

Cairo 119, 121
Calimachi (prinţ) 228n22
Calmanovici, Emil 121-122, 124-125, 186, 204; şi epurarea Anei Pauker 186
campanii de verificare 76, 168, 238n147, 275n217. *Vezi şi* Comitetul Central al PMR, Comisia de Verificări, Secţia de Verificări
Caransebeş (judeţul) 63

Caransebeş (penitenciarul) 50, 60, 63-64, 203
Carol al II-lea, rege al României 49-50
Carol I, rege al României 31
CASBI (Casa de administrare şi supraveghere a bunurilor inamice) 169-170, 208, 293n20, 299n133
Cârja, Ion 237n136-317
Ceauşescu, Nicolae 14, 86, 170, 202, 204; colectările din ianuarie-februarie 1952 109; colectivizarea din 1957-1962 93; despre ţăranii arestaţi în 1950-1953 108-109; despre Ana Pauker ca secretar pe probleme de agricultură 78
Cecinski, Michael 69, 272n176
Cehoslovacia 17, 126-127, 130, 174, 202, 249-250n168, 277n239
Cernăuţi 171
Cesnokov, Dmitri 187
Chelerman, Dumitru 226n155
chiaburi 68, 78-79, 83, 91, 106, 247-248n140, 253-254n233/243, 257n292; diminuarea numărului de 100, 108, 254n243; definiţii ale PRM asupra 99, 254n241/245; şi Gheorghiu-Dej 100-104, 109; şi Ana Pauker 99-105, 108-109, 198, 253n228, 257n289; şi colectările 103; represiunea (1950) 100, 102, 255-258n257/277/293/304; represiunea (1952) 109, 261-262n367; critici la adresa campaniei împotriva chiaburilor (septembrie 1950) 102-104, 256-257n282/289; „autodechiaburirea" 101, 255n258; atitudinea sovietică faţă de 99, 253n232
China 191, 197, 203
Chirileanca 92
Chirtoacă, Pavel 86-87, 204, 248n146
Chişinău 226n155
Chişinevschi, Iosif 63-65, 73-74, 84, 111, 165, 167, 170, 172, 174-176, 181-182, 184, 192, 204, 230n56, 235-236n113/126, 243n54/57, 273n189, 281n44, 295n52, 307n6
Chişinevschi, Liuba 59, 84, 94, 162, 191, 204, 223n91, 236n126, 243n57, 274n207
Cioran, Emil 27
Circulara nr. 13 92-94, 97, 249n160
Cistei 247n127
Ciuc (judeţul) 89
Clejan, Sorica 277n236
Clementis, Vladimir (Vlada) 196, 205
Cluj (judeţul) 40, 57, 89-90, 92, 102, 114, 116, 170, 178, 234n107, 249n153
Codăeşti 23-24, 160
Codreanu, „moş" Ion 50
Cohin, Marcu 155, 166-167, 202, 280n37, 285n103
colectări, 90, 101, 103-107, 177; participarea membrilor CC la 105-108; nesupunerea în masă 104, 258n309; impunerea de către consilierii sovietici 97; în anul 1951 104, 259-260n328; şi Ana Pauker 104-107; revolta ţăranilor 103-104, 247n136, 258n301; şi chiaburii 104-105; sau „impozite în natură" 103
colectări, coerciţie şi: în vara anului 1950 103-104, 255n268, 257n293; în ianuarie-februarie 1952 106-107, 260n346; în vara-toamna anului 1952 109, 261n367
colectivizarea, în România 91, 107, 198; accelerarea ritmului (iunie 1950) 87, 89; adoptarea planului (primăvara 1950) 86-87; măsuri coercitive (vara 1950) 90-91, 249n158; măsuri coercitive (vara-toamna 1952) 93, 97, 106-107, 261n367; descentralizarea 88-89, 97; false promisiuni făcute ţăranilor 90, 97; rezistenţa ţăranilor 86, 90-91, 95, 97, 247-248n136/139-140; atitudinea prudentă (iunie 1950) 87, 245-246n97/114; schismă în conducerea PMR 76, 93, 163, 167, 198-199; al doilea val (1957-1962) 93, 98; temperarea (1950-1951) 92-93. *Vezi şi* gospodării colective
colectivizarea agriculturii 82; ca mijloc de finanţare a industrializării 84, 243n58; întreruperea în statele-satelit (1951) 95; impusă în statele-satelit 84-85; în Uniunea Sovietică 45-46, 82, 93; Stalin despre 83-85
Coler, Jean 11, 132, 271n158, 276-277n234/250
Coliu, Dumitru 130-131, 205, 294n31
Cominform 56, 72, 99, 184; critici la recrutarea în masă 76; şi emigrarea evreiască din statele-satelit 155; organul de presă (*Pentru pace trainică, pentru democraţie populară*) 127, 174, 273n190, 278n252; a doua Conferinţă 253n232; a treia Conferinţă 118-119; campania de verificări 76, 237n147; vigilenţa faţă de duşmanii infiltraţi 126
Comintern 38, 62-63, 71, 197, 221n62/72, 235-236n122; Secretariatul Balcanic 57-58; şi Basarabia 43; „bolşevizarea" 43; degenerarea idealiştilor 52; dizolvarea 52, 62; Comitetul Executiv 46, 220n57; frica 55; al IV-lea Congres internaţional 38; şi Marea Teroare 38; hegemonia ruşilor în 43, 53; luarea de ostatici 56, 262n11; inegalităţi în cadrul 55; Institutul nr. 205 („Comintern-ul fantomă") 62, 64; Secretariatul Latin 46, 55; Secţiunea Odessa 43; şi NKVD 51, 68; atmosfera de opresiune 54; Frontul Popular 47; epurări (1928-1930) 55; radio *România liberă* 62; schisme şi intrigi 43; lipsa de încredere faţă de militanţii sovietici 69; dominaţia sovieticilor 53; cele „21 de condiţii" 42, 53

Comisia Agrară 86-88, 96; şi „autodechiaburirea" 101
Comisia Centrală a PCR 119, 121
Comisia Controlului de Stat 182
Comisia de Control a PCR/PMR 116, 119, 129-132, 170, 178, 180, 236n126, 249n153, 274-275n207/211, 277n239/250, 283n79. *Vezi şi* Partidul Comunist Român (PCR); Partidul Muncitoresc Român (PMR)
Comisia de Control Aliată 70
Comisia de lichidare CASBI 169, 208, 299n133
Comisia de Stat a Colectărilor 103
Comisia de Stat a Planificării 146, 238n154
Comitetul Antifascist Evreiesc 180-181. *Vezi şi* antisemitismul sovietic
Comitetul Central al Partidului Comunist (bolşevic) din Uniunea Sovietică (PCUS), Secţia Externe 71, 174, 206
Comitetul Central al Partidului Comunist Român (PCR) 21, 66-67, 113-114, 119, 232n80, 234n107; Comitetul Central provizoriu (1944-1945) 112
Comitetul Central al Partidului Muncitoresc Român (PMR) 21, 75-76, 92, 100, 102-103, 121, 126, 162, 168, 170, 174, 177-179, 239n158, 243n54, 249n160/163, 258n309; Secţia Agrară (*vezi* Secţia Agrară a Comitetului Central al PMR); participarea la colectări a membrilor CC 105-107; Plenara din 29 februarie – 1 martie 1952 173-174; a cincea Plenară 76, 87, 247n136, 267n92; Secţia Externă 118, 127, 170, 174, 182, 273n179. 281n44, 297n86, 307n6; Plenara din iulie 1950 120; Plenara din iunie 1948 116; Plenara din 3-5 martie 1949 85-86, 88, 95-96, 98-100; Plenara din 27-29 mai 1952 97, 100, 130, 152, 174, 186, 298n94; Plenara din 30 noiembrie – 5 decembrie 1961 78, 109, 111; Secţia Organizatorică 236n135, 249n158; Secţia de Propagandă 182; rezoluţia Plenarei din martie 1951 95-96; rezoluţia Plenarei din 27-29 mai 1952 179; Plenara din 18 septembrie 1951 100; Comisia de Verificări 252n217, 288n2; Secţia de Verificări 122, 128-129, 170, 237n148, 275n212
Comitetul Central al Sindicatelor 223n91
Comitetul Central al Şcolilor Israelite 214n13
Comitetul de Stat al Aprovizionării 249n158
Comitetul Democratic Evreiesc (CDE) 144, 148, 151-152, 181, 185-187, 282-284n69/71/95. *Vezi şi* evrei români
Comitetul Executiv al Internaţionalei Comuniste 46
compania anticosmopolită 182. *Vezi şi* antisemitismul sovietic
compania antititoistă 127-128, 170, 275n211, 278n252
compania împotriva chiaburilor. *Vezi* chiaburi
„complotul medicilor" 181, 182, 187, 206, 287n129; versiunea românească a 187; procesul 187
Comsomol 198
comunism 14-15, 18-19, 22, 38, 42-43, 50, 53, 92, 112, 148-149, 162, 192-198, 200-202; centralizarea 42; şi naţionalismul rus 42; doctrina infailibilităţii 53; eradicarea gândirii independente 53; eşecul în soluţionarea „chestiunii evreieşti" 19-20, 200-201; eşecul în depăşirea discriminărilor sexuale 19-20, 199-200; în România 13, 22, 38, 50, 112 (*vezi şi* comunişti români; Partidul Comunist Român [PCR]; Partidul Muncitoresc Român [PMR]); lipsa unei coordonări după al doilea război mondial 68, 195. *Vezi şi* bolşevism
comunişti 13, 15, 18, 39-40, 44, 50, 53-56, 59, 62, 67, 69, 71, 85, 112-113, 124, 147, 158, 189, 193, 195-196, 199; deziluzia 193; independenţa iniţială 43; şi frica 55, 196-197; şi Marea Teroare 51-52; speranţele de liberalizare a mişcării 194-195; idealismul 41, 52, 197; inconsecvenţa 42; imoralitate 53; procese mentale 196; raţiuni ale ralierii între bolşevici 41-42, 52, 220n48
comunişti evrei 13-15, 148-149, 157, 201-202; schimbarea numelor în România 201-202; epurări în PMR 182, 201
comunişti români 194; şi Comintern ('20) 45; arestări în masă (1924) 40; şi Troţki 45. *Vezi şi* Partidul Comunist Român (PCR)
comunişti germani 18, 51, 195
comunişti, basarabeni 43
Conferinţa dunăreană 171
Conferinţa Naţională a Minerilor 111
confiscări. *Vezi* chiaburi; colectări; dechiaburire: forţată
conflictul chino-sovietic 197
Congresul de la Berlin 26
Congresul Prizonierilor Români de la Krasnogorsk 62
Congresul Sindicatelor (Cluj, 1923) 40
consilieri sovietici: şi CASBI 293n17; şi colectările 97, 105-106; şi colectivizarea 87-88, 95, 106, 244-245n92; divergenţe cu Secţia Agrară 262n368; şi GOSTAT-urile 97; şi ancheta Ministerului de Finanţe 174, 179; în Ministerul de Interne 123; Makarov (consilier sovietic) 105-106; şi reforma monetară (1947) 78-79, 81-82; şi reforma monetară (1952) 97, 99, 101, 105, 155, 172-173; şi ancheta lui Pătrăşcanu 118-120, 122-124; şi presiunea în epurări 126-127, 275n214; Saharovski

(consilier la Ministerul de Interne) 121, 123, 129; Ţiganov (consilier sovietic) 123; Veretenikov (consilier sovietic) 86, 101; Zlobin (consilier sovietic) 82
consilieri sovietici: CASBI 293n17; colectări 97, 105-106; colectivizare 87-89
consilii populare 100, 105, 172, 178, 258-259n309
Consiliul de Miniştri 21, 70, 86, 97, 108, 113, 170-171, 262-263n7/24. *Vezi şi* Serviciul Secret de Informaţii al Consiliului de Miniştri (SSI)
Consiliul de Război (România) 47
Constante, Lena 123, 125, 205
Constantin, Dinu 306n236
Constantinescu, Miron 74, 76, 81, 83-84, 124, 130, 147, 152, 154, 156, 170, 173-175, 187, 205, 238n154, 249n163, 267n102, 295n52, 297-298n93-94
Constanţa 57, 152, 158, 162
Contemporanul 182
cooperative: meşteşugăreşti 85; de producţie 95; de comerţ (de consum) 85, 98, 172. *Vezi şi* gospodării colective
Coposu, Corneliu 205, 236-237n136, 263n24
Costea, Mirel 122, 205, 269n122-123
Crageşti 92
Craiova 47, 152
Cristea, Ilie 263n26
Cristescu, Gheorghe 43-44, 192, 205, 221n63/72
Cristescu, Pavel 104, 131
Crucea Roşie din România 191
Csaszar (Czaszar), Ana 48, 223n91
Csaszar, Ştefan 223n91
Cuza, Alexandru Ioan 29, 32

D

dadaism 39
Dan, Fiodor 200
Dan, Lydia 311n96
Danielopol, Dumitru G. 115
DCSP. *Vezi* Direcţia Controlului Străinilor şi Paşapoartelor 147
dechiaburire: forţată (confiscări) 102; „auto-dechiaburizarea" prin donaţii 101. *Vezi şi* chiaburi; colectări
Decretul cantoniştilor 28
DEF (poliţia secretă din Ungaria) 170
deişti 18
democraţii populare 87, 128, 195, 199, 236n134. *Vezi şi* state-satelit
deportări 76
destalinizare 111, 190, 192, 274n208
devierea de dreapta 78, 80, 109-111, 130-131, 173, 176, 182, 199, 211n8. *Vezi şi* Pauker, Ana (epurarea)
Didenco, Vania 69, 113
Dimitrov, Gheorghi 48, 64, 69, 171
Dinu (lt.-maj., Ministerul de Interne) 124
Direcţia Controlului Străinilor şi Paşapoartelor (DCSP) 147, 149, 151
Djilas, Milovan 56, 224n110
Dobrogeanu-Gherea, Alexandru 51, 221n72
Dobrogeanu-Gherea, Constantin 37
Doftana (închisoarea) 50
Dolj (judeţul) 89, 90, 106
Dombrowski (brigada) 126
Dorohoi (judeţul) 30, 31
Drăghici, Alexandru 76, 117-118, 123-124, 129-130, 170, 179, 189, 205, 223n91, 284n81
Drăgoeşti 247n140
Droz, Humbert 39
Dubnov, Simon 20
Dulgheru, Mişu 122-123, 205; ancheta anti-semită 186, 287n129
Dumbrăveni (închisoarea pentru femei) 49-50, 59, 191
Dumitrescu, Camil 205, 236-237n136
Dunăre - Marea Neagră, Canalul: deportări ale chiaburilor 102; şi Gheorghiu-Dej 77; ritmul de lucru 77; şi Pauker, Luca 77, 239-240n157-158/162; şi rezistenţa ţăranilor 90; şi Stalin 77; procesele administratorilor Canalului 77, 239n160

E

Editura pentru Literatură 182
Editura Politică 189
Eftimiu, Barbu 217-218n88
Ehrenburg, Ilya 157
Eidlitz, Zoltan 186, 205, 250n176, 281n50
Einhorn, Wilhelm 273n182, 276n234
Elbert, Roza 222n87
Elias (spitalul) 191
Elveţia 38-39, 63, 166
emigrarea evreilor din România 144-155, 164, 166, 177, 283n79, 286n116, 291n58; opinia generală despre 146; acţiunile guvernului de facilitare a 144-145, 151, 153-154; emigrarea în masă (primăvara 1950) 144, 151-152, 164, 282-283n69/77, 308n6; activităţi ale Miliţiei de încurajare 154, 283n71; acordul Namir-Pauker 147-148; şi Ana Pauker 15, 146-151, 183, 186, 285n109; *alia roşie* 281n40; noi restricţii (1950-1951) 152-153, 164, 284n93/95; anii 1948-1949 144, 147-149; setul de criterii emis de guvern 147, 149, 151-152; interdicţia 153; *alia gimel* 145, 147
emigrarea evreilor în Israel (*alia*): din Cehoslovacia 286n116; din Ungaria 286n116; transporturi clandestine pe mare spre Palestina

(1944-1948) (*alia bet*) 145; imigrare clandestină spre Palestina (1945-1948) (*alia alef*) 145; din Polonia 286n116; sovieticii despre emigrarea din statele-satelit 144-145, 147-148, 155, 279n14
Enoin (ofiţer în Ministerul de Interne) 179
Europa 15-18, 30-31, 34, 170, 193; Europa Răsăriteană 24, 33, 37-38; Europa Occidentală 17-18, 27, 195, 272n173
Europa Occidentală 17-18, 195, 272n173
evrei revoluţionari 15, 200; şi socialismul cosmopolit 18, 201; internaţionalismul 18, 200; aspiraţii ale 201; ura de sine 14, 33, 35, 202, 217n87; femeile 36-37
evrei români 13, 15-16, 35, 144-157, 164-167, 283n71; burghezie 23, 28; comunitatea din Bucureşti 23; proprietăţi confiscate 145; prezenţa în regimul comunist 16, 19, 146, 201; imigrarea în Israel (*vezi* emigrarea evreilor din România); expulzări din satele româneşti 29-31; Federaţia Comunităţilor Evreieşti 182; ca pătură mijlocie străină 17; supravieţuitori ai Holocaustului 144; *hrişovelţi* 28; sărăcirea 23, 28, 144-145; Comitetul Democrat Evreiesc (CDE) 181, 186; absenţa mişcărilor revoluţionare 36; şi afacerile în zonele rurale 16-17, 28; impactul reformei monetare din 1947 145; evrei pământeni 27; Ana Pauker despre opresiunea 148; în Securitate 146; epurarea din PMR 182, 201; *alia roşie* 148; înlăturarea din economia românească 32; ca ţapi ispăşitori 29; partidele socialiste sioniste 36; veterani ai războiului civil spaniol 131, 276-277n234; Uniunea Evreilor Pământeni 26
evrei sovietici: arestarea elitei 148 (*vezi şi* antisemitismul sovietic); deportări 187; importanţa în consolidarea regimului sovietic 16, 200; antisemitismul stalinist 146
evreii: adoptarea economiei de piaţă în Franţa postrevoluţionară 16; americani 279n14; asimilarea 18-20; asimilarea femeilor 33; educaţia femeilor în Europa Centrală şi de Est 24-25; clasă mijlocie străină 17; în Evul Mediu 17; „grupuri sociale marginale" 17; deschizători de drumuri 16, 201; modele recurente în istorie 16, 201; imaginea de sine a tinerei generaţii 33; mobilitatea socială 16; stereotipuri antisemite 34; ocupaţii tradiţionale 18-19

F

Fabian, David 51
faţionism 174
fanarioţi 26
fascism 15, 48, 193
Făgăraş (judeţul) 89-90, 92
Fălciu (judeţul) 90
Federaţia Comunistă Balcanică 43
Federaţia Comunităţilor Evreieşti 181. *Vezi şi* evrei români
Felix, Ida 205, 314, 275n211
ferme de stat. *Vezi* GOSTAT
Feurştein (Iacob), Adam 297n86
Field, Noel 126
Filantropia (cimitirul) 161
Filimon, Sârbu (gospodărie colectivă) 92
Fischer (fraţii) 30-31
Fischer, Ernst 46, 53, 222n83
Fischer, Heinrich 38-39
Florescu, Mihai 127-128, 131, 205, 277n246
Florescu, Yvonne 131
foamete (în România, 1946-1947) 82, 144-145, 242n42-43
Foriş, Ştefan 57, 59, 63-64, 71, 112, 121, 228n30; înlăturarea 71, 113, 228n29, 234n107
France Press (agenţia) 171
Franco, Francisco 111, 277n250
Franţa 16, 18, 37, 42, 46, 59-60, 63, 67, 111, 125, 127, 131, 183, 195, 272n173; lagăre de internare 272-273n173/187, 278n252. *Vezi şi* Partidul Comunist Francez (PCF); Rezistenţa franceză, veterani
„Frăţia Sionului", şcoala primară (Bucureşti) 24-25
Freud, Sigmund 43
Freytag, Gustav 34-35
Fried, Eugen (tovarăşul Clement) 46, 51, 57; caracterizare 46; tată al celui de-al treilea copil al Anei Pauker 47; asasinarea lui 51, 224n121
Friedman, Yţhak (rabin) 158, 165-167, 185, 288n141, 291n66
Frontul Naţional Democrat (România) 62, 185, 229n40
Frontul Plugarilor 98
Frontul Popular 47

G

Gaisinschi, Elvira 226n167, 277n236/250
Galaţi 30, 57, 106
Ganev, Dimitrie (Demiter) 223n91, 235n122
Garda de Fier 48-50, 67-68, 70, 228n21; şi Ana Pauker 67-68, 177; „regimul legionar" 49
Gaston Marin, Gheorghe 72, 127-128, 131-132, 205
Gavriliuc, Mihai 181
„Gărzile Patriotice" 234-235n107
Gârbău 91
Geneva 38-40

Georgescu, Teohari 63-68, 72-73, 76, 78, 82, 98, 100, 102-104, 112, 115, 117-118, 128-129, 149, 152, 154, 158, 166, 174-175, 177, 183, 186, 234-240n107/126/134/148/160/6, 242n42, 256n277, 266n86, 272n173, 274-275n207/214, 283-284n77/93, 286-287n119/129, 295n41, 298n102; campania împotriva chiaburilor 102-103, 256n282; arestarea lui 183; şi emisarii israelieni arestaţi 186; şi colectările 103; şi emigrarea evreiască 149-152, 154, 177, 183, 186, 285n103; lipsa de vigilenţă 130; şi Lucreţiu Pătrăşcanu 121-124; ca protejat al Anei Pauker 65, 120; presiuni pentru sistarea arestărilor 130, 275n217; şi veteranii războiului civil spaniol 129-130
Germania 144, 195, 294n20
Germania, Republica Democrată (Germania de Est) 126
Gerö, Ernö 272n173
Gestapo 51-52, 113, 121, 183, 224n121
Getzler, Israel 200
Gheorghiu, Ronea 277n236/239/246
Gheorghiu-Dej, Gheorghe 14, 50, 63-78, 81-82, 84-88, 93-114, 117-130, 146, 148, 150, 156, 163, 167-168, 176, 183, 187, 190, 198, 200, 230n56, 236-238n107/122/148, 243n54, 252n222, 261-262n367, 273n189, 275n215, 278n254, 286n119, 295n50/52, 297-298n85/93/102, 308n11/14; numirea ca secretar general al PCR 64; construirea socialismului paşnic 108; Circulara nr. 13 93-94, 97; şi colectările 103-104, 108; şi colectivizarea 85, 87-89, 93-94, 97-98, 246n107, 250n178, 252n222; Canalul Dunăre – Marea Neagră 77, 239n159; distrugerea documentelor de arhivă 20, 122; şi GOSTAT-urile 97; despre duşmanii infiltraţi 109, 119, 128, 275-276n209/228; facţiunea „internă" a 64; despre Garda de Fier 68; şi emigrarea evreiască 147, 284n79/93; despre chiaburi 98, 100-101, 103-104, 109; şi Vasile Luca 65, 81, 171; despre recrutările în masă de membri PCR 68; negocierile cu americanii şi britanicii (1946) 72; şi intelectualii din partid 113, 263n26; şi vechea gardă a partidului 131-132, 278n253; şi Lucreţiu Pătrăşcanu 112-125, 264n39/41; despre Ana Pauker, instigare la epurări în partid 111-112, 274n208; despre Ana Pauker ca asupritor al ţăranilor 78; despre autonomia ţăranilor 81; şi TOZ-urile 95, 252n222; articolul din *Pravda* 74, 122, 128, 130, 275-276n209/228; poziţia precară în 1948 72-74, 236n126; şi agenţi sovietici 69; şi SOVROM-urile 72, 236n122; şi veteranii războiului civil spaniol 127, 132, 272n173; discurs la a treia Conferinţă a Cominform-ului 118; şi SSI 120; şi stalinismul 77, 94, 127, 168, 199; şi sionismul 148, 150, 281-282n44/60
Gibbon, Edward 21
Gitlow, Benjamin 56-57
Giuleşti 73, 273n189
Giurgiu 145
Gogioiu, Mircea 86
Goldstein, Dori (Rudi) 57-58
Goldstein, Max 43
Goldstücker, Eduard 53
Gomułka, Władisław 306n237, 311n91
Goncearuc, Petea 69
Gorj (judeţul) 89
gospodării colective 84-98, 100, 109, 164, 177, 199, 247n140, 249n153, 254n241, 283n71; măsuri de consolidare prin forţă în vara anului 1950 90-91, 249n158; în vara-toamna anului 1952 97, 106-107, 261n367; sistarea creării (1950-1951) 92, 177; donaţii ale chiaburilor 101; lipsa de terenuri 101; număr (1951) 92-93, 245n97, 249-250n168; număr (1953) 97-98; proasta funcţionare 92; refuzul ţăranilor de a munci în 92, 247n139; încurajarea iniţiativei ţăranilor 86-87; atenuarea ritmului de creare 92. *Vezi şi* colectivizarea, în România
GOSTAT 96-97, 246-247n114/136
Gottwald, Klement 127, 131, 206
Grimberg, Leizar 223n91
Griviţa (greva ceferiştilor) 47
Gromîko, Andrei 160
Groza, Petru 63, 66, 70, 98, 146, 206; guvernul 63, 66, 70
Gruia 247n140
Gruia, Charlotte 116, 119, 125, 131, 206, 236n126, 249n153, 274-275n201/207/211, 277n246, 283n79
gulag 192-193

H

Haberer, Erich 201, 202
Hager, Israel (rabin) 291n78
Haifa 162, 184
Haifa (Institutul Politehnic) 184
Hasdeu, B.P. 27, 214n25
Hasefer (librărie) 35
Hashomer Hatzair (mişcarea) 15
Hazaz, Haim 18
Healy, Dorothy 196
Herbach, Iancs 223n91
Hida 92
Hilferding, Rudolf (*hilferdingism*) 74
Hitler, Adolf 15, 67, 111, 193

Holocaust 15, 156-157, 187
Holostenko (Barbu), Vitali 57-58
Hrulev, Andrei 172
Hruleva, Esfir 172
Hruşciov, Nikita 111, 118, 132, 190-192, 274n208, 306n243; „raportul secret" 132
Hunedoara 76

I

Iacob, Alexandru 169-170, 178-179, 186, 206, 238n154
Iacobovici, Eugen 47
Ialomiţa (judeţul) 104, 106, 257-259n289/309
Iancu, Melania 147
Iaşi 28, 31, 57, 105-106
Iatrov (ministru adjunct sovietic) 238n154
Ibarruri, Dolores 13, 278n252
Ierusalim 184
Ileana, prinţesă de România 6
Ilfov (judeţul) 89-91, 102, 247n140, 256n277
Iluminism 18, 19
industria grea 81, 85, 107, 153, 171-172
industrializare 45, 77, 80, 83-85, 194; linia stalinistă 77
Institutul „Marx-Engels-Lenin" 63
Institutul nr. 205 62, 64. *Vezi şi* Comintern (Internaţionala Comunistă)
Internaţionala 192
Israel 144, 147-155, 158-160, 167, 171, 176, 181, 183, 185-187, 190, 195, 202, 280-281n37/50; emisari arestaţi 149-150, 154, 186, 282n60, 308n6; Ambasada de la Bucureşti 164, 166, 184-186, 281n51, 285-286n103/119, 308n6; Partidul Comunist din 148; Ministerul de Externe al 164, 184
istoria orală, credibilitatea 21-22
Italia 46
iudeo-bolşevism 15
Iudin, Pavel 118
Iugoslavia 73, 82, 127, 130-131, 145, 178, 181

Î

întovărăşiri 87, 95-96, 251-252n198/222

J

jandarmerie 113
Jdanov, Andrei 72, 99
Jemciujina, Polina 148, 171, 187
Jianu, Marin 104, 153, 206, 285n103
Jilava (penitenciarul) 117, 125
Joint Distribution Committee 145, 185-186, 281n58
Joja, Athanase 263n26, 293n17/19
Judt, Tony 20
Jupa 92
Jurnalul Annei Frank 156

K

Kajesco, Vilma 50, 223n91
Kamenev, Lev 200
Kaufman, Emanoil 223n91
Kautsky, Karl: teorii asupra chestiunii evreieşti 34-35
Kavtaradze, Serghei 69-70, 74-75, 174, 178, 299n126
Kazan (închisoarea) 197
Kéléti, Alexandru 170
Kiev, afacerea 181. *Vezi şi* antisemitismul sovietic
Kirov, Serghei 262n11
Klarman, Joseph 159, 307n6
Köblös, Elek 43-45, 51, 55, 57
Koestler, Arthur 54, 193, 196, 225n138-139, 309n45
Koffler, Remus 119, 121, 123, 125
Komar, Waclaw 278n251
Köröси-Crişan, Sandor 221n72
Kostov, Traicio 118, 128, 183, 190; procesul lui 119-120, 126-127, 272n176
Krasnogorsk 62
Kremlin 16, 18, 46, 56, 66, 69-71, 88, 102, 114, 122, 155, 170, 174, 187, 195, 199, 297-298n93
Krug, Samuel 223n91
Kronstadt, marinarii de la 52-53
Kun, Béla 57-58

L

Lachenal, René 39
Laci, Ládislau Adi 170, 223n91
Lahrman, Hal 227n19, 287n128
Lasalle, Ferdinand 33
Lavrentiev, Anatoli 178
Lazitch, Branko 51
Legea meseriilor (1900) 32
Leghia 92
legionari. *Vezi* Garda de Fier
Leibovici, Şlomo 164
Leipzig 48
Leivetman, Israel 166
Lenin, Vladimir Ilici 16, 39, 41-42, 46, 51-53, 83, 85, 148, 192, 196, 201; despre ţărănime 80, 84; respingerea moralităţii 52
leninism. *Vezi* bolşevism; comunism
Leonhard, Wolfgang 193, 225n138-140, 278n252
Lesakov, V.I. 72
Levanon, Israel 158, 219n28
Levina, Revekka 172

Lieblich, Sandu 180, 186-187, 293n9
Life 13, 63
Liga Apărării Naţional-Creştine (LANC) 48-49
Liga arabă 147
Liga Generală Muncitorească a Evreilor (Bund) 36, 148; deziluzia intelectualilor cosmopolitişti în 37; femei în 36; cercurile muncitoreşti ale 37
Loewenstein (Lavi), Theodor 281n51
London, Artur 272n173
Luca, Elisabeta 171, 179-180, 182, 186
Luca, Vasile 57, 62, 65-67, 69-73, 76, 78, 99, 106, 118, 123-124, 130, 148, 162, 175-177, 179, 182-183, 186, 201, 229n40, 236n126, 250n176, 258n304, 264n39, 281n50, 286-287n119/129, 306n236, 308n6; poziţii antisovietice 169, 293-294n17; arestarea 180; şi CASBI 169, 293-294n17/19; şi colectivizarea 85, 88-89, 246n107; şi Canalul Dunăre – Marea Neagră 77, 239n157; definiţia chiaburilor 100, 254n241/245; înlăturarea din Ministerul de Finanţe 173-174, 297n70; şi Gheorghiu-Dej 65, 74, 169, 173; şi emigrarea evreiască 150; despre încurajarea industriei grele 81, 172; despre Ana Pauker şi „chestiunea evreiască" 156; despre Ana Pauker şi ţărănime 172; epurarea 77; despre creşterea preţurilor la produsele agricole 80-81, 241n30; aservirea faţă de Ana Pauker 65; bolnav de sifilis 169; procesul 180, 187; campania de verificare 238n148; şi sionismul 150, 171, 186, 282n60
Lukács, Georg 193
Lupan, Radu 182
Lupu, Nicolae 221n62, 230-231n61
Lustig, Carol 157
Lustig, Eva 157
Luxemburg, Rosa 13, 33, 201

M

Madgearu, Virgil 221n62
maghiari: şi epurările sovietice 125, 127; în PCR 196, 201; în Transilvania 114
Magnitogorsk 56, 58
Maievschi, Mihai 299n133
Makarov (consilier sovietic) 105. *Vezi şi* consilieri sovietici
Malenkov, Gheorghi 97, 118, 124
Malmezon (închisoare) 189
Manchester Guardian 170
Manea, Tudor 274n201
Maniu, Iuliu 221n62, 236-237n136
Manole, Manole H. 62
Manuilski, Dmitri 46, 51, 57-58, 69, 75
Manuilski, Varia 51, 192
Marcovici, Şmil 223n91
Marea Britanie 72, 130, 146-147, 279n14; evaluarea antisemitismului în România de către diplomaţi britanici 156; embargo în Palestina impus de 145; comandamentul din Cairo (al doilea război mondial) 119, 121; servicii secrete ale 117-119, 121, 189; mandatul Palestinei 145
Marea criză economică 193
Marea Neagră 77, 88, 102, 160, 281n40, 235n160
Marea Teroare 14, 38, 51-53, 60, 69, 193-194, 199; exterminarea comuniştilor străini în timpul 51; procesele de la Moscova în timpul 197; şi veteranii războiului civil spaniol 224n117
Marinescu, S. 131
Marx, Karl 157, 192
marxism-leninism 101, 148
Maurer, Ion Gheorghe 48, 72-74, 79, 94, 114, 211n7, 231n72, 235-236n122/128, 250n184, 263n22, 273n185, 294n20
Mazuria (Polonia), lagăre pentru „cosmopoliţi" 187
Măciuca 90-91
Măgurele 91
Mănescu, Radu 169, 230n56, 251n198
mecanizarea agriculturii 30-31, 87; poziţia Anei Pauker faţă de 83, 91
Mehedinţi 89
Meir, Golda 13, 155
Melbourne, Roy M. 230-231n61
Mendel, Hersh 53, 55-57
menşevici 36, 200
Mezincescu, Eduard 124, 266n84
MGB 69, 126, 174, 181
mişcarea sionistă în România 160, 171, 182, 184; arestarea liderilor 153, 164-165, 184-185; dizoluţia 149-150, 184-185; *Hashomer Hatzair* 15; perioada interbelică 16; *Poalei Mizrahi* 160, 166; demonstraţii de protest (1949) 149; măsuri represive 148; după al doilea război mondial 144; procesul liderilor 167
Micfalău 91
Micle, Teodor 123
Micu, Andrei 131, 274n197, 276n234
Mihai I, regele României 112
Mihail, David 276n234
Mihalache, Ion 221n62, 223-224n109
Mikoian, Anastas 175
Mikunis, Şmuel 148, 281n44
Miliţia. *Vezi* Ministerul de Interne
Minc, Hilary 170
Ministerul Afacerilor Externe. *Vezi* Ministerul de Externe
Ministerul Afacerilor Interne. *Vezi* Ministerul de Interne

Ministerul agriculturii 68, 86, 88, 177, 209, 225n268
Ministerul de Externe 68, 127, 151, 157, 178, 181, 198, 237n136; Direcţia de Afaceri Economice 178; „Ministerul de Externe al Femeilor" 172
Ministerul de Finanţe 100, 169-170, 173, 281n50, 293-294n17; arestarea unor lideri din 179, 299-300n133
Ministerul de Interne 102, 111, 118, 123-124, 127-128, 131-132, 145, 149, 151-153, 158, 162, 175-176, 178-180, 183, 234n107, 239n160, 277n239; Direcţia de anchete penale 122; unităţile de grăniceri 130, 145; Miliţia 89, 102, 104, 106, 123, 151, 154, 247-248n140, 283n71, 285n103; ancheta lui Pătrăşcanu 120-121; epurarea din 123. *Vezi şi* Securitatea
Ministerul Economiei Naţionale 72
Ministerul Industriei şi Comerţului 79, 236n128, 241n30
Ministerul Industriilor Metalurgice şi Chimice 127
Ministerul Justiţiei 102, 115, 116
Ministerul Poştelor şi Telecomunicaţiilor 186, 278n254
Ministerul Sănătăţii 149
Mitin, Mark Borisovici 174, 297n85
Moghioroş, Alexandru 48, 88, 93-94, 97-98, 101-105, 129, 168, 170, 173-176, 187, 189-190, 223n91, 250n174, 255n268, 257n293, 274-275n207/211/214/217, 292n2, 296-298n70/93
Moldova 26-28, 30-31, 145, 160, 164, 201, 242n42
Molotov, Veaceslav 64, 70-71, 115, 148, 171, 175, 187, 194
MOPR. *Vezi* „Ajutorul Roşu", Comitetul Internaţional al
Morgenthau, Henry 181
Moscova (procesele) 187, 197. *Vezi şi* Marea Teroare
moscoviţi 146, 183, 196-197, 199
Munteanu, Ionel 131
Muntenia (Ţara Românească) 26-28
Mureş (judeţul) 89, 92, 102
Mussolini, Benito 227-228n21
MVD 187

N

naţionalism burghez: campania împotriva 170; şi antisemitismul 181. *Vezi şi* antisemitismul sovietic
Nachtigal, A. 48
Nagy, Mihai 89
Nagy, Ştefan 223n91
Namir, Mordechai 147, 171, 211n2, 280n32
Narodnaia Volia 18, 201
naţionalizare 73
nazism 193
naziştii 51, 67, 82, 194
Negruzzi, Ella 48
Neumann, Carol 128-129, 131, 186, 277n238
New York Times 192
Nicolau, Serghei 69, 151
Nicoll, Platten 39
Nistor, Alexandru 186
NKVD 51, 68-69, 145, 190
Noua Politică Economică (NEP) 45, 53
Nove, Alec 243n58

O

Odorhei (judeţul) 89
Odverem 92
Olteanu, Radu 191, 239n162
Oprişan, Mircea 127, 283-284n79, 295n52
Oradea 57, 67, 100
Oren, Mordechai 181
Orenstein, Kiva 158, 166
Organization for Education Resources and Technical Training (ORT) 281n58
Organizaţia Naţiunilor Unite (ONU) 145, 165
Otopeni 189, 307n6

P

Pacepa, Ion Mihai 186-187, 271n164
Pactul germano-sovietic 50-51, 60, 145, 193
Palestina 145, 147, 151, 156, 158, 160-162, 171
palestinieni 155
Pampuch-Bronska, Wanda 55
Paris 11, 44, 47, 51, 55, 59, 114, 192
Paris (Conferinţa de Pace) 114
partide istorice: arestarea liderilor 75, legătura dintre Pătrăşcanu şi 116
Partidul Comunist (bolşevic) din Uniunea Sovietică (PCUS) 66, 71, 99; Secţia Externă a Comitetului Central al 118; al XX-lea Congres 132, 190
Partidul Comunist (bolşevic) din Ucraina 43, 57, 58
Partidul Comunist din Israel 148
Partidul Comunist din Polonia 51, 69, 306n243; comunişti evrei în 15
Partidul Comunist din SUA 196
Partidul Comunist din Ucraina. *Vezi* Partidul Comunist (bolşevic) din Ucraina

Partidul Comunist Francez (PCF) 44, 46-47, 60, 67, 195
Partidul Comunist German 18, 44, 51, 195
Partidul Comunist Italian 46, 67
Partidul Comunist Palestinian 51
Partidul Comunist Român (PCR) 39, 44-45, 55, 57-58, 71, 79, 112, 114, 121, 160, 169, 192, 221n62; reforma agrară (1945) 82-83, 98, 194; şi naţionalismul 200-201; secţiunea Bucureşti 43, 57; Comitetul Central (*vezi* Comitetul Central al PCR); Comisia Centrală Financiară 119, 121; „cominterniştii" din 14; reprezentanţii în Comintern 43, 262n11; Comisia de Control 116, 119, 129-132, 170; distribuţia pe etnii a membrilor de partid 15-16; lupta dintre facţiuni 57-58, 226n155; interdicţia din 1924 40; facţiunea „internă" 65, 146; recrutarea în masă (1944-1945) 67-68, 76; fuziunea cu social-democraţii 78; facţiunea „moscovită" 65, 146; Conferinţa naţională (octombrie 1945) 64, 234n107; comisia din 1968 117, 121, 284n81; vechea gardă 127, 171, 186, 201, 278n253; conducerea provizorie (1944-1945) 64, 112, 234n107; rezistenţa la dominaţia Comintern 58; „românizarea" 17, 145-146, 201, 212n22; şi al doilea război mondial 63-64, 228n30; neglijarea comunităţii evreieşti 144-145. *Vezi şi* Partidul Socialist Comunist din România (PSCR)
Partidul Conservator 37
Partidul Muncitoresc Român (PMR) 78, 118-119, 149, 164, 184, 186, 297n77; accentuarea disputelor dintre facţiuni 77; campania împotriva chiaburilor 100-102, 109, 255-258n257/277/293/304, 261-262n367 (*vezi şi* chiaburi); Comitetul Central (*vezi* Comitetul Central al PMR); colectivizarea 77, 85-98, 163, 167, 198, 245-249n97/114/136/139-140/158, 261-262n367 (*vezi şi* colectivizarea în România); comisia de anchetă a Ministerului de Finanţe şi a Băncii Naţionale 169, 173, 175-176, 179; comisia de anchetă a cazului Ana Pauker 189-190, 308n6; Comisia de anchetă a veteranilor războiului civil spaniol 126, 129, 273n181-182; Comisia de Control 116, 119, 129-132, 170, 236n126, 274-275n207/211, 277-278n239/250, 284n84; Comisia de Control Economic 169; Congres I (februarie 1948) 116-117, 238n148; definiţia chiaburilor 99; facţiunea „internă" 65, 146; şi emigrarea evreiască 146-154; facţiunea „moscovită" 65, 146; „politici ţărăniste, nemarxiste" 172-173; epurarea evreilor 182, 201; „românizare" a 201; verificarea membrilor 76-77, 168
Partidul Naţional 221n62
Partidul Naţional Liberal 37, 48, 66, 262n7
Partidul Naţional Ţărănesc 66, 114, 230-231n61, 236-237n136
Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România (PSDMR) 15, 36-37, 39, 59
Partidul Social-Democrat din Austria 18, 34; şi antisemitismul 18; revolte socialiste 51
Partidul Social-Democrat din Germania 18
Partidul Social-Democrat din România 67, 75, 78, 309n56
Partidul Socialist Comunist din România (PSCR) 39. *Vezi şi* Partidul Comunist Român (PCR)
Partidul Ţărănesc din România 43, 221n62-63
Patriciu, Mihail 131, 186
Pauker, Ana, politicile agrare: despre ţăranii arestaţi 104-106, 108; şi colectările 104-108; colectivizarea 82, 84-88, 91-95, 243n54, 245n97, 249n153/163; şi GOSTAT-urile 96-97; şi chiaburii 98-103, 105, 108, 198, 253n228/233, 257n289; despre socialismul pe cale paşnică 93, 106, 198; „patron" al ţărănimii 20, 110, 202; promotor al politicilor agrare „ţărăniste" 78-79, 110, 173, 200; despre creşterea preţurilor la produsele agricole 79-80, 172, 241n30, 296n65; despre impozite 172, 296n64; şi colhozurile 95-96, 251-252n198/222; despre comerţul cu ţărănimea 79-80, 172, 260-261n345, 296n65
Pauker, Ana, politici şi atitudine faţă de evrei: şi emisarii israelieni arestaţi 150, 154, 282n60, 308n6; şi liderii sionişti arestaţi 165, 167, 291n66; şi desfiinţarea organizaţiilor sioniste 150; profesor de ebraică şi studii evreieşti 35; şi Holocaustul 156; şi Israelul 155, 286n119; şi emigrarea evreiască 15, 145-151, 183, 186, 285n109, 308n6; identitatea evreiască 155, 157; şi „chestiunea evreiască" în România 156-157, 201; şi tradiţia evreiască 156-157, 201; şi Golda Meir 13, 155; şi Şmuel Mikunis 148; şi Mordechai Namir 147, 171; rezoluţia Biroului Politic asupra sionismului 148, 280-281n37; şi *Alia Roşie* 148; relaţia cu familia de evrei ortodocşi 20, 157-161, 201; şi încercarea lui Zalman Rabinsohn de a reveni în Israel 163, 195; intervenţia lui Zalman Rabinsohn în problema sioniştilor 166; şi ura de sine 13-15, 33-35, 156, 201, 287n119; şi Reuven Rubin 149; sensibilitatea faţă antisemitism 156, 160; despre antisemitismul lui Stalin 155; şi procesul liderilor sionişti 166-167, 199; şi sionismul 167, 202
Pauker, Ana, profil psihologic: curaj 199; duplicitate 198; starea emoţională după intervenţia chirurgicală 168; starea emoţională în timpul

epurării şi după aceea 189-190, 308n6; frica de sovietici 69, 71, 73, 128, 199, 235n115; fidelitatea faţă de sovietici 128-129, 294n20; loialităţi multiple şi contradictorii 20, 35; dreptul la o recompensă morală 195; comunistă sinceră şi devotată 192

Pauker, Ana, epurarea: 17-18, 22, 65, 75-78, 108-109, 122, 131-132, 144, 160, 167-190, 240n162, 248n146, 262n368, 276n228, 302n177/183, 312n91; şi campania anticosmopolitistă 182; şi antisemitismul 181, 201; şi „antisionismul" 171, 199; arestarea 182, 185; politica de cadre 185; şi colectările 104, 177; şi colectivizarea 98, 177; şi condamnarea lui Pătrăşcanu 111, 123-124, 186; 306n236-237; acuzaţii de spionaj 154, 176, 182-183, 189; şi facţionismul 174, 198; ca femeie 172, 295n50; detenţia 183, 187, 189; şi Garda de Fier 154, 177; şi Israel, sionismul 177, 185; şi emigrarea evreiască 152, 154, 177, 183, 185; şi chiaburii 104; şi „devierea de stânga" 177, 190, 199, 211n8, 252n221; şi Emil Pauker 171, 189; promovarea politicilor agrare „ţărăniste şi antilenineste" 78; şi promovarea femeilor în Ministerul de Externe 172; şi Zalman Rabinsohn 171; şi refuzul de a-l denunţa pe Marcel Pauker 177; şi eliberarea emisarilor israelieni 154, 177, 186; şi vigilenţa revoluţionară 111, 128, 130, 177, 275n209; şi „devierea de dreapta" 78, 109-111, 130, 175, 186, 211n8; procesul 185; şi procesul Slánský 181, 199; presiunea sovieticilor pentru 174-175, 179; şi Stalin 172, 175, 186, 295-296n50/52, 298n93; supravegherea 178, 299n132

Pauker, Ana, la putere: acţiuni potrivnice liniei sovietice 15, 20, 66, 99, 101, 107-110, 122, 129-130, 156-157, 198-199, 255n265, 262n368, 294n19; numirea în postul de ministru de Externe 63, 227-228n19; şi arestarea liderilor partidelor istorice 75, 237n136-137; şi CASBI 169, 227-228n19; charisma 74, 236n134; despre coaliţia cu partidele istorice 66, 68, 74, 200, 230-231n61; şi Canalul Dunăre - Marea Neagră 77, 239-240n158/162; şi deportările din zonele urbane 76; încurajarea industriei grele 81; şi planul cincinal 77, 81, 84, 87, 93, 199, 249n163; şi Ştefan Foriş 59, 63-64, 234-235n107; şi Teohari Georgescu 65-67, 120, 122-123; spitalizarea 88, 102, 191, 248n142, 252n220; 292-293n2; ca executant al ordinelor staliniste 14-15, 52, 202, 211n8, 252n222; ca instigator al epurărilor în partid 111, 189, 202, 274n208, 278n260; poziţia sa influentă în conducerea de partid 65-66; despre integrarea necomuniştilor în socialism 68, 99, 197; şi Garda de Fier 67; izolarea, 168, 293n7; lipsa legitimităţii politice 200-201; despre grandioase proiecte de construcţie 77, 239n158; şi Vasile Luca 65-66, 74, 76-81, 85, 88, 100, 109-110, 171-173, 294n19; recrutarea în masă 68; facţiunea „moscovită" 65; şi naţionalizarea 73-74; şi răsturnarea lui Ion Antonescu 66, 230n59; şi Lucreţiu Pătrăşcanu 112, 114-117, 120, 122-124, 198, 264n39/51; dispute politice cu Gheorghiu-Dej 66, 68, 74-77, 81, 87-89, 93-94, 97-98, 100-101, 103, 108, 115, 120, 132, 163, 172-173, 198, 241n30, 275n209; poziţii dejucate de sovietici 66, 68, 75, 95-97; represiunea posbelică 67; lupta pentru putere cu Gheorghiu-Dej 68, 70-71, 74-75, 77, 132, 168-169, 172, 176, 200, 236-237n128/135; şi burghezia 68, 232n80; în căutarea duşmanilor infiltraţi 128, 274-275n208/211/214; ca exponent al sovieticilor în România 52, 66, 128; şi veteranii războiului civil spaniol 126-129, 190, 199, 274-275n201/208/214-215; şi linia stalinistă privind lupta de clasă 108, 130; şi campania de verificare 76, 128, 238n148; „Ministerul de Externe al Femeilor" 172. *Vezi şi* Pauker, Ana, politici agrare; Pauker, Ana, politici şi atitudine faţă de evrei; Pauker, Ana, epurarea

Pauker, (Rabinsohn) Ana, cariera politică înainte de 1944 36-62; arestări în anii '20 40, 47; şi lupta „facţionistă" din PCR 57; şi Freud 43; acuzaţia denunţării lui Marcel Pauker 14, 52, 224n123; şi Şcoala Leninistă 45-46; şi Manuilski 46; şi pactul germano-sovietic 50, 60; atitudinea opoziţionistă din anii '20 43-45, 53; predominanţa 14, 45, 50, 53, 62, 69, 189, 199; raţiuni pentru a deveni socialist 36, 200-201; raţiuni pentru a deveni comunist 41-42, 220n48; refuzul de a-l denunţa pe Marcel Pauker 58-59; parte semnatară a dizolvării Comintern-ului 52; colectivizarea sovietică 56, 82, 242n39; instructor Comintern în Franţa 46-47; procesul 47-48

Pauker, Ana, viaţa particulară: asimilarea 33; copiii 40, 47; cancerul 88, 100, 129, 163, 168, 192, 198-199, 248n142, 252n220, 292-293n2; copilăria 23-25, 33; moartea 192; moartea primului născut (Tanio) 41; comportamentul în familie 195; şi Eugen Fried 46-47; femeia 14, 19-20, 25, 64, 172, 178, 199-200, 295n50; şi Marcel Pauker 35,

38-41, 43-45, 47, 51-52, 58-60, 177, 191-192, 198-199, 309n32; studii la Geneva 38-39; sinuciderea fratelui mai mic 39-40, 56, 165, 219n28
Pauker, Emil 171, 189, 285-286n109
Pauker, Marcel (Luximin) 38-40, 43-47, 69, 160, 171, 177, 192, 198, 220-222n48/62/72/87, 224n123, 309n29/32; activitatea în PSCR 39-40; arestarea şi executarea 51; autobiografia 35, 38, 41; trăsături personale 35, 38; decesul micuţei Tanio 41; lupta „fracţionalistă" 57; şi Freud 43; identitatea evreiască 35; şi ţăranii români 35; şi Uniunea Sovietică 56, 225n144
Pauker, Simion (tatăl lui Marcel) 308-309n31
Pauker, Tanio 40-41
Pauker, Titi 75, 161, 264n51, 309n32
Pauker, Vlad 47, 61, 189
Pătrăşcanu, D.D. 112
Pătrăşcanu, Elena 113, 230n59, 264n41
Pătrăşcanu, Lucreţiu 40, 43, 57, 60, 70-71, 115, 177, 186, 190, 221n62, 237n136, 266n84/86, 309n29, 311n91; atitudinea antisovietică 112; arestarea 116-117; încercările de a părăsi România 117; şi Emil Bodnăraş 113, 115-116; discursul de la Cluj 114, 116, 264n39; acuzaţii de spionaj 118-120, 124, 245n92; excluderea din PCR 112; execuţia 125; şi Teohari Georgescu 115, 117-118, 121, 123; şi Gheorghiu-Dej 112-114, 116, 119-120, 124, 264n41; ancheta Ministerului de Interne 120-123, 306n236; ancheta partidului 117-118; şi Ana Pauker 48, 70, 112, 115-116, 198, 230n59, 237n137, 264n51; raportul comisiei PCR 117; patriotismul 114-115, 262n7; ostilitatea sovieticilor 262-263n11-12; presiunea sovieticilor 118, 122, 124; popularitatea 112-113, 200; ancheta SSI 118-120; tentative de sinucidere 119; procesul lui 117-120, 122-123, 125
Pătraşcu, Nicolae 67
Pârvulescu, Constantin 57, 64, 129, 178, 283-284n79
Pentru pace trainică, pentru democraţie populară 126, 174, 273n190, 278n252
Perpignan (lagăr) 182. *Vezi şi* Franţa: lagăre de internare
Petrea, Nicolae 228n29
Petrescu, Alexandru 236-237n136
Petrescu, Dumitru 86-87, 130, 236n135, 244-245n92, 249n158, 256-257n277/293
Piade, Moşa 181
Piatra-Neamţ 146
Piaţa Roşie 187
Pietroasa 91
Pinhas, Israel 171
Pintilie, Gheorghe 69, 120, 122, 129, 151, 158, 171, 176, 234-235n107/115, 271n156, 273n181, 282-283n71, 288n6
Pirenne, Henri 16
plan cincinal, primul (1951-1955) 77, 81, 84, 87, 89, 93, 95, 199; planul de colectivizare din 93-95, 249n163
Poalei Mizrachi (mişcarea) 160, 166
Poiana Ţapului 113
Polonia 15, 17, 28, 51, 69, 99, 111, 126, 153, 155, 170, 187, 202, 249-250n168, 278n251, 306n237; emigrarea evreilor din 286n116
Pop, Ghiţă 236-237n136
Popper, Armand 264n51
Portugal, rabinul Zisse 185
Posteucă, Mişa 69
Praga 131, 178, 181-183, 186, 199
Praga (proces). *Vezi* Slánský (procesul)
Pravda 74, 122, 128, 130, 157, 181
Predeal 228n22
Preobrajenski, E. 79
Preoteasa, Grigore 263n26
Prezidiul Sovietului Suprem 191
Pricop (oficial al Ministerului Agriculturii) 94-95
Problemele leninismului 90
Putna 89, 93

R

Rabinsohn, Bella 24, 33-34, 36, 39, 160-161; declaraţia de la Comintern 23, 34, 225n148
Rabinsohn, Dina 160, 163-164, 184
Rabinsohn, Herş Kaufman (Zvi) 23, 33, 137, 158-159, 161
Rabinsohn, Leia 160, 163, 184
Rabinsohn, Sarah 23, 157
Rabinsohn, Ţipora 160
Rabinsohn, Zalman (Solomon) 94, 155-156, 158, 160-167, 183-184, 190, 195, 202, 218n2/28, 280n32, 285-286n103/109, 290-292n58/66/78; anchetarea 162, 164, 171, 184
Racovski, Cristian 37, 59
Radio Bucureşti 182
Radoşoveţchi, Estera (Stela Moghioroş) 48, 223n91
Rajk, László 118, 126, 170, 190, 273n187
Rákosi, Mátyás 74, 125-127, 272n173, 308n11
Rajk (procesul) 118-119, 125, 131-132, 266n84/86, 272-273n173/187; implicarea românilor 125-126; iniţiativa sovietică 125-126
Rangheţ, Iosif 64, 117, 126, 129, 170, 273n181, 275n215,
Raportul Comisiei PCR asupra cazului Pătrăşcanu (1968) 117, 121

„Raportul secret" al lui Hruşciov 190
Raţiu, Anton 113
Rădăuţi 147
Rădescu, Nicolae 63
Răscoala de la 1907 29-30. *Vezi* ţărani români
Răutu, Leonte 175, 181
războiul civil spaniol, veterani 125-126, 272-273n173/176/187, 278n251; brigada Dombrowski 126; şi Marea Teroare 51, 224n117
războiul civil spaniol, veterani români 51, 62, 171, 182, 186, 277n238/248; „agenţi" ai lui Beria 132; şi Gheorghiu-Dej 127; şi Ana Pauker 127-128, 189, 199, 274n201; evrei în rândul 131, 277-278n234; represiunea în România 131-132; Comisia de anchetă a PMR 125-126
război mondial (al doilea) 16, 18, 55, 62-70, 99, 119, 144, 155, 185-186, 194, 199, 272-273n173/187
război mondial (primul) 15, 26, 30, 37, 41, 194
Râmnicu Sărat (închisoare) 50, 59, 180
Râpeanu, Grigore 124
reforma agrară (1945) 82-83, 98-99, 194; impedimente de ordin instituţional 82-83
reforma agrară din 1864 (România) 28-29
reforma monetară (august 1947) 78-79, 172; disputa din cadrul conducerii PCR asupra 79-81
reforma monetară (ianuarie 1952) 97, 99, 105, 173, 176
Regulamentul Organic din 1834 30
Republica Germană de pe Volga (URSS) 46, 82
Republica Populară Română (RPR) 109, 149, 162, 165-166, 182, 185, 281-282n60. *Vezi şi* România
Reşiţa 76, 294n20
revoluţia din februarie 37
revoluţia din octombrie 16, 37, 41, 53, 67, 193
Rezistenţa franceză, veterani 112, 125-128, 131-132, 199, 272n176
Robrieux, Philippe 46
Rogojinschi, Alexandru 128, 275n212
Ro'i, Ya'acov 279n14
România: antisemitism (*vezi* antisemitismul în România); mişcarea comunistă (*vezi* Partidul Comunist Român; Partidul Muncitoresc Român); criza economică (1951) 171, 295n41; foametea 79, 82-83, 145-146, 242n42-43; emigrarea evreilor (*vezi* emigrarea evreiască din România); productivitate scăzută a gospodăriilor colective 87; naţionalism 26-29, 31-32, 200-201; naţionalizare 73-74; terenuri colectivizate (1952) 97-98; explozie demografică 17, 31; represiunea postbelică 67; Crucea Roşie 191; plăţi compensatorii către sovietici 71, 169; mişcarea socialistă 15, 18, 20, 33-35 (*vezi şi* Partidul Social-Democrat al Muncitorilor din România; Partidul Social-Democrat din România); SOVROM-uri 72, 236n122; stalinizarea 75. *Vezi şi* Republica Populară Română (RPR)
Roman, Andrei (Bondi) 130-131
Roman, Valter 126-127, 130-132, 186, 273-274n185/201, 277-278n238/250/254
România liberă (postul de radio al Comintern-ului) 62
România liberă (ziar) 234-235n107, 266n84/86
Rosen, rabinul Moses 23, 155, 161, 184-185, 291-292n78
Roşieşti 90
Rotman, David 181
Rotman, Liviu 280n24/38
Rubin, Reuven 149, 217-218n88, 281n51
Rusia 16, 18, 28, 30, 37-39, 42, 50, 56, 82-83, 145, 172, 195, 200-201

S

Sacra Hevra Kadisha, societatea 161
Sadoveanu, Mihail 75
Saharovski, Aleksandr Mihailovici 121, 123, 129. *Vezi şi* consilieri sovietici
Samoilov (Samuel) (colonel în Armata Roşie) 186
Satu Mare 157
Sauvard, Sanda 131
Sălaj (judeţul) 92
Sârbu, Maria 191, 234-235n107
Sârbu, Victoria 234-235n107
Scânteia 51, 59, 81-82, 127, 130, 182, 245n97, 248n142, 264n39, 266-267n86/92, 273n187
Schatz, Jaff 15
Schiffer, David 161
Schileru, E. 182
Schoen, Ernest 223n91
„Scrisoarea închisă" adresată membrilor PMR 174-175
Scurtu, Natalia 62
Secţia Agrară a Comitetului Central al PMR 87-89, 91-94, 96, 100-103, 105-106, 108; şi campania împotriva chiaburilor (vara 1950) 101-102; şi colectările 103, 105-107; şi planul de colectivizare (primăvara 1950) 87, 245n97; şi descentralizarea colectivizării 88, 92-93, 245n107; şi renunţările chiaburilor la pământuri 101, 255n265
Securitatea 21, 76, 78, 89-90, 102, 120, 123, 126, 131-132, 146, 148, 151, 170-171, 179, 183, 186-187, 189, 192, 224n123, 247-248n140, 254n241; Direcţia I 131
Sencovici, Alexandru 60, 225n144
Serge, Victor 52

Serviciul Român de Informaţii (SRI) 21
Serviciul Secret de Informaţii al Consiliului de Miniştri (SSI) 70, 117-120, 151; Direcţia de anchete penale 120; anchetarea lui Pătrăşcanu 120
Sevcenco, Sergiu 127
Severin (judeţul) 92, 105
Sharett, Moshe 165, 181, 184-185
Shephard, Gordon 227-228n21
Siberia 51, 76, 224n117
Sibiu 89, 103
Sighet 152
Siguranţa 121, 123, 180, 183-184, 186, 234-235n107
Silone, Ignazio 43, 194
Simo, Donca 223n91
Simon, Tereza 60
Sinaia 171
sionism 152, 154, 171, 182-183, 308n6; stereotipuri antisemite 34; campania în blocul sovietic împotriva 148, 170; rezoluţia Biroului Politic al PMR 148, 280-281n37
Siret 147
Skobelev, M.I. 200
Slánský (procesul) 124, 126, 131, 181, 199; complicitatea Anei Pauker 182-183; versiunea românească 131-132, 185
Slánský, Rudolf 17, 178, 181, 186-187, 190
Snagov 117-118, 157, 228n22
Soci 88
Socialismul 40, 221n62
Sofia 171
Soljenîţîn, Aleksandr 197
Soll und Haben (*Debit şi credit*) 34
Someş (judeţul) 91
Sona 92
SOVROM-uri 72, 235-236n122, 238n154
Spania 46, 51, 111, 125-128, 131-132, 155, 171, 183, 272n173, 277-278n250/252
„spanioli". *Vezi* războiul civil spaniol, veterani români; războiul civil spaniol, veterani
Sperber, Manes 42, 193
SS *Transilvania* 154, 158, 162
SSI. *Vezi* Serviciul Secret de Informaţii al Consiliului de Miniştri (SSI)
Stachlovici, Netty 297n86
Stalin, Iosif Visarionovici 14-15, 17, 20, 45, 51-54, 56, 60, 64, 66, 68-75, 77, 80, 83, 90, 94, 96, 100, 107, 111, 115-116, 118, 124, 128, 132, 144, 154-155, 164, 167-168, 170-172, 175, 186-187, 193, 197-198, 201, 221n72, 224n123; campania antisemită (*vezi* antisemitismul sovietic); antisemitismul 122; critici la adresa „politicii ţărăniste" din România 107; şi Canalul Dunăre – Marea Neagră 77, 239n159; decesul 15, 17, 124, 132, 154, 167, 187, 190, 201; despre colectivizarea forţată 83-84, 252n222; şi evreicele 171-172; despre chiaburi 100, 253n232; şi militarizarea statelor-satelit 170, 198; şi epurarea Anei Pauker 172, 175, 186, 295-296n50/52, 298n93; şi a doua reformă monetară în România 172-173
stalinism 14-15, 45, 53, 77, 198-199, 202, 271n160; politica agrară 107; acumularea de capital 79-80; colectivizarea 83-84; industria grea 81, 85; „stalinismul de vârf" 199; impunerea în România 75, 77, 198; epurări 311n91; şi mobilitatea socială 168
staliniţti 21, 39, 52, 55, 155-156, 190, 195-196
Stanislavskaia, Stasia 39
Staszewski, Stephen 193, 197
state-satelit 84, 93, 253n232; campania antisemită şi antisionistă 155, 157, 170-171 (*vezi şi* antisemitismul sovietic); campania antititoistă 111, 125, 128; campania împotriva „naţionalismului burghez" 170; stalinizare forţată 14, 198; întârzieri ale colectivizării 82; impunerea colectivizării 84-85, 94; impunerea militarismului 170; impunerea campaniei de verificări 248n147; căi posibile spre socialism 194-195, 199; emigrarea evreiască 155, 286n116; sovieticii despre emigrarea evreiască din 144, 147-148, 155, 279n14; presiuni sovietice pentru epurări în 125-127; teama de război 75, 170, 198
Staţiuni de Maşini şi Tractoare (SMT) 95, 251n198; întovărăşiri SMT 95, 251n198
Steinberg, Henry 36
Stere, Constantin 221n62
Sternberg, Heinrich 36, 221n72
Stoica, Chivu 296n70
Suceava 152
Suceava (judeţul) 30
Susaikov, I. 70-72
Suslov, Mihail 72, 118
Szabo, Eugen 118, 124, 132
Szakasits, Arpád 196
Szász, Béla 195

Ş

Şafran, rabinul Alexandre 287n128
Şahtî (procesul) 54
Şcoala de partid „Jdanov" 108
Şcoala Leninistă 45, 47, 51, 53-58, 60, 82, 225n138, 242n39; curriculum 45-46; teama din cadrul şcolii 53-55; Marea Teroare şi 51
Şcoala profesională „Raşela şi Filip Focşăneanu" (Bucureşti) 24

Şerban, Bazil 127
Şiperco, Alexandru 236n126, 274-275n207/211/214
Şkoda (maior) (translatorul Kremlinului) 71
Şoltuţiu, Ioan 123-124
Ştefănescu, Alexandru 119, 121, 125, 306n236
Ştern, Lina 181
Şutov, Nikolai 69, 126, 128-129, 174

T

Talmon, Jacob L. 15-16, 145, 201
TASS 118, 266n84
Tătărescu, Gheorghe 49, 66, 75
Târgu-Jiu (închisoarea) 63-64, 68, 113, 263n26
Târgu-Mureş 57, 89
Târgu-Ocna 282-283n71
Târnava Mică 89
Tecuci 89
Teiter, Bernard 191
Teleorman 104-106
Teller, Judd 33
Templul Coral (sinagogă) (Bucureşti) 24
Tereblecea 147
Tescovici, Baruch 287n129
Thorez, Aurore 47, 51, 195
Thorez, Maurice 47, 195
Time 13, 158, 211n1, 218n2
Timişoara 50, 57
Tineretul socialist 221n62
„tinerii hegelieni" 18
Tismanetsky, Nehama 297n85
Tismăneanu, Hermina 277n248
Tismăneanu, Leonte 308n10
Tito, Iosif Broz 15, 71-73, 76, 111, 118-119, 122, 124-125, 168, 170, 178, 183, 195, 198, 266n84, 272-273n173/187/190, 311n91. *Vezi şi* titoism
titoism 170
TKZS, cooperative 95
Toma, Ana 68-70, 73, 84, 116, 121, 129, 151, 153, 155, 158, 161-162, 175, 178, 198, 230n59, 234-235n107
Toma, Sorin 11, 74, 81, 125, 176, 195, 264n39
Transilvania 27, 40, 43-44, 49, 132, 164, 174, 221n62, 236-237n136, 242n42; etnici maghiari 16, 114; Transilvania de Nord 28, 114
Tratatul de la Adrianopol 27
Trei Scaune (judeţul) 89-91, 102
Troţki, Lev 45, 53, 71, 193, 200, 221n72
Truman, Harry 183
Tu B'şvat 158
Tudorache, Elena 239n158, 243n54, 251n198
„Tudor Vladimirescu" (divizia) 227-228n21
Turcu, Nicolae 47
Turda 102
Tzara, Tristan 39

Ţ

ţărani mijlocaşi. *Vezi* ţărani români
ţărani români 20, 27, 31, 35, 66, 76-77, 78, 79, 85, 91-92, 99-100, 104-105, 258-260n304-307, 328; autonomie 81, 94; colectări şi coerciţii 103-104, 106-107, 109-110, 255-256n265, 261-262n367; colectivizare şi coerciţii 89-90, 106-107, 249n158, 261-262n367; opresiune 28; lipsa de pământ 28; productivitate scăzută 87; procent din populaţie 78; revolte (1864-1907) 29-31. *Vezi şi* colectări; colectivizarea în România; răscoala de la 1907 chiaburi
ţărani ruşi 82-83
Ţările arabe 155, 165, 279n14
Ţe'na Ureena 25
Ţiganov (consilier sovietic) 123. *Vezi şi* consilieri sovietici
Ţvetkova, Elizaveta 197

U

Ucraina 97, 181
Ufa 62
Ulam, Adam 42, 82
Ungaria 130, 145, 174, 196, 250n168, 272n173; DEF (poliţia secretă) 170; emigrarea evreilor 285n116
Uniunea Antifascistă a Femeilor din România 63
Uniunea Artiştilor Plastici din RPR 182
Uniunea Femeilor Democrate din România 98
Uniunea Sovietică 38, 44, 62, 64, 76, 99, 107, 127-128, 147, 157, 160, 169, 182, 193, 199, 230n59, 239n158, 272-274n173/190; Academia de Ştiinţe 172; şi antisemitismul (*vezi* antisemitismul sovietic); campania antisionistă 148, 167, 170; colectivizarea agriculturii 45, 82; Marea Teroare 51-52, 194; gulaguri 192, 197; impunerea campaniei împotriva chiaburilor în statele-satelit 99, 253n232; impunerea colectivizării în statele-satelit 84-85, 94; impunerea militarismului în statele-satelit 170; impunerea campaniei de verificări în statele-satelit 248n147 liberalismul postbelic 195; serviciul de informaţii 125, 186, 228n29, 235n113, 272-273n176 (*vezi şi* MGB; MVD; NKVD), contracararea politicilor agrare ale Anei Pauker 68, 75, 95-97; şi emigrarea evreiască în statele-satelit 144, 147-148, 155, 279n14, 308n6; redistribuirea terenurilor (1917-1918)

82; şi emigrarea în masă din România 155, 167; invazia nazistă 50, 62-63, 193; pactul germano-sovietic 50-51, 60, 145, 193; Noua Direcţie 97; şi epurarea Anei Pauker 155, 174-175, 178; relaţiile cu Israelul după moartea lui Stalin 167; dezgheţul politic 124, 132, 167; presiuni pentru epurări în statele-satelit 125-127, 170, 306-307n237; „revoluţia de sus" 45; plăţi compensatorii (România), 71, 169
Uniunea Tineretului Comunist (UTC) 223n91
Universul 266n84

V

Vaida, Vasile 84, 86, 96-97, 175, 249n163, 255n268, 257n289/293, 262n368
Vaksberg, Arkadi 171
Valea Jiului 76
Varga, Eugen 38, 73
Vasilichi, Gheorghe 125-126, 129, 132, 277n249
Vass, Ghizela 182, 273n181
Văcăreşti (închisoarea) 49
Vâlcea (judeţul) 89-91
vechea gardă. *Vezi* Partidul Comunist Român (PCR): vechea gardă
Veretenikov (consilier sovietic) 86, 101. *Vezi şi* consilieri sovietici
Vezendean, Victor 127, 170, 182, 243n54, 273n179, 281n44
Viaţa sindicală 266n84
Viena 43, 45
Vijoli, Aurel 174, 176
Vinţe, Ioan 170, 274-275n207/211
Vişoianu, Constantin 115
Vîşinski, Andrei 68, 70-71
Vladimirescu, Tudor 62
Vlaşca 89
Voicu, Ştefan 81
Voiculescu, Ervin 147
Vojen, Ion Victor 227-228n21
Voroşilov, Kliment 125-126, 189

W

Wald, Henri 124
Walecki, Henryk 57
Wat, Aleksander 42
Weimar, Republica de la 18
Weissman, Avram 171
Weizman, Chaim 280n29

X

Xoxe, Koci 311n91

Z

Zaharescu, Barbu 274n202
Zaharescu, Vladimir 273n185
Zakordon (Dincolo de graniţe), organizaţie 43-44
Zamfir, Laurian 147, 149, 151-154, 283n77
Zeiger, Simion 72, 235-237n122/147
Zetkin, Clara 45, 221-222n74
Zilber, Herbert (Belu) 114-115, 122, 124-125, 230n59, 236-237n136/137, 306n236, 308n29
Zinoviev, Grigori 42, 47
Zissu, A.L. 165, 183-184, 290n50
Zlobin (consilier sovietic) 82. *Vezi şi* consilieri sovietici
Zürich 38-39

POLIROM

HISTORIA

„O biografie politică remarcabilă, provocatoare a uneia dintre personalităţile reprezentative ale comunismului european, o abordare inedită şi echilibrată a rolului contradictoriu pe care Ana Pauker l-a jucat în istoria comunismului românesc şi internaţional... O lectură captivantă, structurată convingător, mai presus de expunerea aridă a datelor istorice, o reconstituire a episoadelor unei vieţi politice agitate, în care cel puţin patru identităţi şi-au disputat întâietatea şi adesea au intrat în conflict: Ana Pauker, stalinist, român, evreu, femeie... Cititorii interesaţi de semnificaţia experimentelor staliniste din Europa Centrală şi de Est vor descoperi cu certitudine utilitatea acestei biografii." *Vladimir Tismăneanu*

„Ana Pauker a rămas în istorie ca exponent al cruzimii şi ipocriziei staliniste. Robert Levy nu încearcă să o transforme într-o apariţie angelică, ci să arate că acest comunist «moscovit» era aservit dictatorului Stalin într-o mai mică măsură decât cei mai mulţi dintre compatrioţii săi comunişti. Levy face lumină asupra regimurilor staliniste în general, asupra marilor epurări care au urmat celui de-al doilea război mondial în Europa Centrală şi de Est, precum şi asupra teribilelor dileme create de antisemitismul stalinist cu care s-au confruntat comuniştii evrei." *István Deák*

Robert Levy este doctor în istorie (University of California, Los Angeles, 1998).

- Primii ani
- În cadrul mişcării
- La putere
- Secretar pe probleme de agricultură
- Epurări în partid
- Emigrarea evreiască
- „Fratele împărătesei"
- Epurarea

ISBN 973-683-785-8

9 789736 837852

Editura POLIROM
www.polirom.ro